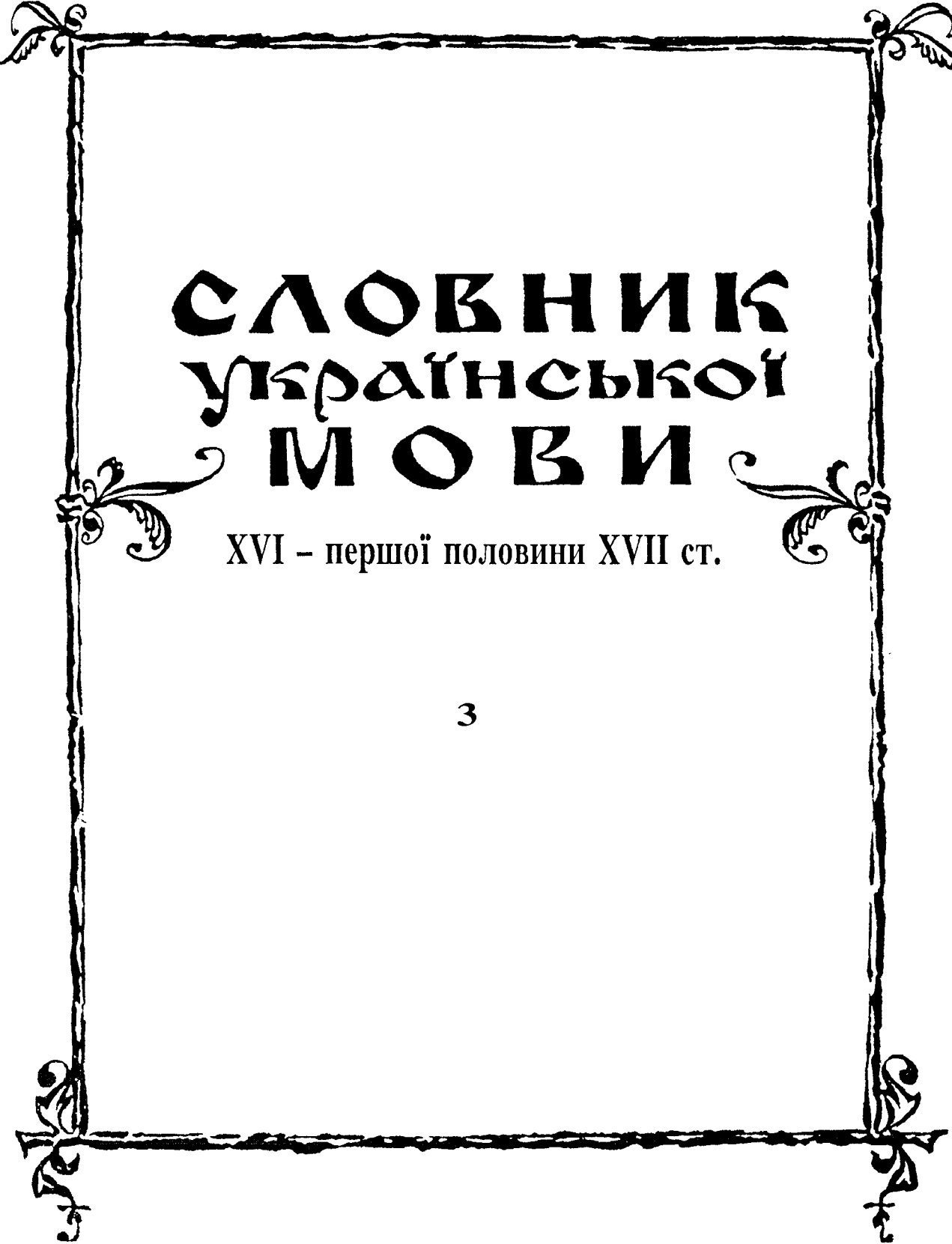

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Національна Академія Наук України
Інститут українознавства ім.І.Крип'якевича

СЛОВНИК української МОВИ

XVI – першої половини XVII ст.

Випуск 3

Б - В

Львів
1996

Третій випуск є складовою частиною Словника української мови XVI — першої половини XVII ст. — першої в історії української культури праці, яка подає інформацію про книжну і народнорозмовну лексику української мови цього періоду. Випуск містить 1255 слів; тут подано їх семантичну, граматичну і стилістичну характеристику. Ілюстративний матеріал наводиться з урахуванням хронології, територіального поширення та жанрових особливостей писемних пам'яток. Уперше в лексикографічній практиці у цитованому матеріалі збережений наголос слів.

Редакційна колегія

к.ф.н. *Д.Гринчишин* (відп. ред.),
к.ф.н. *У.Єдлінська*, д.ф.н. *Я.Закревська*,
к.ф.н. *Р.Керста*, д.ф.н. *Л.Полюга*,
к.ф.н. *М.Чікало* (секретар)

Редактори 3-го випуску
Д.Гринчишин, Л.Полюга

Рецензенти

к.ф.н. *І.Ощипко*, д.ф.н. *О.Сербенська*

Словник української мови
XVI — першої половини XVII ст.:
У 28-ми вип./НАН України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича;
гол. ред. *Д.Гринчишин*.
Вип. 3. Б-В (Богъ-Весъной)
Укладачі *М.Онишкевич, Р.Осташ,*
Л.Полюга, О.Федик, М.Чікало —
Львів, 1996. — 252 с.

Від редакційної колегії:

Третій випуск уклали: кандидати філол.наук:
М.Онишкевич (богъ-бойный), Р.Осташ (боклага-
божчися, в-весъной), д.ф.н. Л.Полюга (брада-братя),
кандидати філол.наук: *О.Федик, співавтор У.Єдлінська*
(бурый-бълый), М.Чікало (брацало-бурнатный).

Технічну роботу виконувала *О.Черкавська*
Випуск до видання підготували *У.Єдлінська, О.Кро-*
вицька, М.Чікало

Комп'ютерна верстка — *З.Матчак*

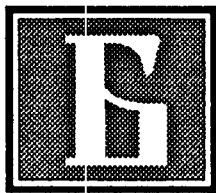
Комп'ютерний набір — *О.Тріль, О.Черкавська*
Консультували: акад. *Я.Ісаєвич, д.ф.н. М.Кашуба,*
д.ф.н., проф. П. Лизанець, к.ф.н. І.Паславський

Редакційна колегія складає щиро подяку рецензен-
там і всім тим, хто своїми порадами, консультаціями
та допомогою на різних етапах праці спричинився до
підготовки та публікації цього випуску.

Відгуки та побажання
просимо надсилати на адресу:
290026, Львів, вул.Козельницька, 4
Відділ української мови
Інституту українознавства ім.І.Крип'якевича

Видання здійснене за фінансовим сприянням міжнародного фонду
"Відродження"

ISBN 5-7702-1034-6

БОГЪ, БОГЪ, БУГЪ ч. 1. Бог: и заплативше оусе сполна господство мы, благопроизволих нашим благым произволенієм и... срдцем и съ оусеа нашеа добраа волеа и ѡт бога помощіа (Сучава, 1503 *Cost. S.* 259); а архимандриты Жидичинскии мают за нас Бога просити и родители наши поминати за то (Торговиця, 1527 *AS III*, 305); вземши Бога милого на помоч, онымъ людемъ неприателским ѡтпор чинили и панства нашего боронили (Варшава, 1544 *AS IV*, 388); а што есть бжїе тоє дайте бви (1556-1561 *ПЄ* 311); Я... явно чиню... и(ж)... з презре(н)я и во(ли) милого бога... взялъ есми за себе... дочку... панее Ивановое (Житомир, 1584 *АЖМУ* 154); Бугъ метъ господьствовати, и правда его на насъ прїйде(т) и на увесь свѣтъ (XVI ст. *НЄ* 105); Вѣра и от смерти многѣх избавляет, и божим рабом в бѣдах помогает, вѣра живет з богом (к. XVI ст. *Укр.п.* 75); Такъ возлюбилъ Богъ мир, же Сына своего едиnorodного послалъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 49); але маѣш бга котѣрый не телѣсное цоу(д)ности, але дшевное оурѣды потребуе(т) (Острог, 1614 *Тест.* 171); Тобѣ Бє ншъ нехай боудетъ ч(с)ть и хвала (Львѣв, 1616 *Бер.В.* 73); Всакожъ бабы боалиса бга, и не оучинили водлд(г) приказанья цра егїпецкогѡ, але заховали и млѣдѣнцѡвъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.); богъ господь, господь богъ — Господь Бог: Rо-*tum Boh Nospod nosyту Jsty казаі* (Яворів, 1619 *Гав.* 21); а кто бы сѣ покѣсиль «нашего даанїа и потврѣженїа порѣшити, таковыи да есть проклат ѡт господа бога, спаса нашего (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); и розказалъ Г(с)дѣ бгъ зѣлью и дрѣвамъ абы насѣны на захованье и рожа(и) свой вѣчнѣ выпѣщали (серед. XVII ст. *Хрон.* 3); богъ отсць — (перша

особа святої Трійці) Бог Отецъ: Блгволеніе(м) бга ѡ(т)ца и блг(д)тїю га ншего іс ха (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); Сты(х) Оугѣднико(в) свойхъ... до насъ грѣшныхъ присылаетъ, абысмѡ спѡсобомъ ѡписаны(м) з' Бгом' ѡцѣмъ наші(м),... ѡ згѣдѣ контрактѡвали (Київ, 1648 *МКСВ* 347); панъ богъ — пан Бог: Я присегаю па(н)у бгу всемогѣчомѣ в тро(и)цы единомѣ (1566 *ВЛС* 59); Зычѣ вм(л) ѡ(т) пна бога доброго здоровья ве вышеляки(х) потѣхахъ долгѡго фо(р)тнѣгнѣе зажива(т) (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); Бо тые так им мовать: так пан бугъ мовит: замужъ, вдова, не иди (поч. XVII ст. *Вол. В.* 77); христосъ богъ — Христос Бог: они свѣщенниковъ до вязе(н)я по(д) ратѣшъ сажали,... прч(с)тоє тѣло и кро(в) хр(с)та бга наше(г)о хдѣяще... на землю вытрѣчали (Львѣв, 1595 *ЛСБ* 277, 1); Блгочестивомѣ... Цркѡвномѣ Бра(т)ствѣ... ѡбывателе(м) Лвовѣски(м)... всѣ(х) Доб(р) ѡ(т) Хр(с)та Бга зычливе Повнѣшѡвавши (Ясси, 1642 *ЛСБ* 557);

у складі усталених висловів — звертань до Бога: бога ради — задля Бога: И зась Златоусты: "Кто в пустыни или в горах скитаяся бога ради альбо далѣчайшая отхождѣния творит?" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240); Бга ра(ди) те(р)пи зноси прїимеши ѡ(т) ба корѣнѣ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 66); богъ вѣсть — хто його знає, Бог (його) знає: Ба и вѣ такрѣчной войнѣ бѣ вѣсть, якъ бы было, Кгдѣбы запорозское войско не прибѣло (Київ, 1622 *Сак.В.* 49 зв.); богъ заплатитъ — Бог заплатитъ: не жалѣй жадной рѣчи котораа при мнѣ есть любо хочешъ на вѣрѣ албо за готовыи грѣши богъ запла(т) панѣ (к. XVI ст. *Розм.* 58 зв.); богъ нехай боронитъ (кого) — нехай Бог боронитъ: Богъ та нехай боронитъ // ѡ(т) пригоды панѣ господарѣ

(к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.-39); богъ нехай дасть, нехай дасть богъ (кому, що) — нехай дасть Бог, дай Боже: богъ ти неха(и) да(ст) добрѣю нощъ и добры(и) покой (к. XVI ст. *Розм.* 46); тобѣ тежъ взаємъ гермесь щасливый день неха(и) дасть богъ (Там же, 5 зв.); богъ нехай ховае(т) (кого) — нехай Бог береже (оберігає) (кого): богъ та неха(и) ховае(т) надчителю роберте ѿ мо(и) пане бѣдъ здоровъ (к. XVI ст. *Розм.* 35); богъ (боже) помагай (помози), помагай богъ — Боже помагай (поможи): богъ помага(и) всѣмъ гостемъ (к. XVI ст. *Розм.* 16); боже вамъ помагай (Там же, 42); та(к) же справы... до книгъ свои(х) судовыхъ ѡписуючи... ми пѣне бже помози (1566 *ВЛС* 59); *Романай Боh bátku Mikitá kresny: Szczomeś tepier twa miłost nie iesny* (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фоток. 2); боже дай, дай боже (що) — дай Боже: З(д)равие мл(с)ти ваше(и) бже даи на мѣнога лета и часы (Одрехова, серед. XVI ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 17); А да(и) боже доброе здоровье (к. XVI ст. *Розм.* 23); Дай бже згбѣд, мѣжи всѣми хр(с)тіяны (1622 *Сак.В.* 49 зв.); варуй боже — борони Боже, крий Боже: варѣй тогѡ бже, не тѣлько мовити але и помѣслити вѣрномѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); зоставайте зъ богомъ — будьте, залишайтеся з Богом: Жычѣ вамъ щасливой нощи и мы вамъ зостава(и)те зъ богомъ (к. XVI ст. *Розм.* 25); мати надѣю в бозѣ — надѣятися на Бога: и такъ маємо надѣю в бозѣ стомъ, ижъ не оскѣдѣтъ нѣгды мл(с)тъ ваша токмо вспоможѣте (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); хвала богу — хвала Богу: што ся тыкае(т) насъ добре са мае(м) хвала бѣгѣ (к. XVI ст. *Розм.* 65 зв.);

(як вставні слова) богъ дай, боже дай — дай (дасть) Бог, дай Боже: Наконецъ, завираючи тое писанье мое до ваше милости, а бог дай — не остаточное, тое еще прыдаю (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 1031); блг(д)рю бга... за стате(ч)но(ст) і оучтѣвность... которѣю ко бѣгѣ вѣцѣле щѣоты пане(н)ства вѣры своеѣ...// бѣ(з) всѣкое змазы и приганы захоудете; што бже да(и) абы есте и до ко(н)ца захова(и)ли; зычѣ (1599 *Виш. Кн.* 213 зв.-214); боже вховай (заховай, уховай), чого боже вховай (уховай), вховай (уховай) боже — не дай Боже, не доведи Господи: а, естли, Боже вховай, Єго Милость што

пола, або сеножати и дерева бортного втратит, то я не маю на Єго Милости ничего того поискивати (Крупа, 1533 *AS* III, 412); боже захова(и) насъ ѿ(т) внѣтрной во(и)ны естѣ албовѣмъ // великое нещасте (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.-44); и такъ мѣви(т)... Ижъ бовѣ(м) естѣ Спѣвски(м), поневажъ не естѣ чѣжи(м), иначей оуховай бже, и онъ мѣвитъ, и Црковъ бжѣа визнавае(т) и вѣдае(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 262); И тежъ естли бы, чого боже вхова(и), была ва(л)ка..., тогды они того жъ часу мають ѡбъявити намъ (Вільна, 1547 *ТУ* 75); А естлибы с тых приателѣ наших, который быти не мог... на тых справахъ наших, на тот рок, мы маемъ такъ ровного на его мѣсто взати, якъ тот, нижли вховай Боже на насъ которого форобы..., за тымъ хто не станет, тот рокъ не тратитъ (Задиби, 1531 *AS* III, 393); А уховай Боже, часу смертного на мене, жона моя ма сѣдѣти на той третей части (Вільна, 1555 *АрхІОЗР* 8/IV, 31); (чого) боже не дай, не дай боже — не дай Боже: тобѣ тежъ и ѿ инши(х) пора(д)кахъ и кнѣга(х) роздѣлѣти. чого бже не дай але яко бачимо подобе(н)ства соу(т) знѣчные (Острог, 1606 *Нал. Мог.* 3); подтверждаю, ижъ тако естѣ, а не инако: ибо не дай же, боже, излишнѣ речи, иже от неприязни, по христову гласу, но "ей", иже от истинны родится (1608-1609 *Виш. Зач.* 222); Иначей не дай бже, вѣчномѣ бы мѣсѣли по(д)пада(т)и проклѣтствѣ (Київ, 1648 *МКСВ* 350); далъ бы богъ — дав би Бог: ино я... записѣю... тое имѣнне сестренцѣ своему роженому... и его счадомъ, нижли естлибыхъ жонѣ мѣлѣ, а с нею далбы ми бѣогъ дѣти (Луцьк, 1506 *AS* I, 132); дасть богъ — дасть Бог: тоты... егѣменове, да имаю(т) намъ слѣжити..., доколѣ намъ дасть бѣ да бѣдемо живи (Сучава, 1514 *Cost.DB* 327); панове опекунове, и сынъ мой, князь Яхимъ, дасть Богъ, доросѣши лѣтъ своихъ, тое сумы пенезей..., на папу Семену Богуринскомъ поискивати... не мають (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/1, 115); стережи боже — борони Боже: тотъ поганин..., на тые тамъ крае натерѣлѣ и в нихъ трепитъ який, з поправою славы своеѣ, а за славою, стережи боже, народу нашого, учинил (Краків, 1605 *ЧИОНЛ* XV-3, 130);

богу духа отдати (поотдавати) — віддати Богові душу, померти: наконецъ въ пѣчъ бѣрзо рос-

паленню в'вержень є(ст),... бѣ дѣа ѡ(т)даль (Київ, 1627 *Тр.* 274); от которых разовъ и тыранского // збитя и змордованя одень... осмого дня..., а дру-гий пятнадцатого дня... Богу духа поотдавали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615-616); богу отда-ватися — помирати, віддавати Богові душу: сще- (н)никове и дияконове читаючи за мене грѣшнаго раба бѣжя с ты(м) ся бѣ ѡ(т)даю (Гологори, 1630 *Служ. Покр.* з. 63); богъ (душу) зъ сего (того) свѣта взалъ (зберетъ), богъ зебралъ свѣта того (кого) — помер (помре) (хто), Богові душу віддав (віддасть) (хто): А так, кгда вжо жоны моеє... в животе не стало, Бог дѣшѣ ее зъ его свѣта взал, бѣдѣчи єсми в добром здорови и в полном розѣме своем... даровал єсми сына моего... всим Степанем (Острог, 1522 *AS* III, 237); естѣлибы ма Богъ с того свѣта взал, тогды жона моѣ... маєт тот замок дер-жати (Вільна, 1529 *AS* III, 351); а коли са надо мною вола Божѣаа станет, а Богъ душу мою с того света зберет и ѡн са маєт дѣшею моею печаловати (Острог, 1508 *AS* III, 55); а если бы мне бѣ стѣ(и) зебра(л) свѣта то(г) теды дѣти моѣ то вши(т)ко буду(т) ви(н)ни плати(ти) з очизны своеѣ (Од্রে-хова, 1584 *ЦДИАЛ* 37, 1, 20 зв.); дасть богъ копець (кому) — помре (хто): а па(к) по нашем животѣ, коли да(ст) нам бѣ конецъ, а ѡни на каждое лѣто, да имаю(т) слѣжити, за наше сп(с)ніє (Сучава, 1514 *Cost. BD* 327); душу богови в руци поручити — довірити (поручити) Богові душу: Добрый раб и вѣрныи теченіє скѣнѣчив, душу же богови в руци поручив (к. XVI ст. *Укр. л.* 82); кѣ богу ити (оти-йти), отийти до бога — віддавати (віддати) Богові душу, помирати (померти): якъ земны(х) дѣхѡ(в) спадіє оуйдешъ ѡ Кнажно, гды ѡ(т) землѣ кѣ бѣ ити бѣдешъ (Київ, 1625 *МІКСВ* 134); хотячи в мирѣ и прощении из братом к богу отити, просил дру-гаго брата о прощении и смирении (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 194); прѣсилъ та прійди жебысмо та вѣдѣли, нѣмъ ѡ(т)идешъ до Ба (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21); за прости богъ — безкоштовно, даром: которы(и) [гречинѣ] дѣчи(т) во (л)вовѣвѣ писму греческому и словенѣскому дѣти всякого стану дѣбоги(х) за прости богъ, а з богаты(х) за ро(в)нымъ даткомъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); взяти бога на помочъ *див.* **УЗЯТИ**;

въ бозе велебины *див.* **ВЕЛЕБНЫЙ**; превелесб-ный въ бозѣ *див.* **ПРЕВЕЛЕБНЫЙ**; превелесб-нѣйший въ бозѣ *див.* **ПРЕВЕЛЕБНѢЙШИЙ**; предъ богомъ предстати *див.* **ПРЕДСТАТИ**; яс-непревелесбный въ богу *див.* **ЯСНЕПРЕВЕЛЕБ-НЫЙ**.

2. У *мн.* боги. Поганські боги: Відиш' ли штѡ ми оучинїла нерозѣ(м)наа цѡрка іюдова, ѡставила мене, и пошла вслѣ(д) бѣѡ(в) чѣжи(х) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 89 зв.); А отводечи ихъ отъ боговъ поган-скихъ, которимъ ся были зъ молодости призы-чаили, и частокротъ имъ не тылко // тые живот-ные офѣровали, али и дочки и сыны свои прино-сили (1603 *Пит.* 78-79); оумѣю(т) повѣдати ѡ ша-ленствѣ пога(н)ски(х) богѡв, а свое блѣзе(н)ство мо(л)ча(т), таатъ (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 66).

3. Ідол, кумир: бози твои глухи, нѣми і слѣпи, и не хода(т) погами... оуста имѣю(т) и не глѣють. сами собѣ не могоу(т) помочи (1489 *Чет.* 30 зв.); Не бѣдете членїть бѣговъ сребранихъ ани золотѣхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

перен. предмет, якому поклонялися: Лѣкомый тѣды стѣраетъса на земли зобрѣти скѣрбѣ... тѣмъ котѡрыѣ в' зѡлотѣ надѣю свою покладѣютъ, зѡлото естѣ бѡгомъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 68);

особа, якій надають божественних рис, власти-востей, яку обожнюють: вѣнеслѣса на(д) тѣе ко-тѡрыхъ псалѡмникъ богѣми назвѣлъ то єсть, на(д) кнажѣта, королѣ, цѣсари (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 176); ѡнъ // бѣде тобѣ за дѣста, а ты емѣ бѣ-дешъ за бѣга (серед. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.).

БОГЪМИТИСА *дієсл. недок.* (без додатка) Присягатися Богом, божитися: Рочѣса: себе самѡго поприсага(н)ємъ проклїнаю, бѡгѣмюса, дѣлибога-юса, присагѣю, спїраюса, вымовлѣюса, божѣса (1627 *ЛБ* 109).

Див. ще **БОЖИТИСЯ**.

БОДАЙ *част. 1.* (*вживається переважно при дієслівних формах для вираження побажання*) щоб, хай, нехай, бодай: А цѡтлївни бодай днїй дѡбрыхъ заживѣли, и їстипнѣд бѡжїю зѣвжды смѣле визна-вѣли (Львів, 1591 *Просф.* 67); и бодай же есте пр(с)твѡвѣли з' мнѡгими соущими бѡвѣмъ послѣд-ними для нѣѣакого дѡстѡбенства мїрского, а боудѣ-

чими пѣрвыми бжею славою и свѣтлостью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186); Ѡ срѣкгаа смѣрти... Бодай бы впрѣдѣ, вдлкана млѣты та скрѣшйли... Нижлибысь мѣла Ѡца нашего порвати (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 12); бодайся тѣи два початки Ѡ(т) нѣнѣ, въ вѣки, нейменовали в' нароудѣ мбемѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 11 зв.).

2. (*живається в допустово-обмежувальному значенні*) хоч би, хоч, бодай: тоюжъ милостью и вась геретикове милуютъ, а предсе вась за балвохвалцы розумеютъ, верою вашею брыдятся, церемониями, церквами, яко и Татарскими мечытами, а бодай не горей (Вільна, 1599 *Ант.* 977); пан Потей... всѣхъ вѣрѣ собою спробоваль и в каждой штожъколвек часу забавилъ, также и жидовское не хибилъ, а бодай и турецкого алкорану не училъся (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30).

3. (*живається для виділення і підсилення значення того слова, якого стосується*) навіть: Певъне такового чоловіка бодай забить, хто бы его боронилъ або обѣмалъ? (Вільна, 1599 *Ант.* 677).

БОДАКЪ ч. 1. (*лат. carduus L.*) будяк, *діал.* бодак: во(л)чечъ (!) зелье бодакѣ (II пол. XVI ст. *ЛА* 180).

2. *Вл. н.* : Иванъ Бодакѣ (1649 *РЗВ* 138 зв.).

БОДАЧЕ с., *зб.* Будяччя, будячиння: аза збираю(т) Ѡ(т) бодача фѣги, або с тѣрнѣ ви(н)ные грѣна (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223).

БОДЕНЕЦЪ ч. Шипшина: Бодѣне(ц): Рамнѣ: Тѣрнѣ бстрое и прѣстое, цвѣтѣ бѣлогѣ, и запахѣ вдѣчногѣ, котѣрое называе(т)са... по нашѣмѣ, шипшина (1627 *ЛБ* 187); Рамна, Кѣ(ст) терновы(н). Зри бодѣне(ц) (Там же, 229); Bodenec: szypszyna: Rhamplus (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

БОДЕНІЄ с. (*цсл. бодение*) *перен.* осуждення, осуд: сѣце(н)ници бо твои смѣшаю(т) исти(н)ное слово бжеіе со лжею, с похлѣбство(м)... ѡводнѣвающе ви(н)нѣю йсти(н)нѣ водою лицѣмѣрѣа и лести, чесаніе(м) слѣдхѣвъ, а не боденіе(м) и убіеніе(м) грѣха видѣтрѣ срдца криемаго, истин'ного ѡбличеніа (1596 *Виш. Кн.* 265 зв.).

БОДЕЦЪ, БОДЕЦЪ ч. 1. (*будь-яке колюче невелике вістря*) колючка, остень: бодци той короны въ тѣлѣ своемѣ завжды чути маеть и естъ повинна

(Київ, 1621 *Коп. Пал.* 825); Стрекало... Жало, остѣнѣ, бодѣцѣ, острога (1627 *ЛБ* 122); Ѡстѣнѣ: Бодѣцѣ (Там же, 154); *Образно:* Поневажѣ бѣвъмѣ тѣжкѣ на люди припадки, якѣбы бо(д)цемѣ сѣмнѣна лю(д)ского сѣтъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 625);

палиця, кий з гострим кінцем (вістря): А прѣтѣ(ж) не надарѣмне, небезпечѣнства допѣсчаны бываютъ; але сѣтъ якѣбы бодѣцемѣ якѣмѣ ѡстрѣ коблѣчимѣ, и лѣнливыхъ з' недбалѣства порѣшаютъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 437).

2. *Осот:* Bodec: oset (Жовква, 1641 *Dict.* 51).

3. *Перен.* Підбурювач, шкідник: Пѣакоствникѣ: Перешкодца, или шкодца, пострикатѣль, бодѣ(ц) (1627 *ЛБ* 80).

Див. ще БОДИЛЦЕ.

БОДИЛЦЕ с. Колучка, остень: acuspula, боди(л)це, иго(л)ка (1642 *ЛС* 67).

Див. ще БОДЕЦЪ.

БОДЛИВЫЙ, БОДЛИВЪ *прикм.* (*який має звичку битися, колоти рогами*) битливий, *діал.* бодячий: если бы во(л) былъ бодливѣ Ѡ(т) вчѣрашнего и трѣтего дна, и ѡсвѣдчались прѣд' пѣанѣмѣ егѣ, а онѣ бы егѣ не згѣбилъ: и забилъ бы мѣжа або жѣнѣ: тѣды и вола ѡукаменѣютъ, и пѣана егѣ забіютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99); Бодливый. Pugnens stimulan (1650 *ЛК* 429).

Див. ще БЫДЛИВЪ.

БОДНАРСКИЙ *див.* БОНДАРСКИЙ.

БОДНАРЪ *див.* БОНДАРЬ.

БОДНАРЪ *див.* БОНДАРЬ.

БОДНИЦКИЙ *прикм.* Те саме, що бондарский: у Лаврина Науме(н)ка... соки(р) тры бо(д)ни(ц)кихъ, купленые по по(в)копы (Житомир, 1650 *ДМВН* 205).

БОДНЯ, БОДЪНЯ *ж.* (*дѣжка з кришкою і замком, яка використовувалася замість скрині*) бодня: Привилѣя... и вси иные листы,... одни въ скрини, а другие въ бодни, въ церкви Божой... zostали (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* I/1, 26); напервей дей взялъ ми зъ бодъни // чтыри копы грошей Литовскихъ, сукъню синюю (Володимир, 1577 *АрхІОЗР* 6/1, 101-102); А ѣ члѣвка пѣна по(д)коморого Ивана... взято... во(з) с хомутомъ... бо(д)ню // с платѣмѣ белы(м) кошу(л) мужи(ц)ки(х) две (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5,

II 4047, 23 зв.-24); взято: бодню съ хустами (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 245); также и ингышых веле ре чей (!) рухомах в коморах, одбиячы и лупаючы скрыни и бодни,... побравышы, и шкод немало,... начынившы... стамтол прочь одехали (Луцк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 351).

БОДОВАНЕ *див.* **БУДОВАНЕ**.

БОДРЕЛИВЫЙ *прикм.* Бадьорий, енергійний, жвавий: въспоминаніе оной блженной жизни приводитъ грѣшныхъ на покааніе, и лѣнивыхъ бодреливыми показоуетъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 75).

Див. ще **БОДРЫЙ**.

БОДРИЙ *див.* **БОДРЫЙ**.

БОДРОСТЬ, БОДРОСТЬ *ж.* 1. Неспання; безсоння: *insonium*, безсоние, неспаніе, бодро(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 240).

2. Пильність, старання: Бодрость. *Vigilantia* (1650 *ЛК* 429).

Див. ще **БОДРЪСТВО**.

БОДРСТВОВАТИ *дієсл. недок.* 1. Не спати: Ббдрствую. *Vigilo. Vigiliis agito* (1650 *ЛК* 429).

2. (о чім і без додатка) Турбуватися, старатися, дбати (про що): Трезвѣлса во всѣмъ, бодрствовалъ, працювалъ...//... послѣдѣ свою выполнѣлъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 20-20 зв.); Поневажъ они сѣтъ в' Цркви Бжеї якѡ в' Раю Древо живота, абы приносили достѡйный овоцъ Пѣнѣ своѣмѣ, бодрствѣю чи якѡ напѣл'нѣї ѡ дѣшѣхъ людскихъ (Львѣв, 1645 *Жел. Тр.* 2 зв.).

БОДРЪ *див.* **БОДРЫЙ**.

БОДРЪСТВО *с.* Те саме, що бодрость у 2 знач.: За та(к) великое бодръство и печелована та(к) ѡколо цркве бжо(и) яко и блгоче(с)тїа стго, велице ва(м) дакѣ(м) (Путятинці, 1636 *ЛСБ* 532).

БОДРЫЙ, БОДРИЙ, БОДРЪ *прикм.* 1. (який не спить) чутливий, сторожкий: Бождрѣта: Бодрый, чѣйный, неѡспѣлы(и) (1627 *ЛБ* 11); Григорій: чѣйный, пилъ, осторо(ж), або бодръ (Там же, 199); Бодрый. *Vigilans* (1650 *ЛК* 429).

2. Пильний, уважний: М(о)гѣтствомъ и всегдашнимъ бодрымъ хрѣненіе(м), свѣтель являя са нарочѣтъ сыи званіемъ (Львѣв, 1615 *ЗНТШ* L, Misc. 3); Тѡмъ тобѣ бодрый и коханны слѣдо Хвѣ, з' многихъ и великихъ знаковъ, и подвигѡвъ преслѣвного и

чѣдѡвнаго Мака́рія ѡзнаймѣлъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* (Передм. II), 8 зв.); *peruigil*, бодри(и), бдящи(и) (1642 *ЛС* 312); Прѣймїи на ѡкрасѣ до́мѣ тѡбѣѡ, и дарѣї то; за бо(д)рогѡ стра́жа; в' тѣнѣ смѣртной спѣшимъ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 169 зв.).

3. *Перен.* Свіжий: Вто́рое, събо́рно съзва(в)ши бра(ти)ю правѣслав'ныхъ(х) в шко́лѣ рано по проспѣніи но́чно(м) до́кола еще мо(л)ва миркаѣ (!) смѣщеніе и попечѣніе на мы́сль бо(д)рѣю и з(д)равѣю не възы(и)де(т) и не ѡболѣе(т) промы́сло(м) земны(м),... тогда да са читае(т) (1599-1600 *Виш. Кн.* 201 зв.).

БОДУЧИЙ *прикм.* Колючий: Маѣтъ бовѣмъ тѡе дѣрево нѣѣкоесь и до грѣха подобѣнство. Гдѣ на́передъ е(ст) оу́соложа́ющее, потѣмъ ѡ(т) лѣста ѡ́строе и бодѣе, наконѣцъ клеіѡѡѣтое длѣ́ молока́ (Киѣв, 1627 *Тр.* 148).

БОЄВАНЬЕ, БОІОВАНЕ *с.* (*стп.* *bojowanie*) битва, боротьба, змагання: Бо́рба: Ва́лка, запѣсництво, боева́нье, ширмѣрство (1627 *ЛБ* 11); Подвигъ: Игриско, страда́ніе, силова(н)е, боіова(н)е, бо́й, бѣтва, валчѣнье (Там же, 85); Трі́знице: Мѣ́сце где быва́ю(т) поє́динки, або ширмѣрства, або боіова(н)ѣ, вѣтѣчки (Там же, 134).

БОЄВАТИ, БОІОВАТИ *дієсл. недок.* (*стп.* *bojować, стп.* *bojovati*) (на кого і без додатка) воювати, битися, змагатися (з ким): Подвиза́юса: Працѣю, боіою, ширмѣю, збива́юса (1627 *ЛБ* 85); Страдалчествѣю: На гѣрцѣ боіою: ва́лчѣ, збива́юса, борѣса, шы(р)мѣю, за́водъ бѣжоу (Там же, 122); если бовѣмъ стра́хъ Бжїй хова́емо в' се́рдца(х) на́шы(х), и роспамѣтыва́на ѡ смѣрти в' дѣши ѡбно́сити бѣдемъ: бы те(ж) и всѣ бѣсы на на́съ збро́йне боіова́ли, жа́днымъ спо́собо(м) шко́дити на́мъ не змо́гѣтъ (Львѣв, 1642 *Час. Слово* 278 зв.).

БОЄВИСКО *с.* (*стп.* *bojowisko*) те саме, що боище: Бѣище: Боевѣ́ско, мѣ́сце где збо́же мо́лта(т). токъ (1627 *ЛБ* 187).

БОЄВНИКЪ *ч.* (*стп.* *bojownik*) воїн, борець: А для Бога прошу и напоминаю, абы ваша милость безъ языковъ ничего починати не рачилъ: бо не то воевникъ або боевникъ, хто ся у войску бѣеть, але то чоловѣкъ, хто людьми справуе добре (Киѣв, 1573-1579 *АСД* I, 153).

Див. ще **ВОЄВНИКЪ**.

БОЕТИСЯ див. **БОЯТИСЯ**.

БОЖАЧІЙСА дієприкм. у знач. ім. Той, який божитися, присягається Богом: а прѣтожъ прокли-наючіѣса, присагаючіѣ, и божачіѣса, сѣрѣве бѣ-дѣтъ сѣжены, и окрѣтне мѣчены (Київ, 1637 УЄ Кал. 975).

БОЖЕНЕСА с. (присягання іменем Бога) бо-жіння, божба: Ѡ(т)тѣчаймо (!) прето себе прошѣ-васъ шкодлівого того божѣнаса, проклинана и присагана звѣчаа (Київ, 1637 УЄ Кал. 975).

БОЖЕСКИЙ, БОЖЕСКІЙ прикм. Божест-венный, божий, заст. божеський: рѣчи бж(с)кіе и лю(д)скіе тѣрци покѣва(л)тили (Острог, 1598 Ист. фл. син. 52 зв.); а еслѣ же вѣрныи въ хѣ одегліса, то в' чюдный и внепостыжѣмый свѣтъ бжескѣй, одегли себе (Почаїв, 1618 Зерц. 54) зв.); А Іаковъ познѣвши ижъ то было бжескогѣ, рѣклъ: не пѣщѣ ажъ мене блговишь (!) (серед. XVII ст. Хрон. 50 зв.).

Див. ще **БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖИЙ**.

БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЖЕСТВЕННИЙ, БО-ЖЕСТВЕНЪННЫЙ, БОЖЕСТВЕННЫЙ прикм.

1. (який стосується божества, Бога, належить йому) божественный, божий: Споманѣте вѣм слово хѣво-яко(ж) са(м) его стая бж(с)твенная мл(с)тъ повидѣти рачи(л) (Стратин, 1565 ЛСБ 39, 1 зв.); тою бже(с)т-веною силою его вѣсхищены боудоу(т) (к. XVI ст. УЄ № 31, 78 зв.); Пса всякого немощѣйший ест той, который преступает божественныя заповѣди (Львів, 1605-1606 Перест. 46); А прѣто ѡбачайте богобѣрцы, бж(ст)веннои волѣ его произволѣніе (Київ, бл. 1619 Аз. В. 71); гды южь... всѣ сегѣ-свѣтныѣ трѣдности и перешкѣды были перешли, тогды для... бжтвеннои славы, на котѣрѣю та(к) дѣлгѣ и працюйте заслѣговали, Ѡ(т)пѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 5); скѣткѣв' і Таинѣ Бж(ст)венны(х) не знѣетъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 4); божественныя дары див. **ДАРЪ**; божественная наука див. **НА-УКА**; божественное слово див. **СЛОВО**; тѣло божественное див. **ТѢЛО**.

2. (присяженный божеству, Богові, пов'язаний з релігійним культом) божий, святой: въ которомъ листе ширей а достаточней вчинки непослушенст-

ва его ку церквѣ божественной и ку старшому его ест описаны (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/1, 30); Сѣце-никовъ, бжѣгодны(х)... избирѣти себѣ въ божест-венной церкѣви (Львів, 1591 ЛСБ 157); бжественная повелѣваа пѣты пѣсны (Київ, 1621 Кон. Пал. (Лв.) 30); А кто бы ималъ сѣю книгѣ Ѡ(т)далити Ѡ(т) сѣи бжественной цркѣви... нехай бѣде(т) прокла(т) стѣ-ми Ѡ(т)ци тѣи. иже в Никѣи (1645 Яв. ИЗ 17); бо-жественная литургия див. **ЛИТУРГИЯ**; божест-венная служба див. **СЛУЖБА**; божественное писание див. **ПИСАНИЕ**; божественное письмо див. **ПИСМО**;

церковный: Правиль Бж(с)твенныхъ мѣрскимъ людемъ не подобѣетъ ѣ себѣ держѣти (Львів, 1614 Вил. соб. 18).

3. (канонізований християнською церквою) свя-тый: Лоука бж(с)твѣныи зѣ анѣтѣхѣи былъ рѣдомъ (1556-1561 ПЄ 201 зв.); Абовѣмъ еслижъ и верхов-нии божественнии апостоли Петрѣ и Павелѣ въ канѣнѣхъ своихъ о памяти усопшихъ написали, але о таковомъ змышленномъ чистцу нигдѣ не вспоми-нають (1603 Пит. 59); Так же и коласяны божест-венный Павел от философскаго хитрорѣчѣи сте-речисѣ навпоминает и учит (1608-1609 Виш. Зач. 70); Для тѣгожъ Бж(с)твенный Ап(с)лѣ Іаковъ на-писалъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 70).

4. Благодатный, приемный: Тѣкже и дѣнь свѣт-лости, и Бж(с)твенный Дѣха стѣго вѣтрѣ повѣваѣтъ, и ѡхоложаѣтъ дѣшгѣ бѣдѣчѣи во дни свѣтлости Бѣз-кои, прокикаючи всю патѣрѣ дѣши (Вільна, 1627 Дух.б. 18).

5. Чудовый, надзвичайный: Бж(с)твенною або-вѣмъ слѣчностію сѣтъ зрѣнены, и живѣтъ нб(с)пой несмертѣлности в' дѣши ихъ ѡплывѣаѣтъ (Вільна, 1627 Дух.б. 54).

Див. ще **БОЖИЙ, БОЗСКИЙ**.

БОЖЕСТВЕННЪННИЙ прикм. в. ст. Пресвя-тый: В сѣй дѣнь пѣматкѣ всѣмъ людемъ Ѡ(т) вѣка блгѣч(с)тѣвѣ скончѣвшимъса, Бж(с)твеннѣйшии ѡцѣве ѡузакѣнили Ѡ(т)правѣвати, для такѣвои при-чѣны (Київ, 1627 Тр. 36).

БОЖЕСТВЕННО присл. По-божеськи, по-божо-му: Тѣгъ не теле(с)но то(л)ко и вѣре(н)но, але вѣч-но и бж(с)твено до ско(н)чѣнія свѣта бѣвати обе-

ца(л)са за(в)жды со всѣми вѣрными где бы са
ко(л)векъ во има его собрали (Острог, 1587 *См.*
Кл. 10).

БОЖЕСТВЕННЫЙ *див.* БОЖЕСТВЕННЫЙ.

БОЖЕСТВО *с.* 1. (*божественное начало, суть святости*) божество, божественность: та(к) и(ж) не могло зл (!) трѣпѣти стое бж(с)тво его и оучинили к ним тоую приповѣ(ст) (Львів, 1585 *УС* №5, 4 зв., на полях); которые [антихристовы] Христа Пана лупяты зъ божества его и зъ оное фалы (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 162); указавъ Христось муцъ и Божество свое (XVI ст. *НС* 101); Пане Аде и ти, пане Люциперѣ старосто, Ознаймѣю вамъ, ижъ Хр(ис)-тось идеть до насъ просто... серафимъ з нимъ и его бж(с)тво (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28); Которыѣ зась мѣлачиса Бгѣ и клѣнаючиса, на мѣсцы его яко́мъ сѣдѣти домнѣмають, тыѣ телѣсно быти Бж(с)тво роздѣлючи, голосомъ толкѣ што(с) доброго чта(т) (Київ, 1637 *УС Кал.* 268); Справиль то снѣ Бжій благословѣнный. // Ннѣ плѣтию на земли явлѣнный. Властію бж(с)тва свѣгѣ, Для вѣчного покою мѣгѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.-27).

2. Бог: Тогда много божіе оупразийса идолюскіа лѣсти, Ннѣже славитса бж(с)тво єдиноа власти (Острог, 1581 *См. В.* 7 зв.); Отець сына родил и духа изліал и вѣсему мірови познати даровал, Во єдином божествѣ трійцу визнавати, и цѣресьтво и власть єдину позпавати (к. XVI ст. *Укр. п.* 78); Тая теды Святая Тройца роздѣляется персонами, а совокупляется божествомъ (1603 *Пит.* 13); нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таинствует и жертву приносит (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); Прѣто мы за таковыи дѣры, Трійперсональнѣмъ Бж(с)твѣ поклонѣмъса, и Прѣ(д) нимъ смиръмъса (Чернігів, 1646 *Перло* 76);

(*про святых, яких зображають на іконах*) божество: ва(м) ѡ стѣ(м) дѣсе повелевае(м) и во(з)-браняе(м) таковы(х) божѣ(ст)ва ѡписание ѡбразѣ(в) не имети и ни писати (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158); Товаришу моему и мнѣ страху не задавай! Бо ми ся и знаку его не боимо И на божество его не глядимо (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 23).

Див. ще БОЗСТВО.

БОЖИЙ, БОЖІЙ, БОЖЫЙ *прикм.* 1. (*який*

походить від Бога) божий: Я свѣщенноинѣ(к) антоніе Крички(и) намѣстни(к) премдр(с)ти бжиа стоя соея в киеве ѡ(т) нарече(н)ного ми(т)рополита кие(в)ского (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); То пак кгда ѡтца его, княза Костантина... з Божего допѣщена в животе не стало, тогда князь Ила по смерти его за ѡным... записом... ѡный замок... к рѣкам своим взал (Краків, 1531 *AS* III, 379); Нѣи архѣ готѣеть божимъ повелѣніемъ, абы въ потѣпъ не згінѣлъ зъ свои(м) поколѣнемъ (Острог, 1581 *Римша, Хрон.* 36); И прошу каждого хрестиянского челоувѣка, пре милость Божю, абысь плоннымъ повѣстямъ людскимъ... не вѣрылъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 120); И за тото караеть насъ слѣпотовъ правды Божен, што его не слухаеме (XVI ст. *НС* 210); жычѣ вамъ ласки божой мѣйса добре (к. XVI ст. *Розм.* 55 зв.); А если з допѣщения божого будѣ(т) на которого брата яковы(и) ѡпадо(к), или немо(ч)..., маю(т) ему брата помагати бра(т)скими пнзми (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); ѡставила длѣгъ и ѡ(т)пѣстѣла, и принесла Ласкѣ Бжѣю (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127); трѣтаа звѣзда, значѣтъ блгословѣніе Бжіе на дѣши и на тѣлѣ Прѣведныхъ (Чернігів, 1646 *Перло* 164 зв.); таа кни(ж)ка, которѣюсмо... за помочю бжѣю зачали, кѣ наоуцѣ людѣи,... и кѣ формѣваню члка по(з)верхо(в)наго налѣжати боудѣ(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16); божѣа вола станеть са (надъ ким) *див.* СТАТИСЯ; божѣ царство *див.* ЦАРСТВО; божий агнець *див.* АГНЕЦЪ; божіею милостью *див.* МИЛОСТЬ; божий законъ *див.* ЗАКОНЪ¹; боязнъ божѣа *див.* БОЯЗНЬ; гнѣвъ божий *див.* ГНѣВЪ; даръ божий *див.* ДАРЪ; декретъ божий *див.* ДЕКРЕТЪ; десятеро божѣго приказанія *див.* ПРИКАЗАНИЕ; з божѣе ласки *див.* ЛАСКА; за волею божѣю, зъ волею божѣю, з воли божѣе *див.* ВОЛЯ; за ласкою божѣю *див.* ЛАСКА; заповѣдъ божѣа *див.* ЗАПОВѣДЬ; наука божѣа *див.* НАУКА; образъ божий *див.* ОБРАЗЪ; палець божий *див.* ПАЛЕЦЪ; писмо божѣе *див.* ПИСМО; посланіе божѣе *див.* ПОСЛАНИЕ; право божѣе *див.* ПРАВО; приказаніе божѣе *див.* ПРИКАЗАНИЕ; росказаніе божѣе *див.* РОСКАЗАНИЕ; слово божіе *див.* СЛОВО; страхъ божий *див.* СТРАХЪ; судъ бо-

жий див. СУДЬ; сыновство божіе див. СЫНОВСТВО; сынъ божий див. СЫНЪ; явленіе божіе див. ЯВЛЕНИЕ;

у знач. ім. с.р. божее — те, що належить Богові: иди за мною сотоно бо не мыслишь шѣто естъ бѣго але шѣто людського (1556-1561 ЛЕ 158 зв.); самъ на(с) избавитель оучить абы(х)мо боу бѣеѣ ш(т)дали и поты(м) и неча(с)ное справовали (к. XVI ст. УС №31, 145 зв.).

2. (який стосується Бога) божий: Во има божее амин (Краків, 1507 AS III, 39)ж Въ има бо(ж)е станса (Володимир, 1508 Арх.Р. фотокоп. 41); Бѣгъ указуєть, што бесме задаръ не называли имя Божіе (XVI ст. НС 212); матеръ божья див. МАТИ¹.

3. (який служить Богові, відданий йому) божий: Але ни одинъ папєжъ николи ся за бога не удавалъ, и николи въ церкви не седѣлъ, яко богъ, але яко слуга Божій (Вільна, 1595 Ун. гр. 156); Аггль Бѣжий блговѣстит Аннѣ, же мѣет породити Престѣю Паннѣ, которая станет ся маткою Х(с)вою (I пол. XVII ст. Рез. 176); по(д)часть то... справедливѣмъ слѣдѣамъ Бѣжимъ притрафлѣєтъ са, ижъ они прѣта(ж)шими на грѣшникѣ(в) бываю(т) (Київ, 1637 УС Кал. 36); люди божіе див. ЛЮДИ; людъ божий див. ЛЮДЬ; раба божия див. РАБА; рабъ божий див. РАБЪ;

у знач. ім. (той, хто відданий Богові) божий: Що за едност рѣсинѣ з римским костелом быти может? Благоверномѣ з ними гератиками, яко сошцѣ зосом, богатому з ѣбогим, божому з балвохвалцами (поч. XVI ст. Вол. В. 73).

4. (який виступає від імені Бога) божий: Ясне в то(м) Проро(к) бѣжій свѣдѣцтво выдає(т) (Київ, 1618 Вѣзер. 15); Повторє: ижъ в' Нѣродѣ нашємъ в' тогъ вѣкъ бѣлѣ такъ оутѣхоу и доброчиннымъ, якъ негда бѣлъ в' Илли Прр(о)кѣ Бѣжій Єліссѣй (Київ, 1625 Коп. Каз. 25).

5. (присвячений Богові) божий: естлибы хто ближний кназа Юревъ хотел за тоє имєньє пѣнази ѡтложити и он бы тѣю тридцат коп грошей к церкви Божей ѡтложивъши, тогдыбы тоє имєньє мел к своей рѣце мети (Луцьк, 1511 AS III, 91); то(т) хра(м) Бѣжи(и) зновѣ змѣрова(ти) вѣше(и) мл(с)ти... на ве(ч)ное бѣгомо(л)є жедає(м)... абы вѣша мл(с)ть

рачили и(х) кѣ мѣрова(н)ю то(и) цѣркви бо(ж)еи знову да(т)ко(м) свои(м) спомочи (Львів, 1547 ЛСБ 12); Мне ве(л)це мылые... бра(т)я це(р)кви божее во(л)вовє... зычѣ вм(л)... доброго здоровья (Володимир, 1595 ЛСБ 288, 1); цѣрквь: храмъ Бѣжій (1627 ЛБ 155); божая литургія див. ЛИТУРГИЯ; домъ божий див. ДОМЪ; овчарня божья див. ОВЧАРНЯ; служба божья див. СЛУЖБА.

6. (про рік християнського літочислення) божий: Сталоса и дано во Львовѣ лѣта Божєго тисача патсѣт деватого (Львів, 1509 AS III, 70); дано ѣ Краковѣ лѣта Божєго тисача патсѣт второго на десят (Краків, 1512 AS III, 94); писа(н)... дѣня чє(т)вє(р)тогона(д)ца(т) м(с)ца декабра рокѣ божо(г) тисєча пя(т)со(т) ѡсмдєся(т) пятого (Городно, 1585 ЛПБ 5, II 4046, 93); Року бѣжого 1603: мисяця октобрія 13 дѣня (Бенедиківці, 1603 НЗУж. XIV, 225); Ро(ку) Божия ахми (Синєчѣла, 1648 ЗНТШ XIX, Misc. 8);

7. (складова частина назв церковних свят і обрядів) божий: божее (божєе) парожєне див. НАРОЖЕНЕ; воплощение сына божия див. ВОПЛОЩЕНИЕ; извѣстованье матки божєй див. ИЗВѢСТОВАНЬЕ; матка божая, матка божая зелная див. МАТКА; парожєне сына божого див. НАРОЖЕНЕ; успєние божия див. УСПЕНИЕ.

о роса божия див. РОСА.

Див. ще БОЖЕСТВЕННЫЙ, БОЗСКИЙ.

БОЖИТИСЯ, БОЖИТИСА дієсл. недок. (на що і без додатка) Присягатися Богом, божитися (чим і без додатка): спираюса, вымо(в)лѣюса, божѣса (1596 ЛЗ 71); чомъ у тумъ приказаню Божумъ заказуєть Господь Бѣгъ, што бы єсме на имя Божіє задармо не божили ся (XVI ст. НС 211); Рочѣса: себе самѣго поприсага(н)ємъ проклиная, бѣгѣмюса, дѣлибогаюса, присагаю, спираюса, вымовлѣюса, божѣса (1627 ЛБ 109); Якъ то // єсть бѣрзо незбѣжний оучѣнокъ: бѣжимюса, и проклинаямюса, абы то(л)кѣ своєи воли,... догодити и досытѣ оучинити (Київ, 1637 УС Кал. 562-563).

Див. ще БОГЪМИТИСА.

БОЖІЙ див. БОЖИЙ.

БОЖНИЦА, БОЖНИЦЯ ж. 1. (дім молитов і навчання віри, храм) святиця: чтѣлище, или чтѣ-

моє, капище. бо(ж)ница (1596 ЛЗ 88); а еслі всю свѣтлость нб(с)ндоу на собѣ имѣть, то нѣчо҃го не зостало божницамъ поганьскимъ, и зборищамъ еретицкимъ, тѣлко тѣмноть, въ котóрой блѣдаты ꙗко слѣпцы (Почаїв, 1618 Зерц. 56); Египтане не могъчи змышленыхъ Боговъ своѣхъ рады выроздѣти, пере(д) божницами ихъ выставовали (Київ, 1637 УЄ Кал. 3); авгу(ст) кесарь хотѣ(л) збѣдовати единого бо(ж)ницѣ... единого богинѣ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 398); Божница. Delubrum (1650 ЛК 429).

2. Синагога, божница: въ божници жидовской, два бахурчики... на его милость отца владыку... каменемъ, ани жадною речю не метали (Володимир, 1590 АрхЮЗР 1/1, 267); Нам теды бовѣм не божницу жидовскую берут, але всенародное христѣанское набоженство и волности вышпотити усилюють (Львів, 1608 АрхЮЗР 1/XII, 528); И навѣть Бо(ж)ницѣ свои жидове маю(т) (Львів, 1609 ЛСБ 421, 3); того(ж) днѣя бы(л) с тою (ж) шляхѣтою межи жидами за бо(ж)ницею жидовскою в до(м)-ку проти(в)ко дво(р)ру (!) е(го) м(л). пана Лагодовско(го) (Володимир, 1630 ТУ 293); в не(д)лю в ночи выгорѣло пере(д)мѣстя краковское... и жидовская божница една (серед. XVII ст. ЛЛ 167).

БОЖНОСТЬ ж. Побожність: прѣто кто даванье(м) прѣймовање кѣпоуѣть, не з божностью бе(з)-божностью справоуе(т) (Острог, 1614 Тест. 163).

БОЖОКЪ ч. 1. (у поган — предмет культу) божок, ідол: ѡ(т)кѣ(л) стѣлоса, же погане свѣи(х) божко(в) плюгавы(х) лвовѣ и инѣши(х) звѣра(т) скоурами накривѣли (поч. XVII ст. Проп. р. 255 зв.).

2. *Перен. (той, перед ким схиляються, кому служатъ)* божок, ідол: Тепер москвитин служити мусит франтѣшкѣ и яцкѣ, римским божком, як са были надчили (служити) московским курилом, сергѣем, ... патници и иным (поч. XVII ст. Вол. В. 87).

БОЖСКИЙ див. **БОЗСКИЙ**.

БОЖСКОПОРУШЕННЫЙ прикм. Який порушив (переступив) божий закон: Діонісій: Слѣвенъ, или двоестро(в)ні(и), а(б) Бж(с)ко порѣшени(и) (1627 ЛБ 201).

БОЖЬИЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЫЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЬИЙ див. **БОЖИЙ**.

БОЖЬНЯ с. (присягання іменем Бога) божіння, божба: Ано, братя, Бгъ указуѣть, што бесме задарь не изывали имя Божіе, // тай нѣ лаяли ся безъ вины, чомъ знаю, ажъ тото усе можеме учинити безъ жадного божьня и клятвы, дѣля розказаня сына Божія (XVI ст. НЄ 212-213); тыхъ слувъ мѣжи нами не естъ, лишень твердое божьня и проклинаня (Там же, 213).

БОЗСКИЙ, БОЖСКИЙ, БОЗКИЙ, БОЗСКІЙ, БОЗЬКИЙ, БОСКИЙ прикм. 1. (який походить від Бога, належить Богові) божий: за то Ихъ Милости Богъ милосердный ласкою своею Бозскою заплатитъ (1547 AS VI, 85); Надчи(л) тежъ ное сыно(в) и пото(м)ко(в) свои(х) теѡлогий, и надки в рѣча(х) бо(с)ки(х) (1582 Кр. Стр. 22); Котраа то снаѣть, моцъ Бѣзскаа была: И ихъ до влѣсности тамъ рѣчій, приводила (Львів, 1616 Бер. В. 79); Посланъ былъ нѣколись Даниїлъ въ ровъ межи Лвы, и не оукрочѣндоу ихъ ꙗрость Бѣзскаа сила оукротѣла (Київ, 1625 Злат. Н. 128 зв.); Бж(с)тво: Бѣзство, або ѡпа(т)рно(ст) бѣзскаа (1627 ЛБ 186); Пѣт-десѣтъ пѣтъ лѣтъ, зъ Бѣзкого вырѣкѣ, Пожѣвши, добѣгль змѣреного крѣкѣ (Луцьк, 1628 Андр. Лам. 19); Аггловѣ дѣбрѣи ласкою бо(з)кюу оутвержѣны (Чернігів, 1646 Перло 41 зв.); Гѣре мнѣ бѣдномѣ // бѣда мнѣ нещѣсномѣ, ижъ мѣне бѣзскаа моцъ потлѣмила (серед. XVII ст. Хрон. 422-423); тепе(р) теды яко пруд(д)ко манифе(с)та(н)сь з милосе(р)дя бо(з)-кого з рукъ неприяте(л)ски(х) из везѣня уво(л)ненны(и) зоставъ... ѡ таковой згубѣ свое(и) ѡповѣда(л)се и ѡ(с)ве(д)ча(л) (Житомир, 1650 ДМВН 210); бозкая бытность див. **БЫТНОСТЬ**; бозкая персона див. **ПЕРСОНА**; бозкий маѣстатъ див. **МАѢСТАТЬ**; бозкий свѣтъ див. **СВѢТЪ**; бозкий тронъ див. **ТРОНЪ**; бозкое явленіе див. **ЯВЛЕНИЕ**; бозкая наука див. **НАУКА**; бозкая особа див. **ОСОБА**; бозское писмо див. **ПИСМО**; боязнъ бозкая (бозская) див. **БОЯЗНЬ**; даръ бозкий (божский) див. **ДАРЪ**; декретъ бозскій див. **ДЕКРЕТЪ**; з ласки бозское див. **ЛАСКА**; натура бозская див. **НАТУРА**; право бозское див. **ПРАВО**; розказане бозкое див. **РОСКАЗАНЕ**; слово бозкое див. **СЛОВО**.

2. У складі вл. н.: бозкая дуброва: князь щепанъ збаражськи(и) з братьєю своєю привели...//... до сягло(в)ки рѣды... на горѣ кѣ бо(з)ко(и) дѣброве... до зеленого крыниці (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

Див. ще БОЖЕСТВЕННИЙ, БОЖИЙ.

БОЗСКО *присл.* Те саме, що божественно: Для тогож' пере(д) Крестомъ, жадныхъ бозскѡ шкѡзанныхъ ѡ(т) Ха справъ, котѡрыѣ видѣти годными сталиса, не ѡповѣдали Ап(с)ловѣ (Київ, 1637 *УЄ* Кал. 962); И зѡразъ пре(д)оувидѣла, же в' такѡвом' станѣ, и на такѡвомъ оурѡдѣ единъ члѡвкъ невѣдолае(т), зачѣмъ Бѡзско оустановлѣаетъ помѡщника (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 916).

БОЗСТВО, БОЗТВО, БОЗЬТВО, БОСТВО *с.* 1. Те саме, що божество у 1 знач.: такъ и то есть истинная правѣда, же есть Богомъ правѣдивымъ,... незъбожонимъ, албо боствомъ дарованымъ, несътвореннымъ (Вільна, 1599 *Ант.* 607); А Хс вѣдаючи бзътво(м) свои(м) стѣи(м), ижъ приходитъ ча(с) моуки его стои,... посла(л) дво(х) ап(с)ловъ... до Іер(с)лима (XVI ст. *УЄ Трос.* 46); дѣвноую мѡцъ бо(з)ства своѣго в' ѡсѡбѣ его, кѣ под'порѣ вѣрѣ нашої стои показовалъ (Дермань, 1603-1604 *ПВКРДА* IV-1, 104); А еслибы вѣдалъ и Сна жрѡдломъ Бѡзства, припоманѣлъ бы его всѡко з' ѡцѣмъ, але не надчѣлсьа того ѡ(т) Ха, и ѡ(т) оученикѡвъ его (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 284); А тое непростось схѡтѣлъ учинити: Але впрѡд Бозство съ чловеченствомъ злучити (Львів, 1630 *Траг. л.* 166); таѡ бѣтнѡсть есть, и бѡ(з)твомъ, и правѣдивымъ Бѡгомъ невидимымъ, и непостижимымъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11).

2. Те саме, що божество у 2 знач.: кѣды жъ не помѣшаные ѡсѡбы трѡйци стѡе захоуѡемо, котѡрыѣ... бѡзствомъ спѡеные, такъ три соутъ ѡсѡбы рѡзные влѡснѡстами (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 26); Исѡсомъ, вѣдлѣгъ Збавѣнѣа, Именѡванъ: А вѣдлоу(г) Члѡченства, Бѡзство(м) есть Хрѣсмѡва(н) (Львів, 1616 *Бер. В.* 86); Поклѡнѣ ѡ(т)давати ѡцѣ и Снѣ и с(т). Дѣх, единѡмѣ Бозствѣ и мѡци (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 299); Кнѣга то свѡтѡа филозѡфѣи бѡ(з)скои... съдержѣтъ в' собѣ Похвалѣ Трипер'сонѡлномѣ бѡ(з)твѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 1).

БОЗЪ *ч.* Бузина: асте, бозъ древо (1642 *ЛС* 67).

БОЗЬКИЙ *див. БОЗСКИЙ.*

БОЗЬТВО *див. БОЗСТВО.*

БОИЩЕ *с. (місце, де молотять збіжжя)* тік, *діал.* боіще: Бѡище: Бѡевѣско, мѣсце где збѡже молѡта(т). тѡкъ (1627 *ЛБ* 187); фѣдоръ шафаръ и(з) сыно(м) своимъ иваномъ. Зѣзнали доброво(л)нѣ же продали ... шѡпѣ единѣ з боищомъ за сѣмѣ злоты(х) пѣ(д)деся(т) бес копы (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 50); агеа, гу(м)но, билище, боище, молотилище (1642 *ЛС* 91).

Див. ще БОЄВИСКО.

БОЮВАНЄ *див. БОЄВАНЬЄ.*

БОЮВАТИ *див. БОЄВАТИ.*

БОЙ *ч.* 1. Бій, битва: А вси держачи мечи а къ боемъ велми оумѣлыи, а единого каждого мечъ на бедрахъ его про страхи ночныи (поч. XVI ст. *Песн. л.* 52); И в той... час при том бою згинѣло в того дѣака... ѡний сѣкнит з гербомъ княза Его Милости влѡстнымъ (Київ, 1558 *AS* VII, 38); Оузбрѡеный рыцѣрѣ з гѡлымъ мечѣмъ гѡтѡвый до бѡи, абѣи ѡ(т)чизна и рѣчъ посполитаѡа была в покои (Дермань, 1603 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); Брѡнѣ: бѡрба, войнѡа, бѣтва, бѡй (1627 *ЛБ* 12); Гды вѡйсѡко наготѡвилѡса до бѡю... ма(к)сей... ре(ч) до старѣшихъ свои(х) (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* №29515, 343 зв.); Авраѡмъ... на порѡтовѡнѣе мѣлого братѡнка своего собрѡлъ домовѣи слѣги, мѣлъ тѣ и осмѣнатцѣтъ мѣжѣй до бѡю и бѣжа(л) в погѡню ажъ до дѡна (серед. XVII ст. *Хрон.* 23); *Образно:* Глоупы(и) и нерѡзмѣны(и) є(ст) книжни(к) бѣ(з) цнѡты..., котѡрый з боями бѣглѡсти и своѣи(м) здѡна(м)... самѡго себе и инѣши(х) мнѡгы(х) пѡсуѣтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); вступный бой — зустрѣчний бій: ча(с)то кро(т) татарѡ(в) вѣдѣпны(м) бое(м) поража(л) (1582 *Кр. Стр.* 10); смертелный бой — смертелный (смертний) бій: Єднѡко, такъ на войнѣ, яко и в' покою, Щѡденне, смертелного ѡчекивай бѡю (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 16).

2. *Перен.* Змагання, боротьба за що-небудь: Берѣтъ ѡхѡтнѣ дѡхѡвнѣю збрѡю: Идѣтъ до бѡю (Львів, 1642 *Бут.* 10 зв.).

3. Бійка: А што се дѡтычѣтъ тѡе легѡкости его милѡсти князя Воевоѡы, котѡрая се вѣ томъ ѡтъ тебе его милѡсти стала и тутѣжъ тѣхъ кривѣдъ и шѡкодѣ, и боевѣ поддѡныхъ его милѡсти,... Мы то

отложили... до щастливого приїхання Нашого къ Великому Князству Литовскому (Петрків, 1526 *РЕА* 1, 141); владник //... на тот же час при том бою поймавши подданого князя Романова... на има Дмитра Волошина збили и змордовал, копѣ грошей с калитою отналъ (Луцьк, 1558 *АС VII*, 45-46); А є(ст)ли ѡ(з)метѣ бе(з) бою то(т) має(т) шкоду платити з наве(з)кою коня конемъ (1566 *ВЛС* 82 зв.); за зна(т)є шапки с того жида Бенеша, яко за бо(и), ...два(д)ца(т) ко(п) грѣше(и) на то(м) Кгрекгору есми ему присуди(л) (1568 *ТУ* 127); А то ѡ ро(з)ные кри(в)ды наезды бои и грабежи яко тые та(м) протє(с)тациє ширє(и) то в собе све(д)ча(т) (Вінниця, 1616 *ЛНБ* 103, 15/1с, 1860, 1); При которомъ бою пинязє(и) готовыхъ з хѣстѣкою золотыхъ двана(д)цать... забрали (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 124 зв.).

4. Биття, побої: напервей видел есми на Яцкѣ Сѣгакѣ две раны кривавых, пробитых и сам дей з бою великого ѡвес ѡтек, а в Лѣца Гѣцевича мечом протатѣю, а три битых и тот дей ѡт великого бою ѡпѣх (Луцьк, 1558 *АС VII*, 46); у по(з)ве пѣна Дешко(в)ского є(ст) написано, што па(н) Дешко(в)ски(и) позыва(л) кнѣз Ружи(н)ского ѡ бо(и) грабаро(в) свои(х) и ѡ пограбе(н)є воло(в) до суду кгро(д)ского киевского (Київ, 1595 *ККПС* 75); От которого бою и зранєня неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10).

Див. ще БОЙКА.

БОЙКА ж. Битва: цѣрь встѣвши задрыжалъ, ... и призывалъ воево(д) своихъ оуказалъ имъ знѣкъ той, и розказалъ имъ пойти на бойкѣ, посажи ч(с)тный кр(с)тъ (XVI ст. *УЄ* № 29519, 163); Съ тои жѣ бойки взятъ былъ панъ Синявский, але выкупился за таляръ сто тысячъ и 20 тысячъ (1636-1650 *ХЛ* 79).

Див. ще БОЙ.

БОЙКО ч. Бойко. Вл. н.: другого забитого тело Матфея Бойка не ведати, где подети казал (Луцьк, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 180); Пилипъ Бойко (1649 *РЗВ* 426 зв.).

БОЙНИЦА ж. Бійниця: koli bakszta budet na toj hore sprawlєna i bojnicу wcznianу, tohdy жадноho прыступу не dopустyt (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 20).

БОЙНЫЙ *прикм.* 1. Боездатний: били на(м) чо-

ло(м) бояре наши ѡ(стр)ские ѡчтивые и бо(и)ные степа(н) ива(н) и крышго(ф) я(р)моличове (Острог, 1637 *ЦДІАК* 1471, 1, 1, 99 зв.).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Грицько бойный (1649 *РЗВ* 53 зв.).

БОКЛАГА ж. (*там.* baklak) баклага, боклага: Поспѣш(и)ласа тогды Авигѣа и взала... с. хлѣба, и двѣ боклаги вина (серед. XVII ст. *Хрон.* 233 зв.).

Див. ще БОКЛАГЪ.

БОКЛАГЪ ч. Те саме, що боклага: на ѡдномъ возє... были рогатина, сокира и два ла(н)цуги невелики(х) а боклагъ (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); кгда(л)товѣне пограбили... ѡ Пилипа // Литвина... бокла(г) (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33-33 зв.); Боклагъ. *Lagena lignea* (1650 *ЛК* 430).

БОКЛАЖОКЪ ч. Боклажок: Лагвица: Бѣклажо(к), фла(ш)ка (1627 *ЛБ* 218).

БОКОВЫЙ *прикм.* Боковой, бічний: А з(є)хавши на тую дорогу гости(н)цо(м), ве(л) на(с) па(н) Дешко(в)ски(и) ..., дубровою, менєчи бы(т) тую дорогу боковую границу И(в)ницкую (Івниця, 1582 *ККПС* 79); а серє(д)ніѣ, и побочныѣ стѣроны, на двѣхъ боковыхъ рогѣхъ лежѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 778); плотиця боковая *див.* ПЛОТИЦЯ; рыба боковая *див.* РЫБА.

Див. ще БОЧНЫЙ.

БОКОМЪ *присл.* Боком: лѣто(м) слнце, на(д) нами ходитъ близко, и ѡ(т) того маєтъ тепло, а зимою сл(н)це бѣжитъ бокомъ низко, далеко ѡ(т) на(с) и тимъ маємо студено (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

БОКЪ, БОКЪ, БУКЪ ч. 1. (*права або лѣва частина тулуба людини від плеча до стегна*) бік: на лево(м) боку две раны штыховы(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); видели есмо ѡ него раны ножовые ѡ(д)ну на(д) лєвы(м) боко(м) ... недалеко се(р)ца, а другую в правомъ плєчи (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); зара(з) про(ч) ехали грозѣчи на(м) кулею в бокъ (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 18 зв.); А ѡто аггль гнє пристѣпилъ. и яснос са ѡсвѣтила в' кмахоу. а трѣтивши в' бокъ петровъ. ѡбоудиль его (Герляхів, кін. XVI ст. *Свєнци.* 72); Бедро: Бѣкъ (1627 *ЛБ* 5); пана хлебо(в)ского з мушкету в лєвы(й) бо(к) впо(л) по(с)трєлили ажъ в

правы(м) боку за скуро(ю) кдля зостала (Київ, 1632 *ЛНБ* 5, II 4060, 3); заживаемо // воды... на памат-кд того, йжъ з' бѣкѣ спсителя ншего на кр(с)тѣ кровъ и вода выплинула (Львів, 1642 *Жел. О тайн.* 11-11 зв.); Також и третью Ранѣ Егѡ престѣю: в' бѣкѣ Копѣемъ пробѣтѣю,... слезами горячими омы-вай (Чернігів, 1646 *Перло* 99); и знову тело его все тамъ по хребте, по боках, по руках,... синее, збитое (1650 *АрхЮЗР* 8/IV, 532);

ребро: Богъ сотворилъ чоловіка Адама, и зъ боку его жену Евву (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1102); Вѣдати бовѣмъ належи(т). мѣжеви, йжъ жона не з' паты мѣжа, але з' бѣкѣ егѡ есть взѣта и сотворѣна (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 933); подъ бокомъ — близько, поруч, під боком: Цѣсаръ Палеолобкѣгъ... писалъ до всѣхъ тре(х) патріархѡ(в), а найбольшей з' четвѣр-тымъ царѣгоро(д)скимъ по(д) бѣкомъ его боудѣ-чимъ частѣю намѡвою о з'ездѣ... мѣвалъ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 33 зв.); под боком моимъ на болшую згарду мою тие се снял важити, которого злосливый упор я видечи,... ведле канонов церков-ных осудивши, обволалемъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 1/VI, 309); при боку: а) на бедрі: Сдѣаръ при бѣдрѣ: хѣстка при бѣкѣ. Сдѣаръ на главѣ: за-во(и) на головѣ (1627 *ЛБ* 124); б) поруч: Ап(с)толо-ве засѣдугъ на стѡлца(х) свои(х), при бѣкѣ... любѣмого вѣтла своѣго (Чернігів, 1646 *Перло* 150); при боку быти — бути чимъсь прибічником: поко(р)не прошѣ и(ж) бы вѣм..., яко канцле(р) при бѣкѣ его к(р) мл(с)ти бѣдѣчи постеречи того рачи(л) (Новгородок, 1594 *ЛСБ* 270, 1 зв.); князь Семенъ Михайловичъ Лыко... съ тымъ се светомъ пожег-налъ, где забавы и некоторые sprawy рицерские виршами коротко выписую, чого самъ, при боку его будучи, почасті естемъ сведомъ (поч. XVII ст. *КЛ* 91); боки полны (кому) — нагодований, ситий, добре вгодований (хто): Или не вѣдає(ш) я(ко) зє (п)сы братѣство прина(в)ш(и),... ѡ ни(х) пы(л)-по(ст) и стара(н)є чиначѣй, абы и(м) бѣки по(л)ны... были; того помысла ѡ животѣ вѣ(ч)но(м) видѣти // не може(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238-238 зв.); боки ростыкати — об'їдатися: А такъ абы са з ни(х) зодрѣла таѣ машкара, и тоѣ одѣньє ѡвчєє, в' котѡрое са оубираючи не толко лѹди прѡстыи звѡдатъ, але

и хлѣбомъ собѣ неналѣжнымъ бѣки ростыкаю(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 39).

2. (зовнішня стінка) бік: окно на бѣкѣ што было клеце(м) зачинено и шинами // железными пере-бито што(д)рано (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95-96); Пуше(ч)ка срибнозлѡцѣстая з' вѣшко(м) на боку, вколо рысована (Львів, 1637 *Інав. Усп.* 18 зв.); А оучинѣшъ ѣмѣ корѣ(н)кѣ золотѣю в кѡло и два пѣрстни золотѣи под корѡною по кѡждѡмъ бѣкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 107 зв.).

3. (бокова сторона будь-якого об'єкта) бік: а з боковъ ѡной скалы, чѡтыри ѡкрѣтныи гади на него грозилися (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); земля всѣ окрѣгла есть якъ яблѡко, на котѡрой вѡды лежѣ(т) зо в'си(х) сторѡнѣ: и з дѡлѣ и звѣрхѣ, и з бѡковъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16 зв.).

4. (місце, розташоване справа або зліва від чо-гось) бік, сторона: найпервей остров земли..., од-ным боком лежит от места подле поля Поезничко-го, а по дорожку малую (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 252); къ томѣ лесъ,... зъ полемъ и сеножа-тьми по знакахъ певныхъ, то есть почавши отъ до-роги гостинца, которая идѣтъ зъ Почаєва мимо плесо мое двѡрное до Дунаєва однимъ бокомъ отъ села Почаєва долиною зъ знаками и копцами (По-чаїв, 1597 *ПВКРДА* IV-1, 45); боками тѣе нивы ме-жи дороги, а концами оперлися до межы до пол подданныхъ королевскихъ Овруцкихъ (Овруч, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 288); вѡронъ и царъ на немъ, а на правомъ боку, ко востоку, на полуденной сторѡнѣ, патріарха Константинопольскій... а на лѣвой сто-ронѣ, на полуночь... сессія (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 699); на нашо(м) боку тѣе татарѣ в зє(м)лю є(г) ца(р)ско(г) величє(с)тва не замы(ш)ляю(т) (Чиги-рин, 1649 *ЦДАДА* 124, 3, 33, 1); по бѡках — (зліва і справа від певного місця, по обидва боки від сере-дини) по боках: повелѣлъ Црѣ... поставити... сто-лецъ... и на(д) глѣбокою амою, а брѣта своѣго на немъ посадити, а на(д) гѡловою его казалъ мечъ ѡст-ры(и) завѣсити на тонкой нѣти; спередѣ, и з' тылдѣ, и по бѡка(х) (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.);

берег, бік: Коли тѣды тоѣй нѡчы перепровѣдилъ сво(и) набѣтокъ чѣрезъ брѡдѣ, а самъ зосталъ на томъ бѡцѣ брѡда, и тамъ мѣжъ борѣкался з нимъ

аж до заранья (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Признаваемъ то, ижъ есмо продали синожат свою власную... на томъ боку Роси,... Кононови Мазнюченкови, козакови (Корсунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

5. (*напрям*) бік, сторона: Стрельба с нее пере(д) себе и по бокомъ (1552 *ОВин.* 3. 130); Але за твоёю насъ оборобною, падётъ по боку наше(м) лѣвомъ тисача, а по право(м) тма (Вильна, 1620 *См. Каз.* 27 зв.); а якъ ёстесь къ врагомъ телёснымъ валёчный, на всѣ бѣки концѣми страшний и безпёчный: Такъ, дасть ти Бѣгъ, гды к' Орѣодѣксѣи са вёрнешъ, всѣхъ валчачыхъ на цѣбты снадне встѣчь обернешъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); которое село Тули[н]ы... поза(д) за ме(с)то(м) Лещино(м) в бокъ Житомира лежитъ (Житомирщина, 1639 *ККПС* 195); кающыи-са пры исповѣди стой, з боа(з)нѣю, знѣвши шапъ-коу, твѣрь не до сщеника, але в' бѣкъ его обернѣнѣю маючи, стоати мае(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); в третѣ(м) полкъ такъже мно́го ихъ было з рогатинами которіе на лѣвы(и) бокъ обернѣ(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 19); то на той, то на сей бокъ — туди-сюди: оуже ма не оузришь діаволе перекривляючи макге(р)кѣ то на то(и), то на се(и) бо(к) шію напѣливши, я(к) и(н)дѣискѣй кѣръ (п. 1596 *Виш. Кн.* 229).

6. (*особа чи група людей, які протиставляються в якомусь відношенні іншій особі або групі людей*) сторона, бік: Провадять свою рѣчь ѡ(т)цы стѣи о то(м), абы мѣли нѣкоторыи посылани бѣти, якобы ѡ(т) бѣкѣ твоѣй сватобливости, жа(д)ны(м) собѣромъ не естъ оухвѣлено (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); Бѣлоприсѣдѣтельный: Стѣле пилнѣючѣй, и якобы ѡ(т) бѣкѣ чѣго не ѡ(т)стѣпнѣючѣй, ѡстави(ч)ны(и), в' яковѣй справѣ пѣлный (1627 *ЛБ* 9); боку присѣдачий (чѣго) — (*який належить до чийогось оточення*) прибічник: Прощѣ Прѣшсщениства твѣго и прѣчѣихъ всѣхъ бѣкѣ... твѣго присѣдѣчихъ... абымъ до ѡбщого... Совѣтѣ... бѣлъ допѣщенъ (Київ, 1628 *Апол.* 2 зв.); о еденъ бокъ станути (з ким) — стати чѣймъ прихильником, одностумцем: и ѡ еденъ Бокъ з Народо(м) По(л)скимъ становши, Завше вѣ(р)не и менѣжне вшеляки(х) Неприятѣле(в) Коронны(х), И маестату в(ш) К(р) М(л) громятъ (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 3).

БОЛБАСЪ ч. Бельбас, белбас. Вл. н.: Я то(г)ды за..., учтивы(м) стара(н)е(м) // пна дя(д)ка мое(г)[о] мило(г)[о] пна Григо(р)я Бо(л)баса Ро(с)-то(ц)кого, писаря зѣ(м)ского кремѣяне(ц)кого,... при(ш)ла в ста(н) свѣты(и) ма(л)жо(н)ски(и), за... пна Га(в)рила Кози(н)ского (Колпитів, 1576 *ВГ* 207); Яско Болбасъ (Луцьк, 1624 *АрхЮЗР* I/VI, 446); Иванъ бо(л)басъ (1649 *РЗВ* 108 зв.).

БОЛВАНЕЦЬ, БОЛЪВАНЕЦЪ ч. 1. Те саме, що балванокъ: Пытаю та... котѣри то събѣръ рѣсказа(л) оу сѣкма(н)коу ѡгѣрнѣти в' синѣю на крижи прибитѣ бѣлва(н)ца, а не писа(н)ного (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 146).

2. Вл. н.: князь щепанъ збаражъски(и) з братьѣю своѣю привели... //... до сягло(в)ки рѣды... где сягловка впала в рѣчку бѣлвѣанецъ (1546 *ОГ* 88 зв.-89).

БОЛВАНОВЪ прикм. (*який належить ідолу, болвану*) ідолів: Ваелмонъ: Болванѣво мешка(н)е... або маетно(ст) мешка(н)а, ѡдержа(н)е (1627 *ЛБ* 189).

БОЛВАНСКІЙ див. БАЛВАНСКІЙ.

БОЛВАНЪ див. БАЛВАНЪ.

БОЛВОХВАЛСТВО див. БАЛВОХВАЛСТВО.

БОЛГАРЕ див. БОЛГАРИНЪ.

БОЛГАРИНОВЪ прикм. (*належний болгарино-ві*) болгаринів: а имена Ромейковичи я з жоною своѣю и з детми небожчика Степана Болгаринѣвыми держимъ вѣ сумѣ пенезей у перезыску (Вильна, 1554 *АрхЮЗР* 8/VI, 36).

БОЛГАРИНЪ ч. (*мн.* БОЛГАРЕ, БОЛГАРЫ, БУЛГАРОВЕ, БУЛЪГАРОВЕ) 1. Болгарин: та(к) те(ж) и ѡ(т) мосоха па(т)рия(р)хи нѣшого ше(с)то(г) сна... пото(м)ко(в) рѣса лѣха чѣха вси рѣсѣи поляци мо(с)ква бу(л)гарѣе... словѣ(н)ского языка по(д) нѣбомъ ѡживаю(т) (1582 *Кр. Стр.* 90); на полуднѣ и по(л)ночи ко(ж)ды(и) ѡ(т)мѣнны(и) свои(м) гѣлосо(м) зовомы(и) языкъ, А менѣте грѣци... се(р)бы, бо(л)гарѣ, словѣне... мѣсѣква и наша рѣсѣ (п. 1596 *Виш. Кн.* 250 зв.); все учителя грѣцкии... научили тако достатѣчнѣ, иж и наподлѣнѣнѣйшии в разумъ языка словѣнского русин, либо сербин или болгарин вѣдаѣт и разумѣѣт, чем

спастися может, если только сам восхождет (1608-1609 *Виш. Зач.* 217).

2. (лише у мн.) Болгарія: вы... визнаете, и ж бы-ли есте в послушенстве... патріарха, от которого вся Руская земля от всходу солнца аж до полночи з Словяны, з Болгары и зъ Сербамы крестилася (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); агарінове тѣды, на двѣ роздѣляются части, и едны на Болгары войнѣ подносятся, ... а дрѣгѣи зосталися мѣсто взати (Київ, 1627 *Тр.* 682).

3. Вл. н.: а имена Ромейковичи я з жоною своєю и з детми небожчика Степана Болгариновыми держимъ въ сумѣ пенезей у перезыску, которого тотъ Болгаринъ на братѣ жонѣ нашихъ на Александру Джусе презыская, и без отложеня оногo презыску, не повиннисмы того имени Ромейкович в дель по-ступовати (Вільна, 1554 *АрхІОЗР* 8/VI, 36); Давы(д) Бо(л)гаринъ (1649 *РЗВ* 387).

БОЛЕ *див.* БОЛЕЙ.

БОЛЕЗНО *див.* БОЛЕСНО.

БОЛЕЗНОВАТИ *див.* БОЛѢЗНОВАТИ.

БОЛЕЗНЬ *див.* БОЛѢЗНЬ.

БОЛЕЙ, БОЛЕ, БОЛІЙ, БОЛѢЙ *присл. в. ст.*

1. Те саме, що болше у 1 знач.: венцей ми коштів(т) нижели ты торгѣшь боле(и) бы(м) шкодоваѣть (к. XVI ст. *Розм.* 54); хто болей боудетъ працювати, бо(л)шю мздѣ въсприйметъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.); Было ихъ первѣй и болѣй, яко суть (Вільна, 1608 *Гарм.* 210); Если ѿ цркви телесно(и) старатися естесмо пови(и)ны, тѣды ѿ видтрно(и) дѣховно(и) неровно боле(и) (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* I-1, 69); и(м) болей воды п'ємо, ты(м) болей прагне(и)а собѣ причиняемо (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 6); Царъ... Іраклій... сщєннны цркѣвныи начин'а на монѣтѣ перековавши, зъ ѿбѣтницею ѿ(т)дана болей и досконалѣй, ... в' крайны Персіи вшєдши, тамъ ѿнѣю монѣтѣ выгрѣдѣтъ (Київ, 1627 *Тр.* 680); Осѣба котѣраа грѣши(т), если бовѣмъ єсть дѣховнаа албо закон'наа, тогды болей грѣши(т), ни(ж) свѣцкаа (Львів, 1645 *О тайн.* 60); А чымъ болѣй ихъ тлѣмѣли тымъ болѣй са множили и росли (серед. XVII ст. *Хрон.* 78 зв.);

(триваліше за часом) довше, більше: имъ болѣй [Желѣзо, Оловъ, Зѣлото] в' огни трѣаютъ, тымъ бо-

лей роспѣскаетъ // са, и ѿ(д)мѣнивается прирѣже-наа ихъ тѣрѣдѣсть (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36-37); **что (што) боле (болеи)** — що ще, крім того: И что болѣ не простирающе слѣво про(с)то рещи има(м) всакомѣ хѣдѣжествѣ пролѣтїе блѣгѣоспѣшно є(ст) (Львів, 1591 *Просф.* 71); Штѣжъ болей: нашолема прѣве достѣтне в' ты(х) самы(х) чѣгомъ колвекъ шѣкалѣ и далѣко // болшѣ нѣжли(м) потребовѣлъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 7-7 зв.).

2. Те саме, що болше у 2 знач.: ѿ(т)ць болѣй мене є(ст) засъ болшій на(д) люди (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

3. Те саме, що болше у 3 знач.: царъ Шуйский болей таборомъ не сталъ, замкнувшиє зъ людомъ до столици и болей въ полѣ битвы не хтелъ чинити (поч. XVII ст. *КЛ* 80); ѿ(т) Дїакона вѣдлѣтъ звѣчаю волано было, жебы не причащающїиса зъ цркви виходїли, они виходїти зъ цркви южъ болей видѣны не были (Київ, 1625 *Кол. Ом.* 157); ѿпрѣчь дво(х) бѣлокъ зъ котѣрихъ є(д)на не цѣлы(и) фѣнтъ важи(т), и которїе та(м) лѣдѣвъ за три пѣназѣ идѣтъ, жаде(и)са болѣ(и) не оупоминаетъ (серед. XVII ст. *Кас.* 40).

БОЛЕНІЄ с. Смукот, тривога, бїль: наведуу на васъ... страхъ, ѿпѣхлїнѣ и горѣчкѣ, ... и болѣніє принесѣ дѣшѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 749).

Див. ще БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.

БОЛЕСНО, БОЛЕЗНО, БОЛЕСТНО *присл.* Болісно, боляче: она яко мѣти ваша болесно ва(с) пороци(в)ши... съ вами вѣчно црствѣвати пѣвна была (Острог, 1587 *См. Кл.* 5 зв.); Я бѣ мой в поѣтъ лица моѣго працю, боле(з)но ср(д)ца моѣго ѿ(б)таже(и) есмъ грѣхѣми покѣсами нагаба(и) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 48); Видишь любое свое чѣдо обнаженно, На всемъ прч(с)то(м) тѣлѣ болѣстно зранѣнно (Львів, 1631 *Волк.* 9 зв.).

Див. ще БОЛЕСТНЕ, БОЛНО, БОЛАЧО.

БОЛЕСНЫЙ, БОЛЕСТНЫЙ *прикм.* 1. (який викликає біль) болісний, болючий: Тыи уразы, которыи маемо отъ жолнера, суть великии, але суть подобны ранѣ ручной, которая ачѣ естѣ болесна, але смерти не приноситъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 956); Мл(с)тъ на ѿкрѣтныи болѣсти выдѣла, Мѣ-

лость болѣстны(м) вѣнце(м) тернѡвы(м) вѣнча(л)а
(Львѣв, 1631 Волк. 12 зв.).

2. *Перен. (змучений стражданнями, переживаннями) зболѣлий, страдницький, страждальний: ѡ якій тамъ жал'! мѣло болесное ср(д)це... Двы Бѣцы Мѣтере Х(с)вои (поч. XVII ст. Пчела 37 зв.); Печаль: Фрасѣнокъ, болесный жаль, печалованье (1627 ЛБ 81); И дѣтокъ своихъ наймилшихъ, замордуютъ, На кухню... собѣ ихъ готуючи: И на болесный покармъ, приправуючи (Львѣв, 1630 Траг. п. 167).*

БОЛЕСТНЕ *присл.* Те саме, що болесно: Лѣчь хтѡ ми мѡже(т) истѡчникъ слезъ дати, Твѣрдость моего ср(д)ца згрѣхотати. Абы за грѣхи болѣстне стогнало, ламентовало (Львѣв, 1631 Волк. 21 зв.).

Див. ще БОЛНО, БОЛАЧО.

БОЛЕСТНО *див.* БОЛЕСНО.

БОЛЕСТНЫЙ *див.* БОЛЕСНЫЙ.

БОЛЕСТЬ *див.* БОЛѢСТЬ.

БОЛѢТИ *див.* БОЛѢТИ.

БОЛЕЧЬ *ж.* Бѣль: невѣ(с)та...//... будучи бере-ме(н)на крычала болечи и та(ж)ко(с)ти те(р)пѣла родити (XVI ст. КАЗ 627-628).

Див. ще БОЛЕНІЄ, БОЛЬ, БОЛѢЗНЬ, БОЛѢСТЬ.

БОЛІЙ *див.* БОЛЕ.

БОЛКОТЛИВЫЙ *прикм. (який белькоче, нерозбірливо говорить) недорікуватий: Медленоазычны(и): Коспогласны(и), гѣгнѣвый, заикаючійся, шепетливый, момотливый(и), заіакливый(и), болкотливый, сипливый (1627 ЛБ 62).*

БОЛМАТЫЙ *прикм.* Бѣльмастий: Члвкъ ѣсли бѣдетъ слѣпый або хромый, ѣсли малогѡ носа, и великогѡ,... ѣсли Flynnдчи(х) бѣью, ѣсли болматый... не пристѣпитъ оферовать офѣрь бѣгѣ (серед. XVII ст. Хрон. 123 зв.).

БОЛНИЦА *див.* БОЛЬНИЦА.

БОЛНО *присл.* Те саме, що болесно: Тѣтъ смѣтнаа, тѣтъ бѣдѣ почивати, Болно стогнати (Львѣв, 1631 Волк. 21 зв.).

Див. ще БОЛЕСТНЕ, БОЛАЧО.

БОЛНЫЙ *див.* БОЛЬНЫЙ.

БОЛОБАНЬ *див.* БАЛАБАНЬ.

БОЛОНА *див.* ОБОЛОНА.

БОЛОНЕ *див.* ОБОЛОНЕ.

БОЛОНЪЕ *див.* ОБОЛОНЕ.

БОЛОНЪКА *див.* ОБОЛОНКА.

БОЛОНЬЕ *див.* ОБОЛОНЕ.

БОЛОТЕ *с. (багниста місцевість) болотище, мочарі, мн. болотá, діал. болѡття: на сеножа(ти) пѣ(р)ши(и) копе(ц) закопали,... ѡ(т) того ко(п)ця и лозы болоте(м), лозами и сеножа(т)ми на колодези(к) на (в)го(л) Лу(ч)чыны сеножа(ти) (Клюйськ, 1570 ВГ 63).*

Див. ще БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА, БОЛОТО.

БОЛОТИНА *ж.* Те саме, що болото у 1 знач.: pereyszedszy bolotynu Czernew, druhyj kopc zakopały (Вінниця, 1530 АрхІОЗР 7/II, 18); Вода ѡтъ замѣку того по(д) горою ѡподаь болотина смро(д)лива не пють ѣе (1552 ОЧерк. 3. 17).

Див. ще БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТЕ.

БОЛОТКО *с.* Те саме, що болотце: ѡдѣ того поля... идучи на всходѣ слонца, просто чрезъ болотко до лискѣ, тамъ подѣ тымъ самымъ лискомъ на берегѣ копецъ (Загайці, 1637 ПВКРДА IV-1, 67).

БОЛОТЛИВЫЙ *прикм. 1. (поганий) брудний, болотний: той фѣндаментъ не терпитъ на собѣ бѣдова(н)а з солѡмы, // з трѡсти, з дѣрева, и ничѡго са з нимъ болѡтливѡго не мѣшаѣтъ, але пріймѣтъ, и з таковою са матѣрією зливаѣтъ, котѡраа естъ ѡ(т) приварѣ земли солнѣчны(м) вѡромъ, перечищена, якъ естъ зѡлото, сѣребро, и дорогѡе камѣнье (Єв'ѣ, 1616 УЄ Єв. 3-4 нenum.).*

2. *Перен. Непристойний: котѡрѣи ѡ(д)лѣдчи(в)ши его ѡ(д) нѣ(с)нои мѣдрости, запровадили до грѣбѣхъ, зѣ(м)ныхъ, и болѡтливыхъ спрѡсныхъ оучи(н)ковъ, на слова, а ро(з)мышлѣнѣа и мѣсли ма(р)ныи (Вільна, 1627 Дух.б. 366).*

Див. ще БЛАТНЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЪ, БОЛОТАНЫЙ.

БОЛОТНЫЙ *прикм. 1. Болотистий, тванистий, болотяний: ѡ слѣпото шалѣнаа, и невѣрного ср(д)ца котѡріе та(к) глѣбѡко в болотно(й) зѣ(м)ли лежа(т), и(ж) ничѡго не смакѣ(т), едно тѣе рѣчи те(м)ные телесные (Київ, 1623 Мог. Кн. 24); Якъ жрѡдло при мѣстцахъ вилгѡтныхъ и болѡтныхъ текѣче, настѣпѣвши горѣчь сѣлнѣчнаа, и егѡ, и мѣстца емѣ блѣзко прилѣглыи высѣшаѣтъ: такъ лѣска*

ѡбѣитѣючаа в' слѣдѣхъ Бѣжѣхъ... ѡд' самои натѣри повстаючіи пожадливости высѣшаѣтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 168); Тинѣвый: Болѣтныи (1627 *ЛБ* 132); И южѣ дорѣги не мѣло ѡ(т)правивши, блѣзко болѣт-ного того мѣсца пришли (Київ, 1631 *Син. Тр.* 813); мыто болотное *див.* **МЫТО.**

2. Каламутный, мутный, нечистый: Прѣто(ж) дѣшѣ грѣшныи, покидаѣте калоужѣ смро(д)ливые свѣта того, пристоупѣте до во(д) текѣчи(х) до живота вѣчно(г), тѣи соу(т) тѣлько чѣстый и спокой-ный, але свѣта того соу(т) болѣтныи воды и бур-ливые (поч. XVII ст. *Проп. р.* 187).

3. Глиняный: Брѣнный: Глѣняный, болѣтныи (1627 *ЛБ* 12).

Див. ще **БЛАТНЫЙ, БОЛОТЛИВЫЙ, БО-ЛОТЬ, БОЛОТАННЫЙ.**

БОЛОТО с. 1. (*багнисте, грузьке місце, пере-важно зі стоячою водою*) болото, трясовина, драго-вина, мочарі: и дал... емѣ тоѣ имѣне Головин //... з ловы звѣриныи и пташими... и з малыи озеры и болоты и рѣками и рѣчками (Краків, 1507 *AS* III, 39-40); ѡтѣ того леса через лицѣ... до гранного копца до болота,... по половине того болота кѣ копцѣ,... который... межи волчого леса и Вольмс-кого (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); ѡколо места реки слюча рыловица лѣгѣ ставы на нихъ и болота (1552 *ОВол. З.* 198); Боршо(в)ски(и) з чер(н)цями... повѣ-дили и(ж)... болота рѣчки потоки... до монастыря зда(в)на належали (Унів, 1581 *ЛСБ* 61, 1 зв.); а то же и лѣса гѣстоѣ зарѣслость емѣ перешкожѣла, и болѣто приглѣшее его ѡ(т)тѣль ѡ(т)далѣло (Київ, 1631 *Син. Тр.* 813); Тамѣ были повны ставкѣ и бо-лота трупѣв лѣдѣкихъ (1636-1650 *ХЛ* 80); болото оранѣе — осушенѣ болото: на(с)ла(в)ши сына сво-его... з иванѣмъ при(и)мою... на кгру(нт) мо(и) ни-вы моеѣ дво(р)ное... неподалѣкѣ болота ѡранѣого... жито мое... которое я самѣ сеялѣ... нажа(л) (Ов-руч, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 95).

2. (*розрѣджена земля*) болото, багно, твань, гря-зюка: Бо(ч)ку, де(и), мою з рыбою солоною на зем-лю звернувши, ѡ(д)ну в болото втопѣта(в)ши, а и(и)шую рыбу з собою побрали (Луцѣк, 1586 *ТУ* 210); А коли вѣди(ш) и(ж) болѣто маѣ(т) на чере-вицѣ(х),... тогды бѣгаѣ(ш) ѡ(т) него (п. 1596 *Виш.*

Кн. 234 зв.); такѣ спре(д) це(р)кве болото вывози-ли такѣ и(з) за школы дали зо(л) а. (Лѣвѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 5); на воскресѣніѣ хѣво болѣто велиѣкое бѣло а(ж) по колѣна (1619 *Остр. л.* 130); Зѣлото з' мнѣого болѣта ѡмѣто (Вільна, 1627 *Дух.б.* 163); Брѣніѣ: Глѣна, болѣто, кѣлѣ, грѣзѣ (1627 *ЛБ* 12); спѣстѣли Іеремѣа пѣврозамѣ в' стѣденѣцѣ, в' котѣ-ромѣ не было воды але тѣна, а та(к) ѣвѣзлѣ Іеремѣа во ѣномѣ болѣтѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 354 зв.); У *порѣвн.*: кто богѣ(т)ство такое маѣ(т), то(и) зѣвшѣ оу грѣхоу лежи(т) ѣко свѣніа оу болѣтѣ (1645 *УС* № 32, 197);

бѣбл. (*чудотворна розрѣджена земля, якою Ісус Христѣс зцѣлював хѣорих*) грязиво: болото поло-жилѣ на мои ѣчи и казалѣ ми са оумыти и ѡ(т) того вижоу (1556-1561 *ПС* 385 зв.); то рѣкши, плѣюнѣ(л) нѣа землю, и оучини(л) болѣто з' слѣны, и помѣзалѣ болѣтомѣ ѣчи слѣпѣѣѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 272).

3. Глина: Смотрѣ(ж) грѣшныи чѣлѣе щѣса за чѣѣда дѣю(т)... ѣкоса смѣтило все сѣтворѣніѣ... бо еси ты пѣро(х) и болѣто, и не иначѣй (к. XVI ст. *УС* № 77, 30 зв.); а грѣшни(к) него(д)ны(и) зѣ(м)ла и поро(х), и попѣ(л) болѣто... бѣ в простѣсти ср(д)ца моѣго... к тебѣ пристѣпѣю (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 46 зв.); если гѣ бѣа ѣдѣма сѣтворити не мѣ(л) ѡ(т) чѣс-тои крѣви дѣвѣскои (1645 *УС* № 32, 312).

4. *Перен.* (*бруд, душевна нечистѣплѣнѣсть, грѣ-ховнѣсть*) болото: Соу(т) тѣе явныи лѣски оупе-режѣючей доводы, котораа на(с) вѣвѣвши з болѣта грѣхѣвнаѣго до столѣцы славы нѣб(с)ной вынѣси(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 183); такѣ и они тепѣрѣ, бѣзѣ розуму, шѣто имѣ придетѣ на мыслѣ, если кого на-бривши по собѣ вѣ болѣтѣ свѣта, теѣды // заразѣ на смертѣ, албо на муки розмаитѣе, гды же всюди имѣ о то не трудно (бл. 1626 *Кир. Н.* 18-19); Хѣ-тачѣмѣ дрѣгомѣ Бѣжѣимѣ бѣти, потреба са стерѣчи ѡ(д) болѣта грѣха, и ѡгна вѣчного котѣрѣй естѣ в' нѣсѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 117); Такѣвыи сѣгѣ... зѣво(д)никѣѣ, ѣбѣдники, и иншѣ тѣмѣ подѣбныѣ злѣчѣнныи, котѣрыѣ са в' болѣтѣ спрѣсны(х) не-чѣстѣ(т) сѣхѣ валѣютѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 27).

5. У складѣ вл. н.: болото Гѣтѣское: валѣм идучи старѣжитным ѣж до болѣта Гѣтѣского (Луцѣк, 1636 *АрхлОЗР* 1/VI, 714); болото Сыричинѣское: черѣз

остров Ломен аж до болота Сыричинского (Острог, 1538 *AS IV*, 140); Рудавое болото: первый грани покладены были от Рудавого болота... под лѣсь Добромѣжин (Ковель, 1519 *AS III*, 188); Татариновое болото: мешаны... по(д) татариновы(м) болото(м)... деревья бо(р)тного зо бѣчолами сто... порѣбали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 44 зв.).

Див. ще БЛАТО, БЛОТО, БОЛОТИНА.

БОЛОТЦЕ, БОЛОТЪЦЕ *с. 1. (багнисте, грязь-ке місце, переважно зі стоячою водою)* болѣтце: а от горы 8 болотце долгое, которое болотце вышло з тои ж речки (Торговица, 1527 *AS III*, 304); а доро-гою до болотца, которое подъ коннорозкимъ по-лемъ (Невмиричі, 1552 *АрхЮЗР* 4/І, 59); ѿ(т)то(л) в Ло(з)ку з Ло(з)ки в боло(т)це, а ты(м) боло(т)-це(м) посередине а(ж) у великое болото и до ре(ч)-ки Ре(б)реницы (Клюйськ, 1570 *ВГ* 63); стена учи-нена... черезъ болотѣца въ поляхъ, подъ запусъ Пересопницкий (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/І, 475); фундуя на выживене священника... огород коло тое же церкви, якъ болотце от реки обтачает (Луцьк, 1608 *АрхЮЗР* 1/VI, 387).

2. Вл.н.: Шапки(и) з боло(т)ца (1649 *РЗВ* 377).

Див. ще БОЛОТКО.

БОЛОТЪ *прикм.* Тліиний: брѣп'ный, глиняный, боло(т) (1596 *ЛЗ* 28).

Див. ще БОЛОТНЫЙ.

БОЛОТАНЪЙ *прикм. (розташований у боло-тистій околиці)* болотяний: а што поболѣлиса в то(м) мона(с)тыри дѣти на(шѣ) и не могѣ(т) живи быти е(с)ли с того болотаного мана(с)тыра не по-и(н)дѣ(т) на и(н)ши(и) повѣтъ (Острог, 1596 *ЛСБ* 306, 1 зв.).

Див. ще БЛАТНЫЙ, БОЛОТЛИВЫЙ, БОЛОТНЫЙ, БОЛОТЪ.

БОЛОХОВЕЦЪ *ч. Діал.* болоховець "мисли-вещ". Вл.н.: сама колдра куплена за шестьдесятъ золотыхъ у болоховца (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 3/І, 109); Федо(р) болоховець (1649 *РЗВ* 98).

БОЛТЪ *ч. (стп. belt, нн. bolt(е) 1. (прибальське знаряддя)* бовт: Звыкли ваши духовные папѣжско-го визнаня ловити и до оное матиѣ, яко безрозумли-вую рибу огромністю болта своего, то есть // мо-вы поважное и грозное... загаяти (1603 *Пит.* 94-95).

2. (*вид зброї*) Спис, ратище: Ратище: Рогатина, ошѣпъ, волочна, стрѣла, болтъ (1627 *ЛБ* 107); Оръжіе: Мѣчъ, брѣнь, збрѣа, дѣрда, болтъ, стрѣ-ла... рогатин(а) (Там же, 153).

БОЛШЕ, БОЛША, БОЛШЕЙ, БОЛШИ, БОЛШИЙ, БОЛШІЙ, БОЛШЪ, БОЛШЬ, БОЛЪШЕ, БОЛЪШЪ, БОЛШЕ, БОЛШЕЙ, БОЛШІШЪ, БУЛШЕ *присл. в.ст. 1. (у більшому розмірі, кількості)* больше, понад: И кнѣзю Андрѣю, Михайловаа рекла перед нами кнѣзю Андрѣю, што ж сорокъ дворищъ болши [ѿмѣ достало са...] трех а пол колоды медѣ (Кошир, 1502 *AS I*, 147); Єще приходитъ имъ на го(д) по г копы гроше(и) а часомъ большъ з радо(в)ни(ц) (1552 *ОКЗ* 38); ни-хто и(п)ши(и) не мае(т) бѣ(з) листу вы(з)наного по-зычити бо(л)ше(и) десати ко(п) гроше(и) (1566 *ВЛС* 75); в то(т) ча(с) не было 8 скры(и)цѣ пѣна-зи(и) бо(л)ше е(д)но чотыри зо(л) (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); такъ право нашло, ожъ Абрамовыхъ пѣня-зыи булше оу тумъ ореку, то пупъ Ігнатъ полови-на ве(р)ни (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 223); если бѣдете вѣша мл(с)тъ и бо(л)ше потребовали пѣ-незе(и) сего лѣта ѿбеца(л) его господа(р)ская мл(с)тъ дати то(л)ко ра(ч)те вѣша мл(сти) послати (Кам'янець, 1606 *ЛСБ* 405); Се(и) годъ та(м) ѿ(д)-но(г) бобра дбыто, а ино(г)ды // дбываю(т) бо(л)шъ (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 3-3 зв.); Былъ при томъ... панъ микола(и) одреховскы(и)... ти(м)ко присяж-никъ... и игышихъ больше людѣи го(д)ны(х) вѣры (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48 зв.); гды частѣ чѣрпано бываеъ, болшъ в' нихъ воды прибываеъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 665); збожя озимого и ярого, пшеници, жита, ячмени... на пню стоячие, на дви-тисечи копъ мней albo и болшшей з возами... по-жали и покосили (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 488); болше (болшей) далеко, далеко болше (болшей, болшъ) а значно більше: то́лько тѣе ар-тикоулы тамъ оуфалено, котѣры есте в' свое(м) вѣзнанью вѣры споманоули есте того тамъ болше далѣко, и не оди́н(ъ) са жидъ в тѣхъ оухвала(х) крьетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 44 зв.); сторона обжалованая ставила свитков болшей далеко ниж-ли поводовая (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 407); ѿ(т)кѣла и мѣстрови великая потѣха кгда видить

дчна неподлѣ(и)шаго. што далеко болше в шко-
ла(х) и люде(х) хри(с)тіяньски(х) мѣти потреба
(Львів, 1587 ЛСБ 87, 7 зв.); И самбе наветь наше
на сѣмь свѣтѣ мѣшканіе, далѣко болшѣ на працахъ
и клѣботахъ есть засажено, нѣжли на покою и ра-
дости (Київ, 1637 УЄ Кал. 28); б) тим болше: да-
леко болше не має ли бѣгати такового пастыря,
который и сам в неволи и нас ничим ратовати не
может (Львів, 1605-1606 Перест. 42); пристойный
есть часъ и мнѣ нинѣ тоѣ мовити, и далѣко болшей,
анѣжли ѡномѣ пр(о)ро(к)оу (Острог, 1607 Лѣк. 7);
Далеко болшѣ бискупъ Римскій самъ еднимъ пас-
тыремъ быти не можетъ, на которого бы одного
тѣи слова "паси овцы мои" спадали (Київ, 1621 Кон.
Пал. 492); болше (болшѣ) надто — болше того,
крѣм того: Тоѣ все слѣшачи наймилѣшїе, повстанѣмо
вытрезвившисѣ, а бо(л)ше на(д)то тѣмъ грѣхѣв-
ны(м) спѣмъ не спѣмо (Острог, 1607 Лѣк. 125); То,
мовлю, и болшѣ надѣто, бы дѣло тоѣ, мѣи вокаціи
и пре(д)савзѣта было припоманѣлѣ бымъ: лѣчъ зо-
ставѣю то часѣи волнѣйшомѣ (Київ, 1623 МКСВ
73); болше (болшѣ) нѣчого (ничого) — болше
нічого: Зъ которыхъ всѣхъ ниже отъ нихъ зажи-
тыхъ свѣдоцтвѣ, болше нѣчого не вытягнуть,
только продкованье межи апостолами въ лѣтахъ
(Київ, 1621 Кон. Пал. 441); на(д) весѣлье болшѣ вѣ
жи(т)ю ничѣго не знѣетъ (Київ, 1632 Евхар. 295);
болшей того — болше: пан Дубравскій болшей
того по Волини ездити не будет (1560 АрхІОЗР
8/VI, 85); А бо(л)шѣ того сваровъ и споро(в) и
ѡ(т)волокъ сѣдѣ не маєт допѣцати (1566 ВЛС 29
зв.); еще болшей — болше того, крѣм того: А еще
болшей Калвинистове учечи, же крещеніе не есть
тѣмъ дѣтемъ потребное, которые сѣ родятъ зъ
родителей хрестіянскихъ (Вільна, 1595 Ун. гр.
163); ледво што болше — ненабагато болше:
которые [поводове] зъ звыча(и)поу то(л)ко броню
на(д) два(д)ца(т) конѣ(и), ле(д)во што бо(л)ше, до
акту приехали, упережаючи протѣстацию свою
(Ісаіки, 1643 ДМВН 237); мало болшѣ — децо
(трохи) болше: А есть валъ ѣши(р)ки мало болшѣ
двѣхъ сажонѣ (1552 ОКан.З. 19 зв.); мало не
болшей, мало што болшей — ненабагато болше:
кгдажъ въ Рускомъ языку не найдешъ таковыхъ

книгъ, але мало не болшей того зъ Латинськихъ
выбираль? (Вільна, 1599 Ант. 901); Одъ того часу,
коли будетъ отдалена офера..., будутъ 1000 двѣ-
сти и деветдесять дней, которые мало што болшей
учинятъ надѣполчетверта року (Вільна, 1595 Ун.
гр. 157); много болшѣ — значно болше: якъ мнѣ-
гѣ зъ потока чѣрпано бываѣтъ, тѣкъ мнѣгѣ болшѣ
зъ жрѣделѣ примножаѣтъсѣ (Київ, 1637 УЄ Кал. 177);
чимъ (чѣм) болша (болшей) — набагато краще,
скѣльки ж краще, наскѣльки ж краще: а если же
трава полѣнаа, кѣтораѣ дне(с) есть а зѣоутра вѣ
коупоу бываѣтъ злѣжена бѣгъ тѣко ѡдѣваѣ(т) чи(м)
есть болѣна ва(с) ѡ маловѣры (1556-1561 ПЄ 38); а
естьлі трава полная сегодня ѣс. а на завѣтріѣ водно
мѣсце сгорнена будетъ. бѣ так ѡдевает а чѣм бол-
шей вѣс лицемѣрїи (Володимир, 1571 УЄ вол. 48); що
болше: а) болше якъ: Которые если бы що бо(л)ше
на(д) мѣ золоты(х) выдали я... прошу... неха(и) то(т)
выдаток вымѣшкаю(т) в домѣ (Лопушна, 1598
ЦДІАЛ 201, 4, 12, 49 зв.); б) болше того, крѣм того:
ѡтосмо ю(ж) срокги(х) нава(л)ностїи и велики(х)
трѣво(г) збыли, а доброй и бѣ(з)пѣ(ч)ной до тихой
и бѣ(з)печа(л)ной пристани приплылисмо, що
бо(л)ше и до збавенно оубѣ(г)ли есмо хмѣрѣ и
несыто(с)ти и тѣчи немѣрности оушлисмо (І пол.
XVII ст. УЄ Кан. 39); щоразъ то болше — щораз
болше: А докиж ти, Іѡане, бѣдѣшъ практиковати,
А щоразъ то болше ѡ томъ Хр(с)тѣ пророковати ?
(І пол. XVII ст. Сл. о зб. 23); не мний ани болшей
див. МНИЙ;

(тривалѣше за часом) довше, болше, понад: ѡн
сам болши тридцати лѣтъ в держани и во в (!) по-
кои был (Львів, 1537 AS IV, 83); добродеревѣцы...
припровадивѣши дерево тоѣ лежали тамъ в каневѣ
болшѣ мѣсаца (1552 ОКан.З. 19 зв.); ѡному члѣву
было бо(л)ше(и) сорока лѣ(т) (ІІ пол. XVI ст. КА
19); А не только на томъ соборе, (которому вже //
лѣтъ болшей нижѣ триста... минуло,) але и пе-
редъ тѣмъ завжды вси патріарѣхове были подѣ
послушенствомъ Рымьского епископа (Вільна,
1599 Ант. 513-515); которы(и) з пѣ(т)масты и
два(д)цети золоты(х) по(л)ски(х)... зъ я(р)ма(р)ку
ле(т) мѣ(п)шѣ албо бо(л)шѣ трѣ(х),... утеклѣ (Во-
лодимир, 1600 ТУ 232); А понева(ж) не могѣчи

на(м) ча(с) по то(м)у мѣти, жебы(с)мы были бо(л)-ше и ѿ всѣ(х) реча(х) потребныхъ писати, написали (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2 зв.); Азѣжъ не болѣшей анѣ-жли шѣсть сотъ лѣтъ минѣло, яко тоѣ писмо спра-вено естъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 225); Нѣе напѣрве на-оучилъ лѣоди скотѣмъ орати, што пѣрвѣе зѣмлю болѣши нежъ в. лѣтъ рѣкама своїми копѣли (серед. XVII ст. *Хрон.* 13); не болѣшъ — не бѣльше; не стар-ший (від вказаного віку): Єсли бы са потрафило и(ж) шля(х)ти(ч) в лете(х) чоты(р)надѣцати а не бо(л)шѣ ѿбвинѣ(н) ѿ злоде(и)ство...//... тогды та-ковому про молодѣ(ст) легѣ его не маєт быти по-лично(н) за злоде(и)ство (1566 *ВЛС* 104 зв.).

2. (сильнѣше за ступенем дії або вияву) бѣльше, швидше; в бѣлѣшій мірі: повѣдаю вамъ и(ж) са ра-довати боуде на(д) нею [овцою] болѣше а нижѣли на(д) дева(т)десати(х) и девате(х) не заблѣуждѣ-шихъ (1556-1561 *ПЄ* 79 зв.); воевода Киевѣський правѣдиве то призаеетъ, ижъ то болѣшей за пры-мушенѣемъ..., а нижъ по своей доброй воли, учы-нити муселъ (Вильна, 1599 *Ант.* 687); бо(л)ше же сия любѣве ничто не естъ, абы кто положилъ дѣшѣ за (д)рѣга своего (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 3); Соше(д)шесѣ на дѣгъ ѡреченый в до(м) выбранный Любѣвию и тихѣстію, Дрѣ(г) дрѣга чѣстію бо(л)ша себе твѣряще (Львѣв, 1609 *ЛЄБ* 423); такъ и епис-копъ Римскій... не мѣлѣ въ духовныхъ болѣшей владности и зверхности (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 654); Наконѣцъ котѣрыи болѣшей дѣфаю(т) щѣстію, наѣцѣ, скѣрѣѣмъ(м),... и самѣымъ собѣ, нѣжъ г(с)дѣ бѣгѣ (Львѣв, 1646 *Зобр.* 81); К томѣ мѣлѣде(т) чѣлвкѣ жѣнѣ свою болѣшей нѣжѣли ѿца ѣбо мѣткѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 367 зв.); болше ѿ другихъ в собѣ вѣмѣс-тити *див.* **ВѢМѢСТИТИ**; болѣшѣ над другихъ ѿ собѣ розумѣти *див.* **РОЗУМѢТИ**;

швидше, скорѣше, бѣльше: Переказа ѡходѣмъ ѡпымъ... тыхъ часовъ деетѣса не только ѡгъ та-тарѣ але болѣшъ ѡгъ своихъ козаковъ котѣрыє ѡставичѣне тамъ живѣтъ (1552 *ОКан.З.* 28 зв.); алѣ болѣше бойтѣса тоѣго, котѣрыи мѣже(т) и дѣшоу и тѣло погоубити вѣчны(м) ѡгне(м) (1556-1561 *ПЄ* 51); Лѣчѣ ижъ то з нѣкакого припѣдкѣ болѣше ниж-ли с хѣти быти оучинѣны ѡбразы тѣи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 29);

переважно, головним чином: поменѣные слѣдги... Прибра(в)ши собе люде(и) бо(л)ше(и) пешихъ и и(с)ныхъ з возами... кгвальтовѣне наѣхавѣши хоте-ли... тѣю маѣ(т)но(ст)...//...до ѡ(с)тѣтѣкѣ... спѣ(с)то-шити (Вінницѣ, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 32 зв.-33).

3. (аживається з дієсловами у реченнях із запе-реченням) бѣльше: а мы не маѣмъ вжѣ болѣший тоѣ волѣсти и села комѣ ѡтдавати ѡт тоѣго замѣкѣ (Бе-рѣстя, 1508 *AS* III, 57); прѣтож приказѣмъ вамъ, ажбы есте ємѣ в тыхъ имѣнѣяхъ дѣл дали, абы вжѣ ѡ(и) в томъ далѣй не шкодовал и намъ ѿ томъ бол-шей тоѣго не жаловал (Львѣв, 1524 *AS* III, 267); ѡна в ма(л)женствѣ з ѡм по(д)лугѣ правѣ дѣѣѣ(в)ныхъ болѣше(и) мешкѣти не можѣтъ (Луцьк, 1587 *ЛНБ* 5, II 4046, 34); а тепѣрь идѣте сѣ мирѣмъ и болѣшъ не грѣшѣте (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 911); Прѣстанѣ, папе, на нас болѣше сѣ гнѣвати, Не дай болѣше врагом з нас сѣ насмѣвати (1648, *Єлєг.* 153); пождѣлѣ [Нѣе] прѣдѣсе єще сѣмъ днѣ(и) дрѣгѣхъ и выпѣстѣлѣ го-лѣбѣцѣ, котѣраѣ сѣ не ворѣтила болѣше(и) до не(г) (серед. XVII ст. *Хрон.* 16); Прѣто приказѣ(м) ва(м) абысте болѣше(и) не чинѣли крѣвды цѣркѣи бѣжѣй (Мошні, 1650 *ДПБ* *ДА* /П 219, 16).

Див. ще **БОЛЕЙ, НАЙБОЛЕЙ, НАЙБОЛШЕ.**

БОЛШЕМѢНЄ с. (надмірна догідливість) лес-тошѣ: Лихѣимѣтелство: Болшемѣ(н)є, метѣ(ф): лѣстѣ, лѣце(н)є (1627 *ЛБ* 58).

БОЛШИ *див.* **БОЛШЕ.**

БОЛШІЙ¹, БОЛШЕЙ, БОЛШІЙ, БОЛЬ-ШІЙ *прикм.* 1. (значний за розміром, величиною, вагою) великий: кѣль... до большѣго дѣла зѣ па-де(и) ѡколо (1552 *ОВін.З.* 131); Гости котѣрыє ве-зѣтъ соль чѣре(з) володѣимѣ(р) даюѣтъ з возѣ старѣсте ѡтѣ большѣе соли головажѣнѣ двѣсте (1552 *ОВол.З.* 198 зв.); четѣртѣе [окно] болѣше з обо-лонами папѣрными (Луцьк, 1571 *АрхІОЗР* 8/VI, 350); а гдѣбы єго єще хѣто лѣпей перекупѣлѣ, мес-течками и сѣлами болѣшими (єму) посѣветѣлѣ, пѣвне бы и на Рускѣю проѣєсію (,котѣрое тепѣрь боро-нитѣ,) губѣу ѡтѣворѣлѣ (Вильна, 1599 *Ант.* 765); Іѣ-сѣфѣ патріѣрха... каза(л) за столѣ(м) сѣдѣти, за болѣши(м) столѣ(м) старѣши(м), за малы(м) мнѣй-шимъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 239); ку(л) жѣлѣ(з)-ны(х) ѡлово(м) ѡблѣты(х) до двѣ(х) дѣ(л) болѣшихъ

два(д)цать три (Варшава, 1616 ООЗ-2, 1 зв.); Єлліни зась што нечїстыхъ и плюгавшихъ люде(и) за бѣги себѣ мѣвали, оуподобляючи и равняючи ихъ именамъ болшихъ звѣздъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20); болший палець *див.* ПАЛЕЦЬ.

2. (значний за силою *вияву*) великий: А што са дотычет монастира Мѣлец, отколаж єсми мѣл болшою кривдѣ, я князь Василей маю князю Андрею... постѣпити тот мой монастыр из людми и з наданем монастырскимъ (Вільна, 1522 АS III, 231); Іншихъ речей рухомыхъ..., въ томъ подклете, виделомъ много, которыхъ и не лично за болшими шкодами (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 318); Діаво(л) же завїстный пора(до)вавше(с) на́шей по́гыбели оу бѣлшю ль(ст) люди прївѣль (к. XVI ст. *УЄ* № 77, 188); Где нась заразы зна́ло, весѣла обфїтоє, Болшаа бовѣмъ на(с) та(м) свѣтлостъ освѣтила (Львїв, 1616 *Бер. В.* 72); Грѣна сладькїи винїницѣ хви; бѣлшеи славы сподобїлиса в' топѣтаню; абовѣмъ досталиса в' правїцѣ цѣра аггльського (Почаїв, 1618 *Зерц.* 59); А Стыи Златѣстый, и на(д)то бѣлшю бѣазнь Бжїю хотачи вправїти в' нась для надки слѣвъ Бо(з)скихъ, яснє мѣвить (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 234); А по семъ и болшаа жалѣсть, и страхъ оупадє на грѣшникѣвъ (Чернїгів, 1646 *Перло* 151).

3. (який має важливе значення) великий, важливий: хотачи Єго Милѣсть шотнейшого и пилнейшого в болшихъ слѣдбахъ своихъ мети, з ласки своей пожаловал... ємѣ именье в Киевскомъ повѣте (Краків, 1519 АS III, 191); а кто(ж) оу малой рѣчи єсть несправедливъ и оу бѣлшой несправедливъ // єсть (1556-1561 *ПЄ* 292-292 зв.); та(к) и су(д) того доводу и возного не бачачи ку бо(л)шо(и) тоє справы во(н)тпливости в то(м) актє не ѡзначи(л) и за неведомѣ(ст) дчинити того не мо(г) (Вінниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); панъ Сенявски(и)... *бо(л)шую* справу ѡ бо(л)шую суму с певною ѡсобѣю и в певномъ кгрѣде маєт (Київ, 1643 *ДМВН* 246).

4. (у складі титулу) великий: Сиггелъ, Келѣйникъ Патріа(р)ші(и), и протосїггелъ, бѣлшїй келѣйникъ и ч(с)тенъ. а(б) печата(р) (1627 *ЛБ* 234).

5. Знатний, іменитий: Єго Кролевскаа Милѣсть... панѣ Виленскомѣ пишєт, абы Вашѣ Милѣсть тамъ кѣ Украинє помкнѣт се з болшими людми ра-

чил, злаца, иж се повѣтрєє дѣтишаєт (Варшава, 1568 АS VII, 305).

6. У складі назв рослин: кропива болшая *див.* КРОПИВА; попутникъ болшей *див.* ПОПУТНИКЪ; росходникъ болший *див.* РОСХОДНИКЪ.

7. У складі вл. н. Хручѣе Болшѣе: заставили маєтностъ свою, въ поветє Луцкомѣ лежачую, село Хручѣе Болшѣе (Луцьк, 1623 *АрхЮЗР* 6/1, 443).

БОЛШИЙ², БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БОЛШЕЙ, БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БОЛШІЙ, БУЛШЕЙ, БУЛШІЙ *прикм. в. ст. 1.* (значніший за своїми розмірами, величиною, кількістю) більший: Єстлиж князь Кѣзма... вѣсхѣет комѣ тѣю половицѣ мыта Ѡстрѣзского на годъ запродати для болшѣе сѣмы // пѣназей,... Твоа бы Милѣсть князю Кѣзмє... того не боронил (Вільна, 1541 АS IV, 276-277); со вѣсихъ городєнь таа болша по(л) дѣ сажѣна (1552 *ОВін.З.* 130); И рѣклъ такъ оучїню рѣзѣмѣчу жїтїницѣю мою клоуню або стѣдѣлоу и бѣлшїи побѣдоу (1556-1561 *ПЄ* 274 зв.); А є(ст)ли бы которое жѣны внесє(н)є бо(л)шѣе было ни(ж)ли и(н)шихъ жѣнѣ буду(т) пови(н)ни дєти и(н)шихъ жѣ(н) наперє(д) перє(д) рѣделѣ(м) имєнє(й) своихъ выровнати ѡнѣе внесє(н)є бо(л)шѣе ма(т)ки бра(т)и своєє (1566 *ВЛС* 65); Другїй постъ — Петровъ, который неѣдинаковїй бываєтъ: часѣмъ болшей, часѣмъ меншей (Вільна, 1608 *Гарм.* 216); тыи далѣко бо(л)шѣю нагородѣ маю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 2); И знѣвѣ збѣдовалъ далѣко коштовнѣй, и бѣлшєє мѣсто, нѣжли пѣрвѣй былѣ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 59); Кацїа... трѣхи бо(л)шая (Львїв, 1637 *Інв.Усп.* 8); мы для лепшого и бо(л)шого Пожи(т)ку мона(с)тыра нашего Печє(р)ского... сажѣвку... засипати ро(з)-казали (Василькїв, 1645 *ЛОИИ* 68, 1, 46, 1); а што (що) болшая, што болшого — а до того ж, крїм того, бїльшє того, *діал.* що бїльшє: а што болшая, инвєнтаръ старїй, водлє которѣо самъ держалъ,... въ себє задержалъ єси (Краків, 1583 *АрхЮЗР* 1/1, 160); а що бо(л)шая не ко(н)тє(н)тѣючысє тымъ то(т) жє па(н) Бєлєцкїи(и)... з... помо(ч)никами своими...//... хлопѣвъ... з мѣста повѣганялъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 194-195); А што болшого — жє у ихъ милѣсти калєндаръ малѣ не каждѣо ро-

ку одъменяется, а одъмѣна каждая есть шкодѣли-
ва (Вільна, 1599 *Ант.* 651); смѣ(р)тъ... жа(д)но(и)
ведомо(с)ти ѿ при(с)тѹ свое(м) зна(т) не дае(т), а
што бо(л)шо(г)[о] часу и години ѿно(и) ведать жа-
денъ не може (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 217); по бол-
шой части *див.* ЧАСТЬ;

(*тривалиший за часом*) довший, більший: а по(д)
часть жнѣвъ тды днь е(ст) бѣлшій тѣ(и)жъ всѣ зъ
пѣранкѣ ажъ до вѣчера нехай ти бѣдѣтъ забавы (Київ,
1625 *Кіз.Н.* 201).

2. (*старший за віком*) більший: А тотъ сынъ
булшій (XVI ст. *НЄ* 6); ты естєсь болши(и) самъ
себе вспомага(и) (к. XVI ст. *Розм.* 12 зв.); болшій
в лѣтєхъ — дорослий: оныи [дѣти] за(с) бо(л)шій
в лѣтє(х) не знаятъ, и ѿвше(м) ани наѣчѣтисѣ хо-
та(т) (поч.XVII ст. *Проп.р.* 216 зв.).

3. (*значніший за силою вияву, інтенсивністю*)
більший: не хотать черкашанє кѣ томѣ новомѣ
замѣкѣ переселиватисѣ мєначи тамъ небє(з)печѣ-
ность большѣ (1552 *ОЧерк.З.* 17 зв.); Тогѣ же рѣкѣ
мо(р) бѣлъ велікїи в полци, же болшого не пом-
на(т) (1509-1633 *Остр.л.* 127); За короля Августа
былъ такой голодъ великий, ажъ люди зъ голоду
мерли, а звлаща въ Литве и на Полєсю, а на Моск-
вѣ еще большій былъ (поч.XVII ст. *КЛ* 75); жада-
ємо, абы(с)тє вмл(ст) ти(м) бо(л)шѣю пи(л)но(ст) и
старанє ѿколо тое(и) работи мѣли (Сучава, 1603
ЛСБ 376); А то чынили для большое учтивости
оного найвышшого по Христѣ пастыра Петра све-
того верховного апостола (Вільна, 1608 *Гарм.* 220);
Ихъ милость, не конѣтєнтуєчисє давньыми...
крывѣдами..., але кривѣду до кривѣды а жал до
жалю тымъ булшій придаючи...//... Михаила...
побитого на улицу...//... выкинули (Луцьк, 1627
АрхЮЗР I/VI, 590-591); Бѣлшєѣ... любви на(д)
тѣю нѣхто не маєтъ, абы положѣлъ хто дѣшѣ свою
за дрѣга своєго (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 638); И їмбы
зачѣйшаѣ еѣ причїна была, тымъ бѣлшихъ силъ
набываєтъ (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 3 зв.); На(д) такѣ-
вѣю рѣдо(ст), нѣсть бѣлшен рѣдостѣ (Чернігів, 1646
Перло 162); А теперъ гдєбы и(м) бо(л)шій рату-
нокъ... ѿ(т) Сыно(в) Церковныхъ бы(л), то еще...
пи(л)но того всѣмъ намъ постерѣгати потреба (Чи-
гирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1);

(*про владу*) вищий, більший: ѿ(т)цѣ болїи мене
є(ст) зѣсь бѣлшій на(д) лѣуди (поч. XVII ст. *Проп.р.*
161); Єсли воевода хто, єсли прєложѣный якїй, або
хтѣ ѿ(т) велмѣжны(х) пѣнѣ(в) и Кнѣзєй, єсли
и са(м) Цѣрь корѣнѣ нѣсачїй а негѣдне пристѣ-
пѣєтъ, вспынїи и заборони, бо(л)шѣю тѣ на(д) нѣго
мѣєшъ влѣдѣдъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 301); Але не-
праве, бо якъ то рєчъ зносная и до увѣреня подоб-
ная быти можетъ, абы бискупъ... болшую надѣ
апостола въ церкви... владзу мѣлъ? (Київ, 1621
Кон.Пал. 492);

(*вірогідніший, певніший*) кращій, лїпшій, біль-
ший: а на болшее потвѣрѣженїє вѣсемѣ вышєпи-
санномѣ, велѣли єсми... таѣтѣлови логофєтѣ, завѣ-
сити нашѣ печатъ к семѣ листѣ нашємѣ (Сучава,
1503 *Cost.S.* 261); А для лепшого сведома и болшее
твердостѣ и печат нашѣ казали єсмо привѣсити к
семѣ нашомѣ листѣ (Вільна, 1507 *АС* III, 43); пы-
та(м), хто бли(з)шы(и), надѣ теперешни(х) пово-
до(в) яки(и) болши(и) бли(з)кости на(д) то быти
має(т) доводъ, ѣказѣю(т) же синовецъ би(л) што
яко сѣ вышє(и) поведило (Кременєць, 1611 *ЛНБ* 5,
III 4053, 26 зв.); И на то(м) да(л) сє(с) ли(ст)... до
которого на бо(л)шѣю вѣрѣ и пє(в)но(ст)... прия-
тели мои... печати... приложивши рѣками вла(с)-
ными по(д)писати рачили (Вїнницѣ, 1620 *ЛНБ* 5, III
4057, 32 зв.); ѿ(т)цѣ Макары(и)... зако(н)ныкъ...
для бо(л)шого собе свѣдє(ц)ства приданого, по-
даль... тє(с)таментъ (Житомир, 1650 *ДМВН* 217).

4. (*визначніший за суспільним і соціальним ста-
новищем*) вищий, більший: правдоу вамъ повѣдаю
не єсть слѣуга бѣлшій надѣ господарємъ своимъ ані
пѣсєль не єсть бѣлшій ѿ(т) того, который его по-
сла(л) (1556-1561 *ПЄ* 408); Не єсть слѣуга булшій
вытъ папа своего, ажъ мене зогнали, и васѣ из-
женуть (XVI ст. *НЄ* 30); аще бы сѣ кривда дѣяла
в чѣмъ кольвєкъ меньшимъ станѣмъ отъ болшихъ, то єсть
отъ єпископовъ, тогды апєляцѣя до архїєпископа...
ити маєт (Бєрєстѣ, 1591 *ПІФ* 105); тѣхъ повїн-
ность єсть при бѣлшихъ слѣгѣхъ цѣрковныхъ яко
при и по(д)дѣакѣнє(х) и дѣяконахъ, коли оу олтѣра
слѣжать бѣти прѣтѣмньными, и имъ оуслѣговѣати
(Львів, 1645 *О тайн.* 131);

у знач. ім. вищий, більший: Бѣйтєа и бѣга бѣйтєа

и пна, мѣсѣтъ бо(л)шого опустѣти, а меншемѣ слѣ-
жити (Острог, 1587 *Єм.Кл.* 14); любо(в) в' ва(с) абы
ѡпочивала, и ме(н)ши(и) проти(в)ко бо(л)ше(м)у и
ста(р)ше(м)у абы са склони(л) (Ясси, 1614 *ЛСБ*
451, 1 зв.); мѡлодѣжъ, оубо(з)ство, и хлѡпство,...на
стѡпни преложе(н)ства и достоѣн'ства по(д)выш'ше-
н'ьа достѣп'ють ѡ(д) Крѡла, а ве(л)мѡжи и бо(л)-
шѣи позадѣ зостава'ють (Вільна, 1627 *Дух. б.* 342).

5. (значнѣиший за важливість, цінність) вартѣс-
ніший, важливіший, цінніший: чи пакъ не бол'-
ши(и) и лѣп'шѣи е(ст) члѣкъ ниж'ли ѡв'ца того для
годи(т)са в' соуботы дѡбре чинити (1556-1561 *ПЄ*
56); во што бы есте са ѡболокали, албо дѣша не
есть болшая ни(ж) пока(р)мъ и тѣло ни(ж)ли ѡде-
(н)є (Хорошѣв, 1581 *Є. Нег.* 6 зв.); а до(б)рѣи за(с)
абы са в' вѣрѣ спробова'ли и до кон'ца... вит'рва(в)-
ши бо(л)шѣю заплатѣ собѣ заслѣдили (Вільна, 1596
З.Каз. 73); кгда схѡчетъ в' очи рекѣтъ, з мѣншихъ
рѣчѣй спадне сѣдити о болшихъ (Острог, 1598-1599
Апокр. 206 зв.); цнѡта бовѣ(м) болшая есть на(д)
вшелѣкый сагѣ (Острог, 1614 *Тест.* 140); Не зѣвше
бовѣмъ Трипѣснцы маѣтъ, гдыжъ и досконалыи и
зѡполныи Канѡны преклада'ютьса, але роздѣлю
ѡ(т) достатнѣйшеи и болшеи в' нѣй рѣчи наъзвиско
такѡе маѣтъ (Київ, 1627 *Тр.* 10); Гды тѣды самоѡго
себе намъ в' Насвѣтшомъ Сакраментѣ дѣти рѣчилъ,
далъ намъ речъ найболшѣю, на(д) которѣю бол'шая
дана быти не мѡжетъ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 4);

у знач.им.с.р. болшое (те, що має більшу вагу,
цінність) цінніше, вартѣснѣше: а во Тройци нѣтъ ни-
чого першого а ни послѣднейшого; нѣтъ ничего бол-
шого, ани меншого (Вільна, 1600 *Катех.* 65); что
же можетъ быти болшого и потребиѣйшаго на свѣ-
те, яко же спасти себе? (Унів, 1605 *Виш. Домн.*
193); на(д) дѣшѣ бовѣмъ нѣчѡгѡ оу себе и в' себѣ
болшого и коштовнѣйшого не маѣмѡ (Київ, 1637
УЄ Кал. 134).

6. (складнѣиший, досконаліиший) вищий: А такъ
нѣтъ тому дѣчатся до бо(л)шихъ надѣкъ приступ'ючи
ко диалектице и реторице (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8
зв.).

БОЛШІЙ³ див. БОЛШЕ.

БОЛШИТИ дієсл. недок. (що) Збільшувати,
примножувати: а болшѣ зѡлота, и маѣтностѣй зѡб-

рѣти хотѣчи, з мѣтництва болшити и(х) старѣ(л)-
са (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 732).

БОЛШІЙ¹ див. БОЛШІЙ¹.

БОЛШІЙ² див. БОЛШІЙ².

БОЛШІЙ³ див. БОЛШЕ.

БОЛШОСТЬ ж. Більшість: О бо(л)шости и по-
слѣше(н) (написано на полях. — Прим. ред.) (Ос-
трог, 1598-1599 *Апокр.* 112 зв.); И такъ бѣдетъ
двѡйка нерѡвнаа, болшостью и мѣншостью рѡзначи,
на(д) што зайсте што незбожнѣйшого быти мѡ-
жетъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 290); панове братия видѣв-
шы и(х) такую неѡхоту до ѡ(т)даня до(л)гу ѡ(т)ло-
жили тую справу до болшости брати(и) и ча(с)
ины(и) (Львів, 1645 *ЛСБ* 1043, 74).

БОЛШѢ див. БОЛШЕ.

БОЛШѢ див. БОЛШЕ.

БОЛѢВАНЪ¹ ч. Морський вал, хвиля: Ибо
свѣ(т) тѡй пра(в)диве подобѣнъ е(ст) мѡрѣю, яко
та(м) в'єсгды премѣни и стра(х) вѣтры море(м) по-
лышоутъ, болѣвааны падымаю(т)са и вылива'ю(т)
(Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 234 зв.).

БОЛѢВАНЪ² див. БАЛВАНЪ.

БОЛЬ, БУЛЬ ч. 1. (відчуття фізичного страж-
дання) біль: Я с того тяжького болю с того света
зыйти мушу от змордованя мужа своего (Луцьк,
1583 *АрхїОЗР* 8/III, 361); Вшелѣкое тѣло свѡемѣ
члѡн'кѡ помагаѣ(т) тер'пѣти болю, прѡто и а чи-
нити моушоу сѣрца моѡго волю (Острог, 1603 *Лям.*
Остр. 21); ты(м) елене(м) подобные естесмо, абыс-
мо бовѣ(м) рѣны той боль оулѣчили оутѣкаѣ(м) за-
ра(з) до свѣта (поч. XVII ст. *Проп.р.* 276 зв.); Ко-
торого для боязни тыхъ же ихъ милостей, абы чо-
го болшого над ним не учинено, и для болю и кри-
ку его великого, мене... не презен'товали, однак...
о придаѣтъ возного мене... просили (Луцьк, 1627
АрхїОЗР 1/VI, 591); Южъ слѣдкѣи Іс срѡгострашнѣ
збѣтѣи,... Претѣжко(ст) болю к' смѣрти са збли-
жаѣтъ (Львів, 1631 *Волк.* 18); Хорѡбою называѣмѡ
оутрапѣнѣ долгое; а нѣмѡчѣ короткѣи боль тѣла
(Київ, 1637 *УЄ Кал.* 340); Щасливий то человек, кот-
рый до покою Земного поспѣшил, где не знаѣ болю
(1648 *Слег.* 152); припѣли на нѣй бѡли наглыи и в
тѡмъ оумерла (серед. XVII ст. *Хрон.* 202).

2. (відчуття душевного страждання) біль, сму-

ток: Теди юж' Чловець что мовити болше не могъ, бо пред нимъ били всѣ дѣла его зане били ѿ(т)явленіе, а потомъ з великимъ жалемъ і болемъ і страхомъ разлѣдилася дѣша его ѿ(т) тѣла (XVI ст. *Сл. о. см.* 336); такъ великого бе(з)права не чини собѣ, абѣсь намъ та(к) великого не нанѣсь бѣлю (Острог, 1607 *Лѣк.* 109); зъ жалю, буль срокгій въ сердцу моем маю (Львів, 1630 *Траг.п.* 162); бѣлю сердечного жадными словы оутѣшити не мѣжемъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 953); И мнѣ снать рачей пристѣало молчаніемъ сѣ забавити; анижели бѣлю сердечного Вѣшой Кнажѣй Мл(с)ти раны ѿ(д)новлѣти (Київ, 1641 *МКСВ* 361).

БОЛЬНИЦА, БОЛНИЦА *ж. (цсл. больница) (благодійна установа, переважно при монастирі, для бідних та хворих)* притулок: показали на(м) кгрѣнты, и матери(и) немало наготовлено(и) на шпита(л) муже(с)ки(и) и женски(и), на стра(н)но-прие(м)ницѣ и болницѣ (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); при которомъ священнику... болницу и шпиталь убогих своих любезно... строити (Берестя, 1594 *ЗНТШ* XXVIII, 9); которое то мѣстце замѣною отъ побожныхъ Господина Отца Филофея Бакшыя, Преложного на сесъ часть отъ насъ Архимандрита над Больницею нашою Печерскою и всѣхъ в той же Больницы найдующихся Старцовъ одержалисмо (Київ, 1631 *ОЛ* 21); по[s]о[c]оміон, бо(л)ница (1642 *ЛС* 282).

БОЛЬНИЦКІЙ, БОЛЬНИЦКИЙ *прикм.* Який стосується монастирського притулку для бідних і хворих: Филофѣй Бакшій, Троицкій Больницкій Строитель, зо всѣми Старцы его сожительми... подписуюсь (Київ, 1631 *ОЛ* 31); которымъ то помепеннымъ Старцомъ Больницкимъ мы Архимандритъ съ Капитулою своею... пляцу зъ огородомъ и садомъ... такъ много, яко они намъ уступили, мы тежъ черезъ дорогу напротивко того першого мешканья ихъ... уступуемъ (Там же, 26).

Див. ще БОЛЬНИЧНИЙ.

БОЛЬНИЧАРЬ *ч.* Той, хто лікував або доглядав за хворими у монастирському благодійному притулку: больничарь приіде къ архимандриту... и рече (Київ, 1629 *АрхЮЗР* 1/VII, 75).

БОЛЬНИЧНИЙ *прикм.* Те саме, що больниц-

кій: Писанъ въ Монастыру Больничномъ Троицкомъ Монастыря Печерского Кіевскаго (Київ, 1631 *ОЛ* 30).

БОЛЬНЫЙ, БОЛНЫЙ *прикм.* 1. Хворий: тое все побрал, а мене оставил нага,...// болна, гладна и студена (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 1/VI, 57-58); Роевни(к) бчо(л)ны(и), съкъ его з бѣлы(м) хлѣбо(м). ѿмочивши на бо(л)ныи очи оувари(в)ши приклада(и) ѿто(к) из очи(и) вычищае(т), и оуздра(в)лае(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10).

2. *у знач. ім.* Хворий: онъ... болныя оуздравляетъ (1489 *Чет.* 199); болныа исцѣлайте мртвыа вѣск(р)шайте мало(мо)щныа очищайте (1556-1561 *ПС* 49); Покажѣте(ж) мы... где котѣры(и) з ва(с) в ми(р)ско(м) житіи бѣдѣчи,...//... наги(х) ѿдѣалѣ, бо(л)ны(м) послѣжи(л) (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); Болный болнаго врачевати не может (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 242); Тѣй же Сѣтый... нарѣкаючи на шѣпты и ворожки бѣбѣи на(д) бѣлными мѣвитъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 78); сійже сѣт квѣтъ мїрѣ, солѣ земли, вра(ч) бѣлны(м),... наставни(к) блѣдѣщимъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 6).

Див. ще БОЛѢЛЫЙ, БОЛАЩІЙ.

БОЛЬШЕ *див.* БОЛШЕ.

БОЛЬШЕЙ¹ *див.* БОЛШЕ.

БОЛЬШЕЙ² *див.* БОЛШІЙ².

БОЛШІЙ¹ *див.* БОЛШІЙ¹.

БОЛШІЙ² *див.* БОЛШІЙ².

БОЛШЪ *див.* БОЛШЕ.

БОЛШЬ *див.* БОЛШЕ.

БОЛѢЗНЕННЫЙ, БОЛѢЗНЕНЪ *прикм.* Мученицький: члѣкъ еси смертенъ болѢзненъ и страстенъ (1489 *Чет.* 362 зв.); Пѣки же страдала, и болѣла бѣрзо, гонѣмаа жена, кгда рѣдила трѣдлоубцевъ, пѣстынножителѣй... и всѣхъ праведниковъ: котѣріи болѢзненноу и тѣсноу, дорогоу идоутъ до живота вѣчнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58).

БОЛѢЗНОВАТИ, БОЛЕЗНОВАТИ *дієсл. недок.* 1. (чим і без додатка) Мучитися, хворіти (на що): пре(ч) зависть и непѣвисть ѿ(т)ложѣ(в)ши, мою малѣю прѣцѣ любѣ(з)ноу прѣймѣте,... сами себе на бо(л)шѣю подвигнѣте здра(в)ствѣ(и)те, но не болѣ(з)нѣ(и)те ѿ Дрѣзи (Вільна, 1596 *Грам.З.* 3 зв.); Таа то жена... всегда емѣ рѣди(т) вѣрныхъ снѣвъ

его... и в' то(м) рожденію бъръзо болѣзнѣтъ и мѣчитса (Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.); по вса дни жїтїа моего ср(д)цемъ болѣзновалемъ (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 4).

2. (о кїм, чїм і без додатка) Жалїти (кого, що), переживати, турбуватися (за кого, що): Болѣзнуемъ о васъ, покайтеся, молимъ васъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1093); Подвизатїса: Болѣзновати (1627 *ЛБ* 85); затымъ П.П. братия боле(з)нующи ѿ недѣлѣ... брата ста(р)шого, по(с)лали з межы себе дво(х) брати(и)... запрошуючи... до прочитаня листовъ (Львів, 1635 *ЛСБ* 1043, 43 зв.); indoleo, болѣзную, жалѣю (1642 *ЛС* 233); ѿ сѣмъ ннѣ кнѣзь бѣсѡвскїй и адъ Болѣзнѣтъ и гѡрко рыдаѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61).

3. (без додатка) (зазнавати моральних мук, переживань) страждати: Недѣвно всѣ радѡсти гѡйнои заживали, На высѡкости Бгѡ, ѡсѣнна, волали, А тепѣрь все створѣнїе гѡрко ламентѣтъ, с' преразлївымъ оужасѡ(м), смѣтне болѣзнѣ(т) (Львів, 1631 *Волк.* 3).

БОЛѢЗНЬ, БОЛЕЗНЬ ж. 1. Недуга, хвороба: И боуде(т) тресена по мѣстахъ и боудоу(т) голодове и заматена почато(к) болѣзнемъ тымъ (1556-1561 *ПС* 180); Дѣля того Бгъ естъ праведенъ, хотъ якую болѣзнь напуститъ на насъ изъ случѣствомъ великимъ и изъ досадовъ тяжковъ (XVI ст. *НС* 178 зв.); Та(к)же кто болѣзни въ (до)моу без вѣдома по(д)ложи(т) по(д) главоу венеди(к)та, // боуде(т) ли потѣти здравъ бѣде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3-3 зв.); Єлїссей... розболѣл'са болѣзнію своєю, котѡрою и оумѣръ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 1); Нѣдѣгъ: Нѣмочъ, хорѡба, илї многоврѣме(н)ное страда(н)їе, болѣзн' (1627 *ЛБ* 73); Человѣкъ: А то я ѡже з' болѣзніи ѡмираю (Чорна, 1629 *Дїал. о см.* 264); оутекла ѡ(т) ва(с) навѣки болѣзнь (Чернігів, 1646 *Перло* 159 зв.); Болѣзнь. Dolor. Animi crutiatius. Morb(us). Aegrotatio. Infirmetas (1650 *ЛК* 430); в болѣзніи быти — хворїти: Брата нашего ста(р)шого пна Ле(с)ка, жена врема немалое в болѣзніи бывши... престависа (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1); болѣзнію премудрѡсти оболѣти *див.* **ОБОЛѢТИ**; упасти в болѣзнь *див.* **УПАСТИ**.

2. (відчуття фізичного страждання) біль, мука:

исцѣлалъ всакии недоугъ и всѣакоюю болѣзнь въ людехъ (1556-1561 *ПС* 48); Тераз же южъ, Адаме, мѣсишъ робити, А я в болѣзни мушѣ чада родити (I пол. XVII ст. *Рез.* 169); претерпѣлъ бѡлезни и мѣки тѣжкїи, на кр(с)тѣ сѣмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 152 зв.); з болѣстью бѣдѣшь родитъ дѣти (серед. XVII ст. *Хрон.* 10).

3. (душевнї переживання) біль, жаль, смутѡк: нѣсть мѣста цѣлаго, ѡ(т) грѣховного недѣга. все стрѣ(п), все рани,... все ѡгнь пекелны(и), все бѡлѣзнь. все грѣхъ, все неправ(д)а, все лѣжавѣство. все хитро(ст). все ковар'ство,... все лжа,... сѡщѣе(ж) нѣ(ст) ничтоже (до 1596 *Виш. Кн.* 266 зв.); а кто мѡже по достѣткѣ болѣзнь, и жалѣ цркви Хвы ѡписати; кгда снѡве са по всѣ(м) стрѣанамъ, по мѣстахъ, троупы и тѣла стѣны по оулицѣамъ лежатъ... безъ погребѣнїа зѣмнаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Што(ж) тѣды оучїни(т) в' до(м) дшѣ нашеї пре(з) оуживанїе таїнъ... всѣакоу згѡла бѡлѣзнь дшѣ нашеї ѡ(т)женѣтъ, злѣю пожадливость... попѣли(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 309); По смѣткѣ смѣто(к), срѡго(м) срѡжшїй, в' трѡпы ходи(т), Що и ча(с) тѣжшаася болѣзнь в' ср(д)цѣ родитъ (Львів, 1631 *Волк.* 11); ннѣ дѣшѣ мою плачлївѣю, и ср(д)це смѣтное, постїгла болѣзнь ѡ(т) вѣка неслыханаа (Чернігів, 1646 *Перло* 92 зв.).

4. *Перен.* Бїда, горе: а вїдачи болѣзнь егѡ, з'стѣпїлъ есмь абыхъ егѡ вїзволилъ з рѣкъ єгїптановъ и вївел' з' земли ѡной до земли дѡброї и простѡрѡнної до земли котѡраа ѡплывѣтъ молодѡмъ и мѣдомъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81).

5. *Перен. (відступлення від чистоти віри, приєднання до різних сект)* хвороба: римский костел, тѣх всѣх хромѡт и болѣзней єретических избѣгши, на... фундаментъ правѡвѣрія стоїт (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 171).

Див. ще **БОЛЕНІЄ, БОЛЕЧЬ, БОЛЬ, БОЛѢСТЬ.**

БОЛѢЙ *див.* **БОЛЕ.**

БОЛѢРИНЪ *див.* **БОЯРИНЪ.**

БОЛѢСТЬ, БОЛЕСТЬ, БОЛЕСТЬ, БОЛАСТЬ ж. 1. Недуга, хвороба, *дїал.* болїсть: пи(и) на(д)щеср(д)це вѣсѣ боласти оуздоровлаѣ(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 5); заразы [жѡна] исцѣлила

ся выть тои болести (XVI ст. *НЄ* 59); бѣлезнь. бѣлѣ(ст) (1596 *ЛЗ* 29); в' той его бѣлѣсти, пришолѣ к' немѣ Аггль Бѣй (поч.XVII ст. *Пчела* 26); кг(д)ыж' бѣ(з) оуфолькгова(н)а // налегли на ма бѣлѣсти (Острог, 1607 *Лѣк.* 122-123); Бѣлезнь: Бѣлѣсть, жалѣ, хорѣба (1627 *ЛБ* 11); Іовѣ живѣ по бѣлѣсти бной лѣ(т) ро. (серед. XVII ст. *Хрон.* 58 зв.); болѣсть смертная — смертельна хвороба: того... прода(н)ного взали є(с)те ѡ(т) несправе(д)ливых(х) ру(к) приби(в)ши // на кре(с)тѣ оубили є(с)те его, которого бѣ въскреси(л) ѡ(т) о(у)ме(р)лыхъ ѡ(т)-на(в)ши боле(с)ти сме(р)тныи для то(го) и(ж) то была ре(ч) неподобна абы мѣ(л) быти ѡ(т) неи заде(р)жа(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8-9); болѣсть телесная — хвороба тіла: болести теле(с)нои лаза(р) и(з)бы(л)са (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 210); кополиповая болѣсть — вовчак, вовчий лишай: орѣхи кипари(с)ныє то(л)чєны вмѣсте с винными ягодами... бѣде(т) аки масть... по(до)бна тѣстѣ и то прикладыває(м) къ язвѣ кою врачеве именію(т) волкомъ икополиповѣю болѣстью (XVI ст. *Травн.* 135); очная болѣсть — очна хвороба: очныи болѣсти, бѣлма и затѣклости... Варáгови Іоáннѣ, и дрѣгомѣ Варáгови злѣи злѣчила врѣды (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); впасти в болѣсть *див. УПАСТИ*.

2. (відчуття фізичного страждання) біль, мука: Та(к)же ктороую жєноу гризе коло поупа породивши, чо(р)нобы(л) оувари // оу водѣ и пити давай и прикладаи до поупа, то минає(т) боле(ст) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 10 зв.-11); На то(т) ча(с) гды и(х) выгналь из рáю. тѣми слѣвы. Нѣвѣсто, тѣ в болѣсти боудєшь зàвсє родіти дѣти (XVI ст. *УЄ* № 29519, 215 зв.); дѣточки мое, котѣры(х) знѣвѣ з бѣлѣстью рожоу, ажъ пѣки знѣвѣ боудєть выѡбраже(н) хс в' васѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 32); и та(к) кре(ст) за(в)жды на(и)де(ш) бо або на тѣлѣ бѣле(ст) ѡчѣде(ш), або на дѣши дѣха ѡтраплѣна зносити бѣде(ш) (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 5); Коли се оуже приближалѣ часть нарожєньа, алимпіада в' велікой се бѣлѣсти мѣчила (серед.XVII ст. *Хрон.* 397 зв.); болѣсть зубная — зубний біль: репеиновое сѣма варєно во ѡксѣсе и тѣ(м) ро(т) полоще(м) тогда ѡ(т) то(г) болѣсть зубная престанє(т) (XVI ст. *Травн.* 428); болѣсть плѣчная — біль у легєнях: винныє ягоди

варєны с ойсововою травоу в водѣ и то пріато ве(л)-ми боле(ст) плѣчнѣю ѡимє(т) (XVI ст. *Травн.* 218 зв.); болѣсть селезенная — біль у селезінці: шаѡра(н) же пріато болѣсть селезеннѣю выведє(т) (XVI ст. *Травн.* 141); мѣсячная болѣсть — менструация, місячне, регули: Та(к)же котораа жена мѣса(ч)ною болѣсть трѣпи(т)... набєри припоу(т)-никового насѣна, оувари оу винѣ... даи пити єи пораноу и на но(ч), оуздѡвлат (!) в неи // болѣсть (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2-2 зв.).

3. (душевні страждання) тривога, смуток, туга, біль: єго бѣлѣсти, а и(н)шихъ весѣла (Острог, 1607 *Лѣк.* 118); смѣтокъ, плачѣ, и болѣсть оуставичнє мѣти бѣдєшь (Вільна, 1627 *Дух.б.* 12); ахаїа: Бѣлѣсть, жалѣсть, троска або смѣтокъ (1627 *ЛБ* 184); Ѡ срѣкгаа смѣрти,... Бѣдѣи бы в'прѣдѣ, вѣлкѣна млѣты та скрѣшили,... Нижлибысь мѣла ѡца нашєго порвѣти, И намѣ смѣтнѣмъ смѣтної бѣлѣсти додѣти (Луцьк, 1628 *Андр.Лям.* 12); Чістаа Пáнна з' болѣстю взираєть, На Сѣна свѣго смѣтнє погладаєть (Львів, 1631 *Волк.* 16); я́ко Ієлѣй кѣ бѣлезнемѣ телѣснѣмъ оускромлєнію бáрзо помагѣєть, тákъ моцѣ тоє стѣсти смѣткѣ и бѣлѣсти дѣшевной оумне(и)шѣєть (Львів, 1645 *О тайн.* 119); болѣсть сердечная — душевний біль: мниси... слѣшачи штѣ са з' ѣншими монастырѣми стѣло, болѣстѣю сердѣчною и стрѣхо(м) знѣты боудѣчи вышли прѣтивѣ имѣ со кр(с)ты (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 55).

БОЛѢТИ, БОЛѢТИ, БОЛИТИ *дієсл. недок.*

1. (чим, на що і без додатка) Хворіти: тогды приєсли к немѡу в'са болащаа рѣз'личными недоугы (1556-1561 *ПЄ* 29 зв.); Та(к)же кто на гнєвоюю (!) боли(т), нехаи ясть ведрѣне(!) здравѣ боудє(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4 зв.); крича(т) же охрѣмлаєны и окалѣчени бываю(т) або жадпыхъ немáшь, або велми мáло такѣхъ, котѣрыє бы або не болѣли на тѣє рáны, або са не обавлѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); ѡ(т) оубѣгихъ, и сирѣтъ аще кто ѣли боли́тъ, ѣли оумрѣтъ, ѣли рѣдитѣ, и про(ч) (Львів, 1642 *Жел. П.* 5); не бѣде що пѣти слѣгамъ антѣхристовимъ, и ѡ(т) жадѣды начнѣтъ болѣти (Чернігів, 1646 *Перло* 140 зв.).

2. (про яку-небудь частину тіла — давати відчуття фізичного болю) боліти: Та(к)же кого бо-

ли(т) селезе(н)... възми д. ло(ж)кы боуквицѣ варе-
ной, а д. ложки вина. а л. зе(р)нь пе(р)цоу //
сто(л)ци посполоу и пїи пораноу (XVI ст. УТ фо-
токоп. 7-7 зв.); *Образно*: та(к)же и мы яко боудоучи
чло(н)кове є(д)нои головы ха... ви(н)ни є(с)мо та(к)
чинїти если(ж)бы которїй члоно(к) межи нами
мѣ(л) болѣти то є(ст) которїй члѣк ма(л) бы бо-
лѣти якою немошю, а(л)бо недостатко(м) якы(м)
теды ви(н)ны є(с)мо всѣ болѣти из нїмъ (к. XVI ст.
УЄ № 31, 196);

безос.: Мы са об'яснѣмо, же на такѡвѡ тер-
плївость, жебы то, коли болїть не стогнѣти и не
о(х)тати здобытиса не мѡжемъ (Острог, 1598-1599
Апокр. 214); Іс... распоро(л) собѣ скороу по(д) кѡ-
лѣно(м), в'ложї(л) та(м) кар'т'коу... гдѣ то са
гнѣтъ загоило, и не болѣло (Львїв, поч. XVII ст.
Крон. 92);

(*заснавати фізичних страждань, мук*) мучитися:
стогнѣнамъ великимъ кричѣла [жена] кгда прѣво-
рѡд'наго с'на родїла, ап(с)тлѡвъ, мѡчениковъ: и в
роженю ихъ бѣрзо болѣла, и крѣвїю са ѡблївала
(Почаїв, 1618 *Зерц.* 56 зв.).

3. *Перен.* (від чого, чим і без додатка) (*душевно*
страждати) страждати, переживати, тривожити-
ся: ср(д)це мое... боли(т), выдачи моукоу твою не-
вин'ноюу (XVI ст. УЄ *Трос.* 71); а прето(ж) знаймо
зайста тоє, и(ж) болитъ дѣша наша котраа грѣхами
є(ст) ѡбтажена (к. XVI ст. УЄ № 31, 66 зв.); А при
томъ страшноє трасѣна землѣ... тог(д)а мнѡгїи
цѣрїє зѣмнїи... начнѣтъ ѡ(т) страхѣ болѣти, и в' пе-
щѣри кѣменїїи крїтїса (Чернігів, 1646 *Перло* 142);
срдцемъ болѣти — журитися: А гды оумрѣти то
плѣчешъ смоутиш'са ср(д)цемъ болїшъ та(к)
ты(ж) ежели що найдеш веселїш'са. а гды що згѣ-
бишъ то жалѣшъ (Устрики, I пол. ХУІІ ст. УЄ
№ 29515, 158); поспѡлѣ плѣкати взывѣймо, абѣ-
с'мо... ср(д)цемъ нѣши(м) ѡ занѣдбаной нѣми лѣсцѣ
Бжой болѣли и тѣжїли (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 953);

(ким, на що, о кому, о чїм) (*виявляти увагу до*
чиїхось потреб) турбуватися, піклуватися (про
кого, що): детми своими я болела, а я о них ся
добра стараю (Володимир, 1580 *АрхїОЗР* 8/ІІІ,
313); ѡ товѣрышо(х) болѣти (Острог, 1607 *Лѣк.* 65);
И намъ Дѣховнымъ..., гѡдно всегды скрѣбѣти и

болѣти ѡ справѣхъ Цркѡвнымъ, абѣхмо держѣли
по правїлѡмъ Стыхъ (Львїв, 1614 *Вил. соб.* 3);
Болѣючи тѣды нѣ то Цркѣ Мѣтка нѣша, же сынѡве
єи в' запамѣтыва(н)є прїхѡда(т) добродѣйства
Бжого,... оустановїла абѣ в' тѣю чотырѣсѣтницѣ
ѡ(т)правѡвѣны были тѣи Канѡны, котѡрыи сѣтъ
зложѣны для възбѣженѣ члѣка... до ро(з)мышлѣна
лѣски Бжєи (Київ, 1640 *Тр.Ч.* 6 зв. нenum.).

4. (кого) Турбувати, хвилювати, болїти: чого и
право посполитое...позволяетъ у кгородскихъ по-
звехъ каждому жалобу свою писати такъ, яко ся
кому станеть, и яко его болитъ (Луцьк, 1580
АрхїОЗР 1/І, 148); лечь имъ о то идеть, и то ихъ
болитъ, ижъ се владѣкове злучили съ костеломъ
светымъ Рымъскимъ (Вїльна, 1597 *РНБ* XIX, 236);
Вемъ, же то геретиковъ болитъ и грызетъ ихъ не
по малу, коли хрестїяне старожытное веры като-
лическое згажаются (Вїльна, 1599 *Ант.* 665); Pastu-
sze, pastusze, Lubliu tie do dusze, A sczo mene boli,
Skazu ty do woli (1612 *П. про паст.* 4); братия пїлно
причины пытали и ѡного словы лагодными жадали
абѣ ѡ(т)менилъ тую волю (!) свою, а если бы его
що мѣло болѣти ѡ(т) свѣцъки(х) ѡбѣцѣючися...
ви(н)ного карати (Львїв, 1634 *ЛСБ* 1043, 40).

5. *Перен.* (чим і без додатка) Заснавати утисків,
бути пригніченим: Такъ Поликарпъ, Іреней... и
їнъшїе мнѡгїє...//... дѡбре спорадївши и вручїв-
ши свой влѣсныє цркѣи: до инъших' оутїсненыхъ,
и фрѣсѣнками албо нѣпастѣми болѣючих' властѣ-
ного достое(н)ства своѣго влѣзюу на рѣтѣнокъ...
ихъ прїбывѣли (Єв'є а. Вїльна, п.1616 *Прич.отех.*
14 зв.-15); В тѡй чѣсть цркѡвъ ѡблѡбеница Хѣва, а
мѣтеръ нѣша, та(ж)ко болѣла, и стогнѣла (Черні-
гів, 1646 *Перло* 133 зв.).

БОЛѢЮЧИЙ *дієприкм. у знач. ім.* Хворий: В
тых' лежѣло мно(з)ство великоє болѣючи(х), слѣ-
пы(х), хрѡмы(х), высхлы(х), котѡрыѣ чекѣли порѣ-
ше(н)ѣ воды (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 237).

БОЛѢЧКА, БОЛѢЧКА *ж. (опух, чиряк, вираз-
ка, нарыв)* болячка: пси...прїходѣчи ѡблїзовали
гнои его [вроды або болачки] (1556-1561 *ПС* 293
зв.); велїки(и) припоу(т)никъ тоую мо(ц) имаєтъ в
сѣбѣ(!) з него добраа масть быває(т) на вѣсѣ раны
// и бола(ч)кы (XVI ст. УТ фотокоп. 1-1 зв.);

Та(к)же хто має(т) болѣ(ст) оу воухо(!) тогды съкъ припоу(т)никовый оу вѣхо оупоусти. бола(ч)коу оукладає(т) (Там же, 1 зв.); Ра̀на: Пла̀га, брѣдѣ, гнѣй, бола́чка (1627 ЛБ 107); therioma, вредѣ, боля(ч)ка (1642 ЛС 397); болачка огненная — бешиха, рожа: не то́лько ча(ст) та́а тѣла кото́раа хорѣетѣ, але и дрѣгѣи поблі́жніи ча́сти, и са́мъ вѣсѣ члѣвкѣ на по́тымъ гинетѣ, та́кже норі́цѣ, и моровыи врѣды, и болачки огненныи Рѣ́жами назва́ныи (Київ, 1631 Син. Тр. 816).

БОЛАЧО *присл.* Те саме, що болесно: Та́мъ где мѣло всѣхъ бчи: где бо́лачо, рѣ́ки. Хто́ вѣмо-вить я́кіи терпа́тъ ма́тки мѣ́ки: Гды са з' пло́домъ в' оутрѣ́бахъ недо́зрѣ́лымъ ко́батъ (Ві́льна, 1620 Лям. К. 3).

Див. ще БОЛЕСТНЕ, БОЛНО.

БОЛАЩИЙ *прикм.* у знач. ім. Хворий, *заст.* болящий: в котры(х) [прі́творяхъ] лежало мно(ж)-ство болащихъ слѣ́пыхъ хромы(х) и соухы(х) (к. XVI ст. УС № 31, 62 зв.); Бѣ́ди прѣ́чее гото́въ вѣ́нцѣ днь и но́щъ, съ крѣ́щеніємъ, съ пока́ніємъ, (сѣ́рѣчѣ, исповѣ́дати бола́щихъ, и всѣ́хъ ка́ющихъ са)... творі́же досто́йное пра́вило, со любѣ́вію (Львів, 1642 Жел. П. 5).

Див. ще БОЛЬНЫЙ, БОЛѢЛЫЙ.

БОНДА *ж. (пол. dial. bonda)* гроші, що заробив неві́льник: Челя́ди нево́лной, которыи маю́тъ при-робки, а бонди свои, по полторы копи жы́та на ро́къ дава́но (1529 АЗР II, 195).

БОНДАРЕВАЯ *ж.* Бондариха: дрѣ́чаниновѣ дво(р) де(р)жить ба(л)це(р) и дрѣ́ги(и) дво(р) бо(н)даревоє о(н) (же) де(р)жить (Луцьк, 1552 ОЛЗ 181 зв.).

Див. ще БОНДАРКА.

БОНДАРКА *ж.* Те саме, що бондаревая: ксендзъ Анѣ́тоний Янише́вский... проті́вко... Ле-ськови ре́зньникови, Миськови жо́лперови,... Насѣ́ти бондарцы... оферова́лсе пра́вѣне чы́нити не за-нехати (1649 АрхЮЗР 3/IV, 155).

БОНДАРСКИЙ, БОНДАРСКІЙ *прикм.* Бондарський: Ѡ́ни(с)ка... змо(р)дова(л); сокиру бо(н)-да(р)скую, стру(г)... по́я(с)... с калі́тою ѡ(т)ня(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); Хі́щникъ: Драпѣ́(ж)-ца, лѣ́пѣ́жца, разбо́йникъ, и тѣ́жъ на́чи(н)е бо́днар-

ское, га́къ котрымъ обрѣ́чѣ заво́даѣтъ на фа́сы (1627 ЛБ 143).

Див. ще БОДНИЦКИЙ.

БОНДАРЧИНЪ *прикм.* (який належить бондарці або стосується її) бондарчин: У знач. ім. Влн.: Фе́до(р) бо(н)да(р)чи(н) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 18 зв.).

БОНДАРЪ, БОДНАРЪ, БОДНАРЬ, БОНЪ-ДАРЪ *ч. 1.* Бондар: тые дей вси... зѣ́ суседа́ми сво-ими Ро́жищаны: Жданце́мъ Пинчуко́мъ и Па́вѣ-ломъ Ку́ликомъ, бондаромъ,... прише́дши дей до двора́ моего, Кобезького, ночью... дво́рь... огъ-немъ запалили (Луцьк, 1582 АрхЮЗР 6/1, 129); ѡ(д) напра́вы начина́ бо(д)наро(в) да(л), гро(ш) ѣ́. (Львів, 1607-1645 РДВ 35); Є́всий Є́влашенко бон-дар,... чинил пилно́ст од поранку аж до вечера (Бо-риспі́ль, 1615 АБМУ 12); Пѣ́да́рь. Коробѣ́йникъ, или бо́днаръ (1627 ЛБ 103); тро́х хлоповѣ́ ремеснико́въ бо́днаровѣ́ кнежати его́ мл. за́мѣкових... посе́кли (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 350); Бо́дна́рь. Victor Doliarius (1650 ЛК 429).

2. Влн.: Мещане́... Якимъ Бо́ндаръ... зе́(н)ко гребе́(н)никъ (1552 ОЧорн.З. 57 зв.); Вѣ́ Дермани те́жъ, Фе́доръ Коро́цевичъ оста́лъ ми вине́нъ чо-тыри ко́пы грошей, Ждане́ць Бо́ндаръ сто грошей (Клева́нъ, 1571 АрхЮЗР 1/І, 38); Миско́ Бо́ндаръ (1649 РЗВ 375).

БОНИФРАТЪ *ч. (пол. bonifater, лат. boni fratres)* монах, черне́ць о́рдену св.Я́на божого: и певне́ ю́жбы были заби́ли, кгда́ был першо́ разѣ́ до отъ-цовѣ́ бонифратро́въ, а пото́мъ до костела́ кате́д-ра́льного не утекля́ (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 308).

БОРАКЪ *див.* БУРАКЪ.

БОРАНЪ *див.* БАРАНЪ.

БОРАНИЙ *див.* БАРАНИЙ.

БОРБА, БОРЪБА, БУРБА, БУРЪБА *ж. 1.* Бо-ро́тьба, битва, бій, поеди́нок, *dial.* борба́: мно́жест-во сошло́са люде́й, ви́дѣти то(г) силѣ́ и борьбо́у (1489 Чет. 57); А то́е во(и)ны́ дома́ росто́гаючиса // не з'нае́шъ, а то́е бо(р)бы́, доста́(т)ками́ вса́кими ѡ́бъста́влева́в'ни́са не вѣ́дає(ш) (п.1596 Виш. Кн. 251 зв.-252); Бра́нь: бо́рба, война́, бѣ́тва, бо́й (1627 ЛБ 12); Borba: poiedunek: pasowanie (Жовќва, 1641 Dict. 51); Борба́. Lucta. Pal[a]estra (1650 ЛК 430).

2. (діяльність, що має на меті подолати, знищити або перебороти що-небудь) боротьба, битва: діаво(л) толикдѣ Зави(ст) имає(т) на (с)лове(н)скій язы(к), же ле(д)ве жив' ѡ(т) гнѣва; ра(д)бы его до щеты погѣби(л) и всю бо(р)бою свою на тоє дви(г)-нѣлѣ (п.1596 Виш. Кн. 223 зв.); на словянський язык посполу с дияволом борбу подвигнул еси (1608-1609 Виш. Зач. 220); ка(ж)ды(и) з насъ має(т) собѣ назначати скро(м)ности, я(к) мно́го бо́рба з пе(ст)-лівою хтівостю тѣла вытагає(т) по насъ (серед. XVII ст. Кас. 66 зв.); борбу мати (мѣти), мѣти бурбу (з ким на що) — вести боротьбу (з ким, чим, проти кого, чого), боротися (з ким, чим, проти кого, чого); а то для того діаво(л) на словє(н)скій язы(к) бо(р)бѣ тѣю має(т); Зане(ж) естѣ пл(о)доноснѣ(и)шій ѡ(т) всѣ(х) языко(в) (п.1596 Виш. Кн. 224); Спѣсѣбъ тѣды вѣлки твоѣи тогѣ естѣ,... же-бы(с) са ѡдыймѣвал', и внѣтрнюю войнѣ и бо́рбѣ мѣлѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 145); тоє новорож(д)єн-ное ѡ(т)рѣча... имаєтѣ... мѣти боурбою або валкою с тыми невидимы«ми» враги нашими (XVI ст. УИ 1911/2, 76); борбу подыймовати вѣ мысляхъ (на що) — задумувати, виношувати в думках боротьбу (з чим, проти чого): а вѣспєслость, неоувѣжностѣ, недовѣрство,... здрѣда, ѡблѣда ѡ(т)кѣлѣ сѣгѣ; изѣли на тѣхъ бо́рбы и войны в' таємныхъ мыслахъ твоихъ неповиненєсь подыймовати (Вільна, 1627 Дух.б. 23); борбу точити (з чим) — боротися: Ижѣ брѣтѣа в' щирости, простотѣ, и в' по́кою, з' собо́ю жити а з мы́слами внѣтрѣними бо́рбѣ... точѣти повѣнни (Вільна, 1627 Дух.б. 20); вѣ борбе стояти — уда-ватися до бійки, битися: Не чѣдѣй же са детино рѣскій видѣ(в)ши напи(в)шагоса йнока, абовѣ(м) в' бо(р)бѣ стои(т) и (за)пасы ходи(т) (п. 1596 Виш. Кн. 252 зв.).

3. ч. Вл. н.: процыкъ бо(р)ба (1649 РЗВ 11 зв.); Семенъ Бѣрѣба (Там же, 400 зв.); Ангѣрей Бѣ(р)ба (Там же, 437).

Див. ще **БОРЕНЄ, БОРОТЬЄ.**

БОРБИЩЕ с. 1. (поле бою) бойовище, бойовисько, боїще: Borbiszcze: plac do woyny (Жовква, 1641 Dict. 51).

2. Спортивний майдан: pal(a)estra, а(е), бо(р)-бище, ѡбѣчилище (1642 ЛС 297).

БОРБНИЙ прикм. (який стосується боротьби або гімнастичних вправ) спортивний, гімнастичний: pala(e)stricus, а, u(m), бо(р)бни(и), борите(л)ни(и) (1642 ЛС 297).

Див. ще **БОРИТЕЛНИЙ.**

БОРГОВАТИ дієсл. недок. (давати або брати в борг) боргувати: Боргую. Fidem do alicui. Vende pecunia non pr(a)esenti (1650 ЛК 430).

БОРЕНЄ, БОРЕНИЕ с. Боротьба, битва, борня, заст. боріння: борєніє, борѣ(н)є, валка (1596 ЛЗ 29);

поборювання, подолання: Аще ли и тебѣ нужда настоит от борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных,... ты же свою душу и мощи занеси (бл.1610 Виш. Посл. до Княг. 236).

Див.ще **БОРБА, БОРОТЬЄ.**

БОРЕЦЬ, БОРЕЦЬ ч. (учасник спортивної боротьби) борець: и многоса трафлає(т) я(к) дво(м) борѣце(м) бо́рчн(м)са то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) сѣбе по(д)гѣбати (п.1596 Виш. Кн. 252 зв.); Бо если бы са пригоди́ло пре(д) нѣкатори(м) бо́ротиса дво(м) борѣце(м) и еди(н) бы выигра(л), а в то(м) бы пришо(л) нѣкѣй прѣѣтель цѣрскѣй и проси(л) бы цѣра ѡ то(т) вѣнѣць выгранный що(ж) емѣ на то цѣрѣ ѡ(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. УЄ №236, 9); Страда́лецъ: Шырмѣръ, бо́ре(ц), гѣрцѣрь, или мѣчникъ (1627 ЛБ 121); Каллима́хъ: до́бръ бо́рець (Там же, 214); Борець. Luctator (1650 ЛК 430).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ.**

БОРЖѢ присл. в. ст. Швидше, скоріше, діал. боржій: а дяволы тогды ненавидѣли Христа и гадали якъ боржѣ пуйти спередъ (не)го, чомъ были увыйшли дѣля того, што бы погубили тоты люде (XVI ст. НС 101).

Див. ще **БОРЖЫЙШЕ, БОРЗДЕЙ.**

Пор. **БОРЗО**¹.

БОРЖѢЙШЕ присл. в. ст. Те саме, що боржѣ: іюда боржѣише побѣгъ пре(д) хѡ(м) до жи-довъ. а напростѣишею сте(ж)кою (Смотрич, II пол. XVI ст. Проп. Д. 7 зв.).

БОРЗДЕЙ, БОРЗДѢЙ присл. в. ст. Те саме, що боржѣ: иванъ(ж) борздѣи петра ко гробѣу прѣбеглѣ (1489 Чет. 173 зв.); на которѣю вѣгодѣ... па(н) воевода... микола(и) малє(ц)ки(и) и(н)тє(р)цызд...

да(л) во(д)ле которое и(н)те(р)цызы хотечи я ѡ(т) того ѡкрѣ(т)ника бо(р)зде(й) свобо(д)на бы(т) (Володимир, 1578 ЖKK I, 129).

Пор. БОРЗО.

БОРЗДО *див.* БОРЗО¹.

БОРЗДЫЙ *див.* БОРЗЫЙ.

БОРЗДЪЙ *див.* БОРЗДЕЙ.

БОРЗИЙ *див.* БОРЗЫЙ.

БОРЗО¹, БОРЗДО, БОРЪЗО *присл.* 1. (з великою швидкістю) скоро, швидко, *діал.* борзо: идѣте до села которое предѣ вами есть, и борзо входячи в не найдете ѡсла прѣвазаное,...//... а приведѣте ко мнѣ (1556-1561 ЛЕ 170-170 зв.); А тоє рекѣши, ишли бо(р)зо до потока кедрѣскаго (XVI ст. УЕ Трос. 57); той парѣ борзо ищезаючей есть подобенѣ (Київ, 1625 Кол. Каз. 4); Скорѣ: Рыхлѡ, бѣрзѡ (1627 ЛБ 115); Оуподобѣ(м) са ѡной зѣмїи м(д)ро(и) кѣтѣраа хѣще(т) избѣйти старѣй скѣры изъ себѣ тѣды бѣрзо пре(з) тѣсныи распалины оулѣзе (1645 УЕ № 32, 69);

(у скорому часі) скоро, швидко, *діал.* борзо: паклиж бы твоя милост его отпавити так борздо не хотел,... тогды не вем, на комъ ся то зостанетѣ (Тихотин, 1522-1530 ЧИОНЛ V-3, 48); а которые (!) бы дей такъ борздо на тую роботу не вышолѣ, и ты дей за мосты кажешѣ на нихъ брати з дыму по пяти грошей (Краків, 1524 АЛРГ 197); ісоусъ бѣрѣзо к ни(м) промовиль (1556-1561 ЛЕ 67 зв.); онѣ ся кѣ тому борздо признаетѣ, же того брата нашего рукою своею замордоваль (Луцьк, 1566 РЕА II, 167); Албо просто сто(л)ци з водою. и приложи подлѣ поупа. и ѡ(т)кынь борѣзо ѡ(т) поупа. бо(р)зо породит(т) (XVI ст. УТ фотокоп. 10 зв.); любовѣ не завистлива, любовѣ не мечетѣ себе, не пышна, не изнимаеѣ ся борзо на гнѣвъ (XVI ст. НС 11); не завстѣгай рѣкѣ твоихъ ѡ(т) помочи слѣгѣ своихъ: притагни бѣрзо а вызво(л) насъ и да(и) помочѣ (серед. XVII ст. Хрон. 166 зв.);

відразу, негайно: Научайме (ся) дѣля того, што бесме ся не двоили, тай не смятѣмъ ся, коли насъ не спомагаеѣ борзо Господѣ, али изъ дяковѣ добровѣ иждѣме часу милости его (XVI ст. НС 116).

БОРЗО² *присл.* Те саме, що барзо: бѣрзо много тѣрковѣ и тата(р) москва побѣла (1570 Остр.л.

127); А вы собѣ начинили многихъ богов,... многихъ посредников,... за що богѣ борзо гнѣваеѣса (поч. XVII ст. Вол.В. 88).

БОРЗОСТЬ, БОРЗОСТЬ *ж.* Швидкість: Такѣ же и бѣрзо(ст) его [аггла] дѣвна; дѣхъ бѣвѣмъ еѣстѣ скорохѣдѣный яѣко бѣстрѣстѣ блѣскавици и помѣслѣ нашего (Почаїв, 1618 Зерц. 2); *velocitas*, скоро(с)тѣ, борзо(с)т(ѣ) (1642 ЛЕ 409).

БОРЗЫЙ, БОРЗДЫЙ, БОРЗИЙ, БОРЪЗДЫЙ *прикм.* 1. Швидкий, прудкий, *діал.* борзий: видимѣ коли з оболока молнѣино бѣрѣз(д)ѣе блищание а преч(с)тоє еѣще бѣрѣз(д)ѣишеє мл(с)рдие (1489 Чет. 52 зв.); того дей и сам теперечи в такѣ борздом часѣ видати не могу (Луцьк, 1566 АрхЮЗР 8/VI, 177); Сѣорѣ: Прѣдкѣй, сѣорѣ(и), бо(р)зы(и) (1627 ЛБ 115); *velox*, *cis*, скори(и) бо(р)зи(и) (1642 ЛС 409).

2. У *знач.* ім. Борзий. Вл.н.: Миско борзи(и) (1649 РЗВ 391 зв.).

Пор. БОРЪЗДѣИШИЙ.

БОРИТЕЛНИЙ *прикм.* Те саме, що борбний: *pala(e)stricus*, а, у(м), бо(р)бни(и), борите(л)ни(и) (1642 ЛЕ 297); *pancratium*, борите(л)ний подвигѣ (Там же, 299).

БОРИТЕЛЬ, БОРИТЕЛѣ *ч.* 1. Те саме, що борецѣ: *luctator*, борител(ѣ) (1642 ЛС 258).

2. Противник: О возлюбле(н)ніи, еѣли бы еѣсте видѣли и вѣдали того дѣвола ѣмногѣ борителя которѣ(му) по(д) пр(с)тво по(д)пали еѣсте, вѣдаю, яѣко ѡ чѣстѣ папинѣ и кроле(в)скѣю, не дѣбали бѣсте (1598 Виш. Кн. 276).

3. Воїн: *Borytel, żołnierz* (Жовква, 1641 Dict. 51).

4. (той, хто бореться, змагаеѣтся з кимсь) борецѣ: кѣ першѣмѣ жѣтѣю не ѡборочаймѣса, аѣнѣ са до дѣшегѣбногѣ мордѣрци, сѣрѣкѣгѣ ѡкрѣтѣника, прѣтѣвѣника наѣшего неѣпрѣѣтѣла и борѣтѣла дѣвола верѣтаймѣ (Київ, 1637 УЕ Кал. 870).

БОРИШѣПОЛЕЦѣ *ч.* (назва мешканця або вѣхѣдця з Борисполя) борисполецѣ. Вл.н.: Да(и)ко Боришѣполецѣ (1649 РЗВ 393 зв.).

БОРКѣ *ч.* (пол. *bark*) (верхня частина руки до лѣтѣвогѣ суглоба) плече: тогожъ вяжучи борки обохъ раменѣ повыворочали (Володимир, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 465).

БОРНАТНО *присл.* Брунатно, коричнево: ск8-ры баранье червѣно и борнатно фарбованыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 112 зв.).

БОРНАТНЫЙ *див.* **БРУНАТНЫЙ.**

БОРОВИКЪ *ч.* Боровик. Вл.н.: Мещане...// фе(д)ко прихожи(и),... я(ц)ко Боровикъ (1552 *ОЧерк.3.* 12-12 зв.); Федо(р) борови(к) (1649 *РЗВ* 177 зв.).

БОРОВЫЙ *прикм.* 1. (*який стосується бору*) боровий: ѡ(т) тоє горы... боромъ... и потомъ зася грядою бороваю... до горы которю менилъ лисовѣ горѣ (1546 *ОГ* 21 зв.); заставила есми...//...село Руда... зо всякими пожитки полными, боровыми, лесными и речными (Луцьк, 1559 *АрхЮЗР* 8/VI, 63-64); во(з)ны(и)... маєть двазывати...// земли лесное которая // бы ся годила на па(ш)ню мо(р)къ за сорокъ гроше(и), а боровое земли моркѣ за два(д)цать грше(и) (1566 *ВЛС* 58-58 зв.); Сілванъ... Лѣсни(к), дѣкій, лѣсный, боровый (1627 *ЛБ* 232).

2. *У знач.ім.* Боровий. Вл.н.: Павло борова(и) (1649 *РЗВ* 16 зв.).

БОРОВЪ *ч.* (*цсл.* боровъ) 1. Кабан: тот же Хвалец борова... хованого украл (Луцьк, 1554 *ВНАС* I, 10).

2. Вл.н.: Гришко Боровъ (1649 *РЗВ* 446 зв.).

БОРОГЪ *ч.* *Діал.* борог "оборіг". Вл.н.: Стецько Борогъ (1649 *РЗВ* 446).

БОРОДА *ж.* 1. (*підборіддя, нижня щелепа*) борода: с правого боку под бородою в горли щепи, от полгаку урвавшись, рану учинила (Луцьк, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 374).

2. (*волосяний покрив на нижній частині обличчя*) борода: князю Ангдрею въжо ѡ колко десат лет было и сивизна ѣ бороде и в голове была (Вільна, 1546 *АС* IV, 450); А хто бы кому поличо(к) да(л), бороду рва(л) або волосы рвалъ, тогды за(в)се за тоє по двана(д)цати рѣбле(и) гроше(и) (1566 *ВЛС* 91 зв.); А вм(л)... рачи(т) се ображать... якобы(х) я мель... люде(и) ми(р)ски(х) з домовъ брати по влицамъ волочыти борода имъ то(р)га(т) (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); што(ж) ва(м) поможе сивизна, и кра(с)наа борода, // коли(ж) розоу(м) дѣтиноигра(л)скій маєте (п.1596 *Виш. Кн.* 249 зв.-250); го-

лѣль колѣсь людемъ оусы и бѣроды, и давалъ ихъ на кораблѣ, бо хлѣпца // колѣсь забѣль (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 89 зв.-90); іерей... поты(м) здѣйме с него ѡдѣна егѣ и ѡстрыже емоу всѣ волосы егѣ и бѣродоу (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 294 зв.); Бороды и усы духовныи собѣ голять (бл. 1626 *Кир. Н.* 28); А сѣмого дна, ѡгѣлитъ всѣ волосы своѣ, гѣловѣ свою, и бѣродѣ свою (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 693); тогды выдѣтъ къ тобѣ з' лѣса члѣвкъ дѣвны(и) волосы головы, и бороды егѣ, бѣдѣтъ емѣ до ногъ егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

3. *ч.* Вл.н.: Федко Борода (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 6/1, 75); Якимъ Борода (1649 *РЗВ* 431 зв.).

Див. ще **БРАДА, БРОДА.**

БОРОДАВКА, БОРОДАВЪКА *ж.* 1. Бородава: Акрохѣрдонъ: Бѣродава (1627 *ЛБ* 185); Члѣвкъ котѣрый ѡферовалъ ѡферѣ, такъ з волѣвъ, якѣ и з' овѣцъ, вѣды не маючое нехѣй ѡферѣ, абы прѣмно было, если... маючое... бородавки, або свѣрбѣ, або пѣрши... не ѡферѣйте г(с)дѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 124).

2. *Перен.* Хиба, вада, гандж: И нижей: "мають тежъ, мовить, свѣтныи свои бородавки" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 503).

3. *ч.* Вл.н.: кнѣзь янушъ миколаевичъ збаразски(и)... чере(з) слугъ свои(х) косовского Борода(в)ку, чере(з) ива(н)ка Гетмана стреле(ц)кого... наехавшы на дво(р) его м(л)... слугъ... позбива(л) и порани(л) (Жорнища, 1590 *ЛНБ* 5, II 4046, 148); васко бородавка (1649 *РЗВ* 386 зв.).

Див. ще **БРОДАВКА.**

БОРОДАЙ *ч.* Бородай, бородач. Вл.н.: грыцько бородай (1649 *РЗВ* 193); Иван Борода(и) (Там же, 372).

БОРОДАТЫЙ *прикм.* 1. Бородатый: Skázemo wam mnoho dobroho Wilmi smácznoho y kołomutnoho. O Mikity popu borodátom Kotri tu stoit w huliszczu kostrubátom (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); I wižu ia Mikitu borodátotoho Nászoho szweczeniká y wczenniká welikoho (Там же, 4).

2, *У знач.ім.* Бородатый. Вл.н.: Рѣкѣ, хп, бѣль Шѣстый все(л)скій Сѣборъ... пре(з) Царя Константина Бородатого зложѣный на еретики Монофелиты (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 137); А гдѣ минѣло по-

то́мъ лѣтъ три́дцать шѣсть, за царствова(н)а Кѡн-
стантіа Пѡгоната, то є(ст), Борода́того, ага́рины...
знѡвѣ при́шли по(д) Кѡнстантіно́поль (Київ, 1627
Тр. 682); Кири(к) боро́даты(и) (1649 РЗВ 370 зв.).

БОРОЗДА ж. Борозна, *діал.* бѡрозда. *Образно*
(про людські помисли): але ро(з)ши(р)мы боро(з)ды
ср(д)ць свои(х) то є(ст) помысли и напоймо и(х)
слова єв(г)ль(с)кими (к. XVI ст. УЄ № 31, 214 зв.).

Див. ще БОРОЗНА.

БОРОЗНА ж. Борозна: бразда, боро(з)на (1596
ЛЗ 27); Бразда́: Борозна́ (1627 ЛБ 12); *Образно*:
Пристѣпѣмъ тѣды до тои Нѣвы, и тѣи бѡро́зны жи-
вотчина́чи прѣйме́мъ, и по́жнемъ ѡ(т) нѣи ко́лосы
животá, слова́ Га́ нше́го Іс́ Ха́ (Київ, 1625 Сур. Сл.
123); Розши́рмо́жъ претѡ бѡро́зны ср(д)ць на́шихъ,
а живонѡ́сное и збавѣ́нное насѣ́нне, Бж(с)твѣ́нныхъ
пѣсмы́ сло́во до нѣ(х) прѣйме́мъ (Київ, 1637 УЄ Кал.
613).

Див. ще БОРОЗДА.

БОРОКЪ ч. 1. Малий бір, боро́к: черезъ Сы-
ре́ць въ тую ниву и въ сеножати Пуни́цские, въ
дуброву и въ боро́къ подданные монасты́рские,...
безъ ведомости моеє, свѣпета рубаю́тъ, землю пу-
стоша́тъ (Київ, 1539 АрхІОЗР 1/VI, 28); Па́нъ све-
ти́цьки(и)... вель насѣ́ налево пре(з) мхи и бо(р)ки
(1546 ОГ 21); вря́дникъ Торо́говицкий... Левъ Ля-
сота, съ гумна Боре́мьского на борку, взя́лъ сто́гъ
пшени́цы (Луцьк, 1570 АрхІОЗР 1/I, 21); а надѣ́ то
тые́жъ мешча́не боро́къ... вырубали (Володимир,
1650 АрхІОЗР 3/IV, 418).

2. У складі вл.п.: боро́къ Збу́нинский: ѡ(т)
бо(р)кѡ збѣ́ни(и)ского а в дръго́мъ... мѣсти́щѣ быко-
ва дѣ́ба (Берестя, 1552 ЛНБ 103, 397/III в, 819,1);
боро́къ Кра́сный: Па́нъ Ада́мъ Кисѣ́ль... вноси́лъ
...про́збу свою... абы подлугъ да́внего вжива́ня
своего захова́ніє были въ кгру́нтѣхъ, зда́вна дото́го
належити́ми, въ селѣ́ Обмо́чевѣ... зо всѣ́мъ кгру́н-
то́мъ... и о́зерами, боро́къ кра́сный, зѣ́ бортмы лѣ́съ
(Київ, 1636 АИМЗМ 5, № 1 (1)); Козло́вый боро́къ:
кото́рый кгру́нтъ... подле́ Корчи́ка новооса́жonego,
лежитъ, ку Козло́вому борку, зда́вна былъ въ ужи-
ва́нню... воево́ды Кие́вского (Луцьк, 1623 АрхІОЗР
6/I, 441); Кругло́ый (округло́ый) боро́къ: вель па́нъ
микита хѣ́тровъски(и)...//...ни́зкимъ мѣсто́мъ

вель дѣ́бровою... напро́тивкѣ в́рочыща крѣ́гло́го бо-
(р)кѡ (1546 ОГ 69-69 зв.); вели ѡ(т) того ѡкрѣ́гло́го
бо(р)кѡ в́рочыща доро́гою вели́кою (Там же, 72).

Див. ще БОРОЧОКЪ.

БОРОНА¹ ж. Борона: люди твоеє милости... в
Матѣ́ея Ко́хановича свирѣ́пу у бороны гне́дую
украли (Луцьк, 1554 ВІАС I, 10); коли бы хто ко-
торую зѣ́(м)лю де(р)жалъ... а спо́коемъ се́ялъ або
ѡра(л) а дру́ги(и) прише́(д)ши на тоє поле по-
жа(л)... боро́нѣ зрѣ́ба(л) сошники взя(л) таковы(и)
має́(т) плати(ти) ќгва(л)тъ (1566 ВЛЄ 82 зв.); на
завтре́є... зно́ву на тую жѣ́ паренину... наехавши...
з ралы з боро́нами та́же нема́ло тоє паренины...
пора́лили по́скородили и подо́лжыли (Луцьк,
1587 ЛНБ 5, II 4046, 65); і́гарі́сє, гра́блѣ, воло́ка,
боро́на (1642 ЛС 246); Лемѣ́шъ еди(н), ви́тъ желѣ́з-
ная до плу́га боро́на в кото́ро(и) зу́бе желѣ́зное...
тоє все спрѡ́дати (Холм, 1648 Тест. см. 471); Бо-
ро́на. Ossa (1650 ЛК 430).

Див. ще БРОНА¹.

БОРОНА² *див.* ОБОРОНА.

БОРОНЕНЕ, БОРОНЕНЬЄ с. Захист, оборо-
на: а я и сы́нове мои... буду ви́ненъ, о́ные добра
костелны́е боро́нить, щити́тъ...//... и я́къ вельце
потре́ба бу́детъ боро́неня або щиче́нья, с приви́лей-
ми, в кото́рыхъ о́ные доб́ра... о́писаны маю́тъ...
на та́кое по́жива́нє... всѣ́ ити (Луцьк, 1559
АрхІОЗР 8/VI, 67-68); На оста́токъ оте́цъ вла́дыка,
при боро́ненню спра́вы, докуме́нтьовѣ́ жадных не
хотѣ́лъ... чита́ти и ко́нтровер́сии жа́дное слухати
(Володимир, 1619 АрхІОЗР 8/III, 560).

Див. ще ОБОРОНЕНЕ.

Пор. БОРОНИТИ.

БОРОНИТИ, БОРОНИТЬ, БОРОНЫТИ
дієсл. недок. 1. (кого, що, чого, від кого, від чого)
(ставати на захист когось або чогось, відстоювати
прави́льність чо́гось, не дозволяти кривди́ти когось)
боро́нити, оборо́няти, захи́щати: а хто бы ко́лве хо-
тѣ́лъ въ то́тъ Прилѣ́пъ всту́патися, або кривды́ въ
чо́мъ его́ милости... чи́нити, мы мае́мъ тоє въ пра́вѣ́
засту́пати и о́тъ кривдѣ́ боро́нити (Ново́городок,
1518 АІОЗР I, 59); прика́же́м то́бѣ́, ажбы є́си его́ ѡт
кпа́за Или́ и ѡт и́нших сѣ́сѣдов его́ боро́нил и не
дал є́мѣ́ ни в чо́мъ кривдѣ́ де́лати (Кра́ків, 1530 AS

III, 369); вземши Бога милого на помоч, шнымъ людемъ неприателскимъ шпор чинили и панства нашего боронили, сколко вамъ Богъ допоможет (Варшава, 1544 AS IV, 388); на(д) светлицюю кгма(х) пожиточны(и) кѣ стрельбе боронити все-го места (1552 ООвр.З. 96); пнѣ голѣбѣ мае(т) пна ива(ш)ка... боронити ѡ(т) вш(ст)ки(х) дѣдичо(в) (Львѣв, 1595 Юр. 20); а ѡ ѡбещю при в(м)л) и до горла своего того боронити (Острог, 1598-1599 Апокр. 18); ѡ(т) каждого... пренагабання правно-го, если бы яки(и) ко(л)вѣ(к) в де(р)жапью... домѣ ѡ(т)ца ивана... заходитъ ме(л) теды мы... яко про-давцы маемо и повинни бѣдемо... ѡ(т)ца боронити (Киѣв, 1616 ЦДІАК 221, 1, 62, 1 зв.); за о(з)на(и)ме-(и)е(м) стороны свои(м) вла(с)пы(м) кошто(м) и на-кладо(м) боронити... маю и повинне(и) бѣдѣ (Вѣнни-ця, 1620 ЛНБ 5, III 4057, 32); Якѡ гды заприт'са товариша, хотѣй вѣдитъ же его бѣютъ, же мѣ-чатъ,... не помагѣтъ емѣ, не боронитъ, анѣ жалѣетъ (Киѣв, 1637 УЄ Кал. 123); и ѡбѣдѣться его борони-ти гроше(м) свои(м) цапѣ(в) фѣдѣрь, ѡ(д) якого кольвекъ пренагабання (Одрехова, 1639 ЦДІАЛ 37, 2, 53); еслибы кто колвекъ мил ся отозвати, задаючи турбацию Кононовы за помененный проданный кгрунтъ, теды мы повинни будемъ в каждого суду своим коштом и накладом боронити и заступовати (Корсунь, 1649 ЧИОНЛ VIII-3, 19);

(вѣд чого) (вѣд чогось небезпечногo, шкѣдливого) захищати, оберѣгати: крѣковъ што ѡт ѡгню боро-нити к (1552 ОЧерк.З. 6 зв.); зъ ѣпои же стороны и тѣло естъ мл(с)тивы(и) прѣѣтель, поневажъ бо-ронитъ дшѣ ѡ(т) пыхи, и справоуѣтъ къ дѣбромѣ (Почаѣв, 1618 Зерц. 23 зв.); [Богородиця]... за нами моли'са, и причинѣетъ до Сна своѣгѡ, абы на(с) вѣзволить ѡ(т) грѣхѡвъ нашихъ, и боронилъ ѡ(т) нѣпрѣтѣла дѣшногѡ, и вшелѣакогѡ (Львѣв, 1646 Зобр. 20); Нехѣйже мл(с)рдный Г(с)дѣ за молит-вами... всѣхъ стѣхъ боронитъ и стережѣтъ васъ ѡ(т) грѣхѡвъ (Киѣв, 1646 Мог. Тр. 910); Сѣкна те(ж) ѣпоческаа мае(т) быти таковаа котѡраа бы... ѡ(т) срогости зѣмна боронѣла (серед. XVII ст. Кас. 3); Богъ нехай боронитъ див. БОГЪ;

(кого, чого) (дбайливо доглядати, пѣклуватися, запѣбѣгаючи чому-небудь небажаному, небезпечному)

оберѣгати: такъ же жаденъ зъ замочку вѣйти, а ни ся въ замочку остояти не могъ, ажъ всѣ, боронячи здорова, на колѣнкахъ по кутѣхъ сѣдели (Луцьк, 1565 АрхІОЗР 1/1, 11); В Нѣбо поднѣсимъ Рѣки, ты Патрѣна Рѣчъ боронѣти Кѣвскогѡ ѡрѣна: Нехѣй щаслѣве тобѣ ѡуслѣдѣтъ, Поклѣнѣ дарѣтъ (Киѣв, 1633 Евф. 308); Що по Пѣстырѣ не ѣмѣющимъ сте-рѣчи и боронѣти стада? (Киѣв, 1637 УЄ Кал. 10);

(що вѣд чого) (стежити, наглядати за збере-женням, недоторканістю чогось) охороняти, оберѣ-гати: И ѡтъ кривдѣ бы есте тое мыто Нашо боро-нили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Кра-ків, 1507 РЕА I, 70); ничѣго бовѣ(м) въ рѣчахъ лѣдскихъ на(д) Рѣлию, тѣ естъ Вѣрѣ Правослѣвнѣ, не е(ст) зацѣпѣшого, и тои потрѣба набо(л)шею мѣццю боронити (Киѣв, 1632 МКСВ 269);

(чого) оберѣгатися остерѣгатися, берегтися: все к волѣ пожи(т)ковѣ своемѣ чинылъ еси и борони-лѣсь злой и несправе(д)ливой рѣчи (Чорна, 1629 Діал. о см. 269).

2. (що, кого, чого) (бути на сторожі, захищаючи що-небудь) охороняти: А кгда кгвалътовна вода на греблю при(и)детъ тогды мѣщанѣ пови(и)ни боро-нити и направити греблю (1552 ОВол.З. 196); Рѣ-ке(и) рѣба... чѣла в' мѣри ѣмерлѣго, абы звѣрѣ мѣр-скѣй не пожерл' захѡвѣ и бѣрони(т) (Львѣв, поч. XVII ст. Крон. 27); Грѣфъ Гѡрѣ боронитъ в' котѣ-ры(х) чѣе злѣто, И кѣждѡмѣ смѣртю плѣтитъ Ктѣса кѣситъ ѡ то (Чернѣгѣв, 1646 Перло 1 нѣнѣм.); в тихъ горахъ злѣта жаде(и) до(и)ти не можетъ, пре(з) смо-ки гади и че(р)ви ядовитие, котори(и) га(д) (!) злѣ-та боронятъ (серед. XVII ст. Луц. 531).

3. (кому, чого, що, чого і без додатка) (не доз-воляти) боронити, забороняти: А тѣи де дороги на замки его милости съ Коломыи и зъ Другѡбыча... зъ старѡдавна николи были не боронѣны (Петрѣв, 1525 РЕА I, 140); Далѣй, штѡся ткнетъ продаванья имѣ волногѡ медѡвъ прѣсныхъ и иншихъ рѣчей, чо-го ты имѣ боронишъ, мы то на томѣ заставаемъ волности имѣ в томѣ даемъ (Вѣльна, 1546 АрхІОЗР 8/V, 42); А владыка лѣвѣцки(и) ѣ имении своемѣ... четве(р)ты(и) годѣ якъ почалъ имѣ ловѣленья рыбѣ боронити (1552 ОЛЗ 179 зв.); я де(и) тобѣ того жита... стерѣчи не бороню (Володимир, 1567

ЦДІАК 28, 1, 2, 3); тые рѣчи знову вліваны в дѣти(н)ку маю(т) бѣти, на што и(м) и паматного має(т) не бороніти по чаши школно(и) испіти (Львів, 1587 ЛСБ 87, 5 зв.); ѡнымъ кнїгъ правныхъ, котѣры ведле права никомѣ не маю(т) бѣти борѡнены, борѡнатъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 212 зв.); не борони неха(и) идѣтъ (к.ХVІ ст. Розм. 56); которого [двѣзанья] я имене(м) его м(л), не допускаю и мощно бороню (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 111); я тоє ѡ(т)правы або двѣза(н)я такъ и(х) м(с)тя(м) яко и во(з)ны(м) не... бороню бо не па(н) ма(л)жно(к) мо(и) є(ст) ты(х) доб(р) держачи(м) (Київ, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 80 зв.); Захѡчешъ ли блюзнѣрства сѣати, трѣтізны задавати,... ниhto тобѣ не протѣвитъса и не борѡнитъ (Вільна, 1627 Дух.б. 141); Которо(и) инѣтромисии ниxъто..., на кгрунѣте, яко и тутъ, при кѣнигахъ, не боронилъ (Житомир, 1650 ДМВН 215); права не боронити — не забороняти вдаватися до суду, не забороняти оскаржувати щось: єстлижбы ѡн єщо к томѣ которое дѣло мѣл, ино мы права никому не бороним (Вільна, 1506 AS I, 134); до которых людей моих в том дѣло бѣдет, я тобѣ на них права не бороню (Берестя, 1512 AS III, 98).

3. (чого кому, кого для кого) Шкодувати, жаліти: а томоу которыи вѣ тебе ѡтимаєтъ соукумапоу не борони ємоу и сорочьки (1556-1561 ПС 235 зв.); Хто в тебе ѡ(т)имѣє(т) соукуню, не борони ємѣ и соро(ч)кѣ. то(л)ко дѣшъ своей ѡ(т) злѡбѣтїи вистерѣгати (ХVІ ст. УС № 29915, 119); присагле(м) же(с) тоюу ре(ч) оучипїлъ и не боронїле(с) сїа своего исаѣака для мѣне: убл(с)влю тебе: и ро(з)широу сѣма твое яко звѣзды нб(с)ныа (поч. ХVІІ ст. Проп. р. 21 зв.).

Див. ще БРОНИТИ².

БОРОНИТИСЯ, БОРОНИТИСЕ, БОРОНІТИСА дієсл. недок. 1. (від кого, від чого, чим і без додатка) (обороняти себе від нападу, ворожих і небезпечних дій) боронитися: А такъ тых часов по животѣ княза... Острозького попал єсми в долги великие, накладаючи на слѣдѣбы господарьские и ѡт кривдѣ ѡбапольных бороначи са и правѣючи са, кѣ шкодам єсми пришоу (Луцьк, 1534 AS III, 472); мы...//... почали єсмо ѡ(т) ниxъ боронечисє ѡстѣ-

па(т) до (д)во(р)ца... заче(р)ницкогo а в то(и) де ѡбороне боронєчи себе забили ѡ(д)ного кгва(л)-то(в)ника (Володимир, 1575 ЖKK I, 59-60); не ме(н)шую мѣ(л) во(и)нѣ з жонами и(х)..., бо з баштѣ... може ся боронили, спи(с)сами, воло(ч)-нями (1582 Кр. Стр. 45 зв.); Євгѣній папа рѣкъ ємоу пре(з) такъ // немѣлый часть оусїлне стараючиса и працоуѣчи, боронїлихмыса и спїраїли (Острог, 1598 Ист. фл. син. 47-47 зв.); То небожѣта нїши греки хотя в невоїли суть, де(р)жа(т) крѣпѣко и боронѣться ѡ(т) поганѣ (поч. ХVІІ ст. ЦНБ 476 П/1736, 53); А ѡны запѣршиса в дворѣ мѡцно, и боронїлиса з дворѣ стрѣлаїли (1622 Остр.л. 130 зв.); Зєвшонд арѣматоу мощне обяжєтъ, И кождоу протївѣ него сердце звѣжєтъ: Же нетылко незмогутъ ся боронити: Але и сами ся будутъ полонити (Львів, 1630 Траг.п. 166); неѣки(с) ры(ж)-ко(в)ски(й)... тя(л) в головѣ шко(д)ливє Пана хлебо(в)ского которы се хотє(л) боронити... шаблею (Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 3); А козаки за ляхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплюндровали (1636-1650 ХЛ 79); та(м) же ся козаки запе(р)ши в єдно(и) шопѣ боронилиса (серед. ХVІІ ст. ЛЛ 168);

(відстоювати свої погляди, права) захищатися: Ино Михайло Мышка не бороначиса далєй вѣ томѣ нїкоторыи правными причинами,... самѣ добровольне поведилъ (Петрків, 1564 AS VI, 250); А тотѣ податокѣ, теперѣ уѡалєный, абы каждый, вєзучи за границу, вѣєждчаючи, платилъ водлє тоє уѡалы соймовое, не боронєчи ся жадными вольностями (Берестечко, 1566 РИБ XXX, 398); стєфа(н) сталє пи(с)мо(м) са борони(т) (II пол. ХVІ ст. КА 30).

2. (без додатка) Цуратися, уникати: В прилучивших же ся російского краю обывателей стретения от нашей вѣры православных, прагнучих покрепити добраго сумнения, — да не боронитєся (1608-1609 Виш. Зач. 197).

3. (кому, чому і без додатка) Чипити опїр, опиратися: и бы са имѣ был хотєл боронити, тогды и самогобы... забили, але длѣ того, иж их много было, не смєл са на ниxъ кѣсити и имѣ боронити (Петрків, 1538 AS IV, 131); я ва(м) та(м) єхати не ражу бо са людє борони(ти) буду(т) (Кременєщ,

1563 ЛНБ 103, 26/Id, 1810, 21); а мы томѣ всказѣ бу(д) правы(и) або // не правы(и) на(д) которою мо(ц)ю право(м) пно(м) ничи(м) николи спротивлати и боронитиса не має(м) (Букойма, 1579 ЛНБ 5, II 4044, 52-52 зв.); А я... до тоє справы помо(ч)ю не бѣдѣ боронитисе прия(з)ни вѣм при то(м) ѡ(т)даю чисе (Вишнівєць, 1614 ЛСБ 454, 1); потреба на(м) чѣдоватиса вѣрѣ ѡны(м) црѣмъ пѣрскимъ; иже ѡни не соблазнѣли(с) ни ты(ж) боронѣлиса розказаню аггльскому (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 408).

БОРОНИТЬ *див. БОРОНИТИ.*

БОРОНИТИСА *див. БОРОНИТИСЯ.*

БОРОНКИ *мн.* Грати: А и онѣ то стоить за стѣною нашею, смотрячи сквозе окна а преглядаючи черезъ боронки (поч. XVI ст *Песн.п.* 51).

БОРОННИКЪ *ч.* Боронувальник, волочильник: Боронникъ. Оссатор (1650 ЛК 430).

БОРОННИЦА *ж.* Тягловий кінъ: естли же жоны ихъ выправують, тогды досыть надѣнѣ на клячахъ, на боронницахъ з рогатинками (1538 АЮЗР I, 89).

БОРОНОВАТИ *дієсл. недок.* Боронувати, волочити: Бороную. Оссо. Subigo glebas (1650 ЛК 430).

Див. ще БРОНИТИ.

БОРОНЯ *ж.* Те саме, що броня¹: тамъ тежъ есмо застали брата пана Богдана Борейкова, Марка, зъ слугами и иншими поддаными,... которые мѣли при собе кождый съ ныхъ бороню, то есть: шаблю, сокѣрки, кие и инше брони (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 6/1, 95).

Див. ще БРОНЬ.

БОРОТИ *дієсл. недок. 1.* (проти чого, з чим, чому) воювати, боротися (проти чого, з чим): а и(ж) то фѣрмо(ст) папа рѣ(м)скій смѣ(л) оучинѣти... ѡ(т) всѣ(х) //... тѣды кля(т)ва на не(м) и на ты(х) которіє з нѣмъ зезволяю(т), и... непрѣсто(и)не повѣдаю(т), и ѡ(т)щепи(в)шиса, оустави(ч)не проти(в) пра(в)ды стго дѣха бѣрѣ(т) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 61 зв.); Вы ся Павла святаго науцѣ и разуму духовному... во всем не толко сопротивляете, але еще вседушне и кгвалтовне... борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 221); а ты, Скарго, с латынским костелом не токмо дабы еси глупства духовнаго носити учил и

наукѣ апостола Павла послѣдовал, но и еще сопротивно бореш (Там же, 221);

(кого) знищувати: Бжого и своѣго непрѣтеля зненавѣдѣвши, борѣмо, и топчѣмо (Київ, 1637 *УС Кал.* 748);

(на кого, на що) (*докоряючи, обвинувачувати когось або щось у чомусь*) нападати: они же и Петра, истинну проповѣдающа,... нынѣ безпрестанно и неусыпно на естество челоуѣческое борют (1588-1596 *Виш. Кн.* 137); Знак I. Яко диявол, князь мира сего, со своими войски, воздушными и поземными,... на православных восточной вѣры так нагло и гвалтовне борет, яко уже ледво их часть нѣкая в православной вѣре между роды, восточной вѣры послѣдующими, остала (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 175); От сего розумѣм, иж власною наукою воздушныхъ духов,... на смиренную простоту христову и духовно-глупую науку евангельскую борете (1608-1609 *Виш. Зач.* 207).

2. (що, на що і без додатка) Бороти, поборювати, перемагати (що): Сражаю: Борѣ (1627 *ЛБ* 120); Борѣса: Ва(л)чѣ, потыкаюса сварѣ(с). Пѣки Борѣ паденіє: Зновѣ вѣлчѣ за порѣжкѣ, за оутратѣ (Там же, 162); *Образно*: тогда бѣдете видѣти, яко на исти(н)ну лѣжею борѣти (1598 *Виш. Кн.* 307 зв.).

БОРОТИСЯ, БОРОТИСА *дієсл. недок.* (з ким) (*намагатися перемогти супротивника*) боротися: многоса трафлає(т) я(к) дво(м) борѣце(м) борѣчи(м)са то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) себѣ по(д)гѣбати (п.1596 *Виш. Кн.* 252 зв.); ѡ(н) [архаггелъ] пре(з) но(ч) цѣлоую з ѣаковѡ(м)... боро(л) са и его в ладѣа(х) ѡбрази(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 285); Бо если бы са пригодѣло пре(д) нѣ котори(м) борѣтиса дво(м) борѣце(м) и еди(н) бы выигра(л). а в то(м) бы пришо(л) нѣкѣи прѣатель црѣскій и проси(л) бы цра ѡ то(т) вѣнѣць выгранный що(ж) емѣ на то црѣ ѡ(т)повѣ(ст) (поч. XVII ст. УС № 236, 9); Мѡглесь ты(ж) то слыхѣти... ижѣ з ѣ шпе(т)ными и невѣстыдливými невѣстами, катѡве, оура(н)ци, и котѡрые з ѣ звѣрми бѡрю(т)са, зале(д)во ѡбцовѣти позволяю(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 59); Яко гдѣбы якѣи Млодѣнѣць, боро(л)са з ѣ дитѣною, и поборѡлѣ бы егѡ як ѣ малѡго, аза(ж) бы бы(л) ѡ тоѣ малѣй кѣранѣ, жѣса далѣ звѣтажити; былѡбы то

несправе(д)ливостю великою (Вільна, 1627 *Дух.б.* 25);

(з ким і без додатка) битися, воювати: *ω(т)жени* враги борющиясѣ с нами (1489 *Чет.* 80 зв.); За што и повторе покорне просимъ, жебы Ваша Милост тѣт до нас зъехати рачил..., бо намъ без Вашей Милости самим трѣдно сѣ борот (Вінниця, 1569 *AS VII*, 324); борѣса, воію, борѣса (1596 *ЛЗ* 28); научает нас, каким способом с ними боротися и воевати и какою бронею и яко вооружатися, спотыкати и побѣждати (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 172); Страдалчествію: На гѣрцѣ боію: вѣлчѣ, збиваюсѣ, борѣса, шы(р)мѣю, заводъ бѣжоу (1627 *ЛБ* 122); *illuctor, aŕis*, борюся (1642 *ЛС* 225); Боріюса. *Luctor* (1650 *ЛК* 430);

перен. (з чим) (намагатися подолати або знищити щось) битися, боротися; змагатися: Видишили дѣтїно рѣскїй, в' колысцѣ рѣскоши колишѣчїйсѣ, и(ж) ты не знае(ш) я(к)сѣ йно(к) з' черево(м) бѣе(т), то(в)че(т), мѣтѣ и боре(т); а ты его хѣли(ш) и клеветѣ(ш) напи(в)шасѣ ра(з) видѣ(в)ши (п.1596 *Виш. Кн.* 251 зв.); только исусову молитву дыханию твоему припрязи и борися з помысли и прилоги, от лукавых духов непрестанно сѣмых (1608-1609 *Виш. Зач.* 209); кѣпе(ц) ... боре(т)сѣ из бѣдамі и тѣснотами и скрѣбми (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 5); Таємне бовѣм' и скріте во в'нѣтрнемъ члвцѣ и оумѣ брѣитѣ, и з' помыслами борѣтсѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); кѣпѣц' всю маѣтність свою в' кѣплю в'кладѣт', и *ω(т)*ежджѣет' в' далѣкѣю стѣорѣд..., борѣт' сѣ з' бѣдами... на водѣ и на землі (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); дла чѣгѣ сѣ з' нѣчю бѣремѣ? (Там же, 954).

БОРОТЬЕ с. Мѣка, страждання: стѣе тѣло е(г) вѣрнии хр(с)тяне вѣзмѣе ч(с)тно испратали. поминаючо ѡный красный его голосъ. што(ж) реклѣ идоучи къ боротью. бѣ // дмитриевъ помози мнѣ (1489 *Чет.* 59-59 зв.).

БОРОЧОКЪ ч. Маленький бір: сѣ того озера на борокѣ, отъ борочка на Перепеличѣ долину (Городно, 1568 *АЗР III*, 146).

Див. ще БОРОКЪ.

БОРОШНО с. Боротно, мука: приехал до дому моего священникъ Николский..., маючи з собою

возов з речами, з борошномъ, три (Житомир, 1586 *АрхїОЗР I/VI*, 78); погинули... мембрамъ... на золотыхъ шестсотъ... розного браня борошна до майдану (Кременецъ, 1649 *АрхїОЗР 3/IV*, 225); У Микиты Ту(р)чына... атласу штука чы(р)воного, борошна и и(н)шо(г)[о] немало, самопа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 194).

БОРСУКЪ, БОРЪСУКЪ ч. 1. Борсуче хутро: Левѣко лазаровичъ... мелъ... това(р) // сво(и)... бо(р)суко(в) кї... фу(р)е(р) белинѣи(х)... і (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 16-16 зв.).

2. Вл.н.: дворянин господарский... Оповедал передо мною, Зѣнком Борсѣком... иж есми ѣздил... позывати кнагиню Илинѣю (Луцьк, 1546 *AS IV*, 458); признав Лысаковский... же туя ниву Семен Несын копав и чистив, а не хто инший, чого обмежъ той нивы сведомъ Семен Борсукъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 6); Иванъ борѣсу(к) (1649 *РЗВ* 436 зв.).

БОРТНИЙ див. **БОРТНЫЙ**.

БОРТНИКЪ, БОРТНЫКЪ, БОРЪТЪНИКЪ ч. 1. (феодално залежный селянин, який доглядѣ державні або поміщицькі лісові пасіки) бортник: ты рокѣ теперешнего..., наславши мощно кгвалтом бортников своих Четвертенских на властный кгрѣнт... его..., бчол его старых шестеры на корен выдрати казал (Вільна, 1559 *AS VI*, 54); бо(р)тники то(л)ко маю(т) мети сокерѣ (1566 *ВЛС* 86); знакъ на той сосне на колоде, клеймо панее Федоровое Пузовское, а в немъ // клеймо панее Абрамовое Пузановское, презъ бортника панее Василевое Верѣбское положоное, знашли есмо и оное тыми жъ возными освѣтчили (Володимир, 1608 *Ив.* 289-290); с тими жъ вѣми свои(ми) при(н)ципала(ми) и компри(н)ципала(ми) и з бо(р)тниками..., вехавъши в бо(р) ..., где *ω(д)*но пчолы знашли... доще(н)-ту знисчи(ли) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

2. Вл.н.: в Дордала бортника коня гнедого, ... з возомъ взяли (Луцьк, 1547 *АрхїОЗР I/VI*, 48); Грыцько Бо(р)тныкъ (1649 *РЗВ* 43); Педо(р) борѣтъникъ (Там же, 205 зв.).

БОРТНИЦА ж. Довга і широка дошка для обшивки судна зсередини: Я... дерево все... то е(ст)... бо(р)т(н)и(ц) чотыри, ... на то(м) берегу у Ву(сти)-лозе, звезши, зложил (Володимир, 1575 *ТУ* 160);

его мл(ст) кнзь ку(р)пски(и) каза(л) бы(л) // на(м) ве(з)ти бо(р)тници до бѣга а мы пере(д) ты(м) бо(р)тни(ц) не вождѣва(л)и и не ве(з)ли ино его мл(ст) кнзь каза(л) ѣ на(с) воловъ пя(т)деса(т) взя(т)и а бо(р)тници на ты(х) воле(х) до бѣга ѡ(т)ве(з)ти (Володимир, 1582 ЖКК II, 154-155).

БОРТНИЦКИЙ *прикм.* 1. (який стосується бортника) бортницький: а бо(р)тничко(м) во(л)но на лезиво лы(к) або лѣбѣ на лазбе(н) и на и(н)шие по(т)ребы што на потребы и(х) бо(р)тни(ц)кие при-слѣща(!)... на себе зне(с)ти а не возо(м) // выве(з)-ти (1566 ВЛС 86-86 зв.); в то(м) де(и) дѣбе //... выдрали бчолы гниде(н)цы з вла(с)ного нашего кгру(н)ту бо(р)тничкого (б.Киева, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 2 зв.-3).

2. У знач. ім. Вл.н.: Иванъ Бо(р)тни(ц)ки(и) (1649 РЗВ 169 зв.).

БОРТНЫЙ, БОРТНИЙ, БОРТЬНЫЙ, БОРТЬНИЙ, БОРЪТНИЙ, БОРЪТЪНИЙ *прикм.* Бортъовий, з бортями: подданыи наши... борѣ, сосона бортного... мають... вживати по старым ѡходом своим (Звиняче, 1553 АС VI, 135); дубе мое грани(ч)ное а бо(рт)ное..., то є(ст) дуба великого, старого, сухого... изо бчолами зжогѣ..., а к тому не-подалеко того же дуба... другого бо(рт)ного и сосну третюю бо(рт)ную такъ же ѡгнемъ выпалилѣ (Житомир, 1584 АЖМУ 88); мѣсяца Априля, второго дня, стала ми се въ бору шкода: подрубано сосну бортную (Володимир, 1608 Ив. 287); а зособна пнювъ бортныхъ съ пчолами на голову выбили въ личѣбе семѣдесять (Луцьк, 1637 АрхЮЗР 6/1, 508); бортная земля *див.* ЗЕМЛЯ; бортное дерево *див.* ДЕРЕВО.

БОРТНЫКЪ *див.* БОРТНИКЪ.

БОРТЪ, БОРЪТЪ *ж.* (дупло в дереві або колода з видовбаним отвором для рою бджіл у лісі) бортъ: жаловали намъ подданыи наши... на тых данников... которыхъ... через границы их влостныйи входачи и бчолы их влостныйи дерѣт по бортам и их самых бьют (Острог, 1520 АС III, 196); А кгда пѣщѣ свою ростере(б)ливати всхоचे(т), не маєт бо(р)темъ и дереву бо(р)тному жадной шкоды чинити (1566 ВЛС 86 зв.); в дуба росохача в которого бо(р)те(и) две на(д) тыми бо(р)тьми виде(л) єсми

(б. Киева, 1585 ЦНБ ДА/П-216, 3); яну(ш) ѡстро(з)-ки(и)... наславши ѡря(д)ника своего... з слѣгами... дерева дѣбовѣ ѡко(л)кона(д)цатъ тисече(и) которые зго(д)но на бѣдова(н)є и на бо(р)ти порѣбали (Винница, 1599 ЛНБ 5, II 4049, 122); да(н) медовую побрано в ты(х) же вы(ш) речоныхъ по(д)данныхъ и пчолы по кгру(н)тахъ у бо(р)тяхъ повидирано (Житомир, 1650 ДМВН 209); борти подерти *див.* ПОДЕРТИ.

2. (ділянка землі, переважно в лісі, з бортями) бортъ, пасіка: не маєте вы ничего в томъ острове, одно входѣ в бортю (Невмиричі, 1552 АрхЮЗР 4/1, 58); тые поля, сеножати, бо(р)ти,... до Лещина..., належа(т) (Житомирщина, 1639 ККПС 211).

БОРУКАТИСА *дієсл. недок.* (з ким) Борюка-тися, боротися: коли тѣды тоѣй нѣчы перепровѣ-дилѣ сво(и) набытокъ чѣрезъ брѣдѣ, а самъ зосталѣ на томъ бѣцѣ брѣда, и тамъ мѣжъ борѣкалѣ с нимъ ажъ до зарѣна, котѣрый видачи, ѣжъ не мѣглѣ егѡ премочи, доткнѣвѣсѣ, жѣлы бедры егѡ а на тѣхъ мѣстѣ // оуѣхла (серед. XVII ст. Хрон. 50-50 зв.).

БОРШЕ *присл.* Швидше, скоріше, *діал.* борше: и бѣгли ѡбѣ посполоу... пакъ оучнѣкъ шоль бѣрше // ѡ(т) петра и прибѣглѣ прѣвѣй (1556-1561 ПС 435-435 зв.).

БОРЩИКЪ, БОРЪСЧИКЪ *ч. пестл.* 1. (*страва*) борщик: тые хлопи з одноє мисочки поливку албо борщик хлѣпчют (1598 Виш. Кн. 105); У руго-*hy* támo były Tá y borsczykǎ zwǎryły (Яворів, 1619 Гав.. 22); Zǎitracieś try misy śnitki zyił I try misy borszczyku z łákotoiu wypil (Раків, поч. XVII ст. Траг. 5 зв.).

2. Вл.н.: Михай Боръсчикъ (1649 РЗВ 358).

БОРЩЪ, БОРЪЩЪ *ч. 1.* (*назва рослини*) борщ, борщівник: а на толокѣ ходатъ по добро(и) воли на манастирьско(и) страве. Тамъ же по(д)ле манасти-*ра* люде(и) слѣжебныхъ ді чѣлко(в) которые дають дрова боръщѣ лыка (Київ, 1552 ОКЗ 45); *asanth*a, борщѣ (1642 ЛС 64); *herpacant(h)*a, бо(р)щѣ (Там же, 217).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р)щѣ (1649 РЗВ 177 зв.).

БОРЪ, БУРЪ *ч. 1.* (*хвойний ліс*) бір: дал Єго Милость ємѣ тоє имѣне Головин... з боры и дѣбро-*вами* (Краків, 1507 АС III, 39); Маєтѣ ѡн и єго...

наследки тые выше реченые села держати з людьми и со всеми их землями пашными... и сеножатми и боры и леса (Львів, 1509 *AS* III, 70); земляне Береже(ц)кии //... лесо(в) и дубо(в) ани боро(в) мѣстнихъ,... не маю(т) (Кременець, 1545 *ТУ* 70-71); тиво(н) хотачо(в)ски(и)... зостави(в)ши по(д)даны(х) на дорозе 8 бору а са(м) еха(л) до ѡ(в)лучима до пне(и) ю(р)ево(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 2, 1, 2, 4); Я... кнжна го(л)шаньскаа... записю и дарую имъ на вѣчно(ст) //... село бере(ж)ки... з боры з лесы з дубровами (Луцьк, 1585 *ЖКК* I, 274-275); Орфеѡво спѣва(н)е, Рѣки, Лѣсы, бѡры, Тѣшило, Фѣбово тѣжъ роз'аснѣло гѡры (Київ, 1632 *Евх.* 302); А наветъ еще ты(м) не ко(н)те(н)туючися... вехавъши в бо(р) тыхъ же проте(с)туючихъ... пчолы знашли (Житомир, 1650 *ДМВН* 208); Боръ. *Sy-lua pinea. Pinetum* (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: Иванъ бо(р) (1649 *РЗВ* 421);

У складі вл.н.: боръ Овлучимский: наеха(л) есми в бору ѡ(в)лучи(м)ско(м)... пети члвко(в) по(д)да(н)ны(х) бы(с)ку(п)ства луцко(г) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 19); боръ Пузовский: кгда сѣми тамъ въ бору Пузовскомъ на той копѣ засели, теды еѣ милость пани Аврамова Пузовская...//... жаловала въ тые слова (Володимир, 1608 *Ив.* 286-287); Змеиный боръ: 8 змеиногo борѣ перехода(чи) кгру(нт) земли его по(д) себе де(и) забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103,397/Шв, 819, 1); Красный боръ: землю... ѡграничили... почон... ѡ(т) красного бору до Столских плесѣ (Чернче Городок, 1543 *AS* IV, 355); Матеевъ боръ (буръ): тогды с тое дороги Пузовское пошла другая до Городла на Матеевъ Боръ влево до Пузова (Володимир, 1569 *АрхІОЗР* 8/VI, 252); Ку тому... подаль есми... селище Олшаница зъ ставкомъ и // Матеевъ буръ, зо всимъ на все (Володимир, 1593 *АрхІОЗР* 1/I, 372-373); Святошицкий боръ: с тое долины на дорогу, которая съ Киева ку Святошицкому бору идетъ (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 28); Темный боръ: въ Темномъ бору, въ Крушникахъ... выдрано пчоль старыхъ,... роевъ шестнадцать (Овруч, 1629 *АрхІОЗР* 4/I, 78).

БОРЪЗДЫЙ *див.* **БОРЗЫЙ**.

БОРЪЗДѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Швидший: ви-

димъ коли з оболѡка молнино боръз(д)ое блища-ние а преч(с)тое еще боръз(д)ѣишее мл(с)рдие (1489 *Чет.* 52 зв.).

Пор. **БОРЗЫЙ**.

БОРЪСЧИКЪ *див.* **БОРЩИКЪ**.

БОРЪТНИЙ *див.* **БОРТНИЙ**.

БОРЪБА *див.* **БОРБА**.

БОРЪЗО¹ *див.* **БАРЗО**.

БОРЪЗО² *див.* **БОРЗО**.

БОРЪЦА *ч.* Те саме, що **борець**: ѡный горъдый боръца люй на то(м) мѣстыци приправленъ стальъ... весь кровоядномъ звѣрю подобенъ, голосо(м) клича и повабливая хто бы к нему вышо(л) (1489 *Чет.* 57).

Див. ще **БОРИТЕЛЬ**.

БОСАКЪ *ч.* Людина, що ходить босо, босоніж (про монахів ордену Босих Кармелітів): за по(л)-стѣса камена босако(м) далѣ(м) fr. 9 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 7 зв.); лицемѣ(р)никовъ и роскошниковъ...доминикано(в), босаковъ. ка(р)мелитовъ, и прочи(х), до которы(х) заслухнѣлемъ ѡ нѣкоторы(х) з вашего бра(т)ства же са с хорыми своими на мшѣ ѡфѣрѣю(т), для исцилѣнѣа (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2).

БОСИЙ *див.* **БОСЫЙ**.

БОСКИЙ *див.* **БОЗСКИЙ**.

БОСО *присл.* Босо: А сам дей его милост княз староста луцкий з малжонкою... босо и без шапок... с того кгвалтовного поломени... выбавены (Володимир, 1571 *АрхІОЗР* 8/IV, 126); Неронъ...// вѣтклъ вѣпѡчи... з мѣста бѡсо (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 35 зв.-36); Діонісій... Выписѣтъ... для чѡго... малюють Аггла в пѡстати члч(с)кой,... и для чѡго бѡсо (Київ, бл.1619 *О обр.* 13); двѣ встѣпѡвѣлъ на гѡрѣ ѡливнѣю встѣпѣючи и плѣчѣчи бѡсо идѣчи, и накрѣвши гѡловѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 266).

БОСТВО *див.* **БОЗСТВО**.

БОСТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Колоти, бити рогами, острогою, вістрям зброї, *діал.* бости: нашо(л) та(м) кѡзе(л) агѡды зовоу(т) лабрѣска, і ядлѣ и(х), і..., ѡпи(л)са нѣми. поча(л) дрѣгѣи кѡзы бѡсти (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7); rungo, колю, боду (1642 *ЛС* 339); Бодѣ rungo (*Уж.* 1645, 64); *Образно*: трѡсками сегосѣтними, и рѡскошами, котѡрыѣ якъ

терніе дѣшѣ нашѣ бодѣтѣ и колю(т) насѣніе Бж(с)т-ве(н)ное подавівши, вѣ досконалоствѣ прійти имѣ не допдѣстили (Київ, 1637 УЄ Кал. 588); **очи бости** (кому) — (*дратувати когось*) колоти очі: Котории, способомъ геретицкимъ окусавши то, шѣ бы имѣ очи боло, свѣдоцтва зъ словѣ ихъ приводятъ (Київ, 1621 Коп. Пал. 564).

БОСЫЙ, БОСИЙ *прикм.* 1. Босий: Анѣбнинѣ... вѣдѣлѣ вдовѣ з трѣма цѣбками пѣннами, а всѣ бѣли ѡдѣртыи, и бѣсыи (поч. XVII ст. *Пчела* 2); то(т) же Ива(н)... с ты(м)же вси(м) людо(м)... нас...по(й)ма(в)ши... наги(х) босы(х) ле(д)ве живы(х) на снегѣ покидали (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 9 зв.); отец Варсануфѣй,... прибег дей до мене возного, которого дей видѣлѣ есми..., обнаженого, босого..., змордованого и зраненого (Луцьк, 1605 *АрхІОЗР* 1/VI, 364); Вигнаний патріарха, воистинну апостолскій, шолѣ зъ мѣста одною сукманиною приодѣтий, босый... весь убогій (Київ, 1621 Коп. Пал. 777); *planipes*, широконоги(й), боси(й) (1642 *ЛС* 318); Босый. *Discalceatus* (1650 *ЛС* 430); кармелиты босые *див.* **КАРМЕЛИТЫ**;

у знач. ім.: Босого приобди бѣдного помилоуй (1489 Чет. 191); сирот(т) не ѡбидьмо. оубогого призьмо, босот(г) ѡбдимомо (Там же, 343);

2. *У знач. ім.* Босий. Вл.н.: которымъ то стадомъ... выпасли и вытолочили... Калцови овса днинѣ полторы.; Босому... днинѣ полторы (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 350); Панѣко босы(и) (1649 *РЗВ* 190).

БОСЯКЪ ч. Босяк. Вл.н.: Иванъ Босякъ (1649 *РЗВ* 368).

БОТВИНА ж. Страва з ботвини: *Tá bylá y kapustaia Y horoch... Tá bylá tam y botwiná Y wszelákaia zweryná* (Яворів, 1619 *Гав.* 22).

БОТКИ *мн.* (*вид взуття типу чобіт*) малі боти: бо(т)ки сафьяновые (Володимир, 1578 *ТУ* 169).

БОТЫ, БУТЫ, БЮТЫ *мн.* (*одн.* **БОТЬ, БУТЬ** ч.) (*пол.* *buty, bot, фр.* *botte*) (*вид взуття типу чобіт*) боти: шаблю боты... жупа(н) пахолико(в)... побра(л) (Київ, 1501 ЦНБ II, 21039, 1 зв.); Ремесники в мѣсте дають... ѡ божѣемъ нароженіи кола(д)ки по в гроше(и)... чоботаре по паре ботовъ (1552 *ОКЗ* 39); знашли... боты сафяновые похо-

жаные (Луцьк, 1565 *ТУ* 112); тые посла(н)цы... ботовъ сафьяновыхъ... ѡбрусовъ пя(т)десять...// побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 260-261); далѣ(м) на боты гроше(и) деся(т) (Львів, 1594-1595 *ЛСБ* 1041, 1 зв.); сапѣгъ, бѣгъ (1596 *ЛЗ* 74); зтагни ми боты (к. XVI ст. *Розм.* 40 зв.); и реклѣ к нему аггль ѡпоаши са а подваж бюты твои, и учинил так (Герляхив, к. XVI ст. *Свенц.* 72); Настегавы: Бѣты, сапѣги (1627 *ЛБ* 71); побрали... ѡ то(г) ивана... Поя(с) сини(и)... бѣты которые коштовали сорокѣ гроше(и) по(л)ски(х) (Вінниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); напервѣи отдал... жупан синий, бѣты (Бориспіль, 1638 *АЖМУ* 26); взяли... ботовъ чорныхъ двѣ пары (Кременецъ, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 142); бути турецкіе — чоботи турецкого фасону або виробництва: кгва(л)то(в)не выдравъ... ботовъ турецкіихъ па(р)пя(т) (Житомир, 1650 *ДМВН* 193);

(*узуття взагалі*) взуття: а проповеда(л) рекоучи иде(т) за мною силчѣйшій ни(ж)ли а которому жь то а не годѣ(н) прихиливѣшиса розвазати // ремень бѣтоувъ его (1556-1561 *ЛС* 129 зв.-130); Ѡбѣща: Черевікъ, бѣгъ. ѡбѣвѣ (1627 *ЛБ* 149); а поживатѣ его такѣ бѣдете, бѣдра свои ѡпояшите и бѣты мѣтъ бѣдете на ногѣхъ, держачи пѣсохи вѣ рѣкахъ, а бѣдете їсти спѣшню. бо естѣ пѣсха г(с)дна (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

БОТЬЛОСТЬ ж. Жирність, опасистість: Ботѣлость. *Pinguedo. Incrassatio. Sagina* (1650 *ЛС* 430).

БОТЬЛЫЙ *прикм.* Ожирілий, опасистий, *діал.* ботілий: Ботѣлый. *Pinguis. Opim(us). Incrassat(us)* (1650 *ЛК* 430).

БОТЬТИ *дієсл. недок.* Жиріти, товстіти, ставати опасистим, *діал.* ботіти: Ботѣю. *Pinguesco. Crasscsco. Saginor* (1650 *ЛК* 430).

БОХАНЪ, БОХОНЪ ч. 1. (*хлібина*) бухан, буханка, *діал.* бѣхан, бѣхон: давали попѣ на годѣ... з дымѣ хлеба по боханѣ (1552 *ОВол.* 3. 197 зв.); пограбили... ѡ левка ерешевича... хлеба бохоно(в) три(д)це(т) (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 91); возмѣшъ... бѣхонъ хлѣба (серед. XVII ст. *Хрон.* 106 зв.).

2. Вл.н.: Омелянъ бохонъ (1649 *РЗВ* 6).

БОХМА ж., зб. Послѣдовники Магомета: напишоу кѣ вѣсѣ(м) ѡбластѣ(м) свои(м) да бохѣма не

приде(т) въ страны италійскіа (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 19).

БОХОНАЧОКЪ ч. Буханець: ѿ(т) чого ѿ(т)-водачи егѡ С̄т̄ий, казалъ принести бо(х)начокъ хлѣба (поч. XVII ст. *Пчела* 3).

БОХОНЪ див. **БОХАНЪ**.

БОЦАНЪ, БОЦИАНЪ, БОЦАНЪ ч. (пол. *boćian*) черногуз, лелека, *діал.* бѡціан: Тесáлони... хвали(ли) боцáна...// Сіріане... голоуба (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.-63); Єрѡдїй: Птáхъ подбѣнѣ бѡцáнѣ або чáпли (1627 *ЛБ* 205); Сікѡніа: Бѣселъ, а(б) боціанъ (Там же, 231).

БОЧЕЧКА, БОЧЕЧЬКА ж. (*міра місткості*) бочечка: Порохѣ гаковничного не(в)но присланого бо(че)чокъ с̄. (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); Порохѣ гаковничного бочечька с̄ тре(т) сола(н)ки (1552 *ООЗ*-1, 48 зв.); Порохѣ гаковни(ч)ного што недавно с̄ скарбѣ г(с)дарьского прислано д̄ бо(че)чки (1552 *ОЧерк.З.* 6); порошок гако(в)ни(ч)но(г) боче(ч)ка (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

2. ч. Вл.н.: Иванъ боче(ч)ка (1649 *РЗВ* 332).

Див. ще **БОЧУЛКА**.

БОЧИЩЕ ч. Бочище: *Jakiż budet pościołek twoy? — Wołylocysce pod boczysce, A siedliszczе w holowisce* (1625 *П. про Кул.* 23).

БОЧКА, БОЧЬКА ж. 1. (*велика посудина для зберігання сипучих, рідких та ін. тіл*) бочка: А бочки на тот попел маю(т) быти роблени, якъ того обычай есть (Краків, 1539 *АС IV*, 214); Каде(и) кѡхонныхъ две... а три бочки што в нихъ смола бывала (1552 *ОКр.З.* 149 зв.); двери сто(л) лавы бо(ч)ку... порубано (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 26); дѣлва, фаска, бо(ч)ка (1596 *ЛЗ* 43); и рѣки и ноги ѿ(т)пи(л) еси, и до ко(н)ца ѡбезѣмѣ(л) еси. а того за(с) не видиши ижъ за твои(м) черево(м) бо(ч)ки с̄ пивáми, барїяла з медами, бари(л)ка з винами... волоча(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 256); тричѣ у бочку заденъчовали мя (XVI ст. *ПС* 206); велѣ(л) тог(д)ы ей елисѣй абы напозычїла порѡжни(х) бочѡкъ, до котѡры(х) напѡцала потрѡсѣ ѡлѣю абы были полны (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 21); Дѣлва: Кáдь,... фáска, бѡчка, или дѣжка (1627 *ЛБ* 29); А бо(ч)ки ди(и) по зло(т) 2 (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 2); У Назара... ма(с)ла ве(д)ро, ху(ст) белы(х) скрыня и

бочька забитая (Житомир, 1650 *ДМВН* 193); **бочка пивная** — бочка, призначена для зберігання і перевезення пива: бочок пивныхъ трынадцат (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/III, 99); **бочка поташовая** — бочка для зберігання і перевезення поташу: торгъ ѡчинили и мяре свое емѣ на бо(ч)ки поташовые на папери по(д) печа(т)ю... дали (Житомир, 1605 *ЦДІАК* II, 1, 4, 37); **бочка солная** — бочка для зберігання і перевезення солі: Степанъ петоши(ч)... ме(л)... лою шма(л)цованого ѡ с̄ бочка(х) со(л)ны(х) (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 59).

2. (*міра об'єму і місткості*) бочка: А къ тому тежъ они маю(т)... давати на нашъ прїѣздъ с̄ каждого двора по бочѣ ѡвса (Краків, 1507 *АЗР* II, 11); ѡ клѣни молочное гречици деват бочок (Яблонь, 1551 *АС VI*, 111); гаковницы котѡры(х) было л̄ и бочка порошок и всакѣю бронь побрати казалъ (1552 *ОБЗ* 143); От бочки пива того ж грошей шесть (Вільна, 1563 *ПККДА I*, дод. 556); взяли пшеницы бочѡкъ ѡсмыдеся(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 114); паиъ Лавры(н) Древиньски(и)..., взя(л) тутъ в месте Володимерьскомъ мыта бочку рыбъ соло(н)ны(х) (Володимир, 1602 *ТУ* 234); котѡрого [млоденца] такъ діаволъ трáпилъ, же зѣдши три бочки хлѣба и напївши(с)а воды,... покармъ выпѣска́лъ páроу (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 3); ѡдо(б)рав(ши) салѣтры 11 бочо(к) а(ж) до лѡва вцалѣ прыпрова́ди(л) (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграби(л)... питого медѣ бочѡкъ семъ (Київ, 1633 *ЛІБ* 5, 11, 4060, 28 зв.); соли бочѡкъ тры (Луцьк, 1642 *КМІМ* II, 235); **бочка великая, бочка великая лвовская, бочка лвовская** — назва мір місткості сипучих тіл: салитры бочька великаа (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); салетры бочька велика лвовьска польна (1552 *ОВін.З.* 131); ѡт бочки лвовское меду пресного грошей двадцат чѡтыри (Вільна, 1568-1573 *ПККДА II*, дод. 559); **бочка соляника** — бочка з-під солі, яка служила мірою місткості сипучих тіл: В свирьне жита бочѡкъ солянокъ двесте и чѡтыри (1552 *ОКЗ* 36 зв.); Салетры бо(ч)ка соля(н)ка (Варшава, 1616 *ООЗ*-2, 1 зв.).

3. (*міра земельної площі, засіяної бочкою зерна*) бочка: и теж к тому придали есмо ей пола нкашого дворного гнидовского на двадцат бочок

(Вільна, 1503 AS I, 125); взалъ пола шремого штъ того дворища шсемъ сотъ бочокъ (1552 ОЛЗ 188); где бы са трафило граниче(н)я ш ре(ч) ва(ж)ную выше(и) два(д)цати бочо(к) земли, то(г)ды судья... маючи при собе люде(и) добрыхъ тую зе(м)лю о(б)ѣха(в)ши справовати... мають (1566 ВЛС 78 зв.).

4. ч. Вл.н.: Иванъ бо(ч)ка (1649 РЗВ 12); Бочъка (Там же, 339 зв.).

Див. ще БЕЧКА.

БОЧКОВЫЙ *прикм.* (який зберігається у бочці) бочковий: Я посланы(и) штъ его м̄(ст) папа свое-го,... при рыба(х) его власныхъ бочковы(х) з лыс-то(м)... бе(з)мы(т)ны(м) тутъ, на ярмарокъ до Володимера (Володимир, 1602 ТУ 234); Хомъ самого збили и пограбили: клячѣ тисавѣю... бочкѣ рыбы... рыбъ валы(х) бо(ч)ковы(х) пя(т)со(т) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 35 зв.); съ тыхъ же ставовъ рибу бочковую повинна буду зъ Микитичого... подводами своими... отпровадить до Премышля (Камениця, 1607 АрхЮЗР 6/1, 342).

БОЧНИЙ *прикм.* Боковий, бічний: первая часть — Федоровская, одъ села подле стины бочней, сѣлской, пану Набялкови съ панею Болобановою (Володимир, 1606 АрхЮЗР 6/1, 323).

Див. ще БОКОВЫЙ.

БОЧОКЪ ч. Бочок: latusculum, бочокъ (1642 ЛС 251).

БОЧУЛКА ж. 1. Бочечка, *діал.* бочівка: Се(р)-ге(и) кге(и)бичъ... мель...//... лою... ѓ бочу(л)це камене(и) ѿ (Берестя, 1583 Мит. кн. 59 зв.-60).

2. (міра місткості) бочечка, *діал.* бочівка: въ кождю недѣлю... по бочѣлце пива имъ давать выпивать Єе Милость... велеть маєтъ, абы не злоречили (1577 AS VI, 83); У томъ же скарбу свечъ восковыхъ великихъ 2,... железа белого бочулкъ 3 (Локачі, 1593 АрхЮЗР 1/1, 368).

Див. ще БОЧЕЧКА.

БОШОВАНЫЙ *див.* БУКСОВАНЫЙ.

БОЮЮЧИЙ *дієприкм.* у знач. ім. Воюющий: То иного видишь на Соумянтянини, одно заступы боюющихъ? (поч. XVI ст. Песн.п. 55).

БОЯЗЛИВЕ *присл.* Боязко, боязливо: Прибѣглъ к немѣ нѣкоторы(и) з ріцеровъ егѡ боязливе емѣ мѡвечи (серед. XVII ст. Хрон. 395).

БОЯЗЛИВИЙ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОЯЗЛИВОСТЬ, БОАЗЛИВОСТЬ ж. Боягузливистъ, боязливистъ, лякливистъ, страх: И жебы не рекли, овѣчки естѣсмы, а ты насъ посылаешъ на покормъ и зѣдѣнѣе влѣкомъ боазливостъ ихъ единымъ словомъ ш(т)нѣлтъ (Київ, 1625 Злат.Н. 128 зв.); Говѣніе: Боазливостъ в' кѡлѡ шглѣдѣючаася, хоронѣнѣса варованѣса (1627 ЛБ 162); Такъ... великѡю мѣетъ правда мѡцъ... якъ великѡю мѣетъ фѣлшъ слабѡсть и боазливостъ (Київ, 1637 УС Кал. 283).

Див. ще БОЯЗНЬ.

БОЯЗЛИВЫЙ, БОЯЗЛИВИЙ, БОЯЗЛИВЪ, БОАЗЛИВЫЙ, БОАЗЛІВИ *прикм.* 1. Боязкий, боязливый, боязний: не дивоуемоса та(к)... шны(м), яко боудѣчи слабы(м), и неро(з)соу(д)ны(м) (до того и боа(з)ливы(м)...) (1598 Розм.нап. 52); дѣлѣй ничѡго в' людехъ боязливыхъ, а межи небоазливыми розлитѣе крви справити мѡже(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 216 зв.); чоловѣкъ есть... барзо лепивы(и) барзо боязливы(и) (к. XVI ст. Розм. 48 зв.); на(и)милшаа моа, на кштѣлтъ голоубѣцы прѡстаа и боазливаа, закрѣйса в дѣра(х) шпѡкы (поч. XVII ст. Проп.р. 165); боа(з)лѣви (I пол. XVII ст. Сем. 94); Пришѡздоблѣаютъ егѡ [кона] брѡнѣю,... вѣшають пре(д) шчѣма егѡ мѣнѣштѣкъ... и бра(з)гають пере(д) нѣмъ, призвичаивѣючи его, жѣбыса не лѣкалъ и не бѣлъ боа(з)ливымъ (Вільна, 1627 Дух.б. 215); Малодѣ(ш)ны(и): Лаклівый, боа(з)ливы(и) (1627 ЛБ 62); И рѣклъ имъ, чѣмѣ такъ боазливы есте маловѣрныѣ? (Київ, 1637 УС Кал. 387); раucnd(us), боя(з)ливы(и) (1642 ЛС 303); ti-mid(us), боязливъ (Там же, 398); Оу ѣншихъ засе людѣй сѡмнѣнѣе есть бѣрзо стѣслѡе боазливое (Київ, 1646 Мог.Тр. 944); котѡрый есть члѣвкъ боязливый и ср(д)ца лакліваго, нехай идѣтъ и ворѡтит-са до дѡмѣ своего (серед. XVII ст. Хрон. 155);

(такий, якого легко сполохати) полохливый, лякливый: Страхливый: Боазливый, полохливый (1627 ЛБ 122);

У знач. ім. Бягуз, боязливый: Боазливымъ, и невѣрнымъ, и сквѣрнымъ, и оубѣйцамъ... есть смѣртъ вѣтраа (Вільна, 1620 См.Каз. 13 зв.); Не-збѡжный побѡжности надѣаетъ са, шшетѣчникъ

чистоты, пі́аница трэ́звості, смѣлости боазлі́вый (Київ, 1623 *МКСВ* 76); игѣме(н)... мае(т)... промышляти..., я(к) боязливы(м) ср(д)ца додавати (Луцьк, 1624 *ПВКРДА* 1-I, 69).

2. Благоговійний, святоблिवий: Блгоговѣн-ний,... набѣжны(и), побѣжны(и), ѡпáтрны(и),... боазлі́вый, всѣоды ѡбáчный (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще БОЯЗНЫЙ, НЕБОЯЗЛИВЫЙ.

БОЯЗНЬ, БОАЗНЬ, БОЯЗНЬ, БОАЗНЬ ж.

1. Боязнъ, страх: первое боязнъ емоу во ср(д)це во-ложивъ то ижъ блговѣщение а(н)гль исповѣда(л) (1489 Чет. 220); маю верне... на то(м) вряде захо-ватиса... бои раны ѡгледа(в)ши... не за посула(м) ани за прия(з)нью ани за неприя(з)нью ани за бо-я(з)нью (1566 *ВЛС* 14 зв.); они грѣбо(с)тю своєю спротивившиса в цркви корчемными словы безъ боязни ѡповѣдали (Київ, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 32, 1); Лечъ папа... написалъ листъ, полонъ боязни и страху (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 294); Видители ва́шъ по́дви́гъ, трѣ(д), ревн(ст), и тшáніе, яко да настоащаго вѣка блгáа погóните, ѡ бѣдѣщаго же пама(т) теплоту, стра(х), и боазнь, ѡморили есте (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.); Али изъ боязню, изъ стра-хомъ рекутъ (XVI ст. *НЄ* 12); Наверніса теды до на́съ, ѡ(т)ложі вшелáкдю бѣязнь, и в́стыдъ (Дер-мань, 1605 *Мел.Л.* 43); Малодѣшество... Несмѣ-лость, бѣазнь, нѣзкѣй ѡмысль, встыдливость (1627 *ЛБ* 62); metus, us, стра(х), боя(з)н(ь) (1642 *ЛС* 269); каюущийся пры исповѣди стои, з боа(з)нью, знáвши ша́пкъд, тварь не до сщєн'ника, áле в' бѣкъ его обернѣндю маючи, стоáти мае(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 80); ѡхѡтне Гла́вы свои по(д) мѣчъ нахи-лáли, и шли безъ бѣазни в' пѣчи ѡгністыи (Черні-гів, 1646 *Перло* 2 зв. нenum.); Боязнъ. Timor. Metus. Formido (1650 *ЛК* 430);

(людина, яка викликає страх у когось) пострах: пе(р)ши(и) неха(и) вы(и)детъ сты(и) Васи́ли(и)... вели́кого Григѣ́ріа Бгослѣва оучень, стра(х) и бѣ-азнь аріáно(м) в грече(с)ко(и) це(р)кви на(и)вымов-нѣ(и)ший, якъ я розоумѣю (поч. XVII ст. *Проп.р.* 234 зв.);

боязнъ божая (бозкая, бозская) — страх бо-жий: неакый Валентый Желех... пропомнивши бо-азни Божее, звирхности Єго Милости господарс-

кое..., ѡсмотревши еще себе часть и мѣсто кѣ попо-лненію зрадливого злочинства своего... княза Яро-слава... зрадливе... пострелилъ (Петрків, 1564 *AS* VI, 248); мае́тъ Єе Милость ихъ, яко властных де-тей своихъ, и всѣ именѣа... въ опеце своей держа-ти,... дета́мъ моимъ..., выхованье въ молодости ихъ, въ боазни Бозкой, даючи, на всихъ тыхъ именѣахъ ...до живота своего // зъ ними, детми моими, меш-кати (1577 *AS* VI, 72-73); маю́тъ бытъ даны черезъ Ихъ Милость паны приателѣ мои, въ слѣдѣбы, на таковыя мѣста, где бы въ боазни Бозской цвиченье имъ бытъ могло (1577 *AS* VI, 74); вы запамятавши боязни божіеи, и в ниво́що покладаючи предания свѣтыхъ ап̄стлѣ и богоносны(х) свѣтыхъ ѡ(т)ць припу-стили есте таковы́ю смѣлость и своволенство до себе (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); Тобѣ́ бгѣлюбе(з)ному гедишну болобану и(ж) еси пробачи(л) боя(з)нѣ́ бжию... то(р)гае́шся на зве(р)хно(ст) преложе(н)-ства нашо(г) все црко(в)ное чиноначалие преврати-ти (Вільна, 1594 *ЛСБ* 255, 1); боязнъ передъ собою мѣсти, боязнъ при собѣ́ имѣти — боятиса когось: В чо(м) Бм зъ пови(н)ности свое(и) то(г) Влаха ѡпомнимте, абы и боя(з)нѣ́ божью пере(д) собою ме(л) и то ѡважи(л) же лядаяко тоє справы зо-ставля(т) не бѣдѣ (Гологори, 1605 *ЛСБ* 398); Пá-тое, блгослове(н)ство, и то є(ст) оучтиво(ст), бо-азнь, и всты(д) захѡвати и всѣг'ды при собѣ́́ имѣти к' бгѣ́ и сты(м) (п. 1596 *Виш.Кн.* 240); мѣ́ти въ бо-азни (кого) — тримати в страху, змушувати когось перебувати в покорі́: котѣ́рїй бы мѣ́ль двѣ́хъ отрѣ-ковъ,... еди́ногѣ́ сна а дрѣ́гѣ́го нево(л)ника; а хота-чи ѡбѣ́ихъ мѣ́ти въ боáзни; прѣ́вѣ́е бы на сна́ ка-ра́на оуложивъ абы́са невол'никъ оубоáвъ и до доскона́лой цнѣ́ты прише(л) (Почаїв, 1618 *Зерц.* 58 зв.); боятиса боязню великою *див. БОЯТИСЯ.*

2. Благоговіння, святоблिवість: Блгоговѣніе: Пріáзнъ, чїсто(ст), бѣазнь, ѡбáчно(ст), ѡпáтр-но(ст), набоже(н)ство, побѣжно(ст) (1627 *ЛБ* 7).

Див. ще БОЯСТВО.

БОЯЗНЫЙ *прикм.* Те саме, що боязливый: Бо-язный. Timidus, Pauidus. Formidosus (1650 *ЛК* 430).

БОЯРИНЪ, БОАРИНЪ, БОАРЫНЪ, БОЛЪ-РИНЪ ч. (цсл. боляринъ) 1. (у Російській державі службовий чин, а також особа, якій надано такий

чин) боярин: Нынѣ тако ест и достоит тако глаголати ѿ москвѣ и ѿ цари их, и боярох, и попох их (поч. XVII ст. *Вол.В.* 87); Божиєю милостию великого гостьподара... великого князя Алексия миха(и)ловича всея рѣси самодер(ж)ъци и многи(х) господарствъ гостьподара и ѿбладателя его ца(р)ского величествъ бояринъ воеводи и намѣсники ро(с)товъскомѣ князю борысѣ Александровичѣ репнинѣ ѿболеньскомѣ здравия зычимъ (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38).

2. (у Литовській державі — представник дрібної службової шляхти, який на ленному праві володів землею, відбуваючи визначені сюзереном служби) боярин: и в то(т) ча(с) при и(х) мл(с)ти были боаре житоми(р)скии... коленикови(ч)... юшко по(п)кови(ч) а ива(н) пражо(в)скы(и) (Житомир, 1502 *Арх.Р.* фотокоп. 5); тоє селищю держалъ бояринъ Кіевскій Еско Косткиничъ (Львів, 1510 *АЮЗР* I, 44); а че(р)касцы яко боаре та(к) мешчане и козаки не маю(т) по(т) ты(м) берего(м) ѿ(т) быстрицы а(ж) до є(р)дакѣ бобро(в) гонити и сето(к) стави(ти) ани ры(б) по ѿзеро(м) ловити (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 101); Боаре пови(н)ни є(з)дити съ старостою... по то(й) стороне днепра... шляховѣ ѿтведывати (Остер, 1552 *ООЗ-І*, 49 зв.); А которы(и) бы боари(н) шля(х)тичѣ кнзъски(и) па(н)ски(и) выслужи(в)ши на пане свое(м) име(н)е... пото(м) бе(з) воли и ведомости ѿного пна с ты(м) име(н)емъ пна по(д)да(л)са // того при(и)мовати и писати казати не має(т) (1566 *ВЛС* 8 зв.-9); вечны(м) право(м) записую... дво(р) и местечко вишничы с фо(л)ва(р)ками и селами ку тому месте(ч)ку... належачими... // з бояры зъ шляхтою зъ слугами па(н)це(р)ными з лю(д)ми та(г)лы(ми) ѿ(т)чи(з)ными и похожими (Берестя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/1с, 1833, 26-26 зв.); а меновите... взяли..., ѿ маска наго(р)никовича боярина аре(н)дара... пива бочокѣ две... поло(т) мяса (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 88 зв.); а тамъ ѿ(д)тѣлъ...// пове(р)нѣвши... Пѣстошѣ михалово по боярине василію ивановичу дѣровымъ, которые не кгда шляхти(ц) зає(л)ски(и) трималѣ, Єго мл(с)ти: Панѣ Миколаю Пенъскомѣ до моцы и владзы... подали (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125-125 зв.); Та(м)же в селѣ Се(л)цу в слу(г), боя(р) и по(д)-

даны(х) меновите: у Бакия Высо(ц)кого: жупано(в) фале(н)дышовы(х) два..., воло(в) два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); бояринъ господарский — боярин, якому належав маєток у королівських або великокняжих володіннях: бояри(н) г(с)дрски(и)... ѿповедалѣ ѿ то(м), и(ж)... селитриноковы (!) слуги... мене... збили (Житомир, 1584 *АЖМУ* 129); бояринъ королевский — боярин, якому належав маєток у королівських володіннях: А при то(м)ѣ с нами были лю(ди) почесны(и) Матеребозки(и) по(п)я(ц)ко... по(п) ѿтия(н) а маршалѣ(к) митрополи(и) соѿєиски(и) занько а бояри(н) короле(в)ски(и) манько (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); бояринъ панцирный — боярин, який за наділ землі від короля або князя повинен був нести військову службу: село Уймъ... з кгрунты, з будованьем, з людми тяглыми и нетяглыми, з бояри путными и панъцирными...//... листомъ нашимъ арендуем... Адамови Буркацькому (Локачі, 1551 *ПККДА* I-2, 161-162); вси дворы, села, и приселки, з бояры панъцирными, путными, людми оселыми, // тяглыми... малъжонку моему... записую (Володимир, 1583 *АрхЮЗР* 8/III, 353-354); бояринъ подворыщный — боярин, який за одержаний від короля або князя наділ землі повинен був виконувати певні повинності: всю маєтність... з людьми, то єсть бояры панъцирными, путными, подворыщными... малъжонцы... отписую (Загайці, 1584 *АрхЮЗР* 8/III, 426); бояринъ путный — боярин, який за одержаний від короля або князя невеликий наділ землі повинен доставляти листи, документи, супроводжувати офіційних осіб, доглядати за шляхами чи охороняти їх: А боаре пѣтныє ѿт себе и ѿт жонъ своих ничего дати не мають (Вільна, 1566 *AS* VII, 89); Боар пѣтных болшей не потреба, кром двох... а иншие всѣ, абы ишли... на панцизнѣ (1567 *AS* VII, 119); Я александро жора(в)ницки(и) клю(ч)никъ и горо(д)ничы(и) лѣ(ц)ки(и)... вызнаваю си(м) мои(м) квито(м) иже(м) вз(л) побору... зъ боя(р) пу(т)ны(х) дво(х) по гроше(и) два(д)цати (Кременець, 1570 *ЛНБ* 103, 47/Id, 3752, 2).

3. (у Молдавському князівстві — великий землевласник або службовець, які займали високе суспільне становище) боярин: мы стефа(н) воево(да)...

знаменито чиним... вже прїїде пра(д) нами и пра(д) всими нашими молдавскими бояре слѣга нашъ, вла(д)... и прода(л)... едно село, на тѣтовѣ, на има русани (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 255); Іо Коста(н)ти(н) моги́ла воево(да), бжїєю мл(с)тїю г(с)п(д)рѣ земли мѡ(л)да(в)ско(и) ѡ(ж) прїїдошѣ прѣ(д) на́ми и прѣд всими наши мѡ(л)да(в)скими болѣри и(с)тратїе, и братїа его... и продали... село... съ садовїами, и съ сѣножатїами (Ясси, 1610 *МЭФ* фотокоп. № 106); **бояринъ** (болѣринъ) **великий**, **бояринъ** (болѣринъ) **малый** — (землевласник або службовець, вищий або нижчий за родовим старшинством, впливовістю та ін.) великий або малий боярин: а на то є(ст) вѣра... всѣ(х) боя(р) велики(х) и мали(х) (Бадевці, 1503 *Cost.S.* 256); а на то єсть... вѣра оусихъ болѣровѣ нашихъ молдавски(х) велики(х) и малыхъ (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. № 12).

4. (вельможа, знатний і багатий сановник при дворі володаря) боярин: В по»недѣлокъ» аще прилѣчїтсѧ Рож»де»ство Хво, боудетъ зима добра... мнѡзѣм мѡжем пагоуба, воєм радость, царем и бояром вспрїатїе, женам блгородным плачь, силным пагѣба (XVI-поч. XVII ст. *Яв. Рук.* 113); Александеръ зъ бояры дѣрїа зостѣлсе вѣ потѣмкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 421).

5. Вл.н.: Грицка кухара, Андрѣя боярина... побили и помордовали (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 428); Иванъ бояринъ (1649 *РЗВ* 370).

БОЯРКА ж. (незамїжна дочка боярина) боярївна: и панну Ганьну Холоневскую, почтивую шляхтянъку, к тому боярку слуги моего панцерного... збили (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 8/III, 266).

БОЯРСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОЯРЪСКИЙ, БОАРСКИЙ, БОАРЪСКИЙ *прикм.* 1. Боярский: даровал єсми сына моего... всим Степанем... з дворы Степанскими... со всею волостью Степанскою и селы городowymi и боарскими (Острог, 1522 *AS* III, 237); Кѣницы сваде(б)ные ѡтѣ девѣки єсли з места або з волости по(й)де(ть) по(д)данаѧ // г(с)дрѣскаѧ за люде(й) кна(з)скихъ и па(н)скихъ и зема(н)скихъ и боа(р)ски(х) вї гроше(й) (1552 *ОЖЗ* 123 зв.-124); на(й)мѣють сторожовѣ тыхъ мещане и бояре складаючи на ни(х) ѡсобно з домѣ

каждого такъ з боярьского яко з мещаньского на го(д) по грошѣ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); сума всихъ волокъ у местечку боярскихъ пять (Луцьк, 1572 *АрхЮЗР* 7/1, 240); такъже коней сивыхъ монастырскихъ чотыри и пятого боярского, з колясою и з велью книг,... з собою побрал (Київ, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 785); В селе Воисечу двор з оборами, а мужицких хатъ чотырьнадцатъ а боярскихъ тры спалилъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 62).

2. У *знач. ім.* Боярский. Вл.н.: то(т) Иванъ боя(р)ски(и) не могъ ты(х) позвоу давати бо де(и) возны(м) ани ѡсєлы(м) в здѣшнем воево(д)стве не є(ст) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); дїакону при ѡ(т)цѣ васїлію боа(р)ско(м) ѡско(р)бленому зло(т) 1 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 4 зв.); Иванъ боя(р)ский (1649 *РЗВ* 20 зв.).

БОЯРЧУКЪ ч. Боярчук. Вл.н.: панъ Янъ Закревский... противъко роботънымъ, меновите, Мискови Хотиневѣ, Качановѣ з сынами...//... Остаповѣ Боярчуковѣ зъ сынами... права... декляроваты оферовалсе (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 533-534).

БОЯСТВО с. Те саме, що боязнь у 2 *знач.*: Трѣтаѧ: же двѣе найда(л)шїе зєднѡчѣетъ, бо оубо(з)ство и бѣды на́шѣ з бояство(м) и велїкостю бо(з)скою злоучїлѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 161).

БОЯТИ, БОАТИ, БОАТІ *дієсл. недок.* (кого) Те саме, що бояться у 1 *знач.*: боатї (I пол. XVII ст. *Сем.* 18); зъ дѣтїнства зѣвше бо́лѣ г(с)да бѣа и росказѣньє его ховѣлѣ, не зафрасовѣлсе на бѣа о бное карѣньє слѣпѡты (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.); **не бойте** — будьте спокійні, не бїйтеся: И на гѡлос его оуши свои на́дѣвши. Котрїй до насъ мѡвилѣ, не бѡйтєсѧ не бѡйте, При бачѣню тѣлько боу(д)те, а мѣнжне стѡйте (Львів, 1616 *Бер.В.* 71 зв.).

БОЯТИСЯ, БОЯТИСЕ, БОЯТИСЬ, БОЯТИСА, БОЯТИСЕ, БОАТИСЕ, БОАТИСА, БОАТІСЕ, БОАТІСА, БУЯТИСЯ *дієсл. недок.* 1. (кого, що, від кого, чого і без додатка) (*відчувати страх перед ким, чим*) бояться, побоюватися (кого, чого; робити що): боюсѧ, дабы не прелестникъ пришо(л) вѣщавый ко мнѣ (1489 *Чет.* 37); и напомина(л) ма ѡ(тч) вл(д)ко абы є(с) зозна(л) пра(в)дѣ

яко се бѣа боишъ кто тебе на то приве(л) (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); болѣше бѣйтеса тѣго который мѡже(т) и дѣшоу и тѣло погоубити вѣчны(м) ѡгне(м) (1556-1561 *ПС* 51); Што дѣаво(л) видячи, и(ж) то(т) хво(ст) клобѣчны(и) ѡ(т)на(л) емѡ пожито(к) пыхы голо(в)ное, и бои(т)са и бе(з)чести(т)са ѡ(т) та(к) нѣкчемного... строю ношена того клобѣка (п. 1596 *Виш.Кн.* 229); чоловекъ невинный увезде маеть ясное око и не боиться суду (Вільна, 1599 *Ант.* 887); Дѣля того не буйме ся сна и испочивку, али (в *рук.* али са. — *Прим. вид.*) радуйме ся, коли лѣгаеме (XVI ст. *НС* 156); А чемѡжъ са не боишъ; бо(с) естъ фѣидованный На камени, не пѣскѡ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Петромъ не буду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся не признавала (Львів, 1630 *Траг.п.* 171); Бѣа бѡйсѣ: и заповѣдй егѡ стережи (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 25); Або влѣсно(ст) є(ст) двѣмъ дѡбры(м) бѡѣтисѣ и лакатисѣ на всѣкое прѣйтѣ мѡжа (1645 *УЄ* № 32, 311); тое звѣра нѣчого не боѣтсѣ едно червоной барви (серед. XVII ст. *Луц.* 533); Боюся. Timeo. Metuo, Formido (1650 *ЛК* 430); боятисѣ боязню великою — дуже лякатисѣ: а ѡни сѣ бояли бѡязню великою и мѡвили еди(н) къ друугому. и кто(ж) є(ст) тото. иже вѣтръ и мѡре слоухаю(т) его (1556-1561 *ПС* 142 зв.); не бойся, не бойтесѣ — будь спокойный, будьте спокойні, не хвилюйся, не хвилюйтесѣ: тогды англъ г(с)нь ре(ч) к ней. не бойсѣ мѣрие. но ра(д)уисѣ. радость бо еси ѡбрѣла (1489 *Чет.* 37); "Не буй ся, малое стадо, чомъ ся удобродячивъ отецъ вашъ небесный дати вамъ царство" (XVI ст. *НС* 23); и рѣ(к) к ни(м), не бойте(с) а(м) є(ст) с вами (XVI ст. *УЄ* № 29519, 94); И на гѡлос его оуши свои надавши. Котрый до насъ мѡвитъ, не бѡйтесѣ не бѡйте, При бачѣню тѣлько боу(д)те, а мѣнже стоѣте (Львів, 1616 *Бер.В.* 71); И реклъ Мѡисе(и) до лѡдѣ: не бѡйтесѣ бо абы вѣсь досвѣдчилъ пришо(л) бѣгъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 97).

2. (чѡго) Побоюватисѣ чѡгось, вѣдчувати неспокий, турбуватисѣ; вагатисѣ; остерѣгатисѣ; переживати: иосифе снѣ двѣдв не бойсѣ прияти мѣриамъ жены твоей рождышее бо са в неи ѡ(т) дѣа є(ст) сѣта породить сѣна и наречешъ има ємоу іс (1556-1561 *ПС* 23); та(к)же и до того часу за(в)жды ворота маю за(м)кненые боячисѣ абы чѡго злого не

(в)чинили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 8); обидѡсѣ, бою(с) розъмышляю (1596 *ЛЗ* 64); Смотри якъ то мѡжъ стѣй самъ собѣ не ѡфѣлъ, Боячисѣ и вѣ Цркви абы вѣ пыхѡ не вѣпѣлъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 43 зв.); Боа(т)сѣ бѣдната абы и(х) дѣти вѣ шкѡлѣ ни(ч) прикрого не ѡтерпѣли. ажебы славными были (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); Року ахлѡ: ѡрожа(и) бѣг далъ на(л) спѡдѣва(н)є, бо ся бояли сѣяти, ще б не было ѡрожаю, и такъ мало сѣяли, але бѣг да(л) великій ѡрожа(и) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 176); не бойся, не бойтесѣ — не турбуйся, не турбуйтесѣ, не хвилюйся, не хвилюйтесѣ: Никакоже не бойся, любимый брате и розсудны прочитателю, истинну убо апостольскую, а не ложъ и речи мирские тое глаголю (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 186); Іѡсифъ... мѡвилъ: Не бѡйтесѣ ижъ живи(т) бѣдѡ вѣсь и дѣтки вѣши. И тѣшилъ ихъ и лѣгодне и ласкѣве до нѣхъ мѡвилъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 77 зв.).

БОАЗЛИВЫЙ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОАЗЛѢВИ *див.* **БОЯЗЛИВЫЙ.**

БОАЗНЬ *див.* **БОЯЗНЬ.**

БОАРИНЬ *див.* **БОЯРИНЬ.**

БОАРСКИЙ *див.* **БОЯРСКИЙ.**

БОАРЫНЬ *див.* **БОЯРИНЬ.**

БОАТИ *див.* **БОЯТИ.**

БОАТИСА *див.* **БОЯТИСѣ.**

БОАТІ *див.* **БОЯТИ.**

БОАТІСЕ *див.* **БОЯТИСѣ.**

БОАТІСА *див.* **БОЯТИСѣ.**

БОАЧИЙСА *дієприкм. у знач. ім.* Боязливый: заисте естъ ре(ч) // правдѣваа, ижъ самое нѣба позрѣна ѡные боазлѣвые... пигмен на сѣлны(х) геркоулѣсовъ и гигѣнто(в) мѡже(т) ѡбернѣти, болчи(х)са на моу(к)ы поривѣти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 32 зв.-33).

БРАГА *ж. 1. (рід спиртного напою)* брага. ◊ натечи сѣ ковшом на брагу — стати вѣдомим, виявитисѣ: а то — жесте за себе допустили отказывати геретикови значному, которого хотя бысте вы не вѣмъ яко таили, не утантѣся шило вѣ мешку, але врыхле натечетъ сѣ ковшомъ на брагу! (Володимир, 1598-1599 *Вѣдн. ПО* 1115).

2. *ч. Вл.н.:* гришко брага (1649 *РЗВ* 32 зв.); Дацѣко брага (Там же, 98 зв.).

БРАГАРЬ ч. Бражник "той, хто робить брагу або продає її". Вл.н.: Павло Брагарь (1649 *РЗВ* 175 зв.).

БРАДА ж. (цсл. брада) те саме, що борода в 2 знач.: инши же космы из брады торгахѣ (1489 *Чет.* 9 зв.); онѣ... черноу брадоу имѣеть (Там же, 228 зв.); И что(ж) то ваши каплане брады гблатѣ (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 104); дѣла того оголивши, брадѣ, гла(ву) побравши што надорогшии рѣчи с' собою. пѣсти(л)са до македонїи (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 69).

БРАДАВНИКЪ ч. (назва рослини) бородавник: verrucaria, а(е), бородавникъ трава (1642 *ЛС* 410).

БРАДАТЫЙ прикм. (цсл. брадатыи) бородакий: Брада́тый. Barbatus (1650 *ЛК* 430).

БРАЖКА, БРАЖЬКА, БРАЗКА ж. 1. Те саме, що пряжка: бразка перловая съ фереты золотыми и съ каменемъ дорогимъ, коштовала тридцать и двѣ копе грошей Литовскихъ (Луцьк, 1582 *АрхЮЗР* 6/І, 121); взято...жупанъ фалюндышовый, бурнатый, новый,... бражка на среброглаве,.../... бражка на талѣте съ перлы и съ пунталы (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 81-82).

2. ч. Вл.н.: Степанъ бражъка (1649 *РЗВ* 54).

БРАЖНЫЙ прикм. у знач.ім. Бражний. Вл.н.: атама(н) бра(ж)ный (1649 *РЗВ* 19 зв.); Иванъ Бражны(и) (Там же, 374 зв.).

Див.ще **БРАЖЬНИКЪ**.

БРАЖЬНИКЪ ч. Діал. Бражник "продавець браги". Вл.н.: Мещане которые по(д) местъскимъ правомъ седать дома своими... е(р)макъ воскобо(и)никъ... мо(и)си(и) бражъникъ (1552 *ОКЗ* 39 зв.); Ми(с)ко бражъникъ (1649 *РЗВ* зв.).

Див.ще **БРАЖНЫЙ**.

БРАЗГАТИ дієсл. недок. (ударяючи по чомусь, викликати специфічні звуки) брязкати: Пришздоблѣютъ его [конѣ] брѣнью... вѣшають пре(д) шчыма егѡ мѣншѣтѣкъ... и бра(з)гають пере(д) нѣмъ, призываиваючи его, жѣбы са не лѣкалъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 215).

Див.ще **БРАЗЧАТИ**.

БРАЗДА¹ ж. (цсл. бразда) борозна: sulcus(us), бразда (1642 *ЛС* 388); sulcatus, браздами пошранъ (Там же); Бразда. Sulcus (1650 *ЛК* 430).

БРАЗДА² ж. (цсл. бръзда) вуздечка, віжка. *Образно*: Правда и члколюбіе твоѣ вѣзъ справдѣтъ, а справедливость бразда́ми шафдѣтъ (Львів, 1591 *Просф.* 66); хс̄ прїзываетъ кѡ вѣрѣ своей стоѣи и памяти б̄жей а невѣрны(х)... чини(т) хоуливыми кѡ доброй рѣчи, абовѣмъ напа(ст)ми и бѣ(д)ми тѣды многїи прїхода(т) же мови(т) браз(д)ами и оуз(д)ою челюсти и(х) вѣстагнешъ (к. XVI ст. *УЄ* №31, 220).

БРАЗКА див. **БРАЖКА**.

БРАЗКЪ див. **БРАЗКЪ**.

БРАЙЛОВЕЦЪ ч. (мешканець м.Браїлова або виходець із нього) брайловець. Вл.н.: Лѣцникъ брайловець (1649 *РЗВ* 200).

БРАЙЦАРОКЪ ч. (нім. Bräter) кільце для прикріплення шаблі до портупей: тамже взяли въ ворку полотняномъ зготования кольца выбияные мое, яжовые, позлотистые, зъ брайцарками (sic! — *Прим. вид.*) зъ гапликами и пряжками позлотистыми (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/І, 109).

БРАКОВАНЕ, БРАКОВАНЬЕ с. 1. (відбір чогось за сортами, якістю) сортування: А продал Єго Милость мнѣ попел праве добрый,... в бочках под брак Кгданский, для которого бракована маєт княз Роман... мистра своего попелного... до Кгданска послати (Вільна, 1555 *AS* VII, 10);

(можливість вибрати що-небудь) вибір: правда трває(т)... и живѣтъ звитежаѣ(т) на вѣки вѣковъ, и нема(ш) оу нѣи бракованья ѡ сбѣѣ ани рѡзности (серед. XVII ст. *Хрон.* 368).

2. Різниця, вирізнєння: безъ бракованя — без різниці: такову... любовъ маємо мѣти, якову...не толко винпы еи... заховати противко правѡвѣрным, але и противко каждому, без бракованя особы (Вільна, 1600 *Катех.* 78); Лїоде переминдѡ(т) але правда б̄жїя трває на вѣки, бе(з) бракованя персонъ ро(з)маитыми способами мѡви(т) до на(с) гѣ бѣ (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 15).

Див.ще **БРАКЪ**.

Пор. **БРАКОВАТИ**.

БРАКОВАТИ дієсл. недок. 1. (що) Сортувати, відбирати: А маєт он собѣ тотъ попел браковати, на берези берѣчи на комагѣ (Городище, 1551 *AS* VI, 108).

2. (ким) (надавати перевагу кому-небудь, вважаючи

кращим) вибирати: Боу(д) теды пє(в)ны(и) члче абовѣ(м) сѣдіа ѡсобами не бракѣ(т) анѣ ведле славы сѣди(т) (Вільна, 1596 З. Каз. 155).

3. (без додатка) Перебирати: томѣ в рѣкѣ тѣцѣ, ѡво(му) тѣцѣ и сѣ(му) тѣцѣ, а писародрачѣ ю(ж) не бракѣють, и потро(и)ники з грошами берѣть и дерѣ(т) (1598 Виш.Кн. 293).

4. (кого, чим) Нехтувати (чим), відкидати (що): А то естѣ знакѣ побожности католическое человека хрестиянського, который учителей церкви Божое однако прыймуетѣ, не бракуючы писмами ихъ (Вільна, 1599 Ант. 909); Бгѣ свѣтъ премѣдрости дароуетѣ, любѣщимъ его а лицемъ не бракѣетѣ (Почаїв, 1618 Зерц. 8 зв.); Гдѣжъ теѡлѡгѣа с(т): в кѡлѣ филизѡфско(м) вакѣ, А пѡѣтами, выбѡрними бракѣе (Чернігів, 1646 Перло 9 зв.).

БРАКОВЫЙ прикм. Знятий з обігу: монета бракова див. **МОНЕТА**.

БРАКЪ¹ ч. (стп. brak, снп. Brak) 1. Сорт, га-тунок: А продал Его Милость мѣѣ попел правѣ добрый, варѣнковый, в бочках под брак Кгданский (Вільна, 1555 AS VII, 10); з столпѣцєвы(х) брако(в), котрые в бляшаной пѡщѣ сѣтъ выбралє(м) лѣпшихъ, з ѡ(д)ны(м) чи(р)воны(м) цє(л)ны(м) зло(т) 12 (Львів, 1630 ЛСБ 1052, 1 зв.).

2. (товар гіршої якості) брак: припровадилъ слуга... пана Го(с)кого,... на двохъ комягахъ попелу лашго(в) чотырьдєся(т) сѣмъ,... с которо(го) попелу: коруны — лашто(в) двана(д)цать и бѡчокъ пять; браку — лашто(в) двадѣцать пять, бѡчокъ сѣмъ (Гданськ, 1606 ТУ 241).

3. Різниця, виняток: маютьсѣ тѣды хр(с)тіане старати оусїлне,... жѣбы... никѡго не зневажати, не ѡсѣжати, никїмъ не брыдитисѣ и не чинїти брѣкѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 129); без браку — без вибору: маю ѣ Его Милости тот попел брати бѣзъ бракѣ (Краків, 1539 AS IV, 215); Щоденне, смертѣльного ѡчекивай бѡю, На кѡждого чловѣка, и дѡма чїгаєтѣ, И на войнѣ бѣзъ брѣкѣ знѣгла пориваєтѣ (Луцьк, 1628 Андр.Лям. 16).

Див. ще **БРАКОВАНЄ**.

БРАКЪ², **БРАКЪ** ч. 1. (родивий зв'язок) шлюб: ѡсифъ бра(т)я имѣл бра(к) жєноу и снѣы (1489 Чет. 158 зв.); Бо и Стѣи нѣкотѡріи... в' брѣкѣ бгѣ

послѣжившїи, яко то авраа(м) исаак'... и инии... тѣи хо(ч) пѣрвіє были с' жєнамі, ѡбѣче потѡмъ стѡбливѣ пожили, и памат'ми их црѣко(в) оукрашѣет сѣ (Київ, 1621 Кон.Пал.(Ль.) 32); matrimoniu(m), жени-тва, бракъ (1642 ЛС 164); законный бракъ — (шлюб, оформлений відповідно до чинного закону) законний шлюб: А и... запѡвѣди повелѣвають: Аще Сващєнник' не їмаєтѣ жєны своѣє законного брѣа, Стлѣю подобѣетѣ такѡвого ѡ(т) Сѣна ѡ(т)лоучїти (Львів, 1614 Вил.соб. 11); давати в бракъ — одружувати: marito, as, женю, даю в бракъ (1642 ЛС 263).

2. (званий обід або вечеря, що влаштовуються на честь кого-небудь або на відзначення якоїсь події) бенкет: повѣж'те з'ваннѣ(м) и жє є(ст) обѣ(д) мои наготоваль волю мои корм'нѣи побиты(и) и всѣ потребы готовы соутѣ прїйдѣте жѣ на брѣаы (1556-1561 ПЄ 94); идѣте(ж) по дорога(х) всоуды и которы(х) найдете прїзовѣте и(х) на то(т) бра(к) (к. XVI ст. УЄ № 31, 168 зв.); А бѣдѣт' ли на брѣацѣ, или на пїру позѡры, ѡ(т)ходи прѣжде видєнїѣ. на бракъ не ходи (Львів, 1642 Жел.П. 2 зв.);

весїлля: Єв(г)лїста выписоує якѣ їс на бракоу то є(ст) на весєлю, вѡдоу на винѡ перєложилъ (1556-1561 ПЄ 346).

3. Невинність, непорочність, чеснота: рекѣ ємѣ ієрєй... а ѡповидѣлъ и(ж) дѣвкѣ, котро(у)ю взѣл ѡ(т) црѣкви... ѡскв'р'нили єи и оукралъ бра(к) єи (XVI ст. УЄ № 29519, 158 зв.).

БРАКЪ див. **БРАКЪ**².

БРАМА¹, **БРАНА** ж. (стп. brama, brana, стч. brana) 1. (великі ворота у фортецях, міських укріпленнях, баштах і т.ін.) брама: Єще вышгѣше(и) на(д) тою свѣтлочькою естѣ верѣхъ брамы цєглоу мѣрованы(и) (1552 ОКр.З. 149); на томъ местѣ теперє заробили бранѣ воро(т)нѣю (1552 ООвр.З. 96); не замыкаю(т) брамы перє(д) девѣтою годиною (к. XVI ст. Розм. 38); пришли до браны желѣзної котораѣ веде до мѣста (Герляхів, к. XVI ст. Сєвєц. 72); ѡ(т) ты(х), што за (б)рамами с поро(ж)ними возами стояли, по шє(с)ти грошє(и) лито(в)ски(х) бра(л) (Володимир, 1608 ТУ 246); Брѣмы оу того мѣста, зє всѣхъ чєгырѡхъ чѣстїй (Почаїв, 1618 Зерц. 67 зв.); во(з)ны(и)... со(з)на(и)є своє в тѣє слова

вчини(л)... и(ж)... подале(м) и положи(м) позовь... пано(в) кропивни(ц)ки(х) в мисте(ч)ку комарове в браме ме(с)цко(и) (Вінниця, 1622 ЛНБ 5, III 4057, 63); въ томъ же местечку церквей три: першюю деревяную..., другую тежъ деревяную Светого Семена, // водле брамы месцкое на горе лежачую, а третюю мурованую..., подъ себе... загорнули (Київ, 1633 КМПП I, дод. 544-545); в мѣ(с)тѣ то(м) муръ такъ до(л)гий на .о. миль а мае(т) сто брамъ, мосіонзовихъ (серед. XVII ст. Луц. 534); 368-довалъ брамы зъ каменя надъ мѣрѣ высокіи (серед. XVII ст. Хрон. 363); тутъ, на передместію луцькимъ, за остатнею брамою костель Светого Крыжа... спустошили (Луцьк, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 157); *Образно*: Той же... указуетъ дванадцать брамъ и дванадцать фундаментовъ — апостоловъ быти и пророковъ (Київ, 1621 Коп.Пал. 367); *торжищная брама* — (ворота, через які пропускають купців) торгова брама: quintana porta, то(р)жищная брама, врата (1642 ЛС 343);

у складі вл.н.: *драбъская брама*: А з дрѣгое стороны ѡтъ полѣдня за драбъскою брамою... прилегла гора на (и)ма Клинець (Київ, 1552 ОКЗ 34); *Золотая брама*: Ѡбѣ тѣи Цѣркви мѣсто мѣровъ мѣстскихъ збѣдѣваны сѣтъ, Єдна въ Влахѣрнахъ..., Дрѣгаа зась сѣа при тѣи котѣраа называѣтъся Золотѣа брама (Київ, 1631 Син.Тр. 812).

2. (місце ув'язнення) *тюрма*: протестантесъ просили уряду о указанье вязеня таковымъ виновайцамъ тутъ в замку Луцкомъ, в браме, в турме здавна будучой (Луцьк, 1644 АрхІОЗР 8/III, 601); *брама судовая* — суд: Если зрѣди(т) члвкъ сына непокѣрногѡ и мѣжебѣицѣ котѣры(и) бы не слѣхалъ оцѣвскогѡ и мѣтерна(го) росказанья, а скараны(и) възгордѣлъ бы послѣдшны(м) бытъ, поймаю(т) и поведѣ(т) до старши(х) мѣста онагѡ и до брамы сѣдовѣи (серед. XVII ст. Хрон. 156).

брамы адовы — царство диявола: Брамы адовы, Бѣды называѣтъ, котѣрыи смрѣтъ рѣдѣтъ (Київ, 1625 Злат.ІІ. 130); *брамы небесныи* — царство небесне: Ѡгвори(ж) тѣды брамы пѣ(с)ныи, и... оузриши, што рѣчено естъ (Київ, бл.1619 Аз.В. 298); *брамы пекельныи, брамы пекелныи* — царство диявола: брамы пекельныи вѣры Христовы... пере-

мочи не могут (Львів, 1605-1606 Перест. 55); дѣпись прѣтивъ, цѣркви востѣчной, бра(м) пекѣ(л)ныхъ преможење ѡ(т)тола мѣркоуѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 156 зв.); мѣжетъ и зъ своимъ ри(м)-скимъ, и зъ своими пралѣты звати а оудаваѣти тымъ, прѣтивъ котѣромѣ бы брамы пекѣ(л)ныи перемочи не мѣли (Там же, 160 зв.).

БРАМА² ж. (стп. bram, brama) (вузька смужка тканини, здебільшого парчі, нашіта на краї одягу для оздоблення) *лямівка, облямівка, оторочка*: К томѣ тежъ ѣзал есми... рѣхомыхъ рѣчей... шата ѡдамашковаа черленаа з олтабасом, девѣт брам злотоглавѣ (Несухѣже, 1550 АС VI, 5); *Скрыню великую чорную з шатами, в которой дей было*: саянов оксамитныхъ чѣтыри: оден чорного оксамиту рытого з трема брамами злотоглавовыми (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/III, 245); *Рѣсны*: фѣлды, брамы (1627 ЛБ 110); *Оучини(ш) тежъ рѣзѣ...*, оу котѣрое бѣдетъ ѡжерелье, а брама около него ткѣна, якѡ бываѣтъ на краѣхъ шѣтъ абы сѣ лацню не пошѣрпалъ (серед. XVII ст. Хрон. 105 зв.).

БРАМКА ж. *Жіночий головний убір, виготовлений з коштовної тканини і прикрашений перлами*: К томѣ тежъ ѣзал есми ѣ Ихъ Милости рѣхомыхъ рѣчей... двѣ брамки малыхъ с перлы (Несухѣже, 1550 АС VI, 5); *Брамо(к) пѣ(р)ловы(х) новоѣробленны(х) в лу(ц)ку двѣ* (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 2); *Найпервей дей взял...* брамокъ перловыхъ чѣтыри (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/III, 244); *тыѣ посла(н)цы... шаты... брамка пѣ(р)ловая...*// *побрали* (Ковель, 1585 ЖКК I, 259-260); до того порѣчаю и даю в опека тѣю цѣ(р)кѣ мою ап(н)ѣ... а цѣ(р)це... Зофеи дрѣгѣю половицѣ ѡ(т)чи(з)ны моеѣ... до то(г) рече(и) рѣхомы(х) бра(м)кѣ пѣ(р)ловѣю... жѣпа(н) чѣ(р)воны(и) (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 42).

БРАМНИЦЯ ж. *Бортова дошка судна (?)*: тѣды(м) то види(л), же вси врекги погнили и тѣ(р)тици, и бра(м)ници (Володимир, 1602 ТУ 234).

БРАМОВАТИ дієсл. недок. (чим) *Облямовувати, оздоблювати одяг каймою*: Сая(н) мухаєровы бу(р)на(т)ны(и) брамованы ѡ(к)самито(м) рыты(м) (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); *Матфей Немирич того ж часу побрал, то ест*: шата едамашки зеленое, злотоглавомъ чирвонымъ брамованая (Жито-

мир, 1585 *АрхЮЗР* 8/III, 445); взяли: летникъ аксамитный, кармазиновый, ... въ килка рядовъ на доле брамований, коштоваль полтретяста золотыхъ Полскихъ (Луцкъ, 1622 *АрхЮЗР* 6/1, 430).

БРАНА *див.* БРАМА¹.

БРАНЄ, БРАНЬЄ, БРАНЬЄ *с.* 1. Одержання, отримання, брання: мають книги еще не мене(и) три дни лежати при которы(х) маю(т) быти не ѡ(т)-е(ж)дчаючи судья... для созна(н)я ѡписова(н)я и выписо(в) бранья (1566 *ВЛС* 15); А и(ж) ку браню пѣназю(м) не ста(л) бра(т) Яро(ш) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 4); К тому... до бра(н)я те(ж) пнѣзе(и) пови(н)ни бѣде(м) крго(д)ски(м) позво(м) ... позвати его самого (Юсківці, 1576 *ЛНБ* 5, II 4044, 87 зв.); в браню пѣнезе(и) бы хто бы(л) вѣдалъ (к. XVI ст. *Розм.* 57 зв.); Поємленіє: Скарга, скарги покладанье, бранье, взатье (1627 *ЛБ* 86); в млын тотъ, што водле монастыра на Стыру, вольное молотье и мирки бранье одын ден въ кожъдый тыжден (Луцкъ, 1642 *КМПП* II, 234); где проте(с)туючи(и), ... приехавши, пита(л)се межы паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума яко по зошлы(м) ... сукце(с)сыре належи(т) мела, гото(в) ее будучы ѡ(д)да(т), ѡбосла(в)ши ѡ(д)накъ до браня суммы позво(м) (Житомир, 1649 *ДМВН* 180);

користування: фѣндѣю...//... ставъ... зъ вольнымъ бранемъ на тамтой стороне моеѣ земли (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 65-66);

(забирания чогось із собою) брання: тымъ подданымъ своимъ браня домовъ зъ места своего и переносения ихъ на тую волю заборонити не смеетъ (Житомир, 1611 *АрхЮЗР* 6/I, 378);

(ставання власником) набуття: а затымъ же до бра(н)а спа(д)комъ по петрѣ преложеньства не мѡгоу(т) собѣ привлащати прѣва (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 113).

2. (*мита, данини, податку і т. ін.*) стягання, брання: ѡ бра(н)е доходу(в) на вряде(х) (1566 *ВЛС* 34 зв.); Яз василе(и) со(с)ни(ц)ки(и) со(з)наваю... и(ж) ... положи(л) е(с)ми позо(в) зе(м)ски(и) ... ѡ не(с)лѣдшне бране мыта (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 32); За которы(м) таковы(м) его мл(с)ти неслушны(м) бране(м) мыта я(р)маро(к) Луцки(и) зопсова(н) и вниве(ч) естъ ѡбрененъ (Володимир,

1608 *ТУ* 246); а заты(м) ѡ вини в справе ѡписанные дрѣги(и) ма(н)да(т) ѡ своево(л)ное бра(н)е и выбра(н)е чи(н)шо(в) в ме(с)тахъ и месте(ч)кахъ... в то(м) старостве переяславско(м) бѣдѣчы(х) (Київ, 1620 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1748).

3. Пограбування, крадіж: А хотѣ(ж) бы сеяки(и) ли(ст) которое стороны бы(л) ѡказа(н), таквы(и) вже у жа(д)ного права по(с)ле сего застанове(н)я и скасова(н)я вѣчного моцы мѣти не маю(т), та(к) те(ж) потопта(н)я и бра(н)я збо(ж)а и сена (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60); Реєстръ браня речей с коморы у Григоря вѣдоровича (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 310); великие кривды и шкоды браньемъ коней, быдла, отбиянемъ коморъ, шарьпаньемъ маетности розмаитое, ... кгвалтовне починилъ (Житомир, 1618 *АрхЮЗР* 3/1, 211); Яко те(ж) при то(м)же наезде... и браню маетъности Протестѣючи(х) в то(м)же ска(р)бѣ з шкатѣлою всѣхъ sprawy привилея протестѣючи(х) забра(л) (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 30 зв.).

4. (*ліків*) приймання: Врѣмба, врачеваніє: Лѣченье, лѣкарствъ дава(н)е, а(л)бо бранье (1627 *ЛБ* 17); бране ключа — (*застосування певного способу для розуміння, розгадування, розв'язування чого-небудь*) підбирання ключа: А о браню ключовъ, то естъ вязаня и розвязованя, теде вѣдаемо зъ оногo евангелія (1603 *Пит.* 23).

БРАНИЩА *ж.* Те саме, що бранище: инь никто без игѣменовѣ волю да не смѣетъ оу тотѣ бранищѣ ни рибѣ ловити, ни иніи звѣрь (Сучава 1502 *ВД* II, 210).

БРАНИЩЕ *с.* (*молд., болг.* бранище "заповідний ліс") лісові угіддя: Петрѣ воевода... знаменито чиним... ѡже прідоша прѣд нами... молебникъ наши (!) ... и съ вѣсам братіам, ... ѡмолити нас и просити себѣ ѡт нас потвѣрженіє на ихъ старое бранище (1576 *МЭФ* 94).

Див. ще БРАНИЩА.

БРАНКА *ж.* Бранка. Вл.н.: Напе(р)ве(и) тые то Бранецькие ѡказали початокъ быти границы именью. своемъ зъ великимъ князствомъ рекѣ Бранкѣ (1546 *ОГ* 1).

БРАНТОВЫЙ *прикм.* (*стп.* brantowy) (*який стосується чистого срібла або золота*) високо-

пробний, високоякісний: Кели(х) сръбра бра(н)-
тового мѣсцами злоти(с)ти(и) (Львів, 1637 *Інв.Усп.*
б зв.).

БРАНТЬ ч. (*стп.* brant, *свн.* Brand) дорогоцін-
ний метал або камінь. *Перен.* (про високу моральну
чистоту): для того и(ж) йсти(н)на в ни(х) сѣдигъ,
для того и(ж) бранты золото сръбро камѣна до-
рогоє то є(ст) щиро(ст) сѣдъ и правда в ни(х) црст-
вѣ(т) (1598 *Виш.Кн.* 308).

БРАНЬ див. **БРАНЬ**¹.

БРАНЬЄ див. **БРАНЄ**.

БРАНЫЙ *прикм.* Який спричинений привлас-
ненням, крадіжкою: ти(ж)..., шкоды которыхъ сѣ
стали с обѣдѣ сторѡ(н), женнии и брании,... абы
было заложено, абы ѡ(д)на сторона дрѣгой стороне
не воспоминали (Кам'янець, 1510 *Cost. DB* 456).

БРАНЬ¹, **БРАНЬ** ж. (*цсл.* брань) 1. (*збройна су-
тичка*) битва, війна, бій: боудоу(т) оу сторона(х)
брани воевати боуде(т) цръ на црѣ (1489 *Чет.* 364
зв.); Многими дворяны дома ихъ съдержать, и бран-
ни и бытвы съ царями творять (к. XVI ст. *Укр.л.*
83); ругна, бран(ъ), рат(ъ) (1642 *ЛС* 338);

перен. (про боротьбу добра і зла): сам Христос
с небеси, если бы звал, крест свой залецал и в пус-
тыню изыйти (для очищенья помысла и навикно-
венья брани бѣсовское) розказал (Унів, 1605 *Виш.*
Домн. 192); И безоружнии на брани послани, абы
были языци спасѣни (к. XVI ст. *Укр.л.* 81); Который
ѡ(т) браны с побѣдою идѣтъ, и вѣзную ѡдскихъ
милионами ведѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 66).

2. (*зіткнення протилежних поглядів на світ*) бо-
ротьба: Таковаа ли то вѣра на(д) грѣхо(м) и дѣлами
подѣб(с)ными, лѣкавыми к ни(м) же на(м) бра(н) по
Павлѣ, въ мирѣ се(м) цр(с)твоеу(т) (1599 *Виш.Кн.*
220); Человѣкъ: Аще такая тривога, такая брань,
таковое бѣдствіе пре(д) сме(р)тію, чтожъ по сме(р)-
ти бѣде(т)? (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 278); Алелѣѣ
днсь спсѣніе мірѣ явіса, Цръ наішъ Гдѣ... въ брані
прослависа (Чернігів, 1646 *Перло* 67 зв.).

3. Ворожнеча, сварка, суперечка: крамола нена-
висть или брань (II пол. XVI ст. *ЛА* 184); Єв(г)лі-
ста поведает(т)... який по́пъ має(т) быти, доско-
налый боудъ ко животоу боу(д) к наоучѣнію и я(к)
ма(!) боронити вражѣды брані и гневоу и смѣ(л)ства

(1556-1561 *ПЄ* 30); velitatio, бран(ъ) (1642 *ЛС* 408);
брань творити, чинити брань — вести супереч-
ку, воювати: тоу нехѣи са вѣстыдають ѡвыи оупѡр-
ниці, кѣторѣи стѣхъ з нѣа выпихають, хоулатъ, и
бранъ з нѣми творатъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 57 зв.);
Ты съ діаволомъ брань твѡришь, и Дѣмонѡвъ да-
лѣче ѡ(т) насъ прогѡнишь (Чернігів, 1646 *Перло* 41
зв.); По самомъ принятии духа святого, хотящемъ
яже дѣломъ отъ господа повелѣнное сами собою апо-
столи преходити,... не чинятъ между собою споры,
брани (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 172).

4. Подолання, поборювання: Се, мню, постра-
дати иноческому чину, иже на брань естественныхъ
похотей, в еже одолѣти плоти вооружается и ис-
хѡдятъ (1588-1596 *Виш. Кн.* 145).

5. Спокуса, підступ: Навѣтъ: По(д)вѣщенье, здра-
да... нагаба(н)є, брань діавола (1627 *ЛБ* 68).

БРАНЬ² ж. Горб, пагорок: Арневъ лѣдъ, или
Арнопѣгъ: Пѣгорокъ ма(р)со(в)... Арій, Брань, Па-
гѡсъ, холмъ, мѣ(ст)це высѡкое (1627 *ЛБ* 179).

БРАНЬЄ див. **БРАНЄ**.

БРАСЕЛИКЪ ч. (*стп.* braselet, bracelet, *фр.* bra-
celet) браслет, браслетка: в которо(и) скры(н)це бы-
ли ѡберы жоны моеє тка(н)ки браселики пе(р)ловые
ла(н)цѡхъ золоты(и) (Луцьк, 1571 *ЖКК* I, 33).

БРАСЛАВЕЦЪ, БРАСЛАВЕЦЪ ч. 1. (*мешка-
нець Брацлава або виходець із нього*) браславець:
тамъ на дорозе пришла Твоей Милости вѣсть ѡ
звѣзненіи томъ Браславцовъ и Вѣничанъ (Вільна, 1541
AS IV, 280); козакъ Браславский,... поднѣмши зѣ
собою Браславцовъ... болшѣ двѣхсотъ чоловѣковъ...
взали дѣй ѡколко тысячей ѡвецъ и воловъ чебанскихъ
(Петрків, 1567 *AS* VII, 124).

2. Влн.: Да(ц)ко браславе(ц) (1649 *РЗВ* 154 зв.);
Миха(и)ло Браславець (Там же, 170).

Див. ще **БРАСЛОВЛАНИНЪ**.

БРАСЛОВЛАНИНЪ ч. Те саме, що брасла-
вець у 1 знач.: Вы тежъ выдачи таковѡю речъ, ко-
торѡю Брасловлане и Веничане напротивкѡ госпо-
даръ... чинатъ, на тоє естє розделене не поехали
(Вільна, 1541 *AS* IV, 278).

БРАСТВО див. **БРАТСТВО**.

БРАТАНИЧЪ, БРАТАНИЧЪ, БРАТЕНИЧЪ
ч. (*син брата*) небіж, племінник, *діал.* братанич:

ѡставши па(н) могила чашни(к) та заплати(л) ѡсоти вышеписанныи т̃ злат татарски(х)... костеви, снѡ балоша хорги, и братаниче(м) костеви(м) (1507 *Cost. DB* 98); Припоминали господарѡ, королю...кназь Андрей Александровичъ з братаничом своимъ... жалѡючи на дадка своего (Берестя, 1511 *AS* III, 90); А к томѡ земенин... Ставецкий, а брат его,... и братаничи их... ѡбавляли нам, иж ѡни... продали князю Федорѡ имене свое (Краків, 1539 *AS* IV, 213); На то па(н) Бо(р)зобогаты(и) поведи(л) ему,... абы не ѡте(ж)ча(л), поки са намови(т) з братаничо(м) своимъ Ивано(м) (Луцьк, 1561 *ТУ* 92); Я Милоха Морозовая... продала есми имене свое властное,... а рече Днепре... братаничу своему... землянину... повету Киевского (Канів, 1564 *ЗНТШ* XI, 13); запи(с) небо(ж)чика...Миколая Вороны, мужа своего, мела, которы(м)... еѡ ѡписо(м) дарова(л) мене всими речами рухомымы... ѡ(т) братаничо(в) свои(х) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); мене ю(р)я че(р)ленъковско(г) позъвалъ былъ на роки теперешъные братаничъ мо(и) панъ богѡфаль (Вінниця, 1599 *ЦДІАЛ* 181, 2, 1972, 1); Іоа(н) Бѣ(л)дага... ста(л) на цви(н)тари прѡ(д) црковлю, рѡкъ вытагаючи до камена порыва(л)са, сромотачи лжачи Андрею братаничѡ своемѡ, що бѣгѡ и люде(м) было противно (Львів, 1600 *ЛСБ* 1043, 2 зв.); кгда Іоа́нь... кр(с)ти(л) братанича Мирѡнова, теды кр(с)тѣлъ, мѡвить... въ има единосѡщныа Тр(о)ца (Київ, бл.1619 *Аз. В.* 13); юсипъ Риссо(в) братани(ч) (1649 *РЗВ* 389 зв.).

Див.ще БРАТАНОКЪ, БРАТЕНИКЪ.

БРАТАНКА, БРАТАНЪКА, БРАТАНЬКА ж. (дочка брата) небога, племінниця, *діал.* братаниця: приехавши до имени его Городища... кгвалтом... его братанкѡ, княжнѡ Маринѡ Львовнѡ взял и многии скарбы (Вільна, 1551 *AS* VI, 118); Єсли Богъ Створител дѡшѡ мою тѡт на Волини из сего света зберет, тогды мает Єе Милость братанка моѡ, пани Петроваѡ Загоровскаѡ... вси речи мои рѡхомые к рѡкам своим побрати (Суходоли, 1559 *AS* VI, 47); ино мы по смерти его взяли и выпровадили есмо в домъ нашъ... жону пана гневошову ма(р)ю дочку мою аньдрѣву а братаньку мою миха(и)лову (Єсківці, 1563 *ЛНБ* 5, II 4043, 25); па(н) ива(н) бѡкоє(м)ски(и) грани(и) вечысты(х) чини(т) не може с

ты(х) прычы(н) же то имене... брата(н)ки его па(н)ны а(н)ны бѡкоє(м)ско(и) которая ѡ него в ѡпече єсть (Луцьк, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 16); Марѡхна Копиниха... зезьнала ижъ... дарѡетъ брата(н)цѡ своиѡлцѡ... пѡлъ рѡлѡ ѡ вѣнѡ // часы вѣчными (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.-44); Братанка. *Filia ex sorore* (1650 *ЛК* 430).

Див.ще БРАТАННА.

БРАТАННА ж. Те саме, що братанка: а тая братанна моя лѣтъ своихъ еще не маєтъ, абыхмо ѡ тьи ловы дали ему до лѣтъ братанны его (Вільна, 1516 *АЮЗР* I, 52); а братанне моей паней Лучиной Черневской паней Оводоти Михайловне... три волы, а три коровы (Тороканів, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); я тую ча(ст) свою...//...зо всими пожитки... брата(н)не моє(и)... за деса(т) ко(п) гроше(и)... продала на ве(ч)но(ст) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 34-35); К тому теж... записую и дарую... пану малжонку моему... всю маєтность мою...// отдаляючи от того братанну мою рожоную и еѡ дѣти (Луцьк, 1578 *АрхЮЗР* 8/III, 306-307).

БРАТАНОВЪ *прикм.* Братанів. ѡ братанова трава — назва рослини: чернобы(л) є(ст) трава растєніє(м) по(до)бна... братановѡ травѡ (XVI ст. *Травн.* 9).

БРАТАНОКЪ ч. Те саме, що братаничъ: панъ Кондратъ... жаловаль и оповедаль, самъ ѡтъ себе и именемъ..., братанковѡ своихъ, сыновѡ небожчика пана Ивана... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* I/I, 360); па(н) Пет(р) Дорогоста(и)ски(и), стри(и) его м(л), и(м) сѡ ѡпекаль, яко брата(н)комѡ свои(м) (Київщина, 1600 *ККПС* 132); Анєспій: Сыновѣцъ, братанѡ(к), бра(т) стрѣ(ч)ны(и) або тютѣчны(и), або сы(н) // бра(т)ній або сестри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); А хотачѡ Лѡта братанка своегоѡ выбавить, вси при нѣмъ вѡзни выбавиль (серед. XVII ст. *Хрон.* 23).

Див.ще БРАТЕНИКЪ.

БРАТАТИ *дієсл. недок.* (з ким) Те саме, що брататися: Покажите жъ хотя одну сѡ тыхъ речей што ся тутъ написало у євангеликовѡ, сѡ которыми волите братати, нижъ зѡ Рымланы (Вільна, 1608 *Гарм.* 216).

БРАТАТИСЯ, БРАТАТИСЕ, БРАТАТИСА

дієсл. недок. (з ким) (*еднатися як одномуці для спільних дій*) брататися: Хотя се то зъ ними бра-таемъ..., але рыхлѣй бы нѣмое быдло (яко насъ называютъ) до обору своее загнали! (Вільна, 1595 Ун. гр. 147); Євангеликове, съ которыми ся про-тивъ намъ братаете, васъ за геритиковъ мають (Во-лодимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1065); з ними хоче(т)-са братати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 78); А наша милая Русь того не видить и волятся зъ ними бра-тати, анижъ зъ Рымляны (Вільна, 1608 *Гарм.* 171).

БРАТАШЪ ч. *Діал.* Браташ "брат, друг". Вл.н.: Васи(л) Браташъ (1649 *РЗВ* 379 зв.).

БРАТЕНИКЪ ч. Те саме, що братаничъ: на... дворици три братеники... тые на роботѣ идѣт, где кажѣт (Луцьк, 1558 *AS VI*, 38).

Див. ще БРАТАНОКЪ.

БРАТЕНІЄ с. (*вияв братніх почуттів*) братан-ня: Ино мы видѣвши их братеніє и дааніє що он дал и вратил им за що им было (!) права ѡтнина (Хуші, 1528 *DBB I*, 27).

БРАТЕРСКЕ *присл.* Те саме, що братерски: Самоилъ Сепчило... законови не досытъ чинить... о што кгда былъ братерске непооднокротъ перво прошоный, а потомъ одъ него, яко старшого, упомен-ненный, на то дбати ничого не хотѣлъ (Володимир, 1608 *АСД VI*, 116).

Див. ще БРАТЕРСКО, БРАТСКО.

БРАТЕРСКИ *присл.* По-братньому, по-братер-ському, по-братерськи: То пакъ братъ мой... не при-пускаючи ся передъ врядъ, ку праву, въ томъ зо мною братерски а приятельски погодилъ (Луцьк, 1564 *РЕА II*, 140); кна(з) рома(н)... выроздѣ(в)ши таковѣю ѡмы(л)нѣю злѣю справѣ его вери(т) емѣ не хоте(л) и зо (м)ною мл(ст)не брате(р)ски ме(ш)-ка(л) (Ковель, 1574 *ЖКК II*, 279).

Див. ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО, БРАТ-СКИ, БРАТСКО.

БРАТЕРСКИЙ, БРАТЕРСКИЙ, БРАТИРЪ-СКИЙ *прим.* 1. Те саме, що братний у 1 знач.: Я ѡлиза(р) ки(р)де(и)... а ива(н) ки(р)де(и) петрови-чи... маючи вѣзглядъ на сестрѣ нашу милую... з ми-лости брате(р)ское... дали є(с)мо є(и)... село гать (Луцьк, 1569 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1821, 17); теды за таковую то брате(р)скую мило(ст) ѡному впере(д)

подякова(в)ши з опеки и з одобра(н)я ты(х) рѣхо-мы(х) доб(р) преречоно(г) пна але(к)са(н)дра песо-чи(н)ско(г) брата мое(г) квитую и во(л)ны(м) чиню (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115 зв.).

2. Те саме, що братний у 2 знач.: Милость бра-те(р)ская неха(и) трываетъ Не запомина(и)те при-(и)мова(н)я госте(и) (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 245); Прирекаемо те(ж) и постановляемо собѣ покѣй и мл(с)тъ брате(р)скѣю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); Іюсифъ впосро(д) ихъ прибѣгши до ни(х) го-лосо(м) вдѣчны(м) брате(р)скы(м) промѣви(л) тыми слѣвы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 152); Що запѣвне вѣ-даю кгда бы была людскостъ твоѣ мѣла таковѣю, котѣрый бы... братѣрскимъ оумѣсломъ... с тобѣю розмовлялъ..., нѣкды бысь былъ // на такій гакъ не пришолъ (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 36 зв.-37); теды и мы,... тоєю жъ милостю братерскою обовязанные будучи... при той церкви Братской... обовязуемъ(!) стоять (Канів, 1632 *ПККДА II-1*, 422); роздѣмъ... же... имене(м) наши(м) пастирскимъ и любовію своею братирьскою ѡпомянете же тѣю свою злобу во дѣшеполе(з)ное блѣгое пре(т)ворить (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); Шлахѣтной и Бѣгобойной Мо-лоди, по(д) ѡборѣною... стѣго великого Россійско(г) Кнѣзя Владѣмира, стѣымъ прѣязни Братѣрскоѣ зва(з)ко(м) зѣднѣчѣной, и всѣмъ вѣсполъ блѣгонрав-нымъ Спѣдѣѣ(м)... здѣрѣва дѣброго... зычитъ (Київ, 1636 *МКСВ* 316).

3. Те саме, що братний у 3 знач.: Лѣкашъ ба(р)т-никови(ч) ѡпокорившися пре(д) братією и просачи ласки брате(р)ское абы мѣ его выстѣпокъ ѡ(т)пѣс-ти(в)ши... его зновѣ до себе принали, що панове браство позволили на то... ѡ(т)пѣс(т)и(в)ши мѣ казнѣ ...и дали мѣ зновѣ ключи о(т) склепѣ (Львів, 1601 *ЛСБ* 1043, 4 зв.); слѣ(ж)бы братерские яконапи(л)-не(и) ласкамъ вм ѡ(т)даю (Острог, 1607 *ЛСБ* 372, 1); панове братя обачивши прозбѣ пана константого покорнѣю ѡнижѣнѣю... але ижъ милосе(р)дѣя бра-терское настѣпило позволили емѣ того до оногѣ часѣ яко жадалъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Див. ще БРАТСКИЙ.

БРАТЕРСКО *присл.* Те саме, що братерски: с ты(х) причи(н) и яко с повинности не мовлю... але раче(и) любовне брате(р)ско поко(и) персвадѣючи

(Острог, 1607 ЛСБ 410); Подвигнѣте ѓмныя ѡчи вашѣ и спо(л)не Братерско... ѓсмотрѣте ѡ потреба(х)... вла(с)ны(х) (Львів, 1609 ЛСБ 422); мене не отцевско а ни братерско отступивши, всему народови рускому въ подзорѣ подали (Дермань, 1628 КМПИ I, дод. 318); по всѣхъ своѣхъ Оученикахъ того хочетъ, абы братерско згожались и любѣли (Київ, 1637 УЄ Кал. 554); fraterne, брате(р)ско, бра(т)-ски (1642 ЛС 202).

Див. ще БРАТЕРСКЕ, БРАТСКИ, БРАТСКО.

БРАТЕРСТВО с. 1. Те саме, що братство у 1 знач.: Творецъ, прѣгнѣчій всѣмъ спасѣн'а ѡбывателей Лѣцкихъ, побѣдѣль Сѣмнѣн'а, Ижъ о Союзъ Братерства, пѣлне са старали (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 4).

2. Те саме, що братство у 2 знач.: хтѣ бы краснаго спѣльного в братерствѣ мѣшкан'а не мѣловаль (Острог, 1598 Отп.КО 30 зв.); Стѣйшій засъ... Іоаннъ... мѣвить... Абѣвѣмъ Братерство твое дѣбре вѣдае(т) (Київ, бл.1619 Аз.В. 152); з вѣкѣ зайсте той славѣнскій азъкъ...ширѣко и далекоса ростагаль... а ѡ(т) Полѣдна зъ Грецією въ Сѣсѣдствѣ и въ братерствѣ живѣтъ (Київ, 1623 МИКСВ 75); Мѣжеве якѡ перемѣгаѣтъ вино всѣхъ людѣй котѣрыи егѡ пѣютъ ...и не памѣтаютъ коли собѣ подпѣли на прѣязнь ани на братерство (серед. XVII ст. Хрон. 367).

3. Те саме, що братство у 3 знач.: Я(ц)ко краве(ц) вступи(л) з двома п. браты... просечы абы бы(л) принеты(и) до брате(р)ства і ѡбещуючыся вше(л)кии повинности... ѡ(т)дати в пово(л)ности свое(и) (Львів, 1645 ЛСБ 1043, 70).

БРАТЕЦЪ ч., *пестл.* Братик, братецъ: Кто ми тя дасть брата милого моего, ссучего перси матки моя, абыхъ ты знашла на дворѣ а поцеловала ты (поч. XVI ст. Песн.п. 56).

Див. ще БРАТИКЪ.

БРАТИ, БРАТЬ, БРАТЬ *дієсл. недок.* 1. (кого, що і без додатка) (*схоплювати руками або яким-небудь знарядд'ям*) брати: то па(к) сенюта... мо(л)-ча(л) ча(с) немалы(и) дла ты(х) причи(н) и(ж) есми бы(л) а ѡ(д)нако(ж)... бра(л) есми листы до я(ц)ка ѡ тѣ имѣ(н)є (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 4 зв.); и плювали на него, и беруучи трѣсть бѣли по главѣ егѣ (1556-1561 ПЄ 118 зв.); Протѣрѣ:

Не ѣчтѣве берѣ... ѣтрачаю (1627 ЛБ 102); Трѣдно зъ рѣкъ Геркѣлѣсѣ снѣтъ ѣдѣлавы братѣ: ѡ трѣднѣй Замоискомѣ Тѣрчи вырѣвати (Київ, 1631 Зем. Зам. тит. зв.); Прѣгнѣчѣй... гды до рѣкъ кѣбокъ напыт-кѡ(м) напѣлнѣный берѣтъ зъ великою охѣтою его до оустъ принѣсатъ, а напывшисѣ веселѣтъ са (Київ, 1637 УЄ Кал. 323); маючы вѣлки ѡ трѣхъ зѣбахъ в рѣцѣ своѣй, и вѣдѣаючи ихъ в котѣль, все шго вѣлками поднѣслѣ бралѣ собѣ сѣценникъ (серед. XVII ст. Хрон. 199); брати в руки — цѣкавитися, виявляти інтерес до чогось: Такъ по смерти Пр(о)-ровѣ(!) ихъ пѣсма, наоуки Вспоминати почали, читѣтъ, братѣ в рѣки (Вѣльна, 1620 См. Каз. 11); брати вѣ уши — слухати, прислухатися: Слухайте тыхъ речѣй всѣхъ народовѣ, берѣте вѣ уши всѣ, котѣрыи живете на свѣтѣ (Київ, 1621 Кон. Пал. 1101); брати за руки (кого) — намовляти, примушувати йти зѣ собою: кѣдра(н)ко земанинѣ тотѣ мо(ц)но са працюваль ѡ ѡборонѣ и и(н)шихъ на то напѣминаль и берѣчи и(х) // за рѣки водилѣ на бла(н)ки (1552 ОБЗ 142 зв.-143); вѣ руки (свои) не брати — не дѣторкатися: ѡ(т) которого дрѣва ангѣль ему заповѣль, [абы] ани вѣ рѣки свои не бралѣ (I пол. XVII ст. Сл. о. зб. 15); до рукъ (своихъ) брати, кѣ рукамъ (своимъ) брати (що) — привласнювати собѣ: всякие съ тыхъ именѣй пожитъки... до рукъ своихъ братѣ маютъ (Володимир, 1588 АрхЮЗР 1/1, 238); вси имена, надан'я и скарбы церковныѣ до рукъ своихъ брали (Варшава, 1589 АрхЮЗР 1/1, 247); естлибых... мѣлибыхмо тыи имена з рѣкъ еѣ вѣйматѣ и котѣрыи пожитки... з ѡныхъ именѣй кѣ своимъ рѣкамъ братѣ... тогды хтѣ з нас то вчинит ...маѣтъ первей заплатитѣ... королю... двѣсте рѣблей грошей (Рѣгачѣ, 1542 АС IV, 307); не маѣ(м) мы и пото(м)ки наши не ѡ(т)давши па(н)у вѣте(н)скому тѣе сумы... пнзе(и)... никѣторы(м) ѡбычаѣ(м) к рѣ-ка(м)... бра(ти) (Київ, 1571 ПИ № 15); на себе (себѣ) братѣ (що) — привласнювати, братѣ собѣ: а другуу половину тѣе ѡбѣстки тыи восковничѣе и соляничѣе на себѣ маютъ братѣ (Петрѣкѣ, 1508 РЕА I, 75); Маѣтъ теж пан протопопа самъ и потомъки его за держан'я ихъ того имени Коршовца вси пожитки якѣ з людѣй, такъ з крѣгунту на себе братѣ (Луцьк, 1571 АрхЮЗР 8/VI, 326).

2. (набирати певну кількість чогось) брати, набирати: Который виж наш перед нами вызнал, иж слышал, як врадник Жеславский панѣ подскарбьемѣ тоє дерево брати зарѣчал (Кременець, 1542 AS IV, 315); та(м) многие мещане... дерево рѣбаю(т) и дрова беручи до пыкова провадя(т) (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 110 зв.).

3. (що, що за що) (одержувати в користування) діставати, брати, приймати: смерть... мѣзды не бере(т) (1489 Чет. 276 зв.); он тими рази нашел бартьша,... ѿт ліова, та нам брал ѿт него тоты выше писанній пенези (Гирлов, 1513-1515 Cost. DB 509); Станиславъ свергъ,... маєть слѣжитъ вжо тамъ дѣ годы беретъ на годъ по кѣ копѣ грш(и) (1552 ОВін.З. 132); А беретъ съ скарбѣ г(с)дрьского на годъ по еі копѣ гроше(и) а сѣкна лѣнъского 3/4 локоть (1552 ОЧерк.З. 7); панове дей бирчие тых пенезей в мене брати не хотѣли (Луцьк, 1567 AS VII, 130); помо(ч)нико(в) зѣ всѣ(х) что заплатѣ берѣ(т) (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 44 зв.); Нехъ каждый по деломъ своимъ и заплату беретъ (Вільна, 1599 Ант. 677); Не беры мзды за сребро свое и платню на недовжныхъ не возми (XVI ст. НС 224); неґаки(и) ми пожитокъ чиня(т) ижъ быхъ мѣлѣ неважныи гроши брати (к. XVI ст. Розм. 58); Пушъка(р) станиславъ... бере(т) съ ска(р)бу г(с)дрьского на го(д) чоти(р)на(д)ца(т) копѣ гроше(и) (Варшава, 1616 003-2, 2); хто сто золотыхъ даеѣт, то не берутъ и не позволяютъ (бл. 1626 Кир.Н. 21); Ани дарѣвъ брѣтъ бѣдешъ (серед. XVII ст. Хрон. 100 зв.);

(що) (благословення, похвалу, духовні цінності і т.ін.) сприймати: В старо(м) законѣ бы(л) аґронъ...ѿ(т) котѣрого... всѣ іерѣи блґословѣ(н)ство брали (Вільна, 1596 З.Каз. 102); Земла котѣраа частѣю на себѣ сѣдохѣчій дѣжджъ пієтъ, и рѣдитъ зѣліє оужитѣчное ты(м) котѣрыѣ са справѣютъ, бере(т) блґословѣнство ѿ(т) Ба (Київ, 1636 МКСВ 317); зъ тогѣ и(з) великости всегѣ ѿлѣбріма розсѣдо(к) и конѣектѣрѣ брѣти казѣлѣ (Львів, 1639 Ал. 8 зв. нenum.);

(що) (відомість, новину, назву і т.ін.) одержувати: я(к)бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)ницко(му) наза(в)триє... взявши возного вradoвого та(к) при бытности его яко и бѣ(з) него и не беручи ѿ(т) него жадное ведомости и по(з)воле-

(н)а дѣхати... во (и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 ЛНБ 5, II 4043, 83); если выклады чинити, и розумѣнѣа спсѣнные давати осѣба(м) дѣховны(м), а тѣе выклады и розуме(н)а, ѿ(т) нѣхъ брѣти свѣтскимъ налѣжи(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 59 зв.); ѿ(т)тѣль беретъ ѿцеѣнѣ назвискъ свойхъ рѣзность (Київ, 1632 Евх. 297);

(що) (діставати, виймати щось звідкись) витягати: вѣ то(т) ча(с) розказалъ вѣверчи на мѣре каме(н) мли(н)скій, встѣпи(в)ши наѣнѣ їздилъ по вѣдѣ, берѣчі рыбы з воды металъ на бере(г) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 93);

(що) (здобувати певними зусиллями) досягати: Дѣховної лѣски Бґжеи вѣ дѣши рѣдачааса справа, по мнѣгой, терплѣвости, мѣдрости, и таѣмно(м) спѣражѣню, беретъ свѣй скѣтокъ (Вільна, 1627 Дух.б. 77).

4. (що, що на кому, чого, чого від кого, в кого, з кого, на кому) (данину, мито, податок та ін.) стягати, брати: подымщинѣ дей на них хочеш брати (Мельник, 1501 AS I, 146); да не имають ходити... глобници... и ни жадною глобѣу брати ѿ(т) тыхъ люди (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. № 12); Ино, дей, они сами тую ласку Нашу вживають и тоє мыто собѣ берутъ (Вільна, 1529 РЕА I, 167); Кґды идѣ(ть) люди д...вышѣшие дѣбровы медѣ брати ѿ(т) тыхъ... по вѣ грше(и) старостѣ (1552 ОБЗ 143 зв.); а ѿ(т) свирепы...почали брати зго(н)щи(з)ны по л гршъ (1552 ОВін.З. 134); ѿ(т) бѣ(з)винѣне ѿсажного беретъ повижъного по л грше(и) (1552 ОКан.З. 23); Повежное беретъ староста теперешни(и)... вѣ грше(и) (1552 ОЧерк.З. 10); Те(ж) се-ре(б)щи(з)ны ани ви(н) ѿпеку(н) бра(ти)... не має(т) (1566 ВЛС 68); па(н) богда(н)... може(т)... десатину брати (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/IIIс, 124); панъ павѣловичъ... поведи(л)... ижъ коли... панове куневские тотъ мѣсть направиовали тогды тежъ сполне и мыто брати могли (Кунів, 1577 ЛНБ 5, II 4044, 25 зв.); роска(з)уемъ ва(м)... хотѣчи абысте с по(д)даны(х) це(р)ковны(х)... жадны(х) платѣ(в)... не брали (Острог, 1577 ЛОИИ 52, 1, 1); поборы зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 Кон.Пал. 1128); Вѣ тотъ часть жолнѣре стояли вѣ Хмелнику, стацѣю неzmѣрную брали (1636-1650 ХЛ 77); В томъ грѣхѣ драпѣжного злодѣйства замыкаютьса, котѣрые мы-

та, податковъ, десѣтинъ не платятъ, але ѡные берѣтъ и собѣ привѣлащѣють (Львѣв, 1645 *О тайн.* 109); кгда(с) вси мужики про(ч) розышлись и(з) зе(м)ли, бо(р)тное дани медовое брати не може, та(к)же ѡ(т) ты(х) же по(д)даны(х) протѣ(с)туючого власнихъ стац(и)и... не звича(и)ны(х)... неслу(ш)не... повыбира(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

5. (кого, що в кого) (*незаконно, силою, самовильно, без дозволу*) віднімати, забирати, займати, брати, грабувати: велиш дей им 8 поли сторождъ стеречи и кони дей в них береш (Мельник, 1501 *AS I*, 146); шдлжинци спалили, а(ж) сагнѣли за ѡстрѣгъ... брали и попалѣли... и зъ великою здббычѣ до земли своѣй вернѣлиса (1509-1633 *Остр.л.* 129 зв.); Тежъ... пожаловали намъ, ижъ ты берешъ въ нихъ многіе речи, живности, а за то имъ заплаты не даешъ (Вильна, 1523 *АЮЗР II*, 132); серед земли Волинское... их самих забиваютъ статки берѣтъ и... невымовными шкоды чинат (Петрків, 1538 *AS IV*, 131); Послы королевские коли идѣтъ берѣтъ силою по(д)воды (Житомир, 1552 *ОЖЗ* 122 зв.); жита, пшеницы... брати и быдло... займовати и грабити кажет (Галичани, 1553 *АрхЮЗР* 8/VI, 11); ѡста(в)уемъ и(ж) ни(х)то... не має(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси (1566 *ВЛС* 97 зв.); Абы жаде(и) вшелякого ста(и)у не сме(л) ничего бра(ти) кгда(л)то(м) реме(с)никови... въ месте (Люблин, 1569 *Пр.ВЗ* 121); даю в то(м) моцъ...листо(м) мои(м) панѣ писарѣ абы за тѣю всю суму пѣзе(и)... которого чѣсоу ѡдѣно похоче(т) где ко(л)векъ спо(д)кавыши... по(д)даны(х) мои(х)... граби(л) кони волы су(к)маны в нихъ бра(л) (Вінниця, 1584 *ЛПБ* 5, II 4045, 75); А потом... што се им уподобало брали, грабили (Житомир, 1618 *ЧИОПЛ XV-3*, 154); а ты мене ѡ(т)толъ силою ви(з)валь... якъ разбойникъ... ѡ(т)-нѣмалъ еси чѣжие маєтности... що ся подобало в'кого, тоє еси бралъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 269); не зави(д)мо(ж) ты(м) пано(м), котѣрыи непристойне берѣ(т) має(т)ности людскіи (1645 *УЄ* № 32, 135); И кгда челядь... тыхъ речей брати не допущали и не позволяли, теды преречоный папѣ Слонгчевский... оныхъ, ничого никому,... невинныхъ, киями обухами побили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 8/III, 615).

6. (що) Красти: Тыє жъ люди... //... крадѣтъ жито пшеницѣ проса сѣна по дѣбровѣ берѣтъ (1552 *ОЛЗ* 189-189 зв.); кгда бы хто злоде(и)ски(м) ѡбывчаємъ чіє збожѣе... бралъ//...тогда то(т) хто заста(и)е(т) маєтъ по(и)ма(в)ши вести с ты(м) лицо(м) з возы... до враду (1566 *ВЛЄ* 108 зв.-109); г(с)пдрѣу...берешъ та(м), где еси не положишь (1556-1561 *ПЄ* 305); Мартинъ... а Ивашко... со(з)нали, и(ж)... е(с)-мо видели его сна, коли ве(з) сѣно поле(м), и, приеха(в)шы, мы... до того сѣна, где бра(в) сы(и) Горанно(в), ѡ(с)ветѣчы(лѣ)ши (!) (*Позн. вид.*) нами и то(т) сле(д), куды сѣно повезено, поби(г), ты(м) следомъ (Житомир, 1583 *АЖМУ* 49); если хто таковыє скѣрбы на кгрѣнте власномъ знаидеть, привлащѣти собѣ все мѣжетъ, если на чѣжѣмъ половіцѣ... выймѣетъ, если зась бе(з) вѣдомѣсти его берѣтъ, все трѣтитъ (Львѣв, 1645 *О тайн.* 105).

7. (кого) (*прихоплювати когось із собою*) брати: Ведѣже, абы каждый, яко наскромней быти мѣжетъ, приѣждчалъ, не беручи зъ собою зграи непотребное (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/1, 504);

(кого) схоплювати, захоплювати, полонити: (Але коротко) пытаю тебе: если то естъ милость Божая, коли Турѣчинъ беретъ ихъ дети што — навыборнейшиє, и... до своеє поганское... секты приворочаетъ (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 109); Не бойтѣся Жолнѣрства, в'крѣгъ Цара стоачого... Але берѣтъ с'посрѣдкѣ ихъ Єго спѣчого (Київ, 1622 *Сак.В.* 44); в то(и) ча(с) Сага(и)дачны(и) с посро(д)ку ту(р)кѣвъ берѣчи по єдному водилъ до своего ѡбозѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); мы ихъ не брали але тіє люди брали и(х) которіє намъ слѣжили в то(и) мѣре ѡ(т) царя Крымского (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. № 12); въ неволю брати **див. НЕВОЛЯ**; въ полонъ брати **див. ПОЛОНЪ**:

(що) (*захоплювати у битві*) брати: Где бы естє бо(л)нѣю крѣпѣсть брали, а томѣ са забѣре(и)ю не дивовѣли (Острѣг, 1587 *См. Кл.* 5 зв.).

8. (що) (*у тимчасовѣ користування*) позичати, брати: а в кого бѣдѣшъ тепер кони бралъ, тогда ты маєшъ тымъ тии кони навазывать, а чии бѣдетъ конь, за тымъ ѡтбираемъ твоимъ, згибѣ, тогда ты маєшъ водлѣ цены тии кони,... имъ поплатити (Вильна, 1546 *AS IV*, 457); што дей ту жъ есми вамъ

саз ым,... подавал, и особливе дей зъ езченя твоего кон мой мышастый здох, которого дей еси в мене на потребу свою до Мышова ехати брала (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 146); мешчане винъни шесть десет копъ грошей, — брал Коваленко Юско (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Не бѣдешъ бралъ и заставъ зъ исподне(го) и верхнаго камена млынскъ го, то есть начинье живности его, бо дѣшъ свою /. ставиль оу тебе (серед. XVII ст. *Хрон.* 157-157 зв.).

9. (що) Купувати, брати: А остаток тоє заплаты маю Его Милости... заплатити наперед, нижли попел ѡзмѣ и маю... тот попел брати без бракъ (Краків, 1539 *AS* IV, 215); Корчъмѣ староста держить, беретъ медъ пресны(и) ѣ черка(с)цо(в) ѣставою кадь по полъдевета десять гроше(и) (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); сукна ческого осмъ аршиновъ, аршинъ по десяти грошей бралъ (Клевань, 1571 *АрхЮЗР* 1/I, 34).

10. (кого) Примусово захоплювати, насильно брати: епископъ... ѡте(ц) гедионъ болобанъ великую прешкодѣ чинить чернцовъ и поповъ с того мана(с)-тыра берѣчи и(х) везенье(м) всилуетъ (Новгородок, 1589 *ЛСБ* 123); А так Его Милость послати на замки тамошнии... дворан своих рачиль и росказаль... имъ, абы они каждого такового злочинцѣ... мощно брали и их зася къ тебе провадили (Петрків, 1538 *AS* IV, 131).

11. (що) (починати робити що) брати: А то ижъ естесмо слабы и брѣдимосѣ брати ѣсти мѣса сѣрѣвого (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); Звычай лю(д)скій есть, же гды сѣсѣдовъ своѣхъ... на вечерѣ запрошѣють: не... еднѣкѣ потравы... готѣють, и до оуживѣна подають; жебы смаковѣнїемъ ихъ хѣтѣ до ѣдѣна брали (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 433); клобѣдки споущеные а(ж) до вѣй ѡ(ч)ны(х) маю(т), абы взро(к) блѣкатисѣ ѡ(к)казїи не мѣль... що брати... до идѣна (серед. XVII ст. *Кас.* 43);

брати похопъ — приспїшувати: Спѣю... ѣстигѣ, спѣшѣ, квѣплюсѣ, поспѣшѣюсѣ, берѣ похопъ, постѣпѣю (1627 *ЛБ* 120).

12. (без додатка) (про напрям руху) доходити: а одѣ того копца нарожного... идѣчи понадъ самымъ ставомъ..., берѣчи пока вода заливаєтъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 70).

13. (що) Переймати: вси... на пови(н)ность свою ма́ло паматаю(т), колеблѣчисѣ дѣвными спѣсобы оу вѣре, еди(н) з дрѣгого бо(л)шѣю сла́бость и згоршене берѣчи (Острог, 1587 *См. Кал.* 5 зв.); Былемъ и списалемъ се завше, безъ всякое побудѣки, и мало прошоный пры ихъ милостяхъ, беручи ихъ милостей кривду за свою власную (Вільна, 1599 *Ант.* 643); А таа // правда збавѣнна, берѣ свою свѣтлость не з ѣнѣшихъ ѣковѣхъ рѣчїй свѣта того, але з ѡной вѣчною завше бытно(и) свѣтлости с пана нашегѣ Іис Хѣа (Чернігів, 1646 *Перло* 1 зв.-2 нум.); *Образно*: Заправды, и хлѣбъ дѣшевный всѣ тѣе власности бѣлость, рѣмѣнецъ, и вѣнно(ст) конѣчне маѣтъ ѡ(т) Лїлїи брати (Київ, 1648 *МІКСВ* 348);

(що) (про слова, думки) використовувати, вживати: беремо злыи оумысли в ср(д)ца свои (XVI ст. *УЄ* № 31, 20); Которые слова Кирилъ Александрїйскїй беручи за потужный доводъ противъ теодорита Кипрского, доводитъ, ижъ Духъ Светый такъ отъ Сына, яко и одѣ отца походить единымъ дыханїемъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 176); А е(ст)ли бы(м) я а(л)бо пото(м)ковѣ мои права непо(с)лушни были и баницію на собе ѡде(р)жати допу(с)тили тѣды жа(д)ного по(д)несе(н)я с ка(н)целярые(и) его к(р)м(л) брати не маемо (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 32); Не бѣдешъ брати имени Гѣа Бѣа твоѣгѣ нада рѣмно (Київ, 1646 *Мог.Тр.* 907);

(про ліки) приймати: Есть за то зѣла на лѣкъ доброе, та есть лишено выгъ Бога: коли суть бетѣжнїи люде, берутъ его, изъ благословенїемъ Божимъ можетъ то хосновати (XVI ст. *НЄ* 117).

14. (кого) Одружуватися (з ким), женитися (з кимсь), брати (кого): Федор Хорошїй и с па(си)нком своимъ Марком, сознал... ижъ што на моего пасинка отчизны его при мнѣ было, коли матку его брал, тѣды отдаю (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 24); брати за себе, за себе брати (кого) — женитися (з ким), одружуватися (з ким): што ся тѣ(ж) дотыче(т) самое тоє жоны... которо(и) ачѣ... берѣчи еѣ за себе жоною... записа(л) вѣна три(ст)а копъ гроше(и) (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.); ѡте(ц) нашъ мл(с)тивы(и) беручи за себе в малженство матку нашу... взя(л) по... матце нашо(и)

посагу певную суму (Милейчичі, 1574 ЛНБ 103, 14/Іс, 1838, 1); брати шлюбъ (слюбъ), шлюбъ (слюбъ) брати (з ким) — одружуватися: кнежа его милост брал шлюб с панною Колпытовскою (Володимир, 1619 АрхІОЗР 8/ІІІ, 554); Дмитры(и) гре(к), берѣчи з васіліною слю(б) да(л) кобере(ц) чи(р)воны(и) (Львів, 1631 ЛСБ 1052, 3); панъ Семашко... мя до того примусял (!) абых з нею, жоною своею, знову шлюб бралъ (Володимир, 1573 АрхІОЗР 8/ІІІ, 248); Слюбы кг(д)ы беру(т) с' женѣми, та(к)же са захѣвуе(т) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 94 зв.).

15. (у духовний стан) уводити: то(т) в'стави(л) абы дѣ(в)ныи... не бранъ на капла(н)скій ста(н), котѣрій бы ма(л) в'довѣ женѣ (Львів, поч. XVII ст. Крон. 87).

16. (кого, що) (ідуци, їдуци, захоплювати когось, щось зі собою) забирати, брати: Слѣги замѣковые ви(н)ни яко на слѣжбѣ... ехати... такъ весте(и) са доведывати... А если ихъ зъ собою берѣтъ... на дорогѣ великѣю тогды ви(н)ни имъ стравѣ дава(ти) (1552 ОЖЗ 126); И заказалъ и(м), абы ничего не брали на поу(т) тлъко жезлъ единый (1556-1561 ПЕ 147); реклъ и(м) абы ничего не брали на дорогоу (Там же, 257); Хто мае(т)... лазни в чие(и) пѣщи, тогды к озеру еха(ти) з неводо(м) во(л)но, а собаки емѣ не брати (1566 ВЛС 86); никоторого постановленъа зо мѣною не вчинивши, самъ з Берестечка проч поехал, а мене отгол не брал з собою, не велель (Луцьк, 1573 АрхІОЗР 8/ІІІ, 269);

(що) (забирати щось звідкись) брати: а кто боудеть на поли нехай са не врътае(т) наза(д) брати одѣянїа своего (1556-1561 ПЕ 102); Я(м), де(и), пош(с)ла(!) про(ч)... з дому... але, де(и), есми ничего з дому [не брала] (Житомир, 1583 АЖМУ 65);

(кого) (приймати до себе) брати: тѣе налѣжатъ, вдѣчне в' домѣ свой прїймоваѣти ты(х), котѣрыи // на мѣстца стѣи ѡбѣцанныи дорѣги ѡ(т)правдѣють, недопѣцаючи при томъ оубѣгимъ:..., абы ѡсѣженѣ наше, по оулицяхъ лежалѣи, але ихъ в' домѣ свой брѣти, и оуслѣговѣти имъ дла збавѣна дѣшногѡ (Львів, 1646 Зобр. 69 зв.-70);

(кого) (залучати когось до якоїсь роботи, виконувувати у якійсь функції) брати: брал вижемъ

з ѡрадѣ замѣкѣ Лѣцкогѡ слѣжебника моего,... на ѡгледа(н)е ран людей збитых и пораненых (Луцьк, 1560 АС VII, 60); ѡста(в)уе(мъ) хто бы хоте(л) ѡ чие(мъ) дому речи краде(н)ные застѣти то(г)ды ѡ(т) враду беручи возного, мае(т) пере(д) вѣдо(м) ѡзна(и)мити што ему згинуло (1566 ВЛС 103); И на ѡгледа(н)е того кгва(л)то(в)ного наеха(н)я зби(т)я и зране(н)я ѡныхъ по(д)данныхъ своихъ... бралъ собе ѡ(т) мене з уря(д)у возного повету земли Киевское (Житомир, 1584 АЖМУ 86); бѣдѣчи, княжѣтемъ берѣтъ собѣ за помочника блѣзко себе сѣдѣчѡго (Вільна, 1627 Дух.б. 155).

18. (що) (про плоди) збирати: Забывши ѡно(г) иже маннѣ брали вѣ гла(д)ной пустыни мало его знали (к. XVI- поч. XVII ст. ПДПИ 182, 65); Плодопрїемлю: Збираю ѡвоцъ,... поживаю, берѣ (1627 ЛБ 83);

перен. (вибирати щось доцільне) брати, засвоювати: И мы Россове, если для наукъ вѣ краи Нѣмецкіи удае(м)ся..., зъ ростопрностю еднакъ сметѣе отмѣтуемо, а зерно беремо, уголе зостауемо, а золото выймуемо (Київ, 1621 Коп. Пал. 900-901).

19. (що) (на вози) класти: иншое збоже повозили, а иншое жнут и жнѣчи на возы берѣтъ (Острог, 1546 АС IV, 505); маетность засѣи и спрятъ домовый пана Корсаковъ и малжонѣки его... на свои подводы, беручи с коморѣ кидали (Київ, 1633 КМПИ I дод., 544); брати на себе крестъ див. КРЕСТЪ.

20. (що, чого) (про воду) черпати, набирати, брати: Водѣ ажъ з ре(ч)ки каменицы по(д) замѣкомъ берѣтъ (1552 ОЖЗ 118 зв.); а жена та(а) прїшла в то(т) ча(с) воды брати (к. XVI ст. УС № 31, 68 зв.); вси з' одногѡ жрѣдла берѣтъ водѣ (Вільна, 1627 Дух.б. 311).

21. (що, над що) (давати перевагу чому) ставити вище (що, чого): чѣмѣ берѣте кнѣги законѣ на(д) волю цѣсарскѣ (Львів, поч. XVII ст. Крон. 81).

22. (що) Вбирати в себе, вмѣщати: Якъ... морѣ незличѣное мнѡзство рѣкъ в' себе берѣчи нѣкѣли не наполнѣетъса, такъ и хтѣвость лѣкомогѡ нѣкѣлиса наполнити не мѡжетъ (Київ, 1637 УС Кал. 68).

23. (що, на кого) Приймати вигляд, перекидатися (кого, чого, у кого, у що): тая унѣа нѣчѡго своего власного нѣ мае(т), але вѣ постѣтъ чужѡй

оказується, якъ бѣсове беруть на себе тѣло з офѣрдымовъ, приносимыхъ имъ отъ чародѣевъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

24. Веліти, чинити, вважати правильним: варешто чиниме, хоть гораздъ, хоть лихо людюмъ, братюмъ нашимъ, такъ беретъ Бѣгъ, не инакъ, али якъ самому ему бесме чинили (XVI ст. *НЄ* 163).

♦ брати персдѣ (предѣ) себе, персдѣ себе брати — зважати на щось, брати до уваги: прѣстои(т) теды в то(т) ча(с) и грѣхъ мѣти на баче(н)ю, и то(т) оумыслѣ ѡ(т)чааііа не брати пере(д) себѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 92); Причомъ тежъ бралемъ частѡ пре(д) себѣ, яко бы в' ты(х) Школа(х) не толѣкѡ позвѣрхѡвныѣ Надки, але тымъ бѣрзѣй и на(д) все Побѣжностъ в' ср(д)цахъ васъ мѡлоди... засѣвана была (Київ, 1636 *МИКСВ* 317); бо(з)скоую тоую наоуюкоу не иначей ено пристойне из оуважена(м) пере(д) себе бра(л) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 142 зв.); по себе брати — судити по собі: А если же то по себе берутъ, же зъ овощей ихъ познѣвати кажуть, — ино и то часто траѣляється, же зверѣху бывають красныи, а внутрѣ полѣныи смроду и черѣвей (Вільна, 1599 *Ант.* 609); брати вѣ поссесію *див.* ПОСЕСИЯ; брати в розумъ *див.* РОЗУМЪ; брати ку помочи, брати на помочѣ *див.* ПОМОЧЪ; брати на мысль *див.* МЫСЛЬ; брати на перси *див.* ПЕРСИ; брати на розсудокъ *див.* РОЗСУДОКЪ; брати пстна на руки *див.* ПЕТНО; брати подѣ ноги *див.* НОГА; брати пораду *див.* ПОРАДА; брати початокъ *див.* ПОЧАТОК; брати прикладъ *див.* ПРИКЛАДЪ; брати причину *див.* ПРИЧИНА; брати свои скѣтокъ *див.* СКУТОКЪ; брати собѣ за кривду *див.* КРИВДА; брати собѣ на розумъ *див.* РОЗУМЪ; брати собѣ на угоду *див.* УГОДА; верхъ брати *див.* ВЕРХЪ; вѣзерунокъ брати *див.* ВѢЗЕРУНОКЪ; гору брати *див.* ГОРА; до (вѣ) опеки брати *див.* ОПЕКА; до рады брати *див.* РАДА; духа святого брати *див.* ДУХЪ; знакъ брати *див.* ЗНАКЪ; конецъ брати *див.* КОНЕЦЪ; ку присазе брати *див.* ПРИСЯГА; ку проволоце брати *див.* ПРОВОЛОКА; моцъ брати *див.* МОЦЪ; на свою голову брати *див.* ГОЛОВА; отволокоу брати *див.* ОТВОЛОКА; позволенье брати *див.* ПОЗВО-

ЛЕНЬЕ; порозумене брати *див.* ПОРОЗУМЕНЕ; поспѣхъ брати *див.* ПОСПѢХЪ; приподобаніе брати *див.* ПРИПОДОБАНИЕ; рахунокъ брати *див.* РАХУНОКЪ; смерть беретъ *див.* СМЕРТЬ.

Див. ще БИРАТИ.

БРАТИКЪ ч. Братик. Вл.н.: Иванъ братикъ (1649 *РЗВ* 173 зв.).

Див. ще БРАТЕЦЪ.

БРАТИРЪСКИЙ *див.* БРАТЕРСКИЙ.

БРАТИСЯ, БРАТИСЕ, БРАТИСА *дієсл. не-док.* 1. (до чого) (беручи якесь знаряддя, зброю, діяти ними) братися (до чого, за що): До бронѣ всѣ мои жолнѣре берѣтся (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 27).

2. (к чому, за що, на що, до чого) (починати яку-небудь справу, приступати до чогось) братися: князь Богуш сам ся к тому брал и на то ся зволил, хотечи архимандриту... на сьем... в той речи в отказе быти (Луцьк, 1537 *АрхлОЗР* 1/VI, 25); княз Роман... бралса кѣ доводѣ далшному правномѣ на поконанье Желехово (Вільна, 1565 *АС* VI, 283); Правѡвѣрныи абы не хвѣючиса, статечными в' вѣрѣ трѣвали, и за житіе доброе са брали (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 108); Тотъ толѣко хвалѣ ѡ(д)носить, котѡрій оупрѣйме, не бе(з) потѣ и прѣацы за доброе берѣтсѣ, добровѡльнымъ самовла(д)ства зезволѣнѣмъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 268); Зѣждѣ. Бѣдѣю, приправѣ,... готѣюса, берѣса на що, або выставляю (1627 *ЛБ* 43); ходѣлѣ дѣалѣ, и смѣшнѡ: даючи прикладъ ты(м), котѡрыѣ за справы Бжѣѣ берѣтсѣ, абы бе(з) непотрѣбныхъ забѣвѣ, дѣалѣ и спѣшнѡ ихъ ѡ(т)-правовѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260); Што гды бѣдѣшѣ читѣлникѣ лѣскавый, всѣ... цнѡты захѡвѣючи ѡ(т)правовѣати... ѡхотнѣи бѣде(ш) са брати до покѣты стои (Київ, 1640 *Тр. Ч.* 7); Весѣла днѣй заказаны(х) не ѡ(т)правовѣати, и в' повинновѣтствѣ законны(м) не братиса (Львів, 1646 *Зобр.* 39 зв.); братися до присяги (ку присязѣ) — присягати: А так мы видачи ѡбеюх сторон таковий их спор, иж ѡбѣдѣ стороне брали са кѣ присазѣ, дали есмо то до господара... и ѡ всем том, яко са в себе рѣч мѣла до господара... писали (Шайно, 1538 *АС* IV, 175); а при то(м) все(м) бра(л)се па(н) ко(м)нацки(н) до присеги на то(м) яко тоѣ все име(н)ѣ вѣ чѣ(р)ьньчичо(х) частъ // ѡ(т) небожчика кнѣзя Федора

буре(м)ско(г) пн(ѣ) ко(м)нацькомѣ... есть записана (Луцьк, 1597 ЛНБ 5, II 4049, 68 зв.-69); братиса за розумъ — починати діяти розумно: тоу(т) бѣре(т)-са дѣша за самы(и) розѣмъ, за(с) пре(з) волю порѣшѣтса а́пѣтетикъ почоува́ючий, жебы згодѣлса з вышшою чѣстю, же якъ окрѣгло(ст) вы́шшаа порѣшѣтъ окрѣгы по(д)зѣмныи свои(м) порѣшѣна(м) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 219).

3. (до кого, до чого, на кого) (*застосовувати до когось якись дії*) братиса (до кого, за кого; *рідко*: на кого): И к томѣ брали ся на самого того заходѣ, ... который жив, а они с ним тыи границы граничили (Чернче Городок, 1543 AS IV, 354); поневажъ се позъваная [сторона] не беретъ до евазии, ... и просила абы была, е(и) присега наказана (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 141 зв.); Але берѣтсея до него смѣле, Ставайте з нимъ цѣле (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 28).

4. (*тільки 3 ос. одн.*) (від кого і без додатка) Виникає, з'являється: Которая есть то та южь, ся беретъ яко заря пооустоваючи, красна яко мѣсяць, выборна яко солнце, грозная яко спица къ бою зряженаа? (поч. XVI ст. *Песн.л.* 55); И наѣйти, же Дѣхъ сѣ(т): яко споль истѣтны(м) зъ Ѡцемъ и Сномъ бѣдѣчи, анѣ берѣтса, анѣ выливаѣтса ѡ(т) Сна (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 249).

5. Іти, прямувати: а, выехавши зъ Луцка, беручыся въ дорогу до Лободы, Ганьский, перенявши въ дорозе ниякого Левка и отнялъ коня тисавого лысого (Луцьк, 1596 *АрхлОЗР* 3/1, 125); *Образно*: для чо́го и прошоу тебе, оутѣка́й тоєє глѣбѣкості... берѣса, до высѣкого мѣсца (Острог, 1607 *Лѣк.* 113); А ты ѡ(т)че нашъ втѣрый Єліссее, берѣчѣса ѡ(т) насъ... вола́ючи(х) Ѡ(т)че ѡ(т)че, што вжды зоставѣ(ш) (Київ, 1635 *Коп. Каз.* 27).

6. (від чого) Походити: Сло́вко Влаке́їа, берѣтса ѡ(т) рѣбы Влакѣі зовѣмои (1627 ЛБ 158); Пнемъ называѣтса то́тъ члѣвкъ ко́торый маєть рѣдичовъ своихъ, ... тые степѣни вѣ кождѣй линіи, албо пора́дкѣ родѣства, ѡ(д) пна бра́тиса маю(т) (Львів, 1645 *О тайн.* 169).

7. (до чого, за що) (*мати який-небудь намір*) удаватися (до чого), пройма́тися (чим), братиса (до чого, за що): Заходницы тѣмъ бо́лшей бра́лиса до вели́ки(х) сило́йзмовъ, широ́кими сло́вы речъ свою

здоба́чї, змоцна́ли. (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); Которіи отступнико́ве зневажи́вши и опустивши, берутся за якіисъ софистїи зъ писмъ маловажнихъ и листовъ приватнихъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 688); До дѣброго хтѣ са берѣтъ похва́лы гѣденъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391).

8. (*тільки 3 ос. одн.*) (за кого і без додатка) Вважається, сприймається (ким): Пра́веденъ: Достѣинъ, гѣдний, вмѣсто справе(д)лѣиво́го берѣтса (1627 ЛБ 91); Безако́нникъ... Прѣвѣртный, ѡпа́чный, злѣй... Берѣтса за дѣ́вола, котрѣй на́первѣ(и) з'вергъ ярмо (Там же, 186).

9. (о кім) Стосуватися (кого), відноситися (до кого): Наконѣць, была бы то речъ и неслушная, если бы ѡбъ тыи словѣ "Петръ" и "пѣтра" о единомъ Петръ мѣли ся брати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 385).

10. *пас. (брати з собою)* братиса: Сосуды вше-лякіє церкви соборное Луцкое, которыхъ ся брало и ужило часовъ нѣкоторыхъ, ѣздечи въ дороги, о чомъ протопопа Луцкѣй вѣдаєтъ... вцале оддано быти маєтъ (Луцьк, 1607 АСД I, 231).

БРАТИШОКЪ ч. (*член церковного братства*) братчик, брат: Отъ тыхъ братишковъ будоватися была зачала (Вільна, 1598 *Ант.* 935).

Див.ще БРАТЩИКЪ.

БРАТИЯ *див.* БРАТЯ.

БРАТІА *див.* БРАТЯ.

БРАТІЯ *див.* БРАТЯ.

БРАТНАЛІ ч. (*смл. bretnal, bratnal, нім. Brett-nagel*) цвях з великою головою: 12 I/2 ко(п) бра(т)нали(и) по г(р) 10 копа (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 6); по(л)третѣ копы бра(т)нали(и) fr. 25 (Львів, 1635 ЛСБ 1054, 16).

БРАТНИЙ, БРАТНІЙ *прикм.* 1. (*який належить братові (братам), який стосується брата (братів)* братній, братерський, братів: не до(с)тоить тобѣ имѣти за собою жены бра(т)на (1489 *Чет.* 272 зв.); велми обицаєтъ Господь Бгѣ карати такихъ убійцовъ, котрыи проливають невинную кровъ братнюю (XVI ст. *НЄ* 220); А на дрѣгій день рано послалъ Црѣ мѣзикѣ свою пре(д) палаць братній (поч. XVII ст. *Пчела* 5 зв.); Теды братъ, любовію ближняго и ревностю по невинности, взялся за

кривду братнюю (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 651); Анепсїй: Сино́вѣцъ, брата́но(к),... сы(н) // бра(т)ній або сестри(н) (1627 *ЛБ* 176-177); *fratern(us)*, бра(т)ний (1642 *ЛС* 202).

2. (який буває між братами) братній, братерський, братський: стра́ши(т) ма ненависть бра́(т)-наа, абы то ш чо(м) мо́вимо при на(с) са не збыло (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74); велми общае́тъ Госпо́дь Бѣ́гъ карати такыхъ убійцо́въ, котрыи проливають невинную кровь братнюю и умывають у кырви ру́кы свои (XVI ст. *НС* 220); На грѣ́хи проти(в) Дѣ́хови Сто́мѣ... ѡ(т)ча́а́нїе а(л)бо ро́спа(ч)...//... Любви бра́тней за(з)ро́сть (Львів, 1645 *О тайн.* 58-59).

3. (який стосується братства, національно-релігійного об'єднання) братній: до того... пови(н)-ни(х)мо еди(н) дрд́ого недоста(т)ки бра(т)ніи По-кривати (Ясси, 1642 *ЛЄБ* 557).

Див. ще БРАТЕРСКИЙ, БРАТСКИЙ.

БРАТОВАЯ, БРАТОВАА ж. (жінка брата) братова: дошла нас ведомость, попе Саво, же ты шлюбо́въ давал и венчалъ братовую нашу (Володимир, 1580 *АрхІОЗР* 8/III, 309); там за пита́нем нашим его милость пан Кришто́фъ Харлезский... по-ведил з жалостію немалою, иж та робота ест панее братовое наше (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 8/III, 501); А с права и декрету судового кому то буде(т) нака-зано заплати(т) є(с)ми мнє,... або те(ж) пнє(и) бра-тово(и) мое(и), готовы є(с)мо плати(т) (Житомир, 1605 *ДМВІІ* 96); Свѣ́дки стали у очі́й: признали... о мешканію в чужолозствѣ з братовою роженою и о инших сквернодѣ́йствах (Львів, 1605-1606 *Перест.* 31); дмитрь мелене(в)... добровольнє зєзыналь иж пдсти(л) чверть ро́лѣ марѣхнѣ́ копинисѣ́ братовои своеи (Одрехова, 1628 *ЦДІАЛ* 37, 2, 43 зв.); Брато-ваа *Fratris* uxор (Уж. 1645, 21 зв.); Братовая. *Fratris*. Uxor *fratris* (1650 *ЛК* 430).

БРАТОВѢЙСТВОВАТИ *дієсл. недок.* Чинити братовбівство: Не меч и копіє Пётръ ти зоста-вуєт, ани мужебойство чиді́ти повчаєт, але Хри-стов яремь кажет ти носі́ти, а ты поучаєш бра́то-вѣйствовати́ (к. XVI ст. *Укр.п.* 79).

БРАТОЛЮБЕЗНО *присл.* Те саме, що бра-толюбно: Видиши ли, яко благочестно и братолю-безно зело сотвори, и въ божественномъ писаніи

возвеличенъ и удивленъ бысть? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 121).

БРАТОЛЮБИВЫЙ *прикм.* Те саме, що бра-толюбний: Былъ абовѣ́мъ вѣ́съ Мѣ́жъ дѣ́ховенъ,... цѣ́ломѣ́дрый, братолюбѣ́вый (Вільна, 1620 *См.Каз.* 21); Мѣ́лостивыи и братѣ́любивыи лю́де мѣ́лостивомѣ́ и чѣ́лвколюбѣ́вомѣ́ Бѣ́гѣ́ сѣ́(т) подѣ́бны (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51).

БРАТОЛЮБИЕ, БРАТОЛЮБИЄ с. (*цсл.* бра-толюбие) (любов до ближніх) братолюбність: Я з особы моеє прошѣ́ вѣ́м... жебы вѣ́м и дидаскала ис-ку(с)на все(х) братолюбия ради... по ѡбещанію своемѣ́ к на(м) посла(ли) есте его (Оліта, 1591 *ЛСБ* 174, 1); То им был прибыток — за Христа умрѣ́ти и бра́толюбіемъ ему угодити (к. XVI ст. *Укр.п.* 81); въ братолюбіи же любо(в) еже є́(ст) са(м) бѣ́гъ три-десяты(и) степе(н) по лѣ́стви(ч)никѣ́ знаменде(т) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446, 1); Котѣ́рый кролює́тъ и ѡд-новлѣ́ает оумы́слы, вѣ́рныхъ в' любви Бѣ́гой во всѣ́-комѣ́ братолюбіи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 294); Вы бо-га́тыи Братѣ́любіемъ и мѣ́лостынею ср(д)ца ва́шѣ́ обогатѣ́те (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 99); прѣ́стѣ́пи(в)ши до пановъ брати(и)... панъ Стефанъ несторовичъ джывалъ насъ в то(м) абы мо́глъ до брѣ́ства (!) прѣ́-стѣ́пити и в союзѣ́ любве братолюбіе содержавши поспѣ́лѣ́ з братією находится (Львів, 1650 *ЛЄБ* 1043, 78); братолюбіе ваше, ваше братолюбіе — (*форма звертання до членів братства*) ваше братолюбіе: книги двѣ́ братолюбію вашому... до ска(р)бѣ́ бра(ц)кого посылаю (Київ, 1624 *ЛСБ* 413, 1); Подобає́ же и сїє́ вѣ́дати вашемѣ́ братолюбію (Львів, 1588 *ЛСБ* 93, 4); писа(н) во (л)вовѣ́... вашемѣ́ братолюбію поспешите(л) Геш(р)ги(и) рогати-не(ц) рѣ́кою своею (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 7); Всимъ... братіямъ такъ же и... вашему бра-толюбію молитвы мои пи́лно залицаю (Корсунь, 1625 *КМПМ* I, дод.275).

Див. ще БРАТОЛЮБСТВО.

БРАТОЛЮБНИЙ *див.* БРАТОЛЮБНЫЙ.

БРАТОЛЮБНО *присл.* По-братньому, братолюб-но: Видиши ли, яко благочестно и братолюбно учинилъ, и во святомъ писанію возвеличимъ естъ? (Супрасльський монастир, 1580 *Пис. пр. лют.* 122).

БРАТОЛЮБНЫЙ, БРАТОЛЮБНИЙ *прикм.*

Братолюбний: Но паче во правы(х) Похвалѣ,... во Погрѣшенны(х) же кроткое благосердые и братолюбное исправленіе... избирати (Бѣла Церква, 1620 ЛСБ 480, 1); Штѣ обачивши патріархове... // ...напродѣ Сергій, лагоднимъ и братолюбнимъ напомианемъ отводили ихъ отъ того, а непокорныхъ и отъ сполечности отлучали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 772-773).

Див.ще БРАТОЛЮБИВЫЙ.

БРАТОЛЮБСТВО, БРАТОЛЮБЬСТВО с. Те саме, що братолюбіє: со вѣроу ч(с)тою молили-са боу кротостію... любовію и братѣлюбьство(м) (1489 *Чет.* 277); ваше братолюбство — (*звертанія до членів братства*) ваше братолюбіє: дакуе(м) вашему вѣрному братолюбству за трѣды же и повседневныя подвиги (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30, 1).

БРАТОНЕНАВИДѢНИС, БРАТОНЕНАВИДѢНЬЄ с. (*цсл.* братоненавидѣніє) (*ненависть до ближніх*) братоненависть: празни(к) сесѣ ч(с)тно проповѣдѣмъ. не гнѣвом. ани братоненавидѣніемъ (1489 *Чет.* 266); ѡ(т)огнала еси всѣми злыми дѣлы. лжи и клеветами. завистью и скѣпостью братоненавидѣнѣ(м) (Там же, 353 зв.).

БРАТОНЕНАВИДЕЦЬ ч. (*той, що ненавидить ближніх*) братоненависник: приспѣша... братоненави(д)ци злые ненавис(т)ници (1489 *Чет.* 246 зв.).

Див.ще БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ.

БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *див.* БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ.

БРАТОНЕНАВИСТНИКЪ ч. Те саме, що братоненавидець: не чиніса с того щодрымъ ялѣмоужникомъ, чимъ стѣлесь са братоненавистникомъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 125).

БРАТОНЕНАВИСТНЫЙ, БРАТОНЕНАВИСТЕНЪ *прикм.* Який ненавидить ближніх: немилосердіи и братоненавистныи, немилосѣрдомъ и члѣвкѣненавистномъ діаволѣ подобны сѣтѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 51); Не всѣ жѣ есмѡ запалчѣвы, гнѣвлѣвы, злопомнѣвы,... заздрослѣвы, и братоненавистны (Там же, 1017).

БРАТОНКО, БРАТОНЬКО ч., *пестл.* Братець, братко: Oy bratiońkowe słuchayte Tá szco mini isty daite (Яворів, 1619 *Гав.* 20); Tá ia brátonku w pikli (!) byu Oy tomżo táм bidu terpiu (Там же, 22).

БРАТОУБИЙСТВО, БРАТОУБИЙСТВО с. Братовбивство: дѣяво(л)... навчи(л) ихъ братоубиивствоу (1489 *Чет.* 253 зв.); И его молѣтвы вышній не возлюбив, иже по зависти Авеля погубив І братоубиивство на земли сотворив, и кров праведную, яко вѣду пролив (к. XVI ст. *Укр.л.* 84); по Братѡубійствѣ ро(з)слабілоса тѣло егѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 106);

перен. (про моральну спустошеність): початокъ имя маєт лагодности, а конецъ — безвстыдли-вость и нечеловеченство, а выконане зась душевное братоубиивство (бл.1626 *Кир.Н.* 18).

БРАТОУБИЦЬ ч. (*убивця свого брата*) братовбивець, братовбивця: знайдѣю бовѣ(м) в дѣмоу твоє(м) справедливого и невинного авела, и марнотравца, и братоубиіца кáина (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290).

Див.ще БРАТОУБИЙЦА.

БРАТОУБИЙСТВО *див.* БРАТОУБИЙСТВО.

БРАТОУБИЙЦА ч. Те саме, що братоубиіць: Панѣ... ѡфѣры и дѣбрыи спрѣвы и цнѡты Фари-сѣѡвы, якѣ пышныи и хлюблѣвыи ѡмѣрзи(в)ши ѡ(т)киндѣ его, и якѣ дрдѣгого братѡубиіцѣ Каина ѡсѣди(л) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14).

БРАТСКИЙ *присл.* 1. Те саме, що братерски у 1 знач.: маючи я повинную кривную милость до детокъ зошлого брата моего..., который яко самъ за живота своего повольне се мне во всемъ // братски... заховалъ, такъ тежѣ, и по смерти его, мал-жонка и дети его,... умели мнѣ послугами своими учтивѣ... служити,... тогда... сестрамъ ихъ,... двесте копѣ грошей дарую (Луцьк, 1576 *АрхлОЗР* 1/1, 113-114); fraterne, брате(р)ско, бра(т)ски (1642 *ЛС* 202).

2. Те саме, що братерски у 2 знач.: вѣрхъ писа(н)а вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіє зве(р)хности своеє... ѡбидѣти ближни(х) тм(с) бо-рони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

Див.ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.

БРАТСКИЙ, БРАТСКІЙ, БРАТСКИЙ, БРАТЬСКИЙ, БРАТЬСКІЙ, БРАТЬСКИЙ, БРАТЦКИЙ, БРАЦКИЙ, БРАЦКІЙ, БРАЦСКИЙ, БРАЦСКІЙ, БРАЦЬКИЙ, БРАЦЬКИЙ *прикм.* 1. Те саме, що братний у 1 знач.: fratern(us), бра(т)ни(и), бра(т)ски(и) (1642 *ЛС* 202).

2. Те саме, що братній у 2 знач.: я твоєи мл(с)-ти... ни(з)ко чоло(м) бью и хочу то твоє(и) мл(с)-ти... приязню и послугою бра(т)скою заслгова(ти) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); он з нами братскою приазнь держати хочеть (Вільна, 1541 *АС IV*, 296); а та(к)... дя(т)ко мо(и)... хочечи ми... ласкавую мл(с)ть... показа(т) пере(д) прияте(л)ми... которы(х) есмо... мели... бра(т)скимъ обычаемъ поро(в)нали... и на то(м) застанови(ли) (Ляхівці, 1548 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1968, 24); а то все што в то(м) листе ншо(м) естъ описано таковы(и) сою(з) любви ншое братски(и)... мы собѣ сами за себе и за потомъки наши... обще(м)... зде(р)жа(ти) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); аще и бра(т)скаа любо(в) правосла́вны(х) хрстіа(н) с' предѣло(в) е(ст)стве(н)ны(х) ма вытагае(т) (1598 *Виш.Кн.* 309 зв.); прошу(ж) вас... ла(с)ку бра(т)скую к собѣ мѣите (II пол. XVI ст. *КА* 282); Нехай тоє межи на́ми заховано боудетъ, што есме, быхмо и не мовили, повійнна естъ речъ абы ховано было бра́тскою мл(с)тью (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188); Потумъ, ходячи много, бѣды у рѣкахъ,... бѣды у мори, бѣды у вужи (!) братьскуй, у трудѣ, сокотячися много, у голодѣ и у безвудю, у постѣ много, у студени и у наготѣ (XVI ст. *НЄ* 206); Радовалемся яко отецъ,... часто погледаючи и пилю во умѣ размышляючи великую вашихъ милостей ку Церкви Божей горливую милость и нераздѣльный звязокъ зкупеня святого братского сердцемъ споеный афектъ (Київ, 1644 *КМПП II*, 288); За такю братьскою любовъ жестеся до на(с) одозвали... велико вамъ за тоє дякуе(м) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31).

3. Те саме, що братній у 3 знач.: а хтѡ бы хотѣ(л) ѡкупитиса з ы(н)шого мѣста або и села... мае(т) даваті ѡ рѡ(к) ше(ст) гроши(и)... а има свое мае(т) написати оу бра(т)ски(и) ре(и)стрѣ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); А кто бы не ѡ(т)да(л) вины бра(т)-ской, порѣку не ѡ(т)ходачи имае(т) поставити два браты до дрѣгоє схо(ж)ки (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); если то чини(ш) з волею бра(т)скою все добре чини(ш) (Львів, 1599 *ЦДІА Лен.* 823, 3, 67, 6); ѡвѣри(л) е(м) бра(т)ско(мѣ) постановеню (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Той... въ Львовѣ умеръ и погребенъ былъ на цментару церкве брацкой... въ

мѣстѣ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 470); Порѣдокъ ѡмъ своѣй брацкій зѣполной мѡцы держати (бл. 1623 *ПВКРДА* 1-1, 39); то(л)ко проси(м) вѣ ра(ч)те вла(ст)ю бра(ц)кою ѡны(м) розказати к на(м) ставити(с) абысмо са принамні люде(м) ѡститиса мо(г)-ли (Вільна, I пол.XVII ст. *ЛСБ* 500, I); Въ Львовѣ в' Дрѣкарни, с позволе(н)емъ Братски(м) (Львів, 1642 *Бут.* I); братская скринка *див.* **СКРИНКА**; братская школа *див.* **ШКОЛА**; братский домъ *див.* **ДОМЪ**; книга братская *див.* **КНИГА**; листъ братский *див.* **ЛИСТЪ**; хирографъ братский *див.* **ХИРОГРАФЪ**.

Див.ще **БРАТЕРСКИЙ**.

БРАТСКО *присл.* Те саме, що братерски у 2 знач.: И противъ таковыхъ мы, мощно держачися вѣри правой, ведлугъ слова науки Збавителя нашего, братскося ставимо, и // лѣчимо ихъ маючи надѣю, жеся могутъ злѣчити (Єгипет, 1602 *Діал.* 53-54).

Див.ще **БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКО.**

БРАТСКИЙ *див.* **БРАТСКИЙ**.

БРАТСТВО, БРАСТВО, БРАТЪСТВО, БРАТЪСТВО, БРАЦСТВО, БРАЦТВО, БРАЦЪСТВО с. 1. Товариство, братство, побратимство: ѡ(т) чого пото(м) паты(и), котѡрый заседа(л) мѣстце пѣрвое... ѡ(т)стѣпи(л) дорѡги прѣвое, и оного товѣры(ш)ства и бра(т)ства собѣ рѡвного гдѣ мѡгъ єдинъ дрѣгого престерегати, и направлѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 11); Сѣстоѡніе: ... бра(т)ство. Товѣриство (1627 *ЛБ* 129); Братство. *Fraternitas* (1650 *ЛК* 430).

2. (братерське почуття, ставлення, дружні відносини) братство, приязнь, злагода: ачъ и ты(х) чѣтырехъ... чере(з) розмайтєе начи(н)ѣ дѣха своего непреста(н)ѡ оусылѣетъ тагнѣчи до себе... и ю(ж) не въ бра(т)ство и ровнѣю пѡчестъ, але в по(д)дѣнѣство и вмѣшенѡе послѣше(н)ство (Острог, 1587 *См. Кл.* 11); если кто не естъ во церкви и не естъ общей любви, єдиноєти, братства,... //... таковый во истинну живо и вѣчне умер (1600-1601 *Виш.Кр.отв.* 168-169); Я, яко пастырѣ и отецъ, напоминаю и прошу, не отступуйте ваша милость отъ того святого // братства и заслугъ своихъ..., не вержѣте и не отпускайте (Київ, 1644 *КМПП II*, 288-289);

братство захововати (з ким) — підтримувати дружні зв'язки: Тая унѣя, которая яко бы любовь держитъ, таковую изъ невѣрными пріязнь и братство // заховуетъ, а кровь невинную проливаетъ, якъ то значно оказала въ Московскомъ царствѣ (бл.1626 *Кир.Н.* 17-18); **братство имѣти** (з ким) — перебувати в дружніх взаєминах: на що печа(т) сию привѣсити каза(л)е(м) и рѣкою своею власною... по(д)писали есми и бра(т)ство с ними имѣю (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); **держати братство** (з ким) — підтримувати дружні стосунки: заповѣдаем таковым, под казню душевною и клятвою Божію, абы дръжали единъ съ другимъ братство сполон (Перемишль, 1563 *АрхІОЗР* 1/VI, 51); заповѣдає(м) ... абы де(р)жали мо(ц)не единъ со (д)рѣги(м) братство спо(л)ное (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-I, 3).

3. (культурне і національно-релігійне об'єднання, організація) братство: мѣщане и предмѣщане... жадали насъ, абысмо имъ дали листъ ку братству (Перемишль, 1563 *АрхІОЗР* 1/VI, 50); А стѣи Патріархове... хотачи тѣю іскрѣ любве бѣжеи распаліти в люде(х), Бра́тства церко(в)ныи... постановили (Вільна, 1596 *З.Каз.* 38 зв.); ты(м) тестамент(м) мои(м) братию мою бра(т)ства це(р)ковного мощными чиню (Лопушна, 1598 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 49); Бра́тства дхѡвныи црковныи... абы по(д) послѣшѣнство(м) митрополита и иныхъ преложѡныхъ своихъ дхѡвны(х) вцалѣ zostавали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.); А вступного которы братство при(и)муе(т) ше(ст) грошы повиненъ дати (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Братства пофундовалъ, которые потомъ король Стефан... привиліями умоцнилъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 28); В правдиво(и) вѣре и в побо(ж)ности квитнѣщи(м) пано(м) брати виле(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); Сѡмѣ значнѣю грѡшій до Бра́цтва лекговалъ, А же бы наѣки тамъ были: пил'не жадалъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 47); на писчих того ж брацтва... петдесят золотих (Руда, 1646 *ПККДА* 1-1, 85).

4. 3б, (члени братства або його представники) братство, братчики: Пришли ко на(м) бра(т)ство ѡспеніа пр(с)тыа бѣа гражане лво(в)скіе иже имѣю(т) нѣжную потребѣ ново бѣдовати х́ра(м) (Львів, 1589 *ЛСБ* 120); бра́тство храма ѡспенія... мѣщане

Лвовские... жаловалиса на Гедешна Бала́бана (Берестя, 1590 *ЛСБ* 144); Прише(д)ши я до рогатина в то(т) ча(с) гды и са(м) гедеш(н) еп(с)пъ в рогатѣнѣ бы(л) и приступи(в)ши к не(мѣ) зо всѣмъ бра(т)ство(м)... показали... ли(ст)... попу ѡ(т) а(р)хиеп(с)па (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); Мои ла(с)кави(и) панове бра(т)ство храма... прч(с)тои бѣоу: Слѣ(ж)би свое(и) зи(ч)ливи залица(м) ла(с)ка(м) ва(ш) м(л)сти добро(г) здравіа... вѣрне зичю (Устя, 1600 *ЛСБ* 353, 1); Намъ велце ласкавыи... панове мѣщане..., панове брацтво церкви Святыя живоначальныя и нераздѣлимія Троицы (Немирів, 1642 *КМПП* II, 240).

5. (об'єднання ремісників) цех, братство: хто братство де(р)житъ повиненъ за тѣло(м) пойти по(д) виною фѣнѣтъ во(с)кѣ (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 5); На што Акта Єлектовые И фѣндацья цеховъ, а(л)бо Бра(т)ствъ реме(с)ны(х) (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2); Съдрѣжество: Цѣхъ, бра́цство, спольтовариство кѣ складка(м) (1627 *ЛБ* 127).

БРАТЦКИЙ див. БРАТСКИЙ.

БРАТЩИКЪ, БРАТЪЩИКЪ ч.(член національно-релігійного об'єднання, братства) братчик: Прото тежъ и самъ Филиалетъ, якобы (только) на блазѣнство // въспоменувши тотъ листъ, братъщикомъ даный, самъ же (его) заразомъ отступилъ (Вільна, 1599 *Ант.* 829-831); Але то все уросло зъ братщиковъ церкви новое Светого Духа съ поповъ своевольныхъ (Вільна, 1608 *АЮЗР* II, 44); Тужъ ми допѣро полькай свои глыбокие розумы албо слова, которые мовишъ в листѣ: немашъ у бра́тщиковъ Духа Святого (Слуцьк, 1616 *АрхІОЗР* 1/VII, 270).

БРАТЪ¹, БРАТЪ ч. 1. (рідний, двоюрідний) брат: его(ж) вмѣчилъ дадиянъ бра(т) мой (1489 *Чет.* 31); хтобы мѣл с них зрѣшивати тѣотъ дѣль, тотъ заплатитъ... тисачѣ коп грошей, а брат брату пат сотъ коп грошей (Кошир, 1502 *AS* I, 147); жалова(л) на(м) земани(н) воли(н)ски(и) грицко сенюта ѡ томъ што(ж)... братъ є(г) небо(ж)чи(к) марти(н) пруски(и) застави(л) тобѣ име(н)е свое воинного(в) (Краків, 1530 *Арх. Р.* фотокоп. 63); ту зезнава(м) и(ж) мнѣ са досы(т) заплаты оучинило ѡ(д) тоѣ ва(с)ковоѣ оу(и)ны моеѣ и брату(в) мои(х) оує(ч)ны(х) (Одрехова, 1578 *ЦДІАЛ* 37, 16, 7);

продаль есми плацъ мо(и) в замку луцкомъ... брату моему рожиному... Ивану хре(н)нищому (Луцьк, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 48); при тѣ(м) бы(л)... сте(ц) телепи(к) бра(т) ро(д)ны(и) тего ва(с)ка с прелѣкъ (Одрехова, 1599 *ЦДІАЛ* 37, 16, 10); И по тумъ опять каравъ [Господь Бѣгъ] Содома и Гомора, великыи варышѣ, за курварства (в *ориг.* кѣрварство. — *Прим. вид.*), котрыи были положены меж ними, што не знавъ отецъ донькы, анѣ братъ сестры свои (XVI ст. *НЄ* 222); Яне принеси яринѣ твоѣмѣ братѣ и постара(и)са абы иншое было готово рыхло (к. XVI ст. *Розм.* 11); Вспомню еще... Павла Копистѣнского, стрѣчного брата В(ш) М(л) (Київ, 1623 *МКСВ* 84); в' онѣ часѣ крѣмъ вшелѣкого встыдѣ, братъ з' сестрою покѣи мѣвити бѣдѣтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 307); Не помѣжетъ тамъ южъ нѣ Бра(т) нѣ Сестра, нѣ товари(ш), нѣ повинѣтый пріатель нѣ Прокѣраторъ, анѣ жаденѣ знаѣмый (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); Пнемъ назывѣетъса тѣтъ члѣвкъ котѣрый маѣтъ рѣдичѣвъ свойхъ,... брата албо сестрѣ с потѣмъками ихъ, яко ѡбачѣт(и) лѣтво можѣшъ в' таблицѣ положѣнои (Львів, 1645 *О тайн.* 169); показана: ѡ чтирѣхъ братѣхъ, Кѣѣрыи предъ нами стоѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 121 зв.); Ревѣка мѣла брата ѣменѣмъ Алвѣна (серед. XVII ст. *Хрон.* 38); Петръ Куровски(и)... манифестова(л)се и ѡповѣда(л), пере(с)терегаючи во все(м) целости свое(и) ако и брати(и) своихъ (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 185); Братъ. Frater (1650 *ЛК* 430); у прислѣв'яхъ: бѣдѣчи повѣн'ни якъ дрѣги Задѣржати сѣлами своїми здѣровѣ: з' дрѣга Вѣрогъ, з' Брата Вѣлкъ, старѣе послѣв'ѣ (Вільна, 1620 *Лям.К.* 5); брату анѣ свату — нікому: а княжата встѣвили на(д) собою з иншого нарѣдоу. Дѣла того, абы не фо(л)кѣвали братѣ анѣ свѣтѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 45 зв.).

2. (переважно у звертанні між людьми одного суспільного прошарку) брат: княгини Марѣ... клала перед нами листъ брата нашего, щастное памети Александра, короля и великого князя (Вільна, 1507 *AS* III, 42); Што братъ нашъ Александръ, корол и великий князь... дѣла великое земѣское потребы заставилъ замок Володимир з мытомъ (Берестя, 1508 *AS* III, 56); Велмо(ж)номѣ па(н)у г(с)днѣ и бра(т)у моем(ѣ) миломѣ и до(б)родѣю великом(ѣ)

ѡсо(б)но до мене ла(с)кавом(ѣ) сопѣзе (Острог, 1511 *ЛОИІ* 124, I, 4, 1); Поневажъ годилося патріарсѣ за // патріархою, брату за братомъ брати и о кривдѣ его мовити (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 650-651); велце ла(с)кавы(и) пнѣ Васи(и)ли... братѣ любими(и), зычо(м) (!) вѣмъ и собѣ абы(с)мо ва(с)... в целости всяко(и) ѡглядали (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1).

3. (особа, рівна іншій у якому-небудь відношенні) брат, побратим, приятель, друг: жалу(ю)ся на... гедешна... и(ж)... мене... ѡ(т) вѣры... соблазня(л) на преле(ст) невѣрны(м) жидо(м) по плоти брати(и) мои(х) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); чѣмоужъ самъ ѣные оученики бра(т)ами своїми назывѣетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); паче же естественною любовію вас, брати руского народа, палим, боячися да негдѣ нѣкий брат от моеѣ любимоѣ Руси в сети того писання, которого и "ловом" Скарга назвал, не увязнет (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); братъ ншѣ ѡ(и) естъ, колѣга естъ, и спѣлѣ-еп(с)копо(м) з' нами (Єв'ѣ а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); Bratia tā luboy pyrohi Tu rachnut z toiey dorohi (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Аасбаї: Оуфѣаючій въ мнѣ, або братъ в' кѣло ѡкрѣжаючій (1627 *ЛБ* 170); Іѣда... рѣклъ // до братѣи, штѣ жъ намъ з тогѣ: кѣды забѣемъ брата и затаїмъ крѣвь егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.-61).

4. (духовно близькі особи) брат, ближній (часто у звертанні з відповідним означенням): а если... принесешъ даръ свой къ ѡлѣтарѣу то са роспаматай иже маѣтъ нѣшто брѣ(т) твой прѣтивъ тѣбе (1556-1561 *ПЄ* 32); Постарѣймося братѣа абы на(с) бѣ не о(б)вини(л) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 81 зв.); Притѣмъ, християнскій братѣ, здадо ми ся за рѣчь потрібную положить тутъ на остатку листъ одинъ (Рожанка, 1598 *Л.Пот.* 983); хто ненавиди(т) брата своего... в те(м)но(с)ти хрди(т) (II пол. XVI ст. *КА* 210); выими вперѣ(д) б(р)енѣво (!) из ока твоего и тог(д)ы боудеши ви(ди)ти вынѣти соучѣць изъ ока брата твоего (XVI ст. *УЄ Літк.* 24); Чомѣ хрѣплемо, чомѣ спимо; братъ погибѣетъ... а мы егѣ братѣю бѣдѣчи ѡто не дѣѣемъ (Єв'ѣ а. Вільна, п.1616 *Прич. отех.* 16); тѣе немалѣе дѣло...// предъ себе взялемъ зъ любѣве и зычливости збавѣня такъ своимъ правѣѣрнымъ братѣамъ, яко тыжъ и кѣ... противникомъ

нашимъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 318-319); Пла́чте жъ дѣховныи: вамъ ста́ласа вѣтра́та, Бо лю́бого своѣго позы́листе Бра́та (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6); ты вѣ доро́ги(х) ша́га(х) сѣди́шь... а оубо́гий бра(т) тво́й по(д) оу́гло(м) твои́мъ ѡ(т) морѡ́зоу померѣ́заетъ (Устрики, I пол.XVII ст. УЄ № 29515, 279 зв.); Абы, мо́влю, немо́щнѣйши́й бра́тъ непо́гиблъ во твѡ́емъ ра́змѣ (Львів, 1646 *Жел.Сл.* 3); бра́тъ вѣ Хри́стѣ, в Хри́сти бра́тъ — хри́стіянин: Лю́бви твоѣ́й всѣ́хъ блѣ́гъ желате́льный бра́тъ вѣ Хѣ́ и млѣ́твени́къ (Київ, 1625 *МКСВ* 131); вм(л) зы(ч)ли́вый прия́те(л) и в Хри́сти бра(т)... воево́да киевѣ́ски(и) (Володи́мир, 1595 *ЛСБ* 288); бра́тъ духо́вный — бра́т за переко́наннямъ: ѡ(т)даю́, та(к)же и бра́то(м) его дѣ́ховны(м) и і́ны(м) че(р)ни́цю(м) (Топольни́ця, 1616 *ЦДІАЛ* 14, 1, 96, 644).

5. (член монастирскої общины) бра́т, мона́х: посла́ли есмо́ до В.М., госуда́ря на́шого, дву бра́товъ на́шихъ ста́рцевъ пече́рскихъ (Київ, 1557 *КМПС* I, дод. 23); ѡ(н) са(м) тепе́(р) е́сть хору́(и) зле́чае(т) его́ мл(ст) ѡ(т)цѣ́ дими́трию Ла́рионовичѣ́ тамо́шне-го ма́на(ст)ы́ра бра́тѣ абы́ тые́ кни́ги ѡ(т)и́ска(л) (Бі́лий Ка́ми́нь, 1620 *ЛСБ* 474); преподо́бный тео́досі́й еди́ного о́тъ бра́тій посыла́лъ до Константи́нополя, абы́ ему́ уста́въ Сту́дійско́го мона́сти́ра пере́писавши́ прине́съ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1010); про́ то поси́лаемо́ //до ва́шего ца́рско́го ми́лости бра́та на́шого Спи́ридоні́я, собра́вши́ спосере́дѣ́ собе́ ма́насты́ря на́шого во все́мъ на́мъ вѣ́рного (Гали́ч, 1625 *Кры́л.* дод. 86-87); тепе́рь ста́рца Васи́лі́я и на́съ все́ихъ бра́тей свои́хъ, преле́сти ра́ди свѣ́та се́го вре́менного, зра́дилъ еси́ (Пу́тивль, 1638 *АЮЗР* III, 12); с кото́рыхъ е́слибы́ кото́рый пошо́лъ про́чъ або́ умерѣ́, и прес то́ жебы́ з кгру́нту́ его́ пови́нност на́лежа́ча мона́стырови́ не бы́ла, те́ды инѣ́шого подда́ного на то́мъже кру́нѣ́ осадити́ ста́рший то́го мона́сты́ра або́ бра́тъ его́ за́конный ма́ет (Луцьк, 1642 *КМПС* II, 234); бра(т) кото́рого смо́ ба́рзо лю́били... з вло́(х) до на(с) пришо́(л)... трѣ́дности... пѣ́сты(н)ого́ живо́та зне́сти не мо́же (се́ред. XVII ст. *Кас.* 87).

6. (член братства, релігійно-національного об'єднання) бра́т, бра́тчик: И ты́(ж) до́зволѣ́(м) на ко́жды(и) ро́(к) в́стано́влати́ два бра́ты ста́рыши(х)

кото́ры(х) бра́та на то́ оберѣ́тъ (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); що́ я то́ бачно́му и ро́стропно́му баче́нню в(ш)и́ м(л) па́но(м) и бра́тия(м) мои́(м) порѣ́чаю́ (Стря́тин, 1588 *ЛСБ* 101); а е́сли бы́ бра(т) бра́та сло́во(м) ѣ́ бра(т)ствѣ́ нага́нбы(л) ма́е(т) бы́ти кара́(н) сѣ́дѣ́на(м)... и бра́та пере́просити́ не ѡ(т)хо́дачи (Пере́мишль, 1592 *ЛСБ* 154); А и́(ж) с посро́(д)кѣ́ ва́(ш)и мо́(с)те́(и) рачи́ли(с)те́ дво́(х) бра́те(и) вы́(с)ла́ты до́ его́ го́(с)пода́рско́и мл(с)ти́ (Я́сси, 1610 *ЛСБ* 429, I); кни́гѣ́ кре́(ц)кѣ́ю ѡ(т) ва́ши(х) мл(с)те́(и) позы́ченѣ́ю́ пре́(з) бра́та на́шого па́фноті́я ѡ(т)сы́лаю́ (Київ, 1624 *ЛСБ* 493, I); и та́къ за бра́та... е́сть при́няты(и) и по́личены(и) ме́жи на́ми (Львів, 1650 *ЛСБ* 1043, 78);

(член цехового братства) бра́тчик: И сходи́тися́ у́рече́ного́ дне́ до бра́та ста́ршого́ цехми́стра, кѣ́то-рого́ събѣ́ выберу́тъ (Пере́мишль, 1563 *АрхЮЗР* 1/VI, 51); Та́къ те́жѣ́ ѣ́ при́(и)мова́(н)ю́ до цехо́въ бра́та, сѣ́мы на́(д) Поста́нове(н)е́ и фѣ́ндыши́ свои́ ѡ́бтя́(ж)ли́вы Ба́(р)зо́ вкла́дають (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2).

7. Вл.н.: Я́рема Бра́тъ (1649 *РЗВ* 407).

Див.ще БРА́ТЯ.

БРА́ТЪ² *див.* БРА́ТИ.

БРА́ТЪЯ *див.* БРА́ТЯ.

БРА́ТЪ¹ *див.* БРА́ТЪ.

БРА́ТЪ² *див.* БРА́ТИ.

БРА́ТЯ, БРА́ТА, БРА́ТИЯ, БРА́ТІА, БРА́ТІЯ, БРА́ТІА, БРА́ТЪЯ, БРА́ТЪЯ ж., зб. 1. (рі́дні, дво́юрі́дні) бра́тгя, бра́ти: Кото́рая ча́сть мнѣ́ ся за́ста-ла о́тъ бра́ти мо́ею ро́жено́е... вѣ́ ровно́му дѣ́лу (За́горів, 1550 *АЮЗР* I, 128); анѣ́дре(и) ми́цѣ́кови(ц) з бра́тьєю́ сво́єю жи́ли ѣ́ ме́сте (1552 *ОЧорн.* 3. 55); А е́сли бы́ не ѡ́писа(л), то́гда бра́(т) ста́рши(и) ле́(т) до́рослы(и) ма́е́тъ мо́ло(д)ше́ю бра́тьєю́ и се́страми ѡ́пекати́са (1566 *ВЛС* 67); я... на́проти́въ внесе́ня є́(и) в до́(м) мо́(и)... за́писа(л) ве́на ис при́ви(н)ко́(м) все́го сѣ́мою́ три́(с)та ко́пѣ́ гро́ше(и)... кото́рыє по́ сме́(р)ти... ѡ(т)ца́ мо́его... з де́лѣ́ ровно́го ѡ(т) бра́-ти мо́ею ро́жено́ю на ча́(ст) мою́ при́(и)дѣ́(т) и спа́-дѣ́(т) (Ві́нниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/1с, 1943, 15 зв.); си́ду(р) сы́(н) фе́дора за́(н)ча́(т)... //... за́писуе́(т)-са гро́ше(м) свои́(м) боро́ни(ти) бра́ткю́ сво́ю ѡ(д) вше́ла́кы(х) пе́(р)су́(н) (О́дрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37,

125 зв.- 26); коли са ему выпо(л)нило чоты(р)де-са(т) лѣ(т) пришло ему на мы(с)ль абы наведи(л) бра(т)ю свою (II пол. XVI ст. КА 33); А вы мои дѣти, или мои внуки, или пра(в)нуки, и моя братя на чужіи люде не да(и)те (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 225); Пань Янъ Хлебо(в)ски(и)... тепе(р) самъ чере(з) себе и именемъ брати свое(!) рожиное...// чыни(л) оповеданье и жалобливе Проте(с)това(л)се (Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 2-2 зв.); если отѣцъ алѣбо матка, алѣбо дѣти, алѣбо братіа противниками быти законѣ Бжому найдѣтса, противитиса и(м) маемо какъ неприѣтелемъ правды (Київ, 1637 УЕ Кал. 343); А на(д) то манифестацию заноси(л) ѿ погине- (н)є спра(в)... то є(ст)...//...листо(в) де(л)чи(х) мае(т)носте(и) Прежо(в) дво(х)... та(к) свежихъ межи братъєю рожиною Семено(м) и Миколає(м) (Житомир, 1650 ДМВН 196-197).

2. (рідня, родичи) браття: абы ѿ мае(т)но(ст)... лежачую и рѣхому, межи ма(л)жо(н)кою моею... и бра(т)єю бли(з)скими моими по животе мое(м) яки(и) ро(з)рѣхъ и ро(з)ницы не бы(ли)... ѿ(с)та-то(ч)ную волю мою на се(м) те(с)таме(н)те... ѿ(з)-на(и)мую (Пашева, 1592 ЛНБ 5, II 4047, 86); Они убо не сами едиными были, але имели други и братью (1600-1601 Виш. Кр.отв. 180); И якъ на зє-(м)ли гды якій члѣвкъ богатыи оумираѣтъ, зъ спѣ-ваніємъ жалоснымъ,... проваженъ бываѣтъ зъ домѣ братією своею, крѣвными и пріате(л)ми такъ и дшѣ таковѣ, вси сватыи тѣгоу... ѿплакивають (Вільна, 1627 Дух. б. 126); И розмовлѣти зъ вами, Ни єд-ной чвѣрѣти Смерть мнѣ нѣ повелѣла: еще днѣкъ-нѣти, братію, и Своѣ все кажетъ повѣргнѣти (Луцк, 1628 Андр. Лям. 18); Проклѣтый ханаанъ абовѣмъ невѣлникомъ бѣдетъ братьи своѣй (серед. XVII ст. Хрон. 17).

3. (люди одного суспільного прошарку) брати, браття: Мы... дикгнитаре... маючи пере(д) ѿчи-ма... потрібно еха(н)є... на елекъцию и ѿбирание нового корола абы нихто бє(з) насъ пѣа не ѿбиралъ але вси спо(л)не яко люди во(л)ные пѣа ѿбирали на што ѿбрали єсмо спосро(д) себе братью ншѣ (Берестечко, 1573 ЖКК I, 48); сѣтворитель... поча(л) мати родичѣ то(т) котры(и) вши(ст)ко зроди(л) по-ча(л) мати братію црѣй (XVI ст. УЕ № 29519, 18 зв.);

приятелі, друзі, браття: Если са покаешь, ми-лая рѣси, братия моя, и попы и черниѣ твои (ѿс-танете) ѿт незбожностей ваших, даст ти богъ по желанию твоему избавление (поч. XVII ст. Вол.В. 99).

4. (духовно близькі особи) братія, брати: Мы и(м) таковы(и) бл(с)венныи sprawy... ѿповѣдывали... и... для лѣпшее... вѣдомости на двєре(х) це(р)ковны(х) и то(т) ли(ст) бл(с)венны(и) на братію прибили (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 230, 1); Братя, другъ другу тяжкости носите и такъ наповните законъ Христовъ (XVI ст. НС 212); Мо(и) ласкавыє Пне Братя Здравья и до(л)голѣтньо(г) Пребывания в ши(м) мл(с)тя(м)... ѿ(т) г(с)да Бга Зычу (Ясси, 1606 ЛСБ 403); Пристѣпѣте ѡбѣги и нѣщи, братіа найближшаа Хва (Київ, 1625 Кон.Каз. 43); Чомужъ такъ нендѣземъ братіє: што такъ неслѣханому по-темненю нашемѣ за причина? (Київ, 1637 УЕ Кал. 954); Прѣто стѣи прагнѣтъ кончинѣ мѣра сегѣ... и просатъ... абы... рѣчено имъ абы еще мѣло потер-пѣли, дла братіи своѣй (Чернігів, 1646 Перло 136).

5. (члени монастирської общини) братія, монахи: Жаловала намъ виноградничка на имя теодосія... на игумена святого Николи Пустинского и на ихъ братію (Київ, 1507 АрхІОЗР 1/VI, 9); приєзди(л) до мене игѣме(н)... зъ некоторою братъєю... и жалова-ли мнѣ на че(р)касцо(в) (Черкаси, 1544 ЦНБ ДА/П -216, 101); А ижъ Іосифъ Веляминъ Рутскій справу свою зъ справою братіи монастыра Виленского злучоную мѣлъ,... просил, жебы и третій позовъ братіи монастырское... былъ читаный (Володимир, 1608 АСД VI, 116); Превелебнѣши(м) Архїєп(с)-помъ,... сослѣжителемъ и Братіи, Бл(с)венства... зычѣ (Львів, 1646 Жел. Сл. 2); Богданъ Хме(л)-ни(ц)кий... Со(т)никови Васи(л)ковскому... ѡз-найменуємъ: ижъ велебный ѿ(т)цѣ Ігуме(н) зъ бра-тнею своею уска(р)жилъсе (Київ, 1649 ЦНБ ДА/ 594, 1).

6. (члени братства, національно-релігійного об'єднання) братчики, браття: и ты(ж) на ко(г) бгъ переѣдсти(т) изъ бра(т)ства ча(с) сѣмртны(и) мае(м) егѣ вса брата къ грѣшѣ ѿпроводити (Львів, 1544 ЛСБ 10); Хотє(л) бы(х) мѣти и ко(л)ко ѡсобъ зъ в м(с) братии для намовы (Острог, 1591 ЛСБ 152);

ознаемуи и(ж) з листу ваше(г)... братію вашу просади на(с) абисми послали... пинѣзи дила роботи (Сучава, 1599 *ЛСБ* 330); Потребно явитиса лицѣ ваше(мѣ) о во(з)любле(н)ная бра(ти)я (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); В правдиво(и) вѣре и в побо(ж)ности квітнѣщи(м) паном брати виле(н)ско(г) бра(т)ства (Вишнівець, 1614 *ЛСБ* 454, 1); нами(л)шаа братіа, маючи такъ многіи прѣ(д) лежачіи добра, и обѣтницы г(с)дни, вси перешкѣды ѡ(т) себе ѡ(т)кін'мо (Вільна, 1627 *Дух.б.* 38).

Див. ще БРАТЬ.

БРАЦАЛО *с.* Знаряддя із зубцями, одна із деталей ткацького верстата; чесалка (?): *csusma*, ким(ъ)валъ, брацало (1642 *ЛС* 148); *pecten, nis*, гребне(н), брацало, брона (Там же, 303).

БРАЦКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦКІЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦКО *присл.* Те саме, що братерски у 2 знач.: Прийскръно: Истинно, роженѣ, ... щирѣ, пріателски, брацко, ведле права, слѣдне (1627 *ЛБ* 97).

Див.ще БРАТЕРСКЕ, БРАТЕРСКИ, БРАТЕРСКО.

БРАЦСКІЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦСТВО *див.* БРАТСТВО.

БРАЦЬКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЦЬСТВО *див.* БРАТСТВО.

БРАЦЬКИЙ *див.* БРАТСКИЙ.

БРАЧИТИСЯ *дієсл. недок.* Одружуватися: *de-pubo*, женюся, брачуся (1642 *ЛС* 158).

БРАЧНЫЙ, БРАННИЙ *прикм. (цсл. брачень)* шлюбний: брачное ѡдѣние(1489 *Чет.* 148 зв.); друже а(к) (!) еси тоу в'шѣль не маючи одѣна брачноѣ а ѡнь измолчаль (1556-1561 *ПЄ* 94 зв.); *matrimonialis*, брачни(и) (1642 *ЛС* 264); брачный союзъ *див.* СОЮЗЪ; сынове брачни *див.* СЫНЪ.

БРАШНО *с. (цсл. брашьно)* 1. Вироби з борошна: Того дѣля на день воскресения христова православные християне приносят во церковь освящати брашна або колач або пасху або агнец (Кринос, 1586 *MCSL* 1-1, 134); кто часто прімле(т) корицѣ в бра(ш)нѣ или кто еѣ та(к) ѣсть ѣ того блѣдѣсть и(з) лица выведе(т) і блѣдѣпно стане(т) (XVI ст. *Травн.* 136 зв.); бѣлшіе дѣли, или гроуши огор(о)дина, лѣчши соутъ пріаты в бра(ш)не (Там же, 364);

Пѣппа: сѣгѣбѣе... бра(ш)но є(ст) ѡ(т) имене хлѣба, иже латїнски Пѣніє нарицаєтсѣ (1627 *ЛБ* 80).

2. Харчові продукти, їжа, страва: чрѣво яко бѣз(д)ноу насыщає(ш) ѡ брашне печешисѣ а празниковѣ стѣхъ не честиши (1489 *Чет.* 370 зв.); пшевица варена с молоком(м) коро(в)имѣ, по подобію каши, и пріята, велми тѣло питає(т), паче нежели инѣя брашна (XVI ст. *Травн.* 455); Млекоу вас напоихъ, а не брашноу, абовѣмъ не могли есте, ани еще нынѣ // можете (1603 *Пит.* 106-107); брашна и пїтїа бе(з) врѣмени не прїемли, но в' подобно врѣма, в' закѣ(н) и вѣ слѣвѣ бжїю (Львів, 1642 *Жел. П.* 2 зв.); есѣа, снѣдъ, пища, брашно, зо(б) (1642 *ЛС* 183);

(*для тварин, птахів*) корм, пожива: положиша трупїя рабѣ твоихъ брашно птицамъ небеснымъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1023); *pastus, us*, пажить, брашно (1642 *ЛС* 302).

3. Прийняття їжі, їда: семеонъ... леже на землі .з. днии. не оуставая ни на брашно. ни на пїтьє (1489 *Чет.* 2).

Див. ще БОРОШНО.

БРАШНОКУПЕЦЬ *ч.* Торгївець харчовими продуктами: *orsonator, oris*, брашнокупецъ (1642 *ЛС* 293).

БРЕГЪ *ч. (цсл. брѣгъ)* 1. Те саме, що берегъ у 1 знач.: оускладше же телеса стѣ(х) мѣчнкѣ. привезоша на брегъ реки (1489 *Чет.* 146); ѡттолѣ долѣ Прѣтовом брегѣ против Сѣхане, а пак ѡттолѣ право оу грѣлѣ Топилѣну (Сучава, 1520 *ДВВ* I, 16); Ніла з' брѣгѣвъ ширѣко выливаючого: И весь Єгїпетъ, гѣйне напѣваючого. Бѣрзѣи жрѣдла Златооустого розливають: И боуїные потѣки с' себѣ выпѣщяють (Львів, 1609 *На Злат.* 2); А коли дѣрїй кѣ рецѣ прибѣглѣ нашѣль ю замѣрзлѣю. пѣрсове тѣжъ переходѣчи напѣлнили рѣку ѡ(т) однѣго брѣгѣ до дрѣгѣгѣ (серед XVII ст. *Хрон.* 422 зв.); Брѣгъ морскїй. *Littus* (1650 *ЛК* 430); Брегъ рѣчний. *Ripa. Margo fluminis* (Там же).

2. Те саме, що берегъ у 2 знач.: ога, а(е), кра(и), конє(и), брег(ъ), страна (1642 *ЛС* 294).

3. Те саме, що берегъ у 3 знач.: кѣ тому брегы и яркы ведле циркусу а знаковѣ меджы, вѣкол почавши пониже млина одѣ броду просто вѣ гору ку

полночи (Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); выйде на брегъ понадъ цминтирь (!), обдалъ на два пруты громады и пода въ другій яркъ (Там же, 226).

БРЕДИТИ, БРѢДИТИ дієсл. недок. (що, о чім і без додатка) (говорити нісенітниці, дурниці) теревенити, верзти, плести (що, про що): А дрѣгїе ба(с)-ни блюзнѣрства... прете(р)плю, и ни зашто поличѣ и вмѣню. дла тѣго и(ж) языкъ тѣе брѣди(в), шго є(му) дѣ(х) лѣкавы(и) шепта(в), а не што его мы(с)ль ра(з)сѣжденїа ч(с)таго ѡ(т) дмного сѣщества ѡбраза бжїа плынѣща наставляла (1598 *Виш. Кн.* 278 зв.); Пытаю далей, если жъ тѣе такъ кгрѣтѣвныи и достатѣчныи привїлыа, ѡ котѣрыхъ ты брѣди(ш), римскїе бїскупы мѣли; чомоу жъ яко бы ѡ ты(х) кгрѣтѣвныхъ запомнѣвши,... //... дирѣвыхъ правъ и доводѣвъ досагали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 112-112 зв.); Протожъ и самъ (ѡилялетъ) не ведаеть, што бредитъ (Вільна, 1599 *Ант.* 869); Благоу: Благословлю, брѣджоу (1627 *ЛБ* 11).

БРЕДНЯ, БРѢДНЯ, БРЫДНЯ ж. 1. (безглузді думки, вислови) верзіння, нісенітниці, бредня, бридня: и на бредню ѡилялетову, которою Никиѡра боронить, ничего не отказую (Вільна, 1599 *Ант.* 889); Если тое малое скажете ми извѣстно, буду разумѣти, яко ползует вас тая брѣдня, за чим ся гоните (1599-1600 *Виш.Кн.* 153).

2. (навмисне перекручення фактів) вигадка, брехня, обман: бачишь якъ са за оказїею твоєй бреднѣ, штоучне й фортѣльне а пыхѡю пѣхнѣче твоїхъ нѣйсва(т)ши(х) панѡ(в) и єдновлѣстниковъ костѣльныхъ пѡстѣпки ѡбѣявили (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 139); Блѣдъ: Бѣнкар(т), ло(ж), ... бѣснь, вѣмысли, ... брѣ(д)на, лжа (1627 *ЛБ* 11).

3. Химери, примха, забаганка: еще еси пѣ(р)цѡлюбѣць, шафранѡлюбѣць, ...//... цѣкролѡлюбѣць. и дрѣги(х) брѣденъ горъко и сла(д)колюбѣць (п.1596 *Виш. Кн.* 249-249 зв.).

4. ч. Вл.н.: Кило бры(д)ня (1649 *РЗВ* 323 зв.).

БРЕЖЕНІЄ с. (цсл. брѣжение) піклування, опіка, оберігання: Гражане львовьскїи. желѣюще имѣти строєніе изрядное во вѣчилици семъ. в немъ же дѣащи(м) писанїю словѣ(н)ску и рѣскѣ. вдѣхомъ к симъ ѡ(т) братїа наша мужа два, ради всякого бреженїа (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 9); Бреженїе. Cus-

todia. Excubia(e) (1650 *ЛК* 430).

БРЕЗИНСКИЙ, БРЕЖИНСКИЙ, БРИЗИНЪСКИЙ прикм. (про одяг, пошитий зі сукна, виготовленого у польському містечку Бжезіні) брезинський: убранє белое, брезинское (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); коня у мене, шерстью сивого, зъ седломъ, кгермякъ белый брезинский отняли и розбили (Луцьк, 1596 *АрхЮЗР* 3/1, 117); пограбили... у Радка Приступы — шаблю и копенякъ белый, брежинский (Луцьк, 1609 *АрхЮЗР* 6/1, 357); сукно брезинское (бризингское) див. СУКНО.

БРЕКАЛО ч. Діал. брикайло "той, хто має звичку хвицатися". Вл.н.: Хома Брекало (1649 *РЗВ* 320).

БРЕКЛЕСТЬ ч. (стп. brekleszt) гатунок недорогої тканини: кня(з) жа(с)ла(в)ски(й)... да(л) пры погребѣ... сѣкна чи(р)воного брѣ(к)лестѣ: котры(м) мары прыкрыто было (Львів, 1626 *ЛСБ* 1049, 6).

БРЕМЕННАЯ, БРЕМЕНАЯ, БРЕМЕНЪНАЯ прикм. (тільки ж.р.) вагітна: прѣто ижъ былъ зъ дѣмоу и пѡколѣна двѣдѡвого абы былъ пописанъ ись мрїею ѡброученною ємоу женѡю а тогды то брѣменъна была и стѣлоса кѡли тамъ были выплѣнїлиса днѡве // рѣдити єй порѣдила сѣна своєго (1556-1561 *ПЕ* 212-212 зв.); дочка моя... естъ бременъна (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155); Невѣста бременнаа зѣвше ѡ десатѡмъ м(с)ци мыслить (Київ, 1625 *Коп.Каз.* 40); Если бы са повѣдили мѣжеве, а оудѣрилъ бы котѣры(и) невѣстѣ бременю такъ, жѣ бы поронїла, але сама жива зостѣла подлаже шкодѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 98 зв.).

Див. ще **БЕРЕМЕННАЯ**.

БРЕМЕНОНОСНЫЙ прикм. (який носить тягар) нав'ючений. Образно: За(с) ѡборочаючиса к тебѣ рѣгательєви ѣночєскаго чїнѣ, и чѣдѣюса томѣ твоємѣ незно(с)номѣ ѡсѣдла(н)ю, ты(м) та(ж)ки(м) и бременоносны(м) сѣдло(м) кглѣ(п)ства (п.1596 *Виш.Кн.* 245).

БРЕМЕНЪС с. (цсл. брѣмение) вагітність: чучючи ся быт в томъ початю и бременью и... не хотечи того занехат, абы напотомъ якого мниманя на собе не понєсла, ку ведомости моеє, отца своєго, то припустила (Володимир, 1567 *АрхЮЗР* 8/III, 155).

БРЕМЯ, БРЕМА с. (цсл. брѣма). 1. Те саме, що

беремя у 1 знач.: А протожъ радиль бы-мъ я вѣля-
летови, абы лепей у свою мангытку смотрель, што
въ ней носить, а въ чужую не загледалъ, кгдажъ
кождый понесетъ свое власное бремя (Вільна, 1599
Ант. 925); Каждый свое бремя понесетъ (XVI ст.
НЄ 150); on(us), eris, бремя, тягота (1642 *ЛС* 292);
Брема Onus (Уж. 1645, 27); Брёма. Onus. Pondus
(1650 *ЛК* 430);

перен. (*про Їжу*) тягар: егда в мѣрѣ бремя на-
ложи(т) [въ черево], тогда лачно плывати може(т),
то є(ст) мѣтиса чита(ти), бе(з) забавы сна (п. 1596
Виш. Кн. 234).

2. Те саме, що бремя у 2 знач.: Иго бо моє
сла́(д)ко и брёма моє лёгко є(ст) (1556-1561 *ПЄ*
55); Кѣ тому поколь еще тоє ѡ(т)ступство не ста-
лося и не слыхоно (!) было ѡ ни(м). за розказанѣмъ
и бл(с)вение(м) сте(и)ши(х) ѡ(т)ць патриа(р)ховъ
митрополитовъ и епи(с)коповъ и всѣхъ на(с) дхов-
ны(х), и дрѣгие тяжари великие бремя(н) дховны(х)
зачали на собѣ носити (Львѣв, 1609 *ЛСБ* 422).

3. Те саме, що бремя у 3 знач.: Не ужасайтесь
в послѣднее время, одно облегчайте грѣховное бре-
мя (к. XVI ст. *Укр. л.* 88); вложѣль на ма брёма лѣ-
ности, и оумъ мой склонѣю къ зѣмнымъ сладостемъ
(Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 170).

БРЕНЄ *див.* **БРЕНІЄ**.

БРЕНЕНЪ *див.* **БРЕННЫЙ**.

БРЕНІЄ, **БРЕНЄ** *с.* (*цел.* брьние) 1. Глина, бо-
лото, розрѣдженa земля: тоє рѣкши плѣноу(л) на
землю и оучѣнили бѣлото зъ гліны [брѣніє або
грѣзь] и помазаль ѡнымъ бѣлото(м) ѡчи слѣпомоу
(1556-1561 *ПЄ* 384 зв.); Црковъ востѣчнаа... тайнѣ
миропомазанѣа ѡ(т)правдѣтъ, по преданѣю с(т): со-
бѣро(в), а костѣль захѣдний такъ великѣю таєм-
ницѣ... ѡ(т)кладѣтъ на бирмова(н)є до лѣтъ доско-
налых, а вмѣсто того брѣніє(м) и солѣю помазѣтъ
при крѣщенѣи (Киѣв, 1621 *Кол. Пал. (Лв.)* 24); Брѣніє.
Lutum. Sa(c)num (1650 *ЛК* 430).

2. Вантаж, тягар, ноша: Єсли оузришь осла не-
навѣдачого тебе а ѡнъ лежить под брѣнемъ, не ми-
нешъ але подвѣгнешъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.*
100 зв.); брѣніє грѣховное — грѣховний тягар,
грѣхи: видѣлесь мене, брѣніємъ грѣх(в)ни(м) ѡб-
таженнѣю (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 95).

БРЕНКЪ *див.* **БРАНКЪ**.

БРЕННЫЙ, **БРЕНЕНЪ** *прикм.* (*цсл.* брьнныи)
тлѣнный, минуций: Понева(ж) не писа(л) дхъ стѣ(и)
ни аггль но рѣка гр(ѣ)шна и бре(н)на (Угринѣвѣ,
1592 *УИ* 1911/2, 36); бре(н)ною рѣкою моею ва(с)
цѣлѣю цѣлованѣе(м) стѣ(м) (Афон, 1614 *ЛСБ* 446,
1 зв.); Ѡ(т) сѣхъ всѣхъ блг(д)рѣ та, и величаю;...
Азь недосто(и)ны(и); малый трѣдъ оума мѣгѣ: и
брѣнной рѣкѣ; сѣтнаа тѣаръ, приношѣ (Чернѣгѣв,
1646 *Перло* 169 зв.).

БРЕСТИ *дієсл. недок.* Їти, прямувати, брести:
Бреду. Vado (1650 *ЛК* 430).

БРЕУСЪ *ч.* *Діал.* Бреус "вайлувата, неповорот-
ка, незграбна людина високого росту". Вл.н.: Иванъ
Бредсъ (1649 *РЗВ* 400 зв.); Степа(н) Бред(с) (Там
же, 429 зв.).

БРЕХАНЄ, **БРЕХАНЬЄ** *с.* Брехання, гавкання:
лаанѣе, вытьє, бреханье (1596 *ЛЗ* 30); Лаанѣе... ла-
ате(л)ство... Бреха(н)є, щеканье (1627 *ЛБ* 57).

Пор. **БРЕХАТИ**.

БРЕХАТИ *дієсл. недок.* 1. (на кого і без додат-
ка) Гавкати, брехати: лаю, вѣю, брешѣ (1596 *ЛЗ*
54); Помени на оную приказку: "собака брешетъ,
а ветрѣ несетъ" (Вільна, 1599 *Ант.* 947); власне я(к)
чюжѣ псы, на того кто ихъ годоує(т) єднако брѣ-
шоу(т). такъ и злыє, добродѣемъ якъ // нѣпрѣа-
телємъ шкѣда(т) (Острог, 1614 *Тест.* 149-150);
Лаю: Рыкаю, брешѣ, щеканю, вѣю (1627 *ЛБ* 57); bau-
bari, брехати, хапати (1642 *ЛС* 101).

2. (на кого) Зводити наклепи (на кого), говори-
ти неправду, обманювати (кого), брехати: коли бы
кто комѣ рекъ же ты не чистого ложа сы(н), а того
бы на него не довель, тогды... таковы(и) маєтъ тую
примо(в)кѣ пере(д) сѣдомъ такъ ѡчистити, и тыми
словаы мовити што єсми мени(л) на тебе же бы ты
не бы(л) чи(с)того ложа сы(н) то(м) на тебе бре-
ха(л) яко пе(с) (1566 *ВЛС* 7).

БРЕХАЧЪ *ч.* Брехач, брехун, наклепник: лаа-
те(л), бреха(ч) (1596 *ЛЗ* 54); Лаатель: Брехачъ,
щекаръ (1627 *ЛБ* 57).

БРЕХУНЕЦЪ *ч.* 1. Брехунецъ: Нехай всѣ мо(л)-
чать; нехай всѣ ѡпочивають: и пого(р)жають вси:
а брехдонецъ зайсте всѣхъ ме(н)ший (Євѣа. Вільна,
п. 1616 *Прич. отех.* 16).

2. Вл.н.: Иванъ брехѡнецъ (1649 РЗВ 175).

БРЕХУНЪ ч. Дворовий собака, дворняга: Цена собакамъ: // за пса домового брехуна три рѣбли гроше(и) (1566 ВЛС 99 зв.-100).

БРЕЧКА, БРЕЧЬКА ж. (*дика гречка*) бречка. Вл.н.: Я, Микола, игуме(н) // меле(ц)ки(и), и я, Стани(с)ла(в) Хмеле(в)ски(и), того (ж) часу и (д)на заразо(м) ѡсве(т)чили и ѡповедали то(т) бо(и),... мешанину кове(л)скому Гри(ц)ку Бре(ч)це (Володимир, 1578 ТУ 172); Ва(с)ко Бречька (1649 РЗВ 439 зв.).

БРЕШЪНИКЪ ч. брешъникъ зверинный — гончак: Цена собакамъ: // за пса домового брехуна три рѣбли гроше(и), за следника и за брешъника звери(н)ного ше(ст) рубле(и) (1566 ВЛС 99 зв.-100).

БРИВА див. **БРОВА**.

БРИДИТИСЕ див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДИТИСЯ див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДИТИСА див. **БРЫДИТИСЯ**.

БРИДКИЙ див. **БРЫДКИЙ**.

БРИДКІЙ див. **БРЫДКИЙ**.

БРИДКО див. **БРЫДКО**.

БРИДКОСТЬ див. **БРЫДКОСТЬ**.

БРИДЛИВОСТЬ див. **БРЫДЛИВОСТЬ**.

БРИДЛИВЫЙ див. **БРЫДЛИВЫЙ**.

БРИДОТЕНЪ див. **БРЫДОТЕНЪ**.

БРИЖЕВАТИ, БРЫЖОВАТИ дієсл. недок. (*стп. bryżować*) (чим) оздоблювати гафтом, вишивкою: К томѡ теж ѡзал есми ѡ Их Милости рѡхомых рѣчей: ... четвертаа шата поношенаа черленою ж адамашки ѡксамитом злотоглавым брижевана, патаа шата табиноваа злотоглавом брыжована (Несухоїже, 1550 АС VI, 5).

БРИЖОВАНЕ с. (*стп. bryżowanie*) оздоблення гафтом, вишивкою: щаплѣніе, тѡе(ж) и та(м)же брижован(е) (1596 ЛЗ 88).

Пор. **БРЫЖОВАТИ**.

БРИЗИНЪСКИЙ див. **БРЕЗИНСКИЙ**.

БРИКЪ ч. Брик. Вл.н.: Люди подворищъные: Паць — дворище, Прокопъ — дворище,... Тимошъ Брикъ — дворище... повинни робити коли роскажугъ (Деречин, 1582 АрхІОЗР 6/1, 115).

БРИЛА ж. Брила: Брилѡ снѣгѡ вимаю(т) и кгда

летячи з гори, ѡни его рили хворо(с)тѡ дерево ломили (1582 Кр.Стр. 43 зв.); massa, а(е), полща,(!) смѣшеніе, грудѡ, брила, тѣсто (1642 ЛС 264).

БРИЛКА ж. (*мала брила*) брилка: Зве(р)ху... и(с) скалы сточиласы (!) бри(л)ка снѣгѡ (1582 Кр.Стр. 43 зв.).

БРИЛЬ див. **БРЫЛЬ**.

БРИМЪНЬЕ див. **БРМЕНЬЕ**.

БРИМЪТИ див. **БРМЪТИ**.

БРИНУТИ див. **БРНУТИ**.

БРИНАЩІЙ прикм. (*який бринить*) дзвінкий: хотѡи бы(х) бы(л) яко мѣ(д) звинащій или яко звѡ(к) брипащій... а любве ко бли(ж)ни(м) своимъ не мѣль, теѡды тыи рѣчи всѣ нѣ за що соу(т) (к. XVI ст. УЄ № 31, 195 зв.).

БРИСТИ дієсл. недок. 1. (*повільно йти*) брести: gradior, иду, бриду (1642 ЛС 210).

2. (*проти кого*) Боротися, виступати: если онаа голова такъ слѣпо противъ правды бжѡе бридѡчи в долъ впадаеѡ, члонъки за нею не моусатли (Острог, 1587 См. Кл. 19 зв.).

БРИТВА, БРЫТВА ж. Бритва: бл(с)вень тѡи члѡкъ на егѡ же главѣ брытва не боудеть (к. XVI поч. XVII ст. Кн. о. лат. 104 зв.); Брычъ: Брытва, стригѡльник' (1627 ЛБ 12); бри(т)ва (I пол. XVII ст. Сем. 121); Авраме, возми а оѡдлаѡ осла твоегѡ, шѡты, хлѣбъ, и вино, и брытѡв взѣмши, и иди на гѡрѡ ѡаѡрскѡю (серед. XVII ст. Хрон. 25 зв.); Аггль г(с)днїи... рекль до неї... почнѣшъ и порѡдишъ сѡа, кѡрогогѡ головы бритва се не дѡткне(т) (Там же, 183 зв.); *У порівн.*: язы(к) твои яко бритва изоштрена, сотвори(л) еси ле(с)ть (1489 Чет. 248 зв.); діаѡл' в' злѡсти найпотѡжнѣйшїй: кѡрогогѡ языкъ якъ брытва выоштрѣнаа (Львів, 1642 Час. Слово 267 зв.); в т(ѡй) зе(м)лѣ звѣра... ро(г) маєть на тѣлѣ... // ясни(и) барзо ѡстри(и) якъ бри(т)ва (серед. XVII ст. Луц. 533-534); *Образно*: якъ филистаѡе еслибы головы сампсѡновы не ѡголіли, нѣкды бы егѡ зѡбити не могли, та(к) тежъ еслибы // тѣло тѡе не мѡгло трѣпѣти брытвы стр(с)тною и меча кр(с)тного, але зѡвше было пресвѣтлѡе (поч. XVII ст. Проп. р. 268 зв.-269).

БРИТИ, БРІТИ дієсл. недок. Стригти, голити; ѡбрыѡ, ѡброснѡю: ѡбтираю, ѡстригаю... То(ж) и

брѣю (1627 ЛБ 149); Брѣю. Rado. Tondeo (1650 ЛК 430).

БРИТКИЙ *див.* **БРЫДКИЙ**.

БРИТКО *див.* **БРЫДКО**.

БРИТНИКЪ ч. Голяр(?): Бритникъ. Rasor (1650 ЛК 430).

БРИТЫЙ *прикм.* Голений: Бритый. Rasus (1650 ЛК 430).

БРИЧЬ ч. Бритва: Бричь. бритва. Nouacula (1650 ЛК 430).

БРИТИ *див.* **БРИТИ**.

БРМЕНЬЕ, БРИМЪНЬЕ с. (*стп.* brzmienie) звучання, бриніння, дзвеніння: Звѣкъ: Гѣлосъ трѣбный, дзвѣнкъ, брѣнкъ, брѣмѣнье, брѣзкъ, або гѣлосъ. Такъ же: шѣмъ ѡ(т) пчѣлѣ, или йныхъ лѣтающихъ(х) робачкѡ(в) шѣмъ (1627 ЛБ 42); Але ѡ прїидеть ти Панъ повторе, прїидеть: И з бременемъ трубы страшной, зъ неба зыйдетъ (Львѣв, 1630 Траз. п. 164); Вѣсь лю(д) видѣлъ гѣлосы и блискѣнья и бримѣнья трѣбы (серед. XVII ст. Хрон. 97).

Пор. **БРМѢТИ**.

БРМѢТИ, БРИМѢТИ, БРѢМѢТИ, БРѢМЯТИ *дієсл. недок.* (*стп.* brzmieć) 1. (*видавати, створювати звуки*) звучати: В рожествѣ егѡ аггѣли зъ нѣба зѣстѣпѣли, // нѣ(с)наа на повѣтрѣ гармонѣя брѣмѣла, нѡвыѣ на нѣбѣ показѣлиса звѣзды (поч. XVII ст. Проп.р. 196-197); Рѣдѣиса Пѣцѣло, котраа мѣдѣ выпѣщѣешъ,... Ра(д)уи(с) Пѣстырѣ, котѡры(и) я(к) трѣба шумишъ, И а(ж) до прише(с)тѣвѣа Хѣва въ Црква(х) брѣмишъ (Львѣв, 1614 Кн. ѡ св. 405); Звѣцаю, або звацаю: Брѣмѣю, дзвинѣю, звонѣю, бразчѣ, гѣчѣ (1627 ЛБ 42); Под котрою хоругвою...//... всѣхъ судити, на землю зыйдеши, Кгды труба страшная всюды брѣмѣти будетъ (Львѣв, 1630 Тр.п. 170-171);

(*мати гарне звучання, бути дзвѣнком*) звучати, бринѣти: имѣти боуде зерцѣло видѣнѣа тѣинъ бжѣихъ, и премѣдрости его, и гоусли слѣдко бримѣнѣи, слышѣнѣе пѣсней аггѣльскихъ (Почаѣв, 1618 Зерц. 83); Уго и Бо(з)скѣй тѡй предѣвный мѣ(ж),... Црѣбный соловѣй, вѣдѣчно // брѣмѣчѣе нѣчинѣе Пр(с)тго Дѣа (Киѣв, 1619 Гр. Сл. 220-221);

(*про воду*) бринѣти, дзюрчати: При тѣхъ вѣдѣчнѣе брѣмѣчихъ водѣхъ, еи здѡбѣчи: На позрѣньѣса Слѣчныхъ дрѣвъ, всѣхъ привѡдачи (Львѣв, 1609 Па

Злат. 2 зв.); оутѣснѣнаа строуга, ѣлбо потѡкъ брѣмѣчѣй, презъ то гѣлосъ жѣлосный нѣѣкѣй выдаѣтъ (Львѣв, 1614 Кн. ѡ св. 440).

2. (*чутися, лунати*) звучати: Слышѣ гѣлосъ ѡный въ оушѣхъ мойхъ оуставѣчнѣе бримѣчѣй (Сѡвѣ а. Вѣльна, п. 1616 Прич. ѡтѣх. 13 зв.); у вушѣхъ брѣмѣяти (*зберѣгатися в пам'яті, згадуватися*) у вушѣхъ звучати: За чимъ постерегаючи я того всего, абы то у вушѣхъ неприятельскихъ и невѣдомыхъ людей почтѣвыхъ не брѣмѣяло (Луцьк, 1599 Арх ЮЗР 1/VI, 273);

(*вимовлятися, виголошуватися*) звучати: В нѣкоторыхъ слѡвахъ слѡвѣнскихъ по Рѣскѣ нѣѣако(с) прѣкрѣй брѣмѣчи(х) тран(с)пѡзицѣѣ заживѣлисмо (Львѣв, 1639 Апост. 12 зв. нenum.);

(*про зміст, ідею*) звучати: тѡтъ лѣстѣ, ани Пѣвѣла стѡгѡ ѣстъ, ани такъ тѣи слѡва въ нѣмъ брѣмѣтъ (Киѣв, 1632 МКСВ 278).

3. *Перен.* (*поширюватися скрізь, бути відомим усім*) лунати: Якое мѡви(т) ѡное боуде(т) щѣастѣ? гдѣ жа(д)ного не боуде(т) злого,... гдѣ брѣмѣти боудѡу(т) слѣвы и хвѣлы бжѣе (поч. XVII ст. Проп.р. 234 зв.); дѣди(ч) ѡстрѡжны Цнѡтъ и(х) знаменѣты(х): ѡ котры(х) брѣми(т) слѣва, И брѣмѣти пото(л) бѡде(т), поко(л) аже Нѣва...// бѣ(г) свѡй бѡде(т) справѡвати По морѣ (Киѣв, 1618 Вѣзер. 14-15).

4. *Перен.* (*бути доказом, свѣдѣнням чогось, указувати на щось*) промовляти: самый текстъ евангелскѣй самъ презъ себе брѣмитъ мѡвѣчи (1603 Пут. 49).

БРНУТИ, БРИНУТИ, БРЫНУТИ *дієсл. недок.* (*стп.* brnąć) переходити вбрѣд, брѣсти: Ци(м)бровѣ тежъ прѣ(з) атѣсы(с) рѣкѣ смѣло(с)тѡу ва(р)варьскою бринѣли, бѣ(з) люди(и), и бѣ(з) мо(с)то(в) (1582 Кр. Стр. 44 зв.); Бринѣ (Уж. 1643, 39 зв.); Брынѣ transseo aguam (Уж. 1645, 66).

БРОВА, БРИВА ж. Брова: а невѣстька тѣвонова збѣта, рана крѣваваа на бровѣ аж до кости (Луцьк, 1560 AS VII, 60); supercilium бровѣи (I пол XVII ст. Сем. 167); подноситъ бровѣи — зазнаватѣся: Помѣслитъ бы трѣба, хто са... смѣетъ Роскошѡватъ, по(д)носѣтъ бровѣи (Вѣльна, 1620 Лѣм.К. 19).

Див. ще **БРОВЪ**.

БРОВАРЕЦЪ ч. Броварник (?). Вл.н.: Ма(р)тинъ броварецъ (1649 РЗВ 341 зв.).

БРОВАРНИКЪ ч. (робітник броварні) броварник: ксендзь Ангѣтоній Янишевскій... //... противко... подданым... Стефана Святополка Четвертенского,... што на Воли передместской... мешкають: Свиридови броварникови, Остапови пекарови... //... оферовалсе правѣне чынити не занехати (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 156-157).

БРОВАРНОЕ с. (податок, який сплачували за виробництво пива та за торгівлю ним) броварне: сами себе чинши, броварное и всякие доходы, которые власне на плебанахъ Светого Духа и на убожество Луцкое, на выхованье, приходятъ, собѣ берете и въ свой пожитокъ оборочаете (Луцьк, 1582 *АрхІОЗР* 1/1, 156).

Див. ще **БРОВАРСЧИНА, БРОВАРЩИНА.**

БРОВАРНЫЙ прикм. 1. (який стосується броварні, пивоваріння) броварний: они... броварные рѣчи з двора его покрали (Берестя, 1512 *АС* III, 98); пограбили... котель броварный, за пятнадцать золотыхъ (Володимир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 137); огнемъ знесли и зништили, начиня броварные и виничные (Житомир, 1646 *АрхІОЗР* 6/1, 540).

2. У знач.ім. Вл.н.: хома брова(р)ны(й) (1649 *РЗВ* 306 зв.).

БРОВАРСЧИНА ж. Те саме, що броварное: упередъ менуючи и кладучи въ томъ пожитки арендарские, мимиходы, капъсчины, броварсчины, воскъ отъ сычєна меду... менованные неменованому и неменованные менованому ничего шкодити и обличати не мають (Бердичів, 1611 *АрхІОЗР* 6/1, 373).

Див. ще **БРОВАРЩИНА.**

БРОВАРЩИНА ж. Те саме, що броварное: Такъже пива волные въ тыхъ маестностяхъ моихъ быть не мають, опрочъ весель, и то за ведомостью арендаторовъ, отъ которыхъ броварщины повиненъ заплатитъ грошей дванадцать (Камениця, 1607 *АрхІОЗР* 6/1, 343).

Див. ще **БРОВАРСЧИНА.**

БРОВАРЪ, БРУВАРЪ ч. (стп. browar, сви. brouwer) 1. Броварня, бровар, пивоварня: на доле по(д) замкомъ... ста(й)на а броваръ съ светлицю (1552 *ОКЗ* 33 зв.); жыды... мыто Кремене(ц)кое з млыны,... бровары з ме(р)ками солодовыми...

кажды(и) рокъ до Ска(р)бу нашего аре(н)доу плачыва(ли) по чотырыста... копъ гроше(и) (Вільна, 1560 *ТУ* 90); ѡзабиши 8 реки шла сѧ гре(т) до бровару где пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 59); Въ томъ дому... стайня рубляная, брुваръ рубляный (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/1, 53); За манастиремъ... броваръ рубленый, драницами побитий; въ немъ котель пивный, кадей великихъ две, приаки 2, корыто одно (Локачі, 1593 *АрхІОЗР* 1/1, 370); До(м) 8 томъ се(л)цѧ и все бѣдова(н)є брова(р) ви(н)ница ста(й)ня (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 40 зв.); Брѡваръ. Officina cerevisiaria (1650 *ЛК* 430).

2. Велика бляшана посудина для пива: по(з)ваны(и) побра(л)... броваро(в) зо (в)сѣ(м) два по (д)вана(д)ца(т) копъ грѣше(и) лито(в)ски(х) коштовали ко(т)ло(в) два (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148 зв.).

3. Тільки у мн. Бровари. Вл.н.: отецъ архимандритъ и капитула... з розныхъ селъ... з Пуховой Слободы, з Новоселок, з Броваров... козаковъ Запорожскихъ... мощно, кгвалтамъ, арматно насълали (Житомир, 1630 *АрхІОЗР* 1/IV, 618).

БРОВЪ, БРОВЬ ж. (цсл. брѣвь) те саме, що брова: у Миколая Воротницкого виделом над левым оком на брви рану кровавую (Володимир, 1616 *АрхІОЗР* 1/IV, 447); на протє(с)та(н)та напа(в)шы,... зыкга(р)мистръ... рану кровавую шко(д)ливую великую а(ж) до самое ко(с)ти въ голове ве(д)ля чуприны зъ правое стороны, другую на бро(в) на(д) левы(м) ѡко(м) те(ж) кровавую шко(д)ливую,... позадавалъ (Володимир, 1646 *ТУ* 331); Брѡвь. Supersilium (1650 *ЛК* 430); въ (на) бровъ: а) відкрито, прямо в очі, неприховано: А што называетъ, Филиалетъ справы синодовые зъ стороны митрополитовы — фразкою, баламутнею и блазеньствомъ, бо тутъ не только митрополитови и владыкамъ прывавляетъ, але и сенаторомъ,... якобы надъ фразгками и баламутнею бавилися, а навєть и самому... пану нашему въ бровъ, который... посведчаєть тые справы (Вільна, 1599 *Ант.* 805); на бров отвѣт ему дам (1608-1609 *Виш. Зач.* 213); б) до совѣсті: А што противникъ пишеть, ижъ панове свѣтскіи попомъ, якъ хотятъ, розказують и берутъ зъ нихъ што хотятъ, и робити розказують, то-

нехай... паномъ Полякомъ въ бровъ и в сумнѣнье ихъ!... знакъ вѣри и побожности пановъ... же іереевъ Божиихъ такъ непобожне шанують, же и поборы зъ нихъ берутъ (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1128); в) віч-на-віч, лицем в лице: Нинѣ Велзевулъ Княжа, ввесь смуткомъ естъ знятый: гды му презъ Крестъ праве въ бровъ сталъ Ісусъ распятый (Львів, 1630 *Траг.п.* 173); на **высокость** подносити **бровъ** — зазнаватися: хто не в' якѡмъ дрѣгомъ мѣстѣ, тѣлько в' сѣмо(м) великослѣвно(м) Рѣмѣ бѣвши, кгда са присмѣтрить штѡ са за неправѡсть дѣеть ѡ(т) тѣхъ котѡрыи на высокость по(д)но́сать бровъ, (тѡ естъ котѡрыи гордо собѣ починаю(т) и хвалѣтѣса же Ап(с)лѣськѣи посѣли мѣсца (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 190).

БРОВЪКО ч., *розм.* Бровко. Вл.н.: Степа(н) бровъко (1649 *РЗВ* 194); Паве(л) бровъко (Там же, 376).

БРОДА ж. (*смп.* broda) борода. Вл.н.: Микола(и) брода г(рш) по(л) г̄ (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036, 19).

Див. ще БОРОДА, БРАДА.

БРОДАВКА ж. (*смп.* brodawka) бородавка. Вл.н.: справца коморы Лу(ц)коє... зъ товарышомъ свои(м) жидомъ Якубомъ, котѡрыи ѡ(т) Бродавки устано-венъ,... ѡ(т) кожѣдого каменя зособна по шести гроше(и) взяли (Луцьк, 1570 *ТУ* 148); 8 месте(х)... на(р)ви и бе(л)ску была помова на жиды котѡрыє ѡ(т) справе(ц) поборо(в) и мы(т) его давыда шме(р)-левича а исака брода(в)ки... на прикомо(р)ка(х) ко-моры по(д)ла(ш)ское мы(т) и поборо(в)... пересте-рега(ли) (Володимир, 1657 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 53).

Див. ще БОРОДАВКА.

БРОДИТИ, БРОДІТИ *дієсл. недок.* Блукати, бродити: Мѣло вчѣснѣ погѡдне на мѡрю плываєтъ, Котѡрого штѣрмъ нѡсить, фѣла заливаєтъ,... пор-тѣ не дохѡдитъ, Часомъ ѡ(т)кѡль ѡ(т)стѣпилъ, в' тѡмъ же мѣстѣ брѡдитъ (Вѣльна, 1620 *Лям.К.* 16); Бродіти (*Уж.* 1645, 50 зв.); вѣ крѡви бродити *див.* КРОВЬ.

БРОДЪ, БРУДЪ ч. 1. Брѣд: А потомъ есми по-вел ѡт тогож бродѣ... на остров (Пісочне, 1541 *AS* IV, 282); наши м[о]лебниці... дали за измяноу Маг-далини... два селище... пониже каменнаго брода

на оустіє потока (Бирлад, 1555 *DBB* I, 55); исходитъ пут из лѣса на... брѣд Вербовець (1583 *DBB* 1, 86); къ тому брегы и яркы ведлѣ циркусу а знаковъ ме-джды, вькол почавши пониже млина одѣ броду просто въ гору ку полночи (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV 225); Водотѣчь: Брѡдъ, потѡкъ (1627 *ЛБ* 16); тоѣй нѡчы перепровѣдилъ [Іаковъ] сво(и) набѣтокъ чѣрезъ брѡдъ, а сѣмъ zostалъ на тѡмъ бѡцѣ брѡда (серед. XVII ст. *Хрон.* 50); Бродъ. Vadum (1650 *ЛК* 430).

2. Вл.н.: иде меджа тымъ яркомъ понадъ млинъ мой, ажъ ку цестѣ преходячей потокъ ку Липнику, званъ Бродъ (Фольварк, 1606 *НЗУж.* XIV, 226);

у складѣ вл.н. бродъ **гордовский**: види(л) есми противъ бродѣ го(р)довского... зна(к) зопсова(н)я слободы (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 122 зв.); бродъ **Гринковъ**: Штѡс дотычетъ бродѣ Гринкова волно князю Ковелскому в томъ мѣстѣ став засы-пати (Ковель, 1538 *AS* IV, 168); бродъ **кривый**: Подѣстарости(и) ратенъски(и)... з людьми поветѣ ратенъского... вели насъ... ѡ(т) дѣднѣя до бродѣ кривого (1546 *ОГ* 26); базарабовъ (басарабов) бродъ: в ѡстрыцы где шла(х) идеть на базарабо(в) бродъ ви(н)ни тежъ сѣна косити на замокъ де(и) (1552 *ОВін.З.* 139 зв.); Во(и)тѣ кѣзминъски(и) ма-ксимъ з бояры... вели...//... ажъ до дорогъ кото-рыє... розышлыса ѡдна пошла к басарабовѣ бродѣ а дрѣгая к гѣбинѣ (1546 *ОГ* 91-91 зв.); березовъ бродъ: А тѡе ро(з)ниці межы березова бродѣ и ме-жы кобылькы по млынокъ вши(р)ки с початкѣ яко-бы на полѣмили (1546 *ОГ* 18); **вольчий бродъ**: И ве(л) насъ Миха(и)ло котовичъ... // ѡ(т) гребли Пѣзовское... до вольчи(х) бродовъ ѡ(т) во(л)чихъ бродо(в) до леса городельского (1546 *ОГ* 50 зв.-51); **Гудчий Брод**: панъ Гневонъ... листь... свой... на записанъє вечистѡе островка на озере в маєтности его милости дѣдичной села Дрозденъ и Гудчого-Броду будучого... просил, абы... в книги нѣнешніє уписанъ (Луцьк, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 433); **Козий Брод**: мѣстѡ зоветѣся врочишомъ Козий Брод (Ки-їв, 1571 *ЗНТШ* XI, 16); **лисий Бродъ**: шли... до верхѣ... По лиси(и) Бро(д) (Львів, I пол. XVI ст. *Ап.Покр.з.* 3); **Михалевский Бродъ**: кгру(нт) ве(с) ...поделили, то є(ст) поча(в)ши ѡ(т) реки Гу(и)вы,

межи рудками Михале(в)ски(м) Бродо(м) а Ру(д)ки Гнилое Рыболо(ва) Гне(з)да гредою (Житомирщина, 1584 *ККПС* 59).

БРОЖКИ *мн. (вид візка)* дрожки: на ты(х) грѣды(х) бадавѣа(х), вѣлаха(х), дрыкга(н)та(х), стѣпака(х), единогодника(х), колы(с)ка(х), ле(к)тыка(х), бро(ж)ка(х), карѣта(х), ко(т)чѣи(х), трѣ(п) сво(й) пременяючи(й) ѿ животѣ вѣ(ч)но(м) мыслити вѣмѣстити не може(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 238 зв.).

БРОЗДА *ж.* Вуздечка, вудила: Брозда. *Frenum. Capistrum* (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДАТИ *дієсл. недок. (кого)* Гнуздати: Броздаю копа. *Fremto equum. Iniicio frenum equo* (1650 *ЛК* 431).

БРОЗДОНОСЕЦЬ *ч.* Той, хто гнуздає коня (коней): Броздонѡсець. *Freniger* (1650 *ЛК* 431).

БРОИТИ *дієсл. недок. (стп. broić)* 1. (що, проти чого) чинити, витворяти (щось погане): дей есми перед ними за стугою в коморѣ крился, а потомъ дей, от мене пошедши до церкви, там дей... у церковь уломився, и тамъ што хотел, то броилъ (Володимир, 1579 *АрхІОЗР* 1/VI, 65); сами (што колвекъ одно чините,) все противъ яснымъ канономъ и устанамъ светыхъ богоносныхъ отецъ броите (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1121); Маѣтъ тѣды злѡдѣй вѡлность и жѣръ и по Крещѣніи ввойти и брѡити што хѡчетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 134); Пѡкѡлъ чловѣкъ Бѣга са держитъ, и пѡкѡлъ при нѣмъ найдѣтсѣ, поты нѣчѡго здоро(ж)ного не брѡить (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 23).

2. Чинити розбій: року ахли... на украинѣ козаки броили и ляхѡ(в) деспекты чинили (серед. XVII ст. *ЛЛ* 175); Пѣрсове... ено звѣкли плюндрѡючи брѡити, и мѣста бѣрити такъ тѣжъ и Скиѡы и Вѣрвары якъ Пѣрсове чинѣчими ѡказовѣлиса (Київ, 1627 *Тр.* 659);

бешкетувати, сваволити: и кгда вже небожчик собе подпилъ, почалъ броити в дому, тотъ попъ, обачивши, ижъ броилъ, ублагавши его, спати положилъ на постели у светлицы (Луцьк, 1583 *АрхІОЗР* 8/III, 374); *Образно:* Таѣмне бовѣмъ и скріте во вѣдѣтрнемъ члвѣцѣ и оумъ брѡить, и зъ пѡмыслами бѡретсѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 161); дивы броиты — бешкетувати, сваволити: Асаула козацький...

Игнатъ Калипинъ Стрелницъкий побилъ былъ на добровольной дорозе и подеспектовалъ помененого сознавающого, и отнялъ му былъ // шапку великую ягудъ, зъ козаками своими упивъшисе у Краковянъки горелки и дивы броячи (Луцьк, 1641 *АрхІОЗР* 3/1, 385-386).

БРОНА¹ *ж. (стп. brona)* борона: *pectenis*, гребе(н), брацало, броня (1642 *ЛС* 303).

Див. ще БОРОНА.

БРОНА², **БРОНЯ** *ж. (стп. brona)* брама: И съ тыхъ пенязей казали есмо имъ мосты мостити на Муховцы на Угринцѣ, на Струзѣ, у броняхъ и по улицамъ (Вільна, 1529 *РЕА* I, 167); Вошо(д)ши в замокъ броною по лѣвѣ в дрѣго(й) стѣне што ѡ(т) днепра... форѣтка чере(з) валъ яко бы кѣ воде (1552 *ОЧерк.З.* 17); два чоловѣки войтовы,... также вал скопали, а дороги по немъ починены противъ брони мѣсткое Запятницкое (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 63); Повторе... Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъся... на Никифора Сага(й)да(ч)ника, ижъ его Никифо(р) споткавши на предмѣстю краковскомъ пре(д) броною неви(н)не сромотилъ и ѡбе(л)жилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); я василе(и) со(с)ни(ц)ки(и)... со(з)наваю... ижъ... положи(л) е(с)ми по(з)во(в) ше(ст)... ѡ замо(ч)кѣ пѣа ивана бо(г)дановича ко(р)че(в)ского... ѡ ворота за(м)ковые в броне ѡткнѣ(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); И вшѣдши в брѡню мѣскѡю мѡвили до людѣ: мѡжеве тыи спокѡйни сѣтъ, а хочутъ мѣшкать зъ нѣми (серед. XVII ст. *Хрон.* 52); броня воротная — вежа: во(в)семъ замѣкѣ ѡ(д)на вежа то естъ броня воротнаѣ (1552 *ООвр.З.* 96 зв.); брони адовы, брони пекельные. *Образно:* пекельні ворота: въ шкалевѣнью патріархій царѣгоро(д)ской, яко той противъ котѡрой бы брѡны пекѣльные перемочи, в котѡрой прокла(т)ство, свѣтокоупство... и иншіе тѣмъ подѡбные вѣды и недоста(т)ки найдѡвѣти бы са мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 156); Такимъ же абовѣмъ на весь свѣтъ военникомъ зъ владзою отпушчѣня грѣховъ и зъ упевнѣемъ звѣтѣзства надъ бронами адовыми, посланный былъ отъ Христа Бога, рыбытъ Андрей, братъ Петровъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 410).

Див. ще БРАНА.

БРОНАТНЫЙ див. **БРУНАТНЫЙ**.

БРОНИНИЙ див. **БРОННЫЙ**.

БРОНИТИ¹ дієсл. недок. Боронувати: рестіно, ас, чешу, броню, жну (1642 ЛС 303).

Див. ще **БОРОНОВАТИ**.

БРОНИТИ² дієсл. недок. (стп. брони́с) боронити, забороняти (робити що): а тымъ же подданымъ костелнымъ куповать, продавать, питя вшелякого шинковать albo варить не бронули (Варшава, 1570 АрхЮЗР 6/1, 79).

Див. ще **БОРОНИТИ**.

БРОННЕ присл. (стп. брони́е) збройно, зі зброєю: подстаростий... способивши са з многими паны... брони́е, а моцпе... приехавши под замок... Звинигород, стали (Звенигород, 1546 АS IV, 499).

БРОННИКЪ ч. Зброяр: Бронникъ. Argonum faber (1650 ЛК 431).

БРОННЫЙ, БРОНИНИЙ прикм. (який стосується зброї) збройовий: и к томѣ вѣлели емѣ [Янѣ] в тых замках наших ѡсмотрети и пописати дѣла великии и малыи и гаковницы, рѣчницы, // порохи, салетры, свинец, ѡлово, серки и иншии всакии рѣчи бронины, ѡт мала и до велика (Краків, 1540 АS IV, 232-233); Ключи ѡтъ... рече(й) бро(н)-ныхъ... ѡ ротмистра (1552 ОКан. З. 21); Ключи до ска(р)бу того брониного ѡдинъ ѡ старосты а дрѣги(й) ѡ // ро(т)ми(с)тра (1552 ОЧерк. З. 6 зв.).

БРОНОБОРЕЦЪ ч. Воїн: Броноборець. Armis pugnans (1650 ЛК 431).

БРОНЬ, БРОНЬ ж. 1. Зброя: всакдю бронь побрати казалъ (1552 ОБЗ 143); є(ст)ли(ж) бы его заби(л) ѡ(т) руки киемъ або якою бро(н)ю... тако-вы(и) за ѡного платити не вине(н) будетъ (1566 ВЛС 100); самъ ѡсобою своею з многими слѣгами помо(ч)никами своими... з ро(з)ными бро(н)ми... ѡ(к)-на повыбива(в)ши того вря(д)ника... бе(з)ви(н)не са(м)... на сме(р)ть... заби(л) (Володимир, 1572 ЖKK II, 17); наеха(в)ши... з ро(з)ною бро(н)ю во(и)-не належачою... на име(н)є свисчовъ по(д)даны(х) ...позбивали и помо(р)довали (Луцьк, 1587 ЛНБ 5, II 4046, 63); орѣжіє, бронь, зброа (1596 ЛЗ 63); неяки(с) ры(ж)ко(в)ски(и)... забє(г)ши с тылѣ тя(л) в головѣ шко(д)ливе Папа хлебо(в)ского которы се хоте(л) боронити звыча(й)ною броню шаблею

(Київ, 1632 ЛНБ 5, II 4060, 3); Возми брѡнь твою сагайдакъ и лѣкъ. а вѣди на полє (серед. XVII ст. Хрон. 41).

2. *Перен. (засіб для досягнення якоїсь мети)* зброя: вза(в)ши бро(н) дѣховндю ѡ(т) недѣжого и недѣмѣлого, сами по вѣре крѣпко дѣйствовати, и сопоста-то(м) исти(н)ны(и) ѡ(т)вє(т) давати (Острог, 1587 См. Кл. 5); То и(х) брѡнь была и є(ст), Кр(с)тѡмъ звитажати, И прикла(д)нымъ жит(є)мъ свы(м) а(к) слѣнце сіати (Київ, 1618 Вѣзер. 14); Єстєсь вѣрный, знаменайса кр(с)тѡмъ: мовѣ, тѣю тѣю (!) самѣю брѡнь маю: тѣ лѣкарство, иного не знаю (Київ, бл. 1619 О обр. 78); Так и дѣховный члѣвкъ, взавши нѣ(с)ндю Дѣха брѡнь, выходи(т) протѣвъ неприателєй, източивши бѣтвѣ, по(д)биваетъ // ихъ по(д) нѡги свои (Вільна, 1627 Дух.б. 193-194); они маютъ на(д) все моцнѣйшдю брѡнь, вздыханіє, и плачъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 738).

3. *(лати, панцир)* броня: Што в' правдѣ и брѡню єсть бѣрзо великою, на ѡ(т)раженє стрѣль протѣвника и ѡборѡною мѡчною (Київ, 1627 Тр. 29); то-гах, перси, брон(ъ) (1642 ЛС 398);

(військове спорядження коня) амуніція: Приѡздоблѣютъ егѡ [кона] брѡнью, то єсть збрѡєю и кн-рісомъ (Вільна, 1627 Дух.б. 215).

4. *Перен. (про сніговий покрив)* панцир, броня: та(к) ихъ снѣжною броню до кгрѣ(н)тѣ поразили (1582 Кр. Стр. 44).

Див. ще **БОРОНЯ, БРОНЯ**.

БРОНЯ¹, **БРОНА** ж. 1. Те саме, що бронь у 1 знач.: мають они также... иные потребности ку обо-ронѣ местской справовати и прибавляти всякими бронями такъ, яко и мѣщане (Вільна, 1529 РЕА I, 167); А которы(й) бы... важи(л)ся с таковыми бро-нами пере(д) судъ при(й)ти таковы(й)... маєть на(м)... заплатити двана(д)ца(т) рубле(й) гроше(й) (1566 ВЛС 50 зв.); при(н)ципалове... з ро(з)маитою стре(л)бою рѣ(ч)ницами мѣшкетами такъже и рѣ(ч)-ными бронями шаблями косами и ры(д)лями за поводо(м)... выпад(д)ши само(г) є(г) м(л)... лаяли лжили и злоречили (Володимир, 1631 ЦДІАЛ 823, 1, 579, 122 зв.); Бронѣ. Арма (1650 ЛК 431).

2. Те саме, що бронь у 3 знач.: такъ великая бы-ла кѣпа протѣвникѡ(в), и нѣ мнѡзство незличіное

дшикованаа, и збрѣми и брѣнами обварѣванаа, же... дѣсать Скійѡвъ на єдного Грѣка могло стѣнѣти (Київ, 1627 *Тр.* 660); aegis, dis, броня (1642 *ЛС* 72); logico, as, в броню облекаюся (Там же, 257).

3. *Перен. (засіб для боротьби з чим-небудь)* зброя: въ(з)ми же(з)лъ мо(й) в рѣкъ твою... гды бы его бы(л) не мѣ(л) в' звычайю... носити в рѣка(х) свои(х) которы(м) ношѣніємъ впоминає(т) дѣхо(в)-нє, же... не маю(т) быти бє(з) брѣнѣ межи та(к) великои злѣсти щєкаючи(х) псѣвъ, и невиданы(х) бѣсти(и) неправости дѣхо(в)ны(х) (серед. XVII ст. *Кас.* 7).

БРОНЯ² див. БРОНА².

БРОСКВА ж. (*стч.* broskew, *стп.* brzoskwinia) (*персикове дерево*) персик: persica, бросква древо (1642 *ЛС* 311).

БРОСКВИНА, БРОСКВИНА ж. (*стч.* broskew, *стп.* brzoskwinia) 1. (*персикове дерево*) персик: Броскви́на древо. Persica arbor (1650 *ЛК* 431).

2. (*плід персикового дерева*) персик: Овоцы их быти мают, мед в пасеци, окром вина и бросквин, которые для себе заставляемо (Локачі, 1591 *ПККДА* I-2, 164).

БРОСКВИННЫЙ *прикм.* Персиковый: Броскви́нный плѣдъ. Persicu(m) malum. Nux persica (1650 *ЛК* 431).

БРУВАРЪ див. БРОВАРЪ.

БРУДНОСИВЫЙ, БРУДНОСИВЪ, БРУДНОСИВЪ *прикм.* (*про масть коня*) (*сірий з коричневым відтінком*) брудносивый, сірувато-мутний: боры(с) стромѣсови(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носивы(й) (1567 *ЦБ Лит.* 16, 3, 85 зв.); я(н) межеви(ч)... по(д) ни(м) ко(н) бру(д)носи(в) громокова(т) (Там же, 87 зв.); Пахоло(к)... карпи(н)ски(и)... ко(н) по(д) ни(м) бру(д)носы(в) (Там же, 89 зв.).

БРУДНЫЙ *прикм.* 1. Брудный, нечистый, забруднений: Бру́дный. Squalidus. Squaloris plenus (1650 *ЛК* 431).

2. У знач. ім. с.р. брудное — (*те, що забруднене, нечисте*) брудне: ша(т) з во(л)ны рѣблены(х) не оуживаюгъ, але тѣлко з полотна и то жа́денъ з ни(х) па́ри не ма́еть: але по є(д)но́й ро(з)дає(т) бра́тии... ста́рши(и)... ѡ(т) ни(х), гды що ба́чи(т) брѣ(д)ное, ѡ(т)бираючи (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

БРУДЪ¹ ч. Нечистота, бруд: Яко́ гдыбы́ якій Кро́ль, нашо(л) бы оубѣгѣю... дѣвкѣ, зна(в)ши з' неї спрѣсныи сѣкмѣниска брѣдъ, и кал' ѡмыль, самѣю ша́тами ѡздѣбными одѣль,... та(к) и Г(с)дѣ з'раненой... дѣши, даєтъ лѣкарство, и... ѡдѣваєтъ еи... за́чными Кроле́вскими ша́тами (Вільна, 1627 *Дух.б.* 252); Бори́ѡв: Зѣльє острогѡ сма́кѣ, до вымыва́нѣя брѣдѣ способное я(к) ѡ на(с) мѣло (1627 *ЛБ* 187); Бру(д). Pluies. Squalor. Pe[d]or (1650 *ЛК* 431);

перен. мерзенність, огидність: Скверна́, брѣдъ, гніюсность, є́же єсть излі́аніє сѣмене (1627 *ЛБ* 77).

БРУДЪ² див. БРОДЪ.

БРУЄВКА ж. Безчинство, розбій: писаны(и) то(т) позовъ в речи и жалобе... пѣна Репъко(в)-ского... которы(и) и(х) млѣ(ст)и припозыва ѡ недоси(т) учинєне брѣвки у дво(х) тысяча(х) по(л)-ски(х) єму, пѣну Ви(н)ценътому, за(с)тавленого (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 46).

БРУКИ *мн.* (*нн.* brouh, *лат.* braseae) штани, холошні (?): взяли... кошулки, бруки, рантухи, обрусы, пошвы постелные (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 242).

БРУКСЕЛЧИКЪ ч. (*стп.* brukselczyk) (*житель Брюсселя*) брусселець: здає(т) ми са́ же(м) тебе нѣкгды види(л) лечъ не досы(т) памєтаю где мни-маю в' Брѣксе(л)ля(х) такъ єсть заправды я єсте(м) брѣкселчикъ (к. XVI ст. *Розм.* 43).

БРУКЪ, БУРКЪ ч. (*стп.* bruk, burk, *снн.* brugge) 1. Брук. Ѧ на бруку мешкати — не мати власного житла, господарства: И так дви лити, на бруку мешъкаючи в туи халупце купленной, потравил [Ян Мрозовский] (Володимир, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 581); лѣта на бурку не тратити — не марнувати своїх ро́ків, вести моральний спѣсѣб життя: Кнѣжа... мѣлодѣсти лѣтъ своихъ, по ма(р)нотравствѣ и рѣспѣста(х) на бѣркѣ не тра́ти(л) (Острог, 1598 *Отп. КО* 17 зв.).

2. Вл.н.: Игна(т) брѣкъ (1649 *РЗВ* 343 зв.).

БРУНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БРОНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ, БУРНАТНЫЙ *прикм.* (*сѣн.* brunat, *слат.* brunaticus) брунатный; коричневый, темно-жовтий: с комо(р) и с скрыни в мене побрали... //

вло(с)ко(г) сукна бу(р)натно(г) локо(т) па(т) а дте-
(р)ѣину сукна зелено(г) па(т) (Володимир, 1567
ЦДІАК 28, 1, 2, 24-25); отъ гладѣкихъ аксамитовъ
чорныхъ, червоныхъ, бурѣнатыныхъ и иныхъ барвѣ,
отъ кожного локтя по грошей три (Вільна, 1568-
1573 ПКСДА II, дод. 561); У... Кали(н)ско(г)[о]
злуплено делию бу(р)на(т)ную (Житомир, 1584
АЖМУ 119); взялъ:... шлы(к) лиси(и)... рѣкавицы
брѣна(т)но(г) фалю(н)дышу (Брацлав, 1590 ЛНБ 5,
II 4047, 23 зв.); фелонъ плотняный, адамашком
бронатнымъ окладаный (Пересопница, 1600 АрхЮЗР
1/VI, 295); юпа по(л)кгранатовая бѣ(р)на(т)ная
(Київ, 1617 ЦДІАЛ 181, 2, 125, 2, 1 зв.); на днѣ
жо(л)то(м) квѣты брунатные (Львів, 1643 Інв. Усп.
78); а на то еще йнное прикрѣтъ зѣ скѣръ борнат-
ной фѣрбы (серед. XVII ст. Хрон. 103 зв.).

БРУСЕ див. **БРУСЬЕ**.

БРУСИЛОВЕЦЪ ч. (мешканецъ Брусилова або
виходець із нього) брусиловець. Вл.н.: Хи(л)ко Брѣ-
силове(ц) (1649 РЗВ 444); ва(с)ко брѣсиловець (Там
же, 445).

БРУСОКЪ ч. (невеликий довгастиий чотиригран-
ний шматок чого-небудь) брусок: взя(л)... мыла бру-
со(к), гребе(н), гре(б)ло (Житомир, 1582 АЖМУ 44).

БРУСЦЕ с., зб. Брусся: Брѣсца соснового на
бѣдова(н)ѣ замѣкѣ... подѣ горою днепровою ски-
дано в громадахъ можетъ быти опать десѣть копѣ
(1552 Очерк. З. 17 зв.).

Див. ще **БРУСЬЕ**.

БРУСЬ¹ ч. 1. (обтесана чи обпиляна чотири-
гранна колода) брус: а до того дерева брусье поте-
сѣное по пяти сажень... тамѣ до замку до мана-
стыра нашого звѣзли были... и того дерева сто и
пять брусѣвъ с того дерева нашого побралѣ и по-
палити казалѣ (Володимир, 1604 АрхЮЗР 1/VI,
347).

2. (довгастиий чотиригранний шматок чого-не-
будь) брус: богданѣ дякѣ далѣмъ... //... мыла брѣсѣ
(Володимир, 1590 ЖКК I, 312-312).

3. Перен. (спеціальний камінь для гостріння)
брус: мечъ вѣры вѣшае дѣхвны(и) обложенъ естъ з
обѣ сторо(н) мнѣгими брѣсами, или ослѣми бѣсте
то(л)ко хотѣли сѣми рѣд не(д)бѣлства вѣшаго
отерти и прояснѣти (Острог, 1587 См. Кл. 6).

4. Вл.н.: Ми(с)ко брѣсѣ (1649 РЗВ 355).

БРУСЬЕ, БРУСЕ, БРУСЬЕ с., зб. Брусся: сте-
ны... подѣперѣты брѣсѣмъ моцѣнымъ (1552 ОКЗ
33); неколко десѣтъ копѣ брѣсѣа соснового на(д)-
трѣ(х)лило отѣ воды (1552 ОКан.З. 19 зв.); ветрѣ
поздѣра(л) лѣты // крокви бру(с)ѣ (XVI ст. ЦНБ II
22641, 7-7 зв.); а до того дерева брусье потесѣное
по пяти сажень, которое есмо были зѣготоввали на
будованѣ церквей Божыхъ и тамѣ до замку до ма-
настыра нашого звѣзли были (Володимир, 1604
АрхЮЗР 1/VI, 347).

Див. ще **БРУСЦЕ**.

БРУХО див. **БРЮХО**.

БРУХОВЫЙ прикм. Череватий, пузатий: Чо-
гѣжъ нашѣтѣтокъ ѡбжирлѣвый вѣ стѣрѣсти, и брѣ-
ховый слѣдо хѣчѣшѣ (Вільна, 1627 Дух.б. (Передм.
II), 9).

БРУХЪ див. **БРЮХЪ**.

БРУЧАТЫЙ прикм. (про одѣз) виготовлений з
черевної частини шкурок хутровихъ звѣрів: Сенко
Полозовичѣ... побрал... шѣсть шубѣ бѣлинныхъ
брушчатыхъ, а сѣмый торлопѣ бручатый же бѣ-
линный (Вільна, 1503 АрхЮЗР 3/1, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ, БРУШЧАТЫЙ**.

БРУШКО с. Шкурка хутровихъ звѣрів з черевної
частини: а сыну моему Михайлови шуба моя ада-
машки чорное, брушками лисими подшита (Торо-
канѣв, 1555 ЧИОНЛ V-3, 158); жупица мухѣярова,
лисми брушками подшита (Луцѣк, 1570 АрхЮЗР
1/1, 23).

БРУШКОВИЙ прикм. Те саме, що бручатый:
шубка брушковая лѣсяя, фурѣстѣтомъ крытая (То-
роканѣв, 1555 ЧИОНЛ V-3, 159); шубка опрѣятная
брушковая лѣсяя (Володимир, 1567 АрхЮЗР 8/III,
136); маѣтнѣсть моя: ...кожухѣвъ лѣсѣихъ брушко-
выхъ три (Луцѣк, 1570 АрхЮЗР 1/1, 23); Моше(и)
лазаровичѣ гѣба(р)... ме(л)... футѣ(р) бѣлинѣги(х)
брѣшѣковы(х) зѣ (Берѣстя, 1583 Мит. кн. 16).

Див. ще **БРУШЧАТЫЙ**.

БРУШЧАТЫЙ прикм. Те саме, що бручатый:
Сенко Полозовичѣ... побралѣ... шѣсть шубѣ бѣ-
линныхъ брушчатыхъ (Вільна 1503 АрхЮЗР 3/1, 1).

Див. ще **БРУШКОВЫЙ**.

БРѢВЕНО с. (цѣл. бѣрьвѣно) те саме, що бер-

вено: своёго бръвена въ бча(х) сѣмнѣна лежачого видѣти не хочещи, а на поро(х)но братнее видѣти ёго, широко ѡчи продра(л) еси (п. 1596 *Виш. Кн.* 255).

Див. ще БРЪВНО.

БРЪВНО с. (цсл. бървьно) те саме, що бервено: а выймоу соуцещъ изъ ока твоего але бръвно въ окоу твоє(м) явныи грѣшникуу (1556-1561 *ПЕ* 38 зв.); Слѣма: Бръвно, трамъ, бервено (1627 *ЛБ* 117).

Див. ще БРЪВЕНО.

БРЪМЕНЬЕ див. БРМЕНЬЕ.

БРЪМѢТИ див. БРМѢТИ.

БРЫДИТИ дієсл. недок. (чим) Бридити, гидувати: перьшие Грекове въ отъправенью набоженства езыкомъ Латиньскимъ и церымоніями костела Рымьского брыдили (Вільна, 1599 *Ант.* 495).

БРЫДИТИСЯ, БРИДИТИСЕ, БРИДИТИСЯ, БРИДИТИСА, БРИДИТИСЕ, БРЪДИТИСЯ дієсл. недок. 1. (ким, чим, кого, чого) (відчувати оиду, відразу) бридитися, гидувати (ким, чим): его милост... для мене... великие утрати... чинити не переставает, не брыдячыся ни в чомъ форобы моее сродзе страшливое... яко належит... правому малжонкови (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/III, 184); и ноги его пречесные целовати не брыдимся (Володимир, 1598-1599 *Відп.ПО* 1075); ёстєсмо слáбы и брѣдимоса брáти їсти мáса сѣрѡвого, а бáрзѣй члѣвѣчого тѣла (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 194); дрѣзи по чюли мáсо ѡно... ѡ(т)нáли ѡ(т) неє и поили. а кг(д)ы и(м) повѣдѣла. ажъ дѣта. брыдилисá, а плаkáли, крычáчи по дѣлицы (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 84 зв.); тѣи грѣшáтъ... котѡріє блѣжни(х) свои(х) в' недостатка(х) ѡх' не ратѣют', хѡрымиса брѣда(т), и ѡны(х) проклинаю(т) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 908); Брѣжуся. *Abhorreo* (1650 *ЛК* 430).

2. (ким, чим) Гребувати (ким, чим), нехтувати (ким, чим, кого, що): таковыє люди..., чародействы, ворожками и иншими... злыми речми... брыдать се (1577 *AS* VI, 75); посполите брыдятся чытаніємъ писма церкви римское, не довѣраючи имъ и прычитаячы, якобы не власне писма светые и писма учителей церковныхъ приводити (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 148); Але бог есть святыи и злыми ся брыдить (к. XVI ст. *Укр. л.* 84); Поиураися зновъ а крес-

то(м) ся брыди, я с тобою и ты нероздѣлно ходи (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 103); тákъ и нашѣ дшѣ... если хѡчоу(т) абы ихъ мѣлый ѡблюбѣне(ц) навѣжалъ..., нехá(й) ефѣта не припоущаютъ до себє, нехáй всѣми бри(д)кими // рѡскошáми брѣдaтcя (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160-160 зв.); Гнѣшáюса: Брѣджѡса, ѡ(т)рѣкáюса, прѣкро ми, мерзѣт' ма, горжѣ, взгоржáю (1627 *ЛБ* 26); Щаслѣвыми сѣтъ и тѣѣ, котѡрыѣ ѡ(т) нѣх' взбѡрженоу потѣпленоу и проклáтоу надкою, и блюзнѣрствы Геретѣцкими брѣдaт'cя, и ѡ(т) нѣх' сá... выстерѣгают' (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 83); Бгѣ... не тѣл'кѡ грѣхáми за шпєцѡныхъ невыслѣхивáетъ, áлє брѣдaт'cя на(д) то гѡлосомъ ѡхъ (Київ, 1648 *МИКСВ* 349).

БРЫДКИЙ, БРИДКИЙ, БРИДОКЪ, БРИТКИЙ, БРЫДКИЙ, БРЫТКИЙ прикм. Бридкий, гидкий, неприемный, відразливий: дѣаво(л)... бо-и(т)сá, и бе(з)чести(т)сá ѡ(т)... некрасного, нѣкѡму нелюбимого, ми(р)ски(м) бры(т)кого. на посоромачє(н)є ми(р)ское красоты: дѣхвє вымышленого строу ношенá того клобѡка (п. 1595 *Виш. Кн.* 229); зачи(м) много блудовъ и злы(х) поступковъ... и много бры(д)кого сватокупства наступило, и(ж) сá ереси ро(з)сѣали и всю правє рѣсь ѡпановали (Берестя, 1596 *ЦДИАЛ* 131, 1, 627); нехáй всѣми бри(д)кими рѡскошáми брѣдaтcя (поч. XVII ст. *Проп. р.* 160 зв.); якъ пѣсь котѡрыйсá ворѡчає(т) до свойхъ вѣмѣтовъ, бры(д)кимъ ёсть, та(к) и глѡупый котѡрыйсá своєю злѡстью ворѡчає(т) на свѡй грѣ(х) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Оушѡм' нáшимъ слѡвѣ плѡн'ныхъ... и бры(д)кихъ слѣхати не допѡща(й)мѡ (Київ, 1637 *УЕ Кал.* 213); ѡбжáръство ёсть брѣдко (написано на полях. — *Прим. ред.*) (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. II), 2); Четвѣртѡе ѡкнѡ нѡз'дрѣ, през тѡє по(з)навáєш'; зáпахи вдáчнїи, и смрáди брыдкїи (Чернігів, 1646 *Перло* 3);

(який викликає нудоту) нудный, діал. нуткий: Повѣдають в' лѣкарски(х) надкахъ бѣглыи лѡде, ѡжъ мє(д) з' прирѡженоу своєю соло(д)костю маєть нѣакѡю мѡцъ мѣрне прѣкрѣю або брѣдкѡю, тákъ же и полєрѣчѡю або чѣстáчѡю (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 184).

Див. ще БРЫДЛИВИЙ, БРЫДОТЕНЬ.

БРЫДКО, БРИДКО, БРИТКО присл. 1. Брид-

ко, гидко, неприємно: лёчъ же тоѣ припоми́нѣ... и вточѣньє тоу́тъ, мно́го такі́хъ рѣчій, о котóрыхъ и слѣхати бри(д)ко за собóю потагáти бы моу́сѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206); посмотри(м) же еще на юны(х) котóрыи бы могли на бáр'зо добро-во(л)не не до(л)жйтиса то є(ст) млоде(н)ці и пáнны... где є(ст) бо(л)ше... скóкдвѣ пласдѣвѣ що... люде(м)... бри(т)ко (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 198); Альбо тежъ леда чымъ помазываютъ, же другого и въ руки взяти брыдко? (Вільна, 1608 *Гарм.* 195); Штó се колве(к) по землі пóлзлетъ на пѣрсѣхъ, и нóгъ мно́гъ маѣтъ єсти не бѣдете, бо бры́дко єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 119).

2. Твердо, непохитно: Ѡ дшѣ стѣи, которіє правдиве в нѣ(с)пы(х) палаца(х) триоу(м)фѣю(т), а не в коутѣ яко́мъ свѣта знайдѣются до соудного дна́, яко бри(д)ко нѣколи(с) а́рмѣни и грекове вѣрили (поч. XVII ст. *Проп. р.* 237 зв.).

БРЫДКОСТЬ, БРИДКОСТЬ ж. Бريدكىсть, огида, гидота, відраза: Кды за(с) ѡбачите бريد-кость спустоше(н)я тые што въ юдско(и) (!) земли буду(т) неха(й) дѣкаю(т) на горы (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 50 зв.); брыдкостью єсть у Пана уста кламливые, але которые верне на всемъ чыняютъ, тые ся Ему подобають (Вільна, 1599 *Апст.* 949); А єслися мя дóткнегъ своєю рѣкою... Бры́дкость внѣтъ чýетъ и хѣт' трáтитъ до єдѣн'я (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); З мѣжчѣзною не злѣчáйся злѣчѣніємъ невѣсти(м) бо бры́дкость єсть (серед. XVII ст. *Хрон.* 122);

зло, недобре, погане: а кто приказáній Створителя своѣго и добродѣа // незаховѣт'; але непристойне са хováючи, бры(д)кости пóлнытъ, блѣкаѣт' са зайсте такóвый, ... и дóлжникомъ єсть... незличоныхъ мѣкъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 461-462).

Див. ще БРЫДЛИВОСТЬ.

БРЫДЛИВОСТЬ, БРИДЛИВОСТЬ ж. Те саме, що бры́дкость: Єсли аптихристъ маѣтъ вси знаки и упомѣнки вѣры хрестіянское згладить, бо для того єсть названъ бры́дливостью надъ подивенъє спустошающею... всѣ речи светые, тогды можемъ правдиве рѣчй, же сегоднешніє геретикове суть члонками его (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 164); соу́тъ тые // котóрые емѣ тоѣ кгда схóчетъ в' очи рекѣтъ. з мѣншихъ рѣчй сна́дне сѣдѣти о бóлшихъ, котó-

рыхъ яко́мъ рѣклъ оухóдачи бريدливости замóвчю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 206-206 зв.); Сьгнѣшѣніє: Мѣрзость, бريدливость (1627 *ЛБ* 126); Кождаа дша́ котóраа(б) оучинила што з тѣхъ бريدливостей, згінѣтъ зпосредкѣ // лю́дѣ своѣго (серед. XVII ст. *Хрон.* 122-122 зв.);

зло, недобре, погане: а манáсѣа... сьтвóбри(л) лоука́вое прѣ(д) очіма гѣима. и оучини(л) вóл'ноую бры́дливо(ст) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 208).

БРЫДЛИВЫЙ, БРИДЛИВИЙ *прикм.* Те саме, що бры́дкий: Нао́ука то и росказáньє нехр(с)тіáн'скихъ... дóкторѡвъ..., котóрые в' талмоу́тъ незличóнню рѣчъ спрѡсныхъ глоу́пыхъ бريدливыхъ... фáлшовѣ и клáмствѣ написáвши, ... своїмъ жидóмъ вѣрити росказáли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 67); послѣди котóрые инши(м) бѣли або та(ж)кѣе, або бри(д)ливые, на ка(ж)ды(и) дѣнь... са(м) ѡ(т)-правовалъ (серед. XVII ст. *Кас.* 52 зв.); помененые принципалове... взявши якийсь скрытый гневъ противъко небожчикови Миколаєви Кренътовскому, умыслне при посеженю о секте бريدливой арияньской мову всчали (Житомир, 1643 *АрхЮЗР* 1/VI, 787).

БРЫДНЯ *див.* БРЕДНЯ.

БРЫДОТЕНЪ, БРИДОТЕНЪ *прикм.* Те саме, що бры́дкий: тимо(н) дѣхо(м) є(ст) бри(до)те(н) (XVI ст. *Травн.* 138).

Див. ще БРЫДЛИВЫЙ.

БРЫЖОВАТИ *див.* БРИЖЕВАТИ.

БРЫКАТИ *дієсл. недок.* Противитися. ◊ **против оспа брыкати** — противитися Богові: А (є)сми іс̄ которого ты гонишь тру(д)но є(ст) тобѣ проти(в) ѡ(с)на брыкати (II пол. XVI ст. *КА* 45).

БРЫЛЬ, БРИЛЬ ч. 1. (головний убір з широкими полями) брыль: отецъ єпископъ побрати велелъ... шапокъ поповскихъ двѣ... брылевъ два чорныхъ (Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/1, 240).

2. Вл.н.: Я(с)ко бри(л) (1649 *РЗВ* 302 зв.); Ѡнопры(и) бры(л) (Там же, 433).

БРЫНУТИ *див.* БРНУТИ.

БРЫТВА *див.* БРИТВА.

БРЫТВАНА ж. (*суп.* brotwanna, brutwanna, brytwanna, *нім.* Bratpfanne) (плоска залізна посудина для смаження або випікання) лист, *діал.* братванка:

Особливе цын и мѣдъ по ее милости паней воеводичовои при манастыру остала: ... брытвапа 1, келня 1, друшлякъ еденъ, пателня 1 (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 297).

БРЫТКИЙ *див. БРЫДКИЙ.*

БРѢДИТИ *див. БРЕДИТИ.*

БРѢДИТИСЯ *див. БРЫДИТИСЯ.*

БРѢДНЯ *див. БРЕДНЯ.*

БРЮХАТА *прикм. (тільки ж.р.)* вагітна: тѣ тра-
вѣ аще // жо(н)ка брюхата пріємле(т) тогда пло(д)
во вѣробѣ сохрѣнае(т) (XVI ст. *Травн.* 167 зв.-168).

БРЮХО, БРУХО *с. 1. (частина тіла людини)*
живіт: Милыи мои стягнулъ естъ руку свою сквозе
диру, а брюхо мое задрожало естъ зъ дотѣкненія
его (поч. XVI ст. *Песн.п.* 53); на пану Григорю Кми-
ти виделомъ... кафтанъ по конецъ бруха мало не
наскрозъ пробитый (Луцьк, 1595 *АрхЮЗР* 1/VI,
146); втекло до войска непріате(л)ска(г) в. таемне.
котѣры(м) арапове распороли брѣха (Львів, поч.
XVII ст. *Крон.* 83 зв.).

2. *Перен.* Обжерливість, червоугодництво, жи-
віт: ту(т) розумѣе(т) люде теле(с)ныи и окру(г)ные
яко бе(с)тыи и срокии (!) котырыи для бруха своего
выдираю(т) забиваю(т) зводе(т) и губе(т) (XVI ст.
КАЗ 611, на полях); оучѣтеса и вы ш(т) того фи-
лософа ш марнотравцы, невѣлники брѣха, и ш-
жа(р)ства (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290 зв.); Кгдѣ
бовѣ(м) валтѣзаръ Царь... побра(в)ши начина
Цркѣвныи... честова(л) зъ ни(х) бѣга своего брѣха,
и веселѣлѣса зъ велмѣжами своїми, забито его тѣеи
жъ пѣчи (Київ, бл. 1619 *О обр.* 49).

3. *Перен.* Майно, багатство: Для того: словес-
ных пастырев никакоже обрѣсти нѣсть, точию по
бруху и самолюбию на стол власти, еврейски, мы-
том и дѣрою, злодѣйски, и через плоть, разбой-
нически, вздравшихся и стол начальства церковна-
го мучительски оседлавших видѣти естъ (1608-1609
Виш. Зач. 200).

БРЮХЪ, БРУХЪ *ч. 1.* Те саме, що брюхо у 1
знач.: оу ишпаніи... не то(л)ко члѣка посполітого,
але и самы(х) кроле(в) пѣйніалами пожами в' броухъ
ш(т) писма до згѣды привѣдають (Острог, 1598 *Отп.*
КО 18); брѣ(х) живот (I пол. XVII ст. *Сем.* 20); Вѣт-
не: Живѣтъ, зъ по(л): Брѣхъ (1627 *ЛБ* 192); вчини-

ти брухъ (с ким) — завагітніти: она же боудѣчи в
клашторѣ, и вчинила себѣ броу(х) с ки(м) си (!) и
для вѣстѣлѣ и пѣчтѣivosti пре(д)коу(в) свои(х), по-
клепала ба своего марса (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн.*
о лат. 109 зв.).

2. Шлунок, утроба, нутроші: Трибѣхъ: Жолѣ-
докъ, живо(т), брѣхъ (1627 *ЛБ* 133); Утрѣба: Ны(р)-
ка, албо живо(т), а(л)бо чѣрево, а(л)бо брѣ(х), албо
внѣ(т)рно(ст) (Там же, 160).

3. *Перен.* Їда, обжерливість, червоугодництво,
живіт: Не по(д)бна е(ст) ре(ч). абы тоу(т) брю(х)и
та(м) дшѣ вѣкоха(л) бо кто не притрѣпи(т) съ хо(м)
не бѣде(т) избавле(н) (XVI ст. *УС* № 29519, 52 зв.);
Бѣда шбжѣрцѣмъ, оу котры(х) брѣхъ бѣгомъ е(ст)
(Львів, 1642 *Час. Слово* 275).

4. *Вл.п.:* Ива(н) Брѣ(х) (Львів, 1591 *ЛСБ* 1036,
13).

БРЯЦАЛО *с. (предмет, що бряжчить від ударів або трясиння)* бряцало: plectrum, бряцало (1642
ЛС 318); Бряцало. Tinnimentum. Tintinnabulum(m)
(1650 *ЛК* 431).

БРЯЦАТИ *дієсл. недок. (ударяючись, утворюва-
ти різкі дзвенячі звуки)* бряцати: регсгеро, бряцаю,
гри(м)лю (1642 *ЛС* 306).

Див. ще БРАЗЧАТИ.

БРАЖЧАТИ *див. БРАЗЧАТИ.*

БРАЗКАЛЦЕ *с.* Брязкальце: Брацало: Бра(з)-
ка(л)це, тѣе што бра(з)чи(т), якѣ клепа́ло, цѣтра,
фѣстѣл(а) оу органѣвъ, цимбѣл', гѣрфа (1627 *ЛБ* 12).

БРАЗКЪ, БРАЗКЪ *ч.* Брязк, брязкіт; (*про гро-
ши*) дзенькіт, дзеленчанія: Не пенезьми властными,
але // бразкомъ ихъ намъ платяють (1582 *Посл. до
лат.* 1135-1136); Звѣкъ: Гѣлосъ трѣбный, дзвѣнкъ,
брѣнкъ, брѣмѣнье, брѣзкъ, або гѣлосъ (1627 *ЛБ* 42).

БРАЗЧАТИ, БРАЖЧАТИ *дієсл. недок.* Те са-
ме, що бряцати: Брацало: Бра(з)ка(л)це, тѣе што
бра(з)чи(т), якѣ клепа́ло, цѣтра, фѣстѣл(а) оу ор-
ганѣвъ, цимбѣл', гѣрфа (1627 *ЛБ* 12); Звѣцаю, або
звѣцаю: Брѣмѣю, дзвѣнѣю, звѣнѣю, бразчѣ, гѣчѣ (Там
же, 42); Звѣнащи: Брѣмѣчи, дзвѣнѣчи, бра(ж)чачи,
звѣнѣчи (Там же).

БРАНКАТИ *дієсл. недок. (на чому) (грати на
струнних інструментах)* бренькати: Бѣло: Моло-
то́къ котрымъ стрѣны натагають. И ты(ж) бѣлце

а́лбо пі́орко кото́рымъ на стрѣнахъ бра́нкають (1627 ЛБ 162); Кі́и́ра: Ци́та́ра, га́рфа, в' Кі́и́ры шдма́ще, на га́рфахъ бра́нкаючы (Там же, 216).

БРАНКЪ, БРЕНКЪ ч. Бренькіт: Гла́сь: Гбо́ло(с), дзвѣнкъ, брѣнкъ (1627 ЛБ 25); Звѣкъ; Гбо́лость трѣбный, дзвѣнкъ, бра́нкъ, брѣме́нье, бра́зкъ, а́лбо го́лосъ. Та́кже: шдмъ ѡ(т) пчѡ́ль, или йныхъ лѣ́таючы(х) роба́чѡ(в) шдмъ (Там же, 42).

БРАСЛАВЕЦЬ див. **БРАСЛАВЕЦЬ**.

БСТРЫКАТИ дієсл. недок. (стп. pstrykać) (кого) занурювати (у воду): вѣ́да(е)т коро(л) є́го м(л) же́(м) я рѣси(н) а ма(н)даты по латине на мене пописано и ты возны(й) бы(л) ми са(м) з ними прияха(л) (!) пе(в)не бы(м) тебе каза(л)... дтопить и ки(л)кана(д)цать разо(в) бстрыкаючы (Київ, 1620 ЦДІАЛ 182, 2, 1748).

БУБЕНИСТА ч. Бубняр: а(л)бо мнимає(ш) и(ж) ты што ро(з)соу(д)ного... ѡ(т) трѣбача,... иньстрѣме(н)тисты, и бѣбенисты; што ѡ дсѣ и дхвны(х) рѣча(х) коли слы́ша(л) (п. 1596 Виш. Кн. 246).

Див. ще **БУБЕННИКЪ, БУБЕНИСТЫЙ**.

БУБЕНИСТЫЙ, БУБЕНИСТЫЙ, БОБОНИСТЫЙ ч. Те саме, що бубениста. Вл.н.: Я(с)ко Бѣбени(с)ты(й) (1649 РЗВ 301); Андрѣшко Бѣбонисты(й) (Там же, 366); Миха(й)ло Бобонисты(й) (Там же, 367 зв.).

Див. ще **БУБЕННИКЪ**.

БУБЕННИКЪ, БУБОНЪНИКЪ ч. 1. Те саме, що бубениста: tympanista, бубе(н)никъ (1642 ЛС 406).

2. Вл.н.: Андрѣшъ Бѣбонъни(к) (1649 РЗВ 151 зв.).

Див. ще **БУБЕНИСТЫЙ**.

БУБЕНОКЪ ч. Бубонець: Свѣтъ оумѣсть. Бы набарзе́й оутѣхи свѣтніи на смѣхи. По(д)би́али бѣбѣнка, нѣтъ на пемъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)ра́ды, бо́́з-ни по́лно,... стогна́на (Вільна, 1620 Лям. К. 19).

БУБЕНЪ, БУБОНЪ, БУБУНЪ ч. 1. (ударный музичный инструмент) бубон: црѣ повелѣ(л) трѣбити въ трѣбы и въ бѣбны бити (1489 Чет. 57); ротъ-мистръ... ѡказалъ ротѣ свою с которою ново тамъ притагнѣлъ сто драбовъ личачи з бѣ(б)ны с пропору (!) зъ зброями (1552 ОЧерк. 3. 15 зв.); тимпа(н) бубонъ (II пол. XVI ст. ЛА 191); дщѣра его

еди́на... вышла проти(в) ємѣ с това́риство(м), з боу́бно(м), с пи́ща(л)ками спѣ́ваючи (Львів, поч. XVII ст. Крон. 24); при(н)ципалове... спо(л)не и є(д)носта(й)не... збрѣ(й)но и пешо з хоро(г)вами з бѣбънами трубами и сѣрмами... до за(м)кѣ припѣ(с)-тили (Житомир, 1609 ЦДІАК 11, 1, 5, 40 зв.); Тимпа́нъ: Бѣбенъ (1627 ЛБ 237); панъ Чесѣковъски(и), ...вѣпере(д) въ бубонъ на фѣлисы,... ударити росѣ-казавъши... на шѣкуту урожное єе милосѣти па-нее Зофии... нападши..., и вѣпередъ самого протѣсѣтуючогосѣ спячогѣ нападыши, ѡкругѣне а праве немилосѣтиве бити и морѣдовати почалъ (Володимир, 1627 ТУ 279); Вза́ла тѣды Мари́амъ про-рѣчица бѣбенъ въ рѣкѣ свою и вѣшли вси бѣлыи го́ловы за не́ю з бѣбны и з мѣзѣкою (єеред. XVII ст. Хрон. 93); региментара на тотчас войска его кор. мл. ... секли, рубали и стреляли вкруг ѡскачивъшы а въ бубонъ и в трубы ударывъшы, волаючи: "бий, забий, лапай" секли, рубали и стреляли (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/VI, 350); У порі́вн.: И на-тыхъ-мѣсть скутечность проклятства патріаршого на мерзеномъ тѣлѣ его пала, же не поспѣла душа зъ тѣла, заразы... очернѣлъ якъ рѣпуха, ѡкаменѣлъ и, якъ бубенъ, надутымъ стался (Київ, 1621 Кон. Пал. 1041); Изби́ени бы́ша: Зоста́ли якъ бѣбенъ (1627 ЛБ 45).

2. (вал з ручкою, на який намотується ланцюг у кри́ниці) коловорот: Тафѣ́ѡа, а(б) ѡѡфе(ѡ): Бѣбенъ, ждраве(л) коло́вро(т) (1627 ЛБ 236).

3. Вл.н.: са(х)но бѣбонъ (1649 РЗВ 28 зв.); гры-цѣ́ко бѣбѣнъ (Там же, 344 зв.).

Див. ще **БУБНА**.

БУБЛИКЪ ч. Бублик. Вл.н.: Фе(д)ко бѣбликъ (1649 РЗВ 190).

БУБНА ж. Те саме, що бубенъ у 1 знач.: туп-рапи(т) бѣбна (I пол. XVII ст. Сем. 173).

БУБНИТИ дієсл. недок. (грати на бубні) бубнити: Южемъ, Аде, послалъ по Іса слугъ своихъ вѣр-нихъ, Венеру и Трубая... А гди будутъ бубнити, в той часъ душѣ его будутъ провадити (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 20).

БУБНОВЕЦЬ ч. Бубняр (?). Вл.н.: Миско Бѣб-новець (1649 РЗВ 368 зв.); Грицко Бѣбнове(ц) (Там же, 374 зв.).

БУБОВЫЙ див. **БОБОВЫЙ**.

БУБОНИСТЫЙ *див.* **БУБЕНИСТЫЙ.**

БУБОНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУБОНЪНИКЪ *див.* **БУБЕННИКЪ.**

БУБУНЪ *див.* **БУБЕНЪ.**

БУВАЛЕЦЪ *ч.* Бувалець. Вл.н.: Остапъ бѣвалецъ (1649 *РЗВ* 372 зв.).

БУВАТИ *дієсл. недок. І. (як самостійне дієслово) І.* (*відбуватися*) бувати: Когда тѣло зъ собою працѣтъ, не роздѣѣи, жебы те(ж) дѣла не тя(ж)шей працювати мѣла; вѣ той ча(с) тя(ж)шая война бѣвае(т) дѣшѣ, нѣжели тѣлѣ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268).

2. (*приходити, з'являтися*) бувати: Идижѣ, иди за своимъ Хр(с)томъ, а тѣтъ не бѣвай, И пекломъ нашимъ и нами болше не колатай! (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 31).

3. (з кого) (про *дашну*) стягати ся, брати ся: *też powedily, jż podymszczyna z ludey ziemianskich na zamek buwala: z kożdoho dymu po dwanadziat hroszey u po merce owsa* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 24).

II. (*як дієслово-зв'язка*) (*у складеному присудку з предикативним членом-прикметником*) бувати: *Boday boday moy milenki buwal zdrowenki Szco ne zabul szco ne zabul swoiey milenenki* (серед. XVII ст. *ЗНТШ* LXXIV, 133).

Див. ще **БЫВАТИ, БЫТИ.**

БУВОЛИЩЕ *с.* (*будівля для волів*) воловня, воловник: *bubile*, воловня, бувовище (1642 *ЛС* 105).

БУГАЄВЪ *прикм. (який стосується Бугая)* Бугаїв. У складі вл.н. бугаєва могила: вель нась... // до... могили которѣю зовуть бѣгаєва могила (1546 *ОГ* 78).

БУГАЙ *ч. (тур. boga, тюрк. buga) І. (некастрований бик)* бугай: коровъ двадцѣтъ чотыри, бугай оденъ (Деречин, 1582 *АрхЮЗР* 6/1, 112).

2. Вл.н.: пан Лавринъ Дривинский, наславъши на домъ мой служебника своего Якуба Елинского а шинкара своего Пашевского Ярмолу Бугая, взяли в мене с коморы пять мац солоду (Кременецъ, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 99); иванъ бѣгай (1649 *РЗВ* 411 зв.).

БУГЪ *див.* **БОГЪ.**

БУГРАБА *див.* **БУРГРАБЯ.**

БУГРАБА *див.* **БУРГРАБЯ.**

БУГРОНЪ, БУКГРОНЪ *ч.* Гатунок тканини:

Пане мой чого потребеши хочеш ли аксамитѣ едомашки,... бѣкгронѣ тафты або якого рожаю едомашки блаватѣ? (к. XVI ст. *Розм.* 52 зв.).

БУДА *ж. (стп. buda, сен. buode) І. (житлова або господарська споруда)* будівля: и в то(м) кгру(н)те на (в)рочищу Бяне(в)щинѣ буду, то естъ гри(д)ню, сени, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); Скинѣа, селѣнѣ, шатѣрь, намѣтъ, мѣшка(н)ѣ, прибытокъ, дѣмъ,... бѣда, шѣпа (1627 *ЛБ* 131); *Prodavala... babusienka dudy*, — *Hde-m sia wziaw kozak z budy, Vchoryw u naduw u spaliw babusienka dudy* (бл. 1650 *ШКН* 179); *У порівн.*: И зостанѣтъ сѣ дочка Сїѣонская якъ кѣчка вѣ винницѣ, якъ бѣда вѣ шѣгѣрникѣ, якъ мѣсто збѣреноѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 1018).

2. *Поташня, заст.* буда: и в тотъ де(и) часть з бѣды взяли соке(р) бу(д)ныхъ ше(ст)деса(т) пи(л) великихъ десѣтъ котловъ кѣхонныхъ два (1577 *ЖКК* I, 87); В бѣде росохо(в)ско(и) поташѣ запакowanego бочокъ шесть (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 37 зв.); *ш(н) [Якубъ]... былъ в леса(х) и бѣда(х) кгрѣ(н)товъ мези(н)ски(х)* (Чернігів, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 112); о наеханѣ буды, гдѣ поташѣ... роблено (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 225); буда поташовая — поташный завод, поташня: тѣе то насьланцы...//...рѣдни...бѣды поташовѣе... зо вѣсьми... пожи(т)ками... взяли и до деръжаня Єго м(л) осягѣнѣли (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 103-103 зв.).

БУДАРЬ *ч. Діал.* будар "фургон". Вл.н.: Гапѣнъ Бѣда(р) (1649 *РЗВ* 325).

БУДЦЕНЬ *ч. (не святковий, робочий день)* будень: Та(к) тежѣ бѣлей Гѣда Бѣга ображаѣтъ, вѣ свѣто, ни(ж) вѣ бѣдѣдень, грѣшачы (Львів, 1645 *О тайн.* 62).

БУДЗИНА *ж. Діал.* Будзина "бузина". Вл.н.: Миха(и)ло Бѣдзина (1649 *РЗВ* 160).

БУДИНОКЪ, БУДЫНОКЪ, БУДУНОКЪ *ч. (сен. buding) (споруда для житла, господарських потреб і т.ін.)* будинок, будівля: тоѣ мѣсто є(ст) ѡздобное и достатнее ѡвожѣ длицы ѡхандожныи и бѣдинки ѡздобныи (к. XVI ст. *Розм.* 48); мы бѣды(н)ки и мѣста бѣдѣмо а ѡни ѡ(т) того ѡутѣкаю(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 216); злецили мнѣ гаврылю ла(н)гѣшѣ дозо(р) в то(м) бѣ-

дѣ(н)кѣ и шафѣно(к) (Львів, 1633 ЛСБ 1054, 5); я... половицу двора... з будынькомъ и(з) садомъ...// ппу Янѣ дрозовичу... продали есмо (Київ, 1644 Гр. Посох. 1-1 зв.); настя записує другому зятюви... другую половиною ролѣ и виши(т)кого. та(к) в буди(н)ка(х) и в роля(х) (Одрехова, 1648 ЦДІАЛ 37, 2, 54 зв.); в тотже часъ акграсанѣтись своеволи козацькое, возовъ зо двестѣ се зобравъшы, березъ до килкусот, дерева, на будынокъ способного, выпятивъшы, до... местечька Гошъчы одвезли (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 3/IV, 434).

Див. ще БУДОВЛЯ.

БУДИНЪКОВЫЙ прикм. (призначений або придатний для будівництва) будівельний: тотъ же Голубецъ млынар з сыновцами своими дерево будинъковое, въ дворе Дубницкомъ будучое,... побравъшы, до дому своего повозили (Володимир, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 376).

БУДИТИ дієсл. недок. (кого) (переривати сон, примушувати прокинутись) будити: Заклинаю васъ, дочки Иерусалимскіа,... абысте не будили ани прочютити казали милое мое (поч. XVI ст. Песн. п. 52); Потому за(с) пришо(л) трегіи ра(з)... до а п(с)ловъ, и нашо(л) и(х) а они спа(т). И не боуди(л) ихъ (XVI ст. УЄ Трос. 56); Великій тогъ оцъ иапъ Іоаннъ гды в' Кѣлліицѣ своѣй пребывалъ,... в' сонъ нѣакі(й) в'палъ барзо тонкій и видѣлъ пре(з) виде(н)е мѣжа єдного, котѣры(й) повѣжною тварю... его бѣди(т), // и спанѣ емѣ вымовлѣе(т) (Київ, 1627 Тр. 556); А то(т)... котѣромѣ... братию бѣдѣти и до коупы збирѣти злечѣно...//... на звѣзды глѣдачи, пѣвности часѣ... довѣдоватиса повѣне(н) (серед. XVII ст. Кас. 22-22 зв.).

БУДКА ж. 1. (невелика тимчасова будівля) будка, курінь, намет: я с тими лю(д)ми... прыеха(в)-шы... не (з)нашли є(с)мо сѣна, то(л)ко мѣстѣце, где сѣно было, и то то(м) же мѣстѣцу и будка вчынена, што диты па(с)лы давно (Житомир, 1583 АЖМУ 47); Тѣй бовѣмъ былъ чиначѣй ѡ(т)цѡмъ его бѣдки прѣзъ оболокъ в' пѣстыни м. лѣ(т) (Київ, 1625 Сур. сл. 124 зв.); и ты жъ ктѣ са не почѣдѣтъ ѡны(м) пѣрши(м) пѣсты(н)нико(м), при исто(ч)ника(х) бѣдѣки мѣли, и в пещѣра(х) камѣ(н)ныхъ жили (Устрики, I пол.ХУІІ ст. УЄ № 29515, 481 зв.).

2. (для торгівлі) ятка: их милости... там же им дали и позволили крамов, будок на роскладане товаров и продаванѣ их (Житомир, 1618 АрхІОЗР 1/VI, 464).

БУД КТО див. БУДЪ КТО.

БУДЛИ спол. (зв'язує члени речення) (розділовий, перелічувальний, чергується зі сполучником будъ) чи то: и весь лѣпъ бѣдъ бы шата была, бѣдли начинѣ и иншое што бѣдетъ очищено (серед. XVII ст. Хрон. 148).

Див. ще БУДЪ.

БУДНИКЪ ч. 1 (робітник поташні, буди) заст. будник: ѡ(н) де(й) наехавши мощно кгва(л)томъ ро(з)бо(й)нымъ ѡбычае(м)...//... бѣдѣ спалити казалъ а бѣдниковъ де(й) побилъ (1577 ЖКК I, 85-86); взя(ли)... скри(н)ку, в которо(и)... было... две тисечи золоты(х) по(л)ских, которые да(л)... для... вожѣня попело(в) и и(н)ши(х) потре(б) будны(х), и реєстра, што буднико(м) пнзи ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 39); При которомъ бранью и пограбѣнью поташу, спаленю буды и фа(л)бы то(т) же уря(д)никъ по(з)ваного..., бу(д)никовъ в ли(ч)бе ѡ(с)мѣдѣсѣтъ зъ заплаатою прочъ поро(з)ганя(л) (Люблін, 1633 ТУ 299); Якубъ Пе(т)ро(в)ски(й)... во(д)лугъ Привилие(в)... бѣ(д)нико(в) завѣлъ где джива(н)е ты(х) лесо(в) Почалосѣ ѡт Поменѣно(г) дѣя (Чернігів, 1640 ЛНБ 5, III 4063, 112).

2. Вл.н.: кгдамъ дей приходилъ до села Мокрца, такъ же дей мене... Федець Будникъ... на добровольной дорозе... поймалъ и до двора привелъ (Володимир, 1568 АрхІОЗР 6/I, 65); Анѣдрѣшгко бѣ(д)никъ (1649 РЗВ 205 зв.).

БУДНИЦКИЙ, БУДНИЦЬКИЙ прикм. (який стосується виробництва поташу) заст. будницький: да(л) ѡте(ц) мо(и) на роботу бу(д)ни(ц)кую коп два(д)ца(т) лито(в)ски(х) (Житомир, 1582 АЖМУ 42); тѣе то насланъцы...//... рѣдни з начи(н)ями вшѣлякими бѣды поташовѣе... з начи(н)емъ... и вѣсѣми достатѣками бѣдницькими... неправѣне... взяли (Київ, 1635 ЛПБ 5, II 4060, 103-103 зв.); Ув Оза(р)ка Сале(н)ка:... соки(р) две бу(д)ни(ц)кихъ (Житомир, 1650 ДМВІІ 207).

Див. ще БУДНЫЙ.

БУДНЫЙ прикм. Те саме, що будницький: папъ андрѣ(й)... по(д)данныхъ де(й) которые... в бѣде...

при речахъ бѣднихъ мешкали побилъ и порани(л) (1577 ЖЖК I, 87); взя(ли)... скри(н)ку, в кото-ро(и)... было... две тисечи золоты(х) по(л)ских, ко-торые да(л)... для... воженя попело(в) и и(н)ши(х) потре(б) будны(х), и реестра, што буднико(м) пизи ро(з)дава(л) (Житомир, 1582 АЖМУ 39); Ян За-бло(ц)ки(и) взялъ и вывез з бѣды... начи(н)е бѣ(д)-ное сокеры пины (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 37 зв.); А тую буду всю до skutky знеслъ и спа-ли(л), которая буда сама зо вѣсемъ начинѣмъ буд-нымъ повода коштовала золоты(х) двесте ше(ст)-деся(т) по(л)ски(х) (Люблін, 1633 ТУ 299); о взате майстра и челяди зъ сокирами будное пятидесять (Кременецъ, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 225).

БУДОВАНЕ, БОДОВАНЕ, БУДОВАНИЕ, БУДОВАНІЕ, БУДОВАНЬЕ, БУДОВАНИЯ, БУДУВАНЕ с. 1. (чого і без додатка) (*спорудження чого-небудь*) будування: И тежъ въ // тихъ при-виліяхъ выписано, што имъ вольно дерево брати на будованіе домовъ и на дрова (Краків, 1509 АрхІОЗР 5/1, 29-30); здавна... с того имени мѣвали... дерева на бѣдоване и сѣна на кошѣне (Луцьк, 1535 АС IV, 9); Дерево которое на бѣдова(н)е замѣжд... лежить покидано тамъ же на(д) водою (1552 ОКан. 3. 18 зв.); мы... послали е(с)мо ва(м) на помо(ч) сто зо-лоты(х) ли(ч)бы ля(д)скои на будова(н)е тое це(р)к-ви госпо(д)ни (Сучава, 1558 ЛСБ 22); яну(ш) ост-ро(з)ки(и)... наславши... дря(д)ника своего... з слѣ-гами... дерева дѣбовъ око(л)кона(д)цать тисече(и) Которые зго(д)по на бѣдова(н)е и на бо(р)ти по-рѣбали (Вінниця, 1599 ЛНБ 5, II 4049, 122); кій, щѣкъ, кѣре(в)... имѣли свои вѣ себе кнѣжата. ко-торы(м) роздавали краины пѣстыи, боудованію замѣ-ковъ. яко раді(м), ѡ(т) которого названи соутъ ра-ди(м)чапе, на(д) рѣкою сѣшѣ (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 45); Гдѣ ясный пѣлацъ Фѣбовъ, рѣзныи вѣ бѣ-дованію, вѣ положѣно высѣкій... Тамъ мѣсль таѣ Надка людѣскѣю занѣситъ (Київ, 1632 Євх. 297); Со-веръ Сѣмовъ правнѣкъ а сынъ Сѣлѣнъ той еди(н) тѣлкъ былъ вѣлнымъ ѡ(т) онои вѣжи бѣдованѣѣ (серед. XVII ст. Хрон. 19); Тотъ же протѣстаишь... шапцуетъ шкоды, вѣсполь з деревом и с тѣслями на будоване рудни на осени, на семсот золотых пол-ских (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 3/IV, 405).

2. (*кам'яна, дерев'яна або ін. споруда для житла, господарських потреб і т.ін.*) будівля, будинок, бу-дова: и онъ тотъ домъ намъ присудилъ, нижли ка-залъ нам за будованье, што онъ въ томъ дому по-будовалъ, заплатити ему четырнадцать золотыхъ (Берестя, 1507 РЕА I, 72); все бѣдованье то замко-во дѣнижоно можетъ на некоторыхъ мѣстца(х) члвѣкъ на земли стоячи бланѣкованѣѣ а подѣся-битѣѣ киемъ досягнѣти (1552 ОЧерк.3. 4); во(л)но буде(т) ему... ѡто(и)ти про(ч) куды хотячы... зо вѣсмъ набытемъ своемъ и накладо(м) альбо будо-ва(н)емъ што буде(т) на тоѣ име(н)е наложи(л) (1566 ВЛС 8 зв.); Я проко(п) миха(и)лови(ч) хре(и)-ницки(и)... прода(л) есми... пла(ц) мо(и) з будо-ва(н)емъ ча(ст) мою всю (Толпижин, 1576 ЛНБ 5, II 4044, 3); сны (!) филипу(в)... да(л) то(мѣ) иванови и женѣ е(г) за еѣ часть // з будованѣ(м) мѣ. зло(т) бѣ(з) едно(г) злото(г) (Одрехова, 1580 ЦДІАЛ 37, 1, 10 зв.-11); Тира(с) выкладаѣ(т)ся на лати(н)ский destructor, то е(с) бѣрите(л), скажца, и то(т) кото-ры(и) бѣдова(н)е псуе и ро(з)валяѣ(т) (1582 Кр. Стр. 32); есми продав подварокъ свой власный... зо всимъ на все, с палацомъ з будованіемъ з огоро-домъ (Бориспіль, 1614 АБМУ 5); тѣе то наслан-цы...//... тотъ домъ протѣстѣючого зо вѣсмъ бѣ-дованѣмъ з светлицами комнатами коморами з ля-мѣсомъ и зо вѣсимъ збѣуро(м) и маѣ(т)ностю его рѣхомою... неправѣне и ѡ(в)шемъ кгвалѣтовѣне взяли и до дерѣжаня Его м(л) ѡсягнѣли (Київ, 1635 ЛНБ 5, II 4060, 103-103 зв.); на(м)не(и)шо(и) рѣчи не заста(л), то(л)ко будованя поро(з)биранье, ты(л)ко ме(с)тѣѣ, гдѣ будованя были, все вниве(ч) ѡбе(р)нено (Житомир, 1650 ДМВН 196); *Образно:* Того(ж) ісса хѣ каменѣмъ краѣоугольнымъ, на ко-торомъ все бѣдованье // слоушне споѣное ростѣтъ вѣ церковь стоуѣ гви, мовитъ тойже павѣль стѣи (Острог, 1598-1599 Апокр. 93-93 зв.); Сѣсъ ѣсть Пѣ-номъ, а она слѣдѣбницею. Онъ бѣдовнѣчимъ, а она бѣдованѣмъ (Вильна, 1627 Дух.б. 382); У мѣсце бное очѣстивши, и жрѣдла самѣю жѣлѣ тѣестъ почѣтокъ глѣбѣко вѣнѣкавши,...//... и жрѣдло зо вѣсѣхъ сто-роѣнъ бѣдова(н)емъ мѣцнымъ дѣбре ѡбварѣвши, Храмъ Б(д)ны вѣставилъ, и бѣдова(н)е самѣе на(д) Источникомъ назѣлѣ. Которѣго то Храма вѣлѣкое,

а праве чѣдѣвное бѣдова(н)а Маистерство (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814-815).

3. Створення, творення: Не єст' бовѣмъ в' нѣй бѣдован'а рѣчій матеріалихъ. Гдѣжъ еслі бы такѣе было, за часо(м) бы са розвалило (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130); Зиждѣтелство: Бѣдованье, створѣнье свѣта (1627 *ЛБ* 43); И до бѣдован'а старозакѣннаго прибы(т)кѣ, не тѣл'ко Срѣбро, Злѣто... але и Шѣрсть Кѣзюю... ѡфѣровати казѣл' (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

4. (результат творіння) будова: Велико єсть, бѣдованье на чѣжѣмъ закладати фѣндаментѣ небеспечѣ(н)ство (Острог, 1598 *Отп.КО* 2); Будование того роду то єсть: будет Скарга Вавилон — Рим; становит и именуєт Науходосором короля польскаго (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); еслі бѣмъ прѣтивъ тѣхъ ѡбмѣвискъ и фалшѣвогѣ ѡудаван'а поставитисѣ не хотѣлъ, снадѣе бы се, немѣлый по-дѣбно добрѣго бѣдован'а ѡвоцъ, // в' мнѣгихъ по-бѣжныхъ ср(д)цахъ... затрѣднѣтъ и перешкѣдѣ ѡ(д)нести мѣгъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 1 зв.-2).

5. *Перен.* (чѣго) Заснування, ѡрганѣзація: При-то(м) тѣжъ єще зачали и другое будование храма дѣхов'наго то єсть надѣки писма стѣго Грѣческаго языка и словенскаго заложили школу (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); То пакъ твоя м(л)... попа... миѣа(н)ла... клятвами свои(ми) насыла(л) и црѣвно(мѣ) будова(н)ю бра(т)ство забавлялъ (Вільна, 1594 *ЛСБ* 251, 1 зв.); ап(с)лѣ... явне знѣти тѣ далѣ, же и(м) ѡ бѣдован'ю чере(з) побѣжность костѣла бѣжѣго стар(н)є налѣжати мѣло (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); О томъ первомъ знаку позналѣмъ правдивѣго костѣла римскаго будованѣ (1600-1601 *Виш. Кр.Отв.* 177); Павелъ свѣтый ихъ споминаєт, ижъ ѡт ѡбрезан'а были єму утѣхою и споспѣшники въ будован'ю црѣкви Христовы (Львів, 1605-1606 *Перест.* 53).

6. *Перен.* (чѣго) Удѣсоконалѣння, формування: еслі будѣмо се пи(л)но старати дѣе тѣе ѡдрѣжати будѣмо другое ти(ж) розумилисѣи за рѣ(ч) го(сд)ную дилѣ доброво(л)пѣише(г) будован'а и дилѣ не-прекажена яко(г) дѣа ѡпросили є(с)ми ѡ є(г) короле(в)скои мл(с)ти привилѣє (Сучава, 1598 *ЛСБ* 323); прѣто(ж) и тепѣрѣ члѣнки црѣкви бѣжѣй на тѣмъ

же ѡдномъ єдиновлѣстѣи хѣѣ, котѣрый ѡуоставѣ-не... пѣстырей і ѡучѣтелей до црѣкви кѣ бѣдован'ю тѣла своєго даєтѣ,... пристаѣати мѣгѣтѣ и мѣють (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 108 зв.); Далѣе я тамъ ничѣго не бачу на руку вилялетѣву... Еслі ѡвоє, шѣто вспоминаєтѣ: "апѣстѣлы, прѣроки, євангѣли-сты, пѣстыри и учѣтели, ку напраѣє свѣтыхъ и ку будѣвапѣю тѣла Христовѣа", — и то прѣтивъ себѣ самого прѣводитѣ (Вільна, 1599 *Ант.* 801); крѣмѣ бо црѣкви нѣтъ мѣста и камѣни тѣвердаго и не-пѣдвижнаго; на крѣпко змѣцнѣєнѣе фѣндаменту вѣры и будѣвания євангѣльскихъ заповѣдѣй учѣнковъ имъ Христѣс рѣчѣ (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 168).

БУДОВАНЬЙ *прикм.* (зайнятий будѣвлями) за-будѣваний: зѣмѣя(н)ка г(с)дрскаѣа... сознѣла, и(ж)... прѣдалѣ єсѣи... имѣ(н)є своѣ... зъ дворѣмъ мои(м) будѣванымъ и зѣ всѣи(м) будѣва(н)ємъ дво(р)нымъ (Житомир, 1584 *АЖМУ* 146).

БУДОВАНЬЄ *див.* БУДОВАНЄ.

БУДОВАНЯ *див.* БУДОВАНЄ.

БУДОВАНЯСѣ *с.* (*стп.* budowanie się) *перен.* (закладѣна ѡснова утѣвердѣєннѣя вѣри) тѣрѣвка будѣв-ля: каждѣй члѣвѣкѣ, котѣрий схѣчѣтъ домъ вѣры будѣвати, тѣой фѣндаментѣ залѣжити будѣтѣ повѣ-нѣнѣ. А еслі вызнѣаннѣя фѣндаментѣ будѣванѣясѣя вѣ вѣры Христовѣой залѣжитѣ повѣнѣнѣнѣ, тѣєды не Пѣтрѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 361).

Див. ще БУДОВАНЄ.

БУДОВАТИ, БУДОВАТЬ *дѣєсл. недѣк.* (*стп.* budować, *стч.* budovati, *сѣн.* buden) 1. (шѣо) (*спѣру-дѣувати, зѣводити яку-небудѣ спѣрудѣу, будѣвляю і ін.*) будѣвати: панѣ лѣвко богѣвитиновѣи(ч)... прѣси(л) насѣ абыхѣмо ємѣ позволили вѣ єго имѣнѣи ѡу во(р)-тѣли замѣ(к) бѣдовати на старѣ(м) горѣдищи (Ме-жѣричѣя, 1503 *Арх.Р.* фѣтѣкоп. 50); а шѣто тѣжъ Єго Мѣлѣсть на тѣє имѣнѣе наложѣт, людѣи ѡсаживѣаючи, або дворъ бѣдѣвлячи, то я маѣю всѣє тѣє Єго Мѣлѣсти заплѣтити (Крѣута, 1533 *AS* III, 412); ро(к) аѣнѣзъ Крѣѣль авѣгѣстѣ мѣстѣ ѡу варшѣвѣ на вѣслѣ казѣлъ бѣдовати (1509-1633 *Остр. л.* 126 зв.); прѣсили... на(с) всѣи стѣаны абы на кѣгру(н)тѣ(х) своѣихъ влѣа(ст)-ны(х) во(л)но было ко(ж)дому шлѣя(х)тѣичѣу... ко(р)чѣмы при го(с)тѣи(н)ца(х) бѣдовати (1566 *ВЛС* 133); па(н) богѣа(н)... мѣжѣ(т)... дворъ будѣва(ти)

пашню паха(ти) ставы сыпати млы(н) будова(ти) (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/III с, 124); за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватисѣ (Львів, 1585 Юр. 9 зв.); а(р)сени(и) митрополи(т)... ѿ школе ѿчилъ двѣ лете, и кгра(м)-матыхѣ... до дрѣкѣ выдалъ, и такъ за повѣдомъ и(х) шкѣлы и дрѣка(р)ни ро(з)множилисе, чоѣ в рѣс-комѣ народѣ не бывало якъ се ѡкре(с)тили то ся не ѿчили. едно цѣркви бѣдовали (1600 ЦНБ 476 П/1736, 44 зв.); Іостиніанъ... Царь... // Цркви коштовныи и замки бѣдовалъ, а старыи ѡ(т)нов-лалъ (Київ, бл. 1619 О обр. 174-175); Съзидая, съѡрѣжаю: бѣдѣю (1627 ЛБ 127); Казалъ емѣ г(с)дѣ бѣгъ ковчѣгъ то естъ корабль бѣдоватъ (серед. XVII ст. Хрон. 14);

(займати певний простір будівлями) забудовувати: Бачачи мы... на Украини... досыт немало мѣстець пустыхъ, а ку будованью замковъ... пристойныхъ... умыслили есмо тамътѣи мѣстца пустыни будовати (Варшава, 1585 АрхІОЗР 7/III, 284);

(що) виконувати, здійснювати: Чіа робѣта зас-танѣтъ котѣрѣю бѣдова(л), заплаѣтъ пріймѣтъ (Київ, бл. 1619 О обр. 140);

з (на) песку будовати див. ПЕСОКЪ; на сене будовати див. СѢНО.

2. Перен. (створювати, засновувати, організовувати) будувати: Если кто бѣдѣтъ на фѣда-ме(н)тѣ его злѣто, сребро... //... сѣно, солѣмѣ, кождого справа явна бѣде(т), абовѣ(м) днѣ ѡка-же(т), понева(ж) огне(м) ѡ(т)крые(т)са (Вільна, 1596 З.Каз. 4 зв.-5); зъ исторіи бачимы, и(ж) таа стѣа зѣѣда яко часто крѣтъ замыкаѣна была такъ са те(ж) частокрѣтъ за неопратнѣньемъ всѣки(х) за-ва(д) розрываѣла. нехѣтачи такъ дѣлей нетрѣвалы(х) рѣчій непотрѣбнѣ бѣдовати, зычимо абѣ са до тѣен зѣѣды остѣрѣжнѣи и свойми сѡ(д)ками, а дѣрѣ-гами пристѣповало (Острог, 1598-1599 Апокр. 14 зв.); О, воистинну на дивныи люди — // тебѣ само-го от всѣхъ дивнѣйшаго, — коли во мѣсто правды лжу в земли вольной фундуеш и во мѣсто покою на томъ фундамѣнте ложномъ гвалт и тиранство бу-дуеш! (1600-1601 Виш. Кр. отв. 165-166); писмо святое видочне свѣдчитъ,... иже не самъ Петрѣ будетъ Церковъ... але посполу зъ иншими апос-

толами (Київ, 1621 Кон.Пал. 365); ѡ(т) того часу зачалемъ пекло бѣдовати И дѣши грѣшныи из сего свѣта избирати (I пол. XVII ст. Сл. о зб. 15); И на-про(д) мѣсто тѣе стѣе заложѣли, А сами са за фѣн-дамѣнта его положили..., якѣ Каменіе живѣе мно-гоцѣннѣе, // А не злѣто его бѣдовало тлѣннѣе (Чернігів, 1646 Перло 48 зв.-49).

3. Перен. (на кому, на чому) (грунтувати, ба-зувати) будувати: А на то(м) фѣндамѣнте вси цѣнѣ-ты бѣдѣю(т), ѡ(т)чѣзне мѣло(и) дѣлнымъ мѣжѣст-во(м) ѡслѣдѣю(т) (Єв'є, 1611 На г. Ог. К. 2); На тако-во(м) цѣнѣты фѣндаме(н)тѣ шѣтоко(л)векъ залѣжено бывае(т) и бѣдѣвано, жаднымъ то... вѣтромъ, жад-нымъ... навалнѣоста(м) не подлѣгае(т) (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3 ненум.); монархію церковную на Петрѣ будуютъ отступникове (Київ, 1621 Кон. Пал. 341).

4. (що, що чим) Удосконалювати, виховувати, формувати: Хто язѣками мѣви(т) самого себе бѣ-дѣтъ: а прѣрокѣючій бѣдѣтъ зѣбранѣ... Кѣждый прѣто рачей бѣдовати ѡбирай, а бѣдѣшъ цр(с)тва нѣ(с)ного го(д)нымъ (Вільна, 1627 Дух.б. 64); И любо Пѣсмо стѣе, самѣмъ читанѣмъ велице бѣдѣтъ днѣ вѣрнѣю и побо(ж)нѣю: една(к) далѣкѣ бѣрзѣи естъ полезнѣйшее гды з нѣмѣхъ лѣтерѣ въ живѣый ѡборѣае(т)са гѣлосѣ (Київ, 1646 Моє.Тр. 3 зв.).

5. (що) Підтримувати, помагати: Пристѣпи(т) невѣста до него... и плѣнѣтъ емѣ въ тѣарѣ его и речѣтъ: Такъ се станѣ(т) члѣкѣви, котѣрый не бѣдѣ-е(т) дѣмѣ брѣта своего (серед. XVII ст. Хрон. 157 зв.).

6. (що) Обґрунтовувати, умотивовувати, робити висновок: А на томъ фѣндамѣнтѣ то напро(д) боу-доуе(т), же неслоушнѣ бываю(т) винѣовани, митро-полѣтъ и владѣкѣве ѡ(т)стоу(п)ные ѡ тѣе, ижъ са с прѣ(д)савзѣтемъ своймъ зъ стороны зѣднѣченѣа с костѣломъ рѣмски(м) прѣе(д) свѣтскими не опѣ-вѣдили (Острог, 1598-1599 Апокр. 52).

БУДОВАТИСЯ, БУДОВАТИСЕ, БУДОВА-ТИСА, БУДОВАТСЯ дієсл. недок. I. (споруджу-вати для себе житло, будівлю) будуватися: тымъ ѡбогимъ замѣрити село ѡ нового ставѣ... тамъже нехайса бѣдѣю(т) (1567 AS VII, 120); мае(т) бра(т) мо(и)... то(т) пла(ц) з будова(н)емъ... ве(ч)не де(р)-жати и джива(ти) на не(м) се будовати и ку по-жи(т)ку своему ѡборѣа(ти) (Толпѣжин, 1577 ЛНБ

5, II 4044, 3); за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватиса не бѣде мати до того нѣкто нѣчого що збѣдѣть (Львів, 1585 *Юр.* 9 зв.); И мене тым словомъ упевнивши и пляц пустый мнѣ придавши, будоватися казали и до актѣ записати казали (Кременець, 1597 *АрхЮЗР* 1/VI, 122); Бгѣ хотѣлѣ абы Двѣ Кроль мѣлѣ и оуфѣндовалѣ свою століцѣ, не тѣлько абы ѡныхъ бѣдовалѣся прикладами, але абы ѡ смертѣльности свѣей всегда паматалѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 936).

2. *пас. (про будівлю, споруду, що зводиться, будується)* будуватися: бѣдѣється цркѣвъ, и школа, и до(м) для дрѣкарнѣ. и шпиталь для ѡбогы(х) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); з ни(м) са згожѣючи пѣтрѣ стѣый тогѣжъ каменѣмъ выбранымъ, на котѣро(м) бѣдоуѣтса дѣмъ дѣховный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); нѣкды мѣлота, сокры, пины... в домоу бѣжо(м) не было слѣшати тогды кды са боудова(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 275 зв.); Камѣнь абовѣмъ и дерево и желѣзо... досконало естѣ ведѣдѣ(г) вла(с)-ного прирѣжѣна. до бѣдована тѣды если що с ты(х) роди(т)са или з ни(х) бѣдоуѣ(т)са (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 45 зв.).

3. *Перен. (існувати, зміцнюватися)* будуватися: Материяльная церковь ѡт поколена іюды бѣдоватиса розказана, а дѣховная, або душевная... ѡт поколена левіи (поч. XVII ст. *Вол. В.* 81); не ѡ(т) мѣстѣ и Століцѣ Ап(с)лскаѣ ве(л)можнѣсть и влѣдза и звѣрхнѣсть кгрѣнтѣ(т)са и бѣдѣтѣса, але ѡ(т) оухвѣлѣ и постановѣніи прѣвы(х) вѣры и спо(л)-ѡбцовѣна Бо(з)ского (Київ, 1619 *Гр. Єл.* 219); П. Александре(р) Прокопови(ч) має(т) з мило(с)тивои промоціи своєї таковыє схачки атѣ(н)товати и ѡбсылати... коллегами своими, абы прѣ(з) тѣе захдзки и рады бѣдовалася межѣ братиями завше згода и мило(с)ть (Львів, 1642 *ЛСБ* 1043, 60).

4. *Перен. (створюватися)* будуватися: Ато для того глаголем,... яко сварливую диалектику латинскую и силогизмы с поганскими догмат выкрутами, с которых ся они на препиране будуют и научени суть..., вѣк свой на том изнуряючи... простою правдою пребороти не можете (1608-1609 *Виш. Зач.* 208).

5. *Перен. (грунтуватися, базуватися)* будова-

тися: пѣтрѣ стѣый тогѣ жъ каменѣмъ выбранымъ, на котѣро(м) бѣдоуѣтса дѣмъ дѣховный (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 93 зв.); Будует ся... Церковь... на всѣхъ, которіи працуютъ въ вѣри Христовой розширенію (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 364).

6. *Перен. (про внутрішній світ людини, душу)* вдосконалюватися, виховуватися, формуватися: вы тѣды възлюбленые въ сѣой вашей вѣрѣ, бѣдѣтиса дѣхо(м) стѣ(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 37 зв.); То естѣ первое: основатися правдивым исповѣданиемъ вѣры..., будоватися заповѣдми, евангельскаго повелѣніи дѣлы, збудовавши же ся — совершитися, то естѣ по истиннѣ и за истинну готовы быти смертию печатовати (1600-1601 *Виш.Кр. отв.* 169); На Хѣ тѣды бѣдѣймося, и фѣндаментѣ держѣмоса (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171); Але вы, мовить апостолѣ, возлюбленніи, святою нашею вѣрою будуйтеся (бл. 1626 *Кир.П.* 24).

БУДОВАТЬ *див.* БУДОВАТИ.

БУДОВЛЯ, БУДЮВЛЯ *ж.* 1. (*спорудження чого-небудь*) будова, будовання, рѣдко будівля: А дядя нашѣ... далѣ имѣ вольнѣсть... дерево на будовлѣ и на дрова брати (Вільна, 1509 *АрхЮЗР* 5/1, 29).

2. Споруда, будівля: Якожѣ тотѣ Стѣи Храма Гдѣса почалѣ чѣдами вславѣти, поты(м) иншіи побѣжныи люде, мнѣгими кошѣтѣвными бѣдѣвлами приѣздѣбили, слѣчностѣ приклѣднѣю ему придаючи (Київ, 1631 *Син. Тр.* 815); симѣко... Прода(л)... половина ролѣ котра ся емѣ достала по женѣ его... якѣ в роли половина и в будовли (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 2, 48).

3. *Перен. (база, підвалина, опертя)* будівля: Ѡво згѣла тѣкъса томѣ Стѣмѣ заслѣжѣлѣ мѣсцѣ, іжѣ штосакѣлѣкъ... вѣ томѣ... монастырѣ дѣетѣ и дѣати бѣде(т), все на его оснѣвѣ, на его фѣндаментѣ, на его бѣдѣвли, починатиса, бѣдовѣти, и кончѣти бѣдетѣ (Київ, 1625 *Кон. Ом.* 166).

Див. ще БУДИНОКЪ.

БУДОВНИКЪ *ч.* 1. Будівельник, будівник: Зиждѣтель: Бѣдѣвни(к), тѣсла, або на(д) бѣдовѣньемѣ прѣложѣны(и), албо тѣсѣлскѣй майстерѣ (1627 *ЛБ* 43).

2. *Перен. (той, хто створює, організовує щонебудь)* засновник, творецѣ, фундатор: робо(т)ни(к) бы(л) винограда то є(ст) свѣта сего, яко то(т) боу-

до(в)ни(к) то є(ст) хс̄ (к. XVI ст. УЄ № 31, 164); королевъ и книжѣть свѣтски(х) межи бѣдовники костела бжого же павель стый не вспомина(л) не ди(в), бо еще король жаде(н) не былъ хр(с)тіанино(м) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 69); едїнь правдѣвый и несмртѣльный бг̄, рѣчїй всѣхъ бѣдовникъ, и творца (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 15 зв.); ѡчекива(л) мѣста маючого фѣ(н)даме(н)ты, которо҃го ремесникѣмъ и бѣдовникомъ самъ Бг̄ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 831); и робо(т)ни(к) бы(в) (!) винограда, то є(ст) свѣта то҃го, бо жаде(н) не бы(л) та(к) пїл'ны(и) о людехъ свѣта то҃го яко то(т) бѣдов'ни(к) (1645 УЄ № 32, 122).

Див. ще БУДОВНИЧИЙ, БУДОВЦА.

БУДОВНИЧИЙ, БУДОВНИЧІЙ, БУДОВНИЧИЙ ч. 1. Те саме, що будовникъ у 1 знач.: Яко посполите и въ будованью дому... хотя многие робятъ, але не вси мистрами суть, што будуютъ, але старшого будовничого слухаютъ (Вільна, 1599 *Лит.* 801); са(м) боудовничїй который хра(м) бѣдова(л) мѣвилъ, дѣло великое єсть (поч. XVII ст. *Проп. р.* 273 зв.); ѡстаго(к) зло(т) кѣ на работѣ вытрѣди(л), в то(т) ча(с) кгда пїѣ Ле(с)ко бѣдовнич(м) бы(л) (Львів, 1614 *ЛСБ* 1047, 1); Здѣте(л): Бѣдовничїй, робѣтни(к) (1627 *ЛБ* 42); Бѣдовничий (Уж. 1645, 31).

2. *Перен.* Те саме, що будовникъ у 2 знач.: Ѡзна(и)мѣю ваши(м) м(л̄), и(ж) достигло ма вашего по(д)вига (: трѣда ревпо(с)ти и тицѣнїа:) писѣнїе, зовѣмое оборѣна згѣды з̄ лати(н)ски(м) костело(м), и вѣрою Рымѣ слѣдѣачею, ва́ми ходота(и)ми и бѣдовнич(и)ми, тоѣ мененое згѣды, ѡ(т) рѣ(с)каго народа клѣченое (1598 *Виш. Кн.* 268 зв): А хотяжъ всихъ будовничими тела Христова мети хочетъ, одпакъ не вси рядятъ, не вси росъказуютъ, але только тые, которымъ меновите рядъ и дозоръ єсть поручонъ (Вільна, 1599 *Лит.* 801): А того злого роздѣленѣа бѣдовничимъ той єсть, который антихристовъ быти хѣче(т), // и собѣрной црк̄ви головою (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 189-189 зв.); Найдѣвали са такѣвыи обѣго полѣ... люде, которыи... вѣчне, в прїшло(м) бѣ(з)конѣчномъ животѣ, трѣваючого града, або рѣчей самѣго ма́йстра и бѣдовничого его шѣкаючи, тою зѣмною... славою не то́лко гор-

дїли, але са тежъ брыдили (Єв'є, 1616 УЄ *Єв.* 2 нenum.); Сѣсь єсть Па́номъ, а она слѣдѣбницею. Онъ бѣдов'ничимъ, а она бѣдованьемъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 382).

Див. ще БУДОВЦА, БУДУЮЧІЙ.

БУДОВНЫЙ *прикм.* Гарно збудований, пишний, величїй: не замками мощными, не мѣсты бѣдовными тоѣ зацное королевство на(д) которымъ є(г) к(р) м(л) гѣ бг̄ преложилъ, межи иншими народы слыне(т), але толко самою во(л)ностю (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 220); Якъбы невѣста яка́а, бѣдѣчи богѣтою оу свѣта, и маѣтности мно́ги, а домы бѣдовныи маючи, ѡпекѣна... не мѣла, а в то́мъ бы повстѣвши сѣсѣди, крївдїти єи почали, и домы ѡдѣймова́ти хотѣли: которѣа немо҃дчи оукривжен'ѣа то҃го зно́сити, шѣкала бы собѣ яко҃го потѣжно҃го, спосо́бно҃го, и в рѣча́хъ бѣглого прїѣтела (Вільна, 1627 *Дух. б.* 354); Наоучѣмѣса за́йзрѣти лю́демъ,... не тымъ которыѣ якобы вѣчне на семъ свѣтѣ фѣндѣючисѣ, бѣдовны(х) и коштовны(х) домѣв и ширѣкихъ маѣтностїй лакѣме набыва́ютъ (Київ, 1637 УЄ *Кал.* 482).

БУДОВЦА, БУДОВЬЦА ч. (*сmn. budowca*) те саме, що будовникъ у 2 знач.: мѣ(с)то прѣчюдное, не рѣка́ми лю́дськими збѣдова́н'ное; но самымъ премѣдрымъ бѣдовцею бгѣмъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 67 зв.); Ра́дѣйтесѣ премоу(д)рїи члѣвко́лѣвци, Вы єсте пѣрвыи Іер(с)лї́ма... бѣдовци (Чернігів, 1646 *Перло* 48 зв.).

Див. ще БУДОВНИЧИЙ.

БУДТО, БУДЬТО *част.* (*уживається для вираження неповної вірогідності, сумніву*) буцїм, нїби, немѣв: Пишется папа по Латыне, будьто съ покѣры Хрїстовы: Сервусъ серворумъ (Деи), то єсть "слуга слугъ Божиныхъ" (1582 *Посл. до лат.* 1124); Хотя бы южъ и та(к) было. же то собѣ кѣ воли, або комѣ на дѣпоръ, ты(х) десѣть днѣвъ выве(р)гши нехѣй бу(д)то попра́вили, што пре(д)сѣа пошло яко бы сво(и)м) коло́мъ. кромъ тыхъ дню(в) десѣти (Острог, 1587 *См.Кл.* 16 зв.); въ которыхъ церкѣвахъ сами будто служатъ для ѡманы людеѣ, тѣды чинятъ бры́дкое спустошенїе на мѣстѣу свято́мъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 15).

БУДУВАНЄ *див.* БУДОВАНЄ.

БУДУНОКЪ див. БУДИНОКЪ.

БУДУЧИЙ, БУДУЧІЙ, БУДУЧЫЙ прикм. 1.

(який буде, настане в майбутньому) майбутній, прийдешній, діал. будучий, будущий, будучний: тую вгodu... маємъ и пови(п)ни будемъ з обу сторо(н) тве(р)до а не(т)ме(н)но ве(ч)но де(р)жати сами дети и пото(м)ки будучіє нши и ща(д)ки (Ляхівці, 1548 ЛНБ 103, 19/Id, 266, 25); Сна(т) подобно для тогѡ, же Екклесіастъ всѣмъ рѣчамъ трѣваючи(м) мїлюючи(м) и бѣдѣчимъ ча(с) назначаєтъ мѡвачи: Всѣмъ годъ и время всѣкой вѣщи по(д)солнѣчною (Київ, 1646 Мог. Тр. 937); напотомъ будучий, потомъ будучий — майбутній, прийдешній: И потвержає(т) то си(м) наши(м) листо(м) вѣчно ємѡ и его жонѣ и и(х) дѣте(м) и напотѡ(м) бѣдѣчи(м) и и(х) ща(д)комъ и воле(н) ѡ(н) тогѡ... замо(к)... ѡ(т)дати и прода(ти) (Межиріччя, 1503 Арх.Р. фоток. 50); Намѣстнику нашому киевському... ве(р)не намъ милому и и(н)шимъ на потомъ будѣчи(мъ) наме(ст)никомъ нашимъ киевскимъ (Київ, 1581 ЛСБ 62, 2); Чинимъ знаменито симъ нашімъ листом... нинешним и потомъ бѣдучим, комѡ будетъ потребъ того вѣдати (Вільна, 1503 AS I, 125).

2. (який наступить після земного життя) загробний, потойбічний, неземний: А еслибы хто з державцовъ Дубна, кому бы се то держати в руки достало, розоряти или отнимати тоє надане наше смилъ, таковый буди проклятъ и непростѣнъ отъ Отца и Сына и Светого Духа в нинешний вѣкъ и въ будучий (Дубно, 1592 Арх.ІОЗР 1/VI, 90); Прихѡдитъ и бѣдѣчій вѣкъ ѡный, где южъ анѣ Вѣра, анѣ оучинки постѣпѡютъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 276).

3. Суций, існуючий, нинішній: Ино єпископъ лво(в)ски(и) бѣдѣчи спротиви(л)са преже пре(д) вѣторымъ соборо(м) нашимъ и ѡбра(з) то(и) // еретиче(с)ки(и) вышше всѣ(х) поставити повелѣ (Велике Берестя, 1594 ЛСБ 262); Хвѡ нарожене тепѣрешнее то єсть по(д) лѣты бѣдѣчѡє... ѡбходити маємъ (Київ, 1619 Гр. Сл. 186); Сѡщій: Бѣдѣчи(и) (1627 ЛБ 125).

Див. ще БУДУЩИЙ.

БУДУЩИЙ, БУДУЩІЙ, БУДУЩЫЙ прикм.

(цсл. будущий) 1. Те саме, що будучий у 1 знач.: женіхъ ѡблюбєнці своєй даєтъ вѣно; и наѡвое

роздѣливъ его: на боудѣщее, и на настоѡщее (Почаїв, 1618 Зерц. 52 зв.); Градущий: Бѣдѣщій, которы(и) маєтъ прійти, ѡлбо быти. прихѡдачій (1627 ЛБ 28); напотомъ будущий, потомъ будущий — майбутній, прийдешній: я, Янъ Яцѡковичъ Теслуговский,... продалъ єсми имене свое отъчизное... пану... Угриновському и его панєи, и его детемъ, и напотомъ будущимъ ихъ щадкомъ (Луцьк, 1505 Арх.ІОЗР 8/IV, 226); Продавъ єсми имене свое влостное, ѡтчизное... князю Костантинѡ... и Єго Милости княгини и Их... детемъ и на потомъ бѣдѣщимъ Их... щадкомъ (Луцьк, 1522 AS III, 216); Я Пѣшко визнавамъ симъ моимъ листомъ самъ на себе, комѡ бѣдетъ коли потребизна того вѣдати или чтѣчи его слышати, нинешним и потомъ бѣдѣщимъ (Звиняча, 1549 AS VI, 97); предъ будущій — минулий: Прѣто молю та црѣ стѣхъ... дарѣи и мнѣ недостѡйномѡ... ѡбяснѣти ннѣ Тѡйны твоѡ явлѣнїи, Іѡѡнови..., пре(д) бѣдѣщій и настоѡщій (Чернігів, 1646 Перло 132);

у знач. ім. с.р. будущее — майбутнє, рідко будучність: якъ ннѣ нѣ(ст) хвалы бгѣ нимѡло... и хр(с)тіа(н)ство вконе(ц) исчєзе и погибє, всѣбо настоѡщаго вѣка гонѡ(т), дасѡ его блѣгими ѡудѡвлѡ(т) и насытѡтъ, // ѡ бѣдѣщаго же вѣ(ч)ное наслажд(є)нїє мыслити ї исказѡти (!) вѣ жзни (!) сєи, и памѡ(т) тѡю ѡумѡрили, и яѡ(ж) каменъ ко ѡно(и) жизни ѡнєчѣвѣствѣли сѡтъ (до 1596 Виш. Кн. 263-263 зв.); ты.... бѣдѣщее; Рабѡмъ своимъ яснѡ показѣшъ (Чернігів, 1646 Перло 31 зв.); предъ будущая — минуле: вѣ Бѣѣ всѡ ѡузритъ якѡ вѣ зєрцѡлѣ; предъ бѣдѣщаѡ и настоѡщ(а)ѡ; и градѣщаѡ, видѣмаѡ: и невѣдѣмаѡ ѡ(т)крїєтъсѡ имъ (Там же, 162).

2. Те саме, що будучий у 2 знач.: А тобы мѣлъ тоє наданє мое ѡтъ церкви Божєй ѡтдалити... да бѣди проклат (!)... ѡтъ мене... въ сєй вѣкъ и в бѣдѣщій, в который бѣдетъ сѣдити живыхъ и мертвыхъ ѡ второмъ Єго свѡтомъ пришествїю (Мільці, 1542 AS IV, 314); противѡу дхѡу стѡмоу не боуде(т) ємоу ѡ(т)поущєно ани на томъ свѣтѣ, ани на боудѡущѡу(м) (1556-1561 ПЄ 58); разоритѣлѣ закону божѡго да бѣдѣ(т) непростѣни... в си(и) вѣкъ и в будѣщи(и) (Замостя, 1589 ЛСБ 113); Кто бы имѡлъ гварити, ажъ не такъ, яѡ(м) писа(л) да

буде(т) проля(т) въ все(м) (!) вѣцѣ и въ будущемъ (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 225); таа фи(к)-гоура его рожествоу приналѣжала, и боудѣщее щѣстя знаменовала (поч. XVII ст. *Проп. р.* 253 зв.); ждемъ въскресеніа мертвыхъ, и жизни бѣдѣщаго вѣкѣ (Чернігів, 1646 *Перло.* 166); исходъ ко будущему вѣку *див.* **ИСХОДЪ**; в страну будущего вѣка отийти *див.* **ОТИЙТИ**.

3. Те саме, що будучий у 3 знач.: нинѣ явилася наше сп(с)ніе. бѣдоущи(м) во тмѣ свѣ(т) великий (1489 *Чет.* 48).

БУДУШЛОВАТИ *дієсл. недок. (мад. bujdosiĳ)* блукати, тинятися, бродити: Не може(т), мовитъ, душа, видѣливиши ся видѣ тѣла, у сую державѣ будушловати, чомъ душѣ праведныхъ у руцѣ Божуй (XVI ст. *НЄ* 103).

БУДУЮЧІЙ *дієприкм. у знач. ім. (той, хто буде щось)* будівник: Камень котѣрый ѡ(т)вѣргли бѣдѣючиѣ, той са ссталъ (!) головою оугла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 486).

Див. ще **БУДОВНИКЪ, БУДОВНИЧИЙ**.

БУДЪ ГДЕ *присл.* будь-де: поволіили есми... абы имъ ходили по рибѣ... или до дѣнаа или до ѡзерихъ или до иистра или боудъ где ѡни бѣдоу(т) и(х) послати (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. №12).

БУДЪ КОТОРЫЙ *див.* **БУДЪ КОТОРЫЙ**.

БУДЫНОКЪ *див.* **БУДИНОКЪ**.

БУДЪ спол. I. (зв'язує члени речення) (*розділово-перелічувальний*) (*уживається для вираження роздільності у чергуванні перелічуваних предметів, їх взаємовиключення, а також для вираження непевності, припущення*) чи... чи, чи то... чи то: Гости которые везѣть соль чере(з) володиме(р) дають з воза... //... тивѣнѣ л сторожомъ кѣ с ко(ж)дого воза бѣдѣ ѡднимъ конемъ бѣдѣ двема (1552 *ОВол.3.* 200 зв.-201); А если быхъ я са(м)... якими (ж) колвекъ причина(ми), бу(д) черезъ себе, бу(д) те(ж) чере(з) кого(ж) колве(к)... в тоє имѣ(н)е... вступоваль... тогды заруки... сто копѣ грше(и)... запла-ти(ти) маю (Житомир, 1584 *АЖМУ* 140); ви(н)ны ты(ж) и тыи не менше которіи принали ѡ(т) ба̄ сво-его яковьи оура(д) боу(д) свѣ(тс)кый, боу(д) дѣхов-ный а не дрѣжать его та(к) я(к) пристойтъ быти емоу (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 157); Которыи ...//...

до(л)гъ поменены(и), золоты(х) пя(т)со(т) и два(д)-ца(т) по(л)ски(х), ме(л) заплати(т), и у(и)сти(т)се бу(д) сынови, бу(д) ѡ(т)цу (Володимир, 1600 *ТУ* 231-232); панове хри(н)ни(ц)киє, пови(н)ны слѣш-ными выводы то(г) довести, и ѣ судѣ ѡказа(ти) бу(д) тотую близько(ст) покревѣнѣю, бу(д) те(ж) тые права, которы(ми) ся то в по(з)ве своимъ щитя(т) (*Кременець*, 1611 *ЛНБ* 5, III 4053, 26); Хто̀колвекъ тѣды з' вась Дѣха Хр(с)тового оуча̀стникомъ зос-та̀лъ, смотрите абысте в' жадной бѣдѣ малѣй, бѣдѣ великой рѣчи, лѣгче не постѣпова̀ли, а ла̀ски Дѣха не знева̀жали (*Вільна*, 1627 *Дух.б.* 127);

(*чергується із сполучниками або, альбо, любо, яко*) чи ... чи, чи то... чи то : Кѣница ѡ(т) жени-хо(в) а ѡ(т) зводе(ц) ѡгъ де(в)ки кгда замѣжъ идеть бѣ(д) за тѣтошѣнего або за чѣжогоро(д)ца кѣница вра(д)никѣ (1552 *ОЧорн.* 3. 56 зв.); Маєть жона моя милая тые вси речи..., кому хотячи, будь по частямъ, або вси огуломъ, отдати, даровати и записати (*Смиків*, 1572 *АрхІОЗР* 8/III, 256); Всѣкое што посва̀чно бѣдетъ г(с)дѣ бѣдѣ члѣвкѣ, бѣдѣ быд-ля, або ро̀льа, не бѣдетъ продано ани бѣде могло бытъ ѡ(т)кѣплѣно (серед. XVII ст. *Хрон.* 128); дѣ-сыть єсть хр(с)тїанинови рѣчей створѣныхъ, бѣдѣ нѣ(с)ныхъ або зѣмныхъ, бѣдѣ видѣмыхъ альбо невидѣмыхъ (х) (*Дермань*, 1605 *Мел.Л.* 22 зв.); будутъ мели кнзѣ Вишневецкій и потомѣки его тую... моц и владность — тые добра, буд порозну, любо вси за-раз, коли колвек и кому хотя отдати, даровати (*Варшава*, 1590 *ЧИОНЛ* XIV-3, 95); А мы и потом-ки наши,... не отзываѣючыся до своего власного вое-водства, повиту и права, будь духовного яко и свет-ского,... повинни будемъ... тамъ, где позвани бу-демъ,... стати и skutечне усправедливити (*Луцьк*, 1595 *АрхІОЗР* 1/I, 465).

II. (зв'язує речення) (*розділовий*) (*аживається для вираження припущення*) або, чи: Вшакже, где бы... потреба припала, в которой был бы порохъ и кули выстреляны, будь теж и стрелба //... с при-падку якого ся зопсовала, теды того на нихъ па-трит не маемо (*Локачі*, 1591 *ПККДА* I-2, 163-164).

БУДЪ КОТОРЫЙ, БУДЪ КОТОРЫЙ *займ.* Будь-котрий, будь-який: И ти(ж) варе кѣлко сель прислѣхаютъ к томѣ... монастырѣ ѡ(т) поутнои или

оу соуца(в)скши волости или оу черновъскши волости или боудъ оу которою волости боудоутъ они имати села... а на всихъ ихъ тѣхъ сель да не имаютъ ходити ни жадній соудци ни старости (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. 12); А тело мое грешное, бѣдъ который христианинъ, або панъ Татаринъ, въ землю где погребетъ, за то емъ маю надею..., ижъ Богъ милостивый милосердыне заплатитъ (1577 AS VI, 71).

БУДЪ КТО, БУДЪ КТО *займ.* Будъ-хто, кто-будь, хто-небудь: кто боуде(т) г(с)п(д)ре(м) нашеи земли, ѡ(т) дѣтеи наши(х), или ѡ(т) нашего рода, или па(к) боу(д) кого бѣ избере(т)ъ г(с)п(д)ре(м) быти..., то(т) бы емъ непорѣши(л) нашего дааніа (Бадеви, 1503 Cost. S. 256); на(ш) мѣбник, силѡн, егѣмен пѣтеньскіи или па(к) бѣ(д) кого бѣ избере(т) быти егѣмен..., а тоты, по его животѣ, егѣменове, да имаю(т) нам слѣжити (Сучава, 1514 Cost. DB 327).

БУДЪ КУЛКО *числ. (неозначено-кількісний)* Скільки-небудь: шкоды которыѣ сѣ стали с обѣдѣ сторо(н), женныи и бранныи, бѣ(д) кѣлко были, великіи и тѣжкіи..., абы ѡ(д)на сторона дрѣгон стороне не ѡпоминали (Кам'янець, 1510 Cost. DB. 456).

БУДЪТО *див. БУДТО.*

БУДЪ ЯКИЙ, БУДЪ ЯКІЙ *займ.* Будъ-який, який-небудь: Многіи а ро(з)маитии народове завше хожовали за хмъ. и... прошовали оулѣченіа бѣ(д) оу якой боле(с)ти бы(в)ши. теды завше одрѣжовали ѡ(т) его стѡй мл(с)ти (к. XVII ст. УЄ № 31, 220 зв.); южъ ани пострахи, апи голодъ..., ани иншіе будъ якіе небезпеченства — не могутъ его отъ вѣры... розлучити (1603 Пит. 110).

БУДЪ ЯКИЙ КОЛВЕКЪ *займ.* Будъ-який, який-небудь: не потреба... на(м) жа(д)ны(х) вымово(в) зъ стороны не вѣдомѡсти. оу вѣри и церемоніа(х) наши(х) хр(с)тіа(н)скіхъ. пре(з) оуведена тѣла родичо(в), кривны(х) и боу(д)яки(х)же ко(л)-векъ забав(в). такъ великомуу яко и маломуу. доросломѣ и недоро(с)ломоу чѣпити (1598 Розм. пап. 6).

БУДЪ ЯКІЙ *див. БУДЪ ЯКИЙ.*

БУДУВЛЯ *див. БУДОВЛЯ.*

БУЕМУДРИЙ *прикм.* Дуже розумний, велемудрий: охумогон, буюмудри(й) (1642 ЛС 296).

БУЕСЛОВЕЦЪ *ч.* Пустомеля, балакун: bala-

trones, прили(п)ки на сапога(х), бую(с)ловцы, тунесловцы (1642 ЛС 100).

БУЕСЛОВНЫЙ *прикм.* Багатослівний, велеречивий: Ѡплазѣвъ: Хитлѣный... Преизлишний, Бѣсловный: Любо пытный, Бладѣвый, то естъ велерѣчивый, цакавый, нѣтрѣтъ (1627 ЛБ 152).

БУЕСТЬ *ж.* Зарозумілість, дурість: нынѣ..., Симоне, христианинъ сталесся..., оставилесь Латинскую буюсть, то естъ глупство, и правдѣ увѣрились въ Господа нашего (Київ, 1621 Кон. Пал. 1003).

БУЖБА *ж.* Божественність, святість: такъ и насъ Господь судивъ, и токмивъ, и изъвзявъ духомъ святымъ, и загодовавъ шѣньюмъ (Sic! — *Прим. вид.*) своимъ и мирнустю, што учинивъ межи нами, бужбовъ его и любустю его (XVI ст. НЄ 194).

БУЖЕННИКЪ *ч. Діал.* Боженик "присяжный" Влн.: Ангѣдрѣшко бѣже(н)никъ (1649 РЗВ 203 зв.).

БУЗДЫГАНЪ *ч. (тур. bozdogan, buzdayan, bazlavan) (рід військової булави)* буздиган: рѣкоя(т) ѡ(д) бу(з)дыгана, поя(с) пукляты(й)... Фе(н)на дала (Львів, 1637 ЛСБ 1043, 49).

БУЙ *прикм. 1.* Нерозумний, дурний, тупий: infrunitus, невѣжа, бу(й), неукъ (1642 ЛС 236); gurdus, бу(й), юродъ (Там же, 212).

2. Зухвалый: не бѣди... ни срамословець, ни бѣи, ни гѡрдъ, ни величавъ (Львів, 1642 Жел.П. 2).

БУЙВОЛИЦА *ж.* Буйволиця: Ажъ са громада бѣйволицъ ѡказала, зъ котѡрыхъ о(д)на прѡтивъ егѡ стала, маючи при собѣ тѣлца (Вільна, 1627 Дух. б. (Передм. II), 5 зв.); Пьетъ молѡко ѡ(т) бѣйволицы (Там же, 6).

БУЙВОЛЬ *ч.* Буйвіл: Боувольт: Боувольт (1627 ЛБ 12); bubal, бу(й)во(л) (1642 ЛС 105); ѡборотѣвшиса до лѣповъ побрѣлъ ѡвцы, воны, бѣйвоны, и рѣзали на земли, и елъ людъ с крѡвью (серед. XVII ст. Хрон. 214).

БУЙКА *ж.* Бійка: И потумъ Ге(н)друвъ Олекса и... паробокъ Василь... силовъ посѣяли на двѣ царини, о чу(м) на буйку ся оупадовали (Бенедиківці, 1603 НЗУжг. XIV, 222).

БУЙНЕ *присл. (нестримно)* рясно, буйно: Не вѣдаю якъ бымъ мѣла нарѣкати: И лзы мои ахъ мѣгъ буйне выливати (Львів, 1630 Траг. п. 171).

Див. ще БУЙНО.

БУЙНО присл. (плідно, багато) буйно: Земла котра́а тёрньє, и осётъ плодѣла: Та́а нѣѣ хлѣбъ нѣ(с)ный, боуино зродѣла (Львів, 1616 Бер. В. 81).

Див. ще БУЙНЕ.

БУЙНОСТЬ, БУЙНОСТЬ ж. Буйство, норовитість, шаленство: сподеваль быхъ ся, жебы што годного съ тебе напотомъ быти могло, але жебы тою буйностью не преслилося (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1052); insulsitas, неприє(м)но(с)т(ъ), бу(й)но(с)т(ъ) (1642 ЛС 240).

Див. ще БУЙСТВО.

БУЙНИЙ прикм. 1. (який виявляється з великою силою, інтенсивністю) буйний, бурхливий: Нѣла з' брегѡвъ, ширѡко вылива́ючого: И весь Єгѣпетъ, го́йне напава́ючого Ба́рзѣй жрѡдла Златоо́устого, розлива́ють: И боу́йные потѡки с' се́бе выпѣща́ють (Львів, 1609 На Злат. 2); Якъ та(м) смёрть срѡкгаа ко́ждого не мино́ула: И кро(в) з' пи(х), боу́йными рѣ́ками поплы́бла: (Львів, 1616 Бер. В. 82); треба... ср(д)ца нашего бѣ́йные тѣла́на до розмы(ш)ла́на ѡ Г(с)дѣ наза(д) верта́ти (серед. XVII ст. Кас. 67 зв.).

2. (який багатий на що-небудь, сильно розрісся) буйний, розкішний: На зелѣны(х) тра́вахъ, и на бѣ́йны(х) па́ства(х)... па́стырь словѣ́сный ѡвцы Хвы па́ствѣ своє́й повѣ́ренный па́слъ (Вільна, 1620 См. Каз. 20 зв.); *Образю*: Гды старость корене(м) яблони, а молодость албо млоде(н)чество, вѣ́тками и ро(с)чками бѣ́йными называет' мовачи (Вільна, 1627 Дух.б. 2).

3. Сильний, дужий: вла(д)зѣ свою дѣ́волъ ширѡко простира(л) и почáлгъ рѡдо(м)... вла(д)нѣти. ѡ́о ѡре(л) бѣ́йный по немѡ́цны(х) птѣ́нца(х) то(п)та́ти (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 408 зв.).

4. Живущий: Умы́слилъ тѣ́рангъ, не сло́ушне пренаходѣти: И в' буйно(й) крѡ́и цпы(х) дѣ́то(к), ме(ч) свой омочѣти (Львів, 1616 Бер. В. 82).

БУЙСТВО, БѢСТВО с. 1. Безумство, невігластво, зухвалість: оказючи его в томъ чортопѡдѡбнѡю го́рдость и бѣ(й)ство. же... зара́зомъ осѣди(л) и сказа́лъ, же не ма́ють рѡ́змѡ па́мати и доброє воли глѣ́(п)ство и блѣды до того прида(в)ши (Острог, 1587 См. Кл. 6 зв.); Премѣдрост бо мира

сего буйство ест пред богом (1599-1600 Виш. Кн. 154); Бѡ́у да́ющѣ за́зрость нѣ́что́же оуспѣ́тъ, и неда́ющѣ трѡ́дѣ нѣ́ка́коже поспѣ́тъ, Бѣ́йство и за́зрость не́вѣ́сть по́ле(з)ного почитáти (Почаїв, 1618 Зерц. 8 зв. пенум.).

2. Буйство, шаленство: сами мало видать, мнимають же южъ на свѣ́тѣ вси слѣпи, ѡ́ южъ з оно́го своево́льного бѣ́ства не ма́ючи што да́лей чинити, Котори(й) са з нихъ уле́зъ в оде́жѣ имене па́сты́рского (Острог, 1587 См. Кл. 18 зв.).

3. *Перен.* Мужність, сила: снѣ́ бѣ́й... вш(о)л... // до ап(с)ло(в) свои(х) не встыда́ючи(с) ѡ́ны(х) ра(н) свои(х) але абы ѡ́каза(л) мо(ж)но(ст) боу(с)тва своє́го (XVI ст. УС № 29519, 57-57 зв.); Прето и пораду сердечно-зычливую даю вам: будьте... аще и дурны, просты, нехитры, неумудрены внѣ́шним наказанием, ѡ́ко да буйство проповѣ́ди апосто́льское почи́тъ на вас (бл. 1610 Виш. Посл. Лв. бр. 233).

БУКАРТЪ див. БЕНКАРТЪ.

БУКАТА ж. (рум. bucáta, молд. букатэ, лат. buccata) кусок, шматок, *діал.* буката: тыи панове... имаю(т) ѡ́смотри(т)и и ѡ́правити тотѣ́ бѣ́катѣ́ земли, я(к) было при стары(х)... кра́левъ по(л)ски(х) (Кам'янець, 1510 Cost. DB 457); Вывѣ́тъ: Богу коли хочеме // гора́здъ чинити, миловати, и дѣ́лити букату нашу изъ нимъ (XVI ст. НС 162-163).

БУКВА ж. Буква, літера. *Образно*: чрево є́го бѣ́ква слѡ́нова на камени самфі́рове (поч. XVII ст. Проп. р. 235 зв.).

БУКВАРЬ ч. Буквар: Дѣ́ткамъ оучѣ́тиса почи́аючимъ Бѣ́кваръ звѣ́кле рѣ́кши Алфавита́рь з' той Гра(м)ма́тѣки вы́черпнѣный абы скло́нѣ́нѣамъ гра(м)ма́тичнымъ з' лѣ́тъ дѣ́тѣ́ннихъ з' мо́вою зара́зъ привы́кали, до выдѣ́на пода́ванъ неха́й бѣ́детъ (Єв'є, 1619 См. Грам. 3 зв.); Bukwar: Elementarz (Жовква, 1641 Dict. 53).

БУКВИЦА, БУКВИЦЯ, БУКОВЫЦА, БУКЬ-ВИЦА ж. (Betonica L.) буквиця: Боу́квыца зелѣ. Тако(ж) кого жона ска́зати то ты(м)же ма(ж) що и килоу ка́же(т) // мазати (XVI ст. УТ 5-5 зв.); Боу́ковыца. Боу́ко(в)ца є́(ст) зелѣе ве(л)ми добро. которыи члѣ́к воды не мо́же(т) поустити. навари боу́квицѣ́ оу водѣ́. пи́и на(д)ще пораноу оутола́е(т)... прохѡ́дѣ вѣ́дныи (Там же, 5 зв.); в' кого на

животъ лиху навари оу водѣ боуквицѣ. и пии на-
(д)щеср(д)це (Там же, 7); кто е(ст) благо(г) лица
пїи боуквицоу оуваривши з вино(м) (Там же, 8); psy-
chotrophum, буквица (1642 ЛС 337).

БУКВИЧНЫЙ *прикм.* Який належить буквиці
або виготовлений з неї: Та(к)же съкъ букви(ч)нии
змѣшаи з вино(м) и з водою..., тым поздоровлає(т).
которыи плюю(т) крѣвлю (XVI ст. УТ 5 зв.); кто
себе са(м) ошибе(т) възми листоу боукви(ч)ного
сто(л)ци стары(м) сало(м) и привїи до оудароу (Там
же, 6).

БУКЛѢРЪ *ч.* (*стп.* puklerz, buklerz, *фр.* bouclier)
щит кїнїотника: погорѣли... тарчины, буклѣры,
гаркабузы, и не мало пороху (Володимир, 1571
АрхЮЗР 8/IV, 125).

БУКОВИНА *ж.* 1. Буковина, буковий лїс: а хо-
тарь... монастирѣ... «на два бѣкы знаменани... на
конецъ бѣковини, опат врѣхомъ дѣбровѣю..., до кон-
ца дѣбровѣи» (Сучава, 1503 *Cost.S.* 206); а хотарь се-
лоу... прости на верхъ дила на знаменанїи доуб, от-
толѣ прости оу Боковинѣ на потокъ Дерехлѣда (Яс-
си, 1508 *DBB* I, 3); esculetum, буковина (1642 ЛС 183).

2. Товста букова палиця (?): Волохове на Кузь-
миномъ лѣсе поляковъ буковиною много зрадли-
ве поразили (поч. XVII ст. КЛ 74).

3. Влн.: Оу Бѣковинѣ во(й)на аучд. На Бѣковинѣ
во(й)на учз (Крехів, I пол. XVII ст. ЗНТШ LXII,
Misc. 2).

БУКОВЫЙ *прикм.* Буковий: За три(й)це(т) до-
щ(к)и буковы(х) зо(л)и в и гр кѣ (Львів, 1605-1645
РДВ 32 зв.); 22 дощкы бѣковыє (1628 ЛСБ 1051, 5);
А пастѣшѣкъ оубѣгїи, по(д) лїстѣмъ Бѣковымъ,
Прѣсты(х) пѣснїи складає(т) Рїт(м), в' тѣню здо-
рѣвы(м) (Київ, 1632 *Свх.* 302); fagineus, буковы(й)
(1642 ЛС 183).

БУКОВЫЦА *див.* БУКВИЦА.

БУКСОВАНЫЙ, БОШОВАНЫЙ *прикм.* Бук-
совий, возъ буксованный (бошованный) *див.* ВОЗЪ.

БУКЪ¹, БУКЪ *ч.* (*назва дерева*) бук: а хотарь.
монастирѣ... на бѣкѣ знаменан, близ пѣтѣ (Сучава,
1503 *Cost.S.* 260); Пїксъ: Бѣкъ (1627 ЛБ 227); fagus,
букъ (1642 ЛС 193).

БУКЪ² *ч.* (*назва птаха*) бугай: То сѣтъ котѣ-
рыхъ з' птаства єсти не мѣете: мѣски... и лебѣда и

бѣка,... вдѣда тѣжъ и нетопыра (серед. XVII ст.
Хрон. 118 зв.).

БУКЪ³ *див.* БОКЪ.

БУКЪША *ж.* (*нѣм.* Büchse) букса, *діал.* букаша.
Влн.: Ма(р)ти(н) Бѣкъша (1649 *РЗВ* 24 зв.).

БУЛА *див.* БУЛЛА.

БУЛАВА *ж.* 1. (*під військової зброї у вигляді
палиці з кулястим потовщенням на кінці*) булава:
пѣр дадьянъ повелѣлъ его бити боулавами по главѣ
(1489 *Чет.* 178); гаковѣницѣ старыхъ короть-
кихъ... двѣ... Бѣлава меданаа великаа работы ста-
росве(т)ское (1552 *ОКан.З.* 20 зв.); в то(й) же скры-
не было... // ско(й)цовъ пя(т) соке(р)кѣ а бѣлавѣ
(Володимир, 1572 *ЖКК* II, 25-26); Абымъ теды тую
имъ, якъ мовять Геркулесову булаву и Голїятовъ
мечъ, которыми намъ ажъ назбытъ страшны быти
хотять, зъ рукъ вырвалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.*
406); булава (I пол. XVII ст. *Сем.* 50); Трѣдно з'
рѣкъ Геркѣлѣсѣ спѣтъ бѣлавы брѣти (Київ, 1631 *Зем.*
Зам. тит. зв.); *Образно*: Кто ми една(к) некгѣтъ,
же дла вѣчної славы; И Мѣрсовы вложїлєсь: по(д)
ноги бѣлавы (Львів, 1642 *Бут.* 5).

2. (*така ж палиця як символ влади*) булава,
жезл: Теды ксю(н)же(н)та... бѣлаву ге(т)ма(н)скую
маючи... з хме(л)ницкы(м) бытися зєзволили (се-
ред. XVII ст. *ЛЛ* 179); ty reimentarujesz, Sam buła-
wiou wseiou Polskoju, iak sam chcesz, kerujesz (1648
П. про Пот. 201); слава, булава, же(з)лъ (1642 ЛС
126); *при булавѣ (зоствати)* — під гетьманською
владою (знаходиться): с которы(х) [пунктовѣ] на-
пере(д)нѣшнїє ты были... а. абы козаков(в) мѣ было
реєстровы(х): в. абы чегри(н) ѡ(т)чизна хме(л)ниц-
кого зо всѣ(м) ѡбєсте(м) свои(м) в ѡколици при
булавѣ войска запорозкого вѣчными часы зоста-
валь (серед. XVII ст. *ЛЛ* 182).

3. *ч.* Вл. н.: Федо(р) Бѣлава (1649 *РЗВ* 448).

БОУЛАВЪКА *ж.* Булавка. Вл. н.: ва(с)ко бѣ-
лавъка (1649 *РЗВ* 75).

БУЛАНЪ *див.* БУЛАНЫЙ.

БУЛАНЫЙ, БУЛАНЪ, БУЛАНЪ *прикм.*
(*тюрк.* bulan) (*масть коня*) буланый: Товары(ш) миха(л)
реза(н)... ко(н) по(д) ни(м)... була(н) (1567 *ЦБ Лит.*
16, 3, 93); нає(з)дѣнники... взяли... //... у Демида
Дуба: клячу буланую (Житомир, 1650 *ДМВН* 204-205);

у знач. ім. Вл. н.: Иванъ бѣланъ (1649 РЗВ 399 зв.); перед нами... врьдниками судовыми кгородскими луцкими, припала справа... межн... Павломъ Волошиномъ, Иваномъ Буланемъ...и иншими въси-ми поддаными зъ села Кпяжа (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 420).

БУЛАТНЫЙ прикм. (виготовлений із високо-якісної сталі) булатный: в то(й) же скрыне... по-брано... шаблю бѣлатнѣю шпра(в)ленѣю позолотистѣю (Володимир, 1572 ЖKK II, 25); кпѣжти... Остро(э)скомѣ... зброю мою зѣ(р)цала бѣла(т)ные ши-шакъ и ка(р)вашъ бѣлатны(й) позолотисты(й) да-рѣю (Миленовичі, 1581 ЖKK I, 198).

БУЛБА ж. Назва рослини: ascorogium, бу(л)ба зеліє (1642 ЛС 67).

2. ч. Вл. н.: Федо(р) бѣ(л)ба (1649 РЗВ 363).

БУЛГАРОВЕ див. БОЛГАРИНЪ.

БУЛГА, **БУЛКГА** ж. (стп. bulga, bulga, нім. Bulge, лат. bulga) шкпріаний мішок для рідини: ог-ляди если попрѣги не зервѣны принеси ми бѣлкгн которая висн(т) при седлѣ (к. XVI ст. Розм. 40 зв.).

БУЛКА ж. (хлѣбина) булка: шпрѣчъ дво(х) бѣ-локъ з котѣрихъ ѣ(д)на не цѣлы(и) фѣнтъ ва-жи(т)..., жаде(н) са боле(й) не оупоминѣетъ (серед. XVII ст. Кас. 40).

БУЛЛА, **БУЛА** ж. Булла: с котѣрого жерела вѣникнѣли еждже(н)ѣ до рѣмѣ по шапки карѣди-налѣскіє... посыла(п)ѣ по розмайтѣе боулли (на полі: печати дѣховные або листи. — Прим. ред.), ш(т)поусты, разрѣшенѣ казирѣ(д)ствѣ, кривопрѣ-са(ж)ствѣ (Острог, 1598-1599 Апокр. 171 зв.); за новѣе бѣлово // до боуль (на полях: печатей дѣхов-ны(х). — Прим. ред.) прикладанѣе, што днѣ золото ш(т) людѣй завѣденыхъ лоупатъ (Там же, 171 зв. - 172); булла, печѣти або ли(с)ты папескіє (написано на полях. — Прим. ред.) (Там же, 172).

БУЛМА присл. Більше, сильнѣше: нѣколи за грѣхы не истямитъ, али булма тя будѣтъ миловати (XVI ст. НЄ 108); оуиуѣ молитву нашу нѣколи не изнавидитъ, али булма любигъ и заказуетъ намъ, што бесме ся молили (Там же, 110).

БУЛШЕ див. БОЛШЕ.

БУЛШЕЙ див. БОЛШЕ.

БУЛШИЙ див. БОЛШИЙ².

БУЛШИЙ див. БОЛШИЙ².

БУЛЪГАРОВЕ див. БОЛГАРИНЪ.

БУЛЬШИЙ див. БОЛШИЙ².

БУЛЬ див. БОЛЬ.

БУЛЬШЕ див. БОЛШЕ.

БУМАГА ж. 1. Папір: раругус, бумага, папѣръ (1642 ЛС 299).

2. Волокно з бавовни: ba[m]basіon, бумага, ба-во(л)на (1642 ЛС 100).

БУНКА ж. Діал. бунка "булка". Вл. н.: Максимъ Бу(н)ка (1642 РЗВ 398 зв.).

БУНТОВАНЄ, **БУНТОВАНЬЄ**, **БУНЪТОВА-НЄ** с. (підбурювання до бунту) бунт: деса(т)ника левона шкпр(т)не зби(ли) и заты(м) де(и) бу(н)то-ва(н)ѣмъ свои(м) плато(в) пови(н)ныхъ цы(н)шо(в) грошовы(х)... панѣ(и) моѣ(и) кри(в)да и шкода не-малая... дѣетъ (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 9); и оглядался на него цѣсарь, и боалса его цѣ-сарь. для // бѣ(н)тованя (XVI ст. УС № 29519, 281-282); если са до цркви появілѣ, тогды са в нѣй гайдѣкѣми своего бѣнтова(н)ѣ осажѣлѣ, а такъ явн(ѣ) хоронѣнѣа свой ихъ мл(с)тамъ показовалъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 86); Ковъ: Звѣда, бѣнтова(н)ѣ, рѣз-рѣ(х) (1627 ЛБ 53); по наступеню трѣвогъ и бунъ-тованю // ингышыхъ подданныхъ, ровъно з вами по-водове вси рѣчи и господарства свое,.... заставши, до места Олыки оддохати мусели (Луцьк, 1650 АрхЮЗР 3/IV, 421-422).

Пор. БУНТОВАТИ.

БУНТОВАТИ, **БУНЪТОВАТИ** дієсл. недок. 1. (без додатка) (здіймати бунт) бунтувати: за ко-торою передгрозкою теперъ Дацъ, огородникъ, по-шолъ прочъ зъ села Серникъ, пану Идзиковскому, боячися збытѣя пана Гулевичового, которого былъ передъ тымъ,... збилъ, за чимъ подданные бунту-ють, послушенства пристойного отдавати забо-роняють, оныхъ самыхъ зъ покойного уживанѣя всего вытискають (Луцьк, 1607 АрхЮЗР 6/1, 354).

2. (кого проти кого, чого, кому і без додатка) (підбурювати проти кого-, чого-небудь) бунтувати: "Але се списують,... и много простыхъ людей до себе намавають и бунтують" (Вільна, 1597 РИБ XIX, 324); иншихъ по(д)дѣныхъ наші(х) до себе способлѣючи противъ рѣчи посполітой бѣнтоують

(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); Згола — самижъ лають, сами ихъ на славе доброй и почтивости мажутъ, (щиплють) маетности церъковныя//... одыймуютъ, духовенство ихъ противъ имъ бунгуютъ, послушенства чинити заказуютъ (Вильна, 1599 *Ант.* 951-953); Възмѣаю: Замѣаю, зважѣаю, бѣнтѣаю, крѣкъ чинѣаю, трѣбѣаю, заколѣаю поспѣлствомъ (1627 *ЛБ* 19).

БУНТОВАТИСА, БУНТОВАТИСЕ *дјесл. недок.* (на кого) (*виявляти велике недовдоволення*) бунтуватися (проти кого): Не дивъ теды, же се зъ ыновѣрцами зъ геретыками на насъ списуютъ, бунтуютъ (Вильна, 1595 *Унія гр.* 117); А мы... волимо зъ ними преставати и бунтоватисе на хрестіяне, анежли зъ братею нашею (Там же, 146); Крамоліоса: Вѣжѣса, бѣнтѣоса (1627 *ЛБ* 55);

(*зчиняти сварку, колотити, бучу*) бешкетувати: просила его зас (!) пили, танцовали, цихо было, ачъ се, слыше, Мышка бѣнтовал, але // бы томѣ досытъ не дчинил, абы явне цо мел дчинитъ (1564 *AS VI*, 245-246).

БУНТОВНИКЪ, БУНЪТОВНИКЪ, БУНЪТОВЪНИКЪ ч. Бунтѣвник, бунтар, заколотник: матѣ(ж)пи(к), бѣ(н)тѣвни(к), спра(в)ца трѣбѣи (1596 *ЛЗ* 57); ты(х) вѣшеменѣваныхъ по(д)дѣныхъ нашихъ, якъ взрѣшителей и бѣнтѣвниковъ покою поспѣлтого... вѣдлугъ прѣва поспѣлтого и вѣстѣпкѣ ихъ карѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 209 зв.); аріане... его... поймѣвши пере(д)сѣдѣаи яко бѣнтовника на карѣна поставили (XVI ст. *УС* № 29519, 273 зв.); тые менованные черѣгыцы и з ыншими помочниками и бунѣтовпиками своими,... того вѣшѣменованого злодея зъ рукъ мистровыхъ одѣняли (Луцьк, 1625 *АрхІОЗР* 1/VI, 547); а потом... волнуу однак спецификацію въ позвахъ оныхъ zostавуючи, принципалом, конпринципалом умыслъным, подчас своеволи, бунѣтовѣником и збойцом, жалосне се свѣдчила и протестовала (Володимир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 66); особливо варуемо: хто би який був бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146).

БУНТЪ¹, БУНЪТЪ ч. (*стп. bunt, стч. bunt, свн. bunt*) 1. (*заколот*) бунт: па(н) да(х)нови(ч) //...

вызна(л) и(ж)... на освѣчене бѣ(н)то(в) люде(и) че(р)нчегоро(д)ски(х) которые де(и) бу(н)ты чына(т) проти(в)ку пане(и) та(л)че(в)ско(и) бы(л) есми в че(р)нчегоро(д)ку (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 7-8); яко повиноватому приателю и(х) водле звыклыхъ давпыхъ бу(н)товъ и вповорѣ своихъ противъ на(м) г(с)дру... нарушаючи поко(и) и право поспѣлтое надъ повинѣность свою шлахетьскую // чого са николи ка(ж)дому чинити и доущати не годило (Варшава, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 79-79 зв.); Прирекѣемо те(ж) и постановлѣемо собѣ покѣи и мл(с)тъ братѣ(р)скѣаю абы всѣ вѣсни замѣванѣа ѡ(т)пѣвѣди бѣнты мѣсца не мѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 25 зв.); панове братство... декретъ... на Никифора выдали, абы... сварѣвъ... не чинилъ ані на кгрѣнтѣ црѣковномъ бѣ(н)товъ не строилъ (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); которая речъ, въ Константинополи подъ вечеръ отголошена бывши, поспѣлство до бунту великого взрушила (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 621); Раскѣлѣ: Звѣада, збѣнтова(н)е, бѣнтѣ (1627 *ЛБ* 106); за сего дарѣа црѣа были тежъ жидове ѡбжалованы емѣ, всако(ж) дарѣи не оуслѣхалъ оныхъ бѣнтовъ, але и привилѣа и выроки црѣа кировы подтврѣди(л) имъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 391 зв.); подчас... бунѣтов хлопѣских... самый кляштор внивечъ спустошили (Гоща, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 58); подданные, бунѣти поднешѣши, веспол с своевольными козаками, маетности оповедающего спустошили (Житомир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 479); *Образно*: skin z serca buntu, Nawerni oka (1648 *П. про Пот.* 201).

2. Союз, згода, перемир'я: Верѣѣ: Бѣнтѣ, ѣмѣва, мѣръ (1627 *ЛБ* 193).

БУНТЪ² ч. (*стп. bunt, нѣн. Bund*) (*в'язка*) бунт: поменѣны(и) па(н) во(и)тъ,... ѡдному с прѣте(с)та(н)товъ, бу(н)тъ пожѣвъ, которые уже были проданѣ,... те(ж) пограбити ро(с)казалъ (Володимир, 1635 *ТУ* 303).

БУНЧУЧНЫЙ *прикм.* Бунчужный. хоружый бунчучный *див.* ХОРУЖИЙ.

БУРА *див.* БУРЯ.

БУРАКЪ, БОРАКЪ, БУРЯКЪ ч. 1. Буряк: bo-rago, бура(к) (1642 *ЛС* 104).

2. Вл. н.: Иван бѣракъ (1649 *РЗВ* 201 зв.);

ми(с)ко бѣрякъ (Там же, 8); Якимъ Боракъ (Там же, 375 зв.).

БУРАТИКОВЫЙ *прикм.* Пошитий з узорчатої шовкової або вовняної тканини — буратику: рызы буратиковыи чирвоное дно (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502); стихар полотенный; поруче буратиковое (Там же).

Див. ще БУРАТОВЫЙ.

БУРАТИКЪ *ч. (стп. burat, фр. burat, ит. buratto)* узорчата декоративна тканина: рызы буратиковыи чирвоное дно; рызы зеленыи; патрхилев два буратику злоткового (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502).

БУРАТОВЫЙ *прикм.* Те саме, що буратиковый: рызъ шесть, одпы отласовые,... двои тафтовыхъ, а трои буратовыхъ (Густин, 1638 *АІОЗР* III, 20).

БУРАТЫЙ *прикм.* Брунатний, буруватий: шболокъ... покажетъ на собѣ... чтири барви розмаитии мудрѣю по повѣтрѣ, по шгнѣ зеленую по водѣ че(р)воную, по зе(м)лѣ буратую (серед. XVII ст. Луц. 543).

Див. ще БУРЫЙ.

БУРБА *див. БОРБА.*

БУРГРАБСТВО *див. БУРГГРАБСТВО.*

БУРГРАБА *див. БУРГГРАБЯ.*

БУРГЪМИСТРЪ *див. БУРМИСТРЪ.*

БУРГГРАБИЙ, БУРКГРАБИЙ, БУРЪГРАБИЙ, БУРЪКГРАБИЙ *ч. (стп. burgrabia, сви. burc+grave)* (*управитель замку; міський урядовець, який виконував адміністративну й судову функції*) *заст.* бургграф: Постановившиися..., передо мною... буркграбимъ и намесникомъ подѣстароства Луцкого,... панъ Кондратъ... жаловалъ и оповедалъ,... тыми словы (Луцьк, 1593 *АрхІОЗР* 1/1, 360); На врьде кгородском,... передо мною..., буркграбим замковымъ... постановившиися очевисто возпый еперал воеводства Киевского... ку записаню до книг кгородских... вызнал тыми словы (Луцьк, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 286); Передо (м)ною, Андрее(м) Мисевски(м), бу(р)кграби(м) и наме(ст)нико(м) по(д)староства володиме(р)ско(го),... // У(л)япа Станиславовая Кравцовая,... жаловала на аре(н)даря володиме(р)ского А(в)ра(м)ка (Володимир, 1603 *ТУ*

237-238); передо мною... буръграбимъ намѣстникомъ подстароства Володимерского, постановившиися обличие...//... подданные пана Фридриха... вызнали тыми словы (Володимир, 1608 *Ив.* 285-286); не можетъ намъ панъ буркграбий розказовати, мы его тежъ слухати не повинъни (Луцьк, 1620 *ПККДА* 1-I, 15); передъ мьною... буръкграбимъ..., райцы, Федоръ Паленица и Лаврънъ Мечникъ,... // забойцу, ис теломъ зошлое Зузанъны Куявинское,... презентовали (Луцьк, 1644 *АрхІОЗР* 8/III, 599-600); передо мьною... буръкграбимъ луцьки(м)... Лукашъ... А шни(с)ко... шповедали (Луцьк, 1649 *ПИ* № 45).

Див. ще БУРГГРАБЯ.

БУРГГРАБСТВО, БУРГРАБСТВО, БУРКГРАБСТВО *с. (адміністративно-територіальна одиниця)* бургграфство: передо мною, Евстахимъ Гизелемъ, намесникомъ на тотъ часть бургграфства кременецкого, очевисто становипи, возный епералъ... манифестовалъ мнѣ, урядови нинешнему (Кременецъ, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 224); передо мьною,... намесникомъ замъку и буркграфства луцкого,... возный еперал... для записаня до книгъ... кгородских луцкихъ созналъ тыми словы (Луцьк, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 400).

БУРГГРАБЯ, БУКГРАБА, БУРКГРАБЯ, БУРКГРАБА *ч. (стп. burgrabia, сви. burc+grave)* те саме, що бургграбий; Росъходъ пнзе(й) на замокъ... Плебанъ тамошньнемъ к копѣ грш(и) бѣ(р)кграбе... зѣ коп грш(и) (1552 *ОКр.З.* 156 зв.); панъ Аврамъ дей посылалъ до него пана букграбу, напминаючи пана Михайла, абы кгвалту церкви не чинилъ (Володимир, 1579 *АрхІОЗР* 1/VI, 65); бѣ(р)кграбамъ во(з)номѣ... всего ко(ш)тѣ fr. 11 (Львів, 1635 *ЛСБ* 1054, 17); Станиславовая Смитковская... протестуется... о то, ижъ панъ буркграбя луцкий, ничего не дбаючи на право пошѣполитое... ниже менованую... протестацию,... неведати, зъ якихъ причыпъ, не хотелъ... принять (Володимир, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 65).

БУРДА¹, БУРЪДА *ж. (стп., стч. burda, сви. buhurt)* заворушення, заколот, розбрат, чвари, бунт: Замешанъя и бурѣды... были причиною, ижъ // не мало людей невинъныхъ побито, поранено (Воло-

димир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1061-1063); Мблва, или млѣва; Рбзрѣхъ, гбмонъ, гѣкъ ѡ(т) мбвы лбдзкои, ѡкрикъ, трѣвбга, или крѣкъ, звѣда, бѣрда (1627 *ЛБ* 65); солениѣ(р) протѣ(с)това(л)сѣ напроти(в)ко... папо(в) Трыпо(л)ски(х), которые... по(д) ча(с) ѣ(с)-чѣ неуспокоѣня бу(р)ды и сваволи коза(ц)коѣ... та(к) самого, яко и челя(д) его де(с)пѣ(к)това(т) почели (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 180).

БУРДА²ж. (*свн.* Burde) сѣдло: сѣкгма, слбво кгрѣцкое, далѣкѡ еднѣкъ ѡ(т) того значѣна рбз-нитъ: знѣчитъ аббѡвѣмъ, чѣстю, блстро на тѣрчѣ, чѣстю Накрывѣдло, абѡ Бѣрды, тб естѣ Сѣдлб на Ослѣ (Лѣвѣ, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

БУРДУНЪ ч. *Діал.* Бурдун "пустун". Вл. п.: Се-менъ Бѣ(р)дѣнъ (1649 *РЗВ* 394).

БУРДЮГЪ ч. Бурдюк, *діал.* бурдюг. Вл. н.: Иванъ Бу(р)дюгъ (1649 *РЗВ* 181 зв.).

БУРЕНЕ с. Руйнування, нищення: арматы и вѣси апараты... до бурѣпя оборонѣ вѣшеляких налѣ-чачіе (!) способивши... страж...оточил (Варшава, 1646 *ЧИОНЛ* XIV-3, 182).

Пор. БУРИТИ.

БУРИТЕЛЪ ч. Руйнівник, нищитель: Тира(с) выкладаѣ(т)ся на лати(н)ски(ѣ) destructor, то ѣ(ст) бѣритѣ(л), скажца, и то(т) которы(ѣ) бѣдова(н)ѣ псуѣ и ро(з)валяѣ(т) (1582 *Кр. Стр.* 32).

БУРИТИ, БУРИТЬ, БУРЫТИ *дієсл. недок.* (*смч.* bouřiti, *смн.* burzyć) 1. (кого, що) Руйнувати, нищити, спустошувати, плбндрувати: естли бы ме-жи ними и тѣе были, которые Очаковъ бурили, ты бы ихъ на то приводилъ (Рудники, 1561 *АЮЗР* II, 156); литва тѣю зѣ(м)лицѣ... прилѣ(г)лѣю... бѣрыла (1582 *Кр. Стр.* 55 зв.); Намбѡвѣ тѣды оучинѣвши и знѣсѣшисѣ Хагѣнъ и Сѣрваръ, сѣшею и моремъ по(д)-стѣпѣютъ пре(з) Дѣла и стрелбѣ бѣрѣчѣю Мѣста до-бѣйти зѣмысль мѣючи (Киѣв, 1627 *Тр.* 681); А тѣкъ мы бѣдо(м) (!) оутѣкѣтъ, а они гонѣтъ: вѣстѣнѣте зъ засадки, а бѣрѣтъ бѣдѣте мѣсто (серед. XVII ст. *Хрон.* 164 зв.); *Образно:* тѣа [молѣтва]... непріѣтелей по-ражѣетъ, вѣзѣна бѣри(т) (Киѣв, 1634 *МИСВ* 313);

(*про державу, народ*) розорѣти, доводити до за-непаду: та(к) до(л)го па(н)ство и(х) боурено ажѣ вши(ст)ко зопсовано же сѣ ро(з)сѣѣли по свѣтѣ (к. XVI ст. *УС* № 31, 165); а тѣй [Сѣрваръ] зъ велѣ-

кимъ безпѣче(н)ствомъ, и смѣло(ст)ю, Вѣсхо(д)ною крайнѣ, бѣрачи, и гѣбѣчи Грѣковъ въ нѣй знайдѣ-ючи(х)сѣ проходѣлъ (Киѣв, 1627 *Тр.* 658);

чинити погром: сѣдлѣ бѣри(л) хрѣ(с)та(н) хо-дѣчи по все(х) домѣ(х) и выволочѣчи мужѣ(ѣ) и не-вѣ(ст) дава(л) ихъ до вѣзѣ(н)ѣ (II пол. XVI ст. *КА* 39); року аѣмг... жыдѡ(в) на пре(д)мѣстю бурено (серед. XVII ст. *ЛЛ* 177).

2. (що чим) Опротестовувати, скасовувати, вва-жати недѣйсним: та(к) тежъ хто бы хотѣ(л) бури-ти тѣстамѣ(нт), а естли бы ѣв одно(м) и в ко(л)ко а(р)тыкулѣхъ бы(л) нарушо(н) а инѣе вси порѣ(д)-нѣ..., тогды ѡ(д)нымъ або ко(л)кома а(р)тыкулома его тѣстамѣнтѣ касовати не можѣтъ (1566 *ВЛС* 77); того ли(с)тѣ моего прода(ж)ного... жо(д)ны(м) ѡбычаѣмъ ани способомъ... ѣ ко(ж)дого права бѣ-рити не маѣмъ (Дубно, 1577 *ЖКК* II, 265); А то-мѣ для того шыроко рѣчъ о апѣляцияхъ розѣвелѣтъ, абы мы противная сторона Карѣѡагенѣскимъ сыно-домъ зверхѣности папѣжѣское не бурыла (Вѣльна, 1599 *Ант.* 557); повод за(с) ѣказовалъ же то собѣ по(з)ваны(ѣ) ѣпусти(л) налѣ(ж)ного а(к)тора при-(з)на(л) бо пото(м) позо(в) бури(л) (Киѣв, 1608 *ЛНБ* 5, II 4052, 53); я са(м)... и пото(м)ки мое... на пѣ(р)-ши(м) року... станути маѣмо и пови(н)ни будѣмо стано(в)ши по(з)вѣ и року ничи(м) не (з)бѣваючи и не бурѣчи вынесѣ(н)ѣ по(з)ву а(л)бо рѣляции во(з)-но(г) (Вѣнницѣ, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); А по смѣ(р)ти... не закладаючисѣ дѣляциѣю пра(в)дивѣе хоробы моеѣ бо(л)шую справою мало(ст)ю лѣ(т) по-то(м)ко(в) не бѣрѣчи ко(н)тровѣ(р)сыи... вѣшѣля-ки(х) дѣляци(ѣ) апѣляций ѣксѣѣ(п)ци(ѣ) пра(в)-ныхъ заживати с пото(м)ками... зрекаюсѣ (Кру-пецъ, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2006, 19 зв.);

(що) (*науку*) вѣдкидати: Того костѣла прѣкла-до(м) всѣкъю злѣю наоукѣ бѣримо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 114 зв.).

3. (кого і без додатка) Бунтовати, пѣдбурювати: а яко который непріѣтел бѣрилъ и моцъ вказывал и за листомъ и посланцы господарскими... замкѣ не постѣпил... и всѣкое непослѣдѣнство и против-ност подданости своѣе выполнил, зачимъ Липский просил, абы срокгост права напротиѣ емѣ вырокомъ господарскимъ сказана (Книшин, 1554 *АС* VI, 164);

Той Михайль... або отъ него посланныи Латинникове, на святую Аѳонскую гору пришедши, бурили за то, же монахове там живучи не хотѣли тоей уніи принять (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1020); а то соу(т) тыи, которыи бѣра(т) проти(в)кѣ народѣ лю(д)скѡ(м) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 125); Тѡй враждѣ в' людѣхъ и незгѡдѣ розсѣваѣтъ. Бѣрить нѣрѡды (Чернігів, 1646 *Перло* 22).

4. *Перен. (про море)* робити неспокойним, бурхливим: спосро(д)кѣ ѡ(т)стѣп(с)тва, антѣхристѣ вѣйдѣтъ з ордѣ геретѣицко(й), з мѡра бѣрливѡго, которѡе то мѡре надимаѡють и бѣра(т)ъ; дух' чартѡвскѣи волны егѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 137).

БУРИТИСА, БУРИТИСЕ *дієсл. недок.* 1. (проти кого) Бунтуватися, повставати: а не могучи се пустити над дякономъ моимъ, бо юж был с попомъ ушол, возного тутѡшнего Сака Долмацкого, который,... заяхал был там до тое церкви, а видячи тую их седицию, кгды их почал гамоват, абы противко звирхпости духовной невинне не бурились и розруху межи людьми не чинили (Володимир, 1601 *АрхІОЗР* 1/VI, 309); повѣдапо црѣви... ѣжъ Армѣніа противъ емѣ се бѣрила (серед. XVII ст. *Хрон.* 401).

2. *(про море)* бурлитися, хвилюватися, робитися неспокойним: мѡре бѡвѣм', рѡвныи горѡмъ вѡлы възбѣжѡло, и на кштѡлтъ дѣкогѡ звѣра срѡжилося, и бѣрачиса на неспрѣятелей Бжѣи Мѣре, окрѣтне на ни(х) наскѡковало, и нелютѡстѣво пожирѡло (Київ, 1627 *Тр.* 622); почѡлося мѡре бѣрити, а ѡнъ // почѡлъ оутапѡти (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 384-384 зв.).

БУРИТЬ *див. БУРИТИ.*

БУРКА *ж.* 1. *(рід верхнього одягу)* бурка: побрала... пѣ(л)гако(в) парѣ... епа(н)ча бѣ(р)ка и(з) строкою е(д)ва(б)ною (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 7 зв.).

2. *ч. Вл. н.:* Иванъ бѣ(р)ка (1649 *РЗВ* 157 зв.).

БУРКАТЕЛОВЫЙ *прикм.* Виготовлений, пошитий із буркателі — тканини, вишитої шовком: поруче буратикувое; поруче буркателовое (Луцьк, 1621 *АрхІОЗР* 1/VI, 502); Фелѡно(в) то е(ст) ри(з) пятери, пе(р)шѣ Бу(р)кателовѣ чи(р)вонѣ (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* 1-2, 256).

БУРКАТЕЛЯ *ж. (стп. brokatela, brukatela, burkatela)* вишита шовком тканина: Того жъ року...

прибыто(к)... Бу(р)катѣ(л)ѣ локо(т) г на столе(ц) (Львів, 1643 *Інав. Усп.* 78 зв.).

БУРКОВАНЪ *прикм.* Брукований: таа дорога бѣркована такъ прикраа ижъ мя всего змордовѡла (к. XVI ст. *Розм.* 38 зв.).

БУРКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. burkować, brukować)* (чим) скріплювати, підтверджувати: пѡдѣпись с притиснѣньемъ печѡтей на гѡлый мамрѡмъ оу владѣкѡвъ зрады са неспѡдѣваѡчихъ, собѣ вѣмахлевалъ, котѡрыми по(д)писами бѣрѡюючи, и к(р) его м(л) впере(д) тѣе котѡрые о тѡмъ не мыслили за хѣтливѣе до з'єднѡчѣнья з рѣмскимъ кѡстѣло(м) оудѡлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 87).

БУРКЪ *див. БРУКЪ.*

БУРЛИВЕ *присл.* Бурхливо: гды в домоу... адама вѣсело в рѡскоша(х) рѣйскѣхъ банкетѡвали, ѡто спрѣдка вѣтръ грѣха ѡ(т) пѣкла повстѡлъ, котѡрѣй такъ боурливе чтыри кѡты вѡлѣ нѡшей розервальт, же та(м)же и землѣю засѣпа(л) ѡныѣ потлоумѣвши (поч. XVII ст. *Проп. р.* 192).

БУРЛИВОСТЬ *ж.* Непокій, тривога, бурливість: самыѣ тѡлко богѡтыи вѣтрамъ и бѣра(м) по(д)лѣгаѡ(т) и припа(д)ка(м) рѡзны(м), а нишѣи дѣхѡ(м) живоу(т) вѡлныѣ ѡ(т) всѣхъ боу(р)ливѡстѣй (поч. XVII ст. *Проп. р.* 242 зв.); Мешка(н)цы бѡвѣмъ зѣмныи и сынѡве сего вѣкѣ, подо(б)ни сѣтъ пшенѣицы в' сѣто земли всѣпанѡй, ѣкъ тѣи котѡрѣи мѣшѡютьсѡ нестѡтѣчными... мыслями, и неперѣстѡющею зѣмныхъ рѣчѣй бѣрливѡстю пѡхотѣй, и розмайты(х) грѣбыхъ мыслей (Вільна, 1627 *Дух.б.* 49); Бѣда грѣ(ш)никѡмъ:... гды справедливѣи в затѣшѣ, а грѣшныи в' бѣрливѡсти и // оутрапѣню... хлѣобѡтсѡ (Львів, 1642 *Час. Слово* 271-272).

БУРЛИВШИЙ *прикм. в. ст. Перен. (неспокойниший)* бурливиший: та(к)же абы вѣдѣла же тѣлѣ бѡлей кѣ потрѣбѣ, а не дѣши кѣ потѣсѣ дѡное е(ст); котѡри(м) то цвичѣнѣемъ мысли... ѡ(т) загрѣна пѡкармо(в) боурливишии и свѡво(л)нѣйшиисѡ стѡѣтъ (серед. XVII ст. *Кас.* 70 зв.).

Пор. БУРЛИВЫЙ.

БУРЛИВЫЙ, БУРЪЛИВЫЙ *прикм.* 1. *(про море)* (що бурлить, бушує, піниться) бурливий, бурхливий: без весла не поушѡйсѡ на тѡе соуѣтнѡе а боурливѡе море (XVI ст. *УЄ Літк.* 74); Недарѣмно

назва́на єсть ꙗ́рквъ ꙗ́ва и корабе́мъ; ꙗ́бо в' не́мъ прехо́дили глѣ́бинуу бѣ́рлівого моря́ того́ свѣ́та (Почаїв, 1618 *Зерц.* 50); ꙗ́къ на морѣ́ бурли́вомъ в' найгорші́й штѣ́рмъ, трво́зѣ на котви́цу жегла́ромъ, надѣ́а по Бозѣ́ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 1 зв.); мы... пре-то бра́тіє, котѣ́рыѣ на солбо́номъ и го́ркомъ а... бѣ́рлівомъ мо́ри житі́а сегѣ́ плава́емъ,... идѣ́мъ до ꙗ́, и не ѡ́тста́паймо ѡ́(т) него́ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 443); Вы на то ѡ́бра́ны, и Бѣ́гомъ посла́ны. На мо́ре вели́кое бѣ́рлівое, стра́шливое, и зло(с)лі́вое (Чернігів, 1646 *Перло* 45 зв.).

2. (який має чималу силу вияву, інтенсивність дії) бурхливий, сильний, великий: на самѣ́ю ве(л)кѣ́ночь, дивно́є знаме́ніє бѣ́гъ показати ра́чилъ, такъ бѣ́рлівое и стра́шноє зимно́, з вели́кимъ сне́гомъ, же не каждо́мъ волно́ было и кола́чи до костела́ сватити́ отосла́ти (Остро́г, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); то́гда са ста́(л)... шу́мъ ꙗ́кобы прихода́чого вѣ́тру бу(р)ли́вого (II пол. XVI ст. *КА* 5); при вѣ́ре на́шої хр(с)ті́анско́й,... мо́щіє стоа́чи, вѣ́тромъ бѣ́рлівымъ ꙗ́ко тростина́ колѣ́бати́са не дава́те (Остро́г, 1598-1599 *Апокр.* 18); жа́дныхъ бу́рливыхъ вѣ́тровъ на-вално́сти,... не могу́ть его́ пору́шити зъ мѣ́стца то-го, на кото́ромъ мо́щіє уфундо́ваний є́сть, то є́сть на вѣ́рѣ правосла́вного визна́ня (1603 *Пит.* 110); спра́ве(д)лі́выи в' ꙗ́сносвѣ́тачи(и)са́, а грѣ́шныи в' па́морокѣ́ бѣ́рлівомъ... //... мѣ́ча(т)са́ (Львів, 1642 *Час. Слово* 272-273 зв.); Та́мо вѣ́тры бѣ́рлівыи стра́шнаго са́па́на (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

3. *Перен.* Бурливий, бурхливий, неспо́кійний, триво́жний: на́мъ завѣ́ж(д)ы по́требѣ є́сть тако́вы(х), ры́бит(в)овѣ́ на се́мъ соуе́тно(м) и боу́рливомъ свѣ́тѣ́ (XVI ст. *УЄ Літк.* 73).

4. *Перен.* Бенте́жний, невга́мовний, неспо́кійний: а оны́ за то́є отъ господа́ря коро́ля... тымъ́ были пожа́лованы..., же́бы отъ мяте́жныхъ и бу́рливыхъ... ерети́ковъ во вше́лякомъ́ поко́ю на то́тчасъ мешка́ли (поч. XVII ст. *КЛ* 84); котѣ́рии хота́тъ ви́дѣти бѣ́га в' дѣ́хѣ́ боу́рлі́вомъ,... не оу́зратъ та́ко́выи бѣ́га в' доу́хѣ́ боу́рлі́вомъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв. нє́пум.); дѣ́хомъ бѣ́рлі́вымъ зотре́ни бѣ́дѣ́гъ из-никнѣ́вшии (Львів, 1642 *Час. Слово* 270 зв.).

5. *У знач. ім.* Вл. н.: Дмитро́ Бѣ́рливы(й) (1649 *РЗВ* 397 зв.).

БУРМАКА ч. *Діал.* Бурмак "боркотун". Вл. н.: Грыцько́ Бѣ́(р)мака́ 1649 *РЗВ* 328).

БУРМИСТРЕВЪ *прикм. (належний бургомістро-рові)* бургомістрів: А заты́(м) потисно́у(л) са́ до домо́у боу(р)мистре́ва, хотя́чи ви́дѣти І́са (XVI ст. *УЄ Трос.* 60); А гды́ пришо́(л) найпрѣ́шій ра́(з) до воро́(т), та́(м) же́ его́ позна́ла сло́ужебни́ца боу(р)-мистре́ва (Там же).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСКИЙ, БУРМИСТРОВЪ-СКИЙ *прикм. (який стосується бургомистра)* бургомістерський: мы́ того́ (ж) вмо́цовано́го до вря́ду бу(р)мистро́(в)ско́го судовне́ позво́ли є́(с)мо́ (Во́лодимир, 1580 *ТУ* 183); кни́ги бурми́стровские́ *див. КНИГА*; судѣ́ бурми́стровский́ *див. СУДЪ*;

(належний бургомістро-рові) бургомістрів: то́ пакъ́ звы́шъ помене́ныи Бурми́строве́ и меща́не мене́ваныи... спосо́бившы́ собе́ до пре́дъ се́ взя́того́ умы́слу и учинку́ ихъ меща́нъ и та́кже... слугѣ́ бурми́стровскихъ́ не ма́ло,... //... всѣ́́ одностайны́ми го́лосы́ кри́кнувши: "бийте́, забийте́ того́ зло́го чо-ловѣ́ка!" (Во́лодимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/1, 142-143).

Див. ще **БУРМИСТРЕВЪ, БУРМИСТРОВЪ.**

БУРМИСТРОВСТВО с. Поса́да бурго́мистра: на вла́сти войто́вства́ и бурми́стровства́ и прочи́их строите́лств от руско́го наро́да да́ ся не поста́вляю́тъ, до́колѣ́ ся у па́пежа́ не увѣ́рую́т (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БУРМИСТРОВЪ *прикм.* Те́ саме, що́ бурми́стре́въ: А стѣ́(й) Пе́тръ,... оу́за(л) сло́угоу́ боу(р)-мистро́ва за гро́уди и вда́ри(л) ни́(м) ѡ́ зе́(м)лю́ (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Ано́нпа́тъ: Ста́роста́, на́мѣ́с-ни(к) бѣ́рмі́стровъ́ (1627 *ЛБ* 177).

Див. ще **БУРМИСТРОВСКИЙ.**

БУРМИСТРЪ, БУРГЪМИСТРЪ, БУРМИСТРЪ, БУРЪМИСТРЪ, БУРЪМИСТРЪ ч. (*стп.* burmistrz, burgmistrz, сви. burgermeister) 1. (ви-борний голова міського самоврядування за Магдебурзьким правом) бургомістр: Били́ на́мъ чо́ломъ вой́тъ, и бу́рми́стры́ и ра́дцы́, и вси́ мѣ́щана́е мѣ́ста Во́лковыйско́го (Кра́ків, 1507 *АЗР* II, 10); бо́гданъ́ воево́да,... пи́шемъ па́нд бѣ́ргъми́стрѣ́ и вси́мъ ра́дцемъ ста́ршимъ лі́товскимъ́ (Гирлі́в, 1513-1515 *Cost. DB*

509); Бл(с)внне макарія... бояромъ и двораномъ во(и)то(м) бу(р)мистромъ ра(д)цамъ (Новгородок, 1547 ЛЕБ 13); Мл(с)тню бжию... славе(т)ны(м) ппо(м) менцано(м) и опа(т)рны(м) ппо(м)... бдрмистро(м) (Стратин, 1565 ЛЕБ 39, 1); Такъ же... славетнымъ паномъ во(и)томъ бдрмистромъ ра(д)цамъ и всѣмъ... православнымъ христианомъ (Львів, 1586 ЛЕБ 72, 1); Кназѣмъ, ппѣомъ, воеводамъ,... всѣмъ вбѣецъ... а меновіте войтомъ, бдрмистромъ, ра(д)цамъ, в мѣсте нашо(м) віленскомъ боудѣчи(м) (Острог, 1598-1599 Апокр. 29); Передо мною федоро(м) ходыкою во(и)то(м) А а(р)темо(м) семеновичо(м) копашко(м) бу(р)мистромъ... Ива(и) Павлови(ч)... созна(и) и(ж) прода(л) домъ сво(и) (Київ, 1614 ЦДІАК 221, 1, 60, 1); у Яна Слопеского, бурмистра, скрынку, зъ справама местскую полупали (Луцьк, 1650 АрхІОЗР 6/І, 569).

2. (особа, яка має вищий духовний чин або займає керівну урядову посаду) заст. достойник: за ты(м) слово(м) Ісовы(м) скочи(л) боу(р)мистръ и(з) сто(л)ца своего, и розыдра(в) одѣна свое на собѣ и закрича(л) (XVI ст. УЄ Трос. 63); гды прійдепъ... до боурмистра чемоу та(м) здалѣка зпймаешъ шапку, стойпъ боипъса слоухаешъ що вийдетъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 34 зв.).

3. Вл. н.: Кисяпъ бдрмистръ (1649 РЗВ 178 зв.).

БУРНАТНЫЙ див. **БРУНАТНЫЙ**.

БУРНЫЙ, БУРНИЙ, БУРНИЙ прикм. 1. Сильний, буйний, навальний: перепѣстилъ на него бдрный вѣтры (поч. XVII ст. Пчела 11); сталъ вѣтръ бдрный, и поднесліся волны (Київ, 1637 УЄ Кал. 615); Тог(д)а діаволы... займѣтъ всѣхъ грѣшниковъ тогѡ свѣта,... //... якѡ лъвы гла(д)ныи займѣтъ, якѡ вѣтръ бдрній плѣвы, и поженѣтъ и(х) въ морѣ геѣнское (Чернігів, 1646 Перло 154 зв.-155).

2. (нов'язаний з бурею) буряний, бурний: своею бурною хмарою, дождевидным пролитием мечтателнаго мпиманья, нападающаго квалтом не на правовѣрно основапый ум; который колись с тое книги вѣдомостю остережет, того всего не постраждет (1608-1609 Виш. Зач. 204); tempestuos(us), бурный (1642 ЛС 394).

3. Перен. Нестримний, буйний: за(с) мови(т) же ста(л) дхъ боу(р)ный (к. XVI ст. УЄ № 31, 216); И

сталъся знѣгла зъ Нба шѣмъ, якбы приходѣчого Дѣха бдрного, и напѣлнилъ весь Дѡмъ где были сѣдѣчими (Київ, 1625 Злат. Н. 128); Рѣклъ, и застановилъса дѣхъ бдрный, а по(д)наліся навѣлнѡсти Егѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 387);

(про життя) неспокійний, бурхливий: И якъ же глѣръ... презъ морѣ хотачи оуправити Коравель (!), не на передней чѣсти корабля але на задней при мангѣ оусѣдѣетъ: такъ члкъ презъ морѣ тѡе жѣтѣ бдрное, Окрѣтъ живота свбегѡ оуправити хотачи, не при Пѣматѣ ѡ прѡдкахъ, своихъ... нехѣй оусѣдѣетъ (Київ, 1625 Кон. Ом. 167).

БУРОМЕЦЬ ч. (мешканець Бурімки або виходець із Бурімки) буромець. Вл. н.: Васи(л) Бдроме(ц) (1649 РЗВ 147).

БУРСА, БУРЬСА ж. (стп. bursa, слат. bursa, гр. βύρσα) 1. (спільне мешкання учнів) заст. бурса: студентъ... того-то Михала..., на улици бурьсакомъ улапити, а улапаного до бурьсы... впровадити казавъши, по замкнѣню бурьсы... руки и ноги одбити казали (Луцьк, 1627 АрхІОЗР 1/VI, 590).

2. (нижче духовне училище) заст. бурса: Розпѡсать [ялмѣжны] немнѣй Алѡмпове презѡцныхъ ѡ(т) тебе оуфѡндовѡны(х) въ Кѣвѣ шкѡ(л), семінарій и Бдрсъ (Львів, 1639 Апост. 8 пенум.).

3. Торба: менько самъ принеслъ мне чаръне ящерицѣ кѣдросѡмы внемали бу(р)се // припѣравили и... задали в рыбе в лещѣ на вечери (Луцьк, 1580 ЖЖК І, 186-187).

БУРСАКЪ, БУРЬСАКЪ ч. (учець, що мешкає в бурсі) бурсак: студентъ... того-то Михала..., співака... церковного, до... пана Хацка месчанина... посланого, на улици бурьсакомъ улапити, а улапаного до бурьсы неуцтиве впровадити... казали (Луцьк, 1627 АрхІОЗР 1/VI, 590).

БУРСНИКЪ ч. Товариш, компаньон: тыи отумерлыє речи у Митенково бурсника... побралъ еси на себе, на городъ (Вільна, 1503 АрхІОЗР 3/І, 1); жаловалъ передъ нами бояринъ Миколаевский...на подданого... князя воеводина, Куца,... поведаючи, ижъ онъ зъ бурсники (sic. — Прим. вид.) своими укралъ въ него... скота девѣтеро (Мстишин, 1570 АрхІОЗР 6/І, 73).

БУРСОВАТИ дієсл. недок. (з ким) (виконувати

що-небудь спільно) мати спілку (в чому): нить ви-
дома для чого на копахъ минулыхъ самъ ся неста-
новилъ, и Степана Москвитина не видати для чого
обвесилъ... штобы не вызналъ — съ кимъ бы бурсо-
валъ въ томъ крадеже (Луцьк, 1568 *АрхЮЗР* 6/І, 60).

БУРСТИНЪ див. **БУРШТЫНЪ**.

БУРТЕЛОВЫЙ прикм. Обшитий галунами: Но-
восправленые в ро(к) ахмѣв Єпетрахилъ бѣртеловые
на че(р)воно(м) єдвабно(м) полю бѣлые квѣты
справленые за бра(т)скіи грошѣ (Львів, 1642 *Іна*.
Усп. 62).

БУРШЕ присл. 1. (за ступенем дії або вияву)
більше, сильніше: задрѣчали, што бы мовѣчавъ.
Овунъ бурше ище кликавъ (XVI ст. *НС* 178);

швидше, скоріше: Обмыль насъ бурше видъ
снѣгу и ухомъ нашимъ далъ радустъ и веселіе
(XVI ст. *НС* 52).

2. (у більшій кількості) більше: Што емъ зака-
завъ (в ориг. закавъ. — *Прим. вид.*), лише того чи-
ни, нѣ изъгуби изъ него, нѣ клади бурше икъ нему
(XVI ст. *НС* 141); иѣчого бурше — нічого більше:
лишень избиравъ члѣвкъ одинъ у святъ день нѣчого
бурше, лише трѣски, идучи, и такъ то Господь Бгъ
искаравъ его, и каменіємъ умеръ (XVI ст. *НС* 215).

Пор. **МАЙБУРШЕ**.

БУРШІЙ, БУРШІЙ прикм. в. ст. 1. (за віком)
старший: И не грѣши у перецѣ родителюмъ своимъ
и каждому, кто естъ буршіи (XVI ст. *НС* 18).

2. (за силою вияву) більший: не имаєме буршон
журы на сюмъ свѣтѣ, якъ коли изъвѣдуєме и на-
учаєме ся за пожитокъ (в ориг. пошто(к) — *Прим.*
вид.) вѣчний (XVI ст. *НС* 123); Тогды, возлюблена
моя братя, коли можетъ быти буршая радустъ и
благословеніе и на тоты загадованъцѣ его святыи
на душевныхъ и тѣлесныхъ рѣчохъ (Там же, 216).

3. (за суспільним чи соціальним становищем) ви-
щий, знатніший: люде май полюбили потемокъ,
чомъ ся смѣють и глумлять ся слову божому, май
бурше тоты буршіе, владыци, судеве (XVI ст. *НС*
133).

Пор. **МАЙБУРШІЙ**.

БУРШТИНЪ див. **БУРШТЫНЪ**.

БУРШТЫНОВЫЙ прикм. Бурштиновий, ян-
тарний. ♦ камень бурштыновый див. **КАМЕНЬ**.

БУРШТЫНЪ, БУРШТИНЪ, БУРСТИНЪ ч.
(ни. bornsten, нѣн. Bernstein) бурштин, янтар: Звы(к)
бѣрсти(н)... з влѣсности натѣры своеѣ, плѣвы, ко-
ло(с)ки або порошо(к) ш(т) землѣ высоко по(д)-
носѣтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 207); Боурштынъ
бовѣ(м)... коло(с)ки, и про(ш)ки до себе притя-
гаєтъ (Там же, 207 зв.);

бурштинового кольору сплав золота і срібла:
Илектронъ: бѣрштѣнъ, мѣсондзѣ, или крѣщецъ зъ
злата и срібра змѣшанный и подобны(и) имъ (1627
ЛБ 208); electrum, прудъ, бурштинъ (1642 *ЛС* 175).

БУРЬ¹ див. **БУРЫЙ**.

БУРЬ² див. **БОРЬ**.

БУРЬГРАБИЙ див. **БУРГРАБИЙ**.

БУРЬДЮКЪ ч. Бурдюк. Вл. н.: Лаврынъ Бѣр-
дюкъ (1649 *РЗВ* 143 зв.).

БУРННАТНИЙ див. **БРУНАТНИЙ**.

БУРЬСКИЙ прикм. Виготовлений з буру, од-
ного з гатунків перського шовку: от кейсяка ки-
тайки бурьское // грошей тридцатъ (Вільна, 1568-
1573 *ПККДА* II, дод. 559-560).

БУРЫЙ, БУРЬ прикм. 1. (масть коня) бурый:
в Мордыша — коня бурого,... з возомъ взяли
(Луцьк, 1547 *АрхЮЗР* 1/VI, 48); Товары(ш) кгаб-
рыя(л)... ко(н) по(д) ни(м) бу(р) (1567 *ЦБ Лит.* 16,
3, 93); па(н)... Яслико(в)ски(и)... //...конє(и) мо-
ихъ вла(ст)ныхъ три... взя(л) и пограбилъ, мено-
вите то естъ: буры(и) оде(н), косаты(и),... други(и)
ко(н) рыжи(и),... трети(и) ко(н) рыжи(и) (Жито-
мир, 1584 *АЖМУ* 116-117); bur(r)hus, буры(и), пле-
шева(т), лысоваты(и) (1642 *ЛС* 106).

2. У знач. ім. Вл. н.: Мещане... фе(д)ко кдшъ-
неръ,... иванъ бѣры(и) (1552 *ОКЗ* 40); а при том бы-
ли... // ...пан Иванъ Чаплич-Шпановский... а пан
Иванъ Бурый (Луцьк, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 239-240).

БУРЫТИ див. **БУРИТИ**.

БУРЫТЬ див. **БУРИТИ**.

БУРЯ, БУРА, БУРА ж. 1. Буря, віхола: дѣя-
воль въздвиглъ боурю на мори (1489 *Чет.* 89); Бѣра
была великаа..., в жнѣва пѣщи крѣшѣла сады ло-
мѣла (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И стѣлѣса боура
великаа на мори аж са лѣда покрывала волѣнами
(1556-1561 *ПЄ* 43 зв.); на(с) великаа бура зметовала
(II пол. XVI ст. *КА* 148); пришла боура и вѣтры на

море (XVI ст. *УЄ Літк.* 36); Кды всѣ снове іововы ...на банкѣтъ ѡбѣдали, што бѣра якась // гвалтовнаа з поущѣ прише(д)ши з велики(м) шѣмо(м) чѣтыри коуты домоу розорва(л)а (поч. XVII ст. *Проп.* р. 191 зв.-192); не вѣтрный шѣмъ и бѣра, причиноу были тоненію Петровомѣ, але самѣмъ егѡ... мало-вѣрство (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 441); Южъ по(д) зѣмлю встѣпили шкодливые хмѣры, И вѣхрити престали страшливые бѣры (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.); та(м) боура великаа была на мори (1645 *УЄ* № 32, 89); *У порівн.*: Слушне теде, вырокъ маеть ихъ поткати: И злое злымъ ся имъ от тебе огдати, Же якъ буря Титусъ, Цесарь рымскій прійдетъ, Іерусалимъ вколо зъ войскомъ обыдетъ (Львів, 1630 *Траг.* п. 166); *Образно*: Для тогѡ... потреба... спѣвѣди грѣх(в) нашихъ щироѣ... абысѣмо дѣшѣ нашѣ зъ бѣрѣ ...ѡ(т) оутоне(н)а ратовати могли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 102).

2. *Перен. (глибоке хвилювання)* буря, неспокій: Вѣмъ ѡ(т) бѣга принѣвши(м) почѣтокъ, и зѣ(з)вѣлившись(м) вѣ таковой боури нетрво(ж)ливе зостати зъ вѣрными лю(д)ми мнѡги(х) православныхъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185 зв.); самые толко богѣтны вѣтрамъ и бѣра(м) по(д)лѣгаю(т) и припа(д)ка(м) рѣ(з)ны(м), а нѣщѣи дѣхо(м) живоу(т) вѣлныѣ ѡ(т) всѣхъ боу(р)ливостѣй (поч. XVII ст. *Проп.* р. 242 зв.).

БУРЯКЪ *див.* **БУРАКЪ**.

БУРЯЧЫЙ *прикм.* Руйнівний: А гдесѣ поделѣ, душко милый, симѣболъ исповѣдания веры светое католическое, который ... противъ всимъ геретикомъ и // непрятелемъ церкви светое есть яко деломъ бурячымъ (Вільна, 1599 *Ант.* 757-759).

БУСОЛЪ, БУСЕЛЪ, БУСЮЛЪ *ч.* 1. Бусел, бусол, лелека: неасы(т), по грѣцкѣ // пелека(н), пта(х) есть вѣ еги(п)тѣ, подобны(и) бѣсюлови (1596 *ЛЗ* 60-61); Сіконіа: Бѣселъ, а(б) боціанъ (1627 *ЛБ* 231); сісоніа, сиконія птица, бусе(л), боця(н) (1642 *ЛС* 122); *У порівн.*: и теперъ ходять его наслѣдники въ короткихъ и подкасистыхъ сукняхъ, якъ чаплѣ и буслѣ по болоту (бл. 1626 *Кир. Н.* 18).

2. *Вл. н.*: выгопгали... Буслови жита днин семъ, пшеници днину, овса... Босому... днинъ полторы (Луцьк, 1604 *АрхїОЗР* 1/VI, 350).

БУСТВО *див.* **БУЙСТВО**.

БУСУРМАНЪ *див.* **БЕСУРМАНЪ**.

БУСЮЛЪ *див.* **БУСОЛЪ**.

БУТА *ж. (стп. buta)* гордість, пиха, *діал.* бутѣ: вѣнесли надоутос(т)ѣ, боутѣ, пыхѣ, ле(г)кое оуваже(н)ѣ, легкомысльность (Острог, 1598 *Отп. КО* 16 зв.); О мирская бутѣ, богу досажаетъ и умиленіе з людей выганяетъ (к. XVI ст. *Укр. н.* 76); Гордына: Пыха, по(м)па, бѣта, высѣкаа мыслъ (1627 *ЛБ* 27); От tak buta i tobi skruta, polnomu Kalinowskiemu (1648 *П. про пол.* 201).

БУТИ *дієсл. недок. і док. І. (як самостійне дієслово)* 1. *Екзистенціональні значення*: бути, існувати: "будте Ми свѣтками, и я свѣдок, мовит Егова... абысте знали... иж Я естем і передо мною не был инший Богъ и по мнѣ не будет" (Вільна, 1600 *Катех.* 26);

(зі словами на означення абстрактних понять) бути поширенням, панувати: Дрижала земля, же ажъ ламали ся ѡпоки, бувъ страх великий и есть и доки (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26).

2. *Локативне значення*: (про речі з вказівкою на конкретне місце їх знаходження) знаходиться, бути: ... в селе Дроздних...// шпихлеръ, также тежъ стайни и ингыние менование будинъки були (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 50-51);

(при вираженні збірних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходиться: на шкута(х) дво(х) и дубасе третемъ попело(м) шме(л)цукгою, которою має(т) бути лашѣтовъ пѣ(т)деся(т) (Володимир, 1639 *ТУ* 313).

3. *Посесивне значення*: (з дав. відм. у пасивній конструкції) бути (кому), (про кого) мати (що): Я чемѣсь бою ся, аби мнѣ не бѣло якихъ страховъ (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19);

II. (як дієслово-зв'язка) (в іменному складеному присудку, з предикативним членом — іменником в місц. відм. у складі прийменникової конструкції з *прийм. в*): И теперъ я тимъ клопочѣ головѣ свою: Бою ся, жеби мнѣ не бѣти в неволи с тобою (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 17).

III. (допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова, у складі плюсквамперфекта з основним дієсловом у формі інфінітива) бути: Wody też u

zamku net, kotoraja studnia poczala buła wybywaty u nemało newybiła pułdesiata saźnia (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 20).

*Див. ще БЫВАТИ, БЫТИ*¹.

БУТНЕ присл. (*смп.* butnie) бундючно, пихато: Гѣбѣво, лѣпо: хороше, хѣпѣво: Надѣте, бѣтне, бѣчпо (Київ, 1627 *ЛБ* 28).

БУТНЫЙ прикм. (*смп.* butny) бундючний, пихатий, *діал.* бутний: Гѣрдѣ, гѣрды(и): Пѣшны(и), бѣтны(и) (1627 *ЛБ* 27); Шатѣю(с): Шѣстаюса, якѣ конѣ на вѣтѣчкѣ... ѣсте(м) роспѣстным', свѣблным', и бѣгным' (Там же, 158).

БУТНѢТИ дієсл. недок. Трухлявіти, трухнути: во нѣше(м) сѣто(м) законѣ не нѣходитса и(ж) бы сѣтны рѣчи имѣли гнѣти или бѣтнѣти (к. XVI ст. поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 128 зв.).

БУТѢ див. БОТѢ.

БУТЫНОКѢ ч. (*смп.* bitunek, butynek, *вн.* Butunge) здобич: Дохо(д) з бѣты(и)ко(в). Кѣды ся придасть черкасцомѣ бѣтыпокѣ або языки з люде(и) неприятельскихѣ тогды старосте... што лепшее: кони або зброя або языкѣ (1552 *ОЧерк.З.* 9 зв.); *У порѣвн.*: вшелякие спряты его домовые моцно кгвалѣтомѣ побрали и... оною маецѣпостѣю, яко якою здобичѣю, албо бутыпѣкомѣ, делилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 230 зв.).

БУХАЛО ч. *Діал.* Бухало "бубон", "вайло". Вл. н.: Иванѣ Бѣхало (1649 *РЗВ* 396).

БУХТА ж. (*пѣвн.* Bucht) бухта, затока: А сѣ правое, де(и), стороны Буга в бу(х)те... комаги приле(и)цовапы были в берегу (Володимир, 1566 *ТУ* 115).

БУХѢВА ж. (*дерев'яна або залѣзна втулка в колесі*) *діал.* букша (?): А три шѣрѣчи шѣблѣманы и ложе старо кола в него нижѣли с колоди(и) бѣхѣвы собраны (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 159).

БУЦЕФАЛѢ ч. (*смп.* bucefal, *лат.* bucephalus) (*сильный кѣпѣ, якого приборкав Олександр Македонський*) буцефал: бы(л) то(т) бѣцефѣлѣ приведе(и) и(з) индѣй звѣра моцное и шѣрѣтное (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 70 зв.); Bucephalus, Буцефа(л) (1642 *ЛС* 105).

БУЧАКѢ ч. *Діал.* Бучак "чорногуз", "лелека". Вл. п.: Иванѣ Бѣчакѣ (1649 *РЗВ* 363 зв.).

БУЧНИЙ, БУЧѢНЫЙ прикм. 1. Розкѣшний, пишний, бучний: все тѣлѣ своемѣ догожа(л), пиваль роскошне їдалѣ, в шатахѣ бѣчнихѣ ходилѣ (XVI ст. *Сл. о см.* 335).

2. *У знач. ім.* Вл. н.: Вацлавѣ Юрѣевичѣ протестовалсе... на... Ювка Бучѣного, Стецька Захарчука, Стуйка и инѣшихѣ месчанѣ (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 6/1, 565).

БУЧНО присл. Бундючно, гордовито: Обѣчишѣ нѣ свѣтѣ, и в крѣле(в)ски(х) зѣмка(х) многи(х) котѣри... сѣкнами, шѣзблѣнены на кѣна(х) выстрихнѣны(х), боучно и пѣшно издачи котѣри, по(д)дѣны(х) зобрѣли мѣшо(к) выцѣжоую(т) и маецно(ст) шѣдыймоую(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 217 зв.); Гѣбѣво, лѣпо: хороше, хѣпѣво: Надѣте, бѣтне, бѣчно (1627 *ЛБ* 28).

БУЯТИ, БУАТИ дієсл. недок. 1. Бушувати, бенкетувати, сваволити: Таков бо естѣ еѣ закон своевольный: с под ярма тѣснаго и крестѣноснаго... жития и пути, ведушѣаго во живот вѣчний, выламавшия и высковивши, буюти, шѣлѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); Разсвѣрѣпѣвѣаюса: Розбѣдою, бѣдѣю, бѣствѣю (1627 *ЛБ* 106); басчог, бѣшуся, буюю (1642 *ЛС* 99);

(проти кому) (*активно діяти проти когось*) вискупати (проти кого): Мѣльный папѣжѣ, правда и(ж) шѣдмѣнѣ, а боуаенѣ проти(в) гѣд бѣд (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 153 зв.).

2. (*вільно носитися, літати, бігати*) буюти, ширяти: коли хѣди(т) здѣровѣ то бѣдѣе(т) якѣ пта(х) по повѣтрю (XVI ст. *УЄ* № 29519, 63 зв.); Звѣрѣ тѣжѣ по лѣсоу боуаѣетѣ (!) (поч. XVII ст. *Проп.* 24 зв.); *Образно*: гды засѣ роскошѣетѣ чѣрево, бѣдѣютѣ мѣсли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 455).

3. (в чѣму і без додатка) Розкошувати, жирувати: вы естѣ жили в ро(с)коша(х) на зѣ(м)ли и буа(л)и естѣ (II пол. XVI ст. *КА* 173); Бо хотяжѣ вѣдимѣ нѣкоторыхѣ злыхѣ и роспѣстныхѣ людѣй, же вѣ бога(т)ствѣ и во вшѣлѣкихѣ достѣткахѣ оплывають, клѣпотѣвѣ и хорѣвѣ жѣднихѣ не дознаваѣютѣ, вѣ слѣвѣ и вѣ рѣскоша(х) сегѣшѣвѣтны(х) обфитѣютѣ, шѣра(т)са и бѣдѣютѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 248).

БУЯТИСЯ див. БОЯТИСЯ.

БЧЕЛА див. ИЧОЛА.

БЧОЛА див. ПЧОЛА.

БЧОЛНЫЙ див. ПЧЕЛНЫЙ.

БЪЛИЗКИЙ див. БЛИЗКИЙ.

БЫ¹ спол. (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну з'ясувальну частину до головної) що, ніби, нібито: Гринко... меновал на людей Єго Милости,... бы люди Єгож Милости винни ємѣ пѣназми, князь... маєт ємѣ на то дати слѣджебника вижом (Берестя, 1512 AS III, 98); Жаловалъ Намъ восковничій... о томъ, ижъ жидовка... Марьяна невине жону мою помовила адамашкою, рекучи, бы жона моя, безъ ее вѣдома, изъ ее скрыни адамашокъ мой выняла (Краків, 1518 PEA I, 93); А заты(м) потиспоу(л) са до домоу боу(р)мистрева, хота(чи) видѣти Іса, а познати, рекома бы его не зна(л) (XVI ст. УЄ Трос. 60);

щоб, аби: ѿста(в)уємъ бы поволана злоде(и)ские пере(д) право(м) ѡповеда(и)ны... были (1566 ВЛС 104 зв.); жедали є(с)те бы ва(м) да(л) мужобо(и)цу (II пол. XVI ст. КА 14); не хѡче(т) бовѣ(м) смѣрти грѣшного чѣлка, але быса навѣ(р)поуѡл' и живѣ былъ (Острог, 1607 Лѣк. 32); Свѣтъ оумѣтъ. Бы набарзей оутѣхи свѣтніи, на смѣхи. По(д)биѡли бѣбенка, нѣтъ на немъ оутѣхи. Нѣтъ ѡ(т)рады, боѡзни полно, бѣдъ, стогнанъ (Вильна, 1620 Лям. К. 19); Дай Бже, бы таа тамъ Ѧндаціа трѡала: Жебы ѡ(т)толь хвала Бжїа помпажала (Київ, 1622 Сак. В. 44 зв.); Видишь што миѣ оучинити хотѣ(л) бы во миѣ вѣры и щюты кѡ тобѣ не было (серед. XVII ст. Хрон. 64 зв.).

2. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: Милый мой ступилъ естъ до заграды своей, на мѣстѣ благовопныхъ рѣчей, бы ся паслъ у заградахъ а лиліе збиралъ (поч. XVI ст. Песн. п. 54); для того жъ ѡ вась велце са фрасѣю ѡбавяю числа быса што злого вамъ не стало (к. XVI ст. Розм. 62); Волѣлъ самъ якъ Кѡдрѣсъ Крѡбъ в' Атенахъ в' Греціѣ, Смѣрть по(д)нѡтъ, бы ѡйчїзпа толко была в' цѣлѣ (Київ, 1622 Сак. В. 40 зв.); Вотѣйте, бы мѣлъ фѡворъ Зодїакѣ, В бѣгѣ дорѡчномъ бы са тѣшилъ з' знѡкѣ (Львів, 1642 Бут. 8); Бѡрзѣй собѣ на тогъ часъ, мѣстце оулюбіла, В' Ѧгорѡдкѣ Пѣрѡвномъ, бы снѡтъ пошлюбіла (Київ, 1648 МКСВ 351).

3. (приєднує підрядну умовну частину до головної) якби, якщо б: бы са имъ был хотѣл боронити, тогда и самого бы... забили (Петрків, 1538 AS IV, 131); бы то не былъ злѡдѣй не дали бѣхмо его тобѣ (1556-1561 ПС 427 зв.); Бы далъ бѣгъ ѡ(т)цѣ владыце побывѡти, в кримѣ, в перекѡпѣ... ѡбѡчилъ тамъ яко рѣсъ, мѡсква, грѣкове полѡцы... байрамъ тата(р)скїй ѡ(д)ностайне с татѡрами ѡбхѡдити по невѡли мѣса(т) (Острог, 1598 Отп. КО 18); бы не то было // чекалъ бымъ длѣжей (к. XVI ст. Розм. 65-65 зв.); бы люде не ратовали, теды бы попа вѣ церкви забилъ (Луцьк, 1605 АрхїОЗР I/VI, 367); Ахъ, ахъ всюди по Стежкахъ: Пѣрквныи стѣны. Бы мѡвити оумѣли, плакали бѣ (Вильна, 1620 Лям. К. 8); такъ же тежъ... до челяди стрелятъ хотѣли волаючи выволочѣмо єе... на дворъ, и розъ(с)треля(и)мо, штобы были певѣне дѣчпили, бы были ихъ ѡдъ того не ѡдѣвели (Київ, 1633 ЦДІА Лен. 823, 1, 626, 38 зв.); котѡрѡмъ жона ѡ(т)повѣдала; бы насъ г(с)дѣ хотѣлъ побить не прина(л) бы ѡферъ з рѣкъ наши(х) (серед. XVII ст. Хрон. 184 зв.).

4. (приєднує підрядну допустову частину до головної) хоча б: не має(т) за испа(с) стада брати бы и заста(л) на испаси, але має(т) ѡсветчи(в)ши сѡседѣ ѡтогнати до того пѣна чие стадо є(ст) (1566 ВЛС 97 зв.); котѡры(и) болше дѡмѣтъ сѣдѣти буде(т) вышше, // бы и барзо нищѣ бы(л) (Львів, 1587 ЛСБ 87, 2 зв.-3); такъ зрада, бы єи хто найболшей тайлъ яко шило в мѣхѣ не затайтса, але са выѡлываєтъ и показѣтъ (Острог, 1598-1599 Апокр. 41 зв.); по порождѣнїю і выводи(и)на(х) жїдовки мѣса(т) ѡскочїти в' зимнѣю вѡдѣ, бы бы(л) наибо(л)шїй моро(з) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 95); Ако бы хто в' дѡль мѡре вылатиса вѡжилъ, Того нѣкѣды не допне(т), бы яки(х) шгѣ(к) зажи(л) (Київ, 1618 Вѣзер. 16); Не мѡжетъ онымъ жадепъ, бы были Скрѣшенъ Доказѡги: бо Кр(с)томъ стымъ сѣт' змоцѣны (Львів, 1642 Бут. 1 зв.).

5. (приєднує підрядну частину причини до головної) щоб: не дава(и) псомъ святыхъ апи мечите перелъ вашихъ передъ сви(п)и бы ихъ... не подоптали ногами своими (Хорошів, 1581 Є.Пег. 7); Не мовъ же пышно, бы на зло не вышло (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1051).

б. (приєднує порівняльні звороти) як, мов, немов, наче, неначе, ніби: то́ты [рыбы] на главѣ маю(т) якобы два коминки. котóрыми водоу оузгóрѣ вымѣтѣю(т) бы гром' (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26 зв.); Мòжетъ бовѣмъ молодѣю травнѣцѣ пшеници кѣколь заглѣшѣти: але за найстѣмъ лѣта, гды ѡвоцы доспѣють, не шкодѣтъ кѣколь пшеницы бы знѣкѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 246); Котрой ласце, кгдажъся невдячными стали, И бы злочинцу, добродѣя поймали (Львів, 1630 *Траг.* п. 166).

Див. ще АБЫ¹, АЖБЫ, АЖЕБЫ, ИЖБЫ.

БЫ², БИ, БѢ част. 1. (модальна) (надає бажально-спонукального відтінку) би, б: а по наше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)«ре(м)» нашеи земли, ...то(т) бы емѣ непорѣши(л) нашего даанѣа и по«тврѣ»ж(д)енѣа (Бадевіці, 1503 *Сост.* S. 256); ино ка(к) ѡни ро(к) ва(м) положа(т) и тебѣ ѡбошлю(т) и ты бы пере(д) ними к пра(в)у ста(л) и права бы еси послѣпо(н) бы(л) во все(м) (Вільна, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 59); ты бы тымъ людемъ приказаль, абы его во всемъ были послушны (Краків, 1505 *АЗР* I, 365); а то бы вѣща мл(с)тѣ рачили вчинити для своего бѣгомолья и дѣшевного спсѣ(и)я (Новгородок, 1547 *ЛСБ* 13); не вѣ(м) для чого еє вѣм читати не хóчешъ, та(м) бы са вѣм правды рѣхло дощѣпаль (Острог, 1598 *Отп. КО* 20 зв.); А коли (бы) Петръ святой был там епископомъ и церковь божію там фундовалъ, не смѣлъ бы Павел святой на чужом основаніи церкви божей будувати, яко о том сам свѣдчит (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); тогда бы еси правду навѣк, а доколя того не будет, всеу бѣседа с тобою, Скарго, — иж тот же дух, тобою отыганный, // хулу на грецких учителей ...наносит (1608-1609 *Виш. Зач.* 223-224); Ано при-стало бы намъ бныхъ наслѣдовати пѣтпикѡвъ, яко то Илію Пр(о)рка (Київ, бл. 1619 *О обр.* 175); а нашѣ хр(с)тіане, хиба бы чѣли якій достато(к) ѣдѣна або напою то(ж) бы са зышли (Височани, 1635 *УС* № 62, 102); Я, Алексѣ(и)де(р)... Счениевски(и), ведомо чиню... си(м) моимъ... те(с)таменъ-то(м) ко(ж)дому, кому бы колѣвекъ ѡ томъ вѣдати належало (Тригорськ, 1650 *ДМВІІ* 211);

(надає відтінку можливості або бажаності здійснення дії) би, б: Те(ж) мѣщано(м) бы Єго ле(в)-

ковъски(м) во(л)но торгова(ти) вѣздѣ по великомѣ кнѣзствѣ лито(в)скомѣ со всакою кѣплею (Межириччя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); а естѣли бы при-бѣдовано къ немѣ пригородокъ могла бы и криница быти в пригоро(д)кѣ (1552 *ОВін.З.* 130 зв.); гора замъковаа с тоє стороны похила на долъ а въ средине вы(ш)ша нижѣли по краємъ а такъ потреба бы тамъ в поперекъ замъкѣ тарасѣ которы(и) бы щитиль ѡтъ горы ѡное щиковицы (1552 *ОКЗ* 34); Слоушнє тѣи слѡва... мѣли бы гримѣти в' слѣхѣ на́ша (Львів, 1585 *УС* № 5, 261, на полях); кто кѣ-пецтвомъ са бавить... любо на войнѣ зостаєть любо в дорозѣ потрѣба бы было тлѣмача неякого (к. XVI ст. *Розм.* 2 зв.); Потреба бы нам с паном Юрком тоє власное науки духа святаго зажити (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 193); Дароуymi то прочитати й оучинити, ѡ що бы ма`та(м) южъ не могли ѡбвинити (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); тогосвѣтніи матки ради бы жебы и(х) снѡве были слѣвными богатыми и мѣдрыми (Височани, 1635 *УС* № 62, 17 зв.); где протѣ(с)туючи(и), яко па(и) деди(ч)ны(и) приехавши, пита(л)се межы паны Трыпо(л)ски, которы(м) бы тая сума яко по зошлы(м)... сукце(с)сырѣ належи(т) мела, гото(в) еє будучны ѡ(д)да(т) (Житомир, 1649 *ДМВІІ* 180);

(надає відтінку умовності) би, б: а кто бы сѣ покѣсиль «нашего даанѣа... порѣш»ити, таковыи да естѣ проклат ѡт господа бога (Сучава, 1503 *Сост.* S. 261); хто бы мелъ тамъ с пчолою стоати або зве(р) ловити тотъ повиненъ панѣ кѣницѣ дати (1552 *ОВін.З.* 140 зв.); А ѡбестки кажды(и) торѣх-вещъ хто бѣ кольве на черкасы едетъ повиненъ дати старостѣ по грошѣ (1552 *ОЧерк.З.* 8 зв.); А кто бы злыи слова мѡви(л) ѡ(т)цѣ или мѣтри, смѣртю нехаи оумрѣ(т) (1556-1561 *ПС* 153); А которы(и) бы шля(х)тичъ... за старостою рушити(с) и ехати не хотѣ(л), тогды таковы(и) за доводомъ слѣшны(м) старости(и)скимъ виненъ буде(т) на(м) двадыца(т) и чогы(ри) рѣбле(и) гроше(и) заплатити (1556 *ВЛС* 58); А которы(и) бы бра(т) мешканѣе мелъ далекое ѡ(т) сего бра(т)ства тогды в рокъ по шести гроше(и) має(т) давати (Львів, 1586 *ЛСБ* 71); А кто бы таи(л) злости має(т) быти при винно(м) кара(и), яко брата зна(и)дѣтъ (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); мене

бы шпрофовано если бымъ тане пѣстила (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); хтожбы колвекъ тот подварокъ держав, жадной перешкоды чинити не маем (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 5); а хтобы еи ма(л) ѡ(т)далити ѡ(т) тои цѣркви нахаи бѣдет проклат (Нижня Вижня, 1646 *Паньк.* 24); По(д) нѣбомъ немашь нѣчого на чо(м) би мѣло стояти (серед. XVII ст. *Луц.* 527); хто бы еноко(л)ве(к) по дате сего вѣѣверсалѣ ѡ(т) на(с) мешчано(м) нѣжински(м) даного важи(л)се... прикро(ст) чини(т)и,... таковы(и)... на го(р)ле кара(н) бѣде(т) (Іркліів, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

2. (*підсилювальна*) же, ж: Тамъ бы и село члвковъ десать (1552 *ОВол.З.* 197 зв.); оны, сѣвши до столу, не ѣли мяса, и коли их пытано, чему бы не ѣли, отповѣдили, же такая их рекгула, же мнихам мяса ѣсти не годится (Львів, 1605-1606 *Перест.* 33); Ведѣтъ бы на смѣртъ, скрѣпного Баранка; Милого Сына: самъ Отѣць, и Матка (Львів, 1642 *Бут.* 10).

*Див. ще АБЫ*².

БЫБЛЕЯ *див. БИБЛИЯ.*

БИБЛИЯ *див. БИБЛИЯ.*

БЫВАЛОСТЬ *ж.* Перебывання: Штожбѣмъ рѣклъ и ѡ зацной особѣ В(ш) М(л): бывало(с)тъ в чѣжы(х) землѣхъ, и азѣковъ оумѣтностъ, якъ то Нѣмѣцкогѡ и Оугѣрскогѡ, где седмъ лѣтъ на Рицѣрско(м) дѣлѣ травиле(с)ь, особлѣве в Нѣмѣцехъ и в Оугрохъ (Київ, 1623 *МИКСВ* 84).

БЫВАНЕ *с.* Присутність: Зайсте не допѣститъ молчати намъ твоа ѡхѣта, быва(н)а на Сѣмика(х) и валны(х) Сѣйма(х) (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); Панама́рь... Врата́рь Цѣрковный... ѡ(т) слова Грѣцкогѡ, Паниме́рѣшъ, такъ назва́ный, якобы, кождѡднѣй: для кождодѣннѡгѡ быва́на и працова́на въ Цѣркви (Львів, 1642 *Жел.* 8).

БЫВАТИ¹, **БИВАТИ** *дієсл. недок. І.* (*як само-стійне дієслово*) 1. Бувати, існувати, бути наявним (переважно з відтінком багатократності): Маю(т) они тот... замок... зо всіми людми... //... и з мыты, котыры бѣдут зъ стародавна там бывали и зо всіми иными платы и доходы, котыры якимколвек именем могѣт названы, або менены быти (Вільна, 1507 *AS* III, 42-43); Мещане и волощане пере(д) тымъ кгда замѣкѣ в чорѣнобыли не бывало але

только дворъ с пашѣнею хоживали тогды на толѡкѣ ѡрати и жати на страве дворѣно(и) (1552 *ОЧорн.* 3. 55 зв.); где коли бывае(т) тро(ѡ)пѣ, тамо злѣтоую(т)са // и орлѣи (1556-1561 *ПЄ* 102 зв.-103); ча(с)у зимнегѡ кгда снегове бываю(т) великие маю(т) дорогу потка(в)шиса по половицы делити (1566 *ВЛС* 84 зв.); При(з)наваіо то, же тѣе апелѣціе бываіи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); За чим наступовали на столицѣ митрополитове и епископове неискусные, не такіе, якіе исперва бывали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 26); Кр(с)тъ... Крѡлѡмъ... бываітъ и тепѣрь естѣ напѣвнѣйшимъ на(д) непрѣтелми Трѣмфѡмъ (Київ, 1632 *МИКСВ* 268); Двоа́кій то да́ръ Бжѣй бывае́тъ при дѣшій справе(д)лѣиво(и): оумилѣніе слѣзъ, и радѡ(ст) бо(з)каа (Чернігів, 1646 *Перло* 8 нenum.);

траплятися: частокротъ того бывало, же упившиса, то мене ляда кому продае(т) и в неволю подает (Луцьк, 1622 *АрхЮЗР* 8/III, 578); Частѡкротъ абѡвѣмъ то бывае́тъ, // же нѣкотыры люде за́разъ по грѣхѣ абѡ и в само(м) оучинкѣ грѣха,... до правдѣвой покѣты прихѡдатъ и ка́ютъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 14-15);

безос. водиться (водилося); бувае (бывало): А прото приказѣм вам, ажбы есте в доходы его маршалства земского ничим са не встѣпали и помочное, што на него прихѡдитъ, емѣ бы есте давали по томѣ, как и перед тым бывало (Краків, 1523 *AS* III, 248); коли оуздрите ѡболокы а они вѣсхѡдѣтъ ѡ(т) западоу мѡвите за того жъ дѣждѣ боуде(т)... и такъ бывае(т) (1556-1561 *ПЄ* 278 зв.); Тогды на(ш)ли е(с)-мо што и тепе(р) того мыта па(н) семе(н) спо(л)не с пано(м) песочи(н)ски(м) я(к) с пре(д)ко(в) быва(ло) ѡживати... маю(т) (Кунів, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 25 зв.); И грамматику през своих учневъ з друку выда(л)ъ в друкарни грецкогѡ и словенскогѡ писма розмножилѡся, чѡго нѣгде в руском народѣ не бывало (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); неха́й та́къ за́вше бывае́тъ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 201).

2. Відбуватися, робитися, ставатися, бувати: к(д)ы то мовлевано, и велѣкій вѣсты(д) с того ємоу бываітъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 81); Въ тыхъ канонахъ естѣ постановлено, абы провинціалніи синоди въ рокъ бывали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 580); Игра́лице:

Игриско, мѣсце гдѣ гонѣтвы бывають, и поединки, и комѣди (1627 *ЛБ* 44); теды ꙗко бѣ великѣю карно(ст) допусти(л) на ірода, жигавица ємѣ // бывала, и свербѣ великы(и) (Височани, 1635 *УС* № 62, 143-143 зв.); кожѣдая речѣ, которая пи(с)мо(м) не є(ст) варована, в запомѣта(н)є лю(д)ское приходитъ и великіе пото(м) межи народы лю(д)ски(ми) свары, непокои бывають (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211); безѣ розуму бывати — втрачати розум: Гды грѣшимѣ... бе(з) рѣзѣмѣ бываемѣ (Київ, 1637 *УС Кал.* 28); в подозрѣнію бывати — бувати запідозреним: тело бо(ж)ее при(и)мовали а в жа(д)но(м) подозре(н)ю не бывали (1566 *ВЛС* 78 зв.).

3. (у кого і без додатка) Перебувати, навідуватися (до кого), знаходитися, бувати: вели кѣ в рочыщамъ лавамъ, ѡ(т) лавѣ кѣ дворѣ се(н)кгушкѣовѣ которы(и) быва(л) ѣ ловищахъ (1546 *ОГ* 44); Сто-рожа на поли бывала... на чотыре(х) мѣстѣца(х) (1552 *ОБЗ* 144 зв.); Ѡкромя ѡсирыхъ боарѣ и мѣща(н) бывають ѣ нихъ прихожие козаки (1552 *ОЧерк.* 3. 15); быває(т) де(и) панѣ бучаски(и)... часто в дому моемъ але де(и) зъ своими властѣными речами (Луцьк, 1577 *ЛІІБ* 5, II 4044, 5 зв.); Хто бы-ва(л) ѣ а(н)дринополю а(л)бо бѣде ѡбачи(т) знаки ты(х) старода(в)ны(х) бы(т)вѣ бо(л)га(р)скихъ з греки (1582 *Кр. Стр.* 89 зв.); А ведѣже в томъ мѣсте Дѣдове новой осаде люде таковыє не мають бывати и тамъ оседати, которымъ права и привилея коронѣныє заборонятъ (Варшава, 1596 *ЗІІІІ* XXV, 4); Сатѣри лю(д)є лѣсныи вѣ гѣра(х), албо вѣ велики(х) лѣсѣхъ(х) бываю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 25); прѣзъ всѣ вѣки жадѣнєса ненашѣлѣ вѣ томъ Домѣ Вѣры своєи ѡ(т)стѣпникомъ: хотѣ вѣ Нѣмѣцкихъ, Влѣбскихъ... крайнахъ бывали (Київ, 1623 *МІКСВ* 73); было(м) и бываю в него ѣ локгофѣта (Ясси, 1627 *ЛЄБ* 499, 1 зв.); не ра(з) прѣ(д) ты(м) быва(л) Іс хс вѣ Іер(с)лѣмѣ (Височани, 1635 *УС* № 62, 19 зв.); Выбралѣ тежѣ іѣрь Соломонѣ работ-ники... и посылалѣ ихъ на ливанѣ... такѣ же м(с)цѣ бывали на ливанѣ, а прѣзъ два м(с)ца бывали вѣ домѣхъ своихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 293 зв.); в неприязни зъ собою бывати — жити недружелюбно, ворогувати: Панѣ Шкленський зѣлаща, де-тиною будучи,... съ которого отцемъ панѣ Цимин-

ский вѣ одномъ селѣ мешкаючи, подѣ часть вѣ неприязни зъ собою бывають (Володимир, 1594 *АрхІОЗР* 1/І, 422).

4. Наступати, наставати, наблизатися: коли быває(т) вечерѣ, ꙗкоже ясно боудѣ червѣни(т) бо са ꙗко а рано дне(с) зѣма (1556-1561 *ПЄ* 72 зв.); по سمو(т)кѣ быває(т) весѣліє и по велико(м) забѣрѣнію быває(т) свѣтлѣсть великаа (поч. XVII ст. *УС* № 236, 20 зв.); И гдѣжѣ по плѣчѣ радѣсть не бываєтъ, Золотоѡкѣй гдѣ не обасѣаєтъ Тѣтанѣ по хмѣрахъ, мѣси(т) радѣсть жѣти, По смѣткахъ вѣ свѣти (Київ, 1633 *Евфон.* 308); прѣто тогѣ часѣ на мѣри хвѣли и вѣтри оутихають и тѣхѣсть великаа быває а онѣ самѣ сѣдѣтъ на мѣри сѣмѣ дѣнь (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

5. (до кого) Приходити, прибувати: Сторожа и кликѣны до замѣкѣ бывали пе(р)во съ сѣлѣ... а потомъ на(и)мовано ихъ з доходовѣ замѣковы(х) (1552 *ОБЗ* 144); я тебе за жѣну мети... не хочу; а ни дей до мене бывай и жоною... ся моею не озы-вай, бо дей тѣ певне окалечу (Луцьк, 1573 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 269); Сюды щѣжѣво, сюды бываѣте, и бѣжѣи справѣ познаваѣте (Львів, 1591 *Прѣсф.* 68).

6. Мати мѣсце, з'являтися: Кѣли ѡцѣве зѣлили ягѣдѣ грѣкоюу, тог(д)ы и оу дѣтеи бѣвали оскѣ-мины на зѣубѣхъ(х) (к. XVI ст. *УС* № 77, 58); Бываєтъ радѣсть ѣ единомъ грѣшницѣ каючѣмѣса (Вѣльна, 1627 *Дух.* б. 43); Влѣнѣнѣе: влѣна, забѣре(н)є водѣное гды бываєтъ, фѣла на водѣ, навѣлѣность (1627 *ЛБ* 20); Гди биваєтъ горѣчѣс(т) а роса идѣтъ ко горѣ ѡ(т) зѣ(м)лѣ и злѣпитѣся с повѣтрамъ, ѡ(т) того оучинитѣся во ѡбѣлокѣ (серед. XVII ст. *Луц.* 543).

7. (кому, на кого, на що) (входити до складу чѣго-небудѣ) належати (кому, до чѣго): Skawuszyn seliszze na woyna bywało, а тепер derzyt tot że Czeczyl (Вѣнницѣ, 1545 *АрхІОЗР* 6/І, 23); томѣ манастирѣ ѡзера и сѣножати бывали нижѣли ѡтѣ татарѣ запѣстѣли (1552 *ОКЗ* 46 зв.); Сѣла которыє прѣ(д) тымъ на замокъ бывали (1552 *ОЖЗ* 128).

8. (кому з чѣго) Належати, припадати: а бываєтъ з млино(в) тыхъ з мѣрокѣ старѣсте хлѣба на вы-хованѣ почѣтѣ его с потребѣ (1552 *ОВѣн.* 3. 134).

9. (проти кого) (виступати проти кого-небудѣ) ставати, з'являтися: Пови(н)ни канѣ(в)цы... по(д)-

даные ихъ и це(р)ко(в)ные и гости вси противъ люде(и) неприятельскихъ и въ погоню за ними ко(н)но збро(и)но бывати (1552 *ОКан.З.* 22).

II. (дієслово-зв'язка у складеному присудку) бу-вати: мы вамъ место ѿставѣмъ, на которое маєте вси зъ земли Волинское ехати и положити (са) межи Городка и Дѣбровицы,... где и перед тымъ земля Волинская владывана бывала (Краків, 1539 *AS IV*, 197); тѣю ко(р)чмѣ запродано бываетъ на годъ за триста копъ грш(и) (1552 *ОКр.З.* 151 зв.); всѣкое бо древо иже не рѣди(т) плода доброго выѣсѣчено бывае(т) и на ѿгнь поверѣжено (1556-1561 *ПЄ* 26 зв.); кѣ томѣ ты(ж) бѣ(з) нѣи [кграмматики] если кто и читѣе(т), многокро(т) вѣ(н)тпачи вы-розмѣ(н)а пѣве(н) не бывае(т) (Вільна, 1596 *Грам.З.* 3); за котѣрыми апеллаціями, и соуды презъ нѣхъ ѿ(т)правованы бывали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 120); Та(к)же кто кро(п) боуде(т) ясти за(в)-ше // моло(д) бывае(т) члѣкъ то(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 11 зв.-12); А ви(д)же пого(м)ици за пре(д)ки свои, не бываю(т) ѿсоу(ж)дени (XVI ст. *УЄ* № 29519, 69 зв.); су(д)... бачечи то ижъ яко ся сѣды звиклы зачинати и до реестрѣ справы вписованы бывають, тѣды сторона поведовая до реестрѣ тое справы впере(д) вписати... не занежала, наказа(л) стороне позвано(и) дале(и) поступовати (Люблін, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 146); И боѣзною великою знѣти бывають (Львів, 1616 *Бер. В.* 69); А пото(м) нѣко-торыи ѿ пѣназе(х) трѣщѣгъса: дрѣгѣи зневѣлеными бывають ѿ(т) страстей (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 291); перецъ тежъ коли се родѣтъ великѣхъ бывае(т), але спѣкшисѣ ѿ(т) слѣнца затрачае(т) овочъ свѣй (серед. XVII ст. *Хрон.* 441 зв.).

Див. ще БЫТИ¹.

БЫВАТИ² *див. БИВАТИ¹.*

БЫВШИЙ, БИВШИЙ, БЫВШИЙ, БЫВ-ШЫЙ, БЫВЪШИЙ *прикм.* 1. Колишній, *діал.* бувший: Бил нам чолом владыка... Пахнотей и вка-зывал... листъ сѣдовый бывшего старосты... штож предок его... деман перед ним ѿ праве стоал с Хон-цем Свойчевским ѿ землю бортиню церковню (Вільна, 1514 *AS III*, 110); Але просилъ себе тѣ-ре(и)ско... староста бывши(и) небожъчикъ кнѣзь фѣдо(р) санъкгѣшъковичъ и ѿбе(р)пѣлтъ работѣ ве-

жи тое на скаръбъ г(с)дрѣски(и) (1552 *ОВол.З.* 191 зв.); молебник нашъ кир Анастасіе бывший митро-полит (1583 *ДВВ I*, 86); сына моего з жоною и з иншими помочниками побили з двора и на улицу бѣючи выгнали, што Пашко светками явне показав, Олексою, бывшимъ бурмистромъ (Бориспіль, 1614 *АБМУ* 4); якѣд склярѣ за вробене наши(м) скло(м) то(л)ко, а его иное все трѣхъ ѿконѣ до избы дрѣ-ка(р)ско(и) бы(в)шо(и) школы дале(м) зло(т) 7 (Львів, 1630 *ЛСБ* 1052, 5); Пречесному господину отцу Колистрату, игумену бывшему нашему Мор-гарскому братія и послушники бывшии вси купно метаніе нижайшее сотворяемъ (Путивль, 1638 *АЮЗР III*, 11); его м(л). ѿ(т)цу Петрови Могиле,... // игуменови бывшому мико(л)скому пустынъ-скому (Шумськ, 1638 *ККПС* 184-185); у которого игумена... речы... и вшелякие охеньдозства Федо-ра Липъки, бывшего лентвойта луцького... //... арештовал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 400-401).

2. Який мав місце, відбувався: видѣвъ же то црѣ бывшее чудо разгнѣвалъса вельми (1489 *Чет.* 32).

Див. ще БЫВЫЙ.

БЫВЫЙ *прикм.* Те саме, що бывший у 1 знач.: Проигѣме(н). Бывы(и) игѣме(н) (1627 *ЛБ* 101).

БЫДИРЦА *див. ВИДИРЦА.*

БЫДЛИВЪ *прикм.* Те саме, що бодливый: Але если вѣдалъ же вольт былъ быдливъ ѿ(т) вчераш-него и трѣтегѣо дна, а не стерѣглинъ (!) егѣ панъ егѣ ѿ(т)дасть вола за вола, а здѣхлогѣ себѣ вѣзме (се-ред. XVII ст. *Хрон.* 99).

БЫДЛО, БИДЛО, БЫДЪЛО *с., одниничне і зб.* (*стп.* bydło) 1. (свійські тварини) худоба, скотина, бидло: а к томѣ некоторые люди... тыхже сѣл по-брали з двора моего збоже и быдла (Берестя, 1512 *AS III*, 98); быдла и ѿвец подданым своимъ не велел тамъ паствити (Краків, 1539 *AS IV*, 194); ваши люди на Товани... купъцовъ громать,... и быдло, и стада берутъ бѣ(з) числа (Вільна, 1545 *ТУ* 72); Быдло. воловъ ѣ быковъ г (1552 *ОКр.З.* 153 зв.); то(л)ко ѿ(д)но повѣди(л) дворно(и) має(т)ности бы(д)ла семеро а кла(ч) двое (Буремль, 1560 *ЛНБ* 5, II 4043, 23 зв.); к тому пекарня старая непокры-тая; двѣ клетки,... а обора на быдло (Луцьк, 1570 *АрхЮЗР* 7/II, 381); я ива(н)... цу(п)ри(к)... зѣзна-

ва(м) и(ж)е(м) о(д)прави(л) дѣ(в)кы своѣ з очизны ...шатами бы(д)ло(м) клача(ми) (Одрехова, 1586 *ЦДІАЛ* 37, 1, 27); ѡ(т)писую... хѣто(р) та(м) же бѣдучи(и) з би(д)ло(м) и ѡ(в)цами (Чигирин, 1600 *ПИ* № 37); бра(т)... тые добра... кони бы(д)ло ѡ(в)ци и (в)ве(с) спря(т) домовы(и)... ѡ(т) мала до веля ѡ(т)-да(л) и з ни(м)... по братѣ(р)ску подели(л) (Жорнища, 1615 *ЛНБ* 5, III 4054, 115); Скѣтъ: Быдло (1627 *ЛБ* 115); Людемъ быдло едно побрали, другое покрали (1636-1650 *ХЛ* 81); Ле(ч), кгда та(м) приеха(л), ничего згола: ани быдѣлѣ, ѡве(ц),... ани збожѣ,... не заста(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 196); *У порівн.*: Подобно бы и наши православъникиве,... яко быдѣло, всихъ до своее обори (латвей) загнали! (Вільна, 1599 *Ант.* 667); быдло великое — велика рогата худоба: А тые все имѣня свои... поступилъ з дворами и зо всимъ будованьемъ,... и всякимъ быдломъ великимъ (Затурці, 1590 *ИКА* дод. 92); быдло великое рогатое, быдло рогатое великое — те саме, що быдло великое: быдла великого рогатого: воловъ — три(д)ца(т)ь,... коровъ — два(д)ца(т),... теля(т) — пя(т)на(д)ца(т), ялови(ц) — ше(ст)надца(т),... быковъ третяковъ — два(д)цать, ѡзимковъ — пя(т)на(д)ца(т) (Житомир, 1584 *АЖМУ* 126); в то(и) ѡборе... бы(д)ла рогатого великого... две коровы... ялови(ц) пять быковъ невѣковъ чотыри (Черногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 50); быдло дворское — свѣйскі тварини: в той час в том дворе было: ...быдла дей дворского: // волов шест, коров шест, телят, кон гнедый, вепров десет, свиней пятеро (Володимир, 1568 *АрхЮЗР* 8/III, 163-164); быдло дробное — вівці й кози: земане и ихъ люди кони, вола и иншое быдло дробное мають на торгѣ в месте по цене продавати (Вільна, 1546 *AS* IV, 477); быдло малое — те саме, що быдло дробное: Року 1264 быдло... малое здыхало у Полци (поч. XVII ст. *КЛ* 73); быдло нерогатое — свині: в ты(х) име(н)яхъ было... бы(д)ло рогатое и нерогатое (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 32 зв.); быдло рогатое — рогата худоба: У дворцы быдла рогатого: коров и быков всих сорок и пат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); по(з)ваны(и) побра(л)... быдла рогато(г) воло(в) ѡ(с)мѣ... коро(в) те(л)ны(х) двана(д)ца(т)... по(д)те(л)ко(в) чотыри (Вінниця, 1610

ЛНБ 5, II 4052, 148 зв.); быдло рогатое малое — мала рогата худоба: Быдло рогатое малое... ѡе тамъ корѣмлевано (1552 *ОЛЗ* 191 зв.).

2. Тварина взагалі: Бо тежъ насъ такимижъ балвофальцами, а еще спроснѣйшими, нижъ папѣжъниковъ, зовутъ, и то еще придаючи, жесмы простакове глупые, немаючи[е] ани писма, ани науки, а праве-яко за быдло насъ розумѣють! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 146); ни в чѣмъ не былъ бы чоловѣкъ ро(з)ный ѡ(т) бѣдла, яко мѣвить солонѣнъ (Дермань, 1603 *Охм.* 4); анѣ бовѣ(м) бѣдлѣ подобне и чоловѣкъ заховывати тѣл'ко повиненъ телѣснѣю зацность рѣдѣ (Острог, 1614 *Тест.* 175); Сѣтъ нѣа-кїи гѣры ѡгнїстїи, дла ѡгна на нїхъ трвѣаючого, а на нїхъ бѣдла ѡвцамъ подобныи, котѣрїхъ хѣтачи ловци поимѣти, чїнати кѣла желѣзныи и... кїдаю(т) в' ѡгѣнъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 122).

БЫДЛОКРАДЦА ч. (*смп.* bydłokradzca) злодїй худоби: быдлокр(ад)ца (I пол. XVII ст. *Сем.* 3).

БЫДЛЯ, БЫДЛА, БИТЛА с. 1. (*свѣйська тварина*) худобина: А дають резники ѡтъ кажьдого быдлати маса по плечѣ (1552 *ОВол.З.* 199); все село Микулинское спустошено, ижъ у тридцати хатахъ жадное души не толко человека, але ни которого быдлати не машъ (Луцьк, 1563 *АрхЮЗР* 6/I, 44); Народи(л)са е(ст) мѣжи быдлѣти дѣти(н)кою малы(м) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 57 зв.); В Вертѣпѣ нѣндзномъ, в пелѣѣшкиса повивѣет. И в ясле(х) быдлѣтъ нерозѣумныхъ спочивѣет(т) (Львѣв, 1616 *Бер. В.* 69); Ведѣтъ насъ до плѣчѣ и быдлѣта, гды якъ пїшетъ Васїлїй Ве(л)... Вѣлѣ на(д) Волѣмъ плѣкаль (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 19); Быкъ на(д) свѣйскими быдлѣты вѣрхъ маетъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); Говѣдо: Быдла (1627 *ЛБ* 26); быдлат бѣ(з) пастыра не смѣю(т) в поле пѣщати абы и(х) волкъ не шарпа(л) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 17 зв.); Ёсли хто злѣцытъ бли(ж)немѣ своемѣ осла, вола, ѡвцѣ, и кѣждое бѣдла на хова(н)е а здѣхло бы, або ѡ(т) звѣра заедѣно нехѣй ѡ(т)несе до негѣ што забїто есть, а не нагорѣдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 99 зв.).

2. Тварина взагалі: гды сыгрышылѣ зновѣ имъ памѣть смертнѣю ѡ(т)нови(л) ѣбравшы ихъ в скоры мертвыхъ быдлатъ (Корець, 1618 *З. Поуч.* 172 зв.); Животїна: Бѣдла (1627 *ЛБ* 37); Сѣтъ нѣа-кїи гѣры

огністыи,... а на нѣхъ быдла ѡвцамъ подобныи... тыи быдлата за покармѣ, за напоѣ, за ѡхолѡдѣ... и за всн рѡскоши свои ѡгонь мають (Вільна, 1627 *Дух. б.* 122); Сѣтъ члѣвки спѡлныє зъ быдлѡты, бо и тые рѡдатса и напо(л)наю(т) зѣмлю (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918).

БЫДЛЯЧИЙ, БЫДЛАЧИЙ, БЫДЛАЧІЙ, БЫДЛАЧЫЙ *прикм.* 1. (який належить худобі) худоб'ячий: казал палити лой, кишки баранѣи и быдлачии и иные (поч. XVII ст. *Вол. В.* 100); По(д)-прѡсокъ, мѣсце где кровъ быдлѡчаа зтѣкала (Київ, 1637 *УС Кал.* 488); не перелѡманыє: ѡкрѣтныє быдлѡчыє жѣлы (Львів, 1642 *Час. Слово* 273 зв.);

(який стосується худоби) худоб'ячий, тваринний: На мѣсце быдлачихъ... ѡфѣръ,... подѡлѣ намъ нѡвѡю не крывѡвѡю ѡфѣръ, тѣло и кровъ свою в ѡсѡбѣ хлѣба и вина (Дермань, 1603 *Охм.* 7);

(про м'ясо) яловичий: Дозволи(л) па(п) бо(г)... ноеви... мясо є(сти)... зверячого а(л)бо бы(д)лячого и и(н)ши(х) потравъ ѡживати (1582 *Кр. Стр.* 21); позволѣлѣ имъ и быдлачєє мѡсо собѣ на ѡфѣръ приносѣти (Дермань, 1603 *Охм.* 5).

2. *Перен.* Грубий, низький, тваринний: Неха(и) же перестѡпѡ(т) телѣсныи и бы(д)лачѣи лѡдє ѡ стѡнѣ стѣ(х) дво(р)нє гадѡти (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 29 зв.); Скѡтскѣй нрѡвъ: Быдлачѣй норовъ, или обычай (1627 *ЛБ* 115).

БЫДЛА *див.* **БЫДЛЯ.**

БЫДЛАТКО *с.* (свійська тварина) худобинка: тогосвѣтнѣи матки ради бы жебы и(х) спѡвє были слѡвными... и мѡдрыми, але и сами не знаю(т) што з ними чина(т), бо лѣпше любѡ(т) свои свинѣ и быдлатка, анѣжли дитѡтка (Височани, 1635 *УС* № 62, 17 зв.).

БЫДЛАЧИЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛАЧІЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫДЛАЧЫЙ *див.* **БЫДЛЯЧИЙ.**

БЫКОВЪ *прикм.* У складі вл. н.: быковъ дубъ: а в дрѣгомъ дѣ(и) мѣстѣѡ ѡ быкова дѣба... кгру(нт) земли єго по(д) себє... забирають (Берестя, 1552 *ЛНБ* 103, 397/Пб, 819, 1).

БЫКЪ *ч.* 1. (самець корови) бик: У дворцы быдла рогатого: коров и быков сорок и пат (Яблонь, 1551 *AS* VI, 111); в той оборе... быков третяков пат

(Луцьк, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 352); має(т)ность мою...з дво(р)ца побра(ли)..., ѡзимко(в) деся(т), быковъ неуковъ двана(д)ца(ть), ѡвє(ц) триста (Житомир, 1584 *АЖМУ* 101); то дв(д)ъ не квѡли сѡбѣ самѡмѡ чини(л), але подобно квѡли... жишовѣскомоу нарѡдовы, которѡмѡ... росказа(л) бы(л) ѡфѣри палѣнє з барано(в) быко(в) воловь... сѡбѣ якобы на фалѡ приносѣти (1598 *Розм. нап.* 45); Федуръ єму даровалъ быка двагу(д)ка (Бенедиківці, 1603 *НЗУж.* XIV, 222); Быкъ на(д) свѡйскими быдлѡты вѣрхъ маєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* (Передм. I), 3); юнєцъ: Быкъ молодѣкъ, яро(к) и лѡтъ быкъ (1627 *ЛБ* 159); Строны ты(х) быкѡ(в) котры(х) ся тещя на ю(м) ѡпоминала, право єго выслѣхавши справѡ слѡ(ш)нѣю ѡчинило єго в ты(х) быко(х) во(л)ны(м) (Одрехова, 1634 *ЦДІАЛ* 37, 16, 16); А такъ возмѣте сѡбѣ сѣмъ быкѡвъ... а ѡфѣрѡйте палѣнє за себє (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); **быкъ лончаний** — дворѣчний бик: тые посла(н)ци... быковъ ло(н)чаныхъ ше(ст)на(д)цѡтъ... быковъ недковъ десєтъ... побрали (Ковель, 1585 *ЖКК* I, 261); **быкъ неспряженъ** — молодий бик, якого ще не використовували для роботи: быдла дворного: волов осмѣ,... яловиц три, бык не впряжен, другий подтелок (Луцьк, 1561 *АрхЮЗР* 8/VI, 98); **быкъ неукій** — не приучений до роботи молодий бик: за быка неукѡго (!) сорокъ грошє(и) (1566 *ВЛС* 99).

2. (одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку) Бик, Телець: Зодіакъ є(ст) ѡкроугъ. або кѡло на нѣѣ. на котрыхъ сѣтъ дванадєса(т) знамєнь... скопѣ. быкъ. близнѡта. рѡкъ. вага. водѡлеа. рыбы. скорѡпіа. два. стрѣле(ц). лѣвъ. // козѣй рѡгъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 43 зв.-44).

3. Вл. н.: Якимъ быкъ (1649 *РЗВ* 338).

БЫЛАНЕ *мн.* Назва мешканців села Білий Потік: Кѡпили сѣю книгѡ рекомєє Євангеліє тетръ быланє за своє ѡ(т)пѣщеніє грѣхов своих волних и неволнихъ и придали є(г) до храмѡ препѡдобной мѣнни парасковѣи (Білий Потік, 1646 *Паньк.* 10).

БЫЛЕ *спол.* (стп. byle) (зв'язує речення) (з'єднує частини складнопідрядного речення) 1. (приєднує підрядну частину мети до головної) щоб, аби: А оны тежъ попов глупых и неучєных ставят, было грошѣ брали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 50); Все тоє

охотне радостною дїшею зносивъ, быле толкъ правда з его особы на то(т) часть в' своей пова(ж)-ности была зостала (Вільна, 1620 *См. Каз.* 17 зв.); такъ коли потреба молчати, а где пристойт' волами, и кричачи млїтиса, быле оумыслъ змо(ц)-ненымъ былъ в' Бга (Вільна, 1627 *Дух.б.* 303).

2. (приєднує умовну підрядну частину до головної) щоб тільки, аби тільки: А еслиже самъ не розумѣтимъшъ и не умѣешъ, яко до того прийти, пытайжесе старшыхъ, а не горди пастырни церковными! Выведуть тя съ того блуду, быле бысь хотѣлъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 144); Не потреба до мене казана писа(ти) маю я досы(т) кни(х) (!) штечески(х) и богосло(в)ски(х) быле ми очи слѣдили (Львів, 1618 *ЛСБ* 1043, 27).

Див. ще АБЫ¹, БЫ¹.

БЫЛЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛИЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛИНА, БЫЛЫНА ж. 1. (стебло трав'янистої рослини) былина: Єгда пакъ в'зросла былина и пло(д) оучипила тогды са оуказаль и коуколь (1556-1561 *ПС* 62); коли шгневаа пемо(ч) дрѣжати боуде(т) възми бѣлой венеди(к)ты коре(н) или былинѣ я(ж) на(д)шеср(д)це и змо(в). Г'ω(ч)наши боуде(т) з(д)равъ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 3); Злѣкъ: Зѣленость на травѣ или на былинахъ (1627 *ЛБ* 43).

2. ч. Вл. н.: Игнатъ былына — дымъ одинъ (Веледники, 1595 *Арх/ОЗР* 6/1, 247).

Див. ще БЫЛЬ.

БЫЛИЦА ж. Назва рослини: ephisia, былица трава (1642 *ЛС* 180).

БЫЛІЕ див. БЫЛЬЕ.

БЫЛЫЙ прикм. Минулий, колишній, давній: Сватославъ, або рачей Свѣтославъ якъ бы рѣким слава свѣтѣ, Монарха Рѣсскій (же бныхъ давнѣйшы(х) за поганства былыхъ зацностѣй в' Рѣсскихъ Кнажѣта(х) (Київ, 1623 *МИКСВ* 69); И на долѣтїй часть продол'женіе фрасѣнкѣ, не тол'кѣ недавно былыѣ справы на памѣть приводитъ; але и давню зажитыхъ добродѣйствъ памѣть ω(т)новлѣетъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 437).

БЫЛЬ¹ ч. Те саме, що былина у 1 знач.: Та(к)-же кого зуобы бола(т) съкоу з была припоу(т)-никова нацѣди и помазоуи зуобы; и оуздоровлае(т)

болестъ зуобною (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2); сны йлскіе боудѣчи в поущи... были ко(р)млѣны манною з' пѣба даною, хотя(ж) дрѣгыи былей... на-збиравши єю ко(р)мѣлиса (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238 зв.).

БЫЛЬ² див. БѢЛЬ.

БЫЛЬЕ, БЫЛЕ, БЫЛИЕ, БЫЛІЕ с., зб. (дикоростучі рослини, трави) зїлля, заст. билля: родать нивы былие (1489 *Чет.* 374); бѣліе, зѣл'е, бѣлье (1596 *ЛЗ* 28); гды бы... Бѣгъ старал'са лѣнивыми, то бы и на дикомъ былїю казал' житѣ, и пшѣниці родитиса (поч. XVII ст. *Пчела* 8 зв.); Зело: Зѣла всѣкое, такъже: фѣасты, бѣлье (1627 *ЛБ* 38); вишница Христова,... годный овоцъ з себе выдавала, а не потребное было и остроколючее..., выкидала (Київ, 1644 *КМПИ* II, 288); онъ рекль... зкрѣшѣ тѣла ваши з' тѣрньемъ и бѣліемъ по пѣстыни (серед. XVII ст. *Хрон.* 178 зв.); Бѣліе. Нерба (1650 *ЛК* 431).

БЫНАМНѢЙ, БЫНАМНЕЙ, БЫНАМНѢ присл. (стп. бунаймнїе) аж ніяк, ані трохи, зовсім ні: на всю вобецъ речъ пѣсполїтѣю обоихъ народѣвъ кгрєцкихъ и рѣски(х) и іныхъ всѣхъ имѣ єдїновѣрныхъ, по многихъ... крає(х) свѣта, ширѣко и сла(в)но ро(з)ширеныхъ. бынамнѢй баченѣа мѣти нехотѣлъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); БынамнѢй не бѣдѣ ценити надѣ мѣрѣ (к. XVI ст. *Розм.* 27); такъ на пѣво по(д)нѣсши са, землѣ бынамнѢй порѣжен не оставилъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 138); Недала бовѣмъ очомъ своимъ засыпати: Анѣ погамъ бынамнѢй отпочивати (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); на(и)-слабнїй, и на(и)простѣйшїй надѣи бынамнѢ не трѣтитъ до Бга (Київ, 1631 *Тр. П.* 2 пенум.); свѣ(ц)кїи не тыкаю(т)ся бынамней або спосро(д) себе млоде(н)цовъ досто(и)ны(х) на ста(н) дѣхо(в)ный обєрыте (Скиг, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.); Що мѣвишъ, мовъ прошѣ, такъ великихъ добрѣ причїна, и котѣраа живѣтъ даєтъ трѣпеза, маєтъ быти сѣдомъ? бынамнѢй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915); А они ω(т)повѣдали бынамнѢй але на оулиці зостанємы (серед. XVII ст. *Хрон.* 30 зв.).

БЫРАТИ див. БИРАТИ.

БЫРВА ж. Діал. Бирва "брова". Вл. н.: А ели (!) бы ива(н) // альбо дѣти его хотѣли пѣщати в ы(н)-

шииѣ рѣкы тоды блиши(и) бѣде(т) Федѣ(р) альбо дѣти его ныжи кто инши(и)...//... сѣдѣ(л) на тѣ(м)... анѣдрѣ(и) бы(р)ва, гри(ц) ма(р)ша(л) (Одрехова, 1601 ЦДІАЛ 37, 2, 1-1 зв.).

БЫСТРЕ *присл.* Те саме, що бистро в 1 знач.: котѣрый рѣзѣ(м) нашѣ Простоты темностю заслѣплѣнный бо(з)скою свѣєю моудростю бѣстре полерѣтъ (поч. XVII ст. *Проп. р.* 229).

БЫСТРИЙ *див.* **БЫСТРЫЙ.**

БЫСТРИКЪ *ч. Діал.* Бистрик "швидка течія", "бистрий чоловѣк". Вл. н.: Богданъ быстрикъ (1649 РЗВ 340).

БЫСТРИНА, БИСТРИНА, БЫСТРИНЯ, БЫСТРИНА *ж.* Бистрина, бистринѣ: рѣчная бы(с)-трина веселить гра(д) бѣжи (1489 *Чет.* 156); очи его яко голубины надѣ потоки водными, котѣрыи жѣ суть молокомѣ обомыты а сѣдятъ подле полныхѣ быстринѣ (поч. XVI ст. *Песн. п.* 54); колодязѣ затвержены про глубину водѣ живыхѣ, котѣрыи жѣ текутъ быстринами прудкостію отѣ Ливана (Там же, 53); rapiditas, би(с)тро(с)т(ѣ), би(с)трина (1642 *ЛС* 344); Быстрина. Rapiditas. Celeritas (1650 *ЛК* 431).

БЫСТРО, БЫСТРО *присл.* 1. Бистро, швидко: аѣггль. быстро лѣтая яко ѡре(л). добрыи слоужитель Х(с)вѣ (1489 *Чет.* 227 зв.); а такѣ река... межи скала(ми), такѣ би(с)тро на порога(х) каме(н)-ных бѣжи(т), якѣ стрели з лѣкѣ (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); Нехай же вас хитро мир сей не полонить, ани прѣлестъ до грѣха не зѣводитъ, Иже утѣкаетъ, яко звѣрь из горы, и яко вода быстро мипѣетъ воскори (к. XVI ст. *Укр. л.* 80); А по ты(х) слова(х) вышо(л) проудко оумѣрлый... выскочи(л) изѣ грѣба // бѣстро на голо(с) гнѣ (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 53 зв.-54); rapide, би(с)тро, скоро (1642 *ЛС* 344); Всюдѣ за нѣю бѣстро текѣтъ, И въ слѣдѣ себе лѣкавыи влекѣтъ (Чернигів, 1646 *Перло* 21).

2. (*про погляд*) проникливо, бистро: видѣти бѣстро, смотриѣти бѣстро (1596 *ЛЗ* 33); Видѣти остро: Бѣчити бѣстро (1627 *ЛБ* 15).

БЫСТРОВРАЧЫЙ *прикм.* Сильно кипячий: бистроврѣчыє смѣлы: смро(д)ливаа сѣрка (Львѣв, 1642 *Час. Слово* 273 зв.).

БЫСТРОГОРКОСТЬ *ж.* Гѣркота, гѣркѣсть: Иншыє зѣсь злослѣвыє Мытѣрства, зѣздрости, и запал-

чивости, и порѣжней хлѣбы, и выношенаса, надѣтости, и гнѣва: бѣстрогѣркѣсти тѣжѣ, и заатрѣна,... и инши(х) Бѣд бѣрдки(х)... робо(т), котѣрыхѣ въ тепѣрешній чѣстѣ не естѣ рѣчѣ и ча(с) ѡповѣдати (Львѣв, 1642 *Час. Слово* 268 зв.).

БЫСТРОЛІУТНЫЙ *прикм.* Швидкокрилий, бѣстрокрилий: Слѣвнымѣ та въ тѣмѣ ѡршѣкѣ, оучи(л) Рицѣремѣ, Корогви его бы(с) бѣлѣтѣ мѣцнымѣ Кавалѣремѣ. Орла бѣстролиѣтного, гѣдностѣ ти даровѣлѣ; По(д) скрѣдлами бы(с) тыи завѣше птѣашки ховѣлѣ (Львѣв, 1642 *Бут.* 5).

БЫСТРОНОГІЙ *прикм.* Швидконогий, бѣстроногий: Оутѣкаѣ. проу(д)ко бѣстроногѣй коню перескѣчѣ тоѣю смоутнѣю тѣню (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 3).

БЫСТРОПРУДНЫЙ *прикм.* Прудкий, бѣстроплинный: И брѣмѣти пото(л) бѣде(т), поко(л) аже нѣва // Збы(т) бѣстропрѣ(д)ный бѣ(г) свѣой бѣде(т) справовати По морѣ неѡбѣшло(м) (Киѣв, 1618 *Вѣзер.* 14-15).

БЫСТРОСТЬ, БИСТРОСТЬ *ж.* 1. Швидкѣсть, бѣстрѣта: Такѣже и борзо(ст) его [аѣггла] дѣвна: дѣхѣ бѣвѣмѣ естѣ скороходѣныи яко бѣстрѣсть блѣскавици и пѣмыслѣ нашѣго (Почаѣв, 1618 *Зерц.* 2); rapiditas, би(с)тро(с)т(ѣ), би(с)трина (1642 *ЛС* 344); И стѣворилѣ бѣгѣ... всакоѣ птѣство вѣдлѣгѣ рѣжаѣю ихѣ то естѣ кождѣмѣ дарѣ якѣй въ мѣсе, въ моцы, и въ бѣстрѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

2. *Перен.* Проникливѣсть, гѣстрѣта: Поневажѣ Бѣзскѣе догматы вышше вѣшелякоѣ мысли суть, и вышше вѣшелякоѣ бѣстрѣсти очное, презѣ вѣру толко осяѣтненныє и всякоѣ умѣтнѣсти лѣсѣйское отбѣгаютѣ,... и не потребуютѣ жадныхѣ тогѣсвѣтнихѣ вымысловѣ (1603 *Пит.* 107); Ба(ч)ны(и) и мѣдры(и) Казнодѣа не слѣвы з бѣстрѣсти довѣтѣлѣ своѣго оу слѣхѣчѣ(в), але самѣго, в збавѣ(н)ю и(х) пожѣ(т)кѣ шѣкѣти... повѣне(н) (Євѣе, 1616 *УС Єв.* 6 непум.); былѣ той чѣстѣ, гди рѣчи наши квѣтнули и добре ся мѣли, кгда тая збытѣная и выставѣная языка бѣстрѣсть,... въ богѣсловѣи аѣнѣ вступу не мѣла въ двѣры Бѣжѣя (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.* 323); Ѡстрѣсть: Бѣстрѣсть, прѣдко(ст) (1627 *ЛБ* 154); але якѣ высѣкѣ възлѣтѣлогѣ птѣака, взрѣкѣ члѣвогѣ бѣстрѣсть дойти не мѣжетѣ, и ѣко нашѣ вынѣслѣ(м) лѣта-

(н)ємъ бываєт' превыш'шано: такъ и оноє Тѣло ім' са выш'шей подносило, тымъ барзѣй з' быстрости взрѣкѣ людскогѡ ѡ(т)ходило (Київ, 1637 УЄ Кал. 303).

3. Горячковість, запальність: Быстрость мѡвить Бгъ гамѣте, а пѣлноса присмотрѣйте (Львів, 1591 *Просф.* 69); оумер(т)ви(в)ши всакѣю похот(т) телѣсны(х) страсте(и), маю(т) яко в набо(л)шо(и) // пова(ж)ности и статѣчности цно(т) поставити себе: а нѣчѡго не допѣстити в' свое(м) тѣлѣ пре(ш)лои молоды(х) лѣтъ быстрости, роспѣсты, хитрости (серед. XVII ст. *Кас.* 6 зв.-7).

Див. ще БЫСТРОТА.

БЫСТРОТА ж. Те саме, що быстрость у 1 знач.: якѡ дѣша вѣ ѡ(т)чествѣ Нб(с)номъ непрѣмѣнит'ся в' прирѡженѣ Агг'лское, но тѣлко подобна бѣдетъ Агг'ломъ, в' сѣптѣлности и быстротѡю своѣю, такъ же и тѣло оувелѣбѣнное, не прелѡжит'ся в' дхъ тѡнкѣй (Чернігів, 1646 *Перло* 145).

БЫСТРОТЕКУЧИЙ *прикм.* Бистроплинный, швидкоплинный: Показа(л) томѣ єдного часѡу пѣнъ стрѣмень воды быстротекѣчей, котрый з домоу пѣна выплывѣлъ (поч. XVII ст. *Проп.* р. 3 зв.).

БЫСТРОУМНЫЙ *прикм.* (охочий до чогось) Ласий, жадѣбный: Чѣлкъ... гѡтѡвый на лѣко(м)ство. ненасычѣбный на сребрелѡбство. быстроумный на несѣтость (Острог, 1607 *Лѣк.* 119).

БЫСТРЫЙ, БИСТРИЙ, БЫСТРИЙ *прикм.*

1. (який швидко рухається або здатний швидко рухатися) бистрий, швидкий, прудкий: Тогда и мѡрстѣи пловци небѣрно и тѣхо мѡре видѣвши, Дрѣвѣ и водѣ, и вѣтрѣ быстрѡмѣ дѣша своѣ врѣчѣвши... плѣвають (Львів, 1591 *Просф.* 70); Сатѣри лю(де) лѣсныи вѣ гѡра(х), албо вѣ велики(х) лѣсѣ(х) бываю(т). та(к) быстры и(ж) его ни єдина ре(ч) не дѡгони(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 25); При то(м) рыцѣрства быстра стрѣла ихъ домѣ Кѡторѣа значитъ смѣлость и ихъ поготовѣ (Угорці, 1620 *На г. Шепт.* 2); рѣка ...быстраѣ потекла (Вільна, 1627 *Дух. б.* 341); За быстрымъ злѡторѡгимъ, кто еленемъ гѡнитъ, И з' Надкѣ в' своѣй пожитѡкѣ, дорогѣй часѣ клѡни(т) (Київ, 1632 *Евх.* 298); гра(с)rapid(us), бистри(и) (1642 *ЛС* 327); А тѣи пѣсы бѣстриѣ нѡги своѣ маю(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 20 зв.).

2. Перен. (про слюзи) (який безперервно падає) рясний: Оуснѣлъ безсмѣртный, и хто(ж) не бѣдетъ рыдѣт(и), Быстрыхъ слезъ з' очѣй своѣ(х) гѣйне выливѣти (Львів, 1631 *Волк.* 19).

3. Перен. (значний за силою вияву) великий: вѣдаючи бѡвѣ(м)... нѣпрѣатель быстрѡю твоѣє дѣши го(р)ливость, и дѣла тѡго та(к) потоу(ж)нѣю на ню войнѡу розмайте вѣнашѡлъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 98).

4. Проникливый, гострий, бистрий: Ѡбачте тоу(т) новѡго ѡстровѣжа ѡчи та(к) быстрые и прѣзрѣчѣстыє маючѡго, же не то(л)ко стѣны и дѣрѣы, але матерный и панѣнский живо(т) врѡко(м) перѣхѡдитъ (поч. XVII ст. *Проп.* р. 252 зв.); Лѣгксь,... Звѣрѣ ѡстровѣдзѣ, вѣрѡкѣ быстро(г) и скро(з) стѣнѣ вѣди(т) (1627 *ЛБ* 219); **быстрый вѣ зраку** — уважный: Прѣвѣе оубѡ да бѣде(т) прочитѣте(л) искѣсе(н) вѣ чтенѣи, бѣглы(и) и быстры(и) в зрѣкѣ, не по(в)тараючи и заи(к)аючи(сѣ) на ѡ(д)ной рѣчи двѣкро(т) или три (1599-1600 *Виш. Кн.* 201); **быстрымъ окомъ** — уважно, пильно, бистрим оком: Если не можеш быстрым оком разсуждения прѡзрѣти, я тебѣ кратко все раздѣлы тѣ зѡвѡмого роду гананием ѡзнаймую (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 170); Але всеи просто Пѣркве, быстрымъ єсть Окомъ, Котрымъ якъ не ѡспѣлымъ, пѣлне дозиѣѣетъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405).

5. Кмітливый, розторопный, спритный: Лѣторѡслѣ Надкѣ пѣтаѣ, Полѣмнѣа, Тѡє(ст), цвѣче(н)є в' быстрой пѣмѣти мнѡгих рѣчѣй (Київ, 1632 *Евх.* 302); **быстрый вѣ розсудку** — бистрий на розум, тѣмуций, кмітливый: Ачколвекъ межѣ апѡстолами привѣлащѡна // єсть Петровѣ святому преднѣйшѡсть ... поневажъ надѣ иншыє апѡстолаы былѣ чѣрствѣйшимъ и быстрымъ вѣ розсудку (1603 *Пит.* 38-39).

6. У знач. ім. Бистрий. Вл. н.: Павелъ быстры(и) (1649 *РЗВ* 377 зв.); Степанъ Быстры(и) (Там же, 387 зв.).

БЫСТРѢЙ *присл. в. ст.* Швидше, бистріше: Чѣсе дорогѣй... БыстрѢй на(д) мѡрскѣй корѣблѣ живѡтъ мѡй провадишъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 2); Кѡторѣю кѣды нашли, тогды конѣчне и тѣѣ, кѡторѡю ѡни гордѣли, ѡ(т) людѣй слѣѡѡа, за ними быстро оутѣкаючи, ты(м) быстрѢй гѡнитѣ са... мѣсѣла

(Єв'є, 1616 УЄ Єв. 2 пенум.); А гды такъ дѡбре Пѡс-
томъ спорѡженѡмъ тѣлѡ, тихѡ и скрѡмне рѡзѡмъ при-
лѡчѡвшисѡ, помагѡетъ, скѡрѣѡ и бѡстрѣѡ нѣжъ
огѡнь, таковаѡ мѡлта вѣ гѡрѡ летѣтъ (Киѡв, 1637 УЄ
Кал. 147).

Пор. **БЫСТРО.**

БЫСТРѢЙШИЙ *прикм. в. ст. (бѣльш швидкий у русі) швидкий, бистріший: маю(т) сѣнце бѡстрѣйше бѣго(м), оуве(с) дѣнь свѣтачи свою свѣцоу* (Острог, 1599 Кал. Остр. 223); Гды тѣды тѣло своѣѡ сѣлѣ мѡщѡ стоѣтъ, а рѡзѡмъ вѣ тишинѣ справѣтъ; бѡстрѣишаѡ на(д) огѣнь, и на(д) все ѡнѣше страш-
лѡвшаѡ, тогды молѣтва вѡхѡдитъ (Киѡв, 1637 УЄ Кал. 455); бѡстрѣйший вѣ розсудку — кмѣтли-
вѣйший, спритнѣйший, розторѡпнѣйший: При(з)навѣ(м) то пѣтрѡви сѣтомѡ и(ж) бѡлъ на(д) ѡпыи ап(с)лы чирствѣйшимъ, бѡстрѣйшимъ вѣ ро(з)соудкѡ, теп-
лѣйшѡ вѣ дѣхѡ (Острог, 1598-1599 Апокр. 95).

БЫТ *див. БЫТИ.*

БЫТВА *див. БИТВА.*

БЫТЕ¹, БЫТА *с. 1.* Буття, ѡснування: Якъ сѣнь ѡ(т) ѡца, та(к) и дѣхъ, ѡднѡкъ же кнѣта(л)то(м) свѡ-
его бы(т)ѡ рѡзнѡтѡ (Острог, 1598 *Ист. фл. сш.* 44).

2. Перебування, присутнѣсть: Што ваше бѣлго-
верѣе неѡѡ(д)нокротъ пишете и послѡнѣцо(в) сво-
и(х) посылаете до нашѡго па(с)тырѣства жеѡбы(х)мо
ехѡнѣ(м) и бы(т)е(м) своимъ ва(с) вси(х) бѣлгове(р)-
ны(х) послѣдшѣико(в) ... посѣтили (Острог, 1591
ЛСБ 1, 152); По(д)чѡсъ бѣта нашѡго тѡмъ: При-
ведѣна бѣла кѣ немѡ ѡ(д)нѡ шлѡхѣцкаѡ Пѡнна зѣ Тѣс-
салѡники (Вѣльна, 1627 *Дух. б.* 7 зв.);

проживання, життя: ѡйлтанѡвъ вѡжъ хѡле(в)
шѣ(ст)со(т) тѣсѡчѣѡ лѡдѡ маючѣѡ ..., и з нѣми
ѡ(т)ишѣдши прѣ(з) поустѣнѡ сѣнаѣскѡю, ѡбы до
землѣ хѡнаѡнскоѡ на бѣта ... лѡ(д) своѡ побѡу-
ди(л), велѣкое ѡмъ грѡно показѡ(л) (поч. XVII ст.
Проп. р. 267 зв.).

Див. ще БЫТИЕ, БЫТНОСТЬ, БЫТЬ.

БЫТЕ² *див. БИТЕ.*

БЫТЕЙСКИЙ *прикм.* Який стѡсуѣтъсѡ першоѡ
ѡз книг Старѡго Зѡвѣту "Бытѣе": Шѣстѡднѣвникъ на
быте(ѡ)ские слова ма(р)гарѡ(т) кнѣ(ж)ка in quarto
(Лѡвѣв, 1637 *Ив. Усп.* 27); бытѣйская книга *див.*
КНИГА.

БЫТИ¹, БИТИ, БИТЬ, БЫТЬ *дѣсл. недок. і док. I. (як самостійне дієслово) 1. Екзистенціональ-
не значення: бути, існувати; бути в наявності, бути
наявним: ро(к) афѣи... в пѡлщи голодъ велѣкий и
мо(р) бѡлъ (1509-1633 Остр. л. 126 зв.); а естлибы
бѡлъ на тоѣ ѡменѣ... привилѣѡ чѣйколвѣк,... я и по-
томки моѡ,... под кнѡзем Василѣм... того ѡмена...
не маѣм поѡсѣкѡвати (Вѡлодимѣр, 1521 АС III, 211);
Лѡде(ѡ) при замѣкѡ зѣма(н) и вѡлощѡнъ бѡло
домо(в) всѣхъ сѣмѣсотъ и три(д)цѡтъ (1552 ОБЗ 142
зв.); А кнѡ(з) кѡста(н)тинъ повѣдають с пѡжѡрища
того вѡ(л) сѡпѣжи звѡновѡе и пѣшѣчѣное кѣ во(з) до
ѡстрога бѡ звѡнъ бѡлъ ѡдинъ... звѡли его рѡтны(ѡ)
звѡнъ (1552 ОЖЗ 120); старѡста... повѣдилъ ѡжъ
дѡбрѡдерѣвѣцы которѡхъ вѣше(ѡ) пѡлѣтори тѣсѡ-
чи бѡло припрѡвадѣвши дѣрево тоѣ лежѡли тамъ
в канѣве бѡльшъ мѣсѡца (1552 ОКАн. 3. 19 зв.); А
латѣнѡю сѡвѣм пѡвѣсѣм ѡставѣмо; ...Да бѡдут ѡни
како сѣтъ! (1600-1601 Виш. Кр. ѡтв. 162); На кото-
ром шѣо сѡ дѣѡло, сѣт ѡ том гѣсторѣе, такъ нашѣ
пѡвѣдивѣе, ѡко и прѡтивников фѡлшѣивѣе (Лѡвѣв,
1605-1606 *Перест.* 34); вѣ Жрѡделѣ вѡдѣ бѡло вѣ
Єлѣмѣ (Киѡв, 1625 МІКСВ 130); Року 1638... мало
щѡ ѡзѡмины бѡло (1636-1650 ХЛ 78); А ѡсѡблѣве
пѣнъ Сѡ(т)никъ... кождѡго сѣрокѡ карѡти маѣ(т) на
которѡго ска(р)га бѡдетъ (Киѡв, 1649 ЦДБ ДА/ 594,
1);*

(зі словами на означення абстрактних понять —
ще) бѡти пошѣрѣним, панувѡти: а на то єсть вѣра
нашѡго г(сд)ѡа... Стефѡна вѡевѡди (Бѡдѣвѣцѣ, 1503
МЭФ фѡтокоп. № 109); и гдѣ пѡра мѡйтѡрские
сѣтъ, вѣрдники нашѣ сѣлы-мѡцы не сѣдѡтъ (Крѡків,
1509 *АрхѡЗР* 5/1, 30); ѡкаѡ вѣдомѡсть ѡ вас ѡ них
бѡдет, ѡ томъѡбы єсѣ намъ давѡлъ вѣдати (Лѡвѣв,
1537 АС IV, 82); А кѡѡбы мѣлѣ ѡ(т)торгѡтѣсѡ ѡ(т)
того бѡра(т)ства на то(м) бѡди кѣя(т)ѡа тѣрѣста и
ѡсѡнадѣсѡ(т) ѡ(т)цѣ (Лѡвѣв, 1602 ЛСБ 369); Єсть
ѡбычѡѡ мѡдрѡхъ лѡдѣѡ... кѡдѡ ѡписѡють которѡго
сѡѡтѡго живѡтъ, вѡсоѣе вѣносѡтъ и пѡхѡѡѡють
его (Киѡв, 1621 *Коп. Пал.* 475); Зѡвѣчѡѡ лѡ(д)скѣѡѡ
єсть, же гды сѡсѣдѡвъ... вѣдлѡдѣгъ тѣла чѣстѡѡѡти
хѡтѡтъ... пѡтѡрѡѡы... рѡзмаѣтѣѣ гѡтѡють (Киѡв,
1637 УЄ Кал. 433); И рѣклъ Мѡѡсѣ(ѡ) до лѡдѡѡ: Не
бѡйтѣсѡ бѡ ѡбы вѡсъ дѡсѣдѣчилъ пришо(л) бѣгъ: и

абы страхъ егѡ былъ на васъ иже бысте не грѣшйли (серед. XVII ст. *Хрон.* 97);

(у контексті слів для вираження божественних понять) вічно існувати: На поча(т)ку была мова... а мова была ѡ бо(г)... все ся черезъ нее стало, в не(и) живо(т) былъ (Хорошів, 1581 *С. Нег.* 88); благословение бжїе и благода(т) светого дѡха бѣди со всеми вами (Львів, 1586 *ЛСБ* 72); А ты православїа мужайся, народе, небесный цар завше съ тобою ест и буде! (1603 *Укр. л.* 154); а щѡжъ на(д)то ты(м) котѡрые церкѡвный віръ лѡва(т), котѡры(х) пожитокъ не на день, анѣ зѣмный, але самѡе кролѣвѣство нб(с)ное ѣсть (Острог, 1607 *Лѣк.* 117); Ѡ бѣзъ не смѣю читати, а нѣ мовити, бо про(с)тии люде входятъ в блѣдъ, гдѣ глѣбоко речъ слышатъ а не добре розѣмѣють, и такъ вѣрити ижъ билъ бгъ зав(ж)ди и бѣдетъ (серед. XVII ст. *Луц.* 524); А в тѡй бытности бѡ(з)кой, сѡгъ трѣ Персѡни рѡзніи... Рѡзѣмъ, // слѡво, и сіла ѡбщаа, той бытности (Чернігів, 1646 *Перло* 11-11 зв.);

(у наказовій формі) хай вічно існує: и да (б)де(т) мл(с)ть г(с)да бга вседе(р)жителя (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); прѡчее(ж) в настоящее(м) и бгъ да бѣде(т) з вм(с)тями (Сучава, 1599 *ЛСБ* 336); Хвала на высѡкѡстахъ Боу, нехай боудетъ: Котрѡму нѣкгды на хвалѣ егѡ неѡбуде(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Светїлникъ албо походна ночамъ нашимъ слѡво Бжїе нехай бѣдетъ (Єв'є а. Вільна. п. 1616 *Прич. отех.* 19 зв.);

(у заперечній формі) немає, немає в наявності; не бути; не існувати; не поширюватися: а к томѡ... ѡставены на нихъ по всемъ селамъ волю(н)скимъ мыта новые чого пере(д) тымъ не было (1552 *ОВол.* 3. 201); Тогды зобралиса архїереє... и оучинили раду, абы їса лесѣтїве яли и оубили. але мовили не в днѣ стѡчный абы молѣва не была в люде(х) (1556-1561 *ПС* 109 зв.); та(м) ѡкажѡтъ стра(х), Иде же не естъ страха, але тѡгъ дѣло страшно и предивно (Острог, 1587 *См. Кл.* 19 зв.); и поро(д)и(ла) сѡна своего прѣвѡрож(д)еннаго... а поло(ж)и(ла) его въ ясле(х), а то и(м) иже в дѡмоу гѡстинно(м) оупокою не было (XVI ст. *УС Літк.* 73); Теды волѡвъ не прода(л) бо ку(п)цо(в) не было (Снятии, 1607 *ЛСБ* 478); але и(х) поведѡю(т) дѡволи, спалили і

пра(х) ихъ в' морѣ в'сыпали, абы и(х) знѡкоу на свѣте... не было (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 91); Суть еднакъ апостолове... а жадного зъ нихъ одного и щекгульного не было и не естъ головою и пастыромъ найвышшимъ надъ всею Каѡолицкою Церквію (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 486); Того жъ року... три мѣсяцы дождю не было (1636-1650 *ХЛ* 80); даю... млиновъ пять... аби въ тихъ млинахъ кривди и перешкоди нѣ отъ кого не било (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 14); еже естъ (уживається для уточнення, розшифрування попередньо названого об'єкта, формально виступаючи в ролі сполучника означальних речень) тобто, точніше: написана бы(с) сѡа книга... в домоу прч(с)тѡа бѡа еже е(ст) лавра прп(д)бны(х) и бѡносны(х) ѡщъ наши(х) (Київ, 1554 *ПИ* № 1); Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку и празнословницу велерѣчную, еже ест рыторичку, тогда уже ся дмѡтъ, даскалами и мудрыми ся зовѡтъ (1599-1600 *Виш. Кн.* 154); се(с)сию зложыли до пришло(и) середи еже е(ст) кѡ ноеврия (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 40); тако (такъ, також) естъ (аживається для підсилення наявного стану чи дії) так є: Ино и твоя милость ѡ томъ намъ поведил, ижъ тая речъ такъ естъ, какъ он намъ поведал (Вільна, 1506 *АЛРГ* 119); про то буде(т) ли та(к) яко они намъ жалова(ли) твоя бы мл(с)ть... ты(х) люде(и)... ку пра(в)у поставити ка(з)а(л) (Краків, 1554 *ЦДІАЛ* 181, 2, 323, 1 зв.); писа(ли)смы до и(х) м(л)ти(и)... абы за выеха(н)е(м) та(м) в м(л)те(и) если та(к) естъ же тѡе звы(ш)помене (!) кгру(нт)ы... до того монастыра належа(т) мели (Острог, 1602 *ПИ* № 25); Якожъ такъ естъ и такъ быти муситъ, поневажъ речъ злаа автора доброго мѣти не можетъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 731); не сподѣвае(м)ся жебы за таки(м) ихъ дѣломъ мѡгъ быти ми(р) межѡ нами але неха(и) бѣдетъ такъ якъ г(с)дѣ бгъ изволи(т) (під Константиновом, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); то естъ (аживається для уточнення, розшифрування попередньо висловленого) тобто: Господаръ рачилъ писати до насъ в комисеи своєї, приказѡючи намъ, абыхмо были сѡдами з рѣки княза Василя... против княза Андреа... зъ его сѡдами згодивши сѡа яко в земельныхъ делѡхъ, то естъ ѡ покаженїи граней, земль паш-

ныхъ и сеножатей (Ковель, 1537 *АС IV*, 110); Алєксьє(и) семеновичъ... даєть на церько(в)... г̃ вєдєрьца медѣ... Калєникъ Мєхєдовичъ... даєть полѣ стога сєна то єсть є̃ возовъ (1552 *ОКЗ* 42 зв.); Робѣть замокъ и мостъ передъ замкомъ добродєревѣцы то єсть люди з волостє(и) верховыхъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); Я ѡстафє(и) со(л)та(н) су(л)ми(ц)кы(и) и я га(н)ка со(л)тановаа су(л)ми(ц)каа зо(з)наваємо ты(м) нши(м) листо(м)... и(ж) єсмо продали землю свою... то є(ст) ча(ст) сєрє(д)нюю ѡ во(т)чи(з)ну (Дубно, 1571 *ЛОИИ* 238, 2, 69/5, 1); в то(м) кгру(н)тє на (в)рочищу Бѣнє(в)щинє буду, то єсть гри(д)ню, сєни, комору и ста(и)ню спалили (Житомир, 1582 *АЖМУ* 39); миха(л) и(з) жоною своє(ю) га(п)кою зознали доброво(л)нє жєсмо продали имѣня то є(ст) на (и)мѣя до(м) и(з) городо(м) (Львѣв, 1595 *Юр.* 19); Первый (выкладъ) — ижъ чєрєзъ имѣя "Пєтрь", то єсть: огъ камєнє, камєнный, албо камєнь, кождый вѣрний чловѣкъ розумѣнъ быти маєть (Киѣв, 1621 *Кон. Пал.* 340); Гєликѡнъ, тѣєстъ, садъ ѡмѣтнєности пѣрвый (Киѣв, 1632 *Єах.* 294); А штѡ сє дотычє(т) ѡ(с)тѣтѣка тѣє сумы, то єсть шє(с)па(д)нѣтѣ сотъ золоты(х) полѣски(х), тєды ѡсмѣсотъ золоты(х) сину моєму мєнованому... // ѡ(д)писую (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218-219).

2. *Локативнє значєня* : (про рєчѣ з вказівкою на конкретнє мѣсцє їх знаходжєня) знаходитєся, буги; (на певній площѣ) розташовуватєся: к томѣ придал ємѣ фолварок..., котрый фолварок єсть ѡ Лѣцкѣ на передмѣстю (Краків, 1507 *АС III*, 40); Штѡж, котрыє были наши рѣчи ѡ княза Андреа... в скарбѣ, были погинѣли (Володимир, 1521 *АС III*, 206); таа долина єсть против ѡстрова Перекалського (Торговиця, 1527 *АС III*, 305); Два кубки сребреныхъ вѣ котрыхъ было чѣтыри гривны сєбра (Луцьк, 1563 *РЕА II*, 126); ку тому сєлу сєножати, котрыє сѣут над рекою Стыром (Луцьк, 1570 *Арх ЮЗР* 7/II, 382); в калитє была копа грошє(и) лито(в)скихъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 40); Скрыпка бра(т)ская має(т) быти ѡ старшого брата, а клю(ч) ѡ молодшого (Львѣв, 1602 *ЛСБ* 369); пояс китѣйчанный, куплєнный за мешокъ з грошми, а у ним было дєсят золотыхъ (Бориспѣль, 1615 *АБМУ* 9); на(м)-

нє(и)шо(и) рєчи нє заста(л), то(л)ко будованѣ поро(з)биранє, ты(л)ко мє(с)тѣца, гдє будованѣ были (Житомир, 1650 *ДМВН* 196);

(при виражєнні збѣрних і кількісних понять з іменниками у родовому відмінку) бути, знаходитєся: тєжъ штѡ бѣдєть старого житѣ вѣ гѣмнѣ..., то тєжъ маєть собѣ побрати (Краків, 1510 *АС III*, 73); Сєго годѣ ко(р)чѡмъ ѡ мѣстє всѣхъ было мѣв̄ (1552 *ОВін. З.* 134 зв.); Камен(а) тєсаного до двєрє(и) и до ѡконѣ єсть наготованого достѣтокъ (1552 *ОЛЗ* 158); повѣдили, старєц и подданє, жє єсть того кгрѣптѣ их попєрєк пѣтаа чѣстѣ мили (Сушично, 1569 *АС VII*, 330); Нє заѡдачи ѡу велѣко до свѣдѣѡтѣв̄ дѣвнѣхъ, котѡрыхъ єсть ѣко вѡлѡсѡв̄ на головѣ, поизри ѡ(т)чє владѣка ѡу кнѣжки вѣшого пѡлского одного богѡнѡсца ѡ ѡ(т)стѣпѣнью грѣков̄, в' рѡкѣ а̄ ф̄ч̄, вѣданє (Острог, 1598 *Отп. КО* 28 зв.); того было срѣбра гривна а̄ (Львѣв, 1607 *ЛСБ* 1044, 3 зв.); з Яро(с)лава гвѣзда кго(н)тового єсть, котрѡє кѣпилє(м) за злоты(х) єм̄ за гро(ш) дєса(т) (Львѣв, 1616 *ЛСБ* 1047, 7); было просѡхѡв̄ вѣ з ко(ж)до(го) поколѣнѣя (сєрєд. XVII ст. *Хрон.* 139);

(про людей — щє) бути, перебувати: И здєсє были в нас єманє полонский и мѣщанє и люди волѡсныи и жаловали нам на тєбѣ (Мельник, 1501 *АС I*, 146); А коли намєстникъ володимєрскѣй на войну поєдєть, тогдѣ они, бєзъ бытнєсти єго, маѡть на замку нашѡмъ зѣ намєстникомъ єго для ѡборѡны быти, подлугъ давнѡсти (Краків, 1509 *АрхЮЗР* 5/1, 30); мы гѡспѡдарѣ, тамжє в Пєтѣрковє бѣдѣчы и засєдши на той справє,... вѣроком нашим гѡспѡдарьским нашли єсмо то и сказѣли (Вѣльна, 1565 *АС VI*, 274); свѣщенни(к) сѣхо(в)ски(и) іѡаннъ лаза-ра с̄на своєго да(л) учити писѣти абы ѡмѣл̄ ско-ропи(с), и... змовил̄ до велѣко(д)нє бы(ти) єму (Львѣв, 1596 *ЛСБ* 3, 121, 4 зв.); розсѣзѣла(м) тобѣ абысь пришѡл̄ ѡ чєтвєртой годинє, тєразѣ близ-ко єсть шѡстаа, повѣжѣми гдєсь был̄ (к. XVI ст. *Розм.* 7); Лѣзарѣ на высѡкѡсть вшѡл̄ вѣшнѣю, а богѣч' в' пропѣсть изшѡл̄ нѣзнѣю... А бѣдѣчы в' тѣмнѡсти, и... смѣжѣчисѣ прѣзѣбѣ по(д)нѡсит' до Аврѣама (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 602); Гдє нѣнѣ князѣ прєсвѣтлыи... всѣ снѣйдѡша в' адѣ, гдє сѣтѣ нѣнѣ славныи Цѣрїє (Чернѣгѣв, 1646 *Перло* 122 зв.);

(із вказівкою на місцевість) жити, проживати: мы такожде и ѿ(т) на(с) дали и потвѣрдили слѣдѣ нашему, вѣрномуу пану тоадерд писареви нашему, тоє... село на берладѣ, на имѣ балошещи, где былъ козма (Хуші, 1505 *Cost. DB* 9); естлибы Ваша Милость мал волю тоє имѣне комѣ иншомѣ продати, ино мы жєдаєм..., абы Твоа Милость рачил того имѣна нам зычити, а его не продавати никомѣ до тых часов, поки мы сами... на Волини бѣдем (Вільна, бл. 1530 *AS* III, 362); тепе(р) маємо спра(в)у и(ж) тая це(р)ко(в) дси(м) є(ст) ѿ(т) ва(с) ѿпущена. которыи є(с)те в параѣни и д послѣше(н)стви ѿ(т)-давна ку то(и) це(р)кви (Васлуй, 1561 *ЛСБ* 34); и былъ у Киевѣ презъ часть немалый, презъ все лѣто, а съ Киева выехалъ до Трехтемирова до монастыра козацкого, и тамъ былъ часть не малый (поч. XVII ст. *КЛ* 86); Окромѣ одныхъ Жидовъ, были бовѣмъ тамъ розные народове: Грецы, Римляне и иншихъ не мало (1603 *Пит.* 47); А Иоанъ святыи Богословъ, на островѣ Патмос вовиденій будучи и пишучи, там был по вознесеніи Христовѣ 96 го року (Львів, 1605-1606 *Перест.* 51); Былъ, мѡвить Євѣ(г)лість, сынъ єго старшій на селѣ: то єсть на нѣвѣ цюотъ вшелѣкихъ, котѡрыми в' честь Бѣд, а собѣ и блѣжнимъ своѣмъ в' пожитокъ працювалъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 34); Былъ єди(н) члѣкъ господѣр' кѣторѣи насади(л) вѣ(н)пицѣ (1645 *УЄ* № 32, 122);

(на чому, у кого, де, під час якоїсь події, у певний момент — ще) бути присутнім: Кгды хрестіане... выхваляю(т) га воскр(с)шаго из мертвы(х). ишли сщєнници вси... и людей множество великое было (1509-1633 *Остр. л.* 131 зв.); Готовъ есми того перевести... съ сестрою своею стречною, которая въ тотъ часть была, какъ Жидка въ скрыню адамашокъ мой вложила (Краків, 1518 *РЕА* I, 94); мы то ѡповѣдили тымъ людем добрым, которыи на тот час д княза Ковелского были (Ковель, 1539 *AS* IV, 183); Была тежъ там старостиная Кременицкая з дивѣками своими и иных сила билыхъ голѣв (!) (1564 *AS* VI, 245); а съ ними тежъ были: панъ Бартошъ Росковскій... а Иванъ Орлиискій (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 162); нишли за велико пи(л)ными по(т)ребамы дѣховными и злою дорогою... не могли(с)мо та(м) д ва(с) быти (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 158);

писарѣ ти(ж) свое(г) ю(р)ка ти(ж) та(м) посилає(т) аби та(м) би(л) и ка(ж)дии гро(ш) писа(л) на (ч)то би се видало (Сучавиця, 1598 *ЛСБ* 321, 1); былъ та(м) члѣкъ котѡромоу... роука праваа оушла (XVI ст. *УЄ Літк.* 20); Не мней тежъ и сам Иоан Палеолокѣ, котѡрый, на том соборѣ будучи, тую згоду... ствержалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); чи та(м) є(ст)є, пнове, бы(ли), где спалено до(м) пна Ѡле(н)-ско(г)[о] (Черниця, 1609 *ДМВН* 149); Трѣтѣи отрокъ. Єсть ли тоу кто с Пастѣхѡ(в) нѣхъса озыває(т) (Львів, 1616 *Бер. В.* 70); Та(м) же разо(м) и челя(д)ника небо(з)чико(в)ского, котѡры(и) бы(л) при нѣ(м),... въ воду та(к)же утопи(т) его мл. па(н) ро(т)ми(ст)рѣ росказа(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 201);

(на судовій розправі) бути присутнім (як свідок): А при том были: пан Петръ Боговитиновичъ, а кнѣзъ Иванъ Полубенский (Луцьк, 1503 *AS* I, 150); А при том были... староста житомирский..., а мѣщане вѣницкий Миско Перехабан а Тютко (Виниця, 1506 *АрхЮЗР* 8/IV, 174); А при том // теж были люди добрые и томѣ сѣт добре свѣдоми (Володимир, 1521 *AS* III, 206-207); а при то(м) были двѡране (Черкаси, 1544 *ЦНБ ДА/П-216*, 102); А были при то(м) оучтивии панове ива(н) оурба(н) лантвоитъ стою(р)скѣи и грицко шпоунтъ присажнныи (Львів, 1580 *Юр.* 1 зв.); Стефанъ томашевски(и) возны(и) єнераль... доброво(л)не зозналъ, ижъ ѿ(н)... маючи при себе сторонѣ двѡхъ шля(х)-тицовъ... были на справе его м(л) (Чернігів, 1637 *ЛНБ* 5, II 4061, 125); ѡнъ [возънныи]... былъ на съправе... пана Яна Шидѣловъского (Житомир, 1650 *ДМВН* 215);

(згідно з умовою, при необхідності) побути: Тот слѣдѣбник княза Єго Милости, Василей... на рок зложеный, в Патницѣ того жида Кожчича ждал..., тот жид, Кожчич, того дна не был (Володава, 1551 *AS* VI, 116); и кгда... пытали есмо в дорозе не мало слѣгъ... князя воеводы... котѡрыє... на(м) повелили и(ж) кня(з)... воевода вже к тѣри(и)ску поехалъ и тамъ на ѡбе(д) бѣдетъ (1572 *ЖКК* I, 43); ли(ст) мо(и) посылаю до ѿ(т)ца єпископа преми(с)кого абы до мене во (л)вовє былъ, ра(ч)те В м(л) ѡтослать (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); Въ тотъ часть

жолнѣре стояли въ Хмелнику, стацію незмѣрную брали, же ажъ комысѣя была (1636-1650 *ХМ* 77);

(у *заперечній формі*) не бути, не бути присутнім: андреи исъ сыно(м)... взяли заплату вы(д) давыда зополную и визнали то перед право(м) тю(т)ка и(х) при ты(м) не была (Одрехова, 1550 *ЦДИАЛ* 37, 16, 14); На тотъ часъ самыхъ и люде(и) ихъ не было не могли(х)мо са ѿ дани доведа(ти) (1552 *ОЖЗ* 126); ѿ(т)повидѣль пакъ женамъ аггль рекоучи не бойте(с) вы вѣмъ бо иже іса распатого ищите не е(ст) его тоу (1556-1561 *ПЄ* 122); В кáжды(и) порáнокъ маѣтъ пѣлне смотрѣти дáска(л), если которо(г) бы хлѣпца не было. Маѣтъ по него посла(ти) зара(з) (Львів, 1587 *ЛСБ* 87); повѣжъми гдесъ былъ. Абовѣмъ до(л)госъ южъ не былъ в школѣ (к. XVI ст. *Розм.* 7); Елекцію теды ѿ(т)ложили до прые(з)дѣ з доро(г) брати(и) не бывшихъ (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 50).

3. *Темпоральне значення*: відбуватися, мати місце; тривати (в часі): держал бы еси их по томѣ, как было за кнѣа Михайла (Мельник, 1501 *AS* I, 146); Тогѣ же рѣкѣ илѣкціа в люблінѣ была (1509-1633 *Остр.* л. 127); на(д)то оуслышите битѣвы и слышаніа ѿ битѣва(х) вѣдайте жъ а не оужасайтеса бо моусить тоѣ // вѣсе быти (1556-1561 *ПЄ* 101-101 зв.); зобра(в)шиса вси на ѿ(д)но ме(ст)це поготову был(и) яко вже бы(ло) в но(ч) ѿ ко(л)ко годи(н) ѿ дворя есмо вломилиса и ты(х) люде(и) з везе(н)я выпусти(ли) (Кременецъ, 1563 *ЛНБ* 103, 26/Id, 1810, 20 зв.); была схо(ж)ка мѣща(н) лво(в)ски(х) рѣски(х) до монастыра стго ѿнофриа для ѿ(с)мотрена ска(р)бѣ (Львів, 1579-1588 *ЛЄБ* 1034, 1); Иванъ Бѣлдага ска(р)жилъ ся... на Никифора Сага(и)да(ч)ника, ижъ его Никифо(р) споткавши на пре(д)мѣстю... неви(н)не сромотилъ..., которо(и) справѣ не было та(м) мѣсца (Львів, 1602 *ЛСБ* 1043, 6 зв.); Року 1439 былъ Флорепскій соборъ въ Венеціи (поч. XVII ст. *КЛ* 74); На Стрѣ(ш)по(м) Судѣ пре(дѣ) неліцемѣ(р)пы(м) Судією зо (м)ною Су(дѣ) буде(т) (Синечола, 1648 *ЗНТШ* XIX, Misc. 8);

(у *заперечній формі*) не відбуватися: и не была служба Божая черезъ тот увесь постъ великий (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142);

(*наближатися, надходити в часі*) настати, по-

явитися: Тогѣ же рѣкѣ комѣта была в краковѣ скѣро по захѣдѣ сѣлнца (1509-1633 *Остр.* л. 127 зв.); Мѣйтеса ѿсторожѣне и чоуйте а мѣлтеса бо не вѣдаєте коли часъ боудеть (1556-1561 *ПЄ* 182 зв.); бѣде(т) бовѣ(м) конѣць томѣ свѣтѣ (Вільна, 1596 *З. Каз.* 18); Петре сядмо до столѣ южъ часъ естъ (к. XVI ст. *Розм.* 11 зв.); а к(д)ыжъ вече(р) бы(ст) тедыса хс яви(л) имъ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 51 зв.); яко и того коня помененого на врьдѣ отдалъ,... и на рукоемство взялъ, оферуючи се его ставить // когда того часъ будеть (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11-12); Пáве(л) стѣи... ѿзнаймилъ вѣрны(м) ѿчнкомъ свѣимъ, цркви солѣнскои, яко маѣтъ быти прихо(д) антѣхрѣстовъ (Чернігів, 1646 *Перло* 136); а коли было рáно настѣпѣла саранча на всю зѣмлю египецкѣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

(*мати місце в певний час, збігатися з певним часом*) припадати: Князь Михайло, маршалокъ... а Ивашко, подскарбій, взяли личбу въ мытника Луцкого... съ ѿбѣухъ мытъ на тые минулые два годы, што прошли ѿгъ Семое Суботы, которая была индикта шостого, до Семое Суботы, которая будеть индикта осьмого (Краків, 1505 *РЕА* III, 69); и рок // есмо тым справом (!) и границам положили и з обоихъ сторонъ принали на денъ сватого Юра, прийдѣчого свата вѣшнего, которое свато бѣдет индикта патого (Задиби, 1531 *AS* III, 392-292); и рок томѣ правѣ и розездѣ своємѣ с ѿбѣдъ сто-ронъ ѿни зволили и принали денъ сватого Николы зимнего, прийдѣчого, которое в ѿндикте первомъ-надцѣть бѣдетъ (Львів, 1537 *AS* IV, 92); рокъ веселю певный... зложил и принял есми ажъ до таковогожъ свята и дня свѣтыхъ Апостолъ Петра и Павла, которое быти и припасти маѣтъ в року тысяча пятсотъ осмѣдесятъ второмъ (Луцьк, 1576 *АрхЮЗР* 8/III, 291);

(у *безособовій формі, при уточненні часу*) було: а было ю(ж) на дѣнь яко го(ди)на сѣа. к(д)ы ю(ж) люде ѿпочивали по ѿбѣдѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 68 зв.); то было близько предъ Божимъ Нароженемъ, кгда его выпровадили за мѣсто на оболонѣ, поймавши, утопили (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); А въ томъ часѣ Мехметъ султанъ Константинополь опановалъ... А было то южъ по Пентикостіи въ першую седмицу поста свѣтыхъ апостолъ (Київ,

1621 *Кон. Пал.* 1049); А было околѡ годѣны шѣстоѡ на день: ѡ котѡромъ часѣѡ, по ѡбѣдѣ, звѣкли люде ѡ(т)почивати (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 260).

4. *Посесивне значення: (з род. відм.)* бути (кого, чийм), належати (кому): а чий бѣдет невод, либо кназа Андрѣевъ, а либо кназа Иванов, ино на кназа Андрѣа дѣль (Святе озеро, 1509 *AS III*, 69); За тою горо(д)нею пѣсто местѣце не могли есмо доведети чиа бы горо(д)на была (1552 *ОЛЗ* 167); Те(ж) ѡста(в)уемъ коли бы хто ѡ свое(и) деди(з)ие спо(л)ную реку ме(л) то есть ѡбадва бы береги его были А на не(и) ставы млыны поставиль а суседни(и) вы(ш)ни(и) млы(и) своими млыны затопи(л), тогды... мае(т)... тую шкоду затопленому ѡправи(ти) (1566 *ВЛС* 82); *štam(!) mi rekla dyvonka: Pusty mne, Štefane, Skoču ja v Dunaj... Ach kdo(!) mě doplynet, jeho ja budu* (1571 *П. про воев.* 416); Хотѣл Гуга оузяти, та не могль, чомъ не тои магере былъ (Бенедиківці, 1603 *ИЗУж.* XIV, 223); То и(х) брѡнь была и е(ст), Кр(с)тѡмъ звитажати (Київ, 1618 *Вѣзр.* 14); поле все, што одно отчизны его ест..., при Феску заставае (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 26);

(з *прийм.* у) (про кого) мати (що): а то для того, што ѡ Его Милости мѣспа мало было (Володимир, 1513 *AS III*, 103); прибы(т)ки мѡви(т) хс мнѡгіе соу(т) оу ѡца моего (Острог, 1607 *Лѣк.* 93); Южъ щѣзло и поѣтовъ шалѣнство оучѡныхъ, Бо есть оу всѣхъ Бгъ едѣнъ вмѣсто незличѡныхъ (Київ, 1632 *Євх.* 299);

(з *дав. відм. у пасивній конструкції*) бути (кому); (про кого) мати (що); (про конкретні об'єкти — ще) належати (кому): тоты вышеписанпїи пать сель... како да сѣтъ вышеписанномѡ монастирѡ (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); коли им было право о тую пашную ниву с ѡиларетом..., тогды ѡилареть... о тую целину... не впоминался (Київ, 1510 *АрхІОЗР* 8/IV, 161); а князь Василей повѣдил, шгож ѡтцѡ его, князю Михайлѡ с князем Андрѣем ѡ тог ѡстров розездъ был и грани были покладены (Ковель, 1519 *AS III*, 188); тые имена... сынови моему милому, князю Михайлу, быти мають вечными часы (Чорторійськ, 1569 *АрхІОЗР* 7/I, 18); И былъ члѣкъ въ іер(с)лимѣ, котормоу то было има симиѡнъ (XVI ст. *УЄ Літк.* 3); еслибымъ... былъ аггломъ.

любве же не маючи не е(ст) мнѣ за тоє заплаты ѡ(т) ба (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 13); Довлѣеть ти: Дѡсы(т) ти ѣсть, дѡсытъ маѣшь (1627 *ЛБ* 31); Жрѡдло на(д)то прозрѡчїстѡе, и водѡю до напїткѡ згѡжею тїхо плындѣе: иже рѡзомъ рекѡ, штѡбы оно стѣмѡ храмѡ приналѣжало, все было (Київ, 1631 *Син. Тр.* 812);

(у *формі інфінітива, у тричленній конструкції*) належати: а з того ставку и млынку доход увес светому Еврему быти маеть (Земно, 1516 *АрхІОЗР* 8/IV, 30); штѡки ѡдамашковыє, не краєныє, тые кнажне Федорѡ мают быти (Володимир, 1547 *AS IV*, 564); к(д)ы ю(ж) прїше(л) ча(с) к(д)ы ѡныи плоды мали быти збраны и(з) ѡного виноградау (!) посла(л) ѡно(и) го(с)пода(р) слоу(г) свои(х) до ѡны(х) робо(т)нїко(в), абы взали от ни(х) ѡныи плоды, которїи мали быти томоу го(с)подаревн (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 166);

(для *визначення віку людини*) кому є, хто має: ино вжо томѡ єсть лѣтъ сорок (Торговиця, 1527 *AS III*, 304); мещане... све(т)чили якобы тая ведомѡ(ст) вышла ѡ(т) де(в)чины... которо(и) може(т) бы(ти) сѣ(м) лѣтъ (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58); А о лега, тогды я лепей ведѡма, же єсть девце моеѣ шѡстыйнадцать годѡ (Луцьк, 1569 *АрхІОЗР* 8/III, 129); А кѡли ю(ж) было емоу вї лѣ(т) и пошли с ни(м) до іер(с)лима (XVI ст. *УЄ Літк.* 3);

(з *прийм.* к) належати кому: нехай таа земла бортнаа бѣдет к церкви божей (Вільна, 1514 *AS III*, 111).

II. (як *дієслово-зв'язка*). А. (у *дієслівному складеному присудку*) 1. (у *формі інфінітива, у двочленній конструкції*) бути: а на то тынто послове... листы дадѡ(г), на которыи де(и) и мѣсто того ма(л)-же(н)ства злѣченїе мае(т) быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 441); А што князь Василей... кривды, которыи са ѡт давного часѡ до того рокѡ (стали),... менил собѡ, якобы емѡ ѡт княза Коширського и людей его мели быти, мы то все на сторонѡ ѡтложили (Краків, 1538 *AS IV*, 149); А достатѡчно пописанье места и поветѡ киевського... не могло быти на тотѡ часѡ бо недопѡцѡно того в небытности воеводи-но(и) (1552 *ОКЗ* 46 зв.); с кажѡдого зрдѡа по два ѡ(к)на скро(з) валъ на земгндѡ а побо(ч)ндѡ

стрельбѣ и видити зъ оконѣ... а такъ можетъ быти ...оборона стенамъ стрельбою (1552 *ОЧерк.* 3. 17); А на кожды(и) ро(к) имаю(т) быти д̄. лито(р)гии за все бра(т)ство (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); То пакъ отступници при сконченю сейму..., кгда вже праве отволање судовъ мало быти, написали собѣ позовъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 41); тѣды... мѣси(т) быти с̄ того вѣчна чес(т) и хвала (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); Бо не може(т) быти та(ж)шїи жаль, яко гды снѣ ѿмре(т) а до того єдина(к) (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 102); Не виши(т)ка є(ст)... добраа єдність, але инѣг(д)ы рѣзность быває(т) добраа. бо... бы... мала быти єдність межи ними (1645 *УЄ* № 32, 71).

2. (у формі інфінітива, у тричленій конструкції з повнозначним дієсловом на -но, -то) бути: а папу Ивану Немѣричу тогди маєт плачоно быти грошъ на грошу (Київ, 1531 *АрхІОЗР* 7/І, 70); А кгда черкашени(и) зъ ѿрды ѿтечєт̄ а колько коль-векъ конє(и) выведєт̄ то ємѣ не маєт быти ѿгъ-нимаю (1552 *ОЧерк.* 3. 9 зв.); На дворпѣю челад хлибъ з двох млынов (!) маєт быти давано (1567 *АС* VII, 119); тогды..., то што єсть... все вцєле сыну моему..., кгда лєтѣ доростєт̄, єму отдано // быти маєт (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/І, 104-105); а єдчи тепє(р) на... соборъ... має(м) всѣ привилиа фѣ(н)-дѣшы листы... з собою ка(ж)ды(и) з на(с) взя(ти)... и ѿ то(м) ѿмысли(ти)... гдє то ховано быти має(т) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141); бога(т)ство бовѣ(м) рос-порошаючи на земли дочасное бога(т)ство зберѣнѣ собѣ на небѣ несмертѣльное... бо то правдїваа же бога(т)ство добродѣйства, не може(т) быти рос-тращєно (Острог, 1614 *Тєст.* 138).

3. (у формі інфінітива, у тричленій конструкції іменного (змішаного) типу) бути: а про то кра(л) ...має(т) ѿсобныи свои послы послати до нашего г(с)п(д)ра... которыи послѣве имене(м) кралѣ єго мл(с)ти ѿ(т)... воеводы, ѡзѣли бы записы, якое и ка(к) великое вино... крѣлевна єи мл(с)тѣ имала бы и которы(м) ѿбычає(м) вѣ своєи ри(м)скои вѣры имає(т) хована быти (Люблін, 1506 *Cost. DB* 440); А хтобы з нас не хотєл тых сѣдєи послѣшен быти, тот маєт заплатити // господарю королю... тисачѣ коп грошей (Вільна, 1522 *АС* III, 231-232); князь Василєй в тойже земли Шаєнскои мѣпил себе

кривды быти ѿт Смѣдина (Шайно, 1538 *АС* IV, 176); А дрѣгаа тамъ же подалє(и) вышѣша на (и)ма въздыхальнєа алє таа ѿстра можетъ быти ѡнижена копаньємъ (1552 *ОКЗ* 34); єсли кто хочєт̄ старѣ-шимъ быти, нєхай боудє(т) ѿ(т) всѣ(х) // меншїи и всѣхъ слоугою (1556-1561 *ПЄ* 162 зв.-163); Даска(л) или дѣчїтє(л) сєя шкѣлы, маетъ быти блѣгочє(с)тивѣ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 1); Вшєлякая справа бра(т)-ская нє має(т) быти выношена далє(и) ѿ(т) порогу дому бра(т)ского (Львів, 1602 *ЛСБ* 369); Читѣлникѣ ласкавый, вдѣчнымъ хотї быти: И яко бѣчный, дѣ-сытѣ с сѣбє оучинїти (Львів, 1616 *Бєр. В.* 96); Єс-лїсьєа хотѣл̄ приѡдѣти стѣл̄єа тобѣ шѣтою... ѡблѡбѣницею быти захотѣлєсь, стѣл̄єа тобѣ ѡб-лѡбѣнцємъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 128); Ѡвожѣ Іс мѡй вѣнцѣмъ тернѡвымъ вѣнчаны(и), Стойт̄ Агнєц̄ котѡры(и) мает̄ бытѣ заклѣны(и) (Львів, 1631 *Волк.* 11 зв.); всѣ хотѣли быти ма(т)кѣми члч(с)кѣ-ми (1645 *УЄ* № 32, 309 зв.); Я прѣвє нє тѣл̄кѡ розѣ-мѣны(м) быти ѿ(т) ѣнпшї(х), алє и найдѣватїєа вдѣ-чны(м) правдївє прѣгнѣл̄ (Київ, 1648 *МІКСВ* 351).

4. (в особовій формі, у тричленій конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива) бу-ти: бѣдѣ повинє(н) всаками листы которы(и) к томѣ имѣнью прислѣшають кнѣзю василью ковельскомѣ вернѣти (Милянѡвичї, 1538 *Арх. Р.* фотокоп. 44); Дворы и волѡсты ѿтѣ ключа лѣ(н)кого ро(з)даны за старѡства нєбожѣчика костѣ(н)тина которыє были ви(и)ни пословѣ и го(н)цовѣ всакихъ по(д)нимати (1552 *ОЛЗ* 191); то(т) хтѡ злѡдѣя пѣстїл̄ будєт̄ повинє(н) тую всю шкѡдѣ платити и ѡправѡвати (1566 *ВЛС* 105); Я... боудоу винє(н) тому истѡму ярѡшєви // оучинити соупо(л)ны(и) (!) запи(с) прє(д) виши(т)кѣ(м) зоупѡ(л)ны(м) право(м) (Одрєх-ѡва, 1573 *ЦДІАЛ* 37, 16, 2); то(г) всєго // прѣ(в)нє ѡмѡцованєє пѣна криницкогѡ на кнѣзѣ кирика рѣ-жи(н)ского довєсти гѡтовы были (Кременєць, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 88-88 зв.); а тѡє имѣна ѿ(т)цѣ сєми-ѡ(и) и(з) жєною своєю ис пото(м)ство(м) свои(м) во-лє(и) будє(т) вживати (Львів, 1589 *Юр.* 10); Тѣ пло-ды зрєлыє во цєркѡи бѡжнєй... родитїєа имѣют, и по таковѣх знаѡвѣ вышєрєченнѣх ... цєркѡвѣ бѡ-жїя... познаватїєа должна єсть (1600-1601 *Виш. Кр. ѡтв.* 174); старѣ(и)є чїначї на робѡ(т)ника грѡ-

ши посылали и готовисмо то были заразомъ дичинити (Устя, 1612 ЛСБ 437, 1); вольно имъ будетъ будовати и млыни... привлащати (Вишнівещь, 1619 АЮЗР II, 71); ω(т)че, згрѣшїлемъ... и оуже не естемъ гѡденъ назвѣтися сѣномъ твоѣмъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 30); В Цркви воюющей, повїннисмω были з' непрїателями Бѡзскими,... завше вѣлчїти статѣчне (Київ, 1648 МКСВ 346);

(у безособовій формі, у тричленній конструкції з повнозначним дієсловом у формі інфінітива) бути: Мнѣй было до тогож листу до тои унѣи только руку подписати, анѣжли цалый тестаментъ (Львів, 1605-1606 Перест. 44); поневольтω ωпѣцаю свѣ(т), и идоу звѣзанный ω(т)кобъ вернотиса не естъ речъ мѡжнаа (Острог, 1607 Лѣк. 122); Естса чемѡ заправды задивовати (православнїи хрестїане) ижъ мы такъ часто на дмерлы(х) смотрачы,... пожиткѡ собѣ... не беремо (Корець, 1618 З. Поуч. 171); естъ для чоґо гѡйныи слезы выливѣати (Київ, 1622 Сак. В. 40); Такъ и над всѣ матки, въ болю ся нахожу, По сыну, якого не было слыхати (Львів, 1630 Траг. л. 167);

(з присудковими словами потреба, потребъ) бути: Чиним знаменито сим нкашним листом..., комѡ будет потреб того вѣдати (Вільна, 1503 АS I, 125); Я Петрѣшко Мушатичь... сѣзнаваю сим моимъ листом каждомѡ добромѡ комѡ бѡдет потребъ (в ориг. потребъ — Прим. вид.) того вѣдати (Луцьк, 1506 АS I, 131); а ми... бѡде(м) се старати абы се пинѣзи что бѡде(т) потреба по(с)лати (Сучава, 1606 ЛСБ 402, 1).

Б. (в іменіому складеному присудку) 1. (з предикативним членом-іменником) а) (у називному відм.) бути: И жидове повѣдили перед Нами, то дей естъ домъ Нашъ отчизный (Берестя, 1507 РЕА I, 71); А по нашѣмъ животѣ кто боудетъ господарь нашей земли... тотъ бы не порѣшилъ нашего дааїа (Сучава, 1522 МЭФ фотокоп. № 12); ω(д)но(ж) сѣнїота... поведи(л) и(ж) яцко пруски(и) не сы(н) василиси(н) але естъ сестренецъ прускихъ (Володимир, 1544 ЛНБ 103, 22/Id, 2032, 6); А то естъ початокъ пригоро(д)кѡ мѡрованного на которомъ горо(д)ни деревенные робать (1552 ОЛЗ 164 зв.); Ва(м)же за общее подвижанїе и тцанїе спасїте(л)-ное, са(м) бѣгъ бл҃гынїаи вѣчными да воздате(л) бу-

детъ (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); Рѣпак е(ст) зѣла добро и вѣжито(ч)но (XVI ст. УТ фотокоп. 8 зв.); Июда искарїотскїй апостоль былъ, чуда чинилъ (Львів, 1605-1606 Перест. 47); Члѣкъ естъ живо(т) до часѡ позыченый (Острог, 1607 Лѣк. 119); кназь... поведи(л) же то страхи на ляхи а я(м) рѣси(н) (Київ, 1620 ЦДІАЛ 181, 2, 3166, 1); Ото Прѣвъ твойхъ Пѣтръ естъ ωборѡна, Тѣрча Сїѡна (Київ, 1633 Євфон. 308); Бѣди мнѣ въ всѣхъ мойхъ бѣдахъ ωборѡна, А в злѣхъ припадкахъ крѣпкаа заслѡна (Чернігів, 1646 Перло 33 зв.); але тепѣрь грѡбъ твоѣ естъ чѣрево окрѣтнѡго // звѣра (серед. XVII ст. Хрон. 61 зв.-62);

б) (у родовому відм. з означенням без прийменника, виражає властиві ознаки осіб і предметів) бути: Манастирь былъ светое пречистое гнилицьки(и) и томѡ манастирьѡ ωзера и ееножати бывали ...ωтъ татаръ запѣстели (1552 ОКЗ 45 зв.); и мнози мовили змежи нихъ иже бѣса мае(т) и неплѣного естъ рѡзѡмоу для чоґѡ слоухаете его (1556-1561 ПС 391); Пише(м) дїцїивы(м) и славе(т)ны(м) пано(м) мещано(м) лвовски(м)... которы(и) су(т) правверной вѣры нашей хрестїя(н)скои законѡ греческого (Сучава, 1558 ЛСБ 25); веселѣтеса с тыми которыи са весела(т) а пла(ч)те с тыми которыи плачуть // буд(т)е ω(д)носта(и)ное мы(с)ли ωде(н) проти(в) друго(го) (II пол. XVI ст. КА 282-283); насщны(и) то(т) котѡрїй тои(ж) истности естъ (1596 ЛЗ 62); Та(к)же кто е(ст) бладѡ(г) лица пїи боуквицоу оуваривши з вино(м) (XVI ст. УТ фотокоп. 8); та(м) ...ры(б) а звѣра(т) мо(р)ски(х) велїкаа моць е(ст)... // еднѣ сѡ(т) тои фо(р)мы, яко рѣкъ (Львів, поч. XVII ст. Хрон. 26 зв.-27); дочка еґѡ... якобы лѣтѣ двана(д)цати бѡдѡчи, оумирала (Київ, 1637 УЄ Кал. 626);

бути доброй мысли — мати добру думку, мати добрі наміри: Который идучи... вступил до маестности гетмана корунного... был доброй мысли и пьяный по ринку бѣгалъ (Львів, 1605-1606 Перест. 36); бути доброй надѣи — мати надїю, жити надїєю: и борѣзо промови(л) к нимъ рекоучи боудѣте доброй надѣи не бойтеса (1556-1561 ПС 151); на свѣтѣ сѣкорѣбъ мѣти боудете але боу(д)те доброй надѣи иже есми а перемогль свѣта (Там же, 421);

быти злого умыслу — мати злий намір: Деми(д) Щение(в)ски(и) бѣдѣчи злого умы(с)лѣ на(д)хненны(м)... п̄на Стефана Де(д)ко(в)ского с по(л)гакѣ ѣ тва(р) пострели(л) (Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 18); але злого оумыслоу боудѣчи, и хотачи ѡ(т)-чаа(н)ными оумыслами р̄кѣмо не мо(ж)ность, ано р̄ачей нехоуѣ свою прикрѣтити (Острог, 1607 Лѣк. 27); быти цалого умыслу — бути при повній свѣдомості: Я Іоа(н) василие(в) ле(в)ковича з рогатина цалого дмыслѣ бѣдѣчи за здорова добраго... явно чиню... иже(м)... до(м) мо(и) ѡ(т)казѣю... брату моємѣ (Львів, 1594 ЛСБ 265, 1);

в) (в давальному відм.): в цехах ремесницьких русину быти не досит, доколѣ ся не попапежит (1588-1596 Виш. Кн. 149);

г) (в орудію відм.): а по наше(м) живота, кто боуде(т) г(с)п(д)ре(м) нашеи земли,... то(т) бы ємѣ непорѣши(л) нашего дааніа и поктврѣж(д)еніа (Бадевці, 1503 Cost. S. 256); А кнагини... опосле кназа бѣдѣчи вдовою тыи имѣна тридцат лет во в покои держала (Вільна, 1507 AS III, 44); Грицько сенъковичъ пѣшъкаръ и ѡтець его пѣшъкаремъ былъ (1552 ОВол. 3. 195); Але тотъ Станиславъ жаднымъ вранникомъ надъ тыми помочниками своими не былъ (Луцьк, 1566 РЕА II, 166); инное са стѣть не може ютро цалы(и) день вамъ бѣдѣ товарише(м) (к. XVI ст. Розм. 41 зв.); А потом што повѣдають, яко бысмо мѣли быти зложоны от протосингела якогось, который протосингеломъ нѣколи не былъ (Львів, 1605-1606 Перест. 42); Петромъ небуду, жебымъ ся такъ бояла: И до Учителя ся непризнавала (Львів, 1630 Траг. п. 171); Боудѣ в той мѣрѣ всѣ(м) взоро(м) (Київ, 1630 Имюл. 4 зв.); Таа єсть пѣршаа причіна, дла котѣрой Малжо(н)ковѣ поймовѣтиса маю(т), абы ѡдинъ дрѣгомѣ... товаришо(м) радою и помочѣ былъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 929).

2. (з предикативним членом-іменником у різних відмінках у складі приїменникових конструкцій) а) (у родовому відм. з прийм. безъ творить словосполучення зі значенням відсутності чого) бути: А так мы ... на томъ листѣ ѡписѣмъ, иж кназь Андрѣй... з молодости лет своихъ аж и до смерти своеє ...завше так ѣ в одной мѣре безъ смыслѣ был

(Вільна, 1546 AS IV, 450); того то(л)ко жадаю довидатиса ѡ(т) ва(с)... та(к) же є(с)те бѣ(з) розуму поча(в)ши дхо(м) а тепе(р) тѣло(м) доко(н)човаєте (II пол. XVI ст. КА 410); Котѣрый то лѣсть былъ на то(т) часъ... писанный... до каждого члѣка грѣшного, абѣвѣ(м) кѣждый не єсть безъ грѣха (Острог, 1607 Лѣк. 3 зв.); а ѡ(т) Твоєгѡ Блѣгѣрдіа... жадаємъ покѣю и любве абы Црѣквы Бжїи безъ замѣшанїа были (Київ, 1623 МКСВ 70);

(з прийм. отъ, зъ(сѣ) вказує на джерело походження чого): Тыє люди добрыє... границу указали тым... землямъ: рѣку Дарницю, на которой же рѣце млиница, што перед тым от стѣго николаы Пустынского млинъ былъ (Київ, 1508-1509 АрхїОЗР 8/IV, 160); А иж ми трѣдности ѡт подданныхъ єст ѡ сѣды и ѡ права, тогдѣ вранникъ маєт по всимъ селомъ заказати, абы вси подданные мои Патници пилновали (1567 AS VII, 119); Лѣсты, иже су(т) ѡ(т) стѣ(и)ша(г) патріар(ха)... вцѣлѣ пришли (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); Тобѣ же прочита(тѣ)лю... ѡт влѣдки х̄а будетъ мѣда бо(л)шая стокро(т), нежели твой трѣ(д) (1599-1600 Виш. Кн. 202); покѣрмъ его бы(л) з лѣсныхъ овощей (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33); Были, заправды, и иншіи овцы, то єсть, погане, але тыи не были зъ овчарни Христовы (Київ, 1621 Коп. Пал. 434); всѣскрсѣніє наше, не єсть с прирѣженѣа нашего, але єсть чѣдо преслѣвное (Чернігів, 1646 Перло 144); тамъ же оузрѣла плетанкѣ... и принесѣндо ѡ(т)ворѣвши, а видачи в нѣй дитѣтко... рекла: з дѣтокъ то єврѣ(и)-скихъ єсть тѣтъ (серед. XVII ст. Хрон. 79 зв.);

(з прийм. до творить словосполучення з модальним значенням): А приказую ва(м) по(д) тако(ж) (!) виною, абысте ємѣ были до помочы (Самбір, 1595 Гр. Герв. 1); ра(ч) же в̄м мой мл̄(с)тивій па(н), тоую мою... працю з ласкою прина́вши,... ласкавы(м) се ставіти абы(м) я... бар'зѣй хоу(т)ливши(м) // и горече(и)шїм до послоу(г) в таковы(х) рѣча(х)... бы(л) (1598 Розм. нап. 4 зв.-5);

(з прийм. за вказує на відношення до кого): приказѣмъ тебе, штобы єси... з... кназемъ фѣдоромъ ...порѣдѣмъ мелъ и сѣ нимъ за одного былъ (Краків, 1539 AS IV, 224); мл̄юся за ни(х) быти (1598 Виш. Кн. 309 зв.);

(з прийм. на мѣстѣцу творить словосполученія з вказівкою на заміну кого на кого): Передо мною Стефаномъ Кнегининъскимъ, будучимъ на мѣстѣцу пана Станислава Петъровъского подъястаросте-го Луцького, ставъши очевисто возъный повету Луцького... ку записанью до книгъ кгородскихъ Луцькихъ вызналъ тыми словы (Луцьк, 1584 *АрхЮЗР* 3/1, 14);

(з прийм. противу творить словосполученія з вказівкою на що-небудь, всупереч чому щось виявляється): Неначаа(н)ный: іже протіву мнѣнія, на(д) сподѣва(н)є бѣдѣчій (1627 *ЛБ* 74);

б) (у давальному відм. з прийм. кѣ, противу творить словосполученія з модальним значенням): котрыйже статѣт... кѣ помочи емѣ быт не мог, бо не шло то з ровным емѣ (Кпишин, 1554 *AS* VI, 164); Таковому разбойникови,... тотъ артикуль пануетъ и ку помочи не естъ (Луцьк, 1566 *РЕА* II, 166); Речій котрѣе бы кѣ хвалѣ Бжои были (Львів, 1616 *Бер. В.* 66); Другій доводъ... и той противъ намъ не естъ, и Петра апостола монархоу церкве [не] чинитъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 409);

в) (у знахідному відм. з прийм. за з чисто предикативним значенням): што то є(ст) за невѣста (к. XVI ст. *Розм.* 48 зв.); чѣмѣса барзо дивѣю кгда не вѣмъ што є(ст) за причѣна (Там же, 62); Бо что же бы нам за полза до вас приставши и соединившися (егда ся не спасемо) была! (1608-1609 *Виш. Зач.* 206); онъ // бѣде тобѣ за ѣста, а ты емѣ бѣдѣшъ за бѣга (серед. XVII ст. *Хрон.* 82-82 зв.);

(з прийм. на, вѣ з означальним відтінком): указуетъ имъ Христосъ, абы оноу манною выситися занехали, которая имъ южъ на жадець пожитокъ не была (1603 *Пит.* 51); ѡ(т)цѣве стѣи были на прикла(д) всемѣ дхове(и)ствѣ (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 22 зв.); та(к) же вѣ днѣ сѣ(д)ны(и) нѣбо и землю бгнѣ ѡгорѣне(т), котѣры(и) бѣде(т) в погѣбе(л) нечестѣ-вы(м) люде(м) (Вільна, 1596 *З.Каз.* 6); Чоудовалоса нѣбо, страхала са зе(м)ла, и виши(т)ко сътворепіє было в погоговѣ загоубити виши(т)кихъ Жидо(в) (XVI ст. *УС Трос.* 61); Укажу и я ему зъ тыхъ же "Соборниковъ"... штѣ если будетъ ему вѣ смакъ самъ то обачитъ! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 656);

(з прийм. подѣ вказує на характер використан-

ня чого): Stec: Osmotru toiu łysycu Czy budet pud rukawiciu Tá y pud szepku kraseyko (Яворів, 1619 *Гав.* 18);

(з прийм. по для вираження об'єктно-кількісних відношень при визначенні ціни вартості чого): в тот час пшеница была по чотыри копы (Кременець, 1593 *АрхЮЗР* 1/VI, 99); По десять золотыхъ было жито и всякая пашня не таней (1636-1650 *ХМ* 77);

(у порівняльній конструкції із сполучником якъ для підкреслення якоїсь характерної ознаки): и естъ яко ѡный робо(т)никъ, котѣрый кг(д)ы зѣ оуужаю пожи(т)кѣ ѡчаѣтса, ѡ(т) жа(д)ное перешкѣды насѣ- (н)а ю(ж) не борѣни(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 89); Едны яко снѣгъ бѣлымиса найдѣоючи: А дроугіє при- намнѣй, якъ вѣвна боудѣчи (Львів, 1616 *Бер. В.* 94); Не бѣдѣте яко ко(н) и мѣ(л), котѣры розѣм(а) нѣ має(т) (Височани, 1635 *УС* № 62, 56 зв.); ѡ(т)че нашъ стѣи Бгѣсловѣнный... Самъ бѣдѣ якѣ мѣрѣ ѡгнѣный (Чернігів, 1646 *Перло* 22 зв.); Бѣлъ слѣ- помѣ якѣ око (серед. XVII ст. *Хрон.* 54);

г) (в орудному відм. з прийм. подѣ творить словосполученія зі значенням: бути в якійсь залежності від кого, чого, мати владу над ким): быти подѣ благословеніємъ зверхности (чиеї) — бути під благословенним підпорядкуванням (чийм): гедіоне болобане... твоа мл(с)ть... Єще(ж) и монасты(р) стѣго ѡнофріа ктитѣ(р)ства, меша(н) Лво(в)ски(х) по(д) бл(с)веніє(м) зве(р)хности нашеи все(г)да бѣдѣчи(и) напада(л), и йнокѣ(в)... по яма(х) сажалъ (Берестя, 1593 *ЛСБ* 238, 1); быти подѣ зверхностью (кого) — бути підпорядкованим (кому): котѣры(и) мана(с)ты(р) днѣевски(и) з давны(х) часовъ естъ по(д) мо(ц)ю зве(р)хностью и по(д) благослове(нст)вомъ а(р)хиепископа митрополита киевского гали(ц)кого и всея рѣси (Новгородок, 1589 *ЛСБ* 123); быти подѣ моцью (кого) — підпорядковуватися (кому): котѣры(и) мана(с)ты(р) днѣевски(и) з давны(х) часовъ естъ по(д) мо(ц)ю... а(р)хиепископа митрополита киевского гали(ц)кого и всея рѣси (Новгородок, 1589 *ЛСБ* 123); быти подѣ началомъ — перебувати під чиймось керівництвом: Бо ѡни повѣдаю(т), же нача(л)ствовати и бѣти по(д) нача(л)о(м), є(ст) вла(с)наа рѣчь мѣдрого и на(и)вы(ш)ши(и) даръ и ласка дѣа стѣго (серед.

XVII ст. Кас. 11); **быти подъ порядкомъ братскимъ** — належати до братства: Славетный а православные хр(с)тіане, иле котрый по(д) пора(д)-ко(м) бра(т)ски(м) в' мѣ(с)тѣ Львовѣ есте(с)те, при цркви ѿспѣнія пр(с)тои вл(д)чци на́шей б(д)ци и пр(с)но двѣ Маріи (Ясси, 1614 ЛСБ 451, 1); **быти подъ послушенствомъ (кого)** — знаходитися (перебывати) під владою (кого): Року 1514. Жикгимонтъ кроль Польскій, не малое войско выправивши такъ зъ Литвы, якъ и зъ Полци, до Вифлянтъ // послалъ и оныхъ ку собѣ згоldовалъ; и теперъ подъ послушенствомъ кроля Полского суть (поч. XVII ст. КЛ 74-75); маю(т) зато сѣ(м)лѣня(м) свои(м) чисты(м) досы(т) чинити по(д)лѣгъ ѿставѣ ѿ(т)ц(в)ъ // и монастыре(в) стѣ(х)... котрѣи сѣгъ по(д) послѣше(н)ство(м) и вла(д)зою Цркви стѣой всхо(д)ной (Топольница, 1616 ЦДІАЛ 14, 96, 644-645); **быти подъ правомъ** — користуватися правом: Такожъ въ томъ мѣстѣ котрый будутъ реместники, кравцы,... котрый... торгомъ ся обыходятъ, тымъ всимъ казалъ его милость подъ тымъ правомъ Нѣмецкимъ **быти** (Краків, 1507 АЗР II, 11); **быти подъ справою (кого, чого)** — перебувати у юридичній залежності (кого, чого): я то самъ вемъ, иж зема́не Житомирский... есть под справою и в присѣде воеводства Киевского (Свитязь, 1560 АС VII, 58); ѿста(в)уемъ абы по сме(р)ти родичо(в) де(т)я(м) ле(т) недоро(с)лы(м) шкоды и распороше(н)я на маетно(с)ти ихъ яко лежачы(х) та(к) и рѣхо(м) маю(т) бы(ти) по(д) справою... ѿпекѣно(в) ѿ(т) родичо(в) назначоныхъ прироже(н)ныхъ (1566 ВЛС 66 зв.);

(з *прийм.* за *творить словосполучення із значенням подружнього зв'язку*): Естьлижьбы она за мѣж пошла, тогда она маеть толко держати тотъ замокъ и имѣнье, бѣдѣчи за дрѣгимъ мѣжомъ, до живота своего держати (Вильна, 1529 АС III, 351); коли дей matka моя Юхна за князем Иваном Галичанскимъ,... была, тогда дей я,... врядником был через колко год (Галичани, 1553 АрхІОЗР 8/VI, 13); Вправдѣ,... Збислава, за королемъ Кривоустовымъ Болеславомъ была (Київ, 1621 Коп. Пал. 1014);

(з *прийм.* сѣ, со, зо *творить словосполучення*

із значенням цілості, спільності): Дело спижное на вежи... з него две голове левѣковые нижѣли ѿтѣбита ѿ(д)на голова и кольцо вынато а дрѣгаа и тепе(р) еще с кольцемъ есть (1552 ОЛЗ 159 зв.); Чи не лѣпше(ж) ѿ(т) блѣгсвеніа бѣжіа, если и ма́ло што мѣти, и со бѣго(м) всѣгды быти, ни(ж)ли ми(р)-скимъ ща(ст)е(м) са ѿбогатити, и бѣга тѣ(т) во мѣрѣ и по смрти вѣ(ч)не са ѿтлоучити (п. 1596 Виш. Кн. 244); А Павелъ святыи апостолъ упоминаетъ мовячи: 'которыхъ речей научилистеса,... тыи речи творите, и Богъ покоя будетъ съ вами' (Київ, 1621 Коп. Пал. 320); Ты оуставичне зо мно́ю е́стеса (Київ, 1627 Тр. 29);

д) (у *місцевому відм.* (зі *значенням об'єктних відношень*): ю(ж) в мѣсте бы(л) корѣць я(ч)мене за сто́ злѣты(х) чрѣвены(х) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 83 зв.); И знѣвѣ: в' твоѣмъ расположе́ню и постано-вѣнію... нехѣй тѣжъ знаѣтъ и пѣмать ѿ оубѣгихъ и я за нѣхъ рѣкѣйма бѣдѣ (Київ, 1627 Тр. 38);

з *прийм.* в (у), при, па *творить словосполучення із значенням*: перебувати в якомусь стані, у якихсь стосунках з ким): о **быти въ безмолвіи** — мовчати: Тѣтъже и на йномъ мѣстѣ та(к) мѣви(т): женѣ же оучити неповелѣваю, ни владѣти мѣжемъ, но быти въ безмолвіи (Київ, 1646 Мог. Тр. 920); **быти въ болѣзни** — те саме, що **быти въ хоробе**: Брата нашего ста(р)шего пѣна Ле(с)ка, жена время немалое в болѣзни бывши яко и сами добрѣ вѣсте прѣстависа (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 1); **быти въ бременю (въ початю)** — бути вагітно: а чуючи ся быт в томъ початю и бременю и будучи на тот час в мене, отца своего, без бытности малѣжонка своего,... ку ведомости моее, отца своего, то припустила (Володимир, 1567 АрхІОЗР 8/III, 155); **быти во владзы (чий)** — бути у здатності, владі: а и(ж) есть во владзы х(с)во(и) часѣ для про(з)бы лю(д)скои продо(л)жити и для злѣсти оукоротити (Вильна, 1596 З. Каз. 27 зв.); **быти въ выбаченю (від кого)** — вибачати (кому): Взаѣмпы(м) тежъ спѣсобомъ, малѣжѣнокъ повѣненъ нѣмощи и недостѣтки малѣжѣнки свѣои зносити, поневажъ она есть немощнѣйшимъ сосѣдомъ, и же влѣсное тѣло есть мѣжа своѣго, пови(н)на ѿ(т) ѿного быти в' слѣшномъ выбачѣню (Київ, 1646 Мог.

Тр. 921); **быти въ вѣрѣ** (чого) — вірити (у що, чому): Лѣчь тымъ и инымъ не даючи мѣсца вѣкрѣтѣмъ, статѣчности Адамѣнтови бѣдѣ въ вѣрѣ, якѡ пишетъ Бгословъ: Бѣди вѣренъ до смѣрти, и дамъ ти корѡнѣ живота (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32); **быти въ держанью** (чого) — користуватися (чим), володіти (чим), бути власником (чого): Коли бы которы(и) с по(д)даны(х)... // будучи то(г) име(н)я в де(р)жанью... а потомъ хоте(л) бы про(ч), то(г)ды во(л)но буде(т) ему... што(и)ти про(ч) куды хотячы (1566 *ВЛС* 8-8 зв.); естли бы мне Помененомѣ Иванови баби(н)скомѣ пе(р)ве(и) ни(ж)ли... ма(л)жо(н)це мое(и) придалосѣ... дме(р)ти теды по мене... Анѣна... половицѣ села бабина которое я тепе(р) естемъ в де(р)жанью... мае(т) все... де(р)жати (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); **быти въ приязни** — приятелювати: Маємъ того ведомост, иж... цар Тѣрецький..., на писме докончене намъ послал, хотечи з нами в доброй приязни быти (Варшава, 1568 *AS VII*, 304); **быти въ (при) добромъ здоровю** *див.* **быти у полпомъ (своемъ) здоровьи**; **быти въ добромъ разумѣ**, **быти цалого умислу**, **быти въ цѣломъ смыслѣ** — бути при повній свідомості, бути повністю свідомим: Я Ивашко вѣдьковичъ Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ добромъ нашомъ разумѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно... Пустынскому манастирю... отчизный нашъ островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Пінськ, 1517 *АІОЗР I*, 55); Я Ивашко вѣдьковичъ Полозовича, и зъ моею жоною... будучи... въ цѣломъ смыслѣ... записали и дали есмо вѣчно и непорушно... Пустынскому манастирю... отчизный нашъ островъ на рѣцѣ на Днѣпрѣ (Там же); **быти въ добромъ шафунку** — бути предметом розумного витрачання, бути в доброму пошанівку: Южъ в тѣтъ часъ скрынѣ с талырами, Нѣ шкатулы важныи с портѣгалѣми: Нѣ чоґо не помѡгѣтъ чловеѣд смертномѣ, Если не были в добромъ шафѣнкѣ живѡму (Київ, 1622 *Сак. В.* 50 зв.); **быти въ єднѡсти** — бути (перебувати) в згоді, у єдності (з ким): Чи не лѣ(п)ше был о въ єдно(сти) з нами бы(ти) и вѣ(ч)не жи(ти), ни(ж)ли ѡ(т)лучи(в)шисѣ ѡ(т) на(с) нагле здо(х)нѣти і поґи(б)нѣти (1599 *Виш. Кн.* 217); Ѡ приходѣ антихристовѣ: мнѡ-

гїи нѣрѡды, розно роздѣмѣють тѣи люде що нѣ естъ в' єднѡсти; з рѣмскою сѣ(т) цѣрквою апѡстѡлскою (Чернігів, 1646 *Перло* 136 зв.); **быти въ засадѣ** — засідати, влаштуувати засідку: а потомъ,... зъ большимъ людомъ и з тыми, которые по заплоткахъ въ засадѣ были, кгвалтовне... нашедъши, а зобравши моцью... войтовъ... онымъ розказали, абы, жадныхъ повинностей и посылушенства его милости отъцу Рутъскому... неодѣдавали (Київ, 1633 *КМПИ I*, дод. 543); **быти въ заставѣ** — бути заставленим, бути відданим у заставу: Продали есмо князю Андрею ... половицѣ Миркова, ѡтчизнѣ и дедизнѣ нашѣ, котораѣ была в заставѣ в сестры нашеѡ ... в полтораста копахъ грошей (Камінь Коширський, 1539 *AS IV*, 227); Взяли(с)мо ѡ(т) пѣна Павла злоты(х) єі за сѣножа(ть)..., котраѣ є(ст) в заставѣ (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 1 зв.); **быти въ затворѣ** — жити відлюдно, ізольовано: Албо мнимаєте и Никифоро(в) язы(к), котѡрого затворили є(с)те и не слышите его... такъ вѣданте, и(ж) бо(л)ше(й) тепе(р) на ва(с) крычи(т) и ѡбличає(т), ни(ж)ли перво коли в' затворѣ не бы(л) (1598 *Виш. Кн.* 310); **быти в затмѣню** — (*про місяць*) бути затмѣненим: М(с)ца авгѣста .s. вторѡй годѣны вно(ч) м(с)цѣ бы(л) в затмѣню (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); **быти в любви** (чий) — бути у ласці в коґосъ: Якъ же вѣзлюбилъ ма ѡ(т)цѣ а и васъ полюбилъ, боу(д)те жъ в любѣви моеѣ (1556-1561 *ПС* 415 зв.); **быти въ малженствѣ**; а) бути одруженим, бути замѣжною: будучи тои сестре нашої панѣи Александре в малженствѣ за першимъ мужемъ паномъ Иваномъ Болабаномъ Осекровскимъ, сплѡдила з нимъ двоє детей (Володимир, 1575 *АрхІОЗР* 8/III, 288); б) *перен.* Перебувати в духовній єдності, у згоді (з ким): И самъ Панъ, любѡ не в' телѣснымъ, але в' дѣховнымъ с' Цѣрковією ѡлюбѣницею своєю, в' вѣчны(м) найдѣтсѣ бѣти малже(н)ствѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 925); **быти въ мирскомъ житии** — жити свѣтськимъ життямъ: Покажѣте(ж) ми ѡ зґѡдѣ важдѣчи, где котѡры(и) з ва(с) в ми(р)скомъ жѣтїи бѣдѣчи, // ѡны(х) ше(ст) заповѣде(и)... са(м) собѡю испо(л)нилъ (1598 *Виш. Кн.* 272-272 зв.); **быти въ мѣрѣ** (з ким) — перебувати в мирних, дружніх стосунках (з ким): Вѣдали єґѡ Снѣ Мѣрина,

члка живого бѣдѣчого з' нѣми в' мѣрѣ (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 123 зв.); **быти вѣ молчанью** — не висловлювати претензій, мовчати: Хто бы ѿ име(н)е лежа-чое да(в)но(ст) земскую деса(т) ле(т) в мо(л)ча(н)ю бы(л) не позыва(л) ани листо(в) ѿпомиа(л)ны(х) не бра(л), ѿста(в)уе(м)ъ и(ж) таковы(и)... вечне мо(л)ча-ти має(т) (1566 *ВЛС* 57); **быти вѣ моукахъ** — мучитися: оумрѣ тѣжъ и бѣгатыи и в' пѣклѣ по(д)неслѣ ѿчи свой кѣли южъ былъ в' моукахъ и оуздѣрѣлѣ авраама здалека и лѣзара (1556-1561 *ПЕ* 294); **быти у неволи** — бути в неволі: Вы будете у неволи, али скорбѣ ваша на радусть ся оберне(т) (XVI ст. *НС* 206); таа [молитва] абѣвѣмъ на(дѣ) всѣми рѣчами панѣте(т), таа в' неволи бѣдѣчи(х) выкѣ-пѣ(т) (Київ, 1634 *МКСВ* 313); **быти вѣ ненависти** (кому, у кого) — бути ненависним комусь: И боудете зражени ѿ(т) родитилей и ѿ(т) брѣтій и ѿ(т) ближних прѣтелей и замордую(т) з васъ нѣко-торы(х). и боудете всѣмъ в ненависти (1556-1561 *ПЕ* 314 зв.); тогды вѣдадѣ(т) ва(с) на фрасѣ(н)ки, и оубю(т) васъ и бѣдете в ненависти оу всѣ(х) наро-до(в) (Вільна, 1596 *З. Каз.* 25); **быти вѣ облеженію** — бути (знаходитися) в стані облоги: тѣежъ мѣсто ...презъ три лѣта в' та(к)ъ окрѣтномъ облеженію бѣдѣчое, же з' зѣмна, голодѣ, и повѣтра, потрѣкротъ сто тѣсачій людѣй в' мѣстѣ пооумира(л)о (Київ, 1625 *МКСВ* 128); **быти вѣ опеце** (чий) — бути під чиєюсь опікою: и показалѣ привилей господарскій, ... гдѣ его королевская милость писати рачитѣ, ижъ што который монастырь... былъ вѣ опеце от-ца владыки Луцкого, тогды тотъ монастырь дати его королевская милость рачилѣ... отцу Феофану, до живота его (Луцк, 1580 *АрхІОЗР* 1/1, 147); **бы-ти увѣ отказе** (кому і без додатка) — відмовляти, забороняти (кому): И выехавши нам весполѣк зъ Их Милостью, ѿбсылали есмо князя Коширского разъ и два, абы кѣ правѣ из сѣдами своими на землю к намъ выехал и князю Ковелскомѣ ѣ в отказе был (Милянѣвичі, 1530 *АС* III, 367); князь Богуш, пер-вей сего за позыванем... ѣ посягане землѣ и о мно-гих кривдах и шкодах, о што отецъ архимандритъ позвы нашими его перед нас позывал, у праве не ставши, отозвался до сейму, а ему быти ув отказе не хотел (Луцк, 1537 *АрхІОЗР* 1/VI, 25); были по-

звы... ѿ пла(ц) в мѣсте луцкомъ которы(и) я кос-те(л) косте(л)ны(и) на тата(р)ско(и) дѣлицы быти меную ѣв отказе бы(ти) ме(л) из некоторы(х) при-чи(н) слу(ш)ныхъ (1563 *ПИ* № 19); **быти вѣ пар-канѣ** — бути огорождением парканом, знаходитися за огорожею: зѣ допущеня Божого... зо Вторка на Середу, вѣ нѣчи за сей все тое мѣсто Володимѣр-ское, што вѣ парканѣ было, ... погорѣло (Вільна, 1564 *РЕА* II, 131); **быти вѣ плюгавствѣ** — амо-рально жити, покривати себе ганьбою: а кто естѣ в плюга(в)ствѣ, неха(и) ещѣ плюгавѣе (Вільна, 1596 *З. Каз.* 21); **быти вѣ поготовѣ** — бути готовим: Чоудовалоса нѣбо, страхала са зѣ(м)ла, и виши(т)ко сѣтвореніе было в поготовѣ загоубити виши(т)кихъ Жидѣ(в) (XVI ст. *УЕ Трос.* 61); **быти вѣ покои** — бути (перебувати) в спокоі, мирі, безпеці: Оузбѣр-еный рыцѣрѣ з гѣлымъ мечѣмъ гѣтовый до бѣи, абы ѿ(т)чизна и рѣчъ посполитаа была в покои (Дер-мань, 1603 *Нал. на г. Остр.* тит. зв.); **быти у пол-номъ своемъ здоровьи**, **быти вѣ (при) добромъ здоровію**, **быти цѣлый на здоровіи** — бути цілком здоровим, бути при доброму здоров'ї: Я... из же-ною своею... будучи у полномъ своемъ(!) здоровіи... чиню знаменито симъ моимъ листомъ, кому ся его усхощѣтѣ видѣти, чили чтути слышати (Київ, 1507 *АрхІОЗР* 1/VI, 10); Я Михайло Павша, посполито с моею жоною..., будучи у полномъ своемъ здо-ровьи..., чинимъ знаменито симъ нашимъ листомъ, кому ся // его усхощѣтѣ видѣти (Київ, 1512 *АрхІОЗР* 1/VI, 16-17); Я маючи в том доброе бачене и бѣдѣчи цѣлый на здоровіи и на смысле моем... ѣчинил есмо тотъ запис и записѣю тѣм моимъ листомъ жонѣ моеѣ... тѣю сѣмѣ пѣнажнѣю сем тѣсач зо-лотыхъ (Краків, 1539 *АС* IV, 177); Лешко Марьковъ бы(в)ши в добро(м) здоровію признава(т) добро-во(л)не женѣ своеѣ иже має(т) при ню(м) два во-лы и три коровы (Одрехова, к. XVI-поч. XVII ст. *ЦДІАЛ* 37, 16, 15); Та(м)же пытали(х)мы е(г) ѣ то(т) ча(с) если хоче(т) заховати то(т) тестаментъ которы(и) ѣчини(л) за добро(и) памати своѣѣ при добро(м) здоровію будѣчи в року афѣѣмъ. ѿцѣ ле-во(н)ти(и) повѣдѣлѣ же... потвѣ(р)ди(л) его в то(т) ча(с) (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 3); **быти вѣ по-слушенствѣ, вѣ послушенствѣ быти** (чого) —

підпорядковуватись, підлягати (чому-небудь): которое подаванье замковое отъ его милости пана воеводы, або иншихъ подавецъ, рачи ваша милость ...таковымъ попомъ словомъ своимъ господарьскимъ грозне розказати, ижъ бы они въ послушнѣствѣ были вряду Софійского (Київ, 1556-1568 *АОЗР* I, 301); Иѡ але(к)сапдръ мл(с)тию божию воево(да) господа(р) земель молдавскихъ Славе(т)ны(м) папо(м) ме(с)чано(м) львовски(м) вси(м) посполите што су(т) в послуше(н)стве закону грече(с)кого (Сучава, 1558 *ЛСБ* 24); **быти въ посромоченю** (для чого) — бути осоромленим, бути позбавленим честі (перед чим): И штѡ жъ то естъ, жебы дла крѣжа срѣбного, и дереванѡго быти в посромоченю (Київ, бл. 1619 *О обр.* 48); **быти въ початю див.** **быти въ бремсню;** **быти в почтивости** — бути в пошані; (*в активній конструкції*) поважати: попева(ж) было ѡ(т) жидо(в) има твое в почтивости, а що тыжъ хотѣ(л) тое завше оучини(л) хс̄ (к. XVI ст. *УС* № 31, 133); **быти въ прѣательствѣ** — приятелювати, бути в дружніх стосунках: ѡболокъ егѡ въ [о]дѣпа свѣтлое и ѡтосла(л) его ѡпать до пилата были бо межи собою иродъ с пилатомъ в тыа дни въ прѣательсѣтвѣ (1556-1561 *ПЄ* 325 зв.); **быти в радѣ** — радитися, змовлятися: Въ ієр(с)лѣмѣ на ты(х) мѣ(ст) осіаль дх̄ нечисты(и) ср(д)це юдашево которы(и) потаеми нѣ ѡ(т) іса ѡ(т)шель, видачи иже жидове посполд в радѣ были и гадали ѡ томъ яко бы го могли поиматъ (поч. XVII ст. *УС* № 256, 6 зв.); **быти въ радости** — радіти: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои па обѣдъ свой, а осужденіи абы мучилъ, и тые, которыхъ па обѣдъ позвано, въ радости суть (1603 *Пит.* 63); **быти в ростырку** — жити у ворожнечі, незгоді: Те(ж) кгда бы з ненави(с)ти и немилости на обе(д)ве стороне та(к) му(ж) яко и жопа, будчи в росты(р)ку зъ яки(х) ко(л)векъ причи(нг) ѡде(н) другого приправи(л) ѡ го(р)ло и замо(р)доваль... таковое... замо(р)дованіе сынове... маю(т) до вряду ѡповедати и ѡжаловати (1566 *ВЛС* 90); **быти в свѣцкомъ стагѣ** — бути світського людиною: Притомъ и я самъ ѡ(д)ве(л): Ва(ш) такъ еще в свѣцкомъ стагѣ бѣдчи, якѡ тежъ встѣпѣвши в стагъ зако(н)пичій духов-

ный // гѡйне естемъ добродѣйствы приѡздоблены (Київ, 1630 *Траг. п.* 6-7 пенум.); **быти в смиреніи** — жити в покорі: Альбо ачей бы еси показал... ученика,... который... всю философию небѣсное мудрости — в смиреніи быти — изобразил и научил (1608-1609 *Виш. Зач.* 226); **быти въ смутку** — сумувати: И яко царъ призываетъ приятелей и други свои па обѣдъ свой, а осужденіи абы мучилъ, и тые, которыхъ па обѣдъ позвано, въ радости суть..., а осужденницы въ темницы затворени въ смутку суть (1603 *Пит.* 63); **быти в согласіи** (з ким) — бути в мирі, в злагоді; погоджуватися: знат ѡ(т)сюду что Рогоза не был еще в согласіи зъ ними (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36, на полях); **быти въ стане панснѣскомъ** — бути неодруженою, незаміжною: понявѣши собе за малъжонѣку помененую небосчѣку... за усиленнымъ стараніемъ своимъ, есче въ стане паненѣскимъ будучую,... коли ...небезпеченѣства... козацкіе наступовали... малъжонѣку свою... умыслне в дому покинулъ (Луцьк, 1649 *АрхАОЗР* 8/III, 617); **быти въ страху** — боятися, бути переляканим: а коли плыноули того часоу былъ оусноуль и пришла боура и вѣтры на ѡзеро ажъ и волѣны са в лодю вливали, такъ иже въ велико(мъ) страхоу были (1556-1561 *ПЄ* 248); Ажъ и са(м) Цесаръ Тѣрскій былъ в великомъ страхѣ: Бо мѡ чотир'пѣдцать тѣсачъ тамъ людѣ збилъ (Київ, 1622 *Сак. В.* 45); **быти в таинѣ** — бути утаємниченим, знати про що: а ты кгда пости(ш) нама(ж) головѣ свою и лице свое оумы(и), абы са не оуказа(л) люде(м), же постѣшъ, але ѡ(т)цѣ твоємѣ котѡрый є(ст) в та(и)нѣ (I пол. XVII ст. *УС Кан.* 38); **быти у трвозѣ** — хвилюватися, переживати, тривожитися: в то(и) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарѡвъ великое мнозство розсѣялося было... наве(т) са(м) король... у велико(и) трвозѣ былъ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167); **быти въ тѣснотѣ** — перебувати в скрутному становищі: Мѣсто зѣсь в великой было тѣснотѣ и недостатѣкѣ потребѣ чловѣческихъ (Київ, 1627 *Тр.* 668); **быти в уживаніи** (чого, що) — бути в чіємусь вжитку; користуватися (чим): я за тымъ влитѣмъ права, и подагѣ(м) мне вradoвы(м) ѡ(т) пана крыницкого тыхъ имене(и) в споко(и)номъ де(р)жанью и

дживанью былъ (Кременець, 1583 *ЛНБ* 5, II 4045, 31); также и на другій записъ мне самой служачій тысячи шести сотъ двадцати двох золотых полских, взглядом которого права небожчикъ и зо мною посполу былъ у спокойномъ уживаню аж до смерти (Луцьк, 1606 *ИКА* дод. 109); в⁴ Раѣ вино в⁴ оуживаню не было, не было и маѣсо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66); Бо що ко(л)ве(к)... вымысли(т) и поважи(т)са доподобати собѣ еде(н)... чого анѣ было в⁴ дживаню; то все або на(д) потребѣ е(ст), або з пыхи походѣе (серед. XVII ст. *Кас.* 3); быти въ утиску — бути пригніченим, сумувати: печалѣю, вѣти(с)кѣ естемъ (1596 *ЛЗ* 67); Печалѣю: Вѣтискѣ естемъ, пекѣса (1627 *ЛБ* 81); быти у хоробе (форобе) — хворіти, бути хворим: князь Иванъ... ещо за живота своего, бѣдѣчи в хоробе своей, с которое са вѣжо николи не надевал здоровымъ... бити, жонѣ свою ... в опеку подал князю Костантиноу... Острожскомѣ (Вільна, 1546 *AS* IV, 450); князь Андрей присылал к намъ сына своего... поведаячи, штожъ он з Божего допѣщена тых часовъ естѣ в форобе (Петрків, 1527 *AS* III, 319); быти цѣлый на здорови *див.* быти у полномъ (своемъ) здоровьи; быти въ целости, быти у цалѣ, быти у цѣлѣ — залишати в цілому (що), зберігати неруханним, зберігати в такому вигляді, в якому воно було: скоро по забитю малжо(н)ка моего... домъ и мае(т)но(ст) мѣжа моего... злѣцы(л) бы(л)... князь ку(р)пски(и) слѣджебникѣ своемѣ есифѣ патомѣ // торокановѣ до часѣ пи(л)новати абы таа вса мае(т)но(ст) была вцелости (1583 *ЖКК* II, 139-140); у всихъ тыхъ оконъ оболони шкляные естѣ уцалѣ (Локачі, 1593 *Арх/ОЗР* 1/1, 368); рокѣ аѣпи авѣгста 1 днь в сѣботѣ были мещанѣ в монастыри... а была того причина же ѡ(т)цѣ леѡ(н)ти(и) занѣджда(л) и пытали е(г) все е(ст) в цѣлѣ монасты(р)ское (Львів, 1579-1588 *ЛСБ* 1034, 2 зв.); быти на вдовемъ столцы — перебувати у вдовиному стані, залишатися вдовою, щонайменше протягом шести місяців після смерті чоловіка, щоб не втратити спадку, записаного їй чоловіком: а кгдабы княгини Алесандра, бѣдѣчи на вдовем столцы, с того свѣта сошла, тогда Тѣров и Тарасов маѣт прийти на княза Илю..., // которомѣж князь Ила бѣдет повинен

дати ѡдно три тисачи коп материзны его (Неполоничі, 1531 *AS* III, 386-387); А если бы Панъ Богъ на мене смерть допустил, тогда она на тое своеѣ оправѣ на третее части замку и места Шумбара..., маючи от мене симъ моимъ листом записано, будь на вдовѣемъ столци, або и замужъ пошедши, спокойне держати (Шумбар, 1552 *Арх/ОЗР* 8/III, 29); быти на папѣжствѣ — бути папою римським, перебувати на папському престолі: Претожѣ, абысь вѣдалѣ, де и въ Римскомъ костелѣ предѣ тымъ органѡвъ не бывало, але то не рихло потомъ папѣжъ Римскій... который былъ на папѣжствѣ лѣтъ 14 будучи уведѣнъ отъ деликатѡвъ Влоскихъ... спѣване зъ органами въ костелѣ постановилъ (1603 *Лит.* 84); быти на потребе (кого) — бути на чийх послугах, бути в чиемусь розпорядженні: па(н)жда(н) чи(р)ски(и)... визна(л)... и(ж) за прида(н)ѣм... врядовы(м) быле(м) на по(т)ребѣ... князя а(н)дрея... до за(м)кѣ кове(л)ского на ѡгледа(н)ѣ покраде(н)я рече(и) (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 95); па(н)де(м)янѣ мокре(н)ски(и)... вы(з)на(л)... и(ж) рокѣ тепере(ш)ного... быле(м) на потребе... пѣна ивана (Володимир, 1578 *ЖКК* I, 99); быти на смертельной постели — бути (перебувати) у передсмертному стані; перед смертю: а инший ниhto в то встѣпѣ некоторыми причинами мети не маѣтъ, бѡмъ иншомѣ никомѣ... жадныхъ листовъ... не давала..., а две части в сѣме пенезей, в верхѣ писанѡя заставля и... волею моею, бѣдѣчи на смертельной постели моеѣ, потвержаю (Луцьк, 1545 *AS* IV, 419); быти на тѣлѣ хорѣ — бути хворим, нездужати: будучи на тѣлѣ хорѣ, але за доброе памѣти розуму и по своей доброй воли..., далѣ на церковъ... тое преречѡное властное имѣнѣ куплю свою, селищѡ Вишенки (Варшава, 1571 *А/ОЗР* I, 183); быти при памѣти — бути при пам'яті, при свідомості: я... Макгдалѣна Деспѡтовна... // не будучи ни черезъ кого намовѣпа... але по своей доброй воли и будучи при памѣти... тое все... дарѡванное... записую ... сыну моему (Сильце, 1531 *Арх/ОЗР* 7/1, 29-30); Коли бы хто на речи свои рухомые або на имѣ(н)я набытые хоте(л) тестаѣ(н)т чинити, тогда таковы(и) бу(д) здоро(в) а(л)бо хо(р) коли бы то(л)ко бы(л) при добро(и) памѣ(ти) моѡ(н) буде(т) речи свои

име(и)е набытоє... ω(т)казыва(ти) кому хочеть (1566 *ВЛС* 75 зв.); ве крви быти *див. КРОВЪ*; въ рука(х) быти (чиіх) *див. РУКА*; въ слѣпотѣ быти *див. СЛѢПОТА*; (самъ) в собѣ быти *див. СЕБЕ*; на хлебе быти (у кого) *див. ХЛѢБЪ*.

3. (з предикативним членом-прикметником) бути: а) (у називному відм.) Єстли з низкого родѣ посполитый человекъ приходит для своих цнот кѣ вышней чти,... заправдѣ достойна ест ωсвещеностыи княжества для мѣжства высоких заслѣг чтам и розмноженьемъ заплаты давнит (Городно, 1507 *АС* III, 49); Бѣра была великаа (1509-1633 *Остр. л.* 128 зв.); И Завиша к томѣ мовил, иж ѡн завжды ... кѣ отказѣ имѣ был готовѣ (1533 *АС* III, 410); Земѣла по полемъ... мешчапомѣ на пашышо зда(в)на // была вольна (1552 *ОКан. З.* 24-25); его милост... только того просилѣ, абы того постерегли, яко бы он з личбы был волен (Луцьк, 1569 *АрхІОЗР* 8/III, 127); А такѣ хочемѣ мѣти... абы вѣрности ваши... ему поступили и иные всякие доходы... отдавали ...и ни въ чомѣ тому дворянинови нашому противни не были (Торупь, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 66); А молячи ся не будѣ многомо(в)ные яко погане (Хорошів, 1581 *Є. Нег.* 6); той ангело(к) малюхны(и) естѣ (к. XVI ст. *Розм.* 57); та(к)же кто боуде(т) раппы(и) яжѣ ведренецъ и прикладаи // до роны (!) здравѣ боуде(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 4-4 зв.); Коумѣа сибилла... была старѣ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 76 зв.); От которого бою и зранѣня неведати, если жив будет (Бориспіль, 1615 *АБМУ* 10); Пѣвна бѣдѣть: Же пать раінь помѣнати хвѣхъ, мѣти бѣдѣшь пать змыслѣвъ кѣ бѣтвѣ готѣвыхъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); А зъ ихъ всѣхъ, Магдалена естѣ найшасливѣшая (Львів, 1630 *Траг. п.* 176); Такѣ есѣ Великѣ и Чѣдепѣ ѡ Бже мѣи (Чернігів, 1646 *Перло* 68 зв.); Не могѣ самѣ держатѣ всегѣ люѣдѣ тогѣ, бо мѣгѣ тѣжкѣи естѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 133 зв.); быти готовѣ *див. ГОТОВЪ*;

б) (в родовому відм. з запереченням або у складі додаткових речень): А що ж не ест противного в церкви ему от мала аж и до велика? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); Смертѣлпый тѣло(м) естѣсь, не-смертѣлпый дѣнею боудѣчи, розмышлѣи що естѣ смертѣльного тѣлѣ (Острог, 1614 *Тест.* 165); Иле що

есть радѣстного, тоу вспоминаю (Львів, 1616 *Бер. В.* 83); Єліка прелюбѣзнаа: штокоблѣ(к) естѣ прѣемного (1627 *ЛБ* 35);

в) (в орудному відм.): а еслибы которы(и) з насѣ хоробою вымовляти(с) хотѣлѣ и для хоробы не прибы(л) тогды... мае(т) пе(р)вѣ(и) присагѣдѣчинити яко справе(д)ливѣ бы(л) хворы(м) (Берестя, 1590 *ЛСБ* 164); Стара(и)са завше дѣчтивѣ мешкати и бѣдѣ добры(м) и цнотливы(м) (к. XVI ст. *Розм.* 64 зв.); на зѣгромаже(и)е до нѣго люѣдѣ бѣгбойныхъ... котѣрымѣ то и дрѣкарѣню придалѣ, абы двоѣко и троѣко пожитѣчными цѣркви и вѣрѣ стѣи были (Дермань, 1603 *Охт.* 12); а прѣто боудѣ послоушны(м) сѣиу ѡ(т)цѣвскихъ мои(х) слѣѣвъ, абысь и самѣмѣ собѣ былѣ пожитѣчны(м) (Острог, 1614 *Тест.* 177); Кто коблѣвѣкѣ еднѣкѣ гды проти(в)ко добродѣеви невѣдѣчнымѣ бѣдѣть, ѡ(т) всѣ(х) ѡгѣломѣ заслѣдѣгѣть нагѣнѣнь бѣити (Київ, 1631 *Тр. П.* 5 пенум.); тѣе котѣрыѣ ѡбѣ(и)ными были з охотою до скры(и)ки за ве(с) рокѣ ѡ(д)дали (Львів, 1637 *ЛСБ* 1043, 48); А проси(м) бѣга и тебе абы есѣ былѣ ласкавы(м) прѣятеле(м) во(и)ску запоро(з)ко(мѣ) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. 11); Котѣры(и) то прѣречѣны(и) П: Стефанѣ ... на ложу отпочываючы, але еднѣкѣ на умысли будучы добре здоровы(м),... такѣ свою остѣтнѣю волю,... распѣражае(т) (Холм, 1648 *Тест. ст.* 470); Яко з давѣныхъ часовѣ такѣ и тепе(р) его ца(р)скомѣ величѣ(с)твѣ есѣтѣсьмо прѣхильными (Переяслав, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 38); быти готовыми *див. ГОТОВЪ*.

4. (з предикативним членом-дѣеприкметником) бути: а) (у називному відм.): а кто бы сѣ покѣдсилѣ «нашего даанѣа і потвѣрѣженѣа порѣш»ити, таковыи да естѣ проклат ѡт господа бога (Сучава, 1503 *Cost. S.* 261); просил есми... панѣв Их Милѣсти, котѣрыи сѣт в сем моем листѣ... выпѣсѣаны абы Их Милѣсть печѣти свои... приложили (Луцьк, 1511 *АС* III, 92); сѣма пѣзѣ(и) сто копѣ гроше(и)... всѣ спо(л)на вѣцѣлѣ ѡ(т)дѣана и до рѣкѣ наши(х) дошла естѣ (Київ, 1537 *ЦНБ ДА/П-216*, 76); А ещѣ... ближе(и) кѣ замѣкѣд... дѣчинѣнь естѣ валѣ (1552 *ОКан.З.* 19); Стѣну(в)ши ѡбли(ч)не... бѣ(и)дуци непрѣмушѣны(и)... ѡлѣкса сѣпѣ ва(с)ка роже(ж)ча(т) ... зѣзна(л). и(ж) выпѣсуѣ(т)са са(м) себѣ...

та(к) з дѣдовизны я(к) // и з баби(з)ны (Одрехова, 1577 *ЦДИАЛ* 37, 1, 5-5 зв.); Писа(л)... па(н)... єзе(р)-ски(и),... и проси(л)... абы то(т) униве(р)са(л) кро-ля... был публикава(н) и ѿ(б)вола(н), што є(сть) публикава(н) и (в) книги за(м)ковые єсть записанъ (Житомир, 1582 *АЖМУ* 44); ѿра(д) па(с)ты(р)ски(и). приподоба(н) є(ст) лихтарови дла того и(ж) має(т) светити пере(д) лю(д)ми яко ла(м)па (XVI ст. *КАЗ* 597, на полях); и придали єи до села хащованъ ко цркви стго храма михаила а ктобы ма(л) ѿ(т)дали-ти да бѣ прокла (Волосянка, к. XVI ст. *ЗНТШ* XIX, *Misc.* 4); Будможъ теды нинѣ, въ Пану розвеселены (Львів, 1630 *Траг. п.* 177); ѿ таковой славѣ ... самыи Аггловѣ Бжїи задивѣють сѧ, ибо тог(д)а дѣша стѣ(х); всѧ бѣдетъ наполнена свѣта бо(з)когѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 164); Пожѣрта єсть теды всѧ трава земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 87 зв.);

б) (в орудному відм.): а остатокъ тыхъ пенезей, на тую дорогу будучы отъ его королевское милос-ти посланнымъ, зъ собою есми взялъ (Краків, 1595 *АСД* I, 197); А тѣю працѣ нашѣ прїимѣте вдѣчнє: в' ней и в' законѣ бжѣмъ про(ж)нѣючими не бѣдѣ, подлѣгъ Дв(д)а (Київ, 1620-1621 *МІКСВ* 32); Ина́чеи выслѣханы(м) не бѣдетъ вѣдлѣгъ свѣдо́цтва Єв(г)л-скогѡ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

5. (з предикативним членом-числівником або кількісно-іменним словосполученням): ты ли еси еди́нь прише́лецъ до ієр(с)лима и не довѣдалъ ли сѧ еси ѿ тыхъ рѣчахъ, которыи сѧ в немъ ты(х) то днѣи стали (1556-1561 *ПС* 337 зв.); розказала(м) тобѣ абысь пришо́лъ ѿ четвертой годинѣ, тєразъ близко єсть шостаѧ. повѣжъми гдєсь былъ (к. XVI ст. *Розм.* 7); а чолові́къ ко́ждый є(ст) бо-лѣто, и нашѣмѣ рѣдови єди́нь єсть прѣдокъ (Ост-рог, 1614 *Тєст.* 144); а ѿ(д) нѡвостєй котѡрыє стар-ожи(т)нѣю цркви стои на́кѣ, и цвѣчѣнѣ немалъ погасѣли, ѿ(д)стѣпѣмо; абы црковъ Х(с)ва на земли ѿ(д)на была (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отєх.* 19 зв.); Прето мы до тои мл(с)ти вѣрны(х) хвѣ(х) За-тягаючи, не нѡвы(и) якѣй порѡдок алє... с почѧ(т)-кѣ сѧмого за ап(с)ло(в) оучѣнєный... Гдє всѣ(х) сѣрдцє и дѣша єди́на была: мо́цѣ прєпа(и)стѣшагѡ Дѣхѧ становимо (бл. 1623 *ПВКРДА* 1-1, 38); Реклѣ... г(с)дѣ... тѡй м(с)цѣ вѧмъ почѧткомъ м(с)цєвъ, пѣр-

шымъ бѣдѣ мѣжи // мѣсѣцами рѣкѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 88-89 зв.).

6. (з предикативним членом-займенником або займенниково-іменним словосполученням): алє часѣ жѡдє(н) не пытѡйсѧ абѡвѣ(м) не вѧша єсть рѣчь ро-зѣмѣти часы, и лѣта (Вільна, 1596 *З. Каз.* 26 зв.); Г: Которѧ єсть година И: двѧна(д)цѧтѧ (к. XVI ст. *Розм.* 6 зв.); "Ти ли мѧ изгониш от моеє давно уфундованное обитєли и да знѧєш ли, — молвит, — ктѡм я єсть" (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); Liboy O buhme tot bo szȧraia Sukmȧna byłȧ tȧ-kaia (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Фотїѧ и знѧємъ, и нашѣ єсть, иже мєжи нимъ и св. Игнатїємъ распрѧ... была признаваемо (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 747); Бжѣ дѡкѣю тобѣ же не єстє(м) такѡвый якѡвыи сѣтъ иншѣи лѣдє (Київ, 1637 *УС Кал.* 1); сє азъ Гїи мѡй, и дѣти мѡй, що(с) ми дѡлѣ ѿ(т) мѣра, твои соу(т) (Чернігів, 1646 *Перло* 5).

7. (з предикативним членом-прислівником): и за-сѧ пере(д) нами тыи старѣци рекли ты(м) сугра-ни(ч)никѡ(м) вы сѣграни(ч)ники што были єстє за-брали сосѡ(н)є стѡго нико́лы ка(к) тѧя землѧ по-пѣстє была (Овруч, 1513 *ЦДІАК* 220, 1, 4); И княз Ковелский повтѡре перед нами светки годныи ста-вил и сам кѣ присѧзє поготовѣ был (Милянѡвичі, 1530 *АС* III, 368); Дєрево которѡє на бѣдова(н)є замѣкѣ того... припроважѡно лєжитъ покидѧно тамъ же на(д) водою не єсть далєко ѡтѣ берега (1552 *ОКан.З.* 19); пото(м)... члѣки... цркви пѣсту дѣчинили, в не(и) же хвала бжїѧ чѧ(с) немалы(и) не бывѧетъ, што єсть бгѣ ме(р)зко и ра(з)стлєниє храма бжїѡго (Замѡстѧ, 1589 *ЛСБ* 113); виждѣ вєжд мѣйскую если не мылѡсѧ заправды позно бѣдє(т) нижѣ приѣдемѡ (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); Отчє, да бѣдут вси єдино, яко же мы єдино, то тєды да бѣ-дєт и Русь лжѧ! (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160); От-колѣ, заистє, явнє єсть, же той, котѡрый не єсть въ члѡнкахъ Христовыхъ, христїѧнского збѧвєнѧ мѣти не можєтъ (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 488); то єстѣ бѡрзѡ прїємно... Люби ближнєго своєго якѣ самѣ сєбє (Київ, 1637 *УС Кал.* 484); и оужє близъ бѣло же двѣри вѣломили (серед. XVII ст. *Хрон.* 31); во(л)но южъ єсть и бѣдє поменєнымъ ѡсобѡмъ ты(м) млыномъ яко южъ власънымъ шафовѧтъ и

продать (Житомир, 1647 ЦДІАК 11, 1, 12, 31 зв.); а на вози, которихъ было подостатьку, овъса копъ двѣсте шестдесят (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 117).

8. (з предикативним членом — дієслівною формою на -но, -то): а на(и)мѣеть сторожовъ до замкѣ староста с пенязе(и) кликовщины што мещане складають... яко ниже(и) описано естъ (1552 ОЧерк.3. 7 зв.); а та(к) в ты(х) вси(х) рѣча(х) ѡпоминае(м) ва(с) абы ся есте не противили и(н)ши(м) люде(м) которыи су(т) зведены ѡ(т) ѡста(в)... але абы е(с)те и(х) выпо(л)няли я(к) звѣка бого(м) дано е(ст) (Васлуй, 1561 ЛСБ 34); а прійде(т) а(н)тіхри(ст) тогды, гды ... //... все камѣ(н)е ро(з)мѣта-но бѣде(т) (Вільна, 1596 З. Каз. 68 зв.-69); ѡцѣ па(к) его и мѣти дивовѣлиса тѣмоу што естъ повѣдано ѡ немѣ (XVI ст. УЄ Літк. 2); в описаню живота его о листахъ або о удаванюся до папежа не естъ ничого написано (Київ, 1621 Коп. Пал. 614); для лепшого вери... обѣ сторонѣ дали собѣ до книг меских...записат, що ест записаню (Бориспіль, 1637 АБМУ 16).

9. (у формі дієприкметника із значенням ставати ким, наставати, бути (ким) після кого з іменною частиною, вираженою різними відмінками або тільки логічно): воленъ его милость и по немѣ будучиі его наслѣдки то село розширити и осадити (Новгородок, 1518 АЮЗР I, 59); и маєт тое имене игуменъ теперешний и по немѣ будучий... держати (1536 АрхЮЗР 7/1,72); Єп(с)кпъ, же града того пнѣшній и по немѣ бѣдѣчіе, має(т) имѣ сѣденика благословіти, егѣ же сами себѣ избѣрѣтъ (Львів, 1591 ЛСБ 157); абы ся жаденъ зъ будучихъ по мнѣ не оповажилъ одбирати (Фольварк, 1606 НЗУжг. XIV, 226); И я,... все тое отдаю до монастыря моего Батуринаского, даю такъ онимъ отцемъ, яко и наступцомъ, по нихъ будучимъ (Київ, 1636 АИМЗМ 5, № 1).

В. (у складі додатка): (у формі інфінітива): И рѣкъ не ѡ(т) вѣсь а то маю, але бѣдѣчи в неволи обрѣкавса быти католикомъ, аже бы мене высвободилъ бгъ з неволи (1509-1633 Остр. л. 129 зв.); Прото жедаем Ваше Милости брата и приателя нашего, абы Твоѣ Милость рачил то... вчинити и ...з нашею рѣки судею быти (Вільна, 1538 AS IV, 132); козакомъ ву(и)ска... запоро(з)ско(г) которыи)

се е(д)но менуе(т) бы(ти) козако(м) А товаришомъ нѣши(м) в Жо(р)нищахъ (Корсунь, 1595 ЛНБ 5, II 4048, 113); есьли(ж) да(л) ти бѣ быти пано(м)... а проси(т) та оубогаа сирота для бѣ оучині възми его наоучи его (к. XVI ст. УЄ № 31, 183 зв.); А если бы которыи з межи старшы(х) брато(в) яки(м)-колве(к) ѡбычае(м) зна(и)шо(л)ся быти выступны(м)... має(т) быти старшыи(и) двояко... каранъ (Львів, 1602 ЛСБ 369); Еще и ѡ(т)тѣль, мѣлисмо до слѣдшности побѣдкѣ Гдѣсмо припоминали собѣ хвалѣбный ѡный оу Пѣрсѡвъ звѣчай, который ново-обраномѣ Крѣлеви своѣмѣ, то за оупомѣнокъ ѡфѣровати старали, що бы найпрѣмнѣйшого ѡномѣ быти розмѣли (Київ, 1648 МКСВ 348).

III. (допоміжне дієслово в аналітичних формах дієслова) 1. (у складі перфекта) а) (з допоміжним дієсловом у повній формі): а по наше(м) животѣ, кто бѣде(т) г(с)п(д)рѣ нашеи «земли»..., тот би емѣ непорѣши(л) нашего даанія и потвѣрж(д)енія, але що би емѣ оутвѣрди(л), за нѣже есмы емѣ дали и потвѣрдили, за его правѡвѣрнѣю слѣжбѣ (Єучава, 1506 Cost. DB 45); А для лепшого справедливости и твердости сего нашего листа, верхѣ писаных, речей и печат есмо свою приложилъ к семѣ моему листѣ (Луцьк, 1511 AS III, 92); Я станицла(в) фаличе(в)скии(и) старо(с)та кремене(ц)кии(и) про памѣ(т) казали есмо в книги записати (Кременець, 1542 ЦДІА Лит. 1280, 1, 1360); Жада(л) на(с) па(н) григоре(и) сенюта абы(х)мо ему по бли(з)кости его тую две части име(н)я... застави(ли) есмо (Дубно, 1559 ЛНБ 103, 18/Іс, 1956, 55 зв.); Я степа(н) кунашеви(ч) ко(р)нищкии(и)... из ма(л)жо(н)кою... позычили есмо руками нѣшими посполиты(м)... ѡ... пана богдана покотила... по(л)тораста ко(п) гроше(и) (П'ятигорщин, 1572 ЛНБ 103, 459/IIIс, 124); на што повторѣ позволяю и позволи(л) естъ емѣ (Одрехова, 1573 ЦДІАЛ 37, 16, 2); домъ мо(и) домъ моли(т)вы буде(т) назва(н) всимъ народомъ, а вы есте ѡчинили еє яскинею збо(и)цовъ (Хорошів, 1581 Є.Пег. 48 зв.); И поймали есте того попа и вывели есте его вон из мѣста (Львів, 1605-1606 Перест. 44); Прицѣпиль са есї: привазѣлъ са есї, стоиши (1627 ЛБ 100);

(у складі дієприслівникового звороту): мы ми-

ха(и)ло... а(р)хиепи(с)ко(п) митрополитъ киевъ-ски(и) галицьки(и) и въсея рѣси... вгляндѣши есь-мо в привиле(и)... то(т) привиле(и) во вѣсе(м) си(м) листо(м) наши(м) змо(ц)няе (Новгородок, 1590 ЛСБ 137).

б) (з допоміжним дієсловом у формі особового афікса): и проси(л) емь ты(х)... люде(и) добры(х) абы и(х) мл(с)ть печати свои приложи(ли) (1517 а.1520 *Арх. Р.* фотокоп. 42); ямъ мусе(л) пра(в)дѣ поведити (Львів, 1552 ЛСБ 17); са(м) до мана(с)-тыра стго ошнорѣа двошо(в) босмы Ему дозволили яко сѣсѣдѣ нѣшему (Львів, 1590 ЛНБ 4, 1136, 2, 30, 2); и онъ мовилъ до него // ижесь не хотѣлъ по вбли оучинити (Острог, 1598 *Отп. КО* 10 зв.-11); Наялѣ е(м) икону малювати за полпята золотого (Бенедиківці, 1603 *НЗУжг.* XIV, 225); И на то(м) да(л) то(т) мо(и) кви(т) по(д) печатью и с по(д)пи-со(м) власное рѣки моеє (Вішниця, 1613 ЦДІАЛ 181, 2, 1747 б); тедысмы межи ними положили заруки на его милост папа подвоеводего по сту копъ грошей литовских (Бориспіль, 1615 АБМУ 10); Сы-начкове, послѣдняя година естъ, якосте слышали, ижъ антихристъ идетъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 316); Жемъся съ Паномъ и учитилемъ ростала: И тако-гомъ ся ту смутку дочекала (Львів, 1630 *Траг. п.* 171); за такѣю братъскѣю любовъ жестеса до на(с) одозвали... велико вамъ за тоє дякує(м) (під Кон-стантиновом, 1648 ЦДАДА 124, 3, 31);

в) (релікт допоміжного дієслова в минулому ча-сі): с того пошло просило(м) пановъ якъ ся шбе(р)-нуть наза(д) и(ж) бы ся шповѣли (Дубно, 1588 ЛСБ 102); И на око видѣломъ то, же с тѣхъ мѣрѣ хрѣ-момѣ, за дѣбѣре здороваго на зѣводъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 2 зв.); южъ васъ всѣхъ витаю много тѣ//потравъ естъ великий сѣмптъ вѣчинилесь (к. XVI ст. *Розм.* 13-13 зв.); на iármárku kupilem y toiu mirku Szco budem soby z ney pyty (Яворів, 1619 *Гав.* 17).

2. (у складі плюсквамперфекта) а) (з пропуще-ною зв'язкою перфектної форми дієслова бути): коли была подстала недавнаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межи... кроле(м) полски(м)... и межи на-ми, богданш(м) воеводою... кра(л) вѣгръски... для вери стои хр(с)тія(н)скои // ...посла(л)... кѣ вѣста-

новленію тоито валки послы (Ясси, 1510 *Cost. DB* 468-469); Штож, которые были наши рѣчи в княза Андреа... в скарбѣ, были погинѣли (Володимир, 1521 AS III, 206); и староста ихъ на тотъ ча(сѣ) былъ шѣхалъ прочъ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Имаеме май перше знати, ажъ того десятеро Божіє при-казаня давъ бывъ Господь Бѣ Моисеови (XVI ст. *НБ* 216); в суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вінниця, 1600 ЛНБ 5, II 4049, 142); И такъ утѣшилъ былъ старость его (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); ещѣ са былъ вѣомѣ не вер-нѣлъ (Київ, 1637 *УБ Кал.* 217); Навѣжаєть пра-ш(т)ца в тѣлѣ созданнаго, Из раю пресличнаго за грѣхъ вигнаннаго, Котрого дѣвол лютий презъ швоц былъ извѣлъ И до нела(с)ки бозкой на вѣки былъ привѣлъ (I пол. XVII ст. *Рез.* 173); Рокшъ ве-ликий по(д) Вислицею былъ, противъ кролеви, а кро(л) по(и)малъ бы(л) ге(р)бу(р)та и и(н)ших (се-ред. XVII ст. *ЛЛ* 166);

б) (з наявною зв'язкою перфектної форми діє-слова бути): Якож рассказали были есмо... панѣ Григорію Алексѣандровичѣ Ходкевича... бути в Менску (Люблін, 1566 AS VII, 93); а швса..., ко-торо(г)[о] есми на то(м) же полю моемъ властѣ-но(м) посея(л) былъ, може,... бути копъ шсмъ (Жи-томир, 1583 АЖМУ 58); и въ томъ же мѣстечкѣ надали есмо ему были торги и ярмарки (Варшава, 1585 *АрхІОЗР* 7/III, 282); и прише(д)ши шде(и) по-вѣди(л) и(м) што мѣжъ которы(х) е(с)те были дали всадити до те(м)ниці е(ст) в це(р)кви стоащи (II пол. XVI ст. *КА* 25);

в) (з основним дієсловом у формі інфінітива): мѣслилемъ о тѣмъ, якобѣмъ тѣе свое писмо на свѣтло пѣсчаючи, ш(т) тако́го огна обваровѣти былъ мѣлъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2); Въ Ко-ринѣѣ нѣкоторые почали были зневажати Павла (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 464); сталося то, же Фотіа поставлено, а праве въ часъ погодный и потребный, которого в Римѣ символъ вѣры нарушати и схисму почали были чинити (Там же, 745); Алексѣндеръ Ве(л): коли мѣсто котѣрое облѣгъ, абы егѣ достѣлъ, Походню звѣклъ былъ запалѣти (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 21).

3. (у складі майбутнього часу I): Паклижбы Твоа Милость тых людей своїх неако повстагнѣти не хотѣла, я вже *бѣдѣ вѣдати*, яко маю справедли- вости подданым своим доводити и... на них болшей ...жаловати са не бѣдѣ (Острог, 1520 AS III, 196); А если которы(и) бѣде вола мети тогды виненъ ѿ плѣгъ пѣцати на ротѣ старостѣ день (1552 ОЛЗ 188); на има за(т) ле(с)ко если бы що хотѣ(л) бѣдовати во(л)но емѣ боудоватиса не бѣде мати до того нѣк- то нѣчого що збѣдѣть (Львів, 1585 Юр. 9 зв.); Ла- тина(ж) бѣде(т) съ дѣлаво(м) в' геенѣ оґнено(и) по смрѣти вѣ(ч)не са пѣрѣк'товати (1599 Виш. Кн. 221 зв.); А грѣфъ знѣчи(т) смѣлы(и): Же повѣтрнихъ якъ зѣмны(х) дѣхѣ(в) спѣдне оуидешъ ѿ Кнажно, гды ѿ(т) землѣ къ Бѣ итѣ бѣдешъ (Київ, 1625 МКСВ 134); Кони ѣли не толко худые хлопы, але и папо- ве. Будуть памятати тую экспедицѣю въ Збаражѣ мѣсти! (1636-1650 ХЛ 81); Помысли коликѣй свѣтъ дѣвный и многѡви(д)пый; стѣни бѣдѣтъ мѣти въ цр(с)твѣ Нб(с)номѣ (Чернігів, 1646 Перло 165 зв.); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почу- емъ, — и дома сидити не будешъ! (1649 ШКН 180).

4. (у складі майбутнього часу II): Мы казали Подстолему нашому.... будованье того дому, шго будетъ войтъ побудоваль, ошачовати (Берестя, 1507 РЕА I, 72); а шго бѣдетъ князь Михайло... в томъ имѣпни... засеал житѣ, ино то мають они собѣ пожати (Краків, 1510 AS III, 73); я(к)са боуде моглѣ остати добры(и) зо злы(м) (Львів, 1585 УС № 5, 113, на полях); Якожъ роздѣлю то ѿ Вш м(л) пановъ и братия(х) свои(х) ижъ вѣ(с) джалившисья таковой жалостливой кривды закону стѣго и тое дбогон епископии тую мило(ст) прикладо(м) зацѣ- ны(х) и славны(х) про(д)ковъ свои(х) ку не(и) по- казати будете рачили (Стрятин, 1588 ЛСБ 101); Не во(н)плю же то вѣ(с)тъ сами ѿ себе дважити и зо мною а ѿ(в)ше(м) з многими которые сѣ(т) того(ж) роздѣла зьгодитиса бѣдете хотѣли (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1 зв.); А ктобы мѣл ѿ(т)далити ѿ(т) церк- ве тои... такого... сам архистратигъ Михаил оґнем и жѣпелем... бѣдетъ гѣбыль (Середня Вижиця, 1644 Пальк. 25); але бы мѣжъ жоны своѣй зажадалъ и то если еше дѣла в животѣ не ѡжило бѣде(т) (серед. XVII ст. Хрон. 93 зв.).

5. (у складі форми бажально-умовного способу а) (допоміжне дієслово у формі аориста): А хотел- бых я неако ѿт господара моего... ѿдалити са и хотелбых комѣ иномѣ с тым имѣнем слѣжити, то- гды маю наперед... королю заплатити патсот коп грошей (Острог, 1516 AS III, 138); ѿ здорови Твоей Милости ради-быхмо завжды слышали (Вільна, б. 1530 AS III, 362); Милостивый господарю! Писаль быхъ до вашей милости о здѣшнихъ новинахъ Киев- скихъ, ино иншихъ новинъ никоторыхъ нѣтъ (Київ, 1559-1567 АЮЗР I, 146); дайте вша мл(с)тъ на(м) зна(ти) которы(м) обычае(м) ты(х) зукро(в) и(з)ед- наете неха(и) бы(х) ѿ то(м) зна(ли) (Ясси, 1565 ЛСБ 38); А гдебы ву(н) в недоста(т)ку свы(м) хотѣ(л) кому иншему в о(п)циѣ руки очи(з)ну свою пус- ти(ти) а я бы(х) до те(г) на те(н) ча(с) был доста- тече(н)... теды боуду до то(г) бли(з)шїи свои(м) вла(с)ны(м) гроше(м) ѡчизноу таковую ѡдержати (Одрехова, 1582 ЦДІАЛ 37, 1, 16 зв.); ѡбаваяюса быхмы з дороги не зблѣдили (к. XVI ст. Розм. 36 зв.); Миско Слуханъ оповедавъ... тыми словы: "што дей мене Грицко з Дударкова обвинив о пса, яко бых я мев где задѣтъ, и зложилисте... рокъ за недѣл две на ден сегоднешний..." (Бориспіль, 1615 АБМУ 11); зостанѣ тѣды слѣгою твоимъ за тѣе дѣла ...а быхъ свѣдкомъ жалости котѣраа оутїсне оца моего не былъ (серед. XVII ст. Хрон. 72 зв.);

б) (релікт аориста при сполучниках як особовий афікс): И на то листъ кѣпчий... перед нами вка- зывал и бил нам чоломъ, абыхмо то потвѣрдили емѣ нашим листом на вечность (Краків, 1512 AS III, 94); и естлибыхъ я Мартин Занкович... або кото- рый близкий родѣ моего хотел тое селищо... вы- кѣпити, тот маєт тѣю тридцат коп грошей его Ми- лости заплатити (Острог, 1514 AS III, 114); Што ваше бл҃говерие непоѡ(д)нокротѣ пишете... жебы- (х)мо еханье(м) и бы(т)е(м) своимъ ва(с) вси(х)... посѣгити (Острог, 1591 ЛСБ 152);

в) (допоміжне дієслово в теперішньому часі): И ѿт кривдъ бы есте тое мыто нашо боронили и во всемъ мыту Нашому помочны были (Краків, 1507 РЕА I, 70); а по се(м) проси(м) вашѣ мл(с)тъ... що- би ести и(х) лишили и(с) покое(м) (Гирлов, 1526 Cost. DS 564); намина(л) ма ѿ(ч) вл(д)ко абы

є(ст) зозна(л) пра(в)дѣ (Львів, 1552 *ЛСБ* 17); але са постараю... абы є(с)те паметали слова пе(р)ве(и) проповеданы... свѣ(т) которы(и) бы(л) то(г)ды водою затопле(н) изгину(л) (II пол. XVI ст. *КА* 203); приказую, абы есте в.м. передѣ судомъ моимъ кгородскимъ Вѣницкимъ на рочкахъ,... стали на жалобу (Вінниця, 1603 *АрхІОЗР* 7/II, 386);

г) (*релікт допоміжного дієслова при сполучниках як особовий афікс*): Прошу за то, абысь... былъ у мене... і... абысь ваша милость зъ собою взялъ пете або шесте вязневъ старшихъ (Київ, 1579 *АСД* I, 154); Протожъ не хотѣ(л) емъ того занехати абымъ в(ш) м(л) ѡ(з)на(и)мити не мѣлъ... поневажъ сла(в)нои памяти про(д)кове в(ш) м(л)... тоє дбогое Єспископие ѡ короля его м(л) жикму(н)та достали (Стратин, 1588 *ЛЄБ* 101); если бы на(м) хс̄ гъ не да(л) бы(л) свѣ(т)лого... роздмѣ... теды бысмо // не роздмѣли ѡ при(ш)лы(х) радости(х) свои(х) (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 75 зв.-76); Напоминаю всѣхъ, абысте давнѣйшого "Номокапону" не читали, але той, который отъ патріархи Фотіа есть утворенъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 743); И голось онъ вдячный абы мя доходилъ: И зъ выбранными жебымъ ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг.* п. 171); Если бысте гласа моего послоухали то ѡвечками моими были бысте (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 52 зв.); О што просили обѣ сторонѣ, абысми казали до книгъ записати (Бориспіль, 1638 *АБМУ* 25);

д) (*допоміжне дієслово у складі плюсквамперфекта*): Мещане... учинивши таковы(и) злы(и) кганебны(и) учинокъ, про(ч) з двора утекли и певне, и(ж) бы были и самого пна Матѣфея Немирича, замо(р)довавши, взяли (Житомир, 1583 *АЖМУ* 51); Теды бы былъ албо его албо епископію его спомянул (Львів, 1605-1606 *Перест.* 52); А они емѣ рекли...: что мощіѣйшаго надъ лва: котѡры(и) рѣклъ до нихъ: бысте бѣли не орали яловицею моєю не нашли бысте бѣли гадки моѣи (серед. XVII ст. *Хрон.* 185).

БЫТИЕ, БЫТІЕ, БЫТЬЕ с. (*цсл.* бытие) 1. Буття, існування: Хотѣ... г(с)ъ бѣ нашъ. весь миръ сотворити ѡ(т) небытия во бытие (1489 *Чет.* 73 зв.); а ничого жъ ѡ превѣчномъ его бытіи ясѣне а явне, не повидѣли (1556-1561 *ПЄ* 337); якѡ вы вѣ

началѣ бытіа своѣго, ѡбратѣлисте волю свою до творца моѣго (Чернігів, 1646 *Перло* 41); Тѣмъ же възрадова(х)са ѡ се(м) зѣло и дѣшшы(х) ѡ здравии твое(м) и посѣтити писаніе(м) бл҃городіе твое не небрего(х), слышавъ ѡ бытии славѣ и величествѣ твое(м) (Іркліїв, 1650 *ЦДАДА* 124, 3, 37); вѣ бытіе привести — надати форми існування, привести до (стану) існування: И всѣ бытности видѣмыи, и невидѣмыи, з небытіа вѣ бытіе тобѡю привѣдены (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

2. Перебування: Не досыт на томъ маючы..., але ешъче жаль до жалю причиняючы, розказала, под час бытия козаковъ, протестуючому збожа помолотыти (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 8/III, 620).

3. Створення, заснування: Ка(ж)домѣ бл҃гочестивомѣ вѣ(р)не сприяе(м)... з ѡбытели Архаа(н)-геловы цркви золотове(р)хое в лѣ(т) ми(р)ского бытія зрка декавра єї дня хва же смотренія ахка рокѣ индикта Пятого (Київ, 1621 *ЛСБ* 483, 1 зв.); Вѣ лѣто бытія мира 7134, а еже по плоти Рождества Христова 1626, мѣсяца мая 9 дня (Київ, 1626 *КМПИ* I, дод. 281); вѣ лѣто бытіа Міра, зрлѣ ѡ(т) Воплощенія Б҃га слѡва, ахла. М(с)ца Декѣмбра, а дна (Київ, 1631 *Тр. П.* 10 нenum.); А гды южъ настѡпитъ нѡвое бытіе міра нѡвого, и вѣкѣ бѣдѣцѡго, Тогда и дѡшѣ стѣи зъ нѣба изыйдѣтъ повелѣніемъ бозки(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 145 зв.).

Див. ще **БЫТЕ¹, БЫТНОСТЬ.**

БЫТІЯ ж. (*назва першої із п'яти книг Старого Заповіту*) "Буття": а пото(м) коли ро(з)родили(с) лю(дє)... и хотѣли збѣдовати събѣ сто(л)пъ, щобы са бы(л) по(д)не(с) до нбе(с), а гѣ бѣ выдачи тоую глоупо(ст) и(х) // та(к) яко пи(с)мо свѣ(д)чи(т) в бытіи, са(м) та(м) стоупи(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 93 зв.-94); Кнѣга глаголемаѣ крѡникъ, сіречь собраніе ѡ(т) мнѡгихъ лѣтописецѣ ѡ(т) мнѡга мѡло ѡ(т) бытія ѡ(т) сотворенія міра и ѡ(т) прѡчихъ кнѣгъ моисеѡвѣхъ и ѡ(т) ісѣса наввина (серед. XVII ст. *Хрон.* 1).

Див. ще **БЫТНОСТЬ.**

БЫТНОСТЬ, БЫТНОСТЬ, БЫТНОСТЬ ж. (*стч.* bytnost, *стп.* bytność) 1. Буття, існування: бытіе, бы(т)но(ст) (1596 *ЛЗ* 28); 8 гре(ц)ко(м) стои(т) гипо(с)таси(с) которое слово по(с)полите вы-

кладаю(т) на на(ш) азы(к) бы(т)ностью або и(с)-ностью (II пол. XVI ст. *КА* 545, на полях); Котóрое [небо] ѡкриваетъ ѡ(т)всюдѣ зѣмлю, и воды, и воздоуха, и бытность огна ефірьскаго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Анѣ бовѣмъ прѡмень анѣ свѣтлость йное есть слнще, але солнѣчныи нѣакїи вылапа и якость йстности, и вѣсполь бытность и небытность (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 298); Бѣтїе: бытность (1627 *ЛБ* 13); Попѣваж' йншіѣ Ев(г)лістѡве, ѡ пре(д)вѣчной Бѣга Слѡва бытности не рекли, той богословїл ѡ ней (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 829); вїшли з небытности в бытность вѣчнїю, дивныи родѡве Агглскїи (Чернігів, 1646 *Перло* 147); привести (приводити) вѣ бытность — (надати (надавати) форми існування) довести (доводити), привести (приводити) до (стапу) існування: а ѡ Бзѣ, кто онѣ есть вѣдлѣгъ прирѡжен'а, и на котѡромъ мѣсцѣ, и якъ всѣ рѣчи з' нѣчѡго оучинїлѣ, и в' бытность привѣлѣ, згѡла жаднымъ спѡсобомъ ѡ томъ не бадатиса (Київ, 1627 *Тр.* 148); з' Ѱ(т)цѣвскои и Сїѡвскои йстности, и єдинѡй вѡлѣ їх'. Персѡною бѡ(з)кою похѡдишъ, И дївнїи Рѡдове Агглскїи привѡдишъ. И з небытности, в' бытность вѣчнїю (Чернігів, 1646 *Перло* 30);

(те, що існує) суще, єство: абовѣмъ єстєсь сѣтворѡный, зє двѡхъ бытпостє(и) рѡзпыхъ: тѣло видїмое, с чотырѡх' элементѡ(в) сѣставлено:... дшѡ же невидїмаа,... дѡновѣїємъ бжїимъ, в тѣло влѡжена (Почаїв, 1618 *Зерц.* 19 зв.); Але и того хто не зрозѣмѣтѣ, же то Іѡанѣ Стїий писа(л)... не ѡ телесной бытности Хвѡй, илє ѡ б(с)твѣ его (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 62); сама тѡа бытность, нествѡрѡнаа, нѣмаєтѣ, анѣ початкѣ, анѣ концѡ... а тѡа бытность єсть правдївымъ Бгѡмъ (Чернігів, 1646 *Перло* 11); оучинїлѣ... бгѣ єдинѡй бытности свѣтлость (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.).

2. Присутність, наявність: А я хотячи все и доводо(м) пи(с)ма и вла(с)пою бытпо(с)тїю досвѣ(д)чити ро(к) афп̄ иха(л) є(м) дми(с)лѣне... а(ж) до клойпєды (1582 *Кр. Стр.* 81 зв.); Пришли к на(м) ...мещанє лвовские, жадаючи на(с) абы(с)мы бы(т)ностью своєю посетили монасты(р) ихъ лвовски(и) (Львів, 1591 *ЛСБ* 154); мы на дѡбрыи конє(ц) хотячи привести спрѡвы, не моусо(м)... але покѡ-

рою... прѡгнѣдїсмы збытнє... оучтїти бытностью своєю дѡмъ або црковъ ѡныхъ сѣмоудрѣныхъ (Острог, 1598 *Отп. КО* 9); вл(д)кѡве албо бїскѣповє блїзкїє того(ж) краю собирѡлисѡ, и жебы прєложєный былѣ обїрагѣ при бытности лѡду посполїтого, яко того, котѡрый всѣхъ живота поскѡналє свѣдомъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 74); Я Анѣна изъ загорова з бытно(с)тїю и притѡмнѡ(с)тїю вѡрожного... Пнѡ Алекса(н)дра загоро(в)ского... чинимо явно... ты(м) записомъ нашимъ доброво(л)нымъ (Луцьк, 1619 *ЦДІАЛ* 201, 4, 189, 1); де(р)жачѡ(му) дѡбрѣ половицы села Ѱ(л)ша(н)ки,... приказую, абы(с)тє... за инѡтєстєнѣцѣєю моею... на мє(с)тїу ро(з)ни(ц)а... з бы(т)ностью и притѡмностью ѡпекуѡ(в)... юри(з)дицѣя уфунѣдованѡя будє(т) (Горошки, 1643 *ДМВН* 234); Тѡє єще на поча(т)кѣ в' Раи было... Пѡнѣ и збавїтель наш' Бгѣ ... Малжєнскїй стѡгѣ в' Капѣ галилѣйстєй бытностью своєю... оучтїлѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 926); па(н) Лємє(ш) са(м) прє(з) сєбє... з бы(т)ностью и притѡ(м)но(с)тїю прє(з) того(ж) вышѣ рєчѡного ма(л)жо(н)ка своєго ѡбѣтя(ж)ливє и жало(с)нє... //... прѡтє(с)товали прѡти(в)ко... пану Сємєнову Выкгуры (Житомир, 1650 *ДМВН* 203-204); безѣ бытности (кого, чїєї) — при вїдсутнѡстї, пїд час вїдсутнѡстї: котѡрыйжѡ сѣда єго, Ѱлєхнѡ... сѣдѣ свой... прєд нами ѡтказывати хотєлѣ, лєчѣ намѣ са то не видєло, же бы онѣ без бытности твоеє... мєлѣ сѡдѣ свой прєд нами ѡтказывати (Краків, 1538 *AS* IV, 139); Я тєж ѡтказала, иж без бытности Вашєй Милѡсти ничѡго починѡтѣ не хѡчѣ (Луків, 1558 *AS* VI, 36); Жалѡвалѣ... мєщанинѣ житѡми(р)ски(и), на Самѣсона... ѡ то(м), и(ж)... бє(з) бы(т)но(с)тїи моєи жѡна моя... власная... пошла ѡ(т) мєнє про(ч) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 65); Яко и тєра(з) свѣжѡ на бли(зко) прошлѡмъ сє(и)мѣва(р)ша(в)скомъ выдѡно декрє(т) прѡти(в)ко на(с) бє(з) бы(т)ности и вѣдомѡсти и на(с) и посло(в) наши(х) (Луцьк, 1600 *ЛСБ* 349, 1); по бытности — дїйснѡ, насправдї: Мѡїсєй... гѡлѡсь явнє слышалѣ, подѡбѣнствѡ вїдѣлѣ: а... в то(м)... анѣ мѡвити, анѣ повѣдѡти, штѡ єсть влѡснє по бытности, не оумѣлѣ (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 3); подѣ бытность (кого) — у присутнѡстї: Тѡгожѣ тєпєр идучѡго року,... под

бытность тогожъ пана Лакгановського, реквизи-
вали учененю тоежъ справедливости (Володимир,
1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 71); при бытности (кого, чиеі)
— у присутності (кого): а потомъ оный Ян... при
бытности княза Федоровой перед нами жаловаль,
штожъ отецъ его и онъ самъ тое именье дедичное
...держали и поживали (Краків, 1539 *AS* IV, 184);
а я(к) бы... по(з)воли(л) его мл(с)ти па(н)у хре(н)-
нишко(му)... взявши возного врадового та(к) при
бытности его яко и бе(з) него... деха(ти) и дvezати
са во(и)ме(н)е... вло(с)ное (Кременець, 1571 *ЛНБ*
5, II 4043, 83); о(з)на(и)муемъ же я(к) словы и
певною обѣтницею своею) ... дали на(мъ) на себе
при еднан(ь)ю, при бы(т)но(ст)и о(т)ца а(р)хиеп(с)к
па та(к) тѣ(ж) и о(т)ца еп(с)кпа слова не хотя(т)
де(р)жати и ключе(в) о(т) ска(р)бу не о(т)дали
(Рогатин, 1591 *ЛСБ* 162); я стефа(н) ки(р)диєви(ч)
дждса... чиню явно... и(ж) я... д ее мл ппее федори
дмитровны слупича(н)ки алекса(п)дровое крѣше(л)-
ни(ц)кое при бы(т)но(с)ти... ма(л)жо(н)ка ее м(л)
...взя(л) позычи(л)... пе(в)ную сѣму //... ппзе(и)
(Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 30-30 зв.); Предо
мною, Михайлом Ивахшокомъ,... при бытности
товариства козаковъ,... ставши очевисто, Григоръ
Фуртникъ, посполу з жоною своею Марьею Дани-
ловною, признали доброволне тыми словы (Кор-
сунь, 1649 *ЧИОНЛ* VIII-3, 19).

3. Перебування: та(м) же часу бытности наше
то все вчинимъ што на(м) а(р)хиепископу пастырѣ
вашому буде належати (Новгородок, 1589 *ЛСБ*
123); Блаженной памяти патріархъ Антіохійскій
Іоакимъ, подъ часъ бытности своей въ Коронѣ
Полскоі року 1579 ве Львовѣ, отлучилъ былъ отъ
церкве священника именемъ Григорія (Київ, 1621
Коп. Пал. 470); Я мпимаю, же Моисей часу бытно-
сти своей в Постѣ чѣгыридесати днѣй на горѣ; хо-
дачи за оный Сто(л) дхонны(и), оутѣхи и веліки(х)
рѣскошей заживалъ (Вільна, 1627 *Дух. б.* 36); кош-
туе(т) бы(т)но(ст) вл(д)чая пре(з) ко(л)ко дне(и),
та(к), цо отецъ васили(и) выда(л) по(д)имуючи
вл(д)кѣ... всего на все вышло зло(т) 75 (Львів, 1631
ЛСБ 1052, 5 зв.).

4. Те саме, що биття: Генеісіс: Рѣдзай, поколѣ-
(и)е, и(ж) та(м) рѣжай пѣа и зе(м)лѣ замыкаю(т)са.

е(в): Бересітъ: На поча(т)кѣ, словес(н): Бѣтїа, рѣ(с):
Бы(т)ности, има кни(г): Перва(а) книга законѣ
(1627 *ЛБ* 198).

Див. ще БЫТЕ, БЫТИЕ.

БЫТНЫЙ, БЫТНІЙ *прикм.* Існуючий, суший:
Егова (што се выкладает на нашъ языкъ бытний
албо истный) (Вільна, 1600 *Катех.* 25); Дѣкѣймо
претѣ и мы братіе... Бгѣ, котѣрый насъ зъ небыт-
ности бытными оучинилъ, и на справы добрыѣ...
наготовалъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 745); Блѣгодарѣ та,
пре(д)вѣчный. Безначалный, невидимый, непости-
жимый, зѣвше, бытнїй, Бже блѣгословенный, О(т)че
Стый (Чернігів, 1646 *Перло* 23).

БЫТЬ *ч.* 1. Проживання, побут: рады На то
Нѣмашъ, То(л)ко во(л)ного Листу ѿ Перестя до
воло(х) На бы(т) Просити (Львів, 1609 *ЛСБ* 421, 2
зв.); оныхъ во всемъ зубоживши, знову до Хвасто-
ва на свой быть поутекали были (Луцьк, 1623
АрхЮЗР 6/1, 444); бытомъ мешкати — прожива-
ти, перебувати: по(д)даные его вла(с)ные... збегли
и до име(н)я вм(с)... двошли и тепе(р) та(м) бытомъ
мешкаю(т) (Кременець, 1600 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1860,
17); по(д)даные его з месте(ч)ка... подтекали А до
мае(т)ности вѣое новоселици зашли и... тепе(р)
та(м) быто(м) свои(м) мешкаю(т) (Київ, 1607 *ЛНБ*
5, II 4052, 52 зв.); бытомъ осѣсти — замешкати,
поселитися; подѣданые ихъ м(л)... з маєтности
ихъ м(л): ме(с)течъка миколаєвкы прочъ зъбегли
...и до маєтности вм(с) ме(с)те(ч)ка Комаровкы
пришглы и тамъ бытомъ своимъ осели (Київ, 1635
ЛНБ 5, II 4060, 139 зв.).

2. (*рухоме майню*) добро: Данило, сынъ Харито-
на, на третійни волоки седячого, зъ // жоною и
зъ детми и зъ бытомъ всимъ утекъ (Луцьк, 1622
АрхЮЗР 6/1, 424-425).

БЫХОВЕЦЬ *ч.* (*мешканецъ м.Бихова або вихо-
децъ із нього*) биховець. Вл. н.: Иванъ Быховець
(1649 *РЗВ* 432 зв.).

БЫЧА *с.* Бичок, *діал.* бича: взал посполу с нею
...волу(в) молодик(у) пару корову едну и ялу(в)-
ку. быча(т) двое прези(м)ку(в) (Одрехова, 1614
ЦДІАЛ 37, 2, 22).

Див. ще БЫЧОКЪ.

БЫЧЕКЪ *ч.* Вид судна: мыто новопо(д)вышк

ное ω (т) збо(ж)я не пришлось. Только старое мыто ω (т) ты(х) в комагъ а ω (т) ли(х)тана бычка яко ω (т) по(л)комаги пришло и дано копъ з̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 85); Па(н) ща(с)ны(и)... ме(л)... комагъ в и ли(х)та(н) быче(к) а̄ // збо(ж)емъ ро(з)нымъ наладованье (Там же, 85-85 зв.).

БЫЧОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бичувати, бити, шмагати: По(м)понид̄(с)... пишѣ(т), и(ж) ся мещанина ри(м)ского бычовати δ крѣгы не годило, которы(м) ся право(м) и паве(л)... кгда є(ст) бы(л) каза(л) привязати до сто(л)па и бычовати ω боро-ни(л) (1582 *Кр. Стр.* 85); Єднакъ як ся на мостѣ спо(т)кали, з за(м)ку вы(и)шовшы вне(т) ся замѣшали, коли во(з)ница поча(л) и(х) бычовати каза(л) встѣповати (1636 *Лям. о пр.* 9).

БЫЧОВАТИСА *дієсл. недок.* (*дорікати одне одному, лаяти одне одного*) лаятися, картатися: Пото(м) лицемѣ(р)ствѣюще бычѣются, и многіе иніе вѣмисли проти(в) писанію ω томѣ твѣратъ и срамлѣются на себѣ кр̄(с)та $\overline{\text{Х}}$ ва носѣты (Київ, 1621 *Коп. Пал.* (Лв.) 30).

БЫЧОКЪ ч. 1. Бичок: Быдла, коров... яловиц дванадцат, а бычков дулетних $\overline{\text{Б}}$... того в потребѣ δ дворе єст (Володава, 1553 *AS VI*, 13); А Боголюбские дей подданные имъ повелили, ижъ, по смерти архимандрьчей,... войский Луцкий, зъ двора... взялъ быдла: воловъ чотырнадцать ... бычковъ два (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* 1/1, 20); наперед мнѣ, жонѣ его // зосталося, кляча и вол, бычок тритяк, овец двое (Бориспіль, 1640 *АБМУ* 34-35).

2. Вл. н.: Данило Бычокъ (1649 *РЗВ* 144).

Див. ще БЫЧА.

БЫШОВЕЦЪ ч. (*мешканецъ с. Бишева або виходецъ із нього*) бишевецъ. Вл. н.: Я(ц)ко Бышовецъ (1649 *РЗВ* 408); Микита бышовецъ (Там же, 437 зв.).

БЪХТЕРЪ *див. БЕХТЕРЪ.*

БЪГАНЕ, БЪГАНІЕ, БЪГАНЬЕ с. (*швидке пересування*) бігання: А прѣто послухай гѣлосѣ ихъ, одна(к) же ω свѣд̄чиса, и ω повѣ(д) и(м) в прѣ(д) право кроле(в)ское, котѣрый боуде(т) пано-вати на(д) нѣми, снѣи и(х) братѣи боудетъ, и почи-ни(т) возницами, ездцами, до ношенѣ зброи, до бѣгана пере(д) возами инши(х) тиса(ч)ника(ми), сѣт-никами (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216);

гарцовання: Кѣнное ристаніе: Вытѣчки, Гарцо-ванье, бѣганье кѣнными (Львѣв, 1642 *Жел. П.* 7 зв.); Ристаніе: Вытѣчки, Гарцованіе, Гонѣтвы, Завѣды, Бѣганіе кѣнными (Там же, 8).

Див. ще БЪГЪ.

Пор. БЪГАТИ.

БЪГАТЕЛЬ ч. Утѣкач: Коли, — рече, — вопро-сить кто вины о отбѣганію в горы от челоувѣк бѣга-теля, — отвѣщаєт глагол прощенья не имущѣ (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 240).

Див. ще БЪГЛЕЦЪ, БЪГУНЪ¹, БЪЖЕЛЕЦЪ.

БЪГАТИ, БЕГАТИ, БЕГАТІ, БЪГАТЬ *дієсл. недок.* 1. (*швидко ходити, пересуватися*) бігати: а коли вышѣли з лодѣ, бор'зо его познѣнали, а бѣга-ючи по в'сеи оукраинѣ тѣ(и) почали на постела(х) к немоу носити немоцнѣи (1556-1561 *ПЄ* 151 зв.); не моглѣмъ ω (и)ченкѣ при(и)ти рыхле(и) веле ихъ та(м) было завшемъ бѣгалъ (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); Не лакайса: бѣдеш честней δ бога над доро-гое камена, хот то и бѣгати придет пред ними як сернѣ (поч. XVII ст. *Вол. В.* 79); Котѣрый идучи... вступил до маєтности гетмана корунного... был доброй мысли и пьяный по ринку бѣгалъ (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 36); Ристаю, Ришѣ: Вискакѣючи бѣгаю, або бѣжу (1627 *ЛБ* 109); по полю бегаючи по(д)данныхъ стороны поводовое в полю збоже на вozy берѣчихъ... били и мо(р)довали (Вѣнниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 33); Бѣгано скакано по δ лицѣ, на δ лицѣ (Уж. 1645, 79); Пото(м) суть люде кото-ри(и) єдну ногѣ маю(т), тии бѣгають вла(с)не як птахъ лѣтає (серед. XVII ст. *Луц.* 532); Самойль... оучинѣтъ собѣ δ зныхъ, // и котѣрыи мають бѣгать прѣд' возами егѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 205 зв.-206); Бѣгаю скоро. *Cursu magno feror* (1650 *ЛК* 431); вѣслѣд (кого) бѣгати *див. ВСЛѣДЪ;*

поспѣшати: Али бѣгайте, хрестяне,... що бы е-те не погыбли, якъ Іюда, не ходѣтъ безъ вѣры (XVI ст. *НС* 43); Дерзай, члѣвѣче, и бѣгай пудъ кры-ла Божіи (Там же, 108); Заразъ пошло з войскомъ старшого воеводу Трубая, И другаго Венеру, тамъ нехай бѣгають под мѣсто Єрѣсалимъ до великаго гаю, Аби Хр(с)та пилно стерегли (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 19); бѣгати на покаяние — покаяться: Прѣто а с пови(н)ности своеє хр(с)тїа(н)ское ва(с)

о́стерѣгаю, навпо(ми)наю, м̑лю, прошѣ,... //... бѣ-
га(и)те на покааніе, донели(же) вре́ма вѣка вашего
продо(л)жиса ва(м) по сме(р)ти, бо пока́ніа не
обращете (1598 *Виш. Кн.* 275 зв.-276);

вештатися, тинятися: Пойдимъ же до стану
чернеческого. Тамъ ани послушенства, ани грозы
правое нетъ! Бо яко опаренные безъ воли старшихъ
своихъ по свету бегаютъ, ищучи сытшое стравы, а
на местцу рѣдко постоятъ! (Рожанка, 1598 *Л. Пот.*
1023).

2. (від кого, чого) Утікати: хто имєть бѣгати
о(т) силны(х) людиє (1489 *Чет.* 108 зв.); што(ж)
инокъ не оумѣ(т) говорѣти с тобѣю, коли ты ино-
кови бесѣды не прїмає(ш), и я(к) пєсь всте(к)лы(и)
о(т) свое(г) пожи(т)кѣ и сп̑сенїа бѣгає(ш) (п. 1596
Виш. Кн. 247); о(т) тоѣ травы клопы из храмины
во(и) бѣгаю(т) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); А кды жена
о(т) моужа своего бѣгає(т) поимивши воробїю, вы-
ими з него ср(д)це, и да(и) єи и(з)ясти тогды и слѣ(д)
боуде(т) моужа своего любити (XVI ст. *УТ* фото-
коп. 12); Бѣгай от них, бѣгай, бо, то не Христова,
але антихристова вѣра, ktorои ся противници нашѣ
держат (Львів, 1605-1606 *Перест.* 56); коли впро-
сит кто инока, чему от людей или градского сво-
дворения бѣгаєт в горы, отвѣщаєт,... глагол проще-
ния не имущ: да не притуплю добродѣтелей (1615-
1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); Бѣгаймѡ претѡ братїє
о(т) несправедлївости (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 738).

3. (кого, чого) Уникати, цуратися (кого, чого),
ухиятися (від кого, чого): Брати родное, кото-
рыхъ одна мати церковъ светая кафолическая
породила, бѣгають, а до мачешиныхъ дѣтей уте-
каются! (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 117); На о(статъ)ку
хлюбитєся, ижъ єдиноєти и згоды хрестиянское не
бегаєте, и выличаєшъ, якая бы мела быти (Володи-
мир, 1598-1599 *Вїдн. ПО* 1119); А тепер, коли и пап-
ство свѣтское и владза церковная в руках его єсть,
...далеко болше не маєт ли бѣгати такого пастыря,
который и сам в неволи и нас ничим ратовати не
может (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42); И тыхъ сте-
рєчися потреба и бѣгати, якъ тругизны и неприязпн
къ церкви нашей, которыхъ єсть много! (Київ, 1621
Коп. Пал. 657).

4. (до кого, к кому) Вдаватися, звертатися (до

кого): забегаючи злости и превратности людской
...и ж звыкли заочне один другого оклевет(а)ти и
бегати з жалобами до светеишо(г) патриархи,...
тогда так постановляєм (Берестя, 1591 *ПФ* 105);
Также и вы, хрестіане,... обертайте ся видѣ всѣхъ
грѣховъ, не бѣгайте ко иншомѣ нѣкому, тай лише
на одного Бога имай надежу (XVI ст. *НЄ* 8); Чо-
го(ж) далѣи православны(х) до ска(р)ги бѣгати нѣ-
дите, которые всѣгды скарзѣ слѣжа(т), и вѣкъ
сво(и) слѣжачи изгѣбили су(т), а справе(д)ливо(ст)
выслѣжити никакоже не могѣ(т) (1598 *Виш. Кн.*
308); а тѣ ли з оулѣмности на́шей людской, часто-
кро(т)не до Адверсарѡ(в) преречѡны(х) бѣгаємѡ, и
ошны(м) протївко самѡмѣ Бг̑ пре(з) грѣхи спрѣсныє
воевѣти домогаємѡ (Київ, 1648 *МКСВ* 346).

5. *Перен. (про думки)* витати, літати, ширяти,
неєтиса: оумысли его бѣгаю(т) по всемѣ свѣтѣ, по
полю, по гора(х) (XVI ст. *УЄ* № 29519, 93).

6. (чого, що) Старатися (про що), прагнути (до
чого): Чомъ я двиганомъ добрымъ емъ ся двигавъ
и побѣгъ емъ бѣгавъ, вѣру емъ усокотивъ (XVI ст.
НЄ 88); єдна(к) же са знашли... люде..., котѡрыи
тамъ и самъ дла нѣнздногѡ и тѣжкогѡ дѣши своєй
збыску бѣгаючи, а не Хвогѡ шѣкаючи, смѣють не
толкѡ до поправы лимы,... але и до чита(и)а са-
мѡгѡ (Київ, 1639 *МКСВ* 216).

Див. ще БѢЖАТИ, БѢЧИ.

БѢГАЧЬ ч. Гарцівник: concursator, бѣгачь (1642
ЛС 134).

БѢГЛЕЙШИЙ *див. БѢГЛѢЙШИЙ.*

БѢГЛЕЦЪ, БЕГЛЕЦЪ ч. Утікач: Кды прибе-
жить зъ ѡрды до черкасъ полоненикъ чѡжогоро-
де(и) а выведетъ коня вольно старосте коня того
взяти а беглеца того ѡдети и ѡбѣты маєт (1552
ОЧерк.З. 9); От сего уже наши... философи, не
имѣючи мѣста на отвѣт,... паки скочать до латын-
скихъ мнихѡв на оборону и оным бѣглцем горским
очи будут бѡсти и укоряти тым способом, яко ла-
тынские мнихѡвѣ — дома, во отечествахъ с своими
ся знаходят (1615-1616 *Виш. Поз. мысл.* 244); Бѣ-
жѣле(и): Бѣглѣцъ, бѣгоуиъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13).

*Див. ще БѢГАТЕЛЬ, БѢГУНЪ¹, БѢЖЕ-
ЛЕЦЪ.*

БѢГЛИЙ *див. БѢГЛЫЙ.*

БЪГЛОСТЬ ж. (стп. biegłość) (досконале знан-
ня справи) обізнаність, досвідченість, вправність: А
звлаща-на [зъ]яздахъ, сеймикахъ, рокахъ, трибу-
налахъ..., гдѣ вшелякимъ бѣглостямъ, зъ выкру-
тацтвы и фантазіями дивными змѣшанымъ ре-
чамъ, або sprawy людскіе у правахъ,... декретахъ
— зданя фортелне, иле ведле свѣта, отправуются
(1603 *Пит.* 105); в том словѣ познаваю, иж пан Юр-
ко на бѣглости речей толко разум свой забавляет
(Унів, 1605 *Виш. Домн.* 192); в то(т) ча(с) оумѣт-
но(ст) и бѣгло(ст) соу(т) добрыми кды з цнотю са
злоучаю(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211 зв.); Поне-
важъ анѣ лѣкаре(м) анѣ дѣкторомъ назвати не мо-
жемъ,... того котѣрый в' шаты дѣкторскіи одѣтый
з' вѣрхѣ, а бѣглости... дѣкторскои не маѣ(т) (Київ,
1619 *Гр. Сл.* 219); За тымъ Рѣзмъ сѣбѣтѣльный бѣг-
лость в' кѣждой рѣчи, Якъ рострѣппе мѣвачи здра-
дыса стерѣчи (Київ, 1632 *Евх.* 295); гды са брѣтіа
та(к) велико(и) его... бѣглости в' писмѣ дивовали
...// я(к) ѡчи телѣсные до зрѣпіа собѣ... не потре-
бѣю(т) нѣчиѣи надки (серед. XVII ст. *Кас.* 83 зв.-84).

БЪГЛЫЙ, БЕГЛЫЙ, БЪГЛИЙ прикм. (стп. biegly) (в чому, на що) обізнаний, досвідчений,
вправний: велебный Гедионъ Болобанъ... монасты-
ра Жидичинского, архимандрыцтво... спускаетъ
сыновцови своему... человеку въ набоженствѣ
Грецимъ беглому и побожному (Луцьк, 1589
АрхлОЗР 1/І, 251); Тутъ треба доброго теолога и
бѣглого на поняте дивно глубокое науки того учи-
теля (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 126); То(т) бы(л) в законѣ
бѣглы(и), и бѣглы(м) себе роздмѣ(л), и не шоука(л)
жебы са наоучи(л) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 211); А
маючи юж в руках мамраны, луцкій почал намов-
ляти солодкими словы володимерского, челоуѣ-
ка..., розумного на злое, в латине бѣглого (Львів,
1605-1606 *Перест.* 31); Але южъ маю слѣгъ въ
справахъ моихъ бѣглихъ Не тилко на земли, але и
на ѡблакахъ свѣтлнхъ (І пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 13);
дѣбрій живо(т) чїни(т) члѣка мѣ(д)рого..., и бѣг-
лого в многи(х) рѣча(х), а непора(д)ный живо(т)
злѣхитры(м) чїни(т) члѣка (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 14
зв.); котѣрад [невѣста] не могѣчи оукривжѣнѣа того
зносїти, шѣкала бы собѣ якого потѣжноу, способ-
ноу, и в' рѣчахъ бѣглого приатѣла, котѣрого бы...

нашѣдши, была рада, и мѣла бы его за мѣрѣ непре-
битыи (Вільна, 1627 *Дух.б.* 254); ѡбещалъ тѣды
Па(н) Геѡ(р)ги(и) маляра бѣглого в то(м) дѣлѣ з
греции приве(з)ти (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043 36 зв.);
сїценникъ жидѣвскій и докторъ в' законѣ моисѣѡвѣ
бѣглый, бы(л) в чти и великой повѣзѣ оу црѣ (се-
ред. XVII ст. *Хрон.* 393).

Пор. БЪГЛѢЙШИЙ.

БЪГЛѢЙШИЙ, БЪГЛЕЙШИЙ прикм. в. ст.
(в чому, над ким) Вправнѣйший, досвідченѣйший, ком-
петентнѣйший: мноуо людей... на(д) еписѣпы бѣг-
лѣйших на(д) ѡвые мѣвлю, котѣрыє крѣме титѣлѣ
шѣтъ пыхи а маѣтности ничѣго прѣве бисѣѣпѣго не
маѣють (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 55 зв.); Гды(ж) са
бѣлше ины(х) на(д) та на(и)дѣе и в законѣ бѣгле(и)-
ши(х) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 12).

Пор. БЪГЛЫЙ.

БЪГЛОМЪ присл. Швидко, бігом: Монѣхъ бо-
вѣмъ едѣнъ, Ісаѣкъ ѣменѣмъ, гды едного часѣ тѣж-
кимъ тѣла горѣлѣ запале(н)ѣмъ, бѣгомъ до нѣго
пришѣлѣ (Київ, 1627 *Тр.* 557).

БЪГСТВО, БИГСТВО с. Утеча: Ко просвѣще-
нию жъ, по Дѣонисию Ареопегиту..., первы сте-
пѣнь-очищение;... очищению жъ начало-иночест-
во, отречение мира, бѣгство мира и отлучение че-
ловѣк (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238); Bihstwo:
ucieczka (Жовква, 1641 *Dict.* 51); Да мою дѣшѣ ѡб-
наженнѣю, одѣшѣ в' Ризѣ свѣтоносного безсмертіа
...Прѣто всѣ дѣцѣка, на земли въ плѣти; претер-
пѣваѣшѣ, Пеленѣми повитіѣ, ѡсморднѣвное ѡбрѣзѣ-
нїѣ, въ єгїпѣгѣ бѣгство (Чернігів, 1646 *Перло* 28 зв.).

БЪГУНКА ж. (розлад діяльності кишечника)
діаремя, пронос, розм. бігунка: Коли ко(г) дрѣ-
жи(т) бѣгоу(н)ка припоу(т)никъ из вино(м) оувари
сѣли немного и сѣчевицѣ зѣтри и нащеср(д)це...
яж(дѣ) оутврѣжаѣ(т) оутрѣбою (XVI ст. *УТ* фото-
коп. 1 зв.); Стѣжѣнїѣ чрѣва: Бѣгѣнка (1627 *ЛБ* 123);
lienteria, бѣгунка недугъ чрѣвни(и) (1642 *ЛС* 255);
было и повѣтря нѣякое(с) бо лю(д) мѣ(р) ѡкру(т)нѣ
всюда, на голову наве(т) и в самы(х) и(х) во(и)ска(х)
наба(р)зѣ на бѣгу(н)ки (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180);

дизентерія: А гды двана(д)цѣтѣ лѣтѣ Монѣрѣхоу
былѣ и хорѣбою Диссентѣрїи, тѣ естѣ, бѣгѣнки знѣ-
тый, з' животѣмъ южъ мѣлѣ розвазѣтисѣ, оуста

свои назбыт' штворилъ (Київ, 1627 *Тр.* 291); бѣгунка кроваваа — дизентерія: Бѣгунка кроваваа. Dysenteria (1650 *ЛК* 431).

БѢГУНЪ¹, БЕГУНЪ ч. 1. Утікач; волоцюга: Явне кождый бачити можетъ, ижъ того светого мнишеского чину... только титуль... зосталъ,... бо многие зъ нихъ, зъ монастырей поутекавши, а ставшисе бегунами, толко гроши... собирають (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1023); Сова, во дне свѣта не видить; в' нощи же въ пѣстїнахъ лѣтаеть: тако и злодѣе... и ночныи скоучькобѣ бѣгнѣе... лишени свѣта нѣ(с)ного (Почаїв, 1618 *Зерц.* 37); Бѣжеле(и): Бѣглецъ, бѣгоуиъ, збѣ(г) (1627 *ЛБ* 13); refuga, бѣгунъ (1642 *ЛС* 349); Тог(д)а діаволы, ліотыи Катѣве, займѣтъ всѣхъ грѣшниковъ того свѣта,... нѣчныхъ бѣгнѣвъ, нечїстыхъ блѣдниковъ (Чернігів, 1646 *Перло* 154 зв.).

2. Гонецъ, посланецъ: Аасѣйръ: Бѣгнѣ, посѣль. або Посѣль на подвѣдѣ, гонѣцъ (1627 *ЛБ* 170).

3. *Перен.* Віровідступник: Наверынѣтєся, бѣгуны, ко церкви востѣчной, прїйдѣте к матѣри святой непорочної (к. XVI ст. *Укр. п.* 72).

4. Вл. п.: волость Каменицькаа... село... литвинъ бегнѣ и ипышиє села (1552 *ООвр.* 3. 115); романъ бегнѣ (1649 *РЗВ* 39); Иванъ Бѣгунъ (Там же, 378).

Див. ще БѢГАТЕЛЬ, БѢГЛЕЦЪ, БѢЖЕЛЕЦЪ.

БѢГУНЪ² ч. (зовнішня частина колеса, обведена шиною) обід: orbile, ободъ, бѣгунъ (1642 *ЛС* 294).

БѢГЪ, БЕГЪ, БѢГЪ ч. 1. (швидке пересування) біг: почтоже ты сѣатный міролюбче грѣхами са ко(р)мышъ, поневажъ быстримъ бѣгомъ бѣжимъ не постоа(н)нимъ, якъ камѣнь з горы на долъ, такъ мы прѣдко, к' смѣрти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.); оучинилъ бѣгъ звѣри земныи водлѣгъ рожѣевъ ихъ и скѣты, и то што се одно рѣшаеть на землі водлѣгъ рожѣю своего, то есть кождѣмъ даръ: якъ в' мѣсе, в' мѣцы, въ робѣтѣ, и в скѣре и в' бѣгѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 4 зв.); Бѣгъ. Curs(us) (1650 *ЛК* 431); бѣгъ чинити — бігати: А штожъ звѣрѣта роздѣбеныхъ копытъ значать; ижъ двѣма пѣзногтѣми скорѣй бѣгъ чїнають (Вільна, 1627 *Дух.* б. 297); въ бѣгъ пуститися — побігти: Жаденъ...

з' лѣнливыхъ нехайса не насмѣваеть: поневажъ еслї са... в' бѣгъ... пѣстатъ, з' тыми, котѣрыѣ южъ давнѣ в'пере(д) бѣжать, поровнѣтиса // могѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 164-165);

2. (*ріки, води*) течїя, біг, плин: И в' армерици рѣка ты(ж) естъ котѣраа са зове(т) рѣкою сребрѣною, такоую мѣцъ маючаа, же ачъ з' морѣ(м) са помѣшала, бѣгъ еднакъ свой... посредѣ росѣлоу затримала (поч. XVII ст. *Проп. п.* 174).

3. (*про небесні тіла*) рух: А ижъ два сто(л)пы, оди(н) каменны(и), а дрѣги(и) цегляны(и) поставили, перегледаючи то з' бѣго(в) небѣ(с)ныхъ, и(ж) па(н) бо(г) мѣ(л) двѣма плягами свѣтъ вве(с) кгар(ти) (!) потопо(м) и ѿгне(м) (1582 *Кр. Стр.* 19); не тылко дни и ста празнїкомъ господскимъ и нарочитыхъ стѣхъ ѿгодниковъ бѣжихъ // ѿ(т)менили на землі, але и на небѣ лу(н)ного бѣгѣ доро(ч)ного дванадесатїмъ м(с)цямъ имена,... пош(т)менали (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.-22); Бо они, водлугъ бѣгу небесного, свою пасху завжды 14 дня луны перного мѣсяца,... звыкли отпраовати подѣ полно (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 143); Што звѣкло бѣ(з)-смѣртнѣю слѣвѣ и(м) єднѣти, котѣраа на свѣте, по ты бѣде(т) трѣвати Пѣки м(с)иць и звѣзды сво(и) бѣгъ справѣати и нѣчныє тѣмности бѣдѣтъ просвѣщати (Єв'є, 1611 *На з. Ог.* 2); Нехай прѣто слѣва ихъ до тѣль не встѣпѣтъ, Пѣколь М(с)иць з' звѣз(д)ами бѣ(г) свой ѿ(т)правѣ(т) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 14); Астрѣномїа оучитъ Бѣгоуъ Нѣ(с)ныхъ (Київ, 1632 *Евх.* 297); и чемоу... дивѣатиса боудемо, ци с'лїпчѣной красѣтѣ понева(ж) з' єдиной матерїи кроуга всю по(д)нѣ(с)нѣю просвѣщаеть //, и бѣгами своими оудивлѣе(т) члѣка (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 315 зв.-316); пятая планета меркѣрїишъ то естъ в' сѣмъ лѣтѣ бѣгъ свой викониваеть (серед. XVII ст. *Луц.* 540).

4. (*про час*) (хїд життєвихъ подїй або явищ) перебіг, минання, плин; життя: Каждаа речъ света того подлѣгъ бѣгѣ чловеченства ведѣма естъ кѣ сталѣсти, котѣраа жъ николи естъ впевнена и в' памѣти трывала (Вільна, 1514 *AS* III, 108); з' котѣрою [цнѣтою] чѣловѣкъ,... до конца... не прїхѣдитъ: але з' слѣвы, по ты тѣлько живѣтъ, пѣки дочѣсный вѣкъ сей бѣгъ свой провѣдитъ (Єв'є, 1616 *УЄ Єв.* 2 ненум.);

Бѣгъ сегосвѣтнего завождѣ, охѣтне, и пѣлно кѣнѣ-
чити хр(с)тіаномъ потреба (Вильна, 1627 *Дух.б.* (Пе-
редм. II), 10); Ѡ(т)гѣль шѣкалесь, где бысь бѣгъ
своего вѣкѣ Мѣглѣ кончѣтъ: якъ Чѣстномѣ прѣсто-
и(т) Чловѣкѣ (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 4); не пре(с)-
тавалє(с) на бѣгѣ природ(н)омъ, але самъ себе ницо-
валъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 272); ѡстанокъ Пѣст-
ного сего бѣгѣ проводѣмъ, жебысѣмъ бл(с)вѣнства
ѡ(т) бѣа достѣпѣвши, дѣховныѣ емѣ... ѡвоцы вѣ даръ
принести могли (Київ, 1637 *УС Кал.* 153); Презъ
много звѣтѣзствъ пришо(л) ап(с)лѣ до иа(и)вы(ш)-
шого триоу(м)фѣ; А еднѣкъ, не пѣше, же ти(л)ко
бѣгу доко(н)чѣлъ (серед. XVII ст. *Кас.* 73 зв.); бѣгъ
живота вѣка сего — дочасне життя: поревнуйте
по своей благочестивой и православной вѣрѣ, а
наиболше по // своем спасеніи, жебы бѣгъ живота
вѣка сего в забавѣ ходатай вам был спасенію, а не
погибели (1608-1609 *Виш. Зач.* 203-204); бѣгъ роч-
ный — рік: Пишу(т) еще ижѣ тѣе два па(т)риярхо-
ве рокъ а(л)бо бѣгъ ро(ч)ны(и) на двапа(д)це(т) ме-
(с)це(и) порядне ро(з)дели(ли) (1582 *Кр. Стр.* 19).

5. Встановлений порядок, звичай: А так мы ѡба-
чивши розность и противность листов их, так есмо
розважили, жебы ѡдна сторона кѣ якомѣ небез-
печенствѣ и шкоде не пришла, гдѣбы таковаа роз-
ница ѡстростью права, а подле сѣдowego бѣгѣ мѣла
быти вложена и докончана (Неполоничі, 1531 *AS*
III, 385); записѣю тѣм моим листом жонѣ моеѣ...
водлѣг бѣгѣ обычаа того панства корола... и... со-
витѣю сѣмѣ пѣназей (Краків, 1539 *AS* IV, 177); так-
же добре и достаточне бѣдетъ выѡбражено и ѡписа-
но, як естъ бѣгъ и обычай позвом великого князѣст-
ва Литовского (Берестя, 1544 *AS* IV, 407); А та(к)
водлѣ бегу правного и созна(н)ѣа того возного то сѣ
значи(т) быти и(ж) ѡтецѣ а(р)хима(н)дри(т) пече(р)-
ски(и) не маючи нѣякого на то(т) кгру(н)гѣ права
едно и(ж) естъ селы своими и лю(д)ми в ни(х)...
кгва(л)товне то(т) кгру(н)гѣ менованы(и)... рос-
казѣ по(д)даны(м) свой(м)... заходи(т) и паха(т) (б.
Киева, 1585 *ЦИБ ДА/П-216*, 3 зв.); тоу(т)ь и тѣмъ
обрѣдовѣ грѣческыхъ ѡуживѣють..., поневѣжъ ѡ(т)
стѣрого калєндара препѣсѣ ѡ(т)стѣпити и обрѣды
и свѣтѣи дѣи ѡ(т) звѣклого бѣгѣ ѡ(т)мѣнѣти (Ост-
рог, 1598-1599 *Апокр.* 30).

Див. ще БѢГАНЕ.

Пор. БѢГАТИ.

БѢДА, БЕДА, БИДА ж. 1. Бѣда, лихо, нещастя,
горе: яко злато ѡу огни, тако ю искушаєтъ здѣсь
многими скорбѣми и бѣдами розмоитыми(!) и пе-
чальми (поч. XVI ст. *Песн. п.* 55); бѣда тыжѣ боуде
беремѣнны(м) и тѣмъ которыи кормѣтъ прѣсами
(1556-1561 *ПС* 181); котромѣ бы братѣ помагали в
напастє(х) в бѣда(х) в недоста(т)кахъ пожичаючи
емѣ пѣнѣзи не маю(т) ѡ(т) нихъ лихвити (Львѣв,
1586 *ЛСБ* 71); ино мы с па(с)ты(р)ства нѣшего тако-
вы(х) бѣдѣ и ско(р)бє(и) ваши(х) велико сє(р)цо(м)
жалѣемъ (Острог, 1591 *ЛСБ* 152); идутъ и на той
дорози бѣды и напасти в удрученю тѣла приймо-
вати (Дубно, 1592 *АрхїОЗР* 1/VI, 90); Дѣля того
берѣтъ собѣ, братѣя, на розумѣ, чомѣ того естъ
знакѣ крестѣ..., вѣра, любовѣ, и што бы май гадавѣ
за онѣй свѣтѣ, пѣжѣ за сєсѣ, чомѣ на сѣомъ свѣтѣ
прѣтерпѣти скорбѣ великую и бѣду, соромѣ и
сварѣ, и усякую досаду (XVI ст. *НС* 24); провѣдѣлъ
тежѣ великѣи скорбѣи, бѣды, ѡутѣски и гонєніє на
тѣмъ свѣтѣ (Почѣїв, 1618 *Зерц.* 56); Млѣтѣвами сво-
ѣими, в бѣдѣхъ насѣ вѣспомѣжєшѣ (Вильна, 1620 *Лям.*
К. 14); Тамѣ ляхомѣ было тѣсно; хочѣ же и ихъ
было много, але велику бѣду трѣпѣли (1636-1650
ХЛ 80); Едѣнѣгъ дрѣгѣомѣ бѣды и долеглѣвости но-
сѣти помагѣймъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 85); Ѡ Г(с)пже
моѣ бѣди ... Вѣ всѣхъ бѣдѣхъ мойхъ ѡборѣна (Чер-
пѣгѣв, 1646 *Перло* 39); И рѣклѣ емѣ г(с)дѣ... вѣдѣлъ
есмѣ бѣды лѣюдѣ моегѣ вѣ егѣптѣ и слѣшѣалємъ
крѣкѣ дѣла сѣрѣвѣсти тѣхъ, котѣрѣи сѣтъ прѣложѣ-
ныи надѣ робѣты (серед. XVII ст. *Хрон.* 81);

у *знач. присудк. сл.* бѣда, лихо, горе: Бѣда и горе
чѣловѣку тому! (поч. XVI ст. *Песн. п.* 49); бѣда вамѣ
смѣющимѣсѣ нѣнѣ бо рыдаєтє а плакати боудетє
(1556-1561 *ПС* 235); бѣда, бѣда, мѣшкаючи(м) на
земли, и на мори (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47);
бѣда ты(м), котрыє не моцнесѣ за жакглѣ, албо
машты ѡкрє(н)тѣ ѣймѣю(т) (Ясси, 1614 *ЛСБ* 451, 1);
Бѣдѣ томѣ домѣ. Гдѣ Господѣрѣ клѣмца (Вильна,
1620 *Лям. К.* 24); Бѣда ты(м) котѣрѣє яко дѣти ма-
лыє не хотѣ(т) сѣ з дѣброи вѣлѣ покѣрыти (Київ,
1623 *Мог. Кн.* 30 зв.); Бѣда клєвѣчѣчимѣ едѣнѣгъ на
дрѣгѣого (Львѣв, 1642 *Час. Слово* 275); бѣда мнѣ не-

щасномѣ, ѿже мѣне божскаа мѡцѣ потлѣмѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423).

2. Турбота, клопѣт: часомѣ за тѣми бедами не толко па(н)ского нового свѣта не паматаетѣ, але и своего старого забываетѣ (Острог, 1587 *См. Кл.* 14); а кто бѣде(т) до конца терплѣвы(и), и мѡцѣю столчи не поклѡни(т)са в таковы(х) бѣда(х), спасѣнѣ бѣде(т), яко добры(и) рыцѣрь (!) вѣ во(и)нѣ (Вильна, 1596 *З. Каз.* 38 зв.); имѣ далѣй тѣмѣ болѣшей невѣрныхъ бѣдѣ прибываетѣ(т) зо всѣхъ сторѡнѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 212).

3. Кривда, зло: Жалу(ю)ся ваше(и)... мл(с)ти... На г(с)дна гедешна еппа лвовского и(ж) ми великую не(з)по(с)ную бѣдѣ дѣини(л), не маючи баче(н)я на вѣрѣ х(с)вѣ анѣ на ста(н) мо(и) дѣховны(и) (Гологори, XVI ст. *ЛНБ* 4, 1136, 35, 1); на которы(х) то рока(х) зе(м)ски(х) лу(ц)ки(х) ро(с)пираючи сѡ бѣде сторѡне позвапѣе сѡ неслѣшно(м) позве перетелне написано(м) и не(с)лѣшне и(ж) во(д)лу(г) права по(с)полито(г) не всѣхъ опекуновѣ до тоѣ sprawy не припозва(л) собою ко(н)трове(р)товали (Люблѣн, 1601 *ЛНБ* 5, II 4050, 9 зв.); были емѣ якобы смѣртѣю Изстѣплѣнѣа. Бѣды, оутѣски, преслѣдованѣа, насмѣвѣска, оурѣганѣа, и вшелѣкѣи ѿнѣши терплѣве зношенѣи крѣвды (Вильна, 1620 *См. Каз.* 15 зв.); бѣду задавати (кому) — крѣвдити когосѣ: всѣ(м) бѣды задаючи... хотачѣса на се(м) свѣтѣ воцарѣти (Вильна, 1596 *З. Каз.* 3).

4. Трудношѣ, нестаток, злиднѣ: признаваю, же по(д) часѣ добрый епископи бѣдѣю прѣтѣсненыи, до рѣмѣ са оутѣкѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 140 зв.); церковѣ Христова не на роскошахѣ, анѣ на кролевствѣ, але на бѣдахѣ и на преслѣдованю, и на убоствѣ есть... заложена (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.* 825); обеслано было бра(т)ство... абы сѡ(т)дали до(лгѣ) це(р)ковны(и) и(м) пожыченую суму... которые стави(в)шыся указали великие свои бѣды тяжкости правныи просили поко(р)не абы и(м)... почекали... до прышлого я(р)ма(р)ку (Львѣв, 1645 *ЛСБ* 1043, 71).

5. (важкѣ, обтяжливѣ обов'язки) тягар: ю(ж) то(т) камѣнь носити моу(с)и(т) завѣжды, бѡсь са(м) на ню тѣю бѣдѣ наложивѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 12); Штѡжѣ, до адѣ ли вѡйдетѣ вшелѣкѣи бѣдѣ подѣймѣючи (Киѣв, 1625 *Злат. Н.* 130).

6. Бѣднѣсть, убогѣсть: еслибы якѣа цоу(д)ное тѣари, и зацного рѡдѣ,... зѣ яковѡго припадкѣ в тоую та(м) бѣдоу пришла, таковѣ анѣ з межи зацны(х) кто и великихъ стѣновѣ в стѣнѣ ма(л)жѣнѣскѣи взѣти не вѣстыдае(т)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 59).

7. У знач. виг. (аживаетѣся для вираженнѣа душевнѣхъ стражданѣ, викликанихъ горѣм, лихом) бѣда, горѣ: О бѣда мнѣ ѡканнѡи грѣшнои (1489 *Чет.* 15); О горѣ, сѡ бѣдѣа (Киѣв, бл. 1619 *О обр.* 124); Знаменованѣа Междомѣтѣа сѣтѣ различна... Рѣдѣющагѡса: якѡ гѡй. Милосердѣющагѡ: яко бѣда (Свѣе, 1619 *См. Грам.* 194); ѡфѣ: а(х), ахте, або бѣдѣа (1627 *ЛБ* 142).

8. ч. Вл. н.: Грицѣ Бѣда (1649 *РЗВ* 374).

БѣДАЖОКѣ ч. Бѣдолаха, бѣдак: Дрѣгимѣ цѣлѣкомѣ забираѣтѣ живѡтѣ и здорѡвѣе: сѡ бѣдажкѣ, такѣ намѣ з нѣмѣ товѣриштво злоѣ (Вильна, 1620 *Лям. К.* 23).

БѣДЖѣНЕ, БѣДЖѣНѣЕ с. (*смп.* *biedzenie*) борѡтѣба, борнѣа: Рѣтѣ, бѡрѣба, пѡдвигѣ: Бѣтѣва, вѣлка, пѡгычка, оутѣрчка, вторгнѣ(н)ѣ, моцова(н)ѣ, страдѣлѣчество: запѣснишество, бѣджѣнѣе (1627 *ЛБ* 106); Палѣстра: Бѡрѣба, бѣ(д)жѣ(н)ѣе, збива(н)ѣса (Там же, 226).

Див. ще БѣДЖѣНѣСА.

БѣДЖѣНѣСА с. (*смп.* *biedzenie się*) те саме, що бѣджѣнѣе: Подвизѣнѣе: Пѡдвигѡ(в) чинѣнѣе, бѣджѣ(н)ѣса, моцова(н)ѣса, пѡдѣще(н)ѣе,... призыва(н)ѣе,... ширмова(н)ѣе,... бѡд(з)нѣ (1627 *ЛБ* 85).

БѣДЖѣНѣЕ *див.* **БѣДЖѣНѣЕ**.

БѣДИЛО ч. Бѣдняк, *диал.* бѣдило. Вл. н.: Павло Бѣдило (1649 *РЗВ* 163).

БѣДИТИ, БЕДИТИ *дѣсл. недок.* (кого) Крѣвдити, утѣскувати, мучити: али ото коли собѡрѣ на(д)ходѣлѣ, по(д) тѣ(м)ѣ часомѣ правѣ наѣболѣший прѣпыхѣ свой владѣковѣ оказовати, и людеѣ старожѣтнѡи вѣры грѣческой бѣдѣти почали (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 210); Феодосѣй цесарѣ нико(г)о дла вѣры не бѣдилѣ ани зѣ собою до спѡлноѣи вѣры и набоженства примѣшалѣ (Там же, 218 зв.).

БѣДНЕ *див.* **БѣДНѣ**.

БѣДНЕНКѣЙ *прикм.* Бѣднѣнькѣй: *misellus*, бѣднѣ(н)ки(и) (1642 *ЛС* 270).

Пор. **БѣДНѣЙ**.

БѣДНѣЙ *див.* **БѣДНѣЙ**.

БѢДНИКЪ ч. Бідняк, бідолаха: ѿ брата, хто не заплаче(т), ѿ его бѣдника ѿ то(м) слове (1489 *Чет.* 318 зв.); Вы и(х) пота, мѣшки по(л)ны гро(ш)ми, золоты(ми) тала(р)ми..., напыхаете..., а тые бѣдници шелюга за што соли кѣпити, не маю(т) (1598 *Виш. Кн.* 273); а до когѡжъ ѡный бѣдникъ оутече(т)са, шѣкаючы надѣи (Острог, 1614 *Тест.* 164).

БѢДНИЦА ж. Бідолаха, неборачка: ѡна бѣдница... миро емоу на голову оузлила (1489 *Чет.* 115); ѡна бѣдница заплакавши ѿ своихъ нечисты(х) дѣле(х) (Там же).

БѢДНО присл. У біді, нещасті: пастыре если и ве(л)ми срого и бѣ(д)но за себе и за овца своа мѣчитиса бѣдѣ(т), што за пожито(к) овца(м), ѿ(т) и(х) веліко бѣдного мѣчѣнїа, коли и(х) ме(н)ше(му) помочи не могѣ(т) (1598 *Виш. Кн.* 285); Животѡмъ Житѣйскимъ брѣдитиса маємо, якъ вѣлце шкодливымъ и до згѣбы вѣчнои скѡрѡ и бѣднѡ провадачимъ (Вільна, 1620 *См. Каз.* 14);

у руїні, в занепаді: Претѣжко(ст) гѡркои скорби до(м) бѣдно стрѣхлѣлы(и), ѡпѣсти твой мѣрны(и) гма(х) ѡкрѣтне збогѣлы(и) (Львів, 1631 *Волк.* 12).

Див. ще БѢДНѢ.

БѢДНОТВОРЕНИЕ с. Штучне творення бідності: Не сам ли Христос и его ученицы перво образом добродѣтельным, таже терпѣнием, в себѣ избраженным, потом и наказанием кротким, а не бѣднотворением к вѣре приводили (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 166).

БѢДНОТВОРИТИ дієсл. недок. Сїяти, творити біды, нещастя: Аще же и еще не послушают, сакрамент христов обезчестѣте, на землю пролѣйте и ногами поперѣте и потопчѣте, церкви запечатауйте и от всѣхъ стран бѣднотворѣте и досаждайте, да попе сими бѣдами и досадами повинутся поклонитися... костелови римскому (1588-1596 *Виш. Кн.* 149).

БѢДНЫЙ, БЕДНЫЙ, БІДНЫЙ, БѢДНИЙ, БѢДЬНЫЙ прикм. 1. Бідний, убогий: И такъ бѣдныи чернци с плѣчемъ ѿ(т)ѣхали (1509-1633 *Остр. л.* 129 зв.); прошѣ, абы... беднѡю вдовѣ и дети еѣ въ ласкавой ихъ ѡбороне своей мети рачили (1577 *AS VI*, 76); бідныхъ подданныхъ, у которыхъ знайдовать ничего не могли, били, мордовали (Луцк, 1620 *АрхЮЗР* 6/1, 422); Пси лизали стрѣпы егѡ:

милосерднѣйшими и ласкавшими пси, жебраковѣ бѣдномъ ставатъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 598); быламъ нѣкогда, славна и богата, а нѣгѣ бѣдна, безчѣсна (Чернігів, 1646 *Перло* 158); Бѣдный. Miser (1650 *ЛК* 431);

у знач. ім. Бідняк, бідний: босого приобди, бѣдного помилоуи (1489 *Чет.* 19); Пуйди на путь, и глухыхъ и бѣдныхъ посилуй ся, ать наповнить ся хыжа моя (XVI ст. *НЄ* 168); Гроша не брѣлъ в' рѣки... Мѣлъ в' Реестрѣ в' пѣмѣти всѣхъ бѣдныхъ збогѣлыхъ (Вільна, 1620 *Лям. К.* 13); бѣдныхъ и бе(з)домныхъ введи в' домъ свой (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 67); бѣдномъ дана єсть свѣтлость, а живѡтъ тѣмъ которѣи свѣтъ въ гѡркости дѣши (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

2. (з відтінком співчуття) нещасний, бідолашний: не вѣдаєшь бо бѣдныи члѣвче. коли смерть какъ татѣ прииде(т) (1489 *Чет.* 369 зв.); та(к) емоу засмаковала ѡбе(т)ница ѡнаа, и(ж) згордѣлъ... и дорадѣлса вѣчна(г) оупа(д)коу своего, и(ж) са и на(м) при не(м) достало бѣ(д)номуу пото(м)с(т)вѣ его (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 5, на полях); А штожъ иншого овцамъ бѣднымъ, видечы такову недбалость пастырей своихъ, чинити было годно въ томъ розервангю? (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 114); коли узрѣвъ [Христосъ] тоты люде убогыи и бѣдныи, не извѣдовавъ ихъ много (в ориг. моногю. — *Прим. вид.*),... лише тулько рюкъ (XVI ст. *НЄ* 171); Охъ мнѣ нѣпѣдномѣ, кѣ ѿ(т)хожѣнью сме(р)тѣльномѣ волокоу(т) ма бѣдного (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); Не то са маєтъ розмѣти, литерѣковѣ бѣдныи; кѣды бы васъ запытѣно ѿ то, хто правдѣвѣи мѡвить ѿ цр(с)твѣ сѣа бж҃его (Почаїв, 1618 *Зерц.* 44); Присмотрѣтеса, якъ по многихъ повѣтахъ бѣднѣи мѣщане, же имъ поотбирѣно въ мѣстѣхъ церкви, въ домахъ, поляхъ и лѣсахъ набоженство свое... отправляютъ! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 929); Ово дѣаволь котрѣи якѡ Лѣвъ рыкаєтъ, Кѣды бѣдного члѣка поглоти(т) шѣкаєтъ (Львів, 1631 *Волк.* 30); ѿ бѣдны(ж) нашѣ оубогыи дѣто(ч)кы. Лѣпше бысте са не родили (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 143); Гѡре мнѣ // бѣдномѣ, бѣда мнѣ нещѣсномѣ, ижъ мѣне бѡжскаа мѡцъ потлѣмѣла (серед. XVII ст. *Хрон.* 423); *Образно:* душу мою бѣдную грѣшную до ласки

своей Святой припяти рачиль (Краків, 1595 АСД I, 197); Ср(д)це мое бѣдное мѣзерне стрѣхлѣло (Львів, 1631 Волк. 22).

3. (такий, як у бідняка) бідний, мізерний: попо(в) хота(и) є(ст) достатокъ, але бѣдный ихъ пожитокъ (к. XVI-поч. XVII ст. Кн. о лат. 129 зв.).

4. Хворий, кволий: Врѣдны(и): Вродовѣтый, бѣд- ный, маломощный, оулѣмный, хрѣмый (1627 ЛБ 17).

5. Нещирий; нікчемний: ѿ бѣ(д)ное(ж) твое ве- сѣ(л)є (п. 1596 Виш. Кн. 257); всемъ свѣтѣ свою не- схвалѣню оцѣкровѣти оусилѣшъ згѣдѣ, азѣжъ не явны тоєє вѣшее бѣдное згѣды ѿвоцы по всемоу томоу панѣствѣ (Острог, 1598 Отп. КО 15 зв.).

Див. ще БѢДУЮЧІЙ.

БѢДНѢ, БѢДНЕ присл. Те саме, що бѣдно: По влицахъ хорые, бѣдне са скитѣли, и пре(!) ѿбѣзство с тажки(м) болемъ змирѣли (Луцьк, 1628 Андр. Лям. 7); Бѣднѣ. Calamitose. Miesere (1650 ЛК 431).

БѢДНѢЙШИЙ прикм. в. ст. Страхітливѣйший, страшнѣйший: Вѣмъ, вѣ(м), вѣ(м), ѣко бѣднѣйши(и) и сро(ж)ши еще гла(с) нѣжели простаки, пастыре вѣлыша(т), и за ходота(й)ство погѣбши(х) дѣпѣ... ѿ(т)вѣтъ невѣдомо(в)ный дѣти хота(т) (1598 Виш. Кн. 285).

Пор. БѢДНЫЙ.

БѢДНАТА мн. Бідолашки, діал. бідпята: Бо- а(т)са бѣдната абы и(х) дѣти вѣ шкѣлѣ ни(ч) прик- рого не втерпѣли (Височани, 1635 УС № 62, 17 зв.).

БѢДОВАНІЄ с. Бідування, горювання: Котѣ- рое Оучениковѣ на морѣ томѣ бѣдованіє, ѣкобы визерѣнкомъ было, бѣдѣ ихъ напотѣмъ ѿ(т) Жидѣвъ оутѣрплєныхъ (Київ, 1637 УС Кал. 615).

БѢДОВАТИ дієсл. недок. Відувати, горювати: А оучениковѣ знѣвъ на морѣ бѣдѣютъ и трѣвѣжатъ са якъ и перѣй (Київ, 1637 УС Кал. 436); покѣй и ти- шинѣ... абы справовѣль, и зъ нѣпріязни бѣсовскоѣ бѣдѣючимъ намъ вѣ немъ и тѣнѣчимъ рѣкѣ помѣчи абы подавѣль (Там же, 251); Образю: И мы... на солѣ- номъ... мѣри житіѣ сегѣ плавѣемъ, и вѣ мѣлѣ естѣс- мѣ мыслѣной... бѣдѣемо (Київ, 1637 УС Кал. 443).

Див. ще БѢДСТВОВАТИ.

БѢДРИНЕЦЪ, ВЕДРЕНЕЦЪ, ВЕДРѢНЕЦЪ, ВЕДРАНЕЦЪ ч. (назва рослини, *Pimpinella L.*) бед- ринець: Ведрєнець є(ст) зеліє добро и оужито(ч)по (XVI ст. УТ фотокоп. 4); пипипелла по ла(т)пски

...а по рѣ(с)ки ведрєнець (XVI ст. Травн. 353); ріп- [p]inella, бѣдринець трава (1642 ЛС 316).

БѢДСТВІЄ с. Те саме, що бѣда в 1 знач.: Че- ловѣкъ: Аще тая тривога, такая брань, таковое бѣдствіє пре(д) сме(р)тію, чтожъ по сме(р)ти бѣ- де(т) ? (Чорна, 1629 Диал. о см. 278).

БѢДСТВОВАТИ, БѢДѢСТВОВАТИ дієсл. недок. Те саме, що бѣдовати: мнѣго бѣдѣствѣмъ жекглѣрѣмъ на томѣ страшно(м) бѣрливѣмъ морю (Почаїв, 1618 Зерц. 55); miseresco, is,... бѣдствую (1642 ЛС 270).

БѢДУЮЧІЙ дієприкм. у знач. ім. Бідолашний, бідний, нещасний: Незбѣжный побѣжности наѣ- чаєтъ са,... оубѣгѣй блѣгодарѣніѣ и вѣдѣчности, бѣ- дѣючій терплѣвости, немилосѣрдный мѣлости,... клѣмца и потѣврца правды (Київ, 1623 МКСВ 76).

Див. ще БѢДНЫЙ.

БѢЖАТИ, БЕЖАТИ, БѢЖАТЬ дієсл. недок.

1. (швидко пересуватися): проу(д)костю великою бѣжало вѣсе стѣдо по берегоу вѣ морѣ (1556-1561 ЛС 44 зв.); такъ же и сесѣ люде, што не бѣжать и не идуть до церкви, они вѣру Божую не могутъ добы- ти (XVI ст. ЛС 179); а ѿ(т)ше(д)ши проу(д)ко ѿ(т) грѣба и(з) страхѣмъ, и(з) радостію велікою бѣжали ѿповѣдати тоє ап(с)ломъ его (XVI ст. УС № 31, 41 зв.); ѿный за(с) его товаришъ не знаючи и(ж) са той вѣ цркви на мѣлтва(х) забавлѣєтъ: бѣжалъ скѣро до кѣта (поч. XVII ст. Пчела 7); зѣразъ ѿпѣстѣвши воли бѣжалъ за илѣю (серед. XVII ст. Хрон. 313).

2. Утѣкати: в первыи ча(с)и ноци. и сами бежаша. да не постижни бѣдоу(т) водою (1489 Чет. 11); тог- ды котѣрѣи бѣдѣ(т) в жидѣ(в)ствѣ, нехѣй бѣжа(т) на гѣры (Вільна, 1596 З.Каз. 25); Гонзе, и гонзѣвъ: Оушѣлѣ, ѣтѣкъ, ѣбѣгъ, або вѣмкнѣ(л)са, гонь- знѣ(л),... бежалъ (1627 ЛБ 27); Мелхисѣдѣкъ вѣзѣрѣ былъ велми страшногѣ, и хотѣлъ Аврамъ бѣжѣти (серед. XVII ст. Хрон. 26).

3. Перен. (швидко текти, плинути) бігти: [...ѿбѣвѣщаю васъ, абы(с)те] передѣ [мѣною]... стали..., у рѣчки албо ручая, котѣры(и) чере(з) гостинѣць с Кѣпачева до Кієва идучи бежи(т),... на котѣромъ се збѣгаю(т) пѣты кѣрунѣтовѣ добръ вашихъ поменѣныхъ (Шумськ, 1638 ККПС 176).

Див. ще БѢГАТИ, БѢЧИ.

БЪЖЕЛЕЦЬ ч. Те саме, що бѣглець: Бѣжѣ-
ле(ц): Бѣглѣцъ, бѣгоуиъ, збѣ(г) (1627 ЛБ 13).

Див. ще. **БЪГАТЕЛЬ, БЪГУНЪ.**

БЪЗДНА *див.* **БЕЗДНА.**

БЪЗЕНТОВАТИ, БЪЗЕНЬТОВАТИ *дієсл. не-
док. (мад. bizonyít)* (кому, чим і без додатка) свід-
чити, засвідчувати: А Ісусъ рюкъ ему: "Што бы
есть не убивъ, и курварство не учинивъ, и не укравъ,
и ужу не бѣзентовавъ" (XVI ст. *НЄ* 10); Якъ бѣзен-
туеть святей Матѣ. (Там же, 22); Симъ еванге-
ліомъ нынѣшнѣмъ бѣзенътую: видишъ, Лазаръ
умеръ, чомъ бывъ вѣрний, та бывъ понесюиъ у па-
зуху Авраамови у царство небеспое (Там же, 149).

БЪЗМЕНЪ *див.* **БЕЗМЕНЪ.**

БЪЗОВАНЪ ж. (*мад. bozoványu*) Надія: Дѣла
любве Божій и усякую досаду што бысь притер-
пѣл, члѣвѣче хрестяниине, и кортанъ усякую безъ
гнѣва; тогды твоя бѣзованъ не посоромитъ ся пе-
редъ Богомъ, и не погыне (XVI ст. *НЄ* 78).

БЪЗОВАТИСЯ *дієсл. недок. (мад. bízik)* (на ко-
го) надіятися: Май переже пагай знаеть каждый
члѣвѣкъ, на кого приходить яка неволя... ци има-
еме вѣру правую ико Богу, ци бѣзуеме ся на Бога
выдъ усеи душѣ (XVI ст. *НЄ* 61).

БЪЗОНШАДСТВО *див.* **БЪЗОНШАНСТВО.**

БЪЗОНШАКЪ *див.* **БЪЗОНЪШАГЪ.**

БЪЗОНШАСТВО, БЪЗОНШАДСТВО с.
(*мад. bizonyság*) свідчення: сесе естъ ученикъ бѣ-
зонъшагъ за сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ пра-
вое его бѣзоншаштво (XVI ст. *НЄ* 44); Вѣра правая
не гадаеть, тай не сокотить дяку погыбели, у кого
есть доброе бѣзоншадство безъ страху, якъ годить-
(ся) хрестянинови (Там же, 110).

БЪЗОНЪШАГЪ, БЪЗОНШАКЪ ч. (*мад. bi-
zonyság*) свідок: сесе естъ ученикъ бѣзонъшагъ за
сесе, що написалъ, и знаеме, ажъ правое его бѣ-
зоншаштво (XVI ст. *НЄ* 44); будете ли бѣзонъшагы
у Ерусалимѣ (*в ориг.* Ер(с)ѣсалимѣ. — *Прим. вид.*),
и не лише у Ерусалимѣ, али у сюй Іудей и Самаріи
до кунѣя земли (Там же, 73); про то и потумъ не
могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панѣства, якъ
вадили на него тоты кривыи бѣзоншаки напередъ
Пилата (Там же, 114).

БЪКА ж. (*стп. bika, сви. Bicke*) (*ручне знаряд-*

*дя для подрібнення та розколювання твердих тіл,
кам'янистого ґрунту*) кирка, *діал.* джаган: бѣкъ
ї еде(н) остры(и) коне(ц) а дрѣги(и) плѣскаты. Зась
бѣкъ г ѡба коньци ѡс(т)ры(и) (Львів, 1592 ЛСБ
1037, 11); 10 бѣкъ стали(л) и острѣлъ (Львів, 1628
ЛСБ 1051, 5 зв.); ѡ(д) преробена бѣ(к) и сталена
и(х) ко(н)цовъ а(н)дрееви и якѣбови мѣла(р)чыко(м)
ѡ(д) тесана посадъки и сажѣна *фг.* 4 и 6 (Львів,
1634 ЛСБ 1054, 16).

БЪЛАНЪ, БИЛАНЪ ч. *Діал.* Білан "блондин".
Вл. н.: Павло била(н) (1649 РЗВ 17 зв.); Петро Бѣ-
ланъ (Там же, 372).

БЪЛАСЪ ч. *Діал.* Білас "назва рослини". Вл. н.:
На прю(д)мисю сы(н) старшѣи заплати(л) до(л)гѣ
небощико(в)ского... // добра(н)скомуу зло(т) вѣ.
бѣласови зло(т). д. (Одрехова, 1607 ЦДІАЛ 37, 16,
11); Стану(в)ши ѡбли(ч)не... Лаве(р) рома(н)ча...
зезна(л) и(ж) доброво(л)не пусти(л) лешкови пре-
(з)виско(м) макухови купно свое котрое ма(л) и
де(р)жа(л) за записе(м) ѡ(д) васка пре(з)вискомъ
бѣласа (Одрехова, 1611 ЦДІАЛ 37, 2, 17).

БЪЛЕНКИЙ, БЕЛЕНЬКИЙ, БЪЛЕНКЫЙ
прикм. 1. Біленький: albulus, бѣле(н)ки(и) (1642 ЛС 76).

2. У *знач. ім.* Біленький. Вл. н.: жалова(л) намъ
...песочинѣськи(и)... и(ж) де(и) по(д)данни(и)...
гри(ц)ко бѣленьки(и) променалъ... жеребицу... ко-
тораа... 8 того грына... познана (Кременець, 1584
ЛІБ 5, II 4045, 72); Ангѣтипъ Бѣле(н)кы(и) (1649
РЗВ 442).

БЪЛИЙ *див.* **БЪЛЫЙ.**

БЪЛИКЪ, БЕЛИКЪ, БЪЛЫКЪ ч. *Діал.* Бі-
лик "білий пес", "білий гриб". Вл. н.: Иванъ Бѣ-
ликъ (1649 РЗВ 143); Пѣдо(р) беликъ (Там же, 168);
Степа(н) Бѣлыкъ (Там же, 362 зв.).

БЪЛИЛНИКЪ, БЪЛИЛЬНИКЪ ч. Вибільник:
ѡдѣаніе егѣ было бѣло яко снѣгъ яко бы хѣто не
мѣжеть бѣлилѣникъ оубѣлити на землѣй (1556-1561
ПЄ 159 зв.); Бѣлілѣникъ. Dealbacio candidans uestes
(1650 ЛК 431).

Див. ще **БЪЛНИКЪ.**

БЪЛИЛНИЦА ж. 1. Валяльня: fullonica, бѣ-
ли(л)ница (1642 ЛС 204).

2. Місце, де вибілюють тканину, пряжу і т.ін.:
Бѣлілница. Sola[v]ium (1650 ЛК 431).

БЪЛИЛНИЧНИЙ *прикм.* Який стосується вальняльні: *fullonius*, бѣли(л)нични(й) (1642 *ЛС* 204).

БЪЛИЛО, БЕЛИЛО *с. (косметичний засіб)* білила: Несте(р) дмитровичъ... ме(л)ъ... //... бѣлила ши(л) постро(н)ковъ... за ко(п) Г̄ (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 44 зв. 45); Стібіє: бѣліло (1627 *ЛБ* 234); А езавель оуслѣшавши ѿ вѣзде егѡ, пофарбовала очі свои бѣліло(м) и ѡхандѡжила гѡловѡ свою (серед. XVII ст. *Хрон.* 329 зв.); Бѣліло. *Serussa. Melinum. Lomentum* (1650 *ЛК* 431).

БЪЛИТИ, БЕЛИТИ *дієсл. недок.* 1. (що) (робити білим, чистим) білити: вода // зъ нѣа схѡдачи, ѡ(т)живлѣеть и кѡрмитъ... дѣрева и трѣвы... розмаѣтыѣ скѡтки выдаѣтъ: цвѣты, ѡншіѣ бѣлѣтъ, ѡншіѣ чернѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 261-262); Водѣ зъ нѣа схѡдачи...розмаѣтыѣ скѡтки справдѣтъ; бѣлѣтъ, чернѣтъ, червѡнѣтъ (Там же, 324); albo, as, бѣлю (1642 *ЛС* 76); *Образно*: хсѣ... ѡмывае(т) на(с), чистѣе снѣга бѣлѣтъ (1489 *Чет.* 124 зв.).

2. (що) (вибілювати у воді і на сопці) вибілювати, білити: подле фолварку Троецкого над Стыромъ наехали жонку наемную Троецкого и хлопца моего Миколинского, которые полотна белили, и зараз за ними и з рогатинами гонити почали (Луцьк, 1575 *АрхІОЗР* 8/VI, 424); Бѣлю на сѡлнцы. *In[s]olo* (1650 *ЛК* 431).

БЪЛИТИСЯ *дієсл. недок.* Білитися: albeo, бѣлюся (1642 *ЛС* 76).

БЪЛИЦА *ж.* 1. Назва рослини: *argemisia*, бѣлица зелиє (1642 *ЛС* 93).

2. Назва тварини: *botrys*, бѣлица че(р)нобѣлая (1642 *ЛС* 104).

БЪЛКО *ч. Діал.* Білко "кличка собак білої масті", "біла опукла оболонка ока". Вл.н.: Кѡзма Бѣ(л)ко (1649 *РЗВ* 128).

БЪЛМАЧЬ *ч.* Більмастий, *діал.* більмач, більмак. Вл.н.: рокѡ тогожъ... Пришла пани лукашева Крама(р)ка... С папо(м) ивано(м) бѣлмаче(м)... Прося(ч)... абы... панове бра(т)ство ла(с)каве еи рачили прияти на манастирь в старости (Львів, 1607 *ЛСБ* 1046, 2).

БЪЛМО, БЪЛЬМО *с.* Більмо: проказы, и глѡхоты... полѣчыла... а набѣрзѣй дѣшѣвныя страсти оуздоровлѣлъ, тогѡ Источникъ... очныи болести,

бѣлма и затѣклости... злѣчыла (Київ, 1631 *Син. Тр.* 816); желчь помогае(т) на мѣзанье бѣчю вѣ котѡры(х) бы бѣло бѣльмо и бѣдѣ(т) оуздоровлены (серед. XVII ст. *Хрон.* 387); Бѣлмо во ѡцѣ. *Ablugo* (1650 *ЛК* 431).

БЪЛМОКЪ *ч.* Назва рослини: *argemone*, бѣлмо(к) зелиє (1642 *ЛС* 91); *concordialis*, бѣ(л)мо(к) трава (Там же, 133).

БЪЛНИКЪ *ч.* Те саме, що бѣлильникъ: И вывел их на горѡ высокую ѡсобно едины и прѣобразилъся предъ ними. ѡдѣянїе его бѣло бѣло велмі яко снѣгъ, яковых то не может бѣлник оубіліти на землі (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 58).

БЪЛО, БЕЛО *присл.* Біло: болшее зимно в томѡ и(х) квѣтню показѡючи, анижли вѡ ѡныхъ м(с)цехъ прошлыхъ было, а звлаща ихъ недели бѣлое, где и чорномѡ мѡсело быти подѡ носомѡ бѣло (Острог, 1587 *См. Кл.* 17 зв.); А коли ѡкрила вѣрхъ земли оуказѡлосѣ бѣло яко насѣнье, а свѣтло яко лѣдъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 93 зв.);

біло, чисто: е(ст) вѣда але ро(з)ли(ч)ныи рѣчи чина(т) са в не(и) е(д)но чини(т) бѣло, дрѡгое чини(т) чрѣно (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 37 зв.);

білими нитками, біло: другая [запона] до образу сетчаная бело шитая (Пересопниця, 1600 *АрхІОЗР* 1/II, 296).

БЪЛОБЛЯШКОВЫЙ *прикм.* Обшитий білими бляшками: Єдвабница кгра(т)коватая бѣло бля(ш)-ковая, на ѡбра(з)... на пра(з)ники покладае(т)ся (Львів, 1637 *Інав.Усп.* 68 зв.).

БЪЛОБРАДЫЙ *прикм.* Білобородий: Загадка философом латинским, людским, также и вслѣд тых погнавшимся, от лакомства прелестнаго, младенцем бѣлобрадым руским (1599-1600 *Виш. Кн.* 152).

БЪЛОБРОВЕЦЪ *ч.* Людина зі світлими бровами, білобровий. Вл.н.: Хома Бѣлоброве(ц) (1649 *РЗВ* 4 зв.).

БЪЛОВЗОРИСТЫЙ *прикм.* Який оздоблений узором, орнаментом білого кольору: Пара коновочо(к) ѡбѣ равно(и) ваги... в серо(д)ку з рѣжы(ч)ками на сто(л)ца(х) пукла(с)ты(х), самые бѣловзоры(с)тые важа(т) бѣ(з) пѣ(л)тора лѣта гривень 3 (Львів, 1637 *Інав. Усп.* 18).

БЪЛОГЛОВА *ж. (стп. białogłowa)* жінка: Чи

есть въ Луцку бѣлоголова, якъ та пани ключпикова? (Луцк, 1575 КС XXV, 98).

БѢЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВСКИЙ, БЕЛОГОЛОВЪСКИЙ, БѢЛОГОЛОВСКІЙ *прикм.* 1. (який стосується жіночої статі) жіночий: марѣша се(н)ковая... скаржилася на шлекшую вдову... и(ж) дала шлекшо(и)... Просто(г) поло(т)на на шмъ кошуло(к) бѣлоголо(в)ски(х) (Львів, 1607 ЛСБ 1046, 2 зв.); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бело(г) хлопъски(х) кошу(л) и бѣлоголо(в)ски(х) ро(з)маитого шито(г) (Вінниця, 1610 ЛНБ 5, II 4052, 150); въ томъ склепѣ розмаитыхъ шатъ есть и жолнерскихъ и бѣлоголовскихъ (бл. 1626 Кир. Н. 21); На(д) всѣ ипшій бовѣмъ цноты бѣлоголовскіе, якъ Лилѣа межи квѣтами, молчаніе свѣтло сїаєтъ (Київ, 1646 Мог. Тр. 934); тамъ же речей набрано бѣлоголовскихъ, хустъ размаитыхъ, сермягъ,... на золотыхъ двадцать (Кременець, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 142); У Микиты Ту(р)чына... сукня з аксамито(м),... сукма(и) бѣлоголовъски(и) оди(и) (Житомир, 1650 ДМВІІ 194); пожикъ бѣлоголовский *див.* **НОЖИКЪ**; стагъ бѣлоголовский *див.* **СТАНЪ**.

2. У складі вл.н.: логъ бѣлоголовский: вели дѣбровою... и привели к логѣ бѣлоголо(в)ско(мѣ) (1546 ОГ 83 зв.).

БѢЛОГОЛОВЪ *прикм.* у знач. ім. Білоголовий. Вл.н.: Ивапъ Бѣлоголовъ (1649 РЗВ 378 зв.).

БѢЛОГУБЕЦЪ ч. Людина зі світлыми, білими губами. Вл.н.: Остапъ Бѣлогубе(и) (1649 РЗВ 399).

БѢЛОЗОРЪ ч. Назва риби: Бѣлзоръ рыба. Gurofal(c)o (1650 ЛК 431).

БѢЛОКЪ¹, БЕЛОКЪ ч. (яйця) білок: киминъ... мѣлко толченъ и смѣше(и) з бе(л)ко(м) яичнымъ и прикладывае(м) ко отокѣ очномѣ (XVI ст. Травн. 137); albugo, бѣ[л]мо, бѣло(к) в я(й)цы (1642 ЛС 76).

БѢЛОКЪ² ч. (очей) білки: Бѣлѣкъ во оцѣ. Albutum oculi (1650 ЛК 431).

БѢЛОНОЖЪКА *див.* **БЕЛОНОЖКА**.

БѢЛООБРАЗНЫЙ *прикм.* Білий: Названа тежъ есть црковъ хва, раємъ втѣлымъ абовѣмъ, в ней есть всакаа сладость и роскошъ дѣвнаа гоине оплывающе, и цвѣтѣве бѣлообразныи, неоувадае-мои красоты (Почаїв, 1618 Зерц. 51 зв.).

БѢЛОПАСКОВАТЫЙ *прикм.* (про тканину) (який має білі смуги) білосмугасти: завѣса на ца(р)ские дверѣ... двѣ е(д)вабнички... до шбразѣ празничного нале(ж)ные бѣлопасковатые (Львів, 1637 Інв. Усп. 68 зв.).

БЕЛОПСТРЫЙ *прикм.* Пістряво-білий: Фело(и) на че(р)воно(м) полю га(т)ласово(м) злогоглавые квѣты бѣлопстрые (Львів, 1637 Інв. Усп. 53 зв.); фело(и) на зелено(м) полю га(т)ласово(м), злогоглавые квѣты и бѣлопстрые, на задѣ бляшка (Там же, 54).

БѢЛОСРѢБРНЫЙ, БѢЛОСРИБРНЫЙ *прикм.* Срібно-білий: лыже(ч)ка бѣлосрибная тоє важы(т) гривну (Львів, 1637 Інв. Усп. 6); Пара лѣхтаровъ бѣлосрѣбрны(х) роботы фи(р)циковано(и) (Там же, 16).

БѢЛОСТЕНЪ *прикм.* Білий: кретонѣсь по ла(т)... та трава ро(с)те(т) по(д)лѣ мора...а листіє тоє травы и цвѣто(м) собою е(ст) бѣлостенъ (XVI ст. Травн. 150).

БѢЛОСТЬ ж. Білість, білизна: Шба(ч)те тоу(т) слѣнце бо(з)ства шболош(к) тѣла оударивши, дѣвного и зацного преоображеніа дѣгоу, живыми фа(р)бами, бѣлости, свѣтлости... пришздобленію, тепе(р) выводачого (поч. XVII ст. Проп.р. 270); Вопрѣсь. Осѣбы хлѣба и вина, якѣ то бѣлость, шкрѣглость, твѣрдость, смѣкъ, квасно(ст), в тѣй таинѣ, если сѣтъ на тѣлѣ хвѣмъ, или на хлѣбѣ (Львів, 1642 Жел. 0 тайн. 12); Спытѣймѣ(ж) южъ Домовникѣ(в) порѣдны(х) якъ шны бѣлости добывають в хлѣбѣ (Київ, 1648 МІКСВ 348); бѣлость. Albedo. Ablor. Candor (1650 ЛК 431);

(про обличчя) блідість: Бѣлость твѣри (Уж. 1645, 75 зв.); У порівн.: Начал девицу называти солнцем, яко подобно тому сличностью красоты свѣтит; начал звати златом и серебром, яко румянность з бѣлостью в лице цветет (1600-1601 Виш. Кр. отв. 164).

БѢЛОУСЪ, БЕЛОУСЪ ч. Біловус, білоус. Вл.н.: Въ Смоляве Белоуса, зъ волоками трыма,... зоставуемъ (Полонпа, 1601 АрхІОЗР 6/1, 285); Федо(р) бѣлодѣсь (1649 РЗВ 171).

Див. ще **БѢЛОУСЫЙ**.

БѢЛОУСЫЙ *прикм.* у знач. ім. Білоус, біловусий. Вл.н.: хведо(р) белоусый (1649 РЗВ 328 зв.).

Див ще БЪЛОУСЪ.

БЪЛОЦЕРКОВЕЦЪ, БЕЛОЦЕРКОВЕЦЪ ч.

(мешканець Білої Церкви або виходець із неї) білоцерківець. Вл.н.: васи(л) бѣлоце(р)кове(ц) (1649 РЗВ 12); Иванъ белоце(р)ковецъ (Там же, 441).

БЪЛУНЪ ч. Назва рослини: *symtonia[n]um*, бѣлунъ трава (1642 ЛС 391).

БЪЛШИЙ прикм. Те саме, що бѣлѣйший: Ве-сѣлы ѡчи его нѣжъ вино, а збѣы егѡ бѣлше нѣжъ молоко (серед. XVII ст. Хрон. 76 зв.).

Пор. БѢЛЫЙ.

БѢЛЫЙ, БЕЛИЙ, БЕЛЫЙ, БИЛЫЙ, БѢЛИЙ, БѢЛЪ, БѢЛЬ прикм. 1. (який має колір молока, снігу, крейди тощо) білий: одежа твоя бѣла аки снѣгъ (1489 Чет. 313 зв.); е(р)ма(к) бѣлы(и) мура(в)ски(и) со шнурами чо(р)ными е(д)ва(б)ными (Київ, 1501 ЦПБ II, 20651, 1); Кѣхъна с коминомъ мѡрованымъ в не(и) естѣ светлочѣка з белою печью (1552 ОКр.З. 149 зв.); былъ же зрѣкъ его яко млѣній а ѡдѣяніе егѡ бѣло яко бы снѣгъ (1556-1561 ПЄ 122); скрыня бѣлая старая (Забороль, 1566 ПВКРДА III-2, 6); четве(р)ты(и) ризы бѣлы(и) адаманковы(и) (Львів, 1579 ЛСБ 1033); два мужеве стояли напередъ нихъ у одежѣ бѣлуй и рекли (XVI ст. НЄ 73); а са(м) то(и) цвѣтъ собою бѣль (XVI ст. Травн. 194 зв.); Сиби(л)ла... ходила... вѣ плащѣ бѣло(м) почтиво(м) (Львів, поч. XVII ст. Крон. 75); оубиръ его бѣлый якъ снѣгъ (Острог, 1607 Лѣк. 52); по(з)ваны(и) побра(л)... поло(т)на бело(г) хлопѣски(х) кошу(л) (Вінниця, 1610 ЛПБ 5, II 4052, 150); поѡдѣвѣлиса на стѡмъ кр(с)щенію в шѣты бѣлые неслмертѣлности (Почаїв, 1618 Зерц. 64 зв.); А печать носить на воску бѣломъ — образъ Петра апостола со крестомъ (Київ, 1621 Коп. Пал. 1157); А якъ финікъ простъ и корѡю обрѡслый, а на верхѣ ро(ж)чкѣй мѣетъ бѣлыгъ и остѣстыгъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 184); вѣсь лю(д) нехѣй віде во одѣжди бѣлой (серед. XVII ст. Хрон. 405); бѣлая хуста див. ХУСТА; белое платѣ див. ПЛАТЕ;

у знач. ім. с.р. белое (про напій світлого кольору) біле: тое горелѣки пит не хотел, пытаючисе: што то белого в келишку? (Луцьк, 1631 АрхІОЗР 8/III, 584); з бѣлого черное (чорное), а з черного (чорного) бѣлое перетворяти (показовати) —

(робити (видавати) щось не так, як насправді, а навпаки) робити з білого чорне, а з чорного біле: залечаю вам,... и порадѣ даю, чего ся учити имѣют,... по грамматицѣ же во мѣсто лживое диалектики (з бѣлого черное, а з черного бѣлое перетворяти учащее) тогда да учат богомолѣбного и праведнословнаго Часословца (1608-1609 Виш. Зач. 202); латинский костел тую хитрую догму в себѣ основал, абы прѣнїем з бѣлого чорное, а с чорного бѣлое, яко за власную истоту перетворяючи, показовал (Там же, 208);

(про шкіру і волосся людини) світлошкірий, світловолосий: Милыи мои бѣлыи а червеныи, выборныи ись тысячей (поч. XVI ст. Песн. п. 54); Dopynu, dyvoňko, Štefan vojvoda, J vzať dyvoňku, zabil ji ručku (1571 П. про воєв. 416); и(х) ѡсобы... сѣ(т) бѣлого тѣла волосы половеые, очи великие маютъ (1582 Кр. Стр. 48); Тѣкъ ижъ, вѣше(д)ши кѣ вѣмъ арабчикъ чо(р)ный, выходитъ ѡ(д) вѣсъ Рѣсиномъ бѣлы(м) (Вільна, 1627 Дух. б. (Передм. I), 3 нenum.); Якъ дѣти маютъ волосы бѣлии поки не маю(т) теле(с)пой горячо(с)ти, так же по старо(с)ти будутъ сивѣти, гдижъ ихъ горячость проминаетъ (серед. XVII ст. Луц. 545);

сивий: его... волосы бѣлы яко во(л)на бѣла (XVI ст. КАЗ 595); Процвѣль... сѣдинѣми ч(с)тными я(к) снѣгъ бѣлогѡ вѡлоса (Київ, 1625 Коп.Каз. 26);

(про шерсть і оперення) білий: Потом дей едѣчи он до Черкасъ взял в него кѣ потребе своей... валаха бѣлого (Вільна, 1555 AS VI, 17); за белого кречета деса(т)... рубле(и) (1566 ВЛС 99 зв.); по(д) ни(м) ко(н) бе(л) го(р)чи(т)кова(т) (1567 ЦБ Лит. 16, 3, 88); То(т) теды кроль не во(з)ники маючи конїй бѣлыхъ, аиѣ на возѣ зѣ злѡта... прїйде(т) соудїти свѣтъ (Острог, 1607 Лѣк. 50); Анѣдрѣй Адаменко... сознал..., иж проминял клячу... на коня бѣлого (Бориспіль, 1638 АБМУ 25); побережники и лесыничые Житомерьские, презенътовали передъ урадомъ нинѣшньимъ... клячъ, засъ, ѡдѣну гнедую, белую (Житомир, 1650 ДМВН 214).

(доброго гатунку, високоякісний) білий: а белое соли котораа чере(з) подолье приходитъ з воза... по триста головаже(и) (1552 ОКЗ 18 зв.); муки бѣлое меро(к) две (Кременець, 1571 ЛНБ 103, 16/1с, 1921,

б зв.); кѣпи за два штибры частю бѣлого и частю челядного хлѣба (к. XVI ст. *Розм.* 8); бѣлаа мѣка бѣде офѣра ей (серед. XVII ст. *Хрон.* 115); белая рыба *див.* РЫБА.

3. (про приміщення з комином) некурний, білий: зъ двора, вышѣдши ку ставу, лазня белая (Веледники, 1595 *АрхІОЗР* 6/1, 246); у избѣхъ белыхъ замѣки поодбиваны (Володимир, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 348); двери до сеней и до избы белое высеченные (Житомир, 1618 *АрхІОЗР* 3/1, 224).

4. (про дорогоцінний камінь) прозорий, білий: та(м)же пе(р)сте(н)ко(в) золотыхъ три. ѡди(н) бо(л)ши(и) з шме(л)це(м)... дрѣги(и) ме(н)ши(и) з ту(р)кѣсо(м), трѣти(и) з діаме(н)тико(м) бѣлымъ че(с)ки(м) (Луцьк, бл. 1627 *ПВКРДА* I-1, 262); Нарѣчница ме(н)шая... двои(с)тая, спо(д)няная нецо злоти(с)тая, а ве(р)хняя вся з сме(л)цо(м) бѣлы(м) и лазѣровымъ (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 5).

5. (про метал) сріблясто-білий: є(д)на кади(л)-ница срібрынаа бѣлаа (Львів, 1579 *ЛСБ* 1033); Келихъ бѣлый з приборѣми, з зашципками и з завѣсами (Пересопница, 1600 *АрхІОЗР* 1/VI, 297); епетрахе(л) непдзовы(и) з бѣлою бле(ш)кою (Львів, 1643 *Інв. Усп.* 78);

у *знач. ім. мн.* бѣлыє — срібна грошова монета: тые імѣна... продали есмо... князю Федорѣ... за чотыри тисачи коп грошей... личбы Литовское, личачи в каждый грош по десети бѣлыхъ (Володимир, 1542 *AS* IV, 312); Пѡвѣненъ ко(ж)ды(и) братъ до скри(н)ки бра(т)ское по д бѣлыхъ дати (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 42); бѣлое железо *див.* ЖЕЛѢЗО; бѣлый талѣрь *див.* ТАЛѢРЪ; пенези бѣлыє *див.* ПЕНЯЗЬ.

6. Світлий, ясний: посеред бѣлого дня *див.* ДЕНЬ.

7. *Перен.* Високоморальний, чистий, добрий: нехѣй... Вѣла Рѣзѣмъ слѣхѣетъ, Разлічпы(х) фарбъ ѡхѣтне нехѣй додавае(т). Трѣба чирвѣоной любви, зелѣной красоты,... бѣлой видѣрней чистоты (Львів, 1631 *Волк.* 29).

8. Який носить білу рясу: нехѣй са в кракове клѣбана жидъка, мпѣха бѣлого ѡ(т) стѡй трѡйцы, што по канонизацію стѡго яцка до рѣмѣ ездѣ(л) сѣмѣне(м) его обовазѣвши спытае(т) што за тою

канонизацію вѣдавъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 172 зв.).

9. Уживається як складова частина ботанічних термінів: бѣлая венедикта, бѣлая лилия, горчица бѣлая, чемерица бѣла: коли ѡгневаа немо(ч) дрѣжати боуде(т) вѣзми бѣлой венеди(к)ты коре(н) или былинѣ я(ж) на(д)щеср(д)це... боуде(т) з(д)равъ (XVI ст. *УТ* 3); ѡ(т) бѣлой лилии... принеси два к(г)арцы (к. XVI ст. *Розм.* 14 зв.); горчица бѣлаа... та трава двѣма обычаи росте(т) (XVI ст. *Травн.* 188 зв.); чемерица... є(ди)на бѣлаа... дрѣгаа чрѣна (Там же, 195 зв.).

10. У *знач. ім.* білий: Вл.н.: Жукъ Бѣлый виненъ тридцет пет копъ грошей (Чигирин, 1600 *ЧИОНЛ* VIII-3, 15); Федо(р) Бѣлы(и) (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Ива(н) бѣлы(и) (1649 *РЗВ* 26 зв.); Лѣско бѣлый (Там же, 189);

у складі вл.н.: Бѣлая Криница: от того места по сей стороне, не переежаючи Олшаницы, берег тое Олшаницы на Белую-Криницу (Володимир, 1569 *АрхІОЗР* 8/VI, 252); Бѣлая Русь — Білорусь: Року 1393 Витовтъ,... Орши и Витебска на Бѣлой Руси добылъ (поч. XVII ст. *КЛ* 73); Бѣлая Церковь — Біла Церква: пришедши поганство Татарове подъ Бѣлую Церковь, все стадо животины... взяли (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); Бѣлое море — Біле море: ѡ(т) заходѣ Бѣлого мѡра и Венѣцкихъ и Рѣмскихъ са тѣкаетъ граніць (Київ, 1623 *МІКСВ* 75); Белое Поле: арендовали есмо имена наши... село Куты, село Белое Поле... пану Кгецу Перцовичу (Полона, 1601 *АрхІОЗР* 6/1, 284); Бѣлыє Береги: вели насъ смѣжалиною... ѡ(т) волчка врычыща до белыхъ береговъ (1546 *ОГ* 56 зв.); село бѣлыє береги (1552 *ООвр.З.* 111); Бѣлый Камень: мы, комисаре,... повывадали,... пана Ерѡни(ма) Го(р)ностаа,... урочище(м) у ку(р)гана Белого Камена (Житомирщина, 1597 *ККПС* 87); Бѣлый рукавъ: ѡтъ мытника болота... //... кѣ врычыщѣ Беломѣ рѣкавѣ (1546 *ОГ* 92-92 зв.); Бѣлый-Сток: село Бѣлый-Сток зъ замком (Луцьк, 1636 *АрхІОЗР* 1/VI, 714); бѣлая голова *див.* ГОЛОВА; белая челядь *див.* ЧЕЛЯДЬ; неделя бѣлая *див.* НЕДЕЛЯ.

Див. ще БЯЛЫЙ.

Пор. БѢЛШИЙ, БѢЛѢЙШИЙ.

БѢЛЬ, БЕЛЬ, БЫЛЬ ж. 1. (білі нитки, біла пряжа для мережива) біль: В котором, деи, возе моемъ было па(т) поставо(в) су(к)на мура(в)ско-го,... фаска покосту, ножи, бе(л), желѣзо бѣлое (Луцьк, 1564 ТУ 106); в которо(и) де(и) то(р)бе было... кошу(л) коле(н)ски(х) є(д)вабо(м) и бе(л)ю шиты(х) ѿ(с)мѣ (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 30); В бо(д)ни та(м)жо плáте белое жоны мое(и)... Кошу(л) коле(н)ски(х) до(л)ги(х) жоны мое(и) шо(л)ко(м) и бѣлю ро(з)шиваны(х) ше(ст) (1571 ЛНБ 103, 15/Іс, 1855, 1 зв.); взяли... хустки три... две шо(л)комѣ чорнымъ вышиваны(х), а третья бе(л)ю (Житомир, 1584 АЖМУ 78); побрал... хустокъ з едѣвабем, вышиваныхъ зъ золотомъ и белю (Луцьк, 1601 АрхІОЗР 1/VI, 316); и оныє за-копали,... хусты белые, розмаитые, едѣвабемъ и бы-лю// шитые (Володимир, 1625 АрхІОЗР 6/І, 458-459).

2. Біла тканина: багрянѣца, бѣль (1596 ЛЗ 32).

БѢЛЬМО див. БѢЛМО.

БѢЛБЫШІЙ прикм. в. ст. Біліший: Лице твое на(д) слнѣце яснѣйше, и Рѣзы свой на(д) снѣгъ бѣлѣйше (Чернігів, 1646 Перло 73).

Див. ще БѢЛШИЙ.

Пор. БѢЛЫЙ.

БѢЛѢТИ дієсл. недок. Біліти: inalbesco, бѣлѣю (1642 ЛС 229); Бѣлѣю. Albesco. Albeo. Candesco (1650 ЛК 431).

БѢЛѢТИСА дієсл. недок. (виділятися білим кольором) білітися: позверхность одѣна его на(д) снѣгъ бѣлѣла са и лпила (Київ, 1637 УС Кал. 423).

БѢЛЮХНЫЙ прикм. (стп. bieluchny) біленький: и нашли та(м) жерѣла водѣ..., котóраа вода была бѣла якò молоко, а та́кой мóцы была, ижъ тѣжъ тѣла бѣлѣхны... живѣла (серед. XVII ст. Хрон. 454).

БѢЛЯВЫЙ, БѢЛЯВИЙ прикм. Білявий: sub-candid(us), бѣляви(й) (1642 ЛС 383); Бѣлявий. Sub-candidus. Sübalbicans. Albidulus (1650 ЛК 431).

БѢЛЯКЪ, БИЛЯКЪ ч. Біляк. Вл.н.: Мищенъ-ко билякъ (1649 РЗВ 170 зв.); Иванъ Мище(н)ко, Бѣлякъ, // Коханъ, Марти(н) чечѣга (Там же, 199 зв.-200).

БѢНДАЛИКЪ ч. (стп. bindalik) головний жі-

ночий убір, пов'язка: Главотáжъ: Бѣндаликъ, фа-цѣлитъ, хѣстка (1627 ЛБ 25).

БѢНЪТЕТОВАТИ дієсл. недок. (мад. büntet) (кого) карати: Насадивши, пушовъ тамъ, выдкудъ не прійдетъ борзо бѣнътетовати грѣшныхъ, а коли ся прибли(жи)въ часъ плодови у часъ пророческий (XVI ст. НС 127).

БѢРМОВАНЄ див. БЕРМОВАНЄ.

БѢРМОВАТИ див. БЕРМОВАТИ.

БѢРЬ ч. (мад. bér) плата, дар: Не ходи проси-ти, коли есь здоровъ, не лѣнуй ся, али роби, не бери бѣрь, албо даръ, нѣ силу людскую не спря-туй на ся безъ правды (XVI ст. НС 19).

БѢСЕДА див. БЕСѢДА.

БѢСИЛИЩЕ с. (місце забав, розваг) ігрище: Пласáлище, Игрáлище: ѣгриско. и бѣсѣлище, тó-ежъ (1627 ЛБ 83).

БѢСИТИСЯ, БЕСЕТИСА, БИСИТИСЕ, БѢ-СИТИСА дієсл. недок. 1. (діяти під впливом нечист-тої сили) біситися, шаленіти: которые нечистымъ дх̄ѡ(м) беселиса ис тыхъ бѣси выбегли (1489 Чет. 106); А Гѣ ко нему ре(к): оумьтѣи не требую(т) оумьтѣа вы чисти есте, але не вши(т)ци, единъ ѿ(т) ва(с) бѣси(т)са (XVI ст. УС Трос. 54); bacchor, бѣ-шуся, буюю (серед. 1642 ЛС 99).

2. (бути в стані роздратування) біситися, люту-вати: ту(р)цы з ѣграми во(и)ну зачали и зѣмлю заперли а вы бисившисе потаѣмне дѣтели (1600 ЦПБ 476 П/1736, 46); та́ко и свѣ(т) тóй, ѿ(т) из-бы(т)ни(х) злостей лако(м)ства ѿ(т)ригáю(т), бѣ-си(т)са и пѣни(т)са нечѣстотáми, и ѿ(т) забѣйства играѣтъ кривáвыми во(л)на́ми (Устрики, І пол. XVII ст. УС № 29515, 234); Но и(з)бави на(с) ѿ(т) лѣкавогò, мѣра сегò лестѣвогò,... Котóрій... Бѣ-ситъса и пѣнитъ; Блѣдними нечистотáми. А ѿ(т) дѣйства, играѣ кривáвыми волна́ми (Чернігів, 1646 Перло 21 зв.).

Див. ще БѢСНОВАТИСЯ, БѢСОВАТИСЯ.

БѢСКУПЪ див. БИСКУПЪ.

БѢСНИЙ див. БѢСНЫЙ.

БѢСНИЦА ж. Розпусниця: baccheis, бѣсница (1642 ЛС 99).

БѢСНОВАНЄ, БѢСНОВАНИЕ с. 1. (стан хво-робливого роздратування) біснування: Але ви(д)жѣ

прото жадаю а про(ш)д ласки... абы... на мене бѣ(д)-
нуюу възрѣти рачи(л): мене засмоученюу оутѣшити
а высвободити дѣщерь мою ѡ(т) бѣснова(н)а дѣа-
волскаго (Львів, 1585 УЄ № 5, 260 зв., на полях).

2. Розпуста, моральна розбещеність: Виждь, ко-
ли имѣет кто два сына или отрочища, и един, вож-
делѣнно расторг любовѣ домашнѣго пребывания
узы,... а другой отрок, възлюбив домовую лежню,...
и в прожноти всѣ часы жития изпурити любячего
костырствы и прочими бѣсновании и непотребствы,
не лучше ли радуешися... о оном, при цари обрѣта-
ющимся, нежели о домолѣжнии, с тобою пребыва-
ющим (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 243).

БѢСНОВАННЫЙ *прикм.* У *знач. ім.* Біснува-
тий, божевільний: Прото(ж) на(ш) хс̄ сп̄(с)тль гдѣ
хотачи чл̄(к) паочити прыше са(м) пости(л)и са...
а потѡмд за(с) повидѣти рачи(л) его с̄таа мл̄(с)ть...
дла ѡного бѣснова(п)ного (XVI ст. УЄ № 29519,
14).

Див. ще БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.

БѢСНОВАТИСЯ, БѢСНОВАТИСА *дієсл. не-*
док. Те саме, що бѣситися в 1 знач.: г̄и зм̄йлд̄(и)-
са... на(д) спо(м) мои(м) поне(ж) на по(в) м(с)ць
бѣснѣтса (XVI ст. УЄ № 29519, 94 зв.); хс̄ //...
ѡного ѡца которого то сп̄б бѣснова(л)са пре(д)
вши(ст)кыми невѣрѣство его ѡбличае(т) бо(л)ше
пѣжли ап̄(с)ло(в) свои(х) (к. XVI ст. УЄ № 31, 152
зв.-153); ѡтѣць... до // Ха̄ приходить, а... сына... хо-
рѡбд ѡповѣдасть,... ижъ на нѡвый мѣсаць бѣспѣ-
етса (Київ, 1637 УЄ Кал. 139-140); Бѣснуюся.
Inoamo. Furrore. Corripior. Fur(i)o (1650 ЛК 431).

Див. ще БѢСОВАТИСЯ.

БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНОВАТІЙ *прикм.* 1. (за-
полонений бісом) біснуватий, божевільний: прото
избавите(л) напѣ... лоунащи(х) же са называе(т)
ты(х) которіи сѣгъ зараженыи ѡ(т) дѣа неч̄(с)того
то е(ст) бѣсноватыи (к. XVI ст. УЄ № 31, 105);
Слѣппе бы тѣды, протѣвко тѣхъ, котѡрыи ѡ(т)
Стѣхъ ѡцѡвъ бѣсноватыми и невѣрными сѣ(т) на-
званы, и ни единѡго слѡва не чинѣти и не мѡвити
(Київ, 1619 Гр. Сл. 235); А тѣи всѣ грѣшныи, вѣс-
креснѣтъ... и покажѣтъса... паршѣви, бѣсноватѣи,
и шалѣпѣи (Чернігів, 1646 Перло 145 зв.); Бѣснова-

тый. Da(e)monic(us). A da(e)monе obsessus (1650 ЛК
431);

у *знач. ім.* Божевільний: если кто боудючи в по-
трѣбѣ ѡпоустѣ(в)ши бити неприятели, на свою //
гловоѣ ѡбе(р)нетъ... и свою тѣвѣ рани(т), аза(ж) не
за бѣсноватого бывае(т) почитанъ, зва(л)чивъ на(с)
хѣтре шата(н), и ѡбалѣвъ (Острог, 1607 Лѣк. 66-
67); гдѣ са... перевѣзлѣ на дрѣвѣю стѡронѣ, до краѣ-
ны Гергесінскоѣ, поткали его два бѣсноватыѣ (Ки-
їв, 1637 УЄ Кал. 389); У *порівн.*: дѣдаешъ брата, свѡй
азы(к) робѣцтвомъ тѡчишъ, на(д) свѡѣми члѡнками
якъ бѣсноватый пѣствѣшса (Київ, 1637 УЄ Кал. 543).

2. (хворий на сказ; який сказився) скажений: Таа
ненависть злаа еще споча(т)кѡ свѣта межи наро-
до(м) яко пѣсь бѣ(с)новатый тѡлаѣтса (Устрики,
I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 284).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНЫЙ.

БѢСНУЕМЫЙ *прикм.* Те саме, що бѣснова-
тый у 1 знач.: тогды пакъ привели к немоу члѣка
нѣма, и бѣсноуема и выгнали бѣса // іс̄ (1556-1561
ПЄ 47 зв.-48).

Див. ще БѢСНУЮЩИЙ.

БѢСНУЮЧИЙСА *див.* **БѢСНУЮЩИЙСА.**

БѢСНУЮЩИЙ *дієприкм.* Те саме, що бѣсну-
ющийса у 1 знач.: і коли былъ ю(ж) вечеръ, и захо-
дило южъ и сл̄нце, Принесли к нему // в̄се немоц̄-
ны(и) и бѣсноующѣи (1556-1561 ПЄ 131 зв.-132).

Див. ще БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ.

БѢСНУЮЩИЙСА, БѢСНУЮЧИЙСА *діє-*
прикм. 1. Біснуватий, шаленний, несамовитий: по-
тѡжъ описоуетъ два члѣка... бѣсноующи(х)са ижъ не
могли ѡтрѣмати жа(д)нѣми вѣригами ани тыжъ
поутами (поч. XVII ст. Проп. 26 зв.).

2. У *знач. ім.* Біснуватий, божевільний: Поры-
вали:... нечѣстыѣ дѣхѡве бѣснѣючого са, и водѣли
его по грѡбовищахъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 618).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНОВАТЫЙ, БѢСНУЕМЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ, БѢСНЫЙ.

БѢСНЫЙ, БѢСНИЙ *прикм.* У *знач. ім.* Те са-
ме, що бѣсноватый у 1 знач.: слепии прозрѣли,
бѣснии исцѣлѣли (1489 Чет. 153); прочитай исто-
рии житий оныхъ святыхъ мужей,... которые...
бѣспых исцѣляли (1608-1609 Виш. Зач. 218); А

на(д)то тѣнь Сты(х) и хѣстки, хѣрыхъ и бѣсныхъ оуздоровлѣлы (Київ, бл. 1619 *О обр.* 112).

Див. ще БѢСНОВАННЫЙ, БѢСНУЮЩИЙ-СА.

БѢСОВАТИСЯ *дієсл. недок.* 1. Те саме, що бѣситися у 1 знач.: Таков бо есть ее закон своевольный: с под ярма тѣснаго... жития и пути, ведущаго во живот вѣчный, выламавшия и вискочивши, буяти, шалѣти и бѣсоватися (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

2. (на що) Скаженіти, лютувати: Для чо(ж) теды бѣсѣю(т)са на бл҃гочестіє, если нѣ має(т) мѣсѣ а ты мѣсо(м) его ведешъ, который есть выше всеакого примѣше(н)а (Вільна, 1596 *З. Каз.* 90 зв.).

Див. ще БѢСНОВАТИСЯ.

БѢСОВСКИЙ, БЕСОВСКИЙ, БЕСОВЬСКИЙ, БИСОВСКИЙ, БѢСОВСКІЙ, БѢСОВСКИЙ, БѢСОВЪСКИЙ *прикм.* 1. (який стосується диявола або біса, належний їм) бісівський (бісів), диявольський: зану(ж) еси бесовьский слѣга. а х(с)а ба моего противникъ (1489 *Чет.* 56); а нѣкоторыи с них мовіли. Ѡ велзуле князи бѣсовьском выганяет бѣсы (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 70); А та(к) талантъ свой не за́боуи в зѣмлю. абы есь не быль ѡсоу(ж)депъ съ рабо(м) лѣпны(м), къ старѣ(и)шииѣ бѣсовьской (XVI ст. *УЄ* № 29519, 219); такъ и тебѣ ѡ дѣше, скѣро впадаешъ в рѣцѣ бѣсовьскіе зара(з)очи заслѣплѣются (поч. XVII ст. *Проп.* р. 188 зв.); Зѣ особѣ людскихъ особы бѣсовьскіи на игрищахъ строятъ, тако жъ и на комедіяхъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 27); Ѡ семъ нѣѣ князь бѣсовьскій и адъ, Болѣзнѣтъ и горко рыдѣтъ, а Нѣо съ землею ѡ(т) Рѣдости играѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 61).

2. Єретичний, богохульний: Ѡ(т)стуге(т) нѣккоторыи ѡ(т) вѣры по(с)луха(в)ши духо(в) зра(д)ливы(х) и над(к) бесо(в)ски(х) (II пол. XVI ст. *КА* 510); нѣчого не прих(о)ди(т)ь тые немочи є(д)по з наоученіа бѣсовьскаго, которыми са ѡ(н) накладе(т) мысли на срѣ(д)ца члѣчїє (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 152); Дѣхъ явне мѣвитъ, ижъ в' послѣдніи часы, ѡ(т)стѣпѣть нѣккоторыи ѡ(т) вѣры, слѣхаючи дѣхѡвъ лстївы(х), и надкъ бѣсѡ(в)скихъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 146); лѣжпаа то надка егѡ [зизанїя], бѣсѡ(в)скаа; з єретикѡвъ взѣтаа, той зизанїй проклатїй єрети(к) (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.); *Образно:* С тои

рѣки бѣсѡвьской пїль вѣдѣ манахѣоусъ... и прѣчи, но и еще тѣжъ вѣдѣ испиваютъ пото(м)кеве(!) ихъ, нѣѣшнѣи єретици, аріаны (Почаїв, 1618 *Зерц.* 60 зв.); Тѣ я пересторѣгѣ да(ю) нѣродѡви мѣемѣ ро-сїйскѡмѣ, абїса стерегли кнїжки, що видрѣковалъ зизанїй, або кѣкѣль бѣсѡвской сѣвбы (Чернігів, 1646 *Перло* 137 зв.).

3. Язичницький, язичеський: Тыи зѣсь... лѣдїе... в' мѣсто набоженства Црѣковногѡ, пораняютъ до корчмы на пїатики: на тѣнци, на плѣсы бѣсовьскїи (поч. XVII ст. *Пчела* 41); кѣды са Христїанство розмножѣло, а слѣжба бѣсовьскаа погѣнскаа... много-бѡжїє... и каплїцы... гїндти почѣли (Київ, бл. 1619 *О обр.* 10); если са в' когѡ такѣе тела втѣли(т) тогды они тѣмъ вси згѣдне праздникѣютъ, и тѣнцы бѣсовьскїи справѣютъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 20).

4. (дуже сильний за ступенем вияву) скажений, диявольський: того покармъ, в'мѣсто гронъ Вїнны(х), гѣркостъ бѣсо(в)скаа (Львів, 1642 *Час. Слово* 275 зв.).

Див. ще БѢСОВЪ.

БѢСОВЬСТВО с. Шаленство: а ви(д)же мы дѣбрѣ повѣдаемо иже ты еси самаританинъ и имѣеши бѣсовьство (1556-1561 *ПЄ* 382 зв.).

БѢСОВЪ, БИСОВЪ *прикм.* 1. (який належить бісові) бісів: Tot że miał choroszeiu żenicu... Kotraia dila welikich swoich trudnocy Vteklá prucz do biesowey wlosty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 1); da(e)monicus, дѣмонски(й), бѣсовъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсовъ. Da(e)monicus (1650 *ЛК* 431).

2. Поганий, злий, лукавий. Ужив. як лайливий єпітет: бисова дочка, бисовъ панъ: J szto tá bisowa doczka balamutyt Luboy menie tutaki nie baczyt (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Нехай вашъ бисовъ панъ не до польского права, але до пана Хмельницкого насъ позынаетъ, бо ми се права людзького не боимо (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 477).

3. У складі вл.н.: бесовъ лесъ: Повели насъ... ѡгъ хмелева леса до бесова леса ѡ(т) бесова леса... до липинъ (1546 *ОГ* 30).

Див. ще БѢСОВСКИЙ.

БѢСОМУДРЕННЫЙ *прикм.* Хитрий, підступний, бісомудренний: тежъ и наставников и учите-

лев, бѣсомудренних, воздушных, поднебесных ду-хов... тая юная и шаленая имѣет (1608-1609 *Виш. Зач.* 202).

БѢСОНАЧАЛЪНИКЪ ч. Старший над бѣсами: Іоаншъ, котѣрый и Іаннисъ бѣлъ называѣмый, ча-ропачалъникъ и бѣсоначалъникъ, рачей а не ѡ(т)-ценачалъникъ (Київ, 1627 *Тр.* 293).

БѢСУРМАНЪ див. **БЕСУРМАНЪ**.

БѢСЪ, БИСЪ, БѢСЬ ч. 1. Бѣс, злий дух, чорт, диявол, сатана: дьяво(л) побѣж(д)ѣнъ а бѣси про-гнани соу(т) (1489 *Чет.* 24); пригрозили емоу їс, и вѣшлѣ из него бѣсъ и оузд(д)оровѣлъ є(ст) снѣ его ѡ(т) того ча(с) (1556-1561 *ПС* 77); дѣмоѣъ, бѣсъ, чѣ(р)тъ (1596 *ЛЗ* 44); принесли къ нему члѣвка нѣ-мого, што имавъ бѣса, и вѣйшовъ изъ него бѣсъ, и проговоривъ нѣмый (XVII ст. *ПС* 110); Где святыи моли́твы бывають чита́ны и бѣсове тогда бѣгу́тъ изгонѣи (к. XVI ст. *Укр. п.* 76); Видишъ, ижъ и бѣси знають, же еще имъ не пришолъ часть му-читися (1603 *Пит.* 67); ииших поповъ негодных бѣ-сове з церкви выметали (Львів, 1605-1606 *Перест.* 44); Аггль певный проводникъ... Зъратѣтъ васъ... зъ па́щекъ Бѣса (Вільна, 1620 *Лям.К.* 25); Моисѣй нѣколись... чѣтырѣдѣсать днѣй и нѣчѣй моли́лсѣ и по́стилъ, и якъ Спѣсѣтель на́шъ... бѣса звѣтажилъ (Київ, 1625 *Коп.Ом.* 160); прѣшаа злѣбсть яко соу(т) злыи бѣсове мѣчителѣ, не ты(л)ко члѣка прагпоу(т) загѣбѣти, але и скотѣны не щада(т) (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 168 зв.); да(с)тол, бѣсъ, дѣмоѣъ (1642 *ЛС* 151); Бѣсове зломѣ нача́лници тмо́ю свѣзаны И въ а́довѣ про́пасть прѣлѣстници загнѣны (Чернігів, 1646 *Перло* 26 зв.); не бѣсъ але бѣъ ѡ(т)повѣдалъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 239); *У порівн.*: Та(к)жи его били, поличковали, плювали на очи его стѣи,... заскакоюучи коло него, я(к) бѣ-си (XVI ст. *УС Трос.* 61); темный бѣсъ — диявол: Аггловѣ... зле дѣжили во́лности своѣй... звѣржены зъ нѣсѣ до тѣмностей пекѣльных...и в тѣмныи са бѣсы ѡ(т)мѣни́ли (серед. XVII ст. *Хрон.* 3 зв.); бѣсъ в его маму, бису его матери, в бѣса его матери, о бису твоей матери — (*уживається як лайливий вираз*) бѣс його матері: Та у sukmańu wzięu Bis w ioho matu iak ne puzłomu Ránu? (Яворів, 1619 *Гав.* 19); Ale tot Pup (bisu icho mátery) Mikita... Menie z

Mánástyru śmieł wzięty A wzięwszy mnoho lichoho náredyty (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 2); Tá sczo w tym ne osmotryuiem O bisu twoiey mátery Ka-żut ne każdemu wery (Яворів, 1619 *Гав.* 18); бѣса имати (мати), имати (мати) бѣса, мѣти (в собѣ) бѣса — бути оплутаним дияволом: вѣдѣли Іоанна крѣстла поста́чого са, мо́вили, бѣса има(т) (Остр-рог, 1599 *Кл. Остр.* 223); ѡ(т)повѣдѣлъ имъ їс ре-коучи я бѣса не маю але вѣ почѣтливости маю ѡ(т)ца мое(г) (1556-1561 *ПС* 382 зв.); пострѣти(л) его [ісуса] мою(ж) нѣкоторѣи из мѣста которѣи мѣ(л) оу сѣбѣ бѣсы ѡ(т) давного ча(с)у (к. XVI ст. *УС* № 31, 215); ити до бѣса лихого, ити къ бису, ити соби к бису — йти (забиратися) геть: idte wy z nieim (!) do bisa lichoho (Раків, поч. XVII ст. *Траг.* фотокоп. 6); Dynysu czom duńho spysz idu (!) k bisu (Яворів, 1619 *Гав.* 21); Ey Dynisu Idysz że ty sobi k bisu (Там же, 22); бѣсъ взявъ див. **УЗЯТИ**.

2. Язичницьке божество, ідол: Для тогожъ и Божое помочи естъ обнажонъ, гды огъ идоложер-цовъ пойманъ былъ, не стерпѣвши мукъ, вергъ ли-ванъ на жертвище и далъ хвалу бѣсомъ (1603 *Пит.* 55).

БѢСЪДА див. **БЕСЪДА**.

БѢЧЕЛОВАНЯ с. (*мад.* becsülés) повага, шана: у бечелованю имати (що) — відзначати, святку-вати (що), дотримуватися (чого): другое, што бесме день святыи у бѣчелованю имали (XVI ст. *ПС* 205).

Пор. **БѢЧЕЛОВАТИ**.

БѢЧЕЛОВАТИ дієсл. недок. (*мад.* becsül) 1. (що, кого) Мати, вважати (кого за що): И опять каравъ жи́ды, што были почали бѣчеловати одну королицу за Бога (XVI ст. *ПС* 210).

2. (кого, що) Поважати, шанувати: Второе при-казапѣ Боже: "Не брати имени Господа Бога своего надаремно", али што бесме имя Божіе бѣчеловали (XVI ст. *ПС* 211); И самъ сынъ Божій указати хотѣвъ: "Кто мене будетъ бѣчеловати и любити пе-редъ людми, визнаю и я его передъ отцемъ небес-нымъ" (Там же, 213).

БѢЧИ, БЕЧИ, БИЧИ дієсл. недок. і док. 1. (*прискорено пересуватися ногами або поспішно йти кудись*) бігти, поспішати: Бѣгъши па(к) єдинъ наплъгъниль гоубѣ ѡцѣтомъ а вѣзлѣжилъ на трѣбѣ, и

даль емоу пити (1556-1561 *ПС* 194 зв.); а овцы тежъ, яко прирощены кривого будучы, нерозмыслне, але ослѣпъ, яко дурные,... за волками, на свою погибель бѣгутъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 113); А я и(з) я(с) за возо(м) бѣгъ. И (з)нову за вози мѣшѣ бѣчи до я(с) (Снятин, 1607 *ЛСБ* 354); Оружія теды суть... поясъ препоясання бедръ, абы безъ вшелякой завады бѣчи (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 859); Зачімъ пѣтель потрікротъ го́лосъ выпѣщае(т). До сердѣчної скрѣхи Петра побужае́тъ, Бѣжи(ж) ѿ Пѣтре бѣжи, го́рко оумилѣса (Львів, 1631 *Волк.* 7); Теперъ же безпечне бѣжѣте, А дѣшу его пи́лно стережѣте (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 20); Але дивнѣйшій Бгъ той, а не іншій; въ глѣбѣнѣ по́кѣры свои, Кѣторый оутѣкае́тъ и бѣжитъ, пре(д) Іродѣмъ Въ егѣпетъ (Чернігів, 1646 *Перло* 59); бѣчи вско́къ — поспішати: Востѣчній ѿ(т)нци...бѣгли вѣско́къ до цѣсара палеоло́кга даючі знати, прѣсачи о ратоуно́къ, и ра́дѣ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 50).

2. (від кого, чого і без додатка) Утікати (втекти): А хотя тежъ и подѣстерегѣтъ тата(р) тогды до замѣкѣ втечи пере(д) ними не могѣтъ ижъ крѣи кѣды бечи даючи вести петъ (1552 *ОЖЗ* 121); аггль гнь явилѣса іѡсифоу гла, в' снѣ в'станѣ а пойми ѡтроча и мѣръ его и бѣжи до егѣпѣтоу и боуди тамо ажъ а повѣ(м) тобѣ (1556-1561 *ПС* 24 зв.); ѡвца моа голо́соу моего слоухаетъ, а по чоужо(м) не идетъ, але бежи(т) ѿ(т) него и(ж) не знае́тъ чоужого го́лосѣ (!) (1598 *Розм. нап.* 10 зв.); А вышедши бѣгли ѿ(т) грѣбѣ, бо зна́ло ихъ бы́ло дрыжа́н'е и стра́хъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 231); прѣто по(з)пай сво́й грѣхъ, и вѣско́рѣ // бѣжи ѿ(т) негѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 166 зв.-167);

(від кого) уникати, відрікатися (кого): навчае́тъ насъ такъ, што бы грѣшныи не бѣгли выдѣ Хри́ста, хотъ кулько грѣху имаю́тъ, али бурше пагай приближаю́тъ ся ико Хри́стови (XVI ст. *ПС* 140).

3. Минати: кдыжъ не ра́зо(м) пре(з) сто́ лѣ(т) мешкае(т), але постѣпоуючи пре(з) на(и)коротшій поу́нкты часоу живо(т) бѣжит, Бо ѿ(т) живота то(л)ко ѡдѣнъ момѣнтъ на(м) теперешній е(ст) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); лѣта мо́и проу(д)ше бѣжа(т) нѣжъ за́водникъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 107); кѣторѣе [кроле́вство] са́мо еди́но ты(л)ко е́сть не-

смерѣ́тельное и неѡ(т)мѣн'ное, а и(н)шіе всѣ рѣчи текоу́тъ, и ми́мо бѣжа́тъ (Острог, 1614 *Тест.* 162); Сѣдѣта... всѣ́ческаа сѣдѣ́та, прѣжно(ст) и ма́рность... все бѣжитъ бѣгомъ непостоа́ннимъ (Чернігів, 1646 *Перло* 122).

4. Рухатися, пере́міщатися, пере́суватися, оберта́тися: тѣнъ ѿ(т) ѡбла́коу з' хма́ры ми́мо бѣжи(т) пру(д)ко, и ма́ло не постои́тъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 413); Е́сть твердо́сть и такъ нѣ́бо сотворе(н)но ижъ за́вжди бѣжитъ ѿ(т) восхо́ду ажъ до за́ходу, и на немъ бѣжитъ сл(н)це и мѣ́сяць (серед. XVII ст. *Луц.* 526).

5. Іхати: росказа́лъ мне небожчикъ, абых бегъ о дво́йгу коней по балвѣра (Луцьк, 1583 *АрхІОЗР* 8/III, 381).

6. *Перен.* Пли́сти, пливти: и коли то ко́рабниці ѡба́чатъ бѣжа́тъ што́наско́рѣ до приста́на абы то́лько могли ѿ(т) хвѣли заспѣ́ти (серед. XVII ст. *Хрон.* 7).

7. *Перен.* Текти: коуды иде(т) тоу́ды крѣвь бѣжи(т) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 10); а такъ река... межи скала(ми), такъ бы(с)тро на поро́га(х) каме(н)ны(х) бежи(т), якъ стрела з лѣ́кѣ (1582 *Кр. Стр.* 32 зв.); вѣ́ды о́киа(н)ского мо́ра идоу́тъ проу́д'ко, ѿ(т) востѣ́ка къ за́падѣ, и за́са... знѣ́вѣ бѣжа́тъ на востѣ́къ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 16); Текоу́: Бѣжѣ, бѣгѣ, па́рѣ (1627 *ЛБ* 132); Лѣ́та нѣ́ши на то(м) свѣ́тѣ ба́р'зо соу(т) проу(д)ки и яко найбыстрѣ́йшаа рѣ́ка бѣжи(т) бе(з) жа́д'ного затримѣ́на (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 299 зв.); curro, бѣгу, теку (1642 *ЛС* 150).

8. *Перен. (про дорогу)* пролягати, простягати́ся, бі́гти: ми́ляно(в)цы и ко́стров'цы... шли ты́мъ бо́лото(м)... до доро́ги ко́торая бежи(т) ѿ(т) рѣ́ден'ца до ко́стровъ (1546 *ОГ* 8 зв.); тогожъ по́па Епи́маха дру́гий о́стровъ в́рочи́ще По́льничов,... при́ехавши к Ду́бине, бежит доро́жка, у пра́вую ру́ку бере́г по́ля пане́е О́лехповѣе За́горовское (Володи́мир, 1569 *АрхІОЗР* 8/VI, 252).

9. *Перен.* (до чого, к чому) Наближа́тися (до чого): Че́ловѣ́къ ко́ждый Хре́стіа́нскій ижъ па́ме-тати е́сть по́виненъ на оста́тній крѣ́сь сво́й, до ко́торого бѣ́житъ, для тогожъ спра́вы жи́тья сво́его за́вжди пе́редъ срѣ́бою мѣ́ти му́ситъ (Луцьк, 1607

АСД I, 230); якѡ кáмѣнь згорѣ на́долъ, такъ мы прѣдко, к' смѣрти бѣжи(м) (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

10. (кому, до кого, до чого) Вдаватися, звертатися (до кого, до чого): тепе(р) в на(с) цноты, оучтиво(сти), и доброго сѣмнена видѣти прагне(т), чого мы нѣ маємо // и для того всѣгды са ѡ(т) ни(х) соромѣмо; але яко оучинѣмо; к' папѣ ры(м)-скомоу бѣжѣмо (п.1596 *Виш. Кн.* 253 зв.-254); теды взавши заразомъ злоую вѣроу и воскъ//и пѣнази ты(ж), то бѣжить до ѡного такого(ж) невѣрѣного яко и самъ то є(ст) до воро(ж)бита (к. XVI ст. *УС* № 31, 135 зв.-136); такъ и ты до люблѣна бо(з)-ского бѣжи (поч. XVII ст. *Проп. р.* 224); зъ вѣры бѣчи (к кому) — довірятися (кому): Тако теды и ты ѡ(т) інока не пого(р)ша(и)са, если бы еси его и напив'шаса видѣлъ, то(л)ко з вѣры к' папежѣ да не бѣжи(т) (п. 1596 *Виш. Кн.* 254 зв.).

Див. ще БѢГАТИ, БѢЖАТИ.

БѢЯТИ *див. ВѢЯТИ.*

БѢШЕНЫЙ *прикм.* Скажений, лютий: Єдинъ пакъ с тых ѡ(т) бѣшенных злодіевъ, роугаючис' ємоу мовил', еслї же есі ты Хс̄ помози събѣ и нам' (Володимир, 1571 *УС вол.* 83).

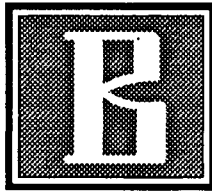
БѢШЕНЬСТВО *с.* Безумство: г(с)и і(с)съ х(с)є єдиноро(д)ныйи, снѣ слово бж̄іе, ѡсвѣтилъ еси нѣкое(г) легиона и раздралъ его бѣшеньство (1489 *Чет.* 105 зв.).

БЮТЫ *див. БОТЫ.*

БЮТЮГЪ *див. БЕТЕГЪ.*

БЯЛОКУРОВАТЫЙ *прикм.* (*стп.* białokurawaty) білявий, біловолосий: чело́ве(к), само́вто(р)... такого стану и ко(м)плекси́и є(ст)... зросту велики(и), бялокуроваты(и), бороду поческу пристрыгає(т) (Володимир, 1599 *ТУ* 230).

БЯЛЫЙ *прикм.* (*стп.* biały) те саме, що бѣлый у 5 знач. ◊ бялое желѣзо *див. ЖЕЛѢЗО.*

В¹ 1. Третя літера алфавіту для означення приголосного звуку "в".

2. Має числове значення $\bar{в}$ — 2, а також значення порядкового числівника "другий": Писа(н) сен запи(с) по се(д)мои тисащи лѣта $\bar{н}$ -го апри(л)я в днѣ (Одрехова, 1550 *ЦДІАЛ* 37, 16, 14); 8 Иващѣка драба в воли взалѣ (1552 *ОЛЗ* 187 зв.); Наука в: ну, за кулко дѣлѣ приходитѣ на насѣ неволя и усякая кортанѣ? (XVI ст. *НС* 68); вziali(с)мо за подѣшкѣ золоты(х) в (Львів, 1608-1645 *РДВ* 5 зв.); Три крѣтъ на кѣждый рѣкъ свата мнѣ обходитѣ бѣдете. а свѣ-то велікѣ днѣ пасхи на пѣматѣ выходѣнья зѣ египтѣ. $\bar{в}$. свѣто кѣчокѣ на пѣматѣ мешканѣя в пѣстыни (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

В² *див.* **ВѢ.**

ВАБИТИ *дієсл. недок.* 1. (кого, до чого) (*приваблювати чимось принадним, викликати бажання до чого-небудь*) вабити, манити: Плѣчможѣ тѣды и гѣйныи зѣ бѣчѣ нѣшихѣ лзы выливѣймѣ, до котѣрыхѣ и дѣрева насѣ нѣмыи запрошѣють и вѣбатѣ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 18); Идѣчи тѣды дорогою три дни, видѣлѣ еи якобы зѣ вѣдромѣ стоащѣю, и его до себе вабачѣю а онѣ еи доити не могѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15 зв.); траћо, влеку, ваблю, ко(с)ню (1642 *ЛС* 400); Дрѣдги(х) за(с) вѣбитѣ до того станѣ пожадливость достѣи(н)ства (Львів, 1645 *О тайн.* 140).

2. (кого, до чого) Заохочувати: Умерѣ Іоанѣ Іерей... Чѣмѣ не маѣмо егѣ зѣ слѣзми погрѣбѣти; Бо всѣхѣ спасенѣю слѣдѣйлѣ зѣ лѣбѣи шѣты, Злѣхѣ карѣлѣ, дѣбры(х) вѣбилѣ, до дѣлѣшен цѣнѣты (Луцьк, 1628 *Андр. Лям.* 6).

3. (кого, до чого) Заманювати, спонукати, притягати: а с чѣужіхѣ приклѣдовѣ наоучили.са есмо

того, якѣ всѣ злѣгка... по(д) свою звѣрхность люди вѣбити, а якѣ привѣбѣныхѣ, повѣли ведлѣ своѣго роздѣмѣня потѣмѣ онѣздѣвати звѣкли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 43); никифорѣ не толко в покою сѣдѣлѣ але и великихѣ // ласкѣ и хотѣ офѣрова(н)ѣ зна(л) и хо(т) то рѣкомо зра(д)ца до диспѣтѣции зѣ защѣными дѣховными ваблѣ(н) былѣ (Там же, 89-89 зв.); не мѣсомѣ якимѣ приводачи волю его, але вабачи его лагоднѣ, почтилѣ его таковою го(д)ностью (Вільна, 1627 *Дух.б.* 147); Вѣблю. Illicio. Allicio. Perlitio. Iniuto. (1650 *ЛК* 431).

ВАБНИКЪ *ч. (спокусник)* звабник: Вѣбникѣ. Allector. Illex (1650 *ЛК* 431).

ВАБЪ *ч.* Спокуса, принада: Которого то досконалого бѣлѣже(н)ства ижѣ не то(л)ко свѣто(м) бавачи.са, и в не(м) живѣчи, але и то(т) который его за всѣми роскошами и вабами подѣптавши, ве(с) вѣ Бѣѣ, и зѣ Бѣомѣ естѣ, досконалѣ мѣти не може(т): звлаща же и справедливый се(д)мѣ кро(т) на де(н) упадаѣтѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 7); шбавленіє: Вѣбѣ, повабе(н)ѣ, закліна(н)ѣ, шчаровѣнѣ (1627 *ЛБ* 147); illecebra(с), прилуда, ла(с)кѣніє, мечѣтѣ, похѣтѣ, вабѣ (1642 *ЛС* 225);

(*хитрий маневр; заманювання*) приманка: козакѣ мовилѣ: мѣтивы(й) пнѣ да(й) поко(й), бо то вабѣ на ва(с) жебыстѣ не прогѣрали за вигѣранѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 173).

ВАВИЛОНЧИКЪ *ч. (мешканець Вавилонії)* вавилонецѣ: Такѣже и противѣ Навходоносѣра и противѣ всѣхѣ вавилончикѣв едного Даніила и трѣх ѣтроков выставилѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 48); Немѣротѣ з нарѣдѣ гигѣнто(в)... напѣрвѣй в вавилонѣчико(в) почѣ(л) панѣвати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 10); Бѣлѣ смѣкѣ велікѣй на ѣномѣ // мѣстѣ,

и хвалили его за бѣга вавилоничицы (серед. XVII ст. Хрон. 371-371 зв.).

Див. ще **ВАВИЛОНАНИНЪ**.

ВАВИЛОНАНИНЪ ч. Те саме, що вавилончикъ: што слышавши вавилонане розгнѣвавшисе вельми, а зобравшисе на цѣра рекли (серед. XVII ст. Хрон. 371 зв.).

ВАГА ж. 1. (*прилад для зважування*) вага: Хлопомъ што з вагы носили до цѣркви далисмы гр(ш) вѣ (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 74); пограбили... вагъ дви (Володимир, 1597 АрхІОЗР 1/VI, 137); видель є(с)-ми а то ку(и) воропы(и) и которы(и) на не(м) сидѣ(л) мѣ(л) ваги в руцѣ своєї (XVI ст. КАЗ 610); Бѣгъ заплатъ, вложилъ на вагѣ з ѡпыми яблками; але далеко переважила ка(р)тка яблка ѡпыи (поч. XVII ст. Пчела 2 зв.); того(ж) желѣза га(и)ке(р) вагою ѡ(т)важиле(м) камени(и) 9 (Львів, 1626 ЛСБ 1049, 6 зв.); Шалка: мѣсочка ѡ ваги (1627 ЛБ 157);

перен. (про мірило людської справедливості, доброті) вага: Вложѣмо жъ то, папе ѡилялете, на вагу обое, а обачышъ, яко ся тые твоє листы,... яко полова розълетятъ! (Вільна, 1599 Аукт. 673); ты вѣрны(х) вѣрны(и) ѡборо(и)цо и ѡпекоуиє справедливости вагоу в рѣка(х) маючій, котѡроу боудешъ всѣ оучинковъ наши(х) заслуги важити (поч. XVII ст. Проп.р. 288); абовѣ(м) досвѣ(д)че(и)є боуде(т) та(м) злы(м) оучи(и)ка(м) и добры(м) и если бы добрыє перетагали вагоу, помогло // бы то немало спра(в)цомъ ихъ (Острог, 1607 Лѣк. 92-93); Образъ, на котромъ выражены соуть ѡ(т)мѣны, А всѣмъ рѣча(м) кгрѣтѡвины(м), не пѣвныє Стѣны. Вага, котраа и самъ и тамъ. преважѣетъ: И в ѡ(т)мѣнѣ щѣста и нещѣстя ставѣетъ (Львів, 1615 Лям. Жел. 2 зв.); Рѣчь абѡвѣмъ єсть не пристѡйнаа, и на(д) вшелѣкѣю Несправедливѡсть нагоршаа, Двѣ вѣзѣ, абѡ двѣ мѣти, єдиѣ болѣшѣю дрѣгѣю мѣпѣшѣю, на зрадливѡє ошѣдка(и)є и кѣ шкѡдѣ Блѣжнегѡ (Київ, 1637 УЄ Кал. 97); а до того страшѣтъ ма Вага таа, що ю в рѣцѣ маєтъ, то(й) що на то(м) Коню чѡрно(м) изди(т) (Чернігів, 1646 Перло 134 зв.); У порівн.: Господъ Богъ нѣяко справиль всѣмъ тымъ народомъ видокъ: Володимера и людѣ его якъ бы на вѣзѣ якої поставивши, абы... обирали збавепную вѣру (Київ, 1621 Кон.Пал. 981); скупѡю вагою

оузычоный (*про короткочасність людського життя*) — скупѡю рукою вимѣряний: Чѣсе дорогѣй, чѣсе непереплачѡный нѣзбытъ вагою мнѣ оузычѡный (Острог, 1607 Лѣк. 2);

(*визначення ваги, оцінювання чого-небудь у прямому і переносному значеннях*) зважування: Если бовѣмъ рѡвнаа вага знайдена бѡдетъ добръ и злѡстей, звѣтажѣетъ добротливѡсть кѣ члѣвкѣ Бѡзскаа: Если зась и нѣштѡ злѡстѣми шѣла ѡбтажитѣся, и наѡдолъ са схѣлитъ, задѣрждѣетъ, знѡвѣ тоєжъ мл(с)рдѣе и щѡдроблѣвѡсть Бѡзскаа (1627 Тр. 39); Ваги справедливыѣ, мѣры, и локтѣ, и наменшаа рѣчь наконецъ справедливаа нехѣй бѡдетъ оу вѣсь (Київ, 1637 УЄ Кал. 661); Ото: вѣ превелѣбности твоєй, оугладаю Рѡзнѡсть тѣю: изъ Дѡмомъ на вагѣ пѣщѣ. Сма(к) дѣшѣвный, не є(ст) твѡй южъ смѣкѣ подобный, Котрый собѣ цѣкрѣетъ Жѣлиборъ ѡздѡбный (Львів, 1642 Бут. 4 зв.); По(д)можъ еще; до кѡпѣцовъ того свѣта, якѡваа тма тамо и чѣрнѡсть; при вѣзѣ ихъ; невѣнныи клѣтвы,... лѡжъ правдѣ мѣсце засѣл(а) (Чернігів, 1646 Перло 135); не чинѣте ничѡгѡ преврѡтнѡгѡ в сѣдѣ, вѣ правилѣ, вѣ вѣзѣ, и вѣ мѣре (серед. XVII ст. Хрон. 123).

2. (*важкість предмета, що визначається зважуванням*) вага: того всего срѣбра вага вынесла шестдесат гривен и гривна (Несухѡїже, 1550 AS VI, 5); Яко вѣ Кролѣвской монѣтѣ алѡбо вѣ чѣ(р)вѡномъ золото(м), хтѡ бы маѡ штѡ ѡбразѣ и ваги прирѣза(л), оуве(с) червѡный алѡбо грѡшъ зѣфа(л)-шѡвалъ (Київ, 1619 Гр. Єл. 234); мѣро(и) бѣрнѣ(в)ски(и) моглѣа вѡ(и)вѡда... //...прислалъ... сосѣдо(в) срѣбра злѡти(с)то(г) шту(к) 10, ѡ чѡмъ вѣ и(и)вѣ(и)тарѣ... чита(и) гдѣ по имени и вагою кожда штука є(ст) ѡпѣсана (Львів, 1630 ЛСБ 1051, 2-2 зв.); ѡ талѣнтѣ якѣю в собѣ вагѣ має. Талѣнтъ зѡлѡта... мѣлѣ фѣнѣтовъ зѣ (серед. XVII ст. Хрон. 103);

перен. (те, що обтяжує своєю наявністю) вантаж, тягар: Чѡмъ члѣвкѣ сего свѣта, на кого я ся надѣявъ (в рук. нада(в). — Прим. вид.), а вунъ на мя изнявъ вагу (XVI ст. НЄ 196);

перен. сутність, єство: такъ те(ж) и мл(с)тъ: котѡраа є(ст) вагою дѣшѣ нашен котѡраа стагаєтѣа до ба (поч. XVII ст. Проп.р. 224).

3. (*система мѣр, застосовувана при зважуванні*)

вага: И те(ж) гостемъ доброво(л)но бы... торговати в каме(и) и в ѳтѣи(т) (!) по(д)ле виле(и)ское ваги (Межиріччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); того всего срѣбра вага вынесла шестдесѣт гривен и гривна а фѣнтов тридцѣт и полфунта на вагу безмѣновѣю (Несухойже, 1550 *AS* VI, 5); Пото(м)... выкрадено ми, де(и), воскобо(и)нно, в которо(и) украдено... пя(т) камени(и) кие(в)ское ваги (Житомир, 1583 *АЖМУ* 53); котрѣѣ, то салѣтры ѣ вазѣ лвовско(и)... ѳ(т)вѣженѣ 593 каменѣ и фу(нт) 9 (Львѣв, 1627 *ЛСБ* 1051, 2); Кѣждый котѣрый ѣде в пѣчетѣ ѳ(т) лѣтѣ кѣ дасть полѣ сѣкла ваги црѣковной (серед. XVII ст. *Хрон.* 108);

вагова одиниця: Што... у насѣ есть лиѣтра, або фунтѣ злѣбѣ, то оу Жидо(в) талѣнтѣ: вага была монѣты золотѣѣ, всѣ ѣншіѣ ваги перевышшѣючаѣ (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 463).

4. Мѣська вага з правом на зважування товарѣв та дохѣд вѣд неѣ: даровалѣ пререченому мѣсту... воскобойною на забиванѣе воску, и вагу, и помѣрное и тежѣ пострыганѣе суконѣ, сколько ихѣ можетѣ быти вѣ мѣстѣ (Кракѣв, 1507 *АЗР* II, 11); Заставил есми кнѣзю Или... две части... имѣнѣя моего ѳтчизного... с корчмами медовыми и пивными... з воскобойною и з вагою и з мытом стародавнымѣ (Луцѣк, 1534 *AS* III, 472); ѳтѣ ваги и ѳтѣ воскобой(и)ни беретѣ староста жѣ... по дѣ гроше(и) (1552 *ОВол.З.* 199 зв.); А zostавили тежѣ при томѣ мѣстѣ Луцкомѣ вагу на вѣчностѣ, которая вага и сохачки тымѣже мѣщаномѣ Луцкимѣ есть волны от мыѣта (Вѣльна, 1556 *РЕА* II, 53).

5. Примѣщення для мѣської ваги: К тому допу-щаемѣ в том же мѣсте рапушѣ (!) збудовати, крамы, вагу, пострыгальню, ятки и што колвекѣ до по-рядку обыходовѣ... належит мети (Варшава, 1591 *Тр. ПАК* 53); Кѣ тому допущаемѣ вѣ мѣстѣ пререченомѣ... крамы, вагу, пострыгальню, ятки всякіе... збудовати (Кракѣв, 1592 *Арх.ЮЗР* 7/III, 298).

6. *Перен. (значенія, важливість)* вага: прѣто(ж) то сипѣдо(м) звѣтисѣ не мѣже(т), але всѣ есть фрашкою баламутнѣю блазѣнство(м) и оу бѣчпы(х) ваги жѣднои слѣушпе мѣти не мѣе(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 58); Ачѣ кольвекѣ и тѣе суть не малое ваги,... же ани стаиовенѣя апостолские тому

перекажати не могутѣ (Вѣльна, 1599 *Ант.* 725); добре кгда бы(с) проси(л) ѳ(т) мене речи болшой ваги (к. XVI ст. *Розм.* 68); тѣтѣ нѣнѣшний лѣгкій фрѣсоунокѣ насѣ нѣзбыѣ ѳбѣйѣтоую вѣчное слѣвы вагоу намѣ еднѣѣтѣ. // кгдажѣ мы не ѳглѣдѣмосѣ нѣто що видимо, але нѣто що есть невидѣмое (Острог, 1607 *Лѣк.* 64-65); всѣ мѣниме(и)ти... кѣ то(и) справе належачіе теѣе вѣе ѳт се(г) часѣ жа(д)ное ваги мѣ(ти) не маю(т) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 22); Славословіе унитское до Сѣкста Четвертого, вѣ доводѣ... приведеное, такой есть ваги и вѣры, какой есть и посолство Потѣево и Терлецкого (Киѣв, 1621 *Кон. Пал.* 503); котѣры(и) квѣтѣ, абы ваги достѣточное бы(л) рѣкою... власною По(д)писавши и Пѣча(т) Приложи(в)ши и и(х) м(л) Пановѣ... ѳ приложе(и)е Пѣчѣте(и) вѣпросиле(м) (Вѣнницѣя, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 36 зв.); А прѣто нѣб(с)ный, Поклонѣ на(ш) словѣсный. Ваги хотѣ малой змысли лѣчѣ цѣлѣи Стѣршого намѣ вѣжа, Же ѣнѣтѣ горѣжа (Киѣв, 1630 *Имнѣл.* 6 зв.); менованы(и) церокграфѣ яко скасованы(и), котѣры(и) зѣзнаваючи(и) якосѣ с пригоды за неѣпатрѣнностью своєю згубилѣ, если бы се гдѣ и у кого напотомѣ быти знашѣлѣ и показѣлѣ, жа(д)ное ваги и моци мети не маѣтѣ (Володимир, 1637 *ТУ* 306); И ѳ(д)то(л) же занесенные су(т) прѣтѣстѣѣѣѣ ѳ(д) пана... Немирича,... про то и(ж) [копѣцы] не су(т) юдициѣлите(р) усыпѣнѣе, теѣе те(ж) жа(д)ное ваги мети не могу(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213); для лепшое ваги при звѣкло(и) Пѣчѣти во(и)сково(и) и с по(д)писо(м) рѣки нашѣе се(и) вѣнѣверсалѣ ѳны(м) виѣда(т) ро(с)казѣле(м) (Іркѣлѣѣв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1).

7. *(виражена цѣна чѣго-небудѣ)* вѣртѣстѣ: заплачу тобѣ доброю монѣтою золотою и справе(д)ливѣи ваги (к. XVI ст. *Розм.* 51 зв.); котѣрыѣ то засѣ потѣмки мои... берѣчи вѣ поссѣссѣю плацѣ той и зѣ всѣмѣ на немѣ бѣдованѣемѣ, Инокѣмѣ... изгнаннымѣ и вытѣсненымѣ // ѳтѣтоли, повинны бѣдѣдѣтѣ таковѣежѣ ваги и цѣны кѣгрѣнтѣ Шлахѣтского права и вѣольности, на своихѣ грѣнтѣхѣ власныхѣ, вѣдѣлѣети, або сѣмѣмою пѣнажною... заплатити и со-вѣто нагородити (Киѣв, 1615 *ПВКРДА* II-1, 20-21); ты... взялес... чѣтыри бѣяхи сребренѣе,... чѣтыри

крижики сребреные, маючие ваги гривенъ тры (Володимир, 1620 ЧИОНЛ XIV-2, 92).

9. (одне з дванадцяти сузір'їв зодіаку) Терези: зодіакъ є(ст) шкроугъ. або кѡло на пѣѣ. на котѡрыхъ сѣгъ, дванадеса(т) знамень в'кроу(г), едно по дрѣгомъ... скопъ. быкъ. блізнѣта. ракъ, вага, водолеи (Львів, поч. XVII ст. Крон. 43 зв.).

ВАГАНЕСА с. Вагання: Размышлѣніе: Вага(н)є-са, вонтпе(н)є, закоспѣньє (1627 ЛБ 105).

Пор. ВАГАТИСЯ.

ВАГАТИСЯ дієсл. недок. Вагатися: ипшіи для набыта немѣлыхъ дочасности, двоєдѣшне вагали-са (Вільна, 1627 Дух.б. 5 зв.); а которыѣса и на лѣво и на право вагають и самѡпасно блѣкаютьса... и праѣдъ свою тыѣ трѣта(т), и самы(х) себе... ошѣквивають (Київ, 1637 УЄ Кал. 128).

ВАГОВЫЙ прикм. Ваговий: платъ ваговый див. ПЛАТЬ.

ВАГОВАТИ див. ВАКОВАТИ.

ВАГОВАТИСЯ дієсл. недок. (стп. wagować się) броджати, поневірятися, тинятися: Ага(р) една невѣста з' спѡ(м) свои(м) исмаилѡ(м) з домоу боудѣчи ѡ(т)чѣстого выгнана, и по поуши са вагоуючи гды до оугашена прагнѣна воды не доставало, з жалю и фрасоуѣнкоу мало не ѡшалѣвши до дрѣва спѣа, котѡры(й) мало спрагнѣна великого до пита не оуме(р) врѣгла мѡвачи: не ѡбачоу оумираючого дитатѣ (поч. XVII ст. Проп.р. 297).

ВАДА ж. 1. Вада, недолік: страсть бо рекше, вада, іли, оутрапѣньє, ѡ(т)течѣніє, еже з нѡса з ѡстѣ и с прѡчыхъ, невѣжество и хорѡба. і еліка таковаа приюшаѣтъ (Острог, 1588 Сур. 8 зв.); в которой проклатство, сватокоупство,... незгода, васнь, не достато(к) потѣхи, наоуки, обороны, радѣ и мл(с)-ти, и ипшіє тымъ подобныє вады и недостатки пайдовати бы са мѣли (Острог, 1598-1599 Апокр. 156); але если якѡю зло(ст) роптѣпѣа, або якѡю вадѣ хо(т) невеликѡю в ѡ(т)даванію послѣдше(н)ства по не(м) побача(т),... выганаю(т) (серед. XVII ст. Кас. 35 зв.); Члѡвкъ котѡрый офероваль оферѣ, такъ з волѡвъ яко и з ѡвѣцъ, вады немаючое нехай оферѣе (серед. XVII ст. Хрон. 124).

2. Злоба, недобророзичливість: Жебы з' дѣши вашой озѣблѡсть, недбалство... Оустѣпило,... ѡ(т)

домовъ... Незгода, сваръ,... здрада, з' мѣста, фѣлши... впелѣкаа вада, Во всѣхъ справахъ немѣрность (Вільна, 1620 Лям. К. 25).

ВАДИТИ, ВАДИТЬ дієсл. недок. 1. (кому) Шкодити, перешкоджати, вадити: тыи вѡжо // листы кназю Василю... ничим шкодити и вадити не мают (Краків, 1538 AS IV, 171-172); неслухней бы тое покрывле(н)ємъ. кгда(ж) болше вадить ни(ж) помагаѣтъ (Острог, 1587 См. Кл. 15); Вамъ то не вадить, ижъ Греческое релии отступаѣте; а онымъ вадить маѣтъ, ижъ // Греческую релию умоцняють (Вільна, 1597 РИБ XIX, 210-212); а еслѣ тѡ не здаѣтъ, а што жъ то вади(т), же кѣждый ведле своеѣ цркви преданій свѣта // обходи(т) (Острог, 1598-1599 Апокр. 49 зв.-50); Лѣчь хто свѣто, побо(ж)не живѡтъ своѣи провадѣтъ, Томѣ нѣгды Смѣрътъ якъ Сѡнъ помѣрный не вадить (Вільна, 1620 Лям.К. 16); они што ей вадить пытають: таа мовить не дзница (Вільна, 1627 Дух.б. 12);

(кому і проти кого) заважати: и то намъ не вадить роздѣмѣти и(ж) то та(к) быти можѣтъ (к. XVI ст. УЄ № 31, 93); Але то непріязнь гетманская противъ пану воеводѣ кѣвскому и Никифорови вадит (Львів, 1605-1606 Перест. 39);

(кому) (бути шкідливим для здоров'я) вадити, шкодити: "Иже", мовить, "и пѣйте, чомъ вамъ не буде вадити. Будутъ вам давати усякую нечистоту, ничого (в рук. ничого вамъ. — Прим. вид.) не (буде) вадити вамъ" (XVI ст. НЄ 36);

не вадить (не вадило бы) — варто (варто би), слѣд (слѣд би); не зашкодило б: своихъ оу вѣре покрепѣити не вади(т) (Острог, 1587 См. Кл. 4 зв.); Тутъ не вадить ещѣ живѡтъ положити тыхъ вызуитѡвъ (бл. 1626 Кир. Н. 19); И того не вадило бы вашей милости перестеречи (Вільна, 1599 Ант. 651); котѡры(м) ты(ж) и ипѡє придати не вадить (поч. XVII ст. Проп.р. 149).

2. (на кого і без додатка) Зводити наклеп, наговорювати: ѡ(нѣ) тыхъ поймавши што вадѣли и пове(л) к воеводѣ (1489 Чет. 264 зв.); про то и потумъ не могли мовити жидове, ажъ хотѣвъ панѣства, якъ вадѣли на него тоты кривыи бѣзоншаки напередъ Пилата (XVI ст. НЄ 114); Другіє явне мовѣли, же то вадит, же у Янего взяли килька сот

червоных золотых, и за здрайцу поличено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 39).

3. (кого з ким) (*викликати сварку між ким-небудь*) розсварювати: дхѡвныѡ оумыслѣне межи ихъ кѡстки вмѣтѡючи, ѡдны(х) з дрѡгѣми оуставѣче вѡдатъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 195); Еднѡкѡ всѣхъ преслѣдовѡлѣ Вѡдачи ихъ зъ собою, зволючѡчи всѣхъ воювѡлѣ Превдѡчного Покѡю (Київ, 1630 *Имн.* 4); Вадити (*Уж.* 1645, 64).

ВАДИТИСЯ *дієсл. недок.* 1. (з ким, о що і без додатка) сперечатися, сваритися: папежи вадятся завжды (1582 *Посл. до лат.* 1130); И лѣдво ма по смерти до грѡбѡ впровадѡтъ, Алитъ сѡ вѣстѣ ѡ мою маѣтностѣ вѡдѡтъ (Київ, 1622 *Сак.В.* 51); тѡя унѣя не вадится зъ неверными людми, але тылко православныхъ христѡпѣ турбуютъ и потрясають (бл. 1626 *Кир. Н.* 17);

сваритися, *діал.* вадитися: Аарѡнѣ: Сѡдачѣй,... ѡбо свѡрачѣйсѡ, вѡдачѣйсѡ, правѡючи(с), зважѡючи(с) (1627 *ЛБ* 170).

2. (з ким) Битися: ѣсли бы мѣли ме(ж) собою посвѡрѣ два мѡжеве, и одѣпѣ з дрѡгимѣ вадитѣ бы сѡ почѡлѣ а хотѡчи жѡна одного вѣрвать мѡжа своего з рѡкѣ моцнѣ(й)шого, и стагнѣла бы рѡкѡ, и оухватѣла бы за мѡжкѣй (!) члѡнокѣ его оутѣнѣтѣ ѣи рѡкѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 157 зв.).

ВАДИТЬ *див. ВАДИТИ.*

ВАДИЦА *ч. (стп. wadca) (той, хто порушує спокій людей, сіє ворожнечу)* заколотник, підбурювач: два поны всѣмѣ соборѡмѣ якѣ хотѣли керовали; вадци як не по ихъ мысли ходилѣ полаяли (Дермапѣ, 1628 *КМПИ* I, дод. 319).

ВАЖЕНЬ *див. ВАЖНЫЙ.*

ВАЖИТИ, ВАЖЫТИ, ВАЖЫТЬ *дієсл. недок.*

1. (*мати певну вагу*) важити: пятое коло спижаное важы(т) ѡ каме(п) (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 72); Так много важы(т), якѣ ты са(м) заважи(ш) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); оволо(с),... ѡ аѡйна(ш) вѡжи(т) сѡ мѣднѣи(ц), а мѣднѣица, з леп(т) (1627 *ЛБ* 182); ѡпрѡчѣ дво(х) бѡлокѣ з котѡрыхъ ѣ(д)на не цѣлы(ш) фѡнгѣтѣ вѡжи(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 40); А тѡлѡп(т) вѡжигѣ рѣ фѡгѡвѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113 зв.); У Русачѣка... ложѡкѣ срибрны(х) двѣ, котѡрыѣ вѡжили луто(в) чѡты(р)на(д)цѡтъ (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 194).

2. (що і без додатка) (*визначати вагу чого-небудь*) важити, зважувати: Которые торгомѣ ся обыходятѣ и вѣ безменѣ важатѣ и вѣ локѡтъ мѣрятѣ... тѣѣ вси люди... маюгѣ кѣ рѡтушу мѣста Кѣевско(г) платѣ давати (Новгородок, 1518 *АЮЗР* I, 58); пѣну габрыѣлю ла(ш)гишу га(ш)ке(р) то ѣ(ст) желѣза це(р)ко(в)но(г) // шту(к) ѡ тѣѣ мало(ш) вѡзѣ вѡживши камѣни(ш) 4 и фу(нт) (Львів, 1626 *ЛСБ* 1047, 6-6 зв.); И ровноѣ тажкѡсти рѣчи нерѡвными здаюгѣ сѡ на нерѡвныхъ вѡгахъ вѡженыѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 670); libro, as, вѡжу, мѣрю, вѣшу (1642 *ЛС* 254); вѡжу pondero (*Уж.* 1643, 38 зв.).

(що) (*підіймаючи щось важке, переміщати*) підважувати: хлопѡ(м) що камѣ(ш) до Прѣтворѡ вѡжили далѣ(м) гро(ш) ѣи (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

3. *Перен.* (що) (*визначати якѣсть, значѣня, вартѣсть*) цѣнити, оцѣнювати: котѡры(ш) ѡпи(с) на двѣстѣ ко(п) вѡжи(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 46); тѡлко абы его та(к) бѣгѣ и людѣ чтѣли и вѡжили, чѡго ѣсть годѣпѣ (Острог, 1587 *См. Кл.* 6); ты вѣрны(х) вѣрны(ш) ѡборо(ш)цо и ѡпѣкоуне справѣдливѡсти вѡгоу в рукахъ свои(х) маѡучѣй, котѡторѡу бѡудѣшѣ всѣ оучѣнѡкѡвѣ наши(х) заслоугѣ вѡжити, гдѣ дѣшѣ з тѣла вѣйдоу(т), и прѣ(л) стрѡшны(м) сѡдо(м) маѡю(т) стѡти (поч. XVII ст. *Проп.р.* 288); і ѡкобы аггѣлѣ ясны(ш) прибѣжа(л). и вѣнѡлѣ ср(д)це зъ дѣтѡтѣ. вѣрѣзова(л) мѣсца чѡрныи с него. і полока(л) вѣ вигѣ. і вѡжи(л) з ѣпыми ср(д)цы ано сѡмо переважѣло па сто ины(х) ср(л)цѣ. и зѡсь вѣложи(л) и заши(л) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 42); Вжды хо(т) тѡлко кѡліко шапѣюгѣ почѡгѣки голосѡвѣ оу себе дѣвного Стагѣрѣты, мѡвлю Арістѡтѣла, рѡвне и Збѡвѣтелевы Бѣгѡздѡбленѣи слова пошѡновѡти и вѡжити (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 231); коли хѡчѣтѣ своймѣ роздѡмѡмѣ вѡжыти себе болѣшѣ ни(ж) правдѣѣ ѣсть (Львів, 1645 *О тайн.* 53); А кождѣй шацѡпокѣ бѡдѡтъ вѡжыгѣ сѣклѣмѣ стѣмѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 128).

4. (*мати вартѣсть*) коштувати: внуку моему... лѡнѣцушокѣ золѡтыѣ, в котѡром вѡжит двѡнацѡт золѡтыхъ (Тороканѣв, 1555 *ЧИОНЛ* V-3, 158); побралѣ... лѡнѣцушокѣ сребренѣй, вѡжилѣ полгѣривны (Луцѣк, 1563 *РЕА* II, 126); возми ѡ(т)да(ш) ми дѣсѣ(т) штѣбровѣ не маѡ сребныхъ вѣлѣ вѡжыгѣ той

грошъ чтыри солды и шесть пѣназе(и) (к. XVI ст. *Розм.* 30 зв.); слышавши то книжниці... барзо томѣ были ра(д) и памѣними емоу даті ѿ пѣнази(и) што ко(ж)ды(и) важиль і. посполыты(х) (поч. XVII ст. *УС* № 256, 7); а то(г) е(и) не дано дво(х) шѣбо(к) белины(х)... и ѿ(т)ласѣ пу(г)вицѣ сребраны(х) десети в которихъ же важило полѣггривны сребра (Київ, 1615 *ЦПБ* II 23261, 1 зв.); пани братовая... речи... выбрала, а меновите:... чарокъ две, важили гривенѣ полѣтрете (Луцьк, 1631 *АрхІОЗР* 8/III, 585); ланѣцѣхъ панѣцировы(и) важиль чи(р)-воныхъ золоты(х) сто три(д)цать (Київ, 1633 *ЛПБ* 5, II 4060, 24); лыже(ч)ка бѣло срибрная... важы(т) гривну (Львів, 1637 *Іна. Усп.* 6); статірь и сѣкль важиль чѣтыре драхмы по кгрѣцкіи, а драхма важила по(л) ѿ. грѣша (серед. XVII ст. *Хрон.* 33 зв.).

5. *Перен. (мати значення, вагу)* важити, значити: Два нижшиє болшѣ важили, нижли митрополитѣ съ петма владыками (Вільна, 1597 *РИБ* XIX, 320); поглѣнѣте на пѣтицѣ нб(с)ныи, яко они апи сѣю(т) ани жѣнѣ(т). апи събираю(т) дѣ гѣмна свѣего... ци вы нѣ болѣшеи важите пѣжли они (к. XVI ст. *УС* № 31 77-78); дѣла чоудѣвного посполитована такѣ са натѣра лю(д)скаа по(д)пѣсиль,... же хота(ж),... сама прѣ(з) себе нѣчого не важитѣ, всѣ(х) еднѣкъ титоуловѣ,... способѣвъ и досконѣлости сучастницею са стѣетѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 293); на(д) многіе бѣвѣмъ дѣры болѣше важитѣ и едино слѣво гѣднѣе (Острог, 1614 *Тест.* 169); тамъ са роскошникѣ спѣвѣдѣнѣ, где оуже... спѣвѣдѣ не важитѣ (Київ, 1637 *УС* *Кал.* 603);

розціновати, брати до уваги, вважати: Который... листѣ ваше милости панове ихъ милость въ себе вмѣсто особливого привилѣя вѣжати и ховають (1538 *АІОЗР* I, 88); Княз... такѣ то у себе важит, иж господарь наш ни для чога гонѣа не слал (1568 *AS* VII, 219); ѣле маѣшъ рѣчей конѣчнѣ разрѣшѣти тѣи вѣдлѣгѣ ихъ приклѣдѣ и ѿписѣпа, и не болѣй вѣ томѣ важити собѣ волю свою и розсѣдокѣ якѣ нѣкотѣры(х) вѣиди(м) чѣначичѣ (Київ, 1625 *Кіз. Н.* 202); Болѣй естѣсь собѣ мое росказа(и)е пѣжли свое здорѣвѣе важиль (серед. XVII ст. *Хрон.* 61 зв.).

6. (що для чога і на що) (*приділяти, визначати*) призначати: Здоровѣе, кошты, все для того важиль

(Львів, 1605-1606 *Перест.* 39); Мѣхайль Корѣбѣтъ... прѣгнѣлъ... дѣна того... абы тѣю интѣдѣловѣнѣю мѣгль бѣлъ вѣдѣти Книгѣ, на што и знаменѣтѣи задѣтки коштѣ вѣжилѣ (Київ, 1623 *МІКСВ* 76); Вѣжишѣ кошѣ на Дрѣкарню (Київ, 1633 *Евфон.* 309); На што по дѣлгихъ консидѣраціяхъ и пѣлѣномѣ розмышлѣнѣю, позѣболити и коштѣ свой влѣснѣй вѣжити не ѿдѣвилѣмѣ (Львів, 1645 *Жел.Тр.* 3); менованѣй... панѣ Кнегинскѣй, засланѣючы ѿдѣважнѣ милую отчизну свою, вѣжачи на то немалѣй кошѣтъ, зоставѣлъ подѣ Пилявѣцѣами (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 185).

7. *Наважитися:* Цѣнѣти твои, ѿ ѿ(т)чѣ, вѣжилѣ ѿписѣти, Чога(б) и самѣ Цѣцѣро не мѣгль докѣзѣти (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); А еслибѣс хто вѣжилѣ сина вѣзѣти з мужѣков вашихъ на потребу свою, таково-го кожѣдого на горѣле карати кажемѣ (Гоща, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 56).

◊ *велце (велице) (собѣ, у себе) важити* (кого, що) — дѣже шанувати, поважати; надавати великого значѣннѣя (чѣму): Але якожѣ колѣвѣкъ естѣ, атоли и тепѣрь Венѣтове вшѣлякими вѣольностѣями рѣчѣ посполитую Крѣтенскую даруюѣтъ, окрашають и велце ихъ у себе вѣжати (Володимир, 1598-1599 *Вѣдн. Пѣ* 1067); Оумѣслѣ моего ѿ навалѣности и помѣшлѣнѣа не инѣшими Прѣвилами и рѣгѣлами ѿуправлѣлѣ(м)... тѣлко тѣми, котѣрыє в сѣй цѣркви стѣи, Дѣхъ стѣи вѣ писмѣ стѣомѣ положи(л)... и ѿузакѣнилѣ... и котѣрыхъ ѿна вѣлце важила (Євѣа. Вільна, п. 1616 *Прич.отех.* 2 зв.); Стѣи ѿцы... ѿбѣаснѣаютѣ. Напоминѣючы насѣ, абѣисмы... покѣрѣ и покѣтѣ вѣлце собѣ вѣжили (1627 *Тр.* 11); И яко ѿныхъ лѣбо вѣ погѣнствѣ занѣдрѣннѣй, еднѣкъ вѣ собѣ самѣ стѣоблѣвѣй зѣвычай нѣслѣтъ, потѣмѣности вѣкѣдѣ велѣце то собѣ вѣжачи; писмо(м) ѿбѣаснѣючы подаѣвали (Львів, 1642 *Бут.* 2 зв.); *горло (свое) важити* — рѣзикувати житѣгѣям: плѣвѣцы гѣрла свои вѣжати, жѣса на ѿнѣю ѿ(т)нѣгѣдѣ пѣдѣцають, гѣдѣ тамѣ самѣи изѣ Окрѣнтами гѣнѣтѣтъ (Львів, 1614 *Кн. о св.* 440); *легко (легче, легѣце) (собѣ, себѣ) важити* (що) — нѣхтѣувати (чим), лѣгковажити (що): а того нѣблѣгѣословѣнѣя бѣжѣго в ѿ(т)лучѣнѣя цѣркѣвнаго лѣгѣце собѣ не вѣжѣте (Бѣрѣстѣя, 1590 *ЛСБ* 119); А такѣ пи(л)нѣ ва(м) росказѣмѣ Абы(с)тѣ лѣ(г)це собѣ

то(г) писа(н)я и росказа(н)я (пошк. — *Прим. ред.*) ву(й)сково(г) не важечи Але... тому товаришд... были помо(ч)ными (Корсунь, 1595 *ЛИБ* 5, II 4048, 113); тотъ монастыр опановали, легце собѣ важачи звирхность короля его милости и право посполитое (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 143); не треба бы собе того легъце важыти (Вільна, 1599 *Ант.* 657); змѣлѣса на(д) слеза́ми вдовѣи́ными. и въздыха́пса сиро(т) // не лёгце собѣ ва́жъ (Острог, 1614 *Тест.* 158-159); Кгды(ж) са жа(д)ны(м) не хочѣшъ вѣтро(м) оуно́сити,... Лѣгце важишъ безбо(ж)ны(х) глѣпы(х) и(х) посва(р)к(в)в (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); мѣли то въ звычайу цесаре́ве всходѣиі... же, не ркучи епископскихъ або іерейскихъ, але и лаіковъ іноковъ клятвъ боялися и легко ихъ не важили (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 652); котріи кгды бы собѣ напоми́на́на ихъ лёгце ва́жи(л), а в грѣхахъ бе(э)пѣ́чне смѣ́ртѣ́льныхъ жи(л), и в пера́дѣса знаходилъ, Презві́торови сво́емъ яко старшомъ на него оуска(р)жати(с) маю́тъ (бл. 1623 *ПВКРДА* 1-1, 41); ты... легце себѣ ва́жилъ еси приказа(н)я створителя своего (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 273); Абы(с)мы... грѣх(в)ъ собѣ лёгко не ва́жили, в та(ж)и́іе не впа́дали (Львів, 1645 *О тайн.* 96); а вы и таковы́мъ мо́ймъ да́ромъ; и добродѣ́йствомъ погордѣ́ли, лёгце себѣ ва́жи́листе (Чернігів, 1646 *Перло* 153); на здо́ровя ва́жити — зазі́хати, посягати па життя: И Сте́фана Зизане́го,... который... книжки свое́ явне друкова́лъ, обеща́сти́листе и на его здо́ровя такъ есте ва́жили, ажъ през комин вы́тиспу́вши́ся, утѣ́къъ з Вильны (Львів, 1605-1606 *Перест.* 45); нѣ́зашто (нѣ́ за що) ва́жити (що, чого) — нехтувати (чим): такъ же и всѣ́ грѣ́хи твои, ѿ кото́ры(х) еси пе́(р)вѣ́й не ми(с)лилъ и ѿны(х) нѣ́ за що ва́жилъ (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 268); а мы... дарѣ́нки ег(в)о... нѣ́за́што ва́жимо (Київ, 1637 *УС Кал.* 114).

ВАЖИТИСЯ, ВАЖИТИСЕ, ВАЖИТИСЬ, ВАЖИТИСА, ВАЖИТЬСЕ, ВАЖИТЬСЯ, ВАЖЫТИСЕ, ВАЖЫТИСЬ, ВАЖЫТИСЯ, ВАЖЫТИСА *дієсл. недок. 1. (з інфін.)* Важитися, відважуватися, насмілюватися, наважуватися (робити що): ничимъ инымъ, ѿдно водлѣ статѣ́тъ ѿнѣ́тъмъ и́меней каранъ бѣ́деш ѿт насъ, яко таковы́й, который въ слѣ́дѣ́же на́шой и зе́мьско́й ѿме́ш-

канье вчинити важитиса смети бѣ́дешъ (Олбенг, 1552 *AS* VI, 125); А кото́ры(и) бы... ва́жи(л)ся с таковы́ми бронами пере́д) судѣ́ при(и)ти тако-вы(и)... мае́тъ на(м)... запла́тити двана́д)ца(т) рубле́(и) гроше́(и) (1566 *ВЛС* 50 зв.); ты... сме́(л) и ва́жи(л)се еси по(д) то(т) же запи́(с) зѣ́тягати ча(ст) вла́(с)и́ню ѿ(т)чи́(з)ную по кнѣ́зю а́ндрею а́лксаньдровичѣ́ буре́(м)ско́(м) сыно́ви е́(г)... зоста́лѣю (Луцьк, 1597 *ЛИБ* 5, II 4049, 67); На то́мъ второ́мъ Константинополско́мъ... сино́дѣ... е́сть зава́рто, а подѣ́ анаѣ́мому загро́жено, абы́ ся жаде́нь не ва́жилъ до того артику́лу вѣ́ры... ани прида́вати, ани у́ймовати (1603 *Пит.* 18); мы и Петра́ св., и на́мѣ́стниковъ его́ въ Це́ркви Христо́вой мона́рхи знати не нау́чили́ся и учи́ти нѣ́кого не ва́жимосѣ́ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 466); Прото́ пово́(д) в. м(с). на те́(р)ми́нѣ вы́шг ѿ(з)начо́ны(и) до вска́занъѣ́ на то́бе за то ви́нг пра́(в)ны(х),... же се ва́жишъ бе́(э) приви́лею его́ ко(р). м(л). мы́то выби́рати, позыва́е́тъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); Хто бы... по да́те сего́ ѿнѣ́версальд... ва́жи(л)се... при́крос(т) чини́и(т)и,... тако-вы(и)... на го́(р)ле кара́(н) бѣ́де(т) (Ірклі́їв, 1650 *ЛОИИ* 238, 2, 69/27, 1);

(чого, на що і без додатка) відважуватися, наважуватися (на що і без додатка): А хтобы́колвекъ з пас... хотѣ́л са́ того ва́жити, а тыи́ грани́цы... чимъ́колвѣ́ хотѣ́л рѣ́шити, то́т мае́т запла́тити за́клад господа́рю, коро́лю... двѣ́ тиса́чи ко́п гроше́й (Ковель, 1540 *AS* IV, 238); ш́то са́ до́тычетъ тыхъ Ко́зак(в)ов, кото́рыи са́ та́кое смелос́ти ва́жили, а при́бравши са́ по Тата́рски, сторо́жѣ́ стра́шили и за не́ю гони́ли, то́гобы́хмо не ра́ди слы́шали (Вільна, 1541 *AS* IV, 292); А хто бы́(са) то́го сме́(л) ва́жити на(д) то́е росказа́(н)е́ к ѣ́ста(в)у нѣ́шу то́(г) ни́чи(м) и́нымъ ѿдно́ горло́мъ мае́тъ бы́(т) кара́(н) (1566 *ВЛС* 38); з вѣ́ри по́житок ма́емо, и́ж в собѣ́ старо́го Ада́ма за́морѣ́емо, и чи́стое и смѣ́лое се́рдце мѣ́ваемо, на вели́кіе ся́ рѣ́чи ва́жачис в по́требѣ́ слу́шной, и чо́го до́казуе́мо (Вільна, 1600 *Катех.* 80); то́тъ по́мене́ный по́пъ Фили́п смѣ́ль и ва́жилсѣ́ прошлы́хъ ча́совъ,... с престо́ла взя́вши скринку́,... о́ную прото́попе́ зо́шл(в)ому кие́вскому́ отцу́ Ива́ну Остро́вецькому́ до ру́къ отдалѣ́ (Київ, 1605 *ЧИОНЛ* V-3, 142); Спра́вы и на́мѣ́вы бра́(ц)кі́е в сво́емъ за́ва(р)т(в)ю зо́-

ставати маю(т), нѣ пре(з) жа(д)ного Брата нѣгде невыпóшены, по(д) карамамъ зато якое брата вы-на(й)дѣтъ, хтѣбьса того важи(л) (бл. 1623 *ПВКРДА* I-1, 47); окрѣтного мордерцы Ирода маленство зне-важили, насмавши са з' него и звездшы абы са за-мыслилѣ и вѣдалѣ, же неподобных са речій ва-житѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 143 зв.); А ктобы смѣлѣ и важи(л)ся, того на Судѣ Бжій страшны(й) по-зываю, абыся становилѣ за мною яко непослуш-ныкѣ воли моеи остатней (Холм, 1648 *Тест. Єт.* 471); смели и важилися вышѣ помененые при(и)-ципали (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 204).

2. Сваритися: Которѣса: Важдѣса, сварѣса (1627 *ЛБ* 55); Крамолюбса: Важдѣса, бѣнтѣюса (Там же).

3. (що) Шанувати, поважати: Коли бы(м) се об-личьа црѣ Іудейского Іосафита не важил' не дбалѣ быхѣ, ѡ тебе, са бых се обойзрѣлѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 321).

ВАЖКИ, ВАЖКІ *мн.* важки: ва(ж)кі (I пол. XVII ст. *Сем.* 109); libra, libella, ли(т)ра, вага, важки (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНЕ *присл. (стп. ważnie) (позитивно, схвально)* прихильно: а змогла и припата естѣ ва́ж-не наука аристотѣ(л)скаа философскаа (поч. XVII ст. *Проп.р.* 123 зв.).

Див. ще ВАЖНО.

Пор. ВАЖНѢЙ.

ВАЖНЕЙШИЙ *див. ВАЖНѢЙШИЙ.*

ВАЖНИЙ *див. ВАЖНЫЙ.*

ВАЖНИКЪ *ч.* Вагар: libripens, важникѣ, вѣс-никѣ (1642 *ЛС* 254).

ВАЖНИЦА *ж.* Миське приміщення з вагами для зважування товарів і стягання з них мита: И важницу и воскобойню засѣ абысте месту отдали (Краків, 1532 *АрхІОЗР* 5/І, 33).

ВАЖНО *присл. У знач. присудк. сл. (має закон-ну силу, вагу)* важливо: Которого запису... на ко-тором колвекѣ уряде... вызпати маю, даючи... пану малжонку своему, волность... перенести и дати вписати, што так мает быти моцно и важно, яко-бымѣ я сама... вызнагѣ учинила (Володимир, 1583 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 355); а хота без него и сѣборовали, не было бы ва́жно (Острог, 1598 *Ист. фл. сн.* 41 зв.); чоловікѣ... абы то по нем и на потомные часы

вечно, мощно и важно было,... писмомѣ варуетѣ (Луцьк, 1613 *АрхІОЗР* 1/VI, 434); Тѣе пѣсьмо Сѣ-бѣрного вѣрокѣ Папѣжа Лѣона, ѡ(т) насѣ Латѣн-никѡ(м) показованое, Тѣкѣ ва́жно естѣ и быти ма-етѣ, яко кгда бы са(м) Левѣ бѣный табліци пока-зовалѣ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 150); кому онѣ... тѣе святые мѣстца злечитѣ, важно и твердо быти маетѣ (Вишнівѣць, 1619 *АІОЗР* II, 72); такового и выпра-вилѣ безѣ благословенія насѣ митрополита..., абы то у насѣ, православныхъ всѣхъ не важно и не при-нято zostавало (Київ, 1634 *КМІІМ* I, дод. 557); коли одинѣ дрѣгомѣ своего прѣва оустѣповѣлѣ абы оус-тѣпованѣе было ва́жно. З'звѣлѣ члѣвкѣ ботѣ своѣ, и давалѣ егѡ блі(з)комѣ своемѣ, то было свѣдѣцт-во оустѣпованѣа (серед. XVII ст. *Хрон.* 196 зв.).

Див. ще ВАЖНЕ.

Пор. ВАЖНѢЙ.

ВАЖНОСТЬ, ВАЖНОСТЬ, ВАЖѢНОСТЬ

ж. 1. (законна сила, вага) важливість, значення, чинність: И ѡтдалили єсмо и вси привилѣа, кото-рые сторона жалобнаа покладали, которыебы себе кѣ какой помочи мети хотели, вжо не мають жадное моцы и важности дальшее мети (Краків, 1539 *АІ* IV, 185); то абы памѣ, зѣ ласки его королевской милости, и духовенству нашему и епископіямѣ... иничого не шкодило, и важности жадноѣ и моцы такіе листы абы не мѣли теперѣ надѣ нами (Ново-городок, 1594 *МССЛ* I/2, 555); то тылько по(д) каж-дого ро(з)соудокѣ по(д)даю если такіе выводы ма-ють в' собѣ якоую слоушность и важность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 116); прото тежѣ то синодомѣ зватисе не можеть, але все естѣ фрашкою, бала-мутнею, блазѣнствомѣ, и у бачьныхъ ни якое важ-ности не маетѣ (Вільна, 1599 *Ант.* 803); суд трибу-нальский на узнане важности тых диспозыции... справу тую на сеймѣ... отослал (Варшава, 1629 *ЧИОНЛ* XIV-3, 147).

2. Вартість, ціна: Ланцух золотый важностью сто золотых черленых (Луцьк, 1546 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 14); папѣ Янушѣ Крупский... малѣжонце своей вѣно и привѣнокѣ еи оправити и записати маетѣ... на влас-ныхъ именѣяхъ своихъ таковое важности, яко тѣа сума носити будеть (Острог, 1564 *АрхІОЗР* 8/ІІІ, 79); во(з)ны(й)... маетѣ двѣзывать... //... боровое

земљи моркѣ за два(д)цать грѣше(и). А пожитки пуци ѡзера и реки во(д)ле ва(ж)ности ихъ (1566 ВЛС 58-58 зв.); положи(в)ши закла(д) во(д)ле ва(ж)ности сѣмы пѣзе(и)... чере(з) того(ж) во(з)-ного до него послали (Кременецъ, 1581 ЛПБ 5, II 4044, 88 зв.); а што бы ѡ(д)ноко(л)векъ свои(м) кошто(м) и накладомъ в ты(х) име(и)я(х) прибудова(л)... все во(д)лугъ ва(ж)ности по ско(н)че(и)ю аре(и)ды плати(т) (1588 ЛСБ 909).

ВАЖНЫЙ, ВАЖНИЙ, ВАЖЪНИЙ, ВАЖЪНИЙ, ВАЖЕНЪ *прикм.* 1. (який має велике значення) важливий, важний: мы... постерегаючи того, абы в той речі, яко великой, важной, а мало слыханой, што коротькостю часѣ и недосегнемъ в ней ведомости якоє певнейшее... князю Романѣ и Желехѣ, // преложили и помкнули єсмо рокъ (Вильна, 1565 AS VI, 279-280); я сам за велико важъными а пилпо потребъными справами... справедливости доводити не могучи, злечаю и поручаю у место себе... менованое сумы пѣзеи... на том мешанине,... доходити и поисквати приятелю моему, папу Тимофею Михайловичу (Луцьк, 1578 ППФ 37); календа(р) ры(м)ски(и) поправлены(и) в па(п)ствахъ наши(х) при(и)мити казали, з велики(х) а важныхъ причи(п) єсмо тое дѣчинили (Галич, 1584 ЛСБ 66); Я, по(д)коморы(и)... для пи(л)пы(х) и ва(ж)ныхъ потребъ и спра(в) свои(х)... прибыти не могъ (1599 ККПС 120); Яко бы ре(к) то є(ст) ре(ч) великаа, ва(ж)наа, котѡраа мой рѣзоу(м), мой смѣслъ переважає(т), котѡро(и) а поднивши сѣ, спростаѣти не могу! (Острог, 1599 Кл. Остр. 206); Не оумрѣла тѣды [бѣа] з сѣ(м), але по до(л)го(м) часѣ, а то для двѣ(х) ба(р)зо важны(х) причинъ: прышаа до неї, дрѣгаа за(с) до на(с) палежи(т), жебы она за слоугы ро(з)пые згромадила (поч. XVII ст. Проп.р. 275); Папезникъ: Вшакже зъ самое предсезятой речі можемъ зрозумѣти, ижъ єсть в суботу постъ потребный и важный, а наболшій, зъ тыхъ дву причинъ (1603 Пит. 69); Яко(ж) многіе бача(т) з многи(х) важны(х) причи(и) с пожи(т)ко(м) посполіто(м) быти абы на то(и) столиці его мл(с)ть ѡте(ц) Балаба(и) застава(л) (Острог, 1607 ЛСБ 410, 1 зв.); маючи я пилпыє и важныє sprawy свое,... пустился был умыслне завчасу тамъ до Люблина (Жи-

томір, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 158); А панъ воевода... стануль статечне и дѣлне въ своей розмовѣ, и межі иными важными и памяти годными словы повѣдѣль, ижъ "о той речі въ головахъ зъ патріархами... належитъ трактовати" (Київ, 1621 Кон. Пал. 1146); Такъ же и ѡны(и) прикла(д), не та(к) ва(ж)ныи є(ст) абысмо для нѣго ѡ(т)мѣнѣти мѣли нашѣ звычайнѣю щоде(и)нѣю сполѣчно(ст) (серед. XVII ст. Кас. 4 зв.).

2. (який має юридичну силу) важливий, правочинний: только три светки въ речі поточної суть важне и могутъ быти (Володимир, 1583 АрхЮЗР 1/1, 176); Которые то пенези выш // на раты зложопые, за аренду повингыные, будут нам повинныи панове арендари за квитами ручными нашими, которіє такъ важны будут, яко бы теж на вѣраде сознаны были (Локачі, 1591 ПККДА I-2, 162-163); тѣє ѡба собѡры и(з) своїми оуфалами за слоушныє и важныє соутъ почитаны (Острог, 1598-1599 Апокр. 148 зв.); а они повѣдаютъ, же складаня тое неважное, бо от простого // челоуѣка духовному не идет (Львів, 1605-1606 Перест. 38); жадные листы якого кольвекъ о то постановенья моего з нимъ братомъ моимъ, которые бы вѣчности и шафованью тыхъ то добръ оному... якокольвекъ шкодити мѣли, важны быти въ томъ не мають (Луцьк, 1607 АСД I, 232); с того вѣрядѣ твоего которого сѣ вм(с) за слушны(и) и важны(и) не признаває... моею владзою воево(д)скою ро(з)казю абы вм(с) передо (м)ною... самъ ѡчеви(с)то ста(л) (Київ, 1621 ЛПБ 5, III 4057, 19); Тѣє ѡбѣавленьє маєтъ быти ѡ(т) самѡго кающогосѣ,... абовѣмъ испѡвѣдъ чере(з) посла(и)ца, и листѡвнаа, не єсть важнаа (Львів, 1645 О тайн. 75); если бы зара(з) скоро оуслышалъ противъ томѣ оцѣ, и шлюбы и присаги єї важны не бѣдѣтъ. ани винна бѣде(т) ѡбѣтницы, прето ижъ оцѣ былъ противъ томѣ (серед. XVII ст. Хрон. 147 зв.);

(який має історичне значення) важливий: Ижъ синѡды были важныє, хо(т) папѣжовє рѣмскіє на нѣхъ не позволювали посвѣдчаєтъ того то, же на нѣкоторыхъ синѡдахъ противъ ри(м)скимъ бѣсѣдомъ декрѣта, ѡныхъ потопляючіє соутъ чинѣныи (Острог, 1598-1599 Апокр. 148 зв.).

3. Вартісний, коштовний, цінний: мно(э)ство ко-
зако(в),... громили корованы купцовъ турець-
ки(х)... а важные в нихъ товары побраны (Вільна,
1545 *ТУ* 71); естли бы лицо принесено было до вра-
ду... а было бы тоє лицо реч ва(ж)ная шаты або
серебро або кони добрыє,... тогда таковое лицо
ва(ж)ное... має(т) даро(м) ве(р)нено быти тому чие
буде(т) (1566 *ВЛС* 108); Южъ в тогъ часъ скрынѣ
с' талярáми, нѣ шкатулы ва́жныи с' портѣкгалáми:
Нѣчбóго не помóгдѣть чловѣку смертноѣ, Если не
были в' добромѣ шафѣнкѣ живому (Київ, 1622 *Сак.*
В. 50 зв.); Авожъ то тѣлько Злóто дáръ ест' зна-
менíты(й), Без' ср(д)ца если ва́жны бѣдѣтъ хризо-
лѣты (Київ, 1633 *Евфон.* 309);

(відповідної ваги, непідроблений) повноцінний,
вартісний: prodali iesmo komoru naszu... za trysta y
za trydcat y za try zolotykh czerwlenykh dobrykh waz-
nykh whorskich (1531 *ŽD* VI, 151); А тыхъ часовъ
позычил есми в княза Или... тисачу золотыхъ
Вгорскихъ в золоте, добре важныхъ (Луцьк, 1534
AS III, 472); Князь Федор... записалъ женѣ своей
влостное внесене еє,... котороеж... внесене... взал
отецъ нашъ ничим иишим, толко черлеными зо-
лотыми Вгорскими, важными, а пѣлазми готовыми
(Володимир, 1542 *AS* IV, 311).

4. (який має вагу) важкий: ponderos(us), важ-
ни(й), тяжки(й) (1642 *ЛС* 321).

5. У знач. ім. Важний. Влн.: Мещане сидо(р)
кдшыперъ,... Петръ важны(й) (1552 *ОКан.* 3. 30 зв.).

Пор. ВАЖНѢЙШИЙ.

ВАЖНѢЙ присл. в. ст. Важливіше: Паматаю
заправды же(м) того доводѣ пре(д) ты(м) оуживáль,
але тоєжъ частѣй мѣвити, и мнѣ лацнѣй, и кѣ змоц-
нѣню нашему ва́жнѣй (поч. XVII ст. *Проп.р.* 144).

Пор. ВАЖНЕ, ВАЖНО.

ВАЖНѢЙШИЙ, ВАЖНЕЙШИЙ, ВАЖ-
НѢЙШИЙ, ВАЖЪНИЙШИЙ прискм. в. ст. 1. (який
має більше значення) значніший, важливіший: по-
смотрите на пташки небесныи; и(ж) ани сѣю(т), ани
жну(т)... а ште(ц) вашъ небесни(и) живи(т) ихъ, або
вы есте далеко важне(и)шие ни(ж) оны(є) (Хоро-
шів, 1581 *Є.Нег.* 6 зв.); мы за ва(ж)не(и)шими и
бли(ж)шими справами земъскими и ро(ч)ки
кгро(д)скими которые на то(т) ча(с) са судили вы-

ехати на кгру(н)гъ не мо(г)ли и року на вые(э)дѣ
на кгру(н)гъ ѡ(т)ложили ѡ(т) дѣла... за пать не-
дель... припáлы(и) (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА П/І-216*,
1 зв.); кгды ся добре порáхуете, ничего потребней-
шого, важнѣйшого и потешнейшого пожедати со-
бе не можете, надѣ тую светую единость старо-
давнее... веры (Варшава, 1596 *АрхЮЗР* 1/І, 503);
На(д)то особныхъ артикѣловъ менше важнѣйши(х)
задали з' два(д)цать, котѣры(х) са тѣтъ не споми-
нає(т) (Острог, 1598 *Ист.фл.син.* 18 зв.); велѣкаа
смѣло(ст) и невдáчно(ст) ты(х), котѣріє мѣмо та-
кѣю пѣвнѣю гѣловою, инѣшеи шѣкаю(т), чи(м) є(ст)
важнѣйшии оныи слѣва, когѣ разрѣшишѣ на земли,
бѣде(т) разрѣшенѣ на нѣси, на(д) овыє, котѣры(м)
ѡ(т)пѣстите грѣхъ ѡ(т)пѣста(т)са, а котѣры(м)
задрѣжите, задрѣжа(т)са (Острог, 1599 *Кл. Остр.*
222); Важнейшая у тебе конѣдѣрация, а нижѣ
права церѣковныє (Вільна, 1599 *Ант.* 945); Правда
єсть же литоргѣя святая надѣ всѣ иншиє церемоніє
церковныи єсть важнѣйша и болша (1603 *Пит.* 74);
И примѣсили та ѡ(т) вѣсѣдноє цѣрке... подáни
ѡ(т)цѣвскихъ... ѡ(т)стѣпити... котѣрыми єси
выхованѣ былѣ. котѣрыми стѣтельства достѣпилєсь
(на(д)што не вѣдаю бы шѣбѣ важнѣйшого было)
(Дермань, 1605 *Мел.Л.* 7 зв.); И дѣла тогѣ(ж) абы
важнѣйшаа... ѡ то(м) стáндѣти в' кѣждо(м) нас мѣ-
ва, с(т) Іѡáнна... надѣкѣ и намовѣ... покладаю (Київ,
бл. 1619 *Аз.В.* 290); вѣ чѣтырохъ патріархáхъ моцѣ
болшая и справа важнѣйшая, нѣжѣ в одномъ па-
пежу (Київ, 1621 *Кон.Пал.* 569); якѣ тѣло бо(л)-
шимѣ єсть на(д) ѡдѣнѣ, такѣ дѣша важнѣйшею є(ст)
на(д) тѣло (Вільна, 1627 *Дух.б.* 337); ѡсѣлный: Важ-
нѣйшии, рѣч' ѡсѣлнаа, спрáва важнѣйша(а) (1627 *ЛБ*
140).

2. (більший за силою прояву) важливіший: лю-
бо(в) є(ст) на(д) всѣми оучи(н)ками ва(ж)нѣйшаа и
лѣ(п)шаа во(в)семѣ законѣ (к. XVI ст. *УЄ* № 31,
194 зв.).

3. Кращий, ліпший: землю та(к) оубогимѣ якѣ
и богатимѣ. Родовиты(м) много и важнѣйшее дáль,
а худымѣ мало и плохшее даровалѣ (Київ, 1637 *УЄ*
Кал. 110 зв.).

ВАЖЪНИЙ див. ВАЖНЫЙ.

ВАЖЪНИЙШИЙ див. ВАЖНѢЙШИЙ.

ВАЖЪЧЫЙ *прикм.* Те саме, що ваговый:
♦ мыто важъчое *див.* **МЫТО.**

ВАЖЫТИ *див.* **ВАЖИТИ.**

ВАЖЫТИСЕ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЯ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЫТИСЯ *див.* **ВАЖИТИСЯ.**

ВАЖЪНС, ВАЖЪНЬЄ *с.* 1. Зважування: ω(т) важъна ωлова дале(м) гро(ш) д̄ (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 7).

2. (*важкість предмета, що визначається зважуванням*) вага: ѡбѡлница. называѣтся азычокъ с̄ правѣломъ ѡ ваги на верхѡ, который ѡка́зѡетъ рѡвное важѣние (1627 *ЛБ* 91).

Пор. **ВАЖИТИ.**

ВАЗНЬ, ВАЗНЪ, ВАСНЪ, ВАСНЪ, ВАЗНЪ *ч.*

1. Злість, ненависть: А они дей его безвинней, одно вазни а гнѣву своего, прутьемъ били, мордовали (Луцьк, 1564 *Ив.* 263); я... ничого бо(л)ше(и) на томъ ѡраде не постерегаючи ѡдно справе(д)ливости свѣтое и не даючися ни(в)чо(м)... ѡводити яко приязню апи вазню, апи даро(м), та(к)же справы... пи(л)не до книгъ свои(х) судовы(х) ѡписуючи та(к) ми пнѣ бже помози (1566 *ВЛС* 59); ду(б)ни(ц)ки(и) ѡ(т) вл(д)чпи(х) по(д)даны(х) тую вазнѣ на мене вз(л) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 73); ѡ(к)-синя... маючи... на мепе з да(в)пы(х) часо(в) гни(в) и васнѣ, выбегши з двора своего кочо(р)ского,... мене... сто(р)совала (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); Кгды(ж) якъ з ва(с)ни а не́пависти, выткну(л) нѡ плацъ еретековъ кгрецки(х) и с тыми теперъ всѣхъ правовѣрныхъ при грекахъ ѡ вѣре стоячихъ зровънѡти и змѣшѡти ра(д) бы (Острог, 1587 *См.Кл.* 6 зв.); не могу на(и)ги только васнѣ с которое(и) ѡмпожиласе клевета (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1); вси... теперъ, маючи васнѣ на митрополита и владыковъ, патегають собе тоє право (Вільна, 1599 *Лит.* 835); те(и) то Василе(и) Типа... маючи да(в)пнѡ васнѣ на до(м) мо(и) ро(з)ными часы и способы по(д)даны(х) мои(х)... по дорога(х) доброво(л)пы(х) пере(и)мѡючи... ѡны(м) мо(р)ды забо(и)ства чинечи... чи(м) дале(и) ты(м) большѣ (Житомир, 1605 *ЦДІАК* 11, 1, 4, 49); а взявши ведомость, иж онъ в Берестѣи за млынами над Бугом в дому шляхецкомъ их милости папов Костюшъковичов ночуетъ, маючи

здавна якуюсъ васнѣ и ранкоръ на протестуючогосе, слугу своего рукодайного на йме Миколая Булгака и папа Андрузского и Василия Долмацького, спивака своего, послалъ (Луцьк, 1632 *АрхЮЗР* 1/VI, 653).

2. Суперечка, сварка, *діал.* васнѣ: Штѡса зѡ са тычѣтъ тои васни и незѡбды, на которѡю вѡли(т) причинѡ ѡ(т)натѡа хр(с)тїанѡмъ презъ тоурки патріаршее в̄ константино́полю цркви, и то щїраа пѡтварь, безѡбжне на хр(с)тїаны в̄кладанаа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); на остатокъ... чынитъ прозбу... остерегаючи ихъ милость, абы небезпечностямъ якимъ-си забегали, указуючи за тою единостю Рымского костела з Греческимъ много непожитковъ, васни, немилости, незѡбды, зламапы правъ (Вільна, 1599 *Лит.* 949);

колотнеча, бїйка: К томѡ тыжъ чините межи чинѡмъ дѡховнымъ и посполитымъ члѡвомъ мятежи васни бу(и)ты (Львів, 1588 *ЛСБ* 103); овшем ростирки, васнѣ, кровопролитїе чинят и люд посполитый ламлют (Львів, 1605-1606 *Перест.* 42).

ВАЙДА *ч.* *Діал.* вѡйда "ватажок колядників". Вл. н.: Ва(с)ко Вайда (1649 *РЗВ* 127 зв.).

ВАЙЯ *ж.* Гїлка пальми: со свѣтлыми свѣчами, стрѣтмо сп̄са Х̄(с̄)а, истинно(г) б̄га нашего со вѣтьми и вайями в црковъ стѡю подьмо (1489 *Чет.* 314 зв.).

ВАКАНЦИЯ, ВАКАНЦІЯ *ж.* (*стп.* wakancja, фр. vacance) (*час, протягом якого не займається кимось посада або не виконується робота*) вакансія: Понемъ зась Козма наступилъ, и той недолго седѣлъ,... подъ которій часъ также нѣшто ваканціи было (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1013); П. Фере(и)ць вимовла(л)ся для вака(и)ций реме(с)ла своего теды ему за пагородѡ братия ко(и)тенѣтацию обецали зологи(х) по(л)ски(х) два(и)ца(т) (Львів, 1633 *ЛСБ* 1043, 33 зв.).

ВАКНИНА *ж.* Невикористовувані земельні угіддя (?): а оу ва(к)нина(х) и в переросломъ сена взовѡвъ ше(ст)со(т) а люде(и) еє ѡ(т)чи(з)ны(х)... служе(к) па(т)деса(т) се(м) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7).

ВАКОВАНЄ *с.* Незайнятїсть; відсутність функціонування чого-небудь (оренди, уряду); про-

стій: сторони вакована роботи цр̑кѡ(в)нои то(г) пре(ш)ло(г) лѣта чере(з) то(г) митрополита не помалѣ жалѣми (Сучава, 1606 ЛСБ 402, 1); кгда припадуть спусты ставные часовъ своихъ, въ арендахъ ставныхъ назначонныхъ, ставовъ моихъ... за чимъ млыны ваковать мусягъ, теды того вакованя арендаре собе въ шкоду поличагъ не маюгъ (Камепиця, 1607 *АрхІОЗР* 6/1, 344); тому арендарови нашему тымъ листомъ варуемъ, еслибы... спустошеня тыхъ маестностей... отъ огня, отъ граду,... albo ваковане аренды подиялгъ, теды мы... повинны будемъ на то по приятелю одному высадить (Бердичів, 1611 *АрхІОЗР* 6/1, 374); а ижъ другие, ещче шкодливий побитые,... для одълеглости уряду туточного, въ вакованю уряду ближшого и належного кгородского Володимирского, тутъ до уряду презенътованые быти не могли (Луцьк, 1625 *АрхІОЗР* 1/VI, 703).

Пор. ВАКОВАТИ.

ВАКОВАТИ, ВАКОВАТЪ, ВАКОВАТЬ, ВАГОВАТИ *дієсл. недок. (стп. wakować, лат. vacare) (про посаду)* бути вільним, вакантним, незайнятим: архимандритство... по смерти бывшего архимандрита Илариона Песочинского, черезъ часть немалый... ваковало (Торунь, 1576 *АрхІОЗР* 1/1, 65); Озпаймуемъ вамъ, ижесмо... архимандрицтво Жидичинское, на // тотъ часъ вакующее, зо всею владою,... велебному Гедиону Балабану... дали (Городно, 1586 *АрхІОЗР* 1/1, 221-222); А в томъ часе приехал до Зимна... чернецъ, отчичъ Зименъский, имепемъ Генадий, который тамъ и передъ тымъ в томъ монастыру мешкал, которого они упросили, аби в томъ монастыру зостал, з которымъ потомъ, абы тое место не ваковало... до мене з нимъ пришли, просечи..., абымъ оному... у монастыру быти позволил (Володимир, 1624 *АрхІОЗР* 1/VI, 539); А где будетъ в церкви Пашовской и Полгапъской ваковати церковь безъ свесченника, тогды пайдалей до дванадцати педель еслибы я, або по мне потомки мои..., не поддали свесченника..., то вже по выстю дванадцати недель отъ того часу, яко церковь осиротѣтъ, зоставовати маеть власть подавання свесченниковъ... при папахъ братии церкви // Луцкое (Луцьк, 1630 *АрхІОЗР* 1/VI, 609-610).

2. (*не працювати, не бути в дії*) не функціонувати, простоювати: Ярошѣ шаприце што с таблицею не ходи(л) и брата на мѣсце свое не проси(л) для чого ска(р)бѣ цр̑ковны(и) вакова(л), наменили братия бе(з)мѣнъ воскѣ вины дати (Львів, 1600 ЛСБ 1043, 2); фрасуе(т)ся ба(р)зо ѡ то(м) жебы достати хо(т) зо двѣстѣ зо(л) абы тая работа того року не ваковала (Кам'янець, 1609 ЛСБ 433, 1); абы работа не ваковала, чотыриста золоты(х) посылаемо (Ясси, 1610 ЛСБ 430, 1); Презъ некоторое насланье и побранье тыхъ попеловъ поводовыхъ, гаргъ, который коштомъ повода нынешнего немалымъ зачато поташъ робити, до сихъ часовъ вакуеть, зачимъ поводъ шкоды на две тысячи золотыхъ полскихъ,... поносить (Житомир, 1632 *ТУ* 298); И мы што Дрѣкарской пилнѣмъ робѣты, Знаѣмъ што намъ Па(и)скіи твои справа(т) Циѡты. Кѡнштгы нашѣ вакѣють, и мы ваковали. Не безъ шкоды своѣи ажъ пѡты чекали (Київ, 1633 *Евфон.* 309); до того... вольного мелтъя вшелякого збожа ихъ безъ черги и мѣрочокъ въ млынахъ моихъ... если бы ихъ млынъ зъ якои кольвекъ меры ваковати мелъ (Загайці, 1637 *ПВКРДА* II-1, 75); в пятокъ по прово(д)но(и) нѣдѣ была се(с)ия... на котро(и) па(и)бо(л)шая ѡмова была ѡ дрѣка(р)нѣ, щобы зачати в ню(и) дрѣковати, абы не ваковала (Львів, 1637 ЛСБ 1043, 49 зв.); с котрыхъ добр... папгъ Завацкий... жадного пожитку не мел..., кгдажъ и корчѣмы од зачатъя розруху бунтов козацкихъ ваковали (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 120);

вграчатись, гайнуватись: поспѣлѣ ѡ то(м) радити(с), абы жа(д)ная годипа пре(з) робѣты не вакговала для пепи(л)ности мистро(в)ской (Львів, 1598 ЛСБ 324).

ВАКУЮЧИЙ, ВАКУЮЧИ *прикм.* 1. Вакантный, незайнятий: зъехавшысе спольне межъ собою обрати маем на Епископство вак(у)ющее елекѣтов (Берестя, 1591 *ПіФ* 102); Добра и маѣтности цр̑кѡ(в)ныи абы по см̑рти митрополита... в мѡцы и шафоунокѡу капитѡулы заѣконоу грѣческого дѡтола зоставали, ажъ ѡ(т) Насѣ оурѣдѣ вакоуючи комѣ поданный бѣде(т) (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 37 зв.).

2. Який пустує, не функціонує: тотъ монастырь яко вакующий взяти розказати рачилъ ку замку Луцкому (Луцьк, 1599 *АрхІОЗР* 1/VI, 271).

БАЛАВСЬ ч. Назва рослини: *balaus, (us), вала(в)сь зелиє* (1642 ЛС 100).

БАЛАСТЬ ч. (*мад. választi*) відповідь: не мали валасту, ци положитъ ихъ у панство (XVI ст. НС 38); Для того мали вѣру дужую, чомъ на пути имъ не давъ нѣякий валасть (Там же, 110).

БАЛАХЪ ч. (*юн. Wallach*) 1. Кастрований кінь: *стайню... с конми сожгли, а в стайни валахи чотыри, а кони два згорѣли* (Вільна, 1546 АС IV, 474); *я(и) копо(т)... на не(м) па(н)це(р) шиша(к) га(р)-кабу(з) вала(х) по(д) ни(м) ры(ж) лы(с)* (1565 ЦБ Лит. 16, 3, 88); Которы дей злодѣеве... поктали возпикн и колко валаховъ самого папа старосты Хмелницкого (Луцьк, 1579 АрхІОЗР 3/І, 8); А на поли коне(и) мои(х) вла(ст)ны(х) занято соро(к), то е(ст)... почтовыхъ коне(и) три, валахо(в)... по(д)ездковъ трипа(д)ца(т) (Житомир, 1584 АЖМУ 101); Или не вѣдаешъ я(к) на ты(х) грѣды(х) бадавѣа(х), валаха(х), дрыкга(и)та(х), стѣпака(х)... ко(т)чїи(х) тру(п)ъ сво(и) пременяючи(и) ѿ животѣ вѣчно(м) мѣслити вѣмѣстити не може(т) (п. 1596 Виш. Кн. 238 зв.); у мене укралъ: копя валаха, зъ мышата гнедого, коня рослого и виховалого, ипоходника (Володимир, 1599 АрхІОЗР 6/І, 273); валахъ сивоябьковитый, куплений за полтора ста золотыхъ Полскихъ (Луцьк, 1622 АрхІОЗР 6/І, 430); *spado, вала(х), вірізанї* (І пол. XVII ст. Сем. 163).

2. Євнух: Кажєникъ: Вѣлашаний чєловѣкъ,... рѣзанецъ, вѣлахъ (1627 ЛБ 52).

3. Вл.н.: Рѡ(д) валаха ѡлексїєви(ч) зовемо(г) єродѣа писарѣа (Київ, кін. XV-поч. XVI ст. Пом. Печ. 78); Семє(и) Вала(х) (1649 РЗВ 67 зв.).

БАЛАШАНИЙ прикм. Кастрований, *діал. вѣлашаний*: Кажєникъ: Вѣлашаний чєловѣкъ... рѣзанецъ, вѣлахъ (1627 ЛБ 52); Требєнный: Вѣлашаний (Там же, 133).

ВАЛЕНЄ с. (*рух хвиль на поверхні води*) хвилювання: Влѣнїє: Нєпогѡда, вѡлнѣ вале(и)є. ѡбразнѣ, заколочє(и)є (1627 ЛБ 162).

Див. ще ВАЛЕНЬЄСА.

ВАЛЕНИЙ прикм. (*про сукню*) (*виготовлений способом валяния*) валяний: па(и) микола(и) //... взя(л) кѡва(л)товїє... сукна се(р)мя(ж)но(г) бєло(г) валєного локо(т) пя(т)дєся(т) (Київ, 1590 ЦДІА

Лен. 23, 1, 133, 73-73 зв.); 8 стєпана а(и)дрєсовича взято //... сукна валєно(г) бєло(г) локо(т) два(д)ца(т) пя(т) (Там же, 73 зв.-74).

ВАЛЕНЬЄСА с. Те саме, що валєнє: Влѣнїє: На мѡри валєнєєса звлѣца Корабля хвѣа(и)єса (1627 ЛБ 16).

ВАЛЄТИСА див. **ВАЛЯТИСЯ**.

ВАЛЄЧНЕ присл. (*стп. walecznie, стч. valeczne*) хоробро, мужньо, вѣдѡажно: Яѡ бѡвѣмъ Гєтмѡновє пѡлки ѡушиковѡвши, словами и прикладами, и припомипѡнемъ дѡвннхъ мѡжєй, котѡрыи знаменїте Гєтмѡнили, и валєчнє вѡєвали, своє вѡйсѡ посилокѡють и побѡжѡють, и ѡ(т)гѡла ѡни ср(д)цє и посїлокѣ вѡзѡвши,... цѡлою дѡпєю идѡтъ на нєприѡтєла (Київ, 1627 Тр. 132); а людѣ яѡ нарыхлѣй ворота и брѡмы мѣсѡїи ѡтворївши, до грѣнтѣ всѣхъ позабїалы: нѡвєтъ и дѣти и нєвѣсты прѡтївѡ нїмъ мѣнѡнєса и валєчнє постѡвивши а вѡжѡвє йхъ и Гєтмѡновє вєрнѣлїса плачѡчи и ламєнтѡючи (Там же, 682); Але козѡковъ лѡхи не достали, бѡ валєчнє сѡ были ѡкопали, и примирѣє мєжъ собѡу учинили (1636-1650 ХЛ 78).

ВАЛЄЧНИЙ див. **ВАЛЄЧНЫЙ**.

ВАЛЄЧНИКЪ ч. (*стп. walecznik, стч. valečnik*) вѡїн, бѡєць: Бѡ то єсть дорогїй ѡбыѡай рїцєра жалѡватъ... Такъ чинили ѡнє валєчнїци, купѡючи Гєктора защїго Трѡяннїци (пѡч. XVII ст. КЛ 91); Тагнѡло тѣды г валєчнїковъ, котѡрыи зѡразъ тылѣ подѡвши порѡжєни сѡтъ ѡ(т) мѡжєвѣ гѡи мѣста (сєред. XVII ст. Хрон. 163 зв.).

ВАЛЄЧНИЦА ж. (*стп. walecznica*) богѡтїрка, гєрѡїня: лєчъ нєзѡлѡчѡнаѡ валєчнїца прєзъ барзѡ малѡ жѡлнѣровѣ... барзѡ ихъ мнѡго позабїали, и ѡтѡла грєковє, ѡсмѣлївѣшїса и ѡувєселївѣшїса подъ вѡєвѡдою нєзѡвѣтажєною бѡжїєю Мѣтрїю, ихъ ѡуѡставїчнє потужнє порѡжали (Київ, 1627 Тр. 681).

ВАЛЄЧНЫЙ, ВАЛЄЧНИЙ прикм. (*стп. waleczny, стч. valečny*) 1. Вїйськовїй, рѡтнїй: урѡжѡный єго мїлѡсть панъ Ягѣ-Кѡзїмеръ... // грѡду туѡшнєго писарѣ... прѡтївѡ валєчнѡму Богѡновї Хмєлєвї, альбѡ Хмєльнїцѡму, рєгєстрѡвѡму Рєчїпѡсполїтѡє прїсѡгломѡу прєдѣ тымъ козѡковї... прѡтєстѡвалъ сє (Крємєнєць, 1649 АрхІОЗР 3/IV, 137-138); м людє(и) валєчнн(х) по(л)ѡамї

шли по равнина(х) и пола(х) мѣста ерѣхона (серед. XVII ст. *Хрон.* 162); и замóглъ се гóлодъ в' мѣсте..., и вси мѣжове валечныи втекли в' ночи (Там же, 351 зв.); В той чась алексáндерь згромадивши люòдъ великость валечнаго..., прѣхалъ къ рѣцѣ прѣзвище океáнъ (Там же, 415).

2. Войовничий, хоробрий, мужній, сміливий: вѣи(з)бран'ный валé(ч)ный, выбо(р)н'ѣ(и)шій в би(т)ва(х) (1596 *ЛЗ* 34); все то дѣа стѣго мѣщи приписде(т) яко ѡ зацѣи(м) ѡно(м) валéчно(м) рыцерь са(м)псое (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.); Мужнымъ тежъ и валечнымъ былъ той народъ и славнымъ рыцерскою (козаки) дѣлностію еше за часу войны Троянской (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1103); Которыи валéчныхъ свѣихъ Кгрековъ дѣи: Вѣписали достáтне, яко по лѣнѣи (Київ, 1622 *Сак. В.* 44 зв.); А хѣш'ли его вѣдѣти валéчны(м) Вѣиномъ (Київ, 1625 *Злат. Н.* 127 зв.); Възбрáнный, възбрáнникъ: Валéчный, пайвыборн'ѣйшый в' битвахъ, заставляющійся за кого, оборонца (1627 *ЛБ* 18); Истность бо вѣмъ оногo, в Мáрсѣ фѣидована, И в' Валечной Мѣнѣрвѣ мѣщю в'кгрунтована (Львів, 1642 *Бут.* 4 зв.); Потѣмкѣве позѡстáлыи з дѣмѣ Палемѣна лѣиби, славныи и валéчныи Нарѣмѣтъ Тройдѣло (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. нenum.).

3. Вл. п.: Ю(с)ко Вале(ч)ны(и) (1649 *РЗВ* 71).

ВАЛИЛО с. (*пристрій у водяному млинѣ для валяння сукна*) валило: на ча(ст) е(г) м(л) пѣа михаловѣ зо(с)та(л)се млы(и)... в которо(м) ко(л) две мѣ(ч)ны(х) а третее стѣпное с фолѣшо(м) и з валило(м) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 18 зв.); зо(с)талосѣ млыно(в) два на то(и) же рече и(р)пени... ѡди(и) во(и)то(в)ски(и)... в которо(м) ко(л) ѡ(д)но мѣчное а дрѣгое стѣ(п)ное з фолѣшами и з валилом а дрѣги(и) нижни(и)... в которо(м) та(к)же две коле (Там же, 19 зв.).

ВАЛИТИ дієсл. недок. 1. (що) (*примушувати падати, силою перекидати*) валити: до такої не-встыдливости пришла ижъ в божнійцы апполинѣво(и) слоу(п) венѣры вшете(ч)нои з' злѣта щѣрого валити... не встыдѣиасѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 291 зв.);

перен. (що) валити, руйнувати, знищувати: Єлѣазáръ нѣколись хотѣчи забѣти Єлѣфаита по(д) царѣмъ сам са положити Въ грѣбѣ мѣсѣлъ: Такъ и

смрѣтъ, гды Хѣа валила Твѣржѣ всегѡ створена и нáнь настѣпѣла ѡ разъ сама полегла (Київ, 1630 *Имнol.* 5).

2. *Перен.* (що, чим на кого) (*перекладати на когось відповідальність за щось*) валити, звальювати: Штѣса зáса тѣчѣтъ тои вáсни и незгѣды, на которѣю вáли(т) причинѣ ѡ(т)натѣа хр(с)тіáномъ през' тоурки патріáршее в' константино́польо цркви, и то щѣраа пѣтварь, без'бѣжне на хр(с)тіáны в'кладáнаа (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 177 зв.); А ви-дишъ, же тѣе твои примовки, которыми то на нашу церковь валишъ, жебы мѣла быти неплодна и неужиточна, тутъ мѣстца не мають (1603 *Пит.* 10); вину валити *див.* **ВИНА**.

ВАЛИТИСЯ, ВАЛИТИСА, ВАЛЫТЫСЕ дієсл. недок. Валитися, падати, руйнуватися: тákъ великаа махѣна на велми слáбыхъ,... столпѣхъ естѣ збудѣвана, зачи(м) самá черезъ себе валитиса мѡу-сѣтъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 92 зв.); коли ѡунѣдаментъ слабый, никчемный, подеизранный и будо-ванѣе бы тежъ палѣпшое валитиса муситъ, якожъ ся и обалитъ, дастъ Богъ! (Вільна, 1599 *Ант.* 813); А кгда се на земѣлю валыты почала, тѣе ее еше в перси тѣмъ же чеканомъ... ударытъ (Луцьк, 1644 *АрхЮЗР* 8/III, 600);

перен. занепадати: Тѣм'са здáвна ѡстрѣз'скии' до(м) хвáлит' мѣщю стоить, ин'шійся кто вáлитъ (Дермань, 1605 *Нал. на г. Остр.* 6); *Образно:* вали-тиса, падати: ѡ(д) Хѣа ѡузакопѣнѣа и наѣки нигдысмо не мѣли и тѣмъ бо(л)шъ дѣшы вѣрных' не-литостивѣ ѡшѣковáны бывáють, а наконец' // сле-пѣе поспѣлдъ з' своїми слѣпѣыми вѣжами, до прѣ-пасти згинѣнѣа, вáлаться и в'пáдываю(т) (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 8-8 зв.).

ВАЛКА, ВАЛЪКА, ВАЛЬКА ж. (*стп.* walka, *стч.* valka) 1. Битва, бѣй: В то врѣма слѣдчиласѣ валька великая (1489 *Чет.* 101); ведучи валку з неприятелем нашим... по взятѣю замку нашего Полоцкого, и на отрѣтованѣе его взяли обычаем по-зычным... певную суму пенезей... у войскогo луц-кого (Люблін, 1566 *АрхЮЗР* 8/VI, 188); которѣе войско... ку двору моему Жабецкому шанѣцы и иные потребности, яко до штурму у валькахъ, подѣ мѣстами и замѣками, коли ихъ який неприятель

добываєть, належачие, поготовавши..., въ дворѣ мой Жабецький вломилися (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/1, 229); по́двигъ ши(р)мѣ(р)ство, битва, ва(л)ка за которѣю платѣ(т), чѣйное старѣнє (1596 *ЛЗ* 70); то есть иже тоє поворож(д)енное ѡ(т)рѣча которое имаєть иже тоє мѣти боурбоу або валкоу з тыми невидимы(ми) враги нашими, не боуде(т) потребова(ти) жа(д)нои помочи лю(д)скои (XVI ст. *УИ* 1911/2, 76); Рѣтъ, бѣрба, по́двигъ: Бѣтва, вѣлка, по́тычка, оутѣрка, вторгнѣ(н)є, моцова(н)є (1627 *ЛБ* 106); на то́й вѣлцѣ побѣто пѣрсовѣ три кро(т) сто ты́сачей (серед. XVII ст. *Хрон.* 422 зв.);

(діяльність, спрямована на подолання ідеологічних чи моральних супротивників) боротьба: Валка наша єсть не с тѣломъ ани с кровію, алѣ з дѣх(в)ными войски кня́за те(м)ности (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 158 зв.); Абѣвѣ(м) ꙗко маємо надѣати або побѣжати ихъ к' выливѣню... крѣве своєи, если ѡны(м) до вѣлки дѣховнои готѣючимъса Хвои крѣве дати не хѣчемо (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 222); ѡ ꙗкъ ихъ мно́го на почѣткѣ преслѣдо́вали, црковѣ гды еше насѣпа вѣры... вклѣдованы бѣли; [ѡ ꙗкъ великіи валки] и воины на ню са подносили (Київ, 1625 *Злат. Н.* 129 зв.).

2. Вѣйна: коли была подстала недавпаа тѣжкаа и шкодливаа ва(л)ка межи... кроле(м) полски(м)... и межи нами, богданѡ(м) воеводоу..., и здалосѣ, ка(к) бы тота ва(л)ка имѣласѣ велико множити... кра(л) ѡгрѣски...//... посла(л)... кѣ ѡстановленію тоито валки послы и паны ра(д)пыи свои (Ясси, 1510 *Cosl.DB* 468-469); бѣли тѣе што затѣмъ озѣблы(мъ) каѡолико(м) звѣли, а ѡм што; волѣлєсь лѣпѣй негорѣчи(м) зостѣли ни(ж)бѣмъ нагорѣнѣю вноутрьной вѣлки плѣменемъ ѡ(т)чѣзною мѣлѣ гладѣти (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 2 зв.); гла(д), мѣры ва(л)ки. дриженіє зѣмлѣ... пѣново(ти) бѣдет (поч. XVII ст. *Крон.* 31 зв.); Тѣе зафрасовѣло нѣпрѣятєла. тѣе до вѣлки побѣдѣло его срѣкгоє. едина(к)же несме(р)тѣлнѣю ти задѣлѣ ранѣ (Острог, 1607 *Лѣк.* 99); валку мети (з ким) — воювати: цѣсар Хрестанский з Немцы валку мел и тыи княжата вси..., дла тоє вѣлки к великомѣ възбозствѣ пришли (Вільна, 1547 *AS IV*, 527); валку подпєсти (проти кого) — позпочати вѣйну: ань... прѣтив...

ѡтона цѣсара ва(л)коу по(д)не(с) (к. XVI-поч. XVII ст. *Кн. о лат.* 100 зв.); валку узнести (кому) — виступити вѣйною (проти кого): Цесарѣ... пожитки великие привлащилѣ, сѣ чого костелѣ... забогателѣ; еше за то ихъ споможене — потомнимъ цесаромъ валку узнесѣ (1582 *Посл. до лат.* 1131).

3. Бѣйка, сутичка: На той дорозе валка стала нам с подданими кня́за Ковелского... и колко чєловєковъ нашихъ, смѣдинских на той дорозе Порыдѣбцы поранили (Шайно, 1538 *AS IV*, 173).

ВАЛѢКИЙ *прикм.* Навальний, сильный: мѣлемъ пя(т) або ше(ст) разовѣ ва(л)кую фебрѣ трясѣ котораа мене барзо звонтлила (к. XVI ст. *Розм.* 35 зв.).

ВАЛКОСТЬ *ж.* Напад, навала: (Замки) добрѣ были опатрены и справлены такъ, ꙗко быхмо часу потребного отъ валкостей непрѣятельскихъ безпечыи были (1538 *АЗР II*, 347).

ВАЛНЫЙ¹, ВАЛѢНЫЙ, ВАЛѢНЫЙ *прикм. (стп. walny)* 1. (ꙗкий охоплює всіх) загальний: Але чему крєцкими слупами церковными поспираю такъ валный соборъ, такъ ꙗсную всего свѣта вѣру (Слуцьк, 1616 *АрхЮЗР* 1/VII, 270); нехѣй порахѣтѣ вѣлныѣ Експедіціѣ, довѣдаєтѣса ꙗкъ мѣжне зѣвше мечѣми своѣми ламѣли кѣрки неприѣтелскѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 5); **сеймъ валный див. СЕЙМЪ.**

2. Головный, основной: Романъ, князь Володимєрскій, собравши валное войско не толко всю Полску хотѣю и надѣєю сгорнулѣ, але тежѣ науки и вѣру Лядскую зничити гордо перегражалѣ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1017); Отложено єсть до днешнего дня... для двохъ валныхъ причинѣ (1641 *АрхЮЗР* 1/XI, 136).

ВАЛѢНЫЙ² *прикм.* ꙗкий стосуєтьсѣ валила: ѡ(д) ко(л) млыновы(х) дво(х) по по(л)тора золотого ѡ(д) кола ва(л)ного ѡ(д) ступного ѡ(д)ного золоты(х) по(л)ски(х) два (Київ, 1613 *ЛНБ* 5, III 4054, 21); ѡ(д) кола ва(л)но(г)... золоты(х) по(л)ски(х) два и гроше(и) два(д)цѣт по(л)ски(х) (Київ, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 63).

ВАЛОВАТИ *дієсл. недок.* (кого) Бити: а инѣ да не валѣе(т) его никто ни(ж) да вѣзме(т) его ѡ(т) стаа монастирѣ (1562 *DIR "A"* XVI, т. II, фотокоп. 154).

ВАЛОВАТИСЯ дієсл. недок. (чим) (про дим, вогонь) валувати, клубочитися: а то́е мо́ре ге́е(н)-ское, всѣ́гди валѣет'са; валами о́гненными (Чернігів, 1646 *Перло* 155 зв.).

ВАЛОВЫЙ прикм. У знач. ім. Валовий. Влн.: Ми(с)ко Валовы(и) (1649 *РЗВ* 95 зв.); Ил'ко валовый (Там же, 117 зв.).

ВАЛОКЪ¹ ч. 1. Тесаний кілок округлої форми: Лѣхтарѣ сриб(р)ные 1 Пара лѣхтаровъ... велики(х) складаны(х) на ва(л)ка(х) деревяпы(х) роботы и сръбра старосѣ(ц)кое (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 16); На ва(л)кѣ, Є(д)вабница чи(р)воная золото(м) и срибромъ прѣтыканая тая ся заживае(т)... на заслоны (Там же, 71).

2. Сувій матерії: я сте(ц)... зезнава(м) и(ж) є(м) вз(л) сорочо(к) є́ же(н)скы(х) шиты(х) поло(т)на вало(к) в ко(т)ру(м) .г. соро(ч)кы же(н)скыѣ в дру(г)у(м) ва(л)ку .ѳ. примѣто(к) в трето(м) ва(л)ку .г. примѣ(т)кы (Одрехова, 1576 *ЦДІАЛ* 37, 16, 6).

ВАЛОКЪ² ч. (невеликий низький земляний насип) валок, валик: съ Турца черезъ Болоне просто ку валку старожитному (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 29); проси(л) мене а(н)то(н) тєсля ѿ пля(ц) на бѣдова(н)є которомѣ то я по(з)воли(в) бѣдоватися на пляцѣ пу(с)ты(м) за(м)ковы(м) за би(с)купѣє(м) коньце на боло(н)ю за ва(л)коумъ лежачи(м) (Київ, 1601 *ЛНБ* 4, 2, 46); За тыми сеножатыми надъ ставомъ въ кутѣ у валъкахъ, межи болоты, подъ Локотемъ, штука хворосту (Володимир, 1606 *АрхІОЗР* 6/I, 336).

ВАЛОРЪ ч. (стп. *walor*, ч. *valor*) значення: то(т) ли(ст) грани(ч)ны(и) не є(ст)... //... стве(р)жонны(и)... и ѿ(д)то(л) жа(д)ного валору мети не може(т) (Київщина, 1639 *ККПС* 240-241).

ВАЛСАМИТА ж. Назва рослини: balsamita, ва(л)самита зелиє (1642 *ЛС* 100).

ВАЛСАМОВИЙ прикм. Те саме, що балсамовий: orobalsamum, сокъ ва(л)самови(й) (1642 *ЛС* 293).

ВАЛСАМЪ ч. Те саме, що балсамъ: олива зъ валсамомъ змѣшаная (1642 *КМІМ* II, 216).

ВАЛТОВАТИ дієсл. недок. (мад. *vált*) (що) викупувати: Тутъ научайме(ся), братя, якъ не може члѣвкъ душу валтовати: никто, якъ ся уже у аду

стане, не выкупит(ъ) (в ориг. вукупити. — Прим. вид.) ей (XVI ст. *НЄ* 34).

ВАЛТОВАТИСЯ дієсл. недок. (мад. *vált*) (звільнятися, визволятися) викупуватися: Выдиѣ научайме ся, яко будеме мочи ся валтовати на судѣ (XVI ст. *НЄ* 12).

ВАЛУЙ ч. Валуй. Влн.: Ва(с)ко Валѣй (1649 *РЗВ* 443).

ВАЛЧАКЪ, ВАЛЪЧАКЪ ч. (мад. *váltáság*) викуп: Ну, який дасть члѣвкъ валчакъ за душу свою (XVII ст. *НЄ* 103); и будетъ вальчакъ (виправлено вальчагъ. — Прим. вид.) за грѣхы нашѣ и выкупить насъ испудъ права (Там же, 198).

ВАЛЧАЧЫЙ дієприкм. У знач. ім. Той, хто воює: Такъ, дасть ти Бгъ, гдѣ к' Орѣодѣксѣи са вернешъ, всѣхъ вальчачыхъ на цѣлѣ снадѣне встѣчь обернешъ (Київ, 1625 *На г. Долм.* 2); Якъ мно́го ѿх' воева́ло а жа́де(н) не перемо́г'. И вальчачіи в' правдѣ замѣлчєны и запомнѣню ѿ(т)даны сѣтъ (Київ, 1625 *Злат.Н.* 130 зв.); то(ж) са и в' срѣдъ валчачи(х) дѣєтъ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 329).

ВАЛЧИТИ, ВАЛЧИТЬ, ВАЛЬЧИТИ дієсл. недок. (стп. *walczyć*) 1. (з ким, проти кого, о що, за кого і без додатка) боротися, битися: Пигмеи... ва(л)ча(т) и(з) ждрѣвми ѿ жив'но(ст)... (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 25-зв.); тот' за вѣдѣ з сѣсѣдо(м) правоуєтса а дроугій ѿ повѣтрѣє з' инши(м) вальचितъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 121); ѿто кро(л) нѣшъ іде(т) пре(д) на́ми которі(и) бѣде(т) ва(л)чити за на(с) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 27 зв.); Але то дывъ же ва(л)чатъ з мещаны своими (1636 *Лям. о пр.* 6 зв.); Г(с)дѣ бѣде валчилъ за васъ а вы молчатъ бѣдете (серед. XVII ст. *Хрон.* 92).

2. (проти кого, з ким і без додатка) (вести воєнні дії) воювати: сѣсе(д)нїи г(с)п(д)ріє ва(л)чѣ(т) и незгожаютса про межи собою (Каменець, 1510 *Cost.DB* 454); коро(л) гепидо(н)... ѣ ве(н)кгрѣ(х) з ло(н)гоба(р)дами ва(л)чи(л) (1582 *Кр. Стр.* 57 зв.); и присягли ему козаки, же вѣчными часы зъ нимъ не валचितъ (поч. XVII ст. *КЛ* 77); В то́и часъ... Помпеѣсѣ сла́вный Ко(н)сѣлъ; вальчивъ протѣвѣ Юліѣса (Чернігів, 1646 *Перло* 3 ненум); прѣ Ародавъ... вальчилъ протѣ емѣ а зоста́вши звѣтѣ́жцею, побралъ з' негѣ корѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 140).

3. (проти кого, за кого, з ким) боротися, виступати, наступати: абы того часу южъ мѣли престати блѣзнити и вальчити на законъ стѣи(и) (Київ, 1590 *ЛПБ* 4, 1136, 32, 1); правами на которієсь присага(л) вальчишъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149); повиннисмо... зъ непріателями Бѣзскими... завше вальчити статѣчне, Православный Читателю (Київ, 1648 *МІКСВ* 346).

4. (о що) (виступати на захист) захищати (кого), боротися (за кого): але мы вальчить бѣдемо ѡ дѣши наші (серед. XVII ст. *Хрон.* 480).

ВАЛЧѢНЕ, ВАЛЧѢНЬЕ с. Битва, бійка, боротьба: Пѣдвигъ: Игриско, страданіє, силовап(є), боіова(н)є, бѣи, бѣтва, валчѣ(н)є (1627 *ЛБ* 85); Рѣтъ: Звѣда, спѣръ,... Бѣтва, валчѣ(н)є (Там же, 108).

ВАЛЪ¹ ч. (тканина, згорнута у трубку) сувій: кра(и)ки ва(л) и шлакъ ѡ(т) сукна лю(н)ского (Володимир, 1587 *ТУ* 211);

(що-небудь згорнуте, скручене) згорток, сувій: одна куля над небожчиковскою головою в степу, а другая в вал подушки его, под головами будущее, упала (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 8/III, 498).

ВАЛЪ² ч. 1. (оборонний земляний насип навколо замку, міста, певної території або на полі битви) вал: На ѡглохъ замѣкъ того... выведены ба(ш)ты валомъ же такъ толѣстымъ и высокимъ яко степы замѣковыє и по ве(р)хѣ валомъ ме(н)шимъ ѡтара-совано такъ же (1552 *ОЧерк.З.* 16 зв.); позвали есмо... войга... о скажене валов и перекопов, коло мѣста Володимерского вчиненых (Луцьк, 1566 *СИМКЦА* 62); а (з)ѡсобна в шгѣ(к) на ры(н)вы по(д) мѣ(с)цѣи мѣры, я(к) водѣ вывожено, спо(д) ѡ(л)тара за мѣсто въ ва(л) по(д) пе(р)шы(м) мѣро(м) ѡ(т) мѣста каме(н)па рыпо(в) ло(к) д. (Львів, 1592 *ЛСБ* 1039, 1); такъ коулѣ ѡныє страшно вихѣдаты з дѣла ѡного, же якъ грѣмъ страшны(и) по повѣтроу лѣтают(т), моуры и валы на(и)моцнѣише псоуют, мѣста пѣла(т), розбѣаут(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 231 зв.); и твержу або оборону на кѣшатлѣ замочку, валомъ осыпавши и палями оставивши, учинили (Житомир, 1611 *АрхІОЗР* 6/1, 377); Тойже Ярославъ и городъ на горѣ при церкви святой Софїи збудовалъ былъ, и валами великими обточилъ его (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1609); ляхи утекли до

Збаражъ мѣста и тамъ ся окопали у три валы (1636-1650 *ХЛ* 80); 8 ба(р)надыновъ рѣсы(и) що была подѣкала для ѡбороны на пя(т)со(т) и бо(л)ше(и) постинано, такъ же и в мѣстѣ, на ратушу на вала(х) (серед. XVII ст. *ЛЛ* 180); ксендзъ Анѣтоній Янишевский... противко... Ивана Козинѣского за валом мешкаючому...//... ѡферовалсе правѣне чынити не запехати (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 156-157);

(штучний насип для відмежування чого-небудь — ланів, лісів, водойм) вал: князь Богущ моцне кгвалтом земли имени церковного... забирает, через границу, через вал, который же вал идет от реки Иквы, промеж имени церковного Рудлева и промеж имени Торговицкого берега (Луцьк, 1537 *АрхІОЗР* 1/VI, 22); То естъ грани того селища Сєрякова: папервей почавши от речки Котовки малою речкою... уверхъ долины... от тое долины валомъ и з ровомъ, ажъ до дороги великое (Київ, 1571 *ЗІІГШ* XI, 16); которые то бояре, спорадивши тых людей, потайкомъ засадили их у вале над ставомъ...//... межи збожями,... и з... подданными владычими, зогнавши стадо... с пол плодных, нагнали ихъ... в збожа озимы и ярины (Луцьк, 1604 *АрхІОЗР* 1/VI, 350); Передо (м)ною Яномъ ха(р)ле(п)зки(м)... приточилася справа на ме(ст)цѣ ро(з)ни(ц) ѡ дороги з бѣре(м)ля до золочо(в)ки и паше-вое идѣное посере(д) валу чере(з) тую дорогѣ лежачого (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 101); И кгда переяхавши (!) чере(з) село Ѡльшанѣку до валу, которы(и) идетъ чере(з) дорогу и чере(з) ри(ч)ку Ѡльшанѣку въгору, на въсходѣ сонѣца до го(с)ги(н)ца с Триполя до Фастова идучого, тамъ у того валу... ѡтецъ Камени(ц)ки(и),... станувъши поведи(л) (Київщина, 1639 *ККПС* 261); *Образно:* прїйдоу(т) на тебе дїѡве вь которыи ѡстоупатъ тебе непріателѣ твои и ѡстрѣго(м) ѡставатъ валомъ ѡкопаютъ або ѡсыплотъ и ѡблѣагоу(т) та и ѡбыймоу(т) та вѣады (1556-1561 *ПЄ* 307 зв);

перен. захист, вал: Кр(с)тъ є(ст) во нѣщи стро(ж) пѣвный, в дѣи замѣкъ гроуѣтѣвный и вѣлъ: прїателѣ оутѣха, слабы(х) сїла, вдѣвъ ѡборѣна, кролевѣ потоуѣга (поч. XVII ст. *Проп.р.* 295).

2. У складі вл.н. Прѣбитий валъ: у того Про-

битого валу три пе(т)и кгрунѣто(в) зъбегѣлисе (Київщина, 1639 ККПС 273).

ВАЛѢЗ ч. 1. (*хвиля на воді*) вал: идѣчи межи ку(р)ски(м) и ба(л)ти(й)ским море(м) по(д) самы(и) во(з) валы мо(р)ские бью(т) (1582 Кр. Стр. 81 зв.); жа(д)ного нѣма(ш) кѣпца абы для е(д)ного рѣзѣ потопѣнѣа и страче(н)а товарѣ, мѣ(л) перестѣти плѣвати. але зновѣ пре(з) морѣ и валы, и широкіе глѣбѣкости // жекглуе(т) (Острог, 1607 Лѣк. 96-97); Трѣтее порѣшенѣа з вѣтровѣ, ѣжѣ оуставѣчпе переворочѣють его валѣми, и на сію странѣ, а на онѣю (Почаїв, 1618 Зерц. 16); Влѣна: Вѣлѣ на водѣ, волна, образиѣ сматѣнѣе (1627 ЛБ 162); морѣ бо-вѣмѣ, ровнии горѣмѣ валы възбѣжало (Київ, 1627 Тр. 662); Спулѣ, и валы морскіе, нехѣся лякають: И зѣ береговѣ своихѣ, широко выливають (Львів, 1630 Траг. п. 161); Едны с перестраховѣ в ва(л) з мосту падали шыи ламали (1637 Лям. о приг. 9 зв.).

2. *Перен.* (суцільна маса чого-небудь) клуб, клубок: а тоѣ морѣ геѣ(н)ское, всѣгди валѣтѣса; валѣми оґнѣнныи (Чернігів, 1646 Перло 155 зв.);

(*про життєві перемінні труднощі*) хвиля: себе цѣлого позволяючи бѣрзо глѣбѣкіи и срѣгѣи живота тѣтѣшнегѣ валы бѣзѣ небезѣпечѣнства перебы-валѣ (Київ, 1627 Тр. 554).

ВАЛЫТЫСЕ *див.* **ВАЛИТИСЯ.**

ВАЛѢКА *див.* **ВАЛКА.**

ВАЛѢННЙ *див.* **ВАЛННЙ.**

ВАЛѢОКѢ ч. (*кухонний прилад*) качалка, валок: пограбили... кухонны валѣки и обложини (Володимир, 1597 АрхІОЗР 1/VI, 137).

ВАЛѢЧИТИ *див.* **ВАЛЧИТИ.**

ВАЛЯТИСЯ, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА, ВАЛѢТИСА *дієсл. недок.* 1. (в чому, по чому) (*вилежуватися в брудному*) валятися: пьяници... яко свинѣа в лѣжи са валаю(т) (1489 Чет. 339 зв.); дѣша нендѣзнаа вѣ таковомѣ члѣвекѣ яко вѣ спросной калюжи валаѣтѣса (поч. XVII ст. Пчела 46); Але за сказѣтелными тѣми и по грѣзи валѣючимисѣ лапѣчками марно забѣвнои мѣдрости свѣцкои оудѣвшисѣ... бѣрзо глѣпе, абы(м) не рѣклѣ незбѣжнѣе и поґанско описѣють и зневажѣють (Київ, 1619 Гр. сл. 200); роскошнѣе вѣ роспѣстахѣ, ѣкѣбы свинѣа вѣ затѣшѣ // валѣючисѣ дни и лѣта

свои потратили (Львів, 1642 Час.Слово 274-274 зв.);

перен. (з негативною емоційною оцінкою) (в чому) (*чинити те, що суперечить духовному началу в людині, плямує його чистоту*) перебувати, валятися: вѣди(ши)ли детино рѣ(с)кѣй, вѣ колы(с)цѣ роскоши колышѣчѣйсѣ, я(к) не знаѣшѣ, тоѣ воѣнны чѣревноѣ иноковы, котѣрого хѣли(ш) и рѣгаѣ(ш). а са(м) в пелюха(х) смрадѣ несѣ(т)ства всѣгди са валаѣ(ш) (п. 1596 Виш. Кн. 252); в ты(х) тѣды грѣха(х) глѣу(п)ства и нѣ(д)ба(л)ства своего валаючисѣ, хотѣй же са и завше нѣкотѣры оуча(т), але до рѣзѣмоу пра(в)дивого никѣ(д)ы прѣйти не могоу(т), и вола(т) поспѣлоу в товариствѣ коупами оными широкими и простра(н)ны(м) поуѣ(м)... ти(с)ноути(с), ани(ж)ли... з апостолами... шѣствовати (1598 Розм. пп. 53 зв.); и мира, повѣдають, оґлѣчаються, а в мирскихѣ злѣстѣх валаются и люд христѣянскѣй за поґаны мають (поч. XVII ст. Вол. В. 81); Златѣоустѣй... възбранѣял им тоѣ:... ровно и пачѣ страстнѣйше, взявши имя высокое иночества, поспѣлоу с мирскими, не отлучаючисѣ от них, жити, с ними валятися во всѣм калѣ страстѣй похотных и отчаятельно в образѣ том иноческом пребывати или паки конѣчно отпасти и пропасти (на погѣбель вѣчную) радѣв (1615-1616 Виш. Поз. мисл. 239); О ѣкѣ мнѣгѣ их тогѣ дознѣло, котѣрыи вѣ рѣскошахѣ и телѣснѣстахѣ тогѣсвѣтнихѣ валѣлѣсѣа, же наґле и ледаѣко помѣрли, и пѣмѣть ихѣ сѣ шѣмомѣ поґѣбла (Київ, 1625 Кол. Каз. 5); але трѣвати вѣ грѣсѣ и вѣ немѣ бѣ(з)пѣма(т)не валѣтѣсѣа, оґстѣтнюю навѣдѣтъ поґѣбель. Бо згѣла бѣзѣ грѣха бѣти, ѣстѣ влѣснѣость Бѣжаа... а о(т)мѣнѣти нечѣстѣй животѣ на побѣжнѣй, ѣстѣ повѣннѣость члѣвка мѣдрого (Київ, 1637 Уѣ Кал. 26).

2. (*будучи лінивим, нудьгувати, нічого не робити*) валятися; дармувати, вилежуватися: не лучше ли радуѣшисѣ... и утѣшаѣши о оном, при цари обрѣтаючимсѣ, нежѣли о домѣлѣжнѣи, с тобою пребываючим и безпожиточно валяючимсѣ (1615-1616 Виш.Поз.мисл. 243).

3. (*лежати, недбало кинутим, непотрѣбним*) валятися: Нѣха(и) са балваны зѣпсѣваныѣ валѣю(т) (поч. XVII ст. Проп.р. 47); видѣлом... скрын велики(х) двѣ полупаных, пороженѣ на земли валяючих-

се (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Бѣдѣтъ са кѣсти твои по земли валяти (Київ, 1622 *Єак. В.* 42 зв.).

4. (*ледве триматися на ногах, будучи дуже виснаженим, змученим або несучи на плечах щось надмірно важке*) хитатися; валитися, звалюватися: А его стаа мл(с)ть валѣе(т) са по(д) кр(с)то(м), зраненыи, зби(т), змоучены(и) бар'зо, з'мо(р)дова(н), а въ крѣви вшито(к); и види(т)са я(к)бы троудова(т), а коуды иде(т), тоуды кро(в) бѣжи(т) (XVI ст. *УЄ Трос.* 69); а его с'таа мл(с)ть валѣет'са по(д) кр(с)то(м). зранѣный збитый, змоученый... змор'дова(н)ный (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 71).

5. (*повертатися з боку на бік від болю*) валятися, качатися, перекидатися: и оупал на // землю и валялся пѣны(й) тѣшачи (Володимир, 1571 *УЄ Вол.* 59-60); и па(л) на землю валаючиса пѣны точи(л) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 29 зв.); Што и Двѣдъ Пророкъ Бѣжи нѣколись оучинилъ: гды до Акхѣса гефского приправаженный валалѣса, и пѣнѣ пѣцалѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 3 зв.);

хитатися, гойдатися, колихатися (чим): корабль бывъ посредь моря, валявъ ся волѣнами (XVI ст. *НЄ* 115).

6. *Перен.* (*безцільно, без потреби блукати*) байдикувати, тинятися, швендяти: А што се дотычетъ Никодима Силича, который, с постригу... угѣкши, по разныхъ мѣстцахъ безчинно валался(!) и волочился, а наконецъ, въ товариство злое... прилѣпившися... братію побивалъ и в монастырю на братію стрелялъ (Київ, 1626 *ЧИОНЛ* V-3, 219);

ВАНГОЛЬ ч. (*стп.* węgiel) вугілля: а с пуши попел, вангол, смолд... бра(л) (Вільна, 1551 *AS* VI, 118).

ВАНДАЛЫ *мн.* (*нім.* Wandal, *лат.* vandalus) (*група східногерманських племен*) вандали: Пытаю иаветъ, коли бѣо... ѡ(т) бѣныхъ спрѣсныхъ гроубыхъ поган'ски(х) нарѣдовъ, вестрогѣтовъ, остроготовъ, героуло(в), вандаловъ... бѣлъ взѣтый з'воѣванный спѣшнотѣпный рѣмъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.); Юстинианъ... Царъ... вѣйпы провѣдилъ, Ри(м)ское пѣнство ѡ(т) Гѣтѣовъ, а Африкѣ ѡ(т) ва(н)даловъ ѡсвободи(л) (Київ, бл. 1619 *Ообр.* 174).

ВАНДРОВАНЄ с. Мандрівка, подорож, *діал.* вандрівка: Ітеръ, ла(т): пѣтъ: Дорбга, ѣха(н)є, ѣзда, вандрова(н)є (1627 *ЛБ* 213); Сіхѣмъ... рѣное вандрова(н)є (Там же, 232).

ВАНДРОВНЫЙ *див.* **ВЕНДРОВНЫЙ**.

ВАНЕНЬКА ж. (*невелика посудина для купання дитини і прання білизни*) ванночка, *діал.* ванѣнка: один фартух обѣдѣе дивки змачивши у ванѣнѣце на кганъку, поведаячи пани сама, же отъ мокърое хусты не будетъ знати (Луцьк, 1604 *АрхЮЗР* 8/III, 504).

ВАННА ж. (*сѣм.* Wannel) 1. (*велика відкрита посудина, яка використовується при церковному обряді хрещення*) купіль: Кѣпель: кѣпѣ(л), сѣжа(в)-ка, ванна (1627 *ЛБ* 218).

2. (*посудина або приміщення, призначені для прийняття лікувальних ванн*) ванна, лазня: Бана: Крѣщеніє, Ванна, Лазня, Мѣлна (1627 *ЛБ* 5); Дѣвныѣ бѣныѣ люде вѣшедши з' ван'ны олѣйками намазатися за знѣкъ рѣдѣсти мѣли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66); Лѣкаръ телѣсный, не тогды тѣл'кѣ добръ ест' и зычлѣвъ, коли до зеленѣючи(х) са... сѣдовъ... хѣрыхъ в'вѣдѣтъ, абѣ коли до ван'ны и до теплѣиць им' роскѣзѣтъ, ѣле и коли гѣлодомъ трѣпѣтъ (Там же, 250);

перен. (*лікувальний засіб для очищення від гріхів*) ванна: ѡ(т) набѣтого грѣха, тыѣжъ в' ва(н)нѣ покѣты ѡчищѣемо (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 66).

ВАНТУХЪ, ВАНЪТУХЪ ч. (*пол.* wantuch, *нім.* Wagentuch) мішок, лантух, *діал.* вантух: в Олыце вря(д)ники пано(в) ма(р)ша(л)ковичовъ берутъ... ѡ(т) ва(н)туха хмелю по (д)вана(д)цати гроше(и) (Кременецъ, 1545 *ТУ* 70); од ванътуха хмелю грошей дванадцат (Вільна, 1568-1573 *ПККДА* II, дод. 559); взяли... хмелю вантуховъ два (Луцьк, 1598 *АрхЮЗР* 1/VI, 243); ѡ(н) возо(в) в ли(ч)бе чотыри з хмелемъ, въ ва(н)тухы зсыпаны(м),... до Кгда(н)-ска а(л)бо се гдѣ бы то(л)ко спродати моглъ провѣдѣтъ (Володимир, 1646 *ТУ* 337).

ВАНЧОСЪ ч. (*стп.* wanczos, *лит.* vančos) (*обтесані колоди дерева, дошки переважно для човнів*) *діал.* ванчос: я... моеѣ панѣѣ хочу робѣти, як робѣтѣ попелнѣю, так теж и ванчосы на все лѣто (Степань, 1544 *AS* IV, 413); Теж лесов на паленѣ попелѣ и на

роботѣ ванчосѣ годныхъ петѣ (Сушично, 1569 *AS VII*, 330); Панѣ Андре(и) Подгороде(и)ски(и) мель... ванчосу сотѣ Ва/в (Берестя, 1583 *Мит. кн.* 68 зв.); А што ся ткне товаровъ лисныхъ, клепокъ, ванчосовъ, паленя попеловъ то все в цалости зостат мает (Гнойня, 1596 *ПККДА I-2*, 168).

ВАПИЛО с. Вид ополоника, черпак: trulla, a(e), ѡполоникъ, сосу(д) ви(и)ни(и), вапило (1642 *ЛС* 404).

ВАПЛЕНІЙ *прикм.* Поваплений: Ср(д)це осно-ванію на совѣсти рѣзма яко тыг'кованіе ваплѣное каме(и)ною стѣпы (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 203).

ВАПНА ж. *Те саме, що вапно*: gypsum, мѣль, вапна, кре(и)та (1642 *ЛС* 213).

ВАПНИСТЫЙ *прикм.* (багатий на вапно) вапнистый: Вѣверна: Клеѡватое вапнистое мѣстце (1627 *ЛБ* 196).

ВАПНО¹, ВАПЪНО с. Вапно: до Городпа на роботу къ вапну не ходити (Краків, 1507 *АЗР II*, 11); мотыкъ до мѣнапѣ вапна три (1552 *Окр.З.* 148); Теж ѡста(в)уемъ... абы вси по(с)политые... о(т) воже(п)я... дерева а(л)бо дро(в) ку пале(п)ю плиты и вапна па замки пѣны... выняты бы(л)е (1566 *ВЛС* 8); малеванье зъ ваппомъ отбито (Володимир, 1591 *АрхІОЗР* 1/1, 215); мотыкъ Г. а двѣ до ва(п)на (Львів, 1592 *ЛСБ* 1037, 11); мѣль, вапно и тыжъ крейда (1596 *ЛЗ* 58); салх вапно (I пол. XVII ст. *Сем.* 42); 2 цебры(ки) для ва(п)на (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); Мѣль: Ваппо, и ты(ж) крейда. альбо мѣлкость (1627 *ЛБ* 67); 4 помо(ч)ники що ва(п)но гасили fr. 3//3 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 14); са(e)mentum, мѣль, ваппо (1642 *ЛС* 107); и есѣли то телѣсное; матерѣальное мѣсто в Нѣѣ, то подобно, мѣсѣли Херувими мѣларѣми бытъ; а архггловѣ вапно палѣти; А Агггловѣ цѣглѣ възѣити (Чернігів, 1646 *Перло* 145); И мѣли цѣглы мѣсто камена, а йль клеєватый мѣсто вапна (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); вапно нерозправленое — (вапно, не розведе не водою) пегашене вапно: вапна перо(з)правленого цебриковъ девя(т)на(и)це(т) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1043, 24 зв.); безъ вапна — безъ розуму: "Черепье то естѣ власное безъ вапна", то естѣ — "слова безъ розуму!" (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 632).

Див. ще ВАПНА.

ВАПНО² с. Забороло на мурах, заступа; броня, панцир: lorica, loricaula, броня, вапно, забрало (1642 *ЛС* 257).

ВАПНАНИЙ *прикм.* Вапняний: Печѣ пере(д) замъкомъ вапнана а въ цегельниці печи д̄ (1552 *Окр.З.* 150 зв.).

ВАПОРЪ ч. (*лат.* vapor) пара, діал. вапор: Або вѣм' вода морскаа вѣсходи(т)... на высотѣ соу(п)-тѣлными вапбрами, воскоурѣнамъ альбо мглами (Почаїв, 1618 *Зерц.* 10).

ВАРА¹ ж. (*зварена трава*) вариво: Налѣили тѣды мѣже(м) абы ѣли, а коли скоштовѣли ва́ри закрича́ли мовечи: смѣртъ в' горницѣ мѣждѣ бжѣй, и не могли ѣсти (серед. XVII ст. *Хрон.* 323 зв.).

ВАРА² *виг.* Геть, діал. ва́ра: Але кгда... ся тежъ левъ очутитъ, вара, пане кролику! (Вільна, 1599 *Лит.* 841).

ВАРБУЗЪ *див.* ГАРБУЗЪ.

ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ, ВАРВАРСКИЙ *прикм.* 1. (*иношѣ народности*) варварський, чужинський: По(и)тѣйстѣй асѣйстѣй и фракѣистѣй, и по всѣ(х) вар'вар'скы(х) земла(х) боудѣчѣе еп(с)пи, митрополити, ѡ(т) коста(и)-тѣнопо́(л)ского патріархи, абы поставлѣли са (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225); Тѣм'са лѣкавы(х) дѣховъ гѣфы прогонѣють, и вар'вар'ски(х) народовъ польки побѣждають (Єв'є, 1611 *На г. Ог. К.* 2); Цнѣй Желибо́рскихъ до́ме; бо ко́сы схи́ліо́не, Бѣ́стро на ка́ркѣ Варва́рскій: по́синѣ нао́стро́не (Львів, 1642 *Бут.* 2).

2. (*жорстокий*) варварський: ци(м)бровѣ тежъ пре(з) атѣсы(с) рѣкѣ смѣло(с)тю ва(р)вар'ською бри-нѣли (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.); Двѣ ср(д)ца са спойли, мечъ ихъ розривѣеть, Мо́ць старожи́тныхъ домо́въ пре(з) то ѡсвѣдча́еть. Которымъ варва́рскіе гу́фы не зровна́ли (Київ, 1630 *Соб. На г. Стетк.*, тит. зв.).

ВАРВАРСКО *присл.* По-варварськи, жорстоко, грубо: barbare, ва(р)ва(р)ско, грубо (1642 *ЛС* 100).

ВАРВАРСКИЙ *див.* ВАРВАРСКИЙ.

ВАРВАРЫ, ВАРЪВАРЫ *мн.* (*одн. варваръ ч.*) (*гр.* βάρβαρος) (*народи і племена, що не належали до греко-римської цивілізації*) іновірці, варвари: собравшесѣ множество нечестивы(х) варъваръ на реку да(и)увимъ (1489 *Чет.* 199); Мелитяне варва-

ри, што ся называють погане, не видѣли Павла (XVI ст. *НЄ* 67); Абѡвѣмъ, завѣстникъ... мѡвиль... Дла чѡго оуслѡуха(л) и да(л)са еси звести тѣмъ вѣрварѡ(м), ты(м) сирѣйчикѡмъ, томоу здавна оупорномъ и гѡрдомъ кгрѣцкомъ нарѡдѣ (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 47); А гды сѣнце зашло, и нѡчъ настѣпѣла, военныи инстрѣмѣнта, котѡрыи на кѡлахъ привезли были вѣрвари на взѣтъе мѣста, всѣ огню на спалѣнье ѡ(т)дали (Київ, 1627 *Тр.* 662); Вѣрварь. *Barbarus* (1650 *ЛК* 431).

ВАРГИ, ВАРКГИ *мн.* (*одн.* варга ж.) (*стп.* *warga, wargu*) губи: Была тѣды статѣра его, дѡсѣти оулѡмна, и незвычайна, волосы тѡлко на вѣргахъ маючи, и трѡха штось мѣхъ на вышней чѣсти поличковъ (Вильна, 1627 *Дух.б.* 8 зв.); Оуста, ѡстна: Гѣба, вѣрги (1627 *ЛБ* 141); Романа Сокчиньского в твар с правого боку, почавшы од варкгъ ажъ до уха пострелено (Варшава, 1641 *ЧИОНЛ XIV-3*, 158).

ВАРЕ *присл.* (*рум.* *varc*) справдѣ, дѣйсно: Дѣля того не мовить Христось, коли прѣйдець сыпъ, ци варе намъ дѣла будець истямляти, чомъ мовить па розумъ усѣмъ (XVI ст. *НЄ* 209).

ВАРЕ ДЕ *присл.* Будь-де, де-небудь: Дѣля того, варе де чуєте, ажъ проповѣдають слово Божіе по правдѣ, пуйдѣте, и слушайте (XVI ст. *НЄ* 113).

ВАРЕ КОТРЫЙ *займ.* Який-будь, будь-який: Варѣ у котрый чѣсть члѣвкъ грѣшпый изъдыхнетъ ико милостивому Богу, у тогъ чѣсть Бугъ прѡститъ (XVI ст. *НЄ* 31); варѣ у котрый чѣсть члѣвкъ грѣшпый ико нему изъдыхне, и нѣколи за грѣхы не истямить, али булма тя будець миловати (Там же, 108).

ВАРЕ КТО *займ.* Будь-хто, хто-пѣбудь: И ещѣ варѣ комоуса озритъ боудъ котораа кривда боудъ на которого члѣка ѡ(т) тыхъ сѣль а ѡнъ да имаєть соби спрашѣвати на него зако(н) прѣд нами алибѡ прѣдъ ігоуменѡмъ (Сучава, 1552 *МЭФ* фотокоп. № 12); "Варе кто не иметъ носити крестъ свуй, не иде // за мною, не може быти муй ученикъ" (XVI ст. *НЄ* 31-32).

ВАРЕ КУЛЬКО *присл.* Скѣльки-небудь: Пуйди, варѣ кулько, имаєшь, продай и // дай убогымъ (XVI ст. *НЄ* 142-143).

ВАРЕНЕ, ВАРЕНІЕ, ВАРЕНЪЕ, ВАРЕНЬЕ,

ВАРЕНА *с. 1.* (*приготованія страви*) варіння, вариво: въ сѣнахъ комингъ, дла вареньа естъ (1577 *AS VI*, 77); кна(з) ку(р)пски(и) // побра(л)... па(н)-ве(и) до варѣ(н)я рыбъ три (Володимир, 1578 *ЖКК I*, 133-134); котель великий до вареня потрав еденъ (Пересопница, 1600 *АрхЮЗР I/VI*, 297); пановокъ до вареня рыбъ три (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР 6/I*, 406); Варѣна (*Уж.* 1645, 49 зв.); В ты(ж)день брата едного, шафаръ, прѣ(з) кѣхню идѣчи, три зѣринѣ сочевѣицѣ оузрѣвши на земли лежачи, которіе братѣ... Гды са поспѣшалъ... еи до варѣна наготовати, помежи па(л)цѣ, Гды еи полока(л), з водѣю з неѡбачѣнаа выплындѣли (серед. XVII ст. *Кас.* 43 зв.);

(*виготовленія хмѣльных напоїв*) варіння: его милость... кгвалтовне капшизну отъ варенья пива ма-настырского на себе беретъ (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР I/1*, 393); веридълъ... начинъя ро(з)ные до варенья пива и паленья горе(л)ки (Кам'яногірка, 1611 *ЛНБ* 5, II 4053, 31); взято... Котловъ великихъ до варѣ(н)я пива два (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 105).

2. Варена страва, вариво: А нѣкоторые ено крѡпель кѣлька олѣвы вѣ варѣніе вѣдѣцали (Київ, бл. 1619 *О обр.* 171).

Див. ще **ВАРИВО.**

ВАРЕНИКЪ *ч.* Вареник. Вл.н.: Иванъ варени(к) (1649 *РЗВ* 334 зв.).

ВАРЕНИЦА *ж.* Вареница. Вл.н.: васи(л) вареница Сотни(к) (1649 *РЗВ* 199).

ВАРЕНІЕ *див.* **ВАРЕНЕ.**

ВАРЕНЪЕ *див.* **ВАРЕНЕ.**

ВАРЕНЬЙ, ВАРОНЬЙ *прикм. 1.* (*одержаний внаслідок варіння*) варений: Та(к)же кого боли(т) селезе(н), а(л)бо оутрѡба възми .д. ло(ж)ки боуквицѣ варенои. а .д. ло(ж)ки вина. а .л. зе(р)нѣ пе(р)-цоу // сто(л)ци посполоу и пѣи поранѡу (XVI ст. *УТ* фотокоп. 7-7 зв.); *Y tyšto było wáriene Smázone tá y pcczone Y pyrohy támo były tá y borsczyka záryły* (Яворів, 1619 *Гав.* 22); вѣ сѣбѡтѣ зась рѣба варѣнаа розмайтѡа (Київ, бл. 1619 *О обр.* 165); В сей дѣнь,... чѣдо вѣлче знаменѣтѡе, котѡроеса прѣ(з)... пшѣніцѣ варѣнѣю стѣло (Київ, 1627 *Тр.* 273); сара, а(с) вино варѣное (1642 *ЛС* 361).

2. *У знач. ім. с.р. варѣное (варѣна страва)* варѣне: *Były tam y waronoie Ta były y smažonoie* (Яворів,

1619 Гав. 22); зезволили // всѣ на тоє, абы шного дна сѣхоадѣіе(м) ѡбышліса, понева(ж) жа(д)нои надѣи не было, абыса кто з ни(х) чого варѣного сподѣвати мѡглѣ (серед. XVII ст. Кас. 45 зв.).

ВАРЕНЬЄ див. **ВАРЕНЄ**.

ВАРЕНА див. **ВАРЕНЄ**.

ВАРЕХА, ВАРЕХВА, ВАРОХА, ВЕРЕХА ж.

1. Ополоник, *діал.* варѣха: также у кухни: котлы, секачи, рожны, келпи, варехви железные... то все побрано (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 161); за варехѡ желѣ(з)нѡю до це(р)кви дла пошѣна ѡ(г)пю Іг. 1 (Львів, 1633 *ЛСБ* 1054, 3 зв.); меновите взято...//... варо(х) зеленыхъ ше(ст) (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 106, 432); *rudicula*, вареха, копи(с)т(ъ), ко-черга (1642 *ЛС* 357); Вареха. *Trua. Trulla* (1650 *ЛК* 432).

2. ч. Вл.н.: Стефанъ Вереха (1649 *РЗВ* 435 зв.).

ВАРЕ ЧІЙ займ. Чий-небудь: Симбрелю варе чій не держи у себе (XVI ст. *ПС* 19).

ВАРЕШКА ж. Малий ополоник, *діал.* варешка: пограбили... варешокъ желѣзныхъ двѣ (Володи-мир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 137).

ВАРЕ ЩО, ВАРЕ ШТО займ. Будь-що, що-небудь: Варе що есте чинили симъ моимъ менъ-шимъ, мѣнѣ есте чинили (XVI ст. *ПС* 56); варе што мене просити изъ вѣровъ, послухатъ насъ Бгъ (Там же, 100).

ВАРЕ ЯКЪ присл. Як; так само, як: варе якъ чи(ни)ли тоты Іосифъ, и Никодимъ, и тоты жоны, такъ и мы чинѣмъ (XVI ст. *ПС* 56); варе якъ намъ давъ Бгъ руки имляти,... тымъ же кѣпомъ и дѣлю душевное имити, и ухватити (Там же, 185).

ВАРИВО с. 1. (варена трава) вариво: Варѣніе: Вáриво, потра́ва (1627 *ЛБ* 13); оуваривъ Іáковъ вá-риво, до котóрогѡ пришѣдши Ісáвъ с по́ла спра-цовáвший рѣклъ: да́й ми́ѣ з вáрива тогѡ бомъ са велими спрацовáлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 39 зв.).

2. Городина: Варіво. *Olera. Legumina cotioni ido-nea* (1650 *ЛК* 432).

Див. ще **ВАРЕНЄ**.

ВАРИВОДА, ВАРЫВОДА ч. (вередлива люди-на) варивода. Вл.н.: Семенъ Варивода (1649 *РЗВ* 400); Стефанъ варывода (Там же, 429); Ма(р)ти(н) варивода (Там же, 431 зв.).

ВАРИСТЫЙ прикм. 1. (придатний для варіння) варистий, варильний: Варістый. *Costilis* (1650 *ЛК* 432).

2. Горячий: А паметаючи товѣа на мѡвы а(н)г-гловы вѣналѣ зъ тѡрбы своѣй кѡсь оутрѡбы и взло-жѣлѣ ю на оуглѣе варѣстое (серед. XVII ст. *Хрон.* 388).

ВАРИТИ, ВАРИТЬ, ВАРІТИ, ВАРІТІ дієсл. *недок.* (що і без додатка) (кипятити у воді, готу-ючи траву, напій і т.ін.) варити: а к томѡ еще и(з) собою приносятъ дѣ го(р)шковѣ великихъ што имѣ тивонѣ в нихъ ести варить (1552 *ОЛЗ* 186 зв.); В тог час в том дворе было: ...скура конская котел великий, што есть варить (Володимир, 1568 *АрхІОЗР* 8/III, 163); приносѣти мѡкѡ з сыро(м) вá-ренѣ въ црѣвѣ... естѣ вели́ка ересь (Львів, 1591 *Гр. Іер.*); Та(к)же ко(г) яица бола(т) то кро(п) вари и пѣи то минає(т) (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12); є(м)ли... травы еле(н)а языка и вари в винѣ(XVI ст. *Травн.* 200); ю(ж) в мѣсте (бы(л) корѣцъ я(ч)мене за сто злáты(х) чрѣвены(х) оубо́зїи ю(ж) скóры и псы со́бѣ вари(ли) и оу смѣта(х) глáдали што бы или (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 83 зв.); *szco budesz wáryty Dla мене* (Яворів, 1619 *Гав.* 17); *pytaiesz szco waryty* (Там же); те(ж) дво(м) невѣста(м)... цо вари(ли) исти... дадемъ гро(ш) 12 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1051, 5а); варіті (I пол. XVII ст. *Сем.* 59); варіти (Там же, 109); *сі́хо, варю* (1642 *ЛС* 176); Варѣ // бѣдѣ варіти *соquam* (Уж. 1645, 47-48); Вáрачи (Там же, 49 зв.); што кѡлвекъ мáете печи, то печѣте, а што мáете варѣтъ то варѣте (серед. XVII ст. *Хрон.* 94); **варити в сердцу** (що) (не виявляти відкрито своїх пере-живань) замикатися в собі, *діал.* варіти в собі (що): на свою вели́кю згѣбѣ ядѣ гнѣвлївості ховáю(т), вáрячи его в ср(д)цѣ свое(м) мѡл'чко(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 122); **варити и проливати** — невмі-лими діями зводити щось нанівець, псувати: Зла-тоустого бѣсѣду золотую калом помазав, — чѡго чинити не умѣл, а власнѣ як бабскїй богословец неосторожнѣ учинив, яко приповѣдают простые люди:/"Вариши, — мовить, — и пролив" (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 237-238);

(готувати хмільні напої) варити: они дей коль-кось недѣлѣ тое корчмы неварили для переказы

поганства Татаръ (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); тая [де(в)чина]... // хусты прала а озабиши 8 реки шла са гре(т) до бровару где пиво варили (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 58-59); волпо ему... пива варити самому и продавати // шинкаромъ (Кременець, 1569 *ПККДА* II, дод. 558-559); а тымъ же подданымъ костелнымъ куповатъ, продаватъ, питя вшелякого шинковать албо варить не боронили (Варшава, 1579 *АрхЮЗР* 6/1, 79); Не вм(с) ли... Самы и(з) свои(ми) слдговинами... горе(л)ки препдщаные кдрите, пиво троако выбо(р)ное варите, и в пропа(ст) несы(т)наго чрэва вливаєте (1598 *Виш. Кн.* 272 зв.); Помененные особы... пива варечи такъже продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ польскихъ (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.).

ВАРИТИСЯ, ВАРИТИСА *дієсл. недок.* Варитися: Бдде(т)ли в'кболо котла огбнь, а придаси емд дрбвъ, запалиться, и тбе што в' котлѣ варитьса, и врѣт' (Вільна, 1627 *Дух.б.* 391); ferbeo, кипю,... варюся (1642 *ЛС* 195); Тое море лежитъ праве на всходѣ сло(н)ца, а вари(т)ся в мори якъ оу ко(т)лѣ и прото солоно (серед. XVII ст. *Луц.* 544); приходѣль слдга сщѣпнической колѣи са варѣло мѣсо, и... все // што вѣлками поднѣслъ брѣлъ собѣ сщѣпникъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 198 зв.-199).

ВАРИТЬ *див. ВАРИТИ.*

ВАРИШЪ *див. ВАРЫШЪ.*

ВАРИЯЦІЯ, ВАРЫЯЦІЯ *ж. (стп. warjasja, лат. variatio)* зміна, видозміна у судових свідченнях: знову хотечи его словъ варыяции, которую самъ презъ себе учинилъ, знову презъ квестию на немъ оказати, зобравшы людей и мужовъ обчихъ... // того злочынцу привести казали (Володимир, 1625 *АрхЮЗР* 6/1, 460-461); Про то тые мужове... видечы... таковое его повторное признање, а варияцию значную не ведати для чого чынячи,... оного на горло водлугъ права, всказали (Там же, 461); а тепере(ш)не(г)[о] позву, ани с пе(р)шимъ ориинальнымъ, ани с другимъ по(д)ком(о)рскимъ... не (з)водилъ, великую и (з)па(ч)пую вариацию учинилъ. Зачимъ и(ж) въ праве посполито(м) вариация жа(д)пая ме(ст)ца мети не може, теды и за таковы(м) поварованы(м) (*помилково замість* повариованы(м)). — *Прим. вид.*) по(з)вомъ тая

справа... прозеккована быти не може, и тотъ позовъ поря(д)ны(и) не ест (Київщина, 1639 *ККПС* 249).

ВАРИТИ *див. ВАРИТИ.*

ВАРІТІ *див. ВАРИТИ.*

ВАРКОЧЪ *ч. (стп. warkocz, стч. vřkoč) (сплестене волосся)* коса: дрбгние за(с) пощ(б)рѣзовавши ва(р)коче а(л)бо волосы свои крѣтили поворозы а сами ся на дерева(х)... повѣшали (1582 *Кр. Стр.* 45 зв.).

ВАРНИКЪ *ч.* Кухар: Вѣрникъ пова(р). Coquus. Magirus culinarius (1650 *ЛК* 432).

ВАРНИЦА *ж.* Місце для варіння чого-небудь; кухня: Варница. Culina. Coquina (1650 *ЛК* 432).

ВАРНЫЙ *прикм.* Який використовується для приготування їжі: Вѣрный. [F]eruidus. F[l]agrans. Aestuos(us). Feruens (1650 *ЛК* 432).

ВАРОВАНЕСА, ВАРОВАНЬЕСА *с. (стп. warowaniesię)* остерігання: Всѣ теды, яко(м) рѣклъ, што естъ в' нѣхъ, ёстъ злбе, и великого варована са гбдно (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Говѣніе: Боазливость в' колѣо шглѣдѣючаа са, хоронѣньеса, варованьеса (1627 *ЛБ* 162).

Див. ще ВАРОВАНЯ.

Пор. ВАРОВАТИСЯ.

ВАРОВАНЬЕ *див. ВАРОВАНЯ.*

ВАРОВАНЯ, ВАРОВАНЬЕ *с. 1. (захист)* гарантія, забезпечення: давши на себе запи(с) жидови з велики(м) варованя(м) тые по(л)торы тисячи золоты(х) дати на часы певные (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1 зв.); А то застановеніе и покою зобополного варованье учинено мѣло быти на прикладъ копѣдѣраціи (Київ, 1621 *Коп.Пал.* 1143).

2. Уникання чогось, уберігання від чогось, остерігання: Ото як яснѣ Пребл(с)вѣный тбѣи Ѡцѣ коро(т)кими словѣми тѣми, ненавистнѣ и варована гбднѣ показѣлъ герѣзью тѣю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 224).

Див. ще ВАРОВАНЕСА.

Пор. ВАРОВАТИ.

ВАРОВАТИ *дієсл. недок. (двн. (bi)warop, нвн. wahren)* 1. Обумовлювати, домовлятися, випрошувати собі що-небудь: Варуемо теж собе чтырехъ огородников... до огорода тамошнего собе зоставуем (Локачі, 1591 *ПККДА* 1-2, 164); Такъ и мы то собѣ варовали есмо и варовати будемъ у папежа,

абыхмо по старому складъ вѣры въ церквахъ своихъ отправовали (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 129); в ты(м)-же записѣ варую(т) собѣ ѡстафѣи и ва(р)хуль которые спо(л)не купили тую ролю и(ж) оди(н) другого (!) не може(т) с неѣ выкупи(ти) ѡпро(ч) если бы з добро(и) волѣ которы(и) с ни(х) дрѣгому хотѣль спусти (!) (Одрехова, 1611 *ЦДІАЛ* 37, 2, 18); кролеви Полскому Казимиrowи Второму Россове мѣста Лвова, себе..., и самое мѣсто поддали, и толко собѣ уживанье волное старожитной... вѣры варовали (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1026); и то собѣ варовали Еслибы дмитрь дрѣгю половиноѣ пѣща(л) не може(т) никомѣ едно тѣ(и) мари братовѣ(и) (Одрехова, 1625 *ЦДІАЛ* 37, 2, 39); ѡнѣ [Матѣфе(и) Михаловичъ]... продаючи визыны камене(и) пятьдесять и пять, вымовляль то и варова(л) себе, же тую всю визыну помененымъ паномъ... не на туге(и)ши(и) володимер(р)ски(и), але на лвовѣски(и) любо на любельски(и) каменѣ, которы(и) естѣ ѡдъ туге(и)шого володимер(р)ского чѣте(р)ма фунгтами меныши(и), продати (Володимир, 1643 *ТУ* 323).

2. (кому що, чого і без додатка) Гарантувати, забезпечувати: визнаваю... хотечи то по(с)тановити и варовати абы по животѣ мое(м) жона моя милая маря... ни ѡ(т) кого... трѣ(д)но(с)ти... не мѣла (Вінниця, 1567 *ЛПБ* 103, 17/Іс, 1943, 15); всакѣю ѡдачность Его Милости и потомѣствѣ Его Милости поки жив бѣдѣ, показывати... не занежаю, якож варую то Его Милости князю Романѣ и потомѣкомъ Его Милости тым... листомъ (Камінь, 1571 *АС* III, 380); А такъ, варуючи ихъ милостямъ папу Козинскому, и паномъ Колпытовскимъ и пану Холоневскому покой, абы нихто иный напотомъ тое головицины на нихъ самыхъ и на подданныхъ ихъ Милостей не поисковалъ симъ листомъ моимъ доброволнымъ за именованныхъ пановъ Витковскихъ... папу Козинскому... описую и обовезую и ручуся (Володимир, 1586 *АрхІОЗР* 6/І, 157); Которые выше писанные всѣ артикулы меновите ижѣбы его королевская милость намъ привиліями своими господарскими потвердити, варовати и умоцнити рачиль (Новгородок, 1594 *МСЛ* 1/2, 556); па(н) воевода киевѣски(и), не входечи в да(л)шіе затяги правные с папы Трипо(л)скими,... ѡные кгру(н)-

ты,... до вжива(н)я ихъ верну(л) и поступи(л), варовавши ѡ(т) себе самого... певными записы и заруками (Київщина, 1600 *ККПС* 149); И котраа прѣдъ тымъ зѣвше ворогована Таа южѣ естѣ покбемъ вѣчнымъ варована (Львів, 1616 *Бер. В.* 81); ма(л)-жо(н)це мое(и) варую и сею... леггациєю моею по(з)волюя, и(ж) во(л)но е(и) буде(т) в то(и) же сумѣ кому хотячи... заве(с)ти и пусѣтити (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 213).

3. (що і без додатка) Утверджувати, установлювати: Тое(ж) в правила(х) по всѣ(х) собѣра(х) варовано, абы дѣхо(в)ными... во(и)ноѣ бѣвнитиса не смѣли (Вільна, 1596 *З.Каз.* 34 зв.); Мы зась у звѣздочетскіе о томъ споры не вдаючися, толко оное вѣдаючи, же каноны святыхъ соборовые ясне то варовали, абы нихто въ свята[хъ] або праздникахъ, а особливе въ великоденномъ,... отмѣны... чинити не смѣль (1603 *Пит.* 89); Той роздѣль царства тестаментомъ вѣчнымъ вароваль (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 325).

4. Пильнувати, вважати, остерігатися: а до того еще пилно варовати и боронити, абы в монастырехъ светыхъ и обителяхъ школ для науки детинное не было (Берестя, 1591 *ПІФ* 105); Абѡвѣ(м) если йначей оучйнишь, варѣй абѣсь не послышалъ и самъ грѣзного ѡного гѣлосѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 210); Снабѣдса самъ: варѣючи стережѣ са (1627 *ЛБ* 119);

(від кого, чого) уберігатися; запобігати чомусь поганому: а кгды обачили за парканомъ валу штуку усыпаного, варуючи од неприятеля, назад се одвернули (Луцьк, 1627 *АрхІОЗР* 1/VI, 589); Ивпиха Угладчиха... винна будучи до скринки меское грошей готовыхъ полсеми копы... за... долгъ комору... поручила на потребу мескую... варуючи себе от ме(не)ного долгу (Бориспіль, 1637 *АБМУ* 17); варуй Боже — борони Боже; крий Боже: Але варѣй Бже роздѣмѣти такъ ѡ нероздѣльной йстности и естествѣ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 278); варѣй тогѡ Бже, не тѣлько мѡвити але и помыслити вѣрномѣ члѣкѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

5. (чого і без додатка) Застерігати: А synодъ Никейский наболей того варуетъ, абы хрестияне напотомъ николи зъ Жыдами Пасхи не празнова-ли (Вільна, 1599 *Ант.* 777); А ихъ жадное болшей

маетностки своее, и ничие иншое у собе не маю, теды тымъ тотъ тестаментъ и остатнюю волю мою кончу и замыкаю, варуючи еднакъ, абы его никто ни въ чемъ не нарушалъ (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409); особливо варуемо: хто би який був бунтовник, там же зараз мают карати, не отсилаючи до нас (Київ, 1649 *Тр. ЧАК* 146).

6. Зберігати: намъ не непевно для того отъ пана Бога подана есть наука писма, абы имъ законъ свя-тый и все побожные речи могли быти кгрунтовне и статечне задержаны и въ потомные часы варованы (Літович, 1582 *АрхІОЗР* 7/1, 32); Поневажъ вшелякіє речи, которые письмомъ не бывають опи-саны и варованы, часомъ съ памяти людской выхо-дятъ и въ запам'ятанє идѣтъ, а которые письмомъ утвержены бывають, тые въ поваженю и въ памяти людской трвалые и грѣшновные на потомные часы захованы застають (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 63); вси речи часом с памяти людское сплывають и въ запомненє приходят, чого бы писмом для ведо-мости потом будучих людей не было варовано (Ру-да, 1646 *ПККДА* 1-1, 82); кождъя речъ, которая пи(с)мо(м) не є(ст) варована, в запомета(н)є лю(д)с-кое приходит (Тригорськ, 1649 *ДМВН* 211).

ВАРОВАТИСЯ, ВАРОВАТЬСЯ дієсл. *недок.* (кого, чого) Остерігатися, уникати: а потомъ вард-ючи са Твоя милость того, абы Вѣничапє, послы-шавши Твою Милость з войскомъ къ собе идѣчи, шкоды которое замкѣ томѣ нашомѣ не вчинили (Вільна, 1541 *АС* IV, 280); В що вѣзрѣти єслись ѡ(т)цѣ не лѣноуїса, чѣжоую престрогѣ маючи ва-роуїса (Острог, 1607 *Лѣк.* 183 зв.); Вардѣмоса всѣ-кои... мѣрною и порѣженє мѣвы (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 306); Оучѣможься... злѣхъ дѣлѣ пѣлне са варо-вати (Київ, 1622 *Сак. В.* 41); ѡклопѣюса: Вардѣюса, выстерѣгаюса, ѡ(т)вергаюса, звертаю в стѣоронѣ (1627 *ЛБ* 138); мѣса ѡхъ єсть не бѣдете а зѣхлигѣ варѣвать са бѣдете (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

Див. ще ВОРОВАТИСА.

ВАРОВИТЕ *присл.* Гарантовано: мы в повин-ности нашо(и) почуваючи(с) варовите ѡбоимъ сто-ропамъ во(л)ное право заставаемъ (Новгородок, 1595 *ЛСБ* 276, 1 зв.).

ВАРОВНЫЙ *прикм.* Гарантований, надійний:

мы я(к) свѣцкіє люде на дхвные sprawy ѡ(т)пове-дати не могѣчи не хотѣли и нево(л)ства на наро(д) нашъ вѣчного наносити не позволяти щитили(с)-мы(с) правы и во(л)ностями: та(к) свѣцкими я(к) и дховными нашими и ѡгодою з арцибискупомъ кото-рая досы(т) варовна є(ст) (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.).

ВАРОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Надійніший: А маетность мою... до мѣстцѣ варовнѢйшихъ... роз-ныхъ часовъ звезѣ и спровадилъ (Луцьк, 1607 *АСД* 1, 233).

ВАРОВОЄ с. Податок від варіння пива: отъ кож-дое судины меду пресного поветщины по грошу, а отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 *АрхІОЗР* 8/V, 110).

ВАРОНЫЙ *див. ВАРЕНЫЙ.*

ВАРОХА *див. ВАРЕХА.*

ВАРОШЪ *див. ВАРЫШЪ.*

ВАРСТАТЪ, ВАРЪСТАТЪ ч. (*сmn. warstat, нім. Werkstatt*) 1. Майстерня: то єсть потребная речъ: жебы люде зъ варъстату и съ цеху в.м. бывали, для всихъ престрогъ пожитечныхъ (Вільна, 1599 *Ант.* 651);

перен. (про римську курію) майстерня: боимѡса абы по(д) заслѣною того календара, на што ѡншо-го мѣры не брано, хотячи за тѣмъ калєндѣровымъ шноуркомъ, чере(з) ѡ(т)ца папѣжа оукѣченомъ, за-часомъ што ѡншого с тогѣ жъ варстатѣ на(м) гѣр-шей несмѣчного на насъ вѣволочи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49 зв.).

2. (*знаряддѣ праці ремісника: прилад для оброб-лення або виготовлення чого-небудь*) верстат, *діал.* варстат: Ива(н) дрѣка(р) помысли(л) бы(л) бо(л)ше кни(г)... выдати, На що зближи(л)ся бы(л) зо всѣ-ми варстаты дѣс зо всѣми належачими штука-ми заставилъ взчинєное имя до жидо(в) в сумє нема-ло(и), в по(л)торы тысячи золоты(х), ты(ж) и до(л)-ги своя плати(л) (Львів, 1585 *ЛСБ* 70, 1); звѣкли аѡенчіки...//... дѣтѣокъ своіхъ... пѣвными днѣми, гды прѣве всѣхъ реме(с)никовъ варстаты не гоу-лали, єще молодыхъ по всѣхъ оулицяхъ проваділи гдѣ пилновѣли до якого бы варстату ѡчи мѣли склонѣйшиє и на якіхъ бы ремесніковъ бѣрзѣ(и) погладѣли (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240-240 зв.); Дѣлатєлице: Варстатъ (1627 *ЛБ* 34); Ѡрдѣє:

Посѣдокъ, пачина, или якоекѡлвекъ пачиньє, и инстрѣментъ якѡ, нѡжъ, долото, Пила, или варста(т) (Там же, 153); За 10 шрѣбъ до ва(р)статѣ далѣ(м) фг. 8 (Львѣв, 1635 ЛСБ 1054, 17 зв.); **варстатъ друкарскій** — друкарскій станок: повелѣлъ есми имъ оучинѣвши вар'ста(т) дрдкарскіи, и вѣдрѣковати сію кнѣгѣ (Заблудів, 1568 УС № 552, 3 зв.); вчителеве костѣла римського... та(к) сло(в)не с ка́за(л)ницѣ косте(л)ныхъ, яко и писмо(м) з ва(р)ста́то(в) дрдка(р)скихъ... призыва́ють ва(с) въ є́дність (Острог, 1587 См. Кл. 4);

перен. (дійовий засіб у якійсь дії, справі) зная: Где за́сь в'вѣтити єго Корѡпы положѣ слѣзѣ бногѡ жрѣдло, рѣчь в'пращѣ рѣдкѣю, и котѡраа // в'многихъ нелѣтвѡса знайдѣ(т), котѡрыхъ нѣгѣ збываѣтъ таѣмны(и) варста́тъ (Київ, 1627 Тр. 555-556).

3. *Перен.* (вид діяльності кого-небудь) заняття: негодность осѣдала епископскіи столици и митрополианскіи... котѡрыи не зъ монастыревѣ... любо в законничѡмъ животѣ выпѣвчепы бывши на нихъ ся всажали, якъ тѡе церковныи уставы мѣти хотятъ, але заразъ отъ // господарствѣ суетныхъ и земледѣлствѣ, або зъ варстату ремесла жолнерского, въ нагороду заслугъ своихъ, а надъ то — неуки и простаки великіи въ писмѣ святомъ пебѣгліи,... иноческого живота не скоштовавши (Київ, 1621 Кол. Пал. 1056-1057).

ВАРТА, ВАР'ТА ж. (ивн. Warte) сторожа, варта: они не припѣцають до себѣ... оубогихъ..., паставляючи варги, не тѣлько при дверехъ покѡе(в) своихъ: але и в'брамахъ (поч. XVII ст. Пчела 31 зв.);

охорона, вартування: А въ городе с тыми слѣгами церьковными... повинѡватѣство ихъ на варѣте городѣнъ своихъ в замѣкѣ дла ѡбороны колоды колье каменьє на горо(д)не(х) мети и водѣ ставити (1552 ОКЗ 47); протестантѡ... вартою и везенемъ, и луповъ, побраныхъ у пана Дебского, зневажили (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 526);

за вартою — під вартою, під арештом, в ув'язненні: и всажено єго на вѣжѣ высѡко на мори и бѣлъ тамъ за вартѡю, йже трѣдно было выити (1616 Остр.л. 129); а мене самого... через цалый тыжден и далѣй за вартою держали (Житомир, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 158).

ВАРТОВАНЕ, ВАРТОВАНЬЄ с. Вартування, сторожування: За тымъ вартованьємъ ихъ у мѣтѣхъ нашихъ шкода великая нам ся стала (1540 АІОЗР І, 108);

вартування, пильнування: онъ бѣлъ при вартованю протестантѡ и єго товариства (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 527).

Пор. **ВАРТОВАТИ**¹.

ВАРТОВАТИ¹ дієсл. недок. (стп. wartować, нп. warten) (кого, що і без додатка) (бути на сторожі, дбати про чийсь безпеку) вартувати, сторожувати, охороняти: кгда намъ пришло вартовати, И ѡколо ста́дъ чо́улымѡса найдѡвати В но́чі прѡ́ве кгда́смы звѣ́кле пильновѡли, И спѡкѡ́йности ѡвѣ́ць перестерега́ли (Львѣв, 1616 Бер. В. 71); тежѣ возномѣ, и слѣгамъ котры єго ва(р)товали все(г) зло(т) І и 24 (Львѣв, 1630 ЛСБ 1052, 4).

2. Вартувати, пильнувати: Кѡторыє протестантѡ вартуѡчи зъ єго челядію и товариства, южѣ передъ заходомъ слонца учинивши намову, — же: "волимы оныхъ, въ но́чи спѡчихъ, побравши, же бы о тымъ нихъ не видалъ, позабиятъ любо утопить" (Житомир, 1640 АрхІОЗР 6/І, 524); котѡрый домъ, где сталъ самъ, посполу съ товариствомъ и вознымъ, хлопѡвъ сто, двесте и далѣй... вартовали (Там же, 525).

ВАРТОВАТИ² дієсл. недок. (стп. wartować, wercować) *перен.* (що) переглядати, гортати: Вартуѡчи одна(к) книги, о синодахъ пре(э) лати(н)никѡвъ списаньє, с трафѣ(н)кѣ напалѣмъ на то(т) листь (Острог, 1598-1599 Апокр. 116 зв.);

(чим) студіювати (що): єсли за(с) прише(д)ши до библиѡтѣки якѡи вартовѡли кнѣгами рѡзными, читаѡчи лю(б) плятѡна, лю(б) вѣрши гѡмѣроуса до паѡуки шкѡлной ихъ ѡ(т)давали, розѡумѣѡчи, же ѡное хлѡпа пѣлне оучачи са своїмъ рѡдичѡмъ слѡвоу... принесѡу(т) (!) (поч. XVII ст. Проп.р. 204 зв.).

ВАРУНКОВЫЙ *прикм.* (стп. warunkowy) відповідний до умови, вимог: А продал Єго Милѡсть мѣгѣ попел правѣ добрый, варѣнковый (Вільна, 1555 AS VII, 10).

ВАРУНОКЪ ч. (стп. warunek) 1. Умова, домовленість: мы... постерегати єсмо того повинни, абы... въ певномъ порядку и варунку, по смерти

его, вси добра церковные зостали (Тикотин, 1576 *АрхлОЗР* 1/1, 59); я... оное име(н)е свое... пови(н)-ному моему... на вечно(ст) продала... на которую то продажу мою, а куплю его м(л). и ли(ст) мо(и) з певными вару(н)ками... пану во(и)скому есми дала (Житомир, 1584 *АЖМУ* 142); Потомъ кгда к(р) стефанъ... до кракова приехалъ, на сеймъ коронаціи,... зновъ тогбъ вароу(н)кѣ повторилъ (Острого, 1598-1599 *Алокр.* 24); жаднымъ способомъ въ вѣрѣ зъ Римляны ся не еднали, але, пилне оной перестерегаючи, особливого варунку и убеспечения о вѣрѣ и достоинствѣхъ духовныхъ своихъ на той частъ домовлялися (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1043).

2. (вимога) умова, застереження: Варѣнокъ на непослушны(х) побо(р)цов поветовы(х) ку ревидова(н)ю (1566 *ВЛС* 25); оны(х) жидо(в) росо(ш)ски(х)... во(л)ными есмо вчини(ли) вскладаючи еше меновите в се(с) на(ш) ли(ст) таки(й) варуно(к) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 61); просили сѣдъ нашъ... позвольте ве(д)же с ты(м) докладо(м) и варѣнкомъ же не можетъ быти ѡ(т)кладъ да(л)-ши(й) то(л)ко поки со(й)му нинѣшнего ставаетъ (Володимир, 1569 *ЖКК* II, 192); па(н) песочи(н)-ски(и)... мне... в то(м) же име(н)ю своемъ купеве... мешкати и выхова(н)е мѣти позволи(л) ѡдно(ж) с таки(м) вару(н)комъ и(ж) я... при то(и) жене мое(и) спо(л)не зъ нею розе(ш)тъя люде(и) и (в)сякихъ кри(в)дѣ перестерегати маемъ (Купів, 1581 *ЛНБ* 5, II 4044, 94); Я ильашъ чернецки(и)... позва(л) кнегню зофею... ѡ долгъ... так же ѡ зарѣки шкоды и наклады мои водле запису и вару(п)ковъ в не(м) ѡписаныхъ (Чорпа, 1585 *ЛНБ* 5, II 4045, 121); кнѣзь Рѣжи(н)ски(и) из ма(л)жо(н)кою своею...//... про-по(м)не(в)ши доброво(л)но(г) запи(с)ѣ своего и вси(х) варѣнковъ и ѡбоя(з)ко(в) в не(м) ѡписаны(х) ѡндю має(т)но(ст)... бе(з)правне ѡ(т)няли (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 17 зв.-18); запи(с) сво(и) правѣне с певными варунками и конѣдициями справи(в)ши па тую че(т)ве(р)тую ча(ст) села Собо-ловъки... дали (Тригорськ, 1648 *ДМВН* 218).

3. Підстава, засада: аза то не фѣгѣра вѣшеи влас-наа справи, котѣраа ѡ(т) всѣ(х) сторо(н) стѣпѣнами ро(з)вѣлепа, подѣ(р)кована, та(к) же не то(л)ко жа(д)ного пѣвногѡ фѣнѣдаменѣтѣ стѣпѣ, апи оумоц-

нѣна, але и нѣмнѣйшого вароу(н)кою нѣмае(т) (Остро-го, 1599 *Кл. Остр.* 212).

4. Заходи, зусилля, старання: И пре(д) йными свѣдкомъ естъ самъ фѣндаторъ вѣры нашен... Снѣ Бѣжій Гѣ нашъ Іс Хс, котѣрый почѣвши... кѣзаніе и наѣкѣ до своихъ оучней, якобы фѣндаментъ моцный и не порѣшенный ѡной по(д)кладаетъ, абы зъ великою пѣлностью и варѣнкомъ мнѣгимъ, ѣжъ и до нѣмен-шого приказѣна его постерегали ненѣрѣшѣне и не ѡ(т)мѣнне (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 196).

5. Недорослі рибини, які згідно з умовою при-вилові необхідно залишати на розплід: помененый Федор Липка... //... ставъ полонгский зловил, на-ветъ самые варунки повыловялъ (Луцьк, 1649 *АрхлОЗР* 3/IV, 72-73).

ВАРУХЪ ч. 1. Опудало (?): Пѣдѣло, Страшѣд-ло. Варѣхъ (1627 *ЛБ* 103).

2. Колода, брус, перекладина: Слѣма: Брѣвно, трѣмъ, бервено. Варѣхъ (1627 *ЛБ* 117).

ВАРХОЛА ж. *Діал.* вархолѣ "сварка, лайка, не-згода". Вл.н.: Костя Ва(р)хола (1649 *РЗВ* 389 зв.).

Див. ще **ВАРХОЛЪ**.

ВАРХОЛЪ ч. (*стп.* warchol) сварка, незгода, суперечка: я... чапѣнниковая Волинская... умысли-лам распорѣжене маетности моее убогое,... въ по-рядку зоставити, абы по смерти моей межи детка-ми и покрѣвными моими, якогѡ вархолу не было (Руда, 1646 *ПККДА* 1-1, 82).

Див. ще **ВАРХОЛА**.

ВАРЦАБНИЦА ж. (*дошка для гри у варцаби*) шашечница, *діал.* варцабница: сѣкѣма, слово кгрѣц-кое,... знѣчитъ... частю ѡлстро на тѣрчѣ, частю Накрѣвѣдло, аѡв Бѣрды, то естъ Сѣдлѣ на Осла. Хѣба, жѣбы пре(з) трѣпъ Метѣфорѣ знѣчѣти мѣло Варцабницаѣ, аѡв што томѣ подобногѡ (Львів, 1642 *Жел. П.* 8 зв.).

ВАРЦАБНІЙ *прикм.* (який стосується вар-цабѣв, шашок) шашковий, шашечный: зарѣа, кост-ки ва(р)ца(б)ныи (1596 *ЛЗ* 47); Зѣрѣа: Кѣстки вар-цабныи (1627 *ЛБ* 207).

ВАРЦАБЫ *мн.* (*стп.* warcaby, *стч.* vřhcaby, *свн.* wurfzabel) шашки: тѣблѣа и зѣрѣа, таблѣицѣ и ва(р)-цабы (1596 *ЛЗ* 81); Тѣблѣа, и зѣрѣа: Таблѣицѣ и вар-цабы (1627 *ЛБ* 236).

ВАРЧАТИ дієсл. недок. (стп. *warczeć*) (на що) (виражати злість) бурчати, гарчати: А яко уста тые, которые на светый соборъ варчали,... тые ведаютъ, которые се научили правды мовить (Вільна, 1597 РИБ XIX, 288).

Див. ще **ВОРЧАТИ**.

ВАРЪ ч. 1. (кількість пива, хмільного меду, зварена за один раз) вар: С корьчомъ идетъ на воеводѣ... ѡгъ варѣ каждаго по грошѣ (1552 ОКЗ 39); отъ вару пива такежъ по грошу варового (Вільна, 1556 АрхІОЗР 8/V, 110); Отъ солоду цехованого у бровари от вару пива по семи грошей и четверт молоту (Кременець, 1569 ПККДА II, дод. 558); пива, способомъ грабежу, кгвалтомъ выпили варовъ два за золотыхъ петьнадцеть (Луцьк, 1619 АрхІОЗР 6/I, 406); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... готовыхъ Пізе(и)... в безъборо(д)чихи копъ ѡсмна(д)цать Которая Протестуючи(х) пива варовъ три выпии(н)ковала (Київ, 1633 ЛІІБ 5, II 4060, 30); тоє все молотили продавали пива варечи такъже продавали ва(р) // по два(д)цати золотыхъ полгськихъ (Київ, 1643 ЛІІБ 5, II 4064, 131-131 зв.).

2. (сильна спека) вар: той фѣндаментъ не терпять па собѣ бѣдова(н)а з солѡмы,... // але пріймѣгъ, и з таковою са матерією зливѣает, котѡраа естъ ѡ(т) приваръ земли солпечны(м) вѣромъ перечіищепа (Єв'є, 1616 УЄ Єв. 3-4); пристоупѣте къ мигъ любимыи друози мо(и) понесши таготоу и варъ дпевный (Почаїв, 1618 Зерц. 78); Тог(д)а речѣ Ѓдъ сѣнимъ на правіици егѡ, Прійдѣте къ мигъ смѣле: любимыи дрѣзи мѡи; понѣсшіи таготѣ и вѣръ днѣвный мепѣ рѣди (Чернігів, 1646 Перло 159); Вѣръ. *Austus solis ardor*. [F]eruo (1650 ЛК 432).

ВАРЫСКИЙ, ВАРЫШСКИЙ прикм. (пор. мад. *város*) міський, діал. варѡський: Тогды розгнѣвавъ ся панъ хыжный, рюкъ слугумъ своимъ: Пуйдѣте борзо на распутіе и на улицѣ варыскыи и убогихъ, и бегѣжныхъ... приведѣте сюды (XVI ст. ІІЄ 168); велми обиягѣгъ Господь Бѣгъ карати такихъ убійцовъ,... якъ то суть панове, урядникове и бирове варышскыи, што выдають члѣвка на смерть, не осудивши его по правдѣ (Там же, 220).

ВАРЫШЪ, ВАРИШЪ, ВАРОШЪ ч. (мад. *város*) місто: видтудъ выходятъ книжницы, попове,

владыци на варышѣ и на села (XVI ст. НЄ 99); Бѣгъ... потумъ за пружьбу его помиловавъ одинъ варышѣ Сигорѣ, што не погыбѣ (Там же, 107); козаки... Почали палити варишѣ и села ѡ(т) рѣки Днѣпра ѡ(т) славоного (!) вароша Києва... ажъ до рѣки Ви(с)лы (Кум'ята, 1648 Паньк. I, 157).

ВАРЫЯЦІЯ див. **ВАРИЯЦІЯ**.

ВАРАГЪ ч. Варяг: къ томѣ и хорѡбѣ водногоу трѣда Варѣгови Іѡаннѣ и дрѣгомѣ Варѣгови злѣи злѣчѣла врѣды (Київ, 1631 Син. Тр. 816).

ВАСИЛИСКОВЪ прикм., перен. Василісковий: Што розумѣешъ, если въ той речи, которая и на простѣму чловѣку // не здается, такъ свою речъ выставляють, а якъ найбарзѣй въ речахъ тонкихъ прелщають василискова яду заразою Кревзы невинныи душѣ? (Київ, 1621 Кол. Пал. 1172-1173).

ВАСИЛИСКЪ, ВАСИЛІСКЪ ч. (гр. βασιλίσκος) 1. (міфічна тварина, здатна вбивати своїм поглядом) василіск: И за(с) дла тѡго нехорѡшѣю ѡбѣ(в) носи(т), я(ко) да бе(з)печне на змѣю скорпѣю, и всю силѣ вражію настѣпи(т), и аспидѣ и василискѣ головѣ сокрѣши(т) (п. 1596 Виш. Кн. 234 зв.); а мы не маѣмъ плѣкати вѣдачи такъ тирѣнство ірода такъ ѡкрѣтное азажъ гѡршого на(д) пса его не бѣде(м) роздѣмѣти..., ядовитшо(г) на(д) рисѣ, на(д) василиски ѡкрѣтѣишого? (поч. XVII ст. Проп. р. 51 зв.); дѣволъ, который тежъ и Лѡвѡмѣ менѣгѣса... и Скѡрпѣемъ,... и Василіскомъ, и многѣ йншіѣ имена маѣтъ, вѣдлѡгъ злослѣвы(х) свѣхъ хѣгростѣй (Київ, 1637 УЄ Кал. 809); У порівн.: былъ еси ѡкру(т)иѣишій пѣжели левъ, небе(з)печпѣишій пѣжъ васили(с)къ (Чорна, 1629 Діал. о см. 270).

2. (вид ящірки) василіск: *basiliscus*, василискъ (1642 ЛЄ 100); Василіскъ. *Basiliscus* (1650 ЛК 432).

Див. ще **БАЗИЛИШОКЪ, БАЗІЛІСКЪ**.

ВАСИЛКИ мн. Назва рослини: Бѣршгги(н) прирожены(х) рѣчій пісари свѣ(д)чать, ижъ всѣ коло(с)ко(в) рѡжай до себе тѣгне(т), ѡпро(ч) василѡ(к) зѣла (поч. XVII ст. Проп.р. 58 зв.); *asinos*, васи(л)ки по(л)пѣи зеліе (1642 ЛЄ 66); *osimum*, васи(л)ки, трава (Там же, 288); *osutum*, васи(л)ки, гре(ч)ка (Там же, 289); Василкѣ зѣліе. *Basilia* (1650 ЛК 342).

ВАСИЛКОВЕЦЪ ч. (мешканець м.Васильків

або виходець із нього) васильковець: Вл.н.: Иванъ Васи(л)ковец(ц) (1649 РЗВ 402).

ВАСИЛКОВЪ *прикм.* Васильковий: та трава имие(т) листвіє крѣглоє... а цвѣ(т) єѣ есть // аки цвѣ(т) василковы травы (XVI ст. *Травн.* 191-191 зв.).

ВАСНИВИЙ *прикм.* Гнівливий, сварливий: Васнївий. *Facilis capessendis inimitijs* (1650 ЛК 432).

ВАСНЬ *див.* **ВАЗНЬ**.

ВАТАГА *ж.* 1. (*велика група людей, юрба*) ватага: взялъ манифестансъ певъннюю ведомост, же казацтво розъное из немалою ватагою людю сво-волных и акъта кгроду кременецкого и замку... посикли, другие пошарпали и попалили (Володимир, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 98).

2. (*організована озброєна група людей*) ватага: Петрови, сотникови, з пулку тогожъ Хмельницкого на залогу zesланому, и его ватазе... єтъ легио-нибусъ протестовалъ се (Кременецъ, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 138).

3. (*група заробітчан*) ватага: Доходъ ѡтъ ѡход-нико(в). Староста... берєтъ ѡтъ нихъ паперве(й) пѣс-каючи ихъ въ ѡходы по клонѣ з ватаги ѡвса ѡсмакъ то єсть пять солянокъ крѣпъ, солодѣ солянѣкѣ... або яко ся ѡмовить за то пенязми (1552 *ОЧерк.* 3. 10 зв.).

4. ч. Вл.н.: рома(н) ватага (1649 РЗВ 14 зв.).

ВАТАГЪ, ВАТАГ ч. 1. У Молдавському кня-зівстві голова міської управи: а хотаръ тои с[ва]-тѣи монастири ѡт Сѣчевици и томѣ сєлѣ Сѣчевици да єст покѣда хотари (!) наши слѣдги вѣрнии панъ Юрашко дворник глотнии и пан Ворлоутескѣл ве-ликий ватаг сѣчавскы кѣпно и сѣ ѡ[тє]цъ и молеб-ник нашъ кир Анастасіє бившии митрополит и сѣ иншими добрими люди (1583 *ДВВ* I, 86).

2. Вл.н.: грынько ватагъ (1649 РЗВ 124).

Див. ще **ВАТАГА**.

ВАТАЖЪКО ч. Ватажок, ватажко. Вл.н.: Ивашъко Ватажъко (1649 РЗВ 393).

ВАТАМАНЪ *див.* **АТАМАНЪ**.

ВАТТРУГА *ж.* (?) Далє(м) за ват(г)руги копу и гро(ш) к̄ (Львів, 1607-1645 *РДВ* 6).

ВАХЛАРЪ ч. (*стп.* *wachlarz*, *свн.* *fächer*) віяло: Вахлѣръ, махало, ога́нк(а) (1627 ЛБ 229).

ВАХТАРСКИЙ *прикм.* (*пор. стп.* *wachtarz* "сто-

рож", *свн.* *wahte*) призначений для сторожування: то так звышъ поменєны Бурмистровє и мещанє менованыи... способивши собе до предъ се взятого умыслу и учинку ихъ мещанъ и... слугъ бурмист-ровскихъ не мало, всѣхъ зъ оружемъ розмаитымъ вахтарскимъ, то єсть зъ шефелинами, зъ усписами, зъ дардами // зъ рогатинами... всѣ одностайными голоса крикнувши: "Бийте, забийте того злого чо-ловѣка!" (Володимир, 1598 *АрхЮЗР* 3/I, 142-143).

ВАЦОКЪ ч. (*стп.* *wasiek*, *стч.* *vak*, *зменш.* *va-šek*, *свн.* *watsak*) гаганецъ, торбинка, *діал.* ва́цок: ѡ пна зарѣ(д)ского має(т) бы(ти)... пе(р)сти(н) зло-ти(и)... вацо(к) срѣбрны(и) (Львів, 1617 *ЛСБ* 1124, 26); Чпа(г): кишѣна, стѣдї(т): па(к)... шабє(л)та(с), биса́га, та(ш)ка, ка(п)са, тлѣмокъ, ва́цокъ. Словац-ки, то́рба, мошна, че(х): тобола, калита, мѣшо(к). ѡго(р)ски, єршѣны (1627 ЛБ 157).

ВАШИНЕЦЪ ч. (*стп.* *waszyniec*) ваш, один з ваших: вашїнь: вашїнецъ (1627 ЛБ 14).

ВАШМОСТЬ, ВАШМОСЦЬ, ВАШЬМОСТЬ, ВАШЬМОСТЬ *ж.* (*стп.* *waszmość*) (*форма шаноб-ливого звертання до кого-небудь*) ваша милість: ѡро-жонымъ паномъ... вашмостямъ... (Пошкоджено. — *Прим. ред.*) ижъ... єсми была позвала вашу мл(с)тъ позвы земъскими луцькими на роки тепє(р) пришлые (Краків, 1585 *ЛІІБ* 5, II 4045, 97); Сєгодня за приданъємъ ва(ш)мо(сти) врядовымъ былємъ на потребе купцовъ могилє(в)ски(х)... в Лу(ц)ку (Луцьк, 1592 *ТУ* 226); то(л)ко самѣю рє(ч) ѡзна(и)-мѣє(м) вашмостя(м) всѣмъ вобєцъ пастырє(м) нашея стѣя вѣри (Львів, 1594 *ЛСБ* 277, 1); хотєчи межы вапъмостями в тыхъ звышъ менованыхъ має(т)-ностя(х) дєлѣ ровъны(и) учинити..., приказую..., абы єстє ваша милость на дєнѣ четвєртьты(и) мѣа ноябра... на кгру(н)тє Трояно(в)скомъ... сами ѡче-висто стали (Київ, 1598 *ККПС* 103); А хтожъ у нас в панствє вашмости королевской милости таковыє кому вряды без причины слушное кому берет, хибѣ бы тому, хто горло и уцтивость свою за якїй высту-пок тратит (Львів, 1605-1606 *Перєст.* 42); вашъ-мость писали до насъ ѡ споможенє свято(и) цркви. тєды тымъ часомъ не на часъ трафили (Ясси, 1625 *ЛСБ* 468); а потомъ, видячи южъ подпилого пана, тєды коло него шгукою зайдутъ, яко ся вашмосцъ,

Мосцѣ пане, подпѣсуешѣ, и заразомѣ каламарѣ подставятѣ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20).

ВАШЪ, ВАШЬ, ВАШЫЙ займ. 1. (мужин-ний, стосується багатьох) ваш: Прѣдате жѣ имѣ-нїа вѣша а рѣздате в мл(с)тыню (1556-1561 *ПС* 276); А потомѣ... 8 неделю ты(ж)... // пнѣ миха(й)-ло а ты пнѣ криштофѣ наше(д)чи... з многими слу-гами... на то(т)же дво(р)..., которы(й) кна(з) ма-са(л)ски(й) ѡ(т) небо(ж)чика да(д)ка вашего... на ѡра(н)де... маєть, вра(д)ника его... з двора про(ч) выгнали (Кременець, 1567 *ЛНБ* 5, III 4071, 20-20 зв.); всѣко слово гнило да не исходи(т) и(з) ѡстѣ ваши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 181); Такожде и вы, учителїе церковныи... научайте мїрянѣ простыхъ и некнижныхъ и воспрїимете за труды вашѣ ра-дость неизглаголанную (XVI ст. *НС* 3); Проси(м) дода(и)те рату(н)ку свои(м). зна(и)те свое доброе себе и дѣто(к) ваши(х) (Львїв, 1609 *ЛСБ* 990); вы... з росказа(н)я Пна вашего... зобра(в)ши(с) кѣпою не-малою... Поменены(х) Поводовѣ... збили (Вїнниця, 1634 *ЛНБ* 5, II 4060, 72 зв.); А прѣго всѣ которыѣ прѣгнете, до збавѣнного сего потѣка прїйдѣтъ, и чѣр-пайте, а напївшиса оувеселитеса: и докѣнное пра-генїе вашеѣ погамѣтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 178); Вашѣ (Уж. 1645, 35 зв.); Вашый (Там же); А если ани тѣкъ не оуслѣхаєте мене придамѣ карѣнья вѣшего седмо-ракоу дла грѣховѣ вѣшихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 126 зв.).

2. (шанобливий, стосується або належить одній особї) ваш: Прото Ваша Мѣнлѣости рачте вдилати справедливостѣ мешчанинѣ вѣшемѣ Баргѣшѣ (Гир-лов, 1513-1515 *Cost. DB* 509); Жаловал намѣ князь Василей... ѡ том, што есмо присѣдили вамѣ имѣне Грѣшовое... подле близкости вѣшое (Львїв, 1524 *AS* III, 267); 8 суду на ро(ч)ко(х) кгро(д)ски(х)... в року прошло(м),... припала была справа ваша за ваши(м) позво(м) (Вїнниця, 1600 *ЛНБ* 5, II 4049, 142); ваша велможность див. **ВЕЛМОЖНОСТЬ**; ваша вѣр-ность див. **ВѢРНОСТЬ**; ваша милость див. **МИ-ЛОСТЬ**; ваша святыня див. **СВЯТЫНЯ**; ваша чесность див. **ЧЕСНОСТЬ**; ваше благочестие див. **БЛАГОЧЕСТИЕ**; ваше братолюбїе див. **БРАТОЛЮБИЕ**; ваше братолюбство див. **БРА-ТОЛЮБСТВО**; превелебность ваша див. **ПРЕ-ВЕЛЕБНОСТЬ**.

ВАЩЕРИ мн. Назва риб: onusti, ogum, ващери риби (1642 *ЛС* 292).

ВААТИ дієсл. недок. (цсл. ваяти) рїзѣбити, лї-пити: Начрѣтаваю, рлѣ, вааю, ѡї, Извааю, па, Дѡв-баю, Тешѣ, вти(с)каю, вѣбивати, дрѣкѣю, а(л)бо ба(н)камі кровь пѣцаю (1627 *ЛБ* 164).

ВБАЧИТИ, УБАЧИТИ дієсл. док. (стп. uba-суѣ) 1. (що) Зважити (на що): Ино мы вбачи(в)ши є(го) кѣ ѡ(т)цѣ нашомѣ королю казимирѣ и на(м) вѣрнѣю слѣ(ж)бѣ з ласки нашеѣ пожаловали есмо его (Межирїччя, 1503 *Арх.Р.* фотокоп. 50); вбачив-ши глѣбокость вѣры и непорѣхомѣю сталост и мѣжства терпливост... напротивкѣ неприателѣй на-ших, свѣтло вроженного княза... Ѳстрозского... пожаловали есмо... имѣнемѣ вѣ Киевскомѣ повѣте (Городно, 1507 *AS* III, 49); Мы Жикимонтѣ... вба-чивши вѣрнѣю, а пилнѣю... слѣжбѣ... гетмана на-шого, старосты Лѣцкогѣ...//... воловщинѣ людем его... ѡтпустили (Львїв, 1509 *AS* III, 69-70); вба-чивши есмо вернѣю... слѣжбѣ шлахетне вѣроженного старосты... пожаловали есмо его, дали ємѣ люди наши данныи... в Мелницкой волости (Вїльна, 1514 *AS* III, 108); вбачивши есмо верные... послѣдги мар-шалка нашего, княза Андреа... дали есмо ємѣ ѡт нас держати староство Лѣцкоє (Краків, 1542 *AS* IV, 326); Где ж я, вбачивши таковыє еє ку мне любости и цѣотливое захованье малжонства... записую еї самой и потомкомѣ еє именье мое Сверхино (Луцьк, 1546 *Арх.ОЗР* 8/III, 15).

2. (що) Зрозумїти (що), переконатися (в чому): Вбачи(в)ши є(с)мо то и(ж) которые вдовы бѣ(з)-плодные сѣдя(т) на вѣдо(в)ємѣ сто(л)цѣ много сѣ ѡ(т) нихъ шкоды дею(т) (1566 *ВЛС* 62 зв.); нехѣй ѡбѣрнетѣ панѣ тва(р) свою к тобѣ и оузычи(т) ти покою, а (в)бачишѣ же стаа тр(о)йца вѣразне, и ясне слѣвїтьсѣ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 149 зв.).

ВБЕЖАТИ, ВВѢЖАТИ дієсл. док. 1. (зайти на короткий час) убїгти, забїгти: плѣчючи вѣбѣжали подѣ тѣнь глѣбѣкой долины, межи чѣстыи и гѣстыи дерева тамѣ се крили (серед. XVII ст. *Хрон.* 9); але то их мл. все себе лекце поважаючи, а праве за ничого маючи, скоро се рушыли з становискѣ сво-их ку Горынинови, зараз вбежавѣши в добра де-дичьные кнежати его мл. Клевѣн // стѣцїе розные

волами,... масломъ и пинезъми беручы,... напитки вымыслные, противько выразному праву, куповати собе казали и пили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 349-350).

2. (біжучи, проникнути в межі чогось) вбігти: Што коли оучинилъ Аарѡнъ, и вбѣжалъ промѣжъ людѣхъ котѡрыхъ оуже огнь пожиралъ оферовалъ каженъе (серед. XVII ст. *Хрон.* 138 зв.).

ВБЕЖИЩЕ с. Сховище: Што еси присылал до нас слѣженика бѣючи нам чолом, абыхмо дозволили тобѣ дом поставити ѡ замкѣ нашом... против кѣхни нашею на колодазци, старый колодазъ был дла вбечища ѡт поганства Татар (Краків, 1512 *AS* III, 100); *ne mohut sia tak daleko ku zamku ludy z statky swojmy pospisyty u sami w ruki nepryjatela uwojduť, a hdy na tom mestiu... most sprawen budet, tohdy jako wbezyszcze pospieszno u swoje u ludem do zamku, tak u woda blizszaja prybudet* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 20).

ВБИВАТИ¹, УБИВАТИ дієсл. недок. (ударами заганяти якийсь предмет у дерево, землю і т.ін.) вбивати: Вѣдрѣжаю: Вбиваю, втыкаю, оударяю, оугорѣжю, розбиваю (намѣтъ) оукрѣплäю (1627 *ЛБ* 18); *incutio*, вбиваю, ударяю (1642 *ЛС* 232); на палѣ убивати (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): И не маючи на то(м) дѡсѣтъ... ѡ(н) ты(х)... мѣками мѣчили, ѡ вѣзѣшю гнои(л), стиналь, четверговаль, на па(л) оубиваль (XVI ст. УЄ № 29519, 291 зв.).

Див. ще **ВБИТИ¹, ВБИЯТИ.**

ВБИВАТИ² див. **УБИВАТИ¹.**

ВБИЙЦА див. **УБИЙЦА.**

ВБИРАТИ¹ дієсл. недок. (що) (втягати щось усередину) вбирати: воздоухъ слоужити трѣмъ чоувствомъ нашимъ телѣснымъ, або смѣсломъ... то е(ст) плѡцами, яко мѣшкѡми кова(л)скими, и в' сѣбе вбираемъ и зäса выпѣскаемъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 11).

ВБИРАТИ² див. **УБИРАТИ.**

ВБИРАТИСА див. **УБИРАТИСЯ.**

ВБИРЪ див. **УБИРЪ.**

ВБИТИ¹, ВБИТИ дієсл. док. (що) (ударами загнати якийсь предмет у землю, дерево та ін.) вбити: казали есмо шест палей убити (Галичани, 1553

АрхЮЗР 8/VI, 15); на тогъ часть вода была велика, палей бити не могли, ажъ теперъ вбито палей тринадцать (Підгайці, 1571 *АрхЮЗР* 8/VI, 370); тѣе гаки, которые были убиты на другую сторону дверей, съ приходу наскрозъ загнены (Луцьк, 1591 *АрхЮЗР* 1/1, 316); если з̄ плениць волосѡвъ головы моѣй сплетѣтъ с' прädиво(м) а гвѡздъ в'бѣишь в' стѣнѣ слабымъ бѣдѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 186 зв.); на палѣ убити (кого) — на палю посадити (забити): ста(р)шинѣ д̄ панѡвъ в поле выпровадили Ка(р)-вацкого и Ко(и)ского на па(л) ѡбито (серед. XVII ст. *ЛЛ* 166).

Див. ще **УБИВАТИ¹, ВБИЯТИ.**

ВБИТИ² див. **УБИТИ¹.**

ВБИТЫЙ див. **УБИТЫЙ.**

ВБИЯТИ дієсл. недок. Вбивати. ѡ на палѣ вбияти (кого) — на палю садовити (саджати, забивати): тѣе татарове палювъ погострѣныхъ,... наставляли и поукоповали, грозячи и одповѣдаючи, же на тѣе палѣ подданныхъ Сушичанскихъ //... вбияти, а другихъ вешати будутъ (Луцьк, 1637 *АрхЮЗР* 6/1, 505-506).

Див. ще **ВБИВАТИ¹, ВБИТИ¹.**

ВБИТИ див. **ВБИТИ¹.**

ВБЛИЖИТИ див. **УБЛИЖИТИ.**

ВБОГИЙ див. **УБОГИЙ.**

ВБОЗСТВО див. **УБОЗСТВО.**

ВБОРЗДЕ, УБОРЗДѢ присл. У скорому часі, скоро, незабаром: прискочиша оуборздѣ послании ѡ(т) стополка (1489 *Чет.* 241 зв.); Вырозѣмили есмо достаточне зъ широкого писанъа Твоей Милости... ѡ великой слабости замкѣ нашего Веницкого, который на зломъ ѡндаменте естъ збѡдованъ и в борзде ѡпасти мѡситъ (Варшава, 1566 *AS* VII, 104); кнзъ а(н)дрѣ(й) миха(й)лови(ч) ку(р)пски(й) ярославски(й)... са(м) с по(ч)томъ не малымъ кѡ службе нашо(й) г(с)дрско(й) земско(й) вое(н)ной... противъ неприятеля нашего... вбо(р)зде вѣе(ж)дчае(т) (Вільна, 1579 *ЖКК* I, 180).

ВБРАТИ див. **УБРАТИ.**

ВБРАТИСЬ див. **УБРАТИСЯ.**

ВБРОДѢ присл. Вбрід: *bywał dey porom, a czasem w brod jezdzywali* (Вінниця, 1545 *АрхЮЗР* 6/1, 22).

ВБУДИТИ див. **УБУДИТИ.**

ВБУДОВАТИ *див.* УБУДОВАТИ.

ВБѢЖАТИ *див.* ВБЕЖАТИ.

ВБѢЧИ *див.* УБѢЧИ.

ВВАЛИТИСЯ *див.* УВАЛИТИСЯ.

ВВЕЗАТИ *див.* УВЕЗАТИ.

ВВЕРЕЧИ *див.* УВЕРЕЧИ.

ВВЕРХУ *див.* УВЕРХУ.

ВВЕРХЪ *див.* УВЕРХЪ.

ВВЕСЕЛЯТИ *див.* УВЕСЕЛЯТИ.

ВВЕСТИ *див.* УВЕСТИ.

ВВЕСТИСЯ *див.* УВЕСТИСЯ.

ВВЕСЬ *див.* ВЕСЬ.

ВВЕЧОРЪ *див.* УВЕЧОРЪ.

ВВО *див.* УВЪ.

ВВОДИТИ *див.* УВОДИТИ.

ВВОЗИТИ *дієсл. недок.* (що) Привозити: Возно-
му и шла(х)тѣ ѡ(т) Протестаціи, що ей ввожено до
замкѣ далемъ злоты(и) (Львів, 1616 *ЛСБ* 1047, 8).

Див. ще ВЪВЕЗТИ.

ВВОЙТИ *див.* УВОЙТИ.

ВВОЛОЧИ *див.* УВОЛОЧИ.

ВВОЛЬНЯТИ *див.* УВОЛЬНАТИ.

ВВѢКИ *див.* ВОВѢКИ.

ВВЯЗАНЬЕ *див.* УВЯЗАНЕ.

ВВЯЗОВАТИСЯ *див.* УВЯЗОВАТИСЯ.

ВВЯЗЫВАНЕ *див.* УВЯЗЫВАНЕ.

ВВАЗАТИ *див.* УВЯЗАТИ.

ВВАЗЫВАТИ *див.* УВЯЗЫВАТИ.

ВГАМОВАТИ *див.* УГАМОВАТИ.

ВГАМОВАТИСЯ *див.* УГАМОВАТИСЕ.

ВГАНЯТИ *дієсл. недок.* (кого) Заганяти: Они,
... зобра(в)ши собе на помо(ч) члѣвека ѡко(л)ко ко-
(н)ны(х), по го(с)ти(н)ца(х) прасоло(в),... до ме(с)та
кгва(л)то(м) заворочали и (в)ганяли, ро(с)казали
(Володимир, 1603 *ТУ* 237).

ВГНАТИСА *див.* УГАНЯТИСЯ.

ВГЛАДИТИ *див.* УГЛАДИТИ.

ВГЛЯДАТИ *див.* УГЛЯДАТИ.

ВГЛЯНУТИ *див.* УГЛЯНУТИ.

ВГЛАДАТИ *див.* УГЛЯДАТИ.

ВГЛАНУТИ *див.* УГЛЯНУТИ.

ВГОДА *див.* УГОДА.

ВГОДИТИ *див.* УГОДИТИ.

ВГОДЛИВЕ *присл.* Згідно з угодою, за домов-

леністю: ѡ(т) того копца вели... по тымъ мѣстцамъ
з обѣдѣ сторонѣ вгодливе тоѣ вгоды (1546 *ОГ* 60).

ВГОДЛИВЫЙ *див.* УГОДЛИВЫЙ.

ВГОДНЫЙ *див.* УГОДНЫЙ.

ВГОЙТИ *дієсл. недок.* Вилікувати: выличити,
вгойти (I пол. XVII ст. *Сем.* 133).

ВГОЛОВНЪ *присл.* Головно, головним чином,
передусім: но досытъ бы было якъ милости твоей
самому... а вголовнѣ преосвященному нашему гос-
подину его милости, господину отцу архимандри-
ту печерскому и нѣкоторимъ инѣшимъ, самыхъ се-
бе внутрѣ под сумненемъ запытати, якъ ту у насъ
// всѣхъ не малѣ штоденная отъ сердца до Госпо-
да Бога пѣсенка была (Дермань, 1628 *КМПИ* I, под.
317-318).

ВГОЛОСИТИ *дієсл. док.* Оголосити: Соборне
признано и вголошено такъ, абы и овыи двѣ
послѣдныи оними трома первыми... zostавали
(Київ, 1621 *Коп. Пал.* 516).

Див. ще ОГОЛОСИТИ.

ВГОЛОСЪ, ВГОЛОСЬ, ВЪГОЛОСЪ *присл.*

1. (так, що можна чути) вголос, голосно: то по-
вѣдѣвши в'голосъ мовиль кто маєтъ оуши коу
слѣшаню нехаи слѣшитъ (1556-1561 *ПЄ* 246).

2. (привселюдно) вголос: Я ты(м) сторожо(м)...
ѡповѣдилъ вголо(с) же(м) с позвы короля...
приеха(л) абы мы брамѣ ѡтомъкнѣли (Володимир,
1589 *ЖКК* II, 183); Тамъже... листы отъ вашей ми-
лости отдалисмы и списы наши... которые въ го-
лосъ читаль... ксендзъ Остафій Воловичъ (Рим,
1595 *АрхІОЗР* I/I, 483); то(т) возны(и) ма(р)ко бара-
новъски(и) пере(д) судомъ нинѣшнимъ // явне вго-
лосъ визна(л) (Київ, 1607 *ЛНБ* 5, II 4052, 30-30 зв.).

ВГОЛЬ *див.* УГОЛЬ.

ВГОНИТИ *див.* УГОНИТИ.

ВГОРДИТИ *дієсл. док.* (що) Погордити (чим):
Чем же ся, латынниче, мать свою церковь восточ-
ную увидев, только римский костел поминаеш, а
восточную еси вгордил, испытую тебе (1600-1601
Виш. Кр. отв. 185).

ВГОРДѢТИ *дієсл. док.* (ким) Зрадити (кого):
мѣжъ которого бы жона вѣстѣпила, и вгордѣвши
малжѡнкомъ спалабы з иншимъ мѣже(м),... таєм-
ное естъ чѣжолѡбство (серед. XVII ст. *Хрон.* 130).

ВГОРОДЪ *див.* **ОГОРОДЪ.**

ВГОРУ, ВЪГОРУ *приел.* 1. (за напрямком до-
гори) вгору, вверх: коло вса́кое есть нестатечное,
и если што порвавши, в'горѣ поднесетъ: прѣдко, а
правѣ в' одной годинѣ, на долъ тоѣ звержаеъ (поч.
XVII ст. *Пчела* 29); И яко тѣло наше живбе естъ,
такъ и хлѣбъ квасный ожива́ющей естъ...// и в'го-
ру ѡ(т) квасѣ и ебли по(д)носачій, а опрѣснокъ...
в'торѣ по(д)но́сится (Київ, бл.1619 *Аз.В.* 260-261);
Звѣдъ: Прѣписъ, фѣрма, переписъ... и те(ж) ворота
ѡ(т) дѣлѣ вгорѣ запира́ющейса, а́бо мѣстъ живы(и)
(1627 *ЛБ* 163); а одѣ того копца идѣчи чрезъ тѣю
пастѣчку и чрезъ садокъ выштыневый въ гору (За-
гайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67);

(за напрямком до верхньої частини чогось) вго-
ру, вверх: А тими ставками и ти(м) же потокомъ
вгору лѣсо(м) межи гори долиною идѣчи (Унів,
1581 *ЛСБ* 61); ѡ(т) то́г[о] городища вгору ве(л)
на(с) кна(з) Ружи(и)ски(и) на(д) Ивницю чере(з)
гору, и приве(д)ши у долину, та(м) же ста(в)ши,
по(д)данье... знову се приповедали, менечи то(т)
кгру(нт) по долину бы(т) пѣа своего Воляне(и)-
ки(и) (Івниця, 1582 *ККПС* 80); почавши пониже
млина одѣ броду просто въ гору ку полночи, ажъ
на между знатну одѣ Глинника з Винного поля
(Фольварк, 1606 *НЗУжг.* XIV, 225); а одѣ того
копца идучи тымъ лискомъ и долиною въ горѣ кѣ
пастѣчце (Загайці, 1637 *ПВКРДА* IV-1, 67); И кгда
перехавъши(!) чере(з) село Олышаньку до валу,
которы(и) идеть чере(з) дорогу и чере(з) ри(ч)ку
Олышаньку въгору, на въсходѣ сонѣца, до
го(с)ти(и)ца(Київщина, 1639 *ККПС*, 261).

2. (за напрямком до верхів'я, до початку річки)
вгору, вверх: тою Рѣкою поше(д)ши в' горѣ, в' Рѣкѣ
дѣбѣкѣ (Чернігів, 1646 *Перло* 3 зв. нenum.).

3. *Перен.* (до вищого ступеня, рівня) вгору:
Ирисъ бовѣмъ в' слі́чные фѣрбыса прибрѣла,
Кришталѣвый дѣжчѣ засхлѣй кривинѣ вылѣла,//
Абы в' горѣ весѣло шлѣ, на росквитнѣнѣ Мило-
вдѣчныхъ овоцѣвъ (Львів, 1642 *Бут.* 6); вгору
вынести (що) — підняти престиж, авторитет чо-
гось, звеличити: Твоя милость... латынский костел
прославил и в гору вынес (1608-1609 *Виш. Зач.*
222); вгору поити — (про гроші) зрости у вартості:

Того(ж) року... дорожня ся почала грошѣ в горѣ
пошли, що ра(з) ви́шше талярѣ были по золоты(х)
д̄ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167).

ВГОТОВАТИ *див.* **УГОТОВАТИ.**

ВГРЕБЕНИЙ *дієприкм.* Закопаний: И та́къ не
мо́жетъ бы́ты бѣ́дный вспомо́еный, Ажъ кгда ѡба-
читъ мя, жемъ южъ в' землю вгребѣны(и) (Київ,
1622 *Сак. В.* 50 зв.).

ВГРОЖЕНЬЕСА *с. (пол. wgrożenie się)* заля-
каність, страх: обавѣмоса наконѣцѣ, абысте мѣсто
того пострахѣ тоурко(м) и еретико(м), которые
тежъ однимъ цѣлемъ того з'єдноче(и)а быти при-
поминаеъ, вгроженѣаса в насъ самы(х) и пышно-
го панованѣа на(д) сѣмненѣемъ нашимъ не шѣкали
(Острог, 1598-1599 *Апокр.* 203).

ВГРЫ *див.* **УГРЫ.**

ВГРУНТОВАТИ *див.* **УГРУНТОВАТИ.**

ВДАВАНЬЕ *див.* **УДАВАНЬЕ.**

ВДАВАТИ *див.* **УДАВАТИ.**

ВДАВАТИСЕ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАВАТИСЬ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАВАТИСЯ *див.* **УДАВАТИСЯ.**

ВДАЛЕКО *присл.* Далеко: а жебы вдалѣко не
заходити, кгда ѡ мно́гихъ рѣчахъ пы́танье оучи-
нимо двѣ тѣе трѣха пѣлнѣй оуважаймо (Дермань,
1605 *Мел. Л.* 12).

Див. ще **ДАЛЕКО.**

ВДАЛЕННЫЙ *прикм.* Задавлений, задушений:
Кровъ вдаленныхъ звѣрятъ и птаства уживаютъ,
зневажаютъ розказаніе Духа св., як свѣдчитъ
Дѣян., 36 (бл. 1626 *Кир. Н.* 27).

ВДАНІЕ *див.* **УДАНЕ.**

ВДАНЬЕ *див.* **УДАНЕ.**

ВДАРАТИ *див.* **УДАРАТИ.**

ВДАРЕНЕ *див.* **УДАРЕНЬЕ.**

ВДАРИВАТИСА *дієсл. недок., многокр.* (о що)
Ударятися, стукатися не один раз: ѡнѣ ѡ стѣнѣ вда-
ривалса а любо въ водоу впадывалъ (1489 *Чет.* 319
зв.).

ВДАРИТИ *див.* **УДАРИТИ.**

ВДАРТИСЕ *див.* **ВДЕРТИСЕ.**

ВДАРЫТИ *див.* **УДАРИТИ.**

ВДАРЯТИ *див.* **УДАРАТИ.**

ВДАТИ *див.* **УДАТИ.**

ВДАТИСЕ *див. УДАТИСЯ.*

ВДАТИСЬ *див. УДАТИСЯ.*

ВДАТИСА *див. УДАТИСЯ.*

ВДАТНЫЙ *див. УДАТНЫЙ.*

ВДАТЬСЕ *див. УДАТИСЯ.*

ВДЕЛАТИ *див. УДЪЛАТИ.*

ВДЕЛГУНЬ *ч.* Назва мінерала: malach(r)a вде(л)гунъ каме(н) (1642 *ЛС* 261).

ВДЕЛИЙ *прикм.* Який стосується бделії — одного з видів пальми: peraticum, сокъ вдели(й) (1642 *ЛС* 306).

ВДЕНЬ, ВЪДЕНЬ, УДЕНЪ, УДЕНЬ *присл.* Вдень (удень): мѣздоимецъ... вѣднѣ грабить (1489 *Чет.* 340); фо(р)тка... замѣкнена завѣжды такъ вдень яко вночи (1552 *ОКЗ* 33 зв.); у замѣкѣ сторожа вдень ѡ воротѣ замѣковыхъ стерегѣ(тъ) по члѣвкѣ, по ты(д)ню (1552 *ООвр.* 3. 101 зв.); Сторожи в замѣкѣ бывають два а стерегѣтъ и кличѣтъ ѡ ночи на вежахъ а вдень воду а дрова носятъ (1552 *ОЧерк.* 3. 7 зв.); если кто ходи(т) вѣднѣ то(т) не по(т)-кнѣ(т)са (1556-1561 *ПЄ* 394 зв.); И на завтре Горбикъ у день намѣ хлеба принесѣ (Володимир, 1577 *АрхЮЗР* 6/1, 103); Не в(д)ѣче(н) бы(л) нѣрѣ(д) ѡный, которѣмоу са(м) гдѣ бѣ бы(л) застоупнико(м) и вѣже(м)... ведѣчи в дѣнь сто(л)по(м) облачны(м) а в ночи огнѣстымъ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 216); а то для того вѣднѣ не имали... бо не смѣли, а вночи не знѣли где перемѣшкова(л) (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп.* Д. 4 зв.); day w den budesz koni pasty, W posu przy mnie leżesz spaty (1625 *П. про Кул.* 23); А въ день южѣ, самогосмы свѣтла дочекали: гдысьмы истоту свѣтла, Христа оглядали (Львів, 1630 *Траг.* п. 174); Мѣжемѣ ѡбѣвѣмъ если захѣмѣмъ, зложити зъ себе оучинки тѣмныѣ, и розобрѣтиса зъ грѣхѣвъ якъ зъ сѣкнѣ, а оубрѣтиса вѣ шѣтѣ свѣтлости, и чистоты,... а якъ вѣ день прикладне ходѣти бѣдемѣ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 57); вдень и вночи, удень и упучѣ — постѣйно, завжди, і вдень і вночі: А што са дотыче... сыновѣ моихъ... поручаю,... абы... на столцы гѣбителѣй не седали, но въ законѣ // господнемъ завжды волю свою мели и въ немѣ ѡчи-лиса в день и въ ночи (1577 *AS VI*, 71-72); Слушне бысмо теперѣ могли слова пророцѣкѣе воспомина-ти..., абыхѣмо могли оплакивати упадѣку и знище-

нья веры и закону своего, вѣдень и въ ночи! (Вильна, 1599 *Ант.* 583); а садлѣ довѣда(л)са рады и(х) и хѣта стережено ѡ воро(т) вде(н) и в ночи абы его заби(ли) а ѡченики вѣа(в)ши его вночи чере(з) му(р) его выпу(с)тили звѣси(в)ши в коши (II пол. XVI ст. *КА* 48); Не борѣни(ш)са прѣацы нѣкѣгды бѣти вѣл-ный, Яко вѣрный слѣжѣбникъ оу Пѣана своѣго, В дѣнь и вѣ ночи вставѣчнѣ чѣючѣй до него (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); клобѣко(в) бѣрзо малы(х) уживаю(т), бѣ(з)прѣ(ст)ѣнно вде(н) и вночи (серед. XVII ст. *Кас.* 5); ты ище измагайся у день и у нучѣ познати спа-сенѣе душевное (XVI ст. *НЄ* 8).

ВДЕРАТИСЕ *див. ВДИРАТИСЯ.*

ВДЕРЖАНЕ *с.* Утримання. она вдержанѣ вѣз-ти (кого) — дати засоби для існування; взяти на утримання: а люде(и) єє ѡ(т)чи(з)ны(х)... служе(к) па(т)деса(т) се(м) которы(х) де(и) твоѣ мл(ст)... з жонами з де(т)ми... на вде(р)жа(н)є своѣ вѣзлѣ (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1921, 7).

Пор. УДЕРЖАТИ.

ВДЕРТИСЕ, ВДЕРТИСА, ВДАРТИСЕ *дієсл. док.* (в що) 1. (проникнути куди-небудь навалъно, без дозволу) вдергиса (удертиса): что є(ст) вни(и)дѣтъ; то є(ст) сѣлоу пѣмощію, хитростію, члѣководго(ж)-денѣе(м) и лихон(м)ство(м), влѣзѣтъ вдерѣтъса, вкрадѣтъ и вти(с)нѣ(т) кѣва(л)то(м) вѣ нача(л)ство (1598 *Виш. Кн.* 292).

2. *Перен. (самочинно, без дозволу присвоїти, захопити собѣ чужу ділянку землі)* вдергиса (удертиса): без вѣдомости его милости... в кѣрунты вдершисе, лѣсѣ пустошите (Київ, 1630 *ЧИОНЛ* VIII-3, 10); А Кѣте(л)ня и посе(с)сорове є(и)... кѣвальто(м) потугою своєю вѣа(р)шисе в кѣрунты Лѣщи(н)скіє... то ѡ(д)няла ѡкуповала (Житомирщина, 1639 *ККПС* 197).

Див. ще ВДИРАТИСЯ.

ВДЕСАТЕРО *присл.* Вдесѣтеро (удесѣтеро): кѣды мѣєтъ сто, оудвоити прѣгне(т), а оудвоивши, вдесѣтеро нѣа собѣ ро(з)мнѣжити стѣрає(т)са (Острог, 1607 *Лѣк.* 127).

ВДИЛАТИ *див. УДЪЛАТИ.*

ВДИРАТИ *дієсл. недок.* (до чого) (бути розташованим, міститися поряд з чим-небудь) прилягати: першій дѣлѣ-Кираю, полѣланковѣ, которыє

до границы 'уровицкое вдирають (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/1, 328).

ВДИРАТИСЯ, ВДЕРАТИСЕ, ВДИРАТИСЕ
дієсл. недок.1. (в що) (*входити, вбїгати куди-небудь навальню, без дозволу*) вдиратися (удиратися): двери до тыхъ же и з дилованя побите кгонтовое, вдераючи се до цмента, поламавши,... и тые ексъцессы непристойне выконавши... одошли (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 688).

2. *Перен.* (в що) (*самочинно, без дозволу присвоювати, захоплювати собі чужу ділянку землі*) вдиратися (удиратися): Выдечи, же то па(н) велики(и) де(р)жи(т), которы(и) не (д)балъ ѿ тоє, уря(д)ни(к) такъ же ну се в кру(н)тъ(!) потросе вдирати (Київщина, 1600 *ККПС* 133); пленипоте(н)тъ по(з)ваное стороны..., в чужи(и) кгрунтъ вве(ж)-джати и в(д)иратися не хоче(т) (Житомирщина, 1639 *ККПС* 213).

3. *Перен.* (в що, до чого) (*самочинно займатися якоюсь справою*) втручатися: То южъ Римскій преступцею канону // того естъ, гды опустивши стародавніи звычайи и соборовыи ухвалы, въ неналежащии ему діоцезіи вдирається! (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 683-684); то(т)же пленипотенътъ... протестова(л)се ѿ то, ижъ онъ по ки(л)ка кротъ вырекъшисе усихъ справъ... до акту теперешнего вдыра(л)се и вдирається (Ісаїки, 1643 *ДМВН* 241).

Див. ще ВДЕРТИСЕ.

ВДЛУЖЪ *присл. (стп. wdłuż)* вдовж (уздовж).
о **вширь** и **вдлужъ** — у ширину i в довжину, вдовж i вшир: хотєчи се яконапру(д)ше(и) в ро(з)ница(х) кгру(н)товы(х) з ве(р). вшиими успокоити, теды для лепшио(г)[о] ѿбварова(н)я и ѿграниче(н)я то(г)[о] кгру(н)ту свое(г)[о] до ѿбухова, з давны(х) часо(в) во(д)ле его права, поки се прете(н)сия ѿны(х) вши(р) и вдлу(ж) // ро(с)тягає(т), з кгру(н)то(м) ве(р). вшихъ... пово(д) нине(ш)ни(и) ве(р). вшу ты(м) по(з)во(м) на рокъ, вышъ ѿзначоны(и), позываєтъ и припозываєтъ (Горошки, 1642 *ДМВН* 223).

Див. ще ВДОВЖЪ.

ВДОВА, УДОВА, УДОВАЯ ж. Вдова (удова): ѿна за князем дватцат лет (была), а ѿпосле князя бѣдѣчи вдовою тыи имѣна тридцат лет во в покои держала (Вільна, 1507 *AS* III, 44); кгда вдова съ

статкомъ до и(н)шого города замѣжъ идеть ѿтъ нее выхо(д)ного в копє грш(и) (1552 *ОБЗ* 144); а пришо(д)ши єдина оубогаа вдова. и оувръгла два пѣнезѣ (1556-1561 *ПС* 179); Княземъ, паномъ,... вдовамъ,... бу(р)мистромъ... по всему Понизовью и земли Волынъско(и) (Вільна, 1558 *ТУ* 86); ѿ вдовы бе(з)плодные которые дете(и) не мають (1566 *ВЛС* 62 зв.); боуду(т) пови(н)ни пото(м)кове пана миха(и)лови борони(ти) тотоу вдову (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); Сташковая вдова с пре(д)-мѣстья гали(ц)кого дала сына своего антоніа сїротѣ ма(р) і (Львів, 1588 *ЛСБ* 91, 3 зв.); тѣю ча(ст)... во(и)ме(н)и че(р)ньчичо(х) в де(р)жанье и вживанье свое з кгрѣнъты зе(м)леными а меновите з бояры грицка я(с)ка ю(с)ка и вдовѣ лукашихѣ привлащиле(с) (Луцьк, 1597 *ЛНБ* 5, II 4049, 67 зв.); Также и Анна пророчиця,... и тога была удовая, п лѣтъ и д (XVI ст. *НС* 27); што то за панна не е(ст) Панна мѣжа(т)ка естъ не мѣжатка послюблена е(ст) вдова естъ добраа и господини добре выпосажона е(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 49); що послышавши и(с)тгнаа вдовѣ юдифѣ засмоутїласа (поч. XVII. ст. *Проп. р.* 158 зв.); Быласъ ми мал'жонкою а теперъ // естъ вдовѣ (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 7-8); И таа вдова... недавно мѣжа а тера(з) ю(ж) сѣна ѿтраїтила (Височани, 1635 *УС* N 62,102); Плѣчте съ мною Вдѣвы и сїроты (Чернігів, 1646 *Перло* 93); естесмъ жона вдова, бо мѣжъ мѣи оумерлъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 262); Вдова. Vidua (1650 *ЛК* 432).

Див. ще УДОВИЦА.

ВДОВЕЦЬ ч. Вдовець (удовець), вдівець (удівець): там... зѣхавшысе спольне межи собою обрати маем на епископство вак(у)ючое чотырох елекътов которые бы были... годны на тот степень, меновите вдовцов албо нежонатых (Берестя, 1591 *ПФ* 102); мѣвиль ємоу захарїє(м) поуди збери вдовцѣ, змежи людїи (XVI ст. *УС* № 29519, 155); А если который сперъву повстѣгливый вдовцемъ бы зосталъ, можетъ мети местце епископское (Вільна, 1599 *Ант.* 743); Под тот час Мелетїи володимерскїи умер, а на его мѣсце... пан Потей... который вдовцем былъ, але всѣхъ вѣръ собою спробовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 30); Хлѣстый мѣжъ: Вдовецъ (1627 *ЛБ* 143).

ВДОВЖЪ, ВДОВЖЪ, ВДОВЪЖЪ, ВДОЛЖЪ, ВДОЛЖЪ, УДОВЖЪ, УДОЛЖЪ, УДОЛЖЪ, УДОЛЪЖЪ *присл.* Вдовж (удовж): села ратенського пове(т)цовъ ѡтъ границы... вдолжъ на польторы мили (1546 *ОГ* 28); Дельца два железные... по три пади ѓдолжъ (1552 *ОВол. З.* 194 зв.); городень рлг ѓдолжъ некоторые с нихъ по д сажни инъшие менши (1552 *ОКЗ* 32 зв.); Саръпантынъ железны(и) вдолжъ с пороховницею Г пяде(и) (1552 *ОЧерк. З.* 6); не подалеко светлицы удовжъ стайня збудованая, рубленая (Овруч, 1600 *АрхлОЗР* 1/VI, 288); тегнули вдолжъ на чотыры мили а(ж) ку Бело(и) Це(р)кви (Київщина, 1600 *ККПС* 134); дело спижаное вдо(л)жъ деве(т) пяде(и), и на три па(л)ци (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1 зв.); 70 лычако(в) кѡж(д) на 3 сажни вдолжъ (Львів, 1627 *ЛСБ* 1051, 3 зв.); збудоваль тѣжъ домъ лѣсѣ ливанѣ на сто лѡкти вдѡлжъ (серед. XVII. *Хрон.* 294); вдолжъ и вширь, вширь и вдовжъ — у довжину і в ширину, вдовж і вшир: ста(р)цо(в) и(н)ши(х) люди(и) посторо(н)ны(х) прида(в)ши то(т) ѓве(с) кгру(н)тъ... зревидова(т) и ѡколо вдолжъ и (в)ши(р) ѡбъихати и ѡграничи(ти) допѣсти(л) (Любче, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 38); имена наши... вдолжъ и вшир в краницахъ и в межахъ и обыходехъ своихъ здавна мають (Гнойня, 1596 *ПККДА* 1-2, 166); в той водѣ есть черепахи, такъ великие ижъ на сто локоть вши(р) и вдо(в)жъ (серед. XVII ст. *Луц.* 534).

Див. ще ВДЛУЖЪ.

ВДОВИНЬЙ, ВДОВИННЬЙ *прикм.* Вдовичий (удовичий), вдовин (удовин), *заст.* вдовиний (удовиний): змѣлѣся на(д) слезами вдовинными (Острог, 1614 *Тест.* 158); ѡ Смерти... Не хотѣлась не задати Смоуткѣ пѡвиннымъ, Анѣса злитовати наѣдъ жалемъ Вдовиннымъ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 4); Бѣдмо та(к) мл(с)рдными яко тыи мѣщане котѡры(х) много было, и вщи(т)ци провадили того сѣа вдовиного, и ревне плакали смрти его (Височани, 1635 *УЕ* № 62, 102); Такѡю маѣтъ мощь чѣстость, не тѣлько в Пѣнна(х), але и вдовѣпномъ воздержанію (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); вдовинный столецъ *див. СТОЛЕЦЪ.*

Див. ще ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.

ВДОВИЦА, ВДОВИЦЯ, УДОВИЦА, УДОВИЦЯ ж. Вдовиця (удовиця): Ивашко мельникъ... Дашковаа... ѓдовица... (Вінниця, 1552 *ОВін.З.* 137); Єв(г)листа выпи́суе(т) якъ хс̄ вы́славоуе́тъ оубо́гоу вдови́цоу (1556-1561 *ПЕ* 313); бѣдѣется... школа, и до(м) для дрѣкарнѣ, и шпиталь для ѓбогы(х), вдови(ц), и сиро(т) (Львів, 1590 *ЛСБ* 146); петръ шо(л) з ними и коли пришо(л) звели его на кгано(к) и при(с)тупили к нему вси вдовици плачучи (II пол. XVI ст. *КА* 50); Также и Марія не умывала водою ноги Христовы, як другии удовицѣ, али миро дорогое изъливала на ноги Христови (XVI ст. *НЄ* 42); пи(с)ма сто́го слоухаймо, оубогы(х) слѣпы(х) и сиро(т) побо(ж)ны(х) вдовицъ надѣлаймы (к. XVI ст. *УЕ* № 31, 95); кто вдовица нищетою — двѣ лепте, шелюг, полгроша, а кто доволи́йший или пан золотий, десять, а навет и сто (1608-1609 *Виш. Зач.* 204); Пла(ч)те и го́рко ридѣите лихоимцы шарпачѣве, сребролю́бцы, ла́комцы, которіи пролива́ете кривавыи слѣзы оубѡгы(х) оудови(ц) и бѣдныхъ сиротъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 73); Онаа вдови́ца в Са́рѣптѣ... Илію Прр(о)ка оугостѣла и прекормѣла (Київ, 1625 *Коп. Апок.* 2 зв.); вдови́цъ з до́му своеѡ выпрововѣлесь порѡжнихъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 58); шляхетный панъ Ангдрей Шимановський... протестоваль на противко... Дудчисе вдовице (Житомир, 1650 *АрхлОЗР* 3/IV, 487).

Див. ще ВДОВА.

ВДОВИЧИЙ, УДОВИЧИЙ *прикм.* Те саме, що вдовинный: О, горе вамъ, книжници, попове, якъ вы пустошите хыжѣ удовичіи, молитвы чинячи (XVI ст. *НЄ* 30); Пѣрвое воскресеніе млѡдѣнца вдови́чого за млтвѡю // Глино́ю в Карѣатѣ (Київ, 1637 *УЕ* № 576, 118 зв.-119).

Див. ще ВДОВИЧИНЪ, ВДОВЫЙ.

ВДОВИЧИНЪ *прикм.* Те саме, що вдовинный: Єв(г)листа ви́писоуе яко хс̄ оуздѡровиль слоугоу сотѣниково(г)(о) и сѣа вдовичина вѣскрсив (1556-1561 *ПЕ* 239); сына вдовичина оумѣрлого и оуже до грѣбѣ // нѣсеного чѣдѡвне воскресѣль (Київ, 1637 *УЕ* *Кал.* 572).

Див. ще ВДОВИЧИЙ, ВДОВЫЙ.

ВДОВОЖЕНЕЦЪ ч. Той, хто оженився з удо-

вою: абы порядку всякого въ церкви Божіей дозиралъ,... духовныхъ где можно збыралъ, второженцевъ, вдовоженцовъ, третеженцовъ... отъ священства отдалялъ (Київ, 1623 *КМПИ* I, дод. 267).

ВДОВОЛЬ *присл.* Вдосталь (удосталь): Рѣскошъ абѣвѣмъ сыти нѣкоби мѣти не мѣжетъ: зачимъ и которыи до рѣскоши привыкли, нѣгды са вдово(л) оурѣскошити не могѣ(т) (Київ, 1637 *УС Кал.* 27).

ВДОВСТВО, ВДОВѢСТВО *с.* Вдѣвство (удѣвство): первое плачу са ѡ моужи своемъ, а другое плачу вдовѣства своего (1489 *Чет.* 14 зв.); Церковь (поведа) не пріймуетъ еще живущаго и дети родящаго, и единое жоны мужа, але такового, который ся одѣ единое повстегнулъ альбо у вдовств[в]е жылъ (Вильна, 1599 *Ант.* 743); жадное вдовѣ в такомъ жалю не знаю. // Котораа бы разомъ ѡплаковала и свое вдовѣствѣ, и дѣтокъ своихъ малыхъ жалостное сиротѣство (Острог, 1603 *Лям. Остр.* 6-7); Малжѣнка позостала, тажко вѣздыхаѣтъ: И повтѣре вдовѣство свое оплакиваѣтъ (Львѣв, 1615 *Лям. Жел.* 4); тако(ж) и анна пребывала вѣ домоу своемъ носачи жалобѣ жалю вдовѣства своего (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 375); вѣ ѡной Аннѣ стѣй, котораа... ѡсмдесѣтъ лѣтъ и чѣтыри вѣ вдовствѣ мѣшкаючи, не ѡ(т)ходила зѣ цѣрки (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924); Ѣамара... зложивши шѣти вдовѣства. и ѡболоклѣса и оукрасилаа коштовными шѣты (серед. XVII ст. *Хрон.* 62 зв.); Вдовство, viduitas (1650 *ЛК* 432).

ВДОВСТВУЮЩИЙ *прикм., перен.* Вѣльний, незайнятий: коли тое панство будетъ скажено, тогды вдовствующее пустое преложѣнство албо монархію антихристѣ осядетъ (Вильна, 1595 *Ун. гр.* 151);

ВДОВЫЙ, ВДОВИЙ, ВДОВѢЙ, ВѢДОВИЙ *прикм.* Те саме, що вдовиный: девочаа кѣница вѣ гршѣ а вѣдовѣа мѣ гршѣ (1552 *ОБЗ* 144); вышшее естѣ малжѣнство нѣжѣ ста(н) панѣнскій и вдовѣй (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 939); не входилъ до нихъ, але были замкнени ажѣ до дна смерти ихъ живѣчи во вдовѣемъ станѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 274); не маючи одѣ никого жаднаго ординансу... инѣ контемптумъ стану ее сиротѣго вдовѣго чинячи, людѣ свой

ропустивши,... важили се стѣции незвычайные собе и тому жѣ людѣви приватному неналежитые розказати (Кременецъ, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 437); Вдовый. Viduus uir (1650 *ЛК* 432);

який стосується вдѣвця: Вдовѣ: Вдовѣй чловѣкъ, вдовѣцѣ (1627 *ЛБ* 14); вдовиый столецѣ *див.* **СТОЛЕЦѢ**.

Див. ще **ВДОВИЧИЙ, ВДОВИЧИНѢ**.

ВДОДѢ *ч.* Одуд: еrops, вдо(д) птица (1642 *ЛС* 181); То сѣтъ которыхъ зѣ пѣства ести не маѣте... пѣгача,... и лебѣда..., вдобѣ тѣжѣ и нетопыра (серед. XVII ст. *Хрон.* 118 зв.).

ВДОЛЖѢ¹ *див.* **ВДОВЖѢ**.

ВДОЛЖѢ², **ВДОЛѢЖѢ, УДОЛЖѢ, УДОЛѢЖѢ** *прийм.* (з род.) (виражаѣ просторовѣ вѣдѣношенія, вказуѣ на предмет, уздовж якого спрямована дѣя) удовж, уздовж: накладѣно цѣглы выпалѣное жѣ вдолѢжѣ цѣгельницы дѣ сажѣ(н) (1552 *ОКЗ* 37); вдолѢжѣ городни не ѡдною мѣрою ѡтѣ вежи первое... до дрѣгое вежи (1552 *ОЧерк.* 3. 4 зв.); презѣ тотѣ же обшарѣ дорога до Клевѣцка на гребѣлку его, вдолѢжѣ тѣежѣ обшару, одѣ стины до болѣта, шнурѣвѣ двѣнадцѣтъ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 330): потреба е(ст) бѣдова(н)я зновѣ простѣро(н)но(ст) за(м)кѣ вдо(л)жѣ пляцѣ сажѣ(н) три(д)ца(т) ше(ст) (Варшава, 1616 *ООЗ-2*, 1).

ВДОЛУ, УДОЛУ *присл.* Внизу (унизу): при томъ запѣна з коштовнымъ з чирвонымъ каменѣм и там околѣчна перла в долу у двѣ ряды идѣтъ (Володимир, 1613 *АрхЮЗР* 1/VI, 426); а нижеѣ того у долу штука предѣлговѣтая с трѣма // каменни (Там же, 426-427).

ВДОЛѢ *присл.* Додолу, вниз: тѣтъ ся почали чере(з) бо(р) грани... ѡ(т) кропивки ѣ (с)колѣтѣю рекѣ вдолѢ, а ѡ(т) сколотѣе реки ѣ тѣ(р)ную до польѣеса (1546 *ОГ* 11); якожѣ ѣко его бѣдѣчи свѣтлѣстю его всѣ тѣло оуправлѣѣтъ жеби вдолѢ не впѣло, а в водѣ не оутѣнѣло (Вильна, 1627 *Дух. б.* 27).

ВДОЛѢЖѢ¹ *див.* **ВДОВЖѢ**.

ВДОЛѢЖѢ² *див.* **ВДОЛЖѢ**².

ВДОМУ *присл.* Вдома (удѣма): самого не было на то(тчас) вѣдѣму, ездѣ(л) гдѣсь в дорогу (Холм, 1648 *Тест. Ст.* 471).

ВДОХНОВЕНЪ *прикм.* Натхненний: *instinctus*, вдохновенъ, возбужденъ (1642 *ЛС* 240).

ВДРУГИЄ, ВЪДРУГИЄ, УДРУГИЄ *присл.* Те саме, що **вдругое**: и паки въдругие, гла ему михаилъ што слышиши страсотерпче (1489 *Чет.* 31 зв.); тогды еще оудроугие гла(с) оуслышалі глѹщъ, возыщѣте члѣва бжѣя (Там же, 150 зв.).

ВДРУГОЄ, УДРУГОЄ *приел.* Вдруге (удруге): в тот ча(с) коуръ запѣлъ... а оны въдругое запрѣлса (1556-1561 *ПС* 190 зв.); вдрѣгоє моглъ ты(ж) его звѣти оучітеле(м), жебы са насмѣва(л) з наоуки (поч. XVII ст. *Проп. р.* 213); Есче притомъ пробачаемъ: если то у другое почуемъ, и дома сидити не будешъ! (1649 *ШКН* 180).

Див. ще ВДРУГИЄ.

ВДУМАТИ *дієсл. док. (без додатка) (мати на-мір щось зробити)* задумати, вирішити: жидовѣ... ра(д)у вчинили, и вдѣмали такъ (1489 *Чет.* 322).

ВДУШИТИ *див. УДУШИТИ.*

ВДЫХАТИ *дієсл. недок. (що) (дихаючи, вбира-ти в легені повітря)* вдихати: Ангъ таковъ єсть Дхъ Бжѣй, яко в насъ єсть дхъ ѡ(т) нашего прироженѣна... вдыхаемо и ѡ(т)дыхаемо, котѡры(м) часѣ мовена кгда што мѡвимъ, и гѡлосъ слѡва оучи-наѣ(т)са // и на воздѣхъ ра(э)сыпѣетъса (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 57-58).

Див. ще ДЫХАТИ, ДЫШАТИ.

ВДѢЛАТИ *див. УДѢЛАТИ.*

ВДЯЧЕНЪ *див. ВДЯЧНЫЙ.*

ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНЪ, ВДАЧНЕ, ВДАЧЪНЕ, ВЪДЯЧНЕ *приел.* 1.Вдячно, з вдячністю: тебе с таковых зычливых пильностей... дакъдемъ и вдачъне ѡт Твоей Милости приймѣмъ (Краків, 1540 *АС IV*, 235); тѡю всю пилност вашѣ вдачне ѡт вас приймѣм и за то вам дакъдем (Вільна, 1541 *АС IV*, 279); И мы вдячне тѡе ярмо на себе приймаемъ (Володимир, 1598- 1599 *Відп. ПО* 1077); А да(и) боже доброе здоровье при(и)мѣю ѡ(т) тебе вдячне (к. XVI ст. *Розм.* 23); комоу гѣ бѣ да(л) ста(н) який в то(м) пребываи а ємоу вда(ч)не за то дакоуи (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 15 зв.); за вшелякую зычливо(ст) прияте(л)скѡю пре(э) вѣчования вмсте(и) вдячне при(и)мивши велице дякъдемо (Устя, 1612 *ЛСБ* 438, 1); Абысь нѣк(д)ы на бѣга не вѣжилъса

мѣти зѣзле в жа(д)ной речі... але вдѣчне все при-ймѣи (Острог, 1614 *Тест.* 175); Бл(д)рнѣ: вдѣчне (1627 *ЛБ* 8); блгоч(с)тиво(и) єи м(л)ти пнѣ(и) па-ра(с)кѡвѣи бѡговитино(в)нѣ я(р)мѡли(и)скои бра(т)-ство приписавши ча(ст) ѡ(к)тоихѡ(в), и пре(э) а(н)дрея дрѣкара в до(м) єи м(л) ѡ(т)сла(ли) тая хр(с)то-любива будучи и вдя(ч)не тенѣ да(р) прїнявши при-слала злѡ(т) 100 (Львів, 1631 *ЛСБ* 1052, 2); Ро-зѣмный... и бѣчний члѣкъ... вшелакѣѣ припадки... терплїве и вдѣчне знѡситъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 110); Заты(м) за пресланѡе мл(с)тя(м) вѣши(м) подя-кова(в)ши, и вдя(ч)не принявши (Київ, 1647 *Мог. Тр.* 1).

2. Прихильно, ласкаво, доброзичливо: вгода нѣша доброво(л)не а вдя(ч)не ѡ(т) на(с) з обу сторо(и) принятая тве(р)до а не ѡ(т)ме(и)но (Ляхівці, 1559 *ЛНБ* 103, 19/Id, 1961, 26); За ласкавое писане и навежене Вашей Милости покорне дакъдо и слѣ-жити повинен (бѣдѣ), кгдаж Ваша Милост ласкаве и вдачне прїймовати рачиш малые послѣги тым хтившым рачиш ме Ваша Милост чинити до по-слѣги своей (Варнава, 1568 *АС VII*, 305); посланцѣ ншѣ... посылаемъ жадаючи ва(с) всѣ(х) в томъ абысте... тымъ посланцомъ во (в)семъ помо(ч)ны были и вда(ч)не ихъ при(и)мовали (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); ѡ(т)стѣпѣли члѣци ѡ(т) прѣвди, и чѣшу(т) слѣхи припрѣ(в)ными словѣми, и всѣ слѣхаю(т) вда(ч)не аркѣмѣнтѡ(в), и всѣ дадѣ(т)са намѡвити (Вільна, 1596 *З. Каз.* 50 зв.); иноцы вѣдачи сѡровст-во ихъ и нѣгле прїштьє, зла(к)шиса принѣли и(х) вда(ч)не (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 54); А тѡю прѣцѣ нашѣ прїймѣте вдѣчне (Київ, 1620-1621 *МІКЄВ* 32); Привѣтствѡю: Вѣншѡю, молю, Прошѣ ласкаве, вдѣчне (1627 *ЛБ* 97); Абы(с) то(и) малы(и) упомино(к) тые вѣршики ѡ(т) мене на(и)низшого слуги своего вдя(ч)не приняти рачи(л) (1636 *Лям. о приг.* 2 зв.); слова ихъ вѣлми вдачне принали (серед. XVII ст. *Хрон.* 171 зв.); послувъ вашо(и) ве(л)можности хочъ не до насъ послани(х) вдя(ч)не принявши с чѣстѡ ѡ(т)пѣскає(м) (Черкаси, 1648 *ДБХ* фотокоп. №1).

3. Приемно, мило, любо: Такъже и ли(ст) ѡ(т) стѣ(и)ша(г) патріа(р)ха... чита(и) бы(л) по гре(ц)ки пе(р)вѣе што было греко(м) ба(р)зо вдачне (Львів, 1590 *ЛНБ* 4, 1136, 2, 30); Если за(с) нѣакою ис-

ко(р)кою до того боуде(ш) працювати запалены(м), хо(ч) бы на(и)трѣднѣйше працюйте, и прикрое было, вдѣчне и мѣле боудешъ працювати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 221 зв.); При тѣхъ вдѣчне брѣмачихъ водѣхъ, еи здѣбачи: На позрѣньеса Слѣчныхъ дрѣвѣхъ, всѣхъ привѣдачи (Львѣв, 1609 *На Злат.* 2 зв.); ѡто якѡ зъ Лиліѣ полныхъ выплывѣаетъ вдѣчне пахнѣчаа Змѣрна, такъ изъ оустъ ялмѣжника мѣлта с(т): (Киѣв, 1648 *МИКСВ* 350).

улесливо: Вдѣчне... ловецъ звыклъ спѣвати, якъ посполите мовятъ, гдѣ пташки въ сѣтъ хочеть уловити (Киѣв, 1621 *Коп. Пал.* 797).

4. Охоче, радо; (як слѣд) добре: а то для того дѣакѣ добромѣ болшѣ, абы вставичне в той... избѣ... мешкаючи, дѣти... вдачне дѣчилъ (1577 *AS VI*, 78); потрібно є(ст) на(м) вѣ правдѣ с пѣлностью розмѣвлати, а ва(м) ѡхѣтне и вдѣчне слоухати (поч. XVII ст. *Проп. р.* 145).

Див. ще ВДѢЧНО.

Пор. ВДАЧНѢЙ.

ВДѢЧНЕЙШИЙ *див.* ВДАЧНѢЙШИЙ.

ВДѢЧНО, ВДАЧНО, УДѢЧНО, УДАЧНО

присл. Приемно, мило, любо: А так коли я Вашей Милости... в той послѣдѣ и сѣмѣ тѣю выроблю, тогди и Вашей Милости... то вдачно бѣдет и без шкоды (Степанъ, 1544 *AS IV*, 413); послѣдѣили богѡмъ ихъ, згодѣлиса зъ нѣми оу ихъ набоже(н)ствѣ. а вдѣчно(ж) то было бѣгѣ (Острог, 1598 *Отп. КО* 7); ѡтрымале(м)... листы твои... зъ которыхъ вырозѣмѣлемъ ижъ естесъ добре што мнѣ вдачно є(ст) (к. XVI ст. *Розм.* 63); ѡто и Бо(з)скѣй тѣй предѣвнѣй мѣ(ж), походна всего свѣта, Цѣркѡвнѣй соловѣѣ // вдачно брѣмѣе наѣчиніе Пр(с)тго Дѣха (Киѣв, 1619 *Гр. Сл.* 220-221); Бѡ все штокобѣвѣкъ справедливѣ бывѣетъ, вдѣчно єсть Бѣгѣ и прѣмно (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 97); Хѡта // и передъ грѣхѡмъ старшѣнство мѣжъ надъ женѡю мѣ(т) мѣлѣ, але такѣе кѡтѡрое жонѣ прѣкло(!) не мѣло бы и вѡсемѣ мѣло и вдѣчно такѣмъ ѡбываемъ (серед. XVII *Хрон.* 9 зв.-10).

Див. ще ВДѢЧНЕ.

ВДѢЧНОСТЬ, ВДАЧНѢЙ, ВДАЧНОСТЬ ж.

1. Вдѣчнѣсть: хотячы тѡе жѡне моєи зъ себе вдѣчност при живѡте моємъ показати... а такъ я шго маю коней ездныхъ,... жѡне моєѣ... симъ моимъ

тастаментомъ записую (Луцьк, 1565 *АрхЮЗР* 8/III, 110); я мѣкола(и) сапѣга... поважаючи... ѡслугованѣе тѡе(ж) малжѡнки моє(и) милѡе проти(в)кѡ собѣ хотачи... оно(и) прѣсто(и)ную вдѣчностъ ѡ(т)дати и нагороди(ти) тѡе именѣе моє... малжѡнце моє(и)... даю дарѣю и вѣчны(м) право(м) записую (Бѣрѣстя, 1593 *ЛНБ* 103, 14/Іс, 1838, 26); што мы господарѣ... тѡе ѡ(т) нихъ зъ вдѣчностью прѣимѣемо (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 36); Такъ ли ємѣ вси вдѣчностъ. за єго послѣдѣи. ѡ(т)даѣте (Вѣльна, 1620 *Лям. К.* 5); Зъ тѣхъ тѣды мѣрѣ: и для тогѡ, же мы вдѣчностъ показѣючи за добродѣѣства Небѡжчика, Вм(с) вѣ Ѳсѡбѣ оногѡ якѡ крѡвнѣму..., тѣю Кнѣгѣ... прѣписуємъ и ѡфѣрѣуємъ (Киѣв, 1625 *Коп. Апокр.* 3 зв.); Аггѣлѣ: Ти(мѣ) болѣшей скоро, зъ досѣпкою вда(ч)ности, що ѡ(т) кѡгѡ взялъ, ѡ(т)давати (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 264); я хотячы вда(ч)но(ст) мою шчырѣю ѡказать умыслиле(м) то(и) ляме(н)тѣ мешанѣхъ (1636 *Лям. о прич.* 2 зв.); Лиліа всю свою ѡздѡбѣ кѣ Нѣбѣ ѡборѡчѣетъ и слѣнцѣ, якобы ѡнымъ вдѣчно(ст) оуказѣти хотѣла, же што ко(л)вѣкъ ѡздѡбѣ прѣрѣчѡныхъ мѣетъ всѣ(х) ты(х) ѡ(т) нѣба набыла и слѣнца (Киѣв, 1638 *МИКСВ* 350).

2. Прихѣлнѣсть, доброзѣчлѣвѣсть, ласкавѣсть: не чѣмъ инѣшимъ до того, одно сѣрдѣчною любовію (и вдѣчностью) прѣведенѣй, зычачи тобѣ ещѣ болѣшее славы..., писати сѣя важилемѣся (Рѡжанка, 1598 *Л. Пот.* 989); Тѣлько вдѣчностъ кнѣзѣ тѣѣ сѣ себе оукажѣте, а до прѣчитѣна, ласкаве ю прѣимѣте (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 29 зв. нѣнум); За вдѣчностъ, кѡтруєте Цѣркѣи показали: И промовѣмъ нашимъ хѣнтне слухи надали (Львѣв, 1630 *Траг. л.* 178); Вдѣчностъ... мѣловникѡвѣхъ своѣхъ, рѡ(з)-сѣднѣми и оуважнѣми чѣнѣти, а невдѣчностъ кѡхѣнѡвѣхъ своѣхъ небѣчнѣми стрѡѣти и бѣ(з)розѣмнѣми (Киѣв, 1637 *УЄ Кал.* 688).

3. Приемнѣсть, задоволеннѣя: не є(ст) рѣчъ мѡжнаа вѣмовити якѡе заживѣати та(м) боуде(т) вдѣчности, и якѡе рѡскоши (Острог, 1607 *Лѣк.* 55); Писа(и)є вѣм вѣ справа(х)... цѣ(р)кви... належачи(х) зъ великою вдѣчно(ст)ю прѣнявши было(м) гѡто(в) вѣ то(м) во все(м) вѣмъ служити (Варшава, 1596 *ЛСБ* 295, 1); Вдѣчностъ. *Placiditas* (Уж. 1645, 41).

4. Приваблѣвѣсть, чарѣвнѣсть, краса: бо(г) бы(л)

из ни(м) // и вына(л) его ѡ(т) всѣ(х) его ѡти(с)ко(в) и даль емѡ вда(ч)но(ст) и мудро(ст) пере(д) фараѡно(м) (II пол. XVI ст. *КА* 31-32); Коварство: Оухищре(н)е... пѡнкно(ст), краса, веселость, свобода, вѡдѡчность, выцвѣченость (1627 *ЛБ* 53); Жрѡдло ѡквѣте и презрѡчѣсте // текѡчее, якъ мѣстѡ самѡмѡ вѡдѡчность великѡю и слѣчность подало, такъ пѣ(н)кнымъ его и знаменѣтимъ оучинѣло. Бо(з)скаа на(д)то лѡска Водѣ самѡй подѡнаа, до чинѣна чѡдѡвъ, скѡтѣчною еи оучинѣла (Киѡв, 1631 *Син. Тр.* 812-813); Котораа красота и вѡдѡчно(ст) не прировнана не есть до жадной рѣчи, бо Есть безмѣрна (серед. XVII ст. *Хрон.* 1).

5. Стараннѣсть, дбайливѣсть: ѡсрѣдѣ: ѡхѡта, ѡпрѣймо(ст), вѡда(ч)ностъ (1627 *ЛБ* 140).

ВДЯЧНЫЙ, ВДЯЧЕНЪ, ВДЯЧОНЪ, ВДАЧЕНЪ, ВДАЧОНЪ, ВДАЧЬНЫЙ, УДЯЧЕНЪ
прикм. 1. (який відчуває вдячність) вѡдѡчнѣй: Мы то ради ѡт вас слышимъ и томѡ есмо вѡдѡчнѣи, иж таа справа водлѡгъ росказана нашого копѣцъ свой вже принала (Вѣльна, 1541 *AS* IV, 291); бѡгѡдарѣнъ вѡдѡчѣнъ (II пол. XVI ст. *ЛА* 179); с которого прибыта наше(г)... е(г) м(л) ба(р)зо бы(л) вѡдѡчѣ(н) (Острог, 1595 *ЛСБ* 296); Быле(м) ѡ Домны, еи м(л)ст(и) ѡ пѡне(и)цѣхъ ѡповѣле(м) мѡтвы прилежныѣ, которые вѡмъ г(с)дрѣа его м(л)с(т)и Коста(н)тина воеводѡ чинити рачи(л) вѡдѡчна того была (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433); Хс нѣѣ дла на(с) рѡчи(л) са народѣти, Всѣ(ж) емѡ за то хотѣмо вѡда(ч)нымѣ быти (Лѣвѣв, 1616 *Бер. В.* 68); Бѡгѡдарѣнъ: Вѡдѡчѣнъ (1627 *ЛБ* 8); Котѡрого Мл(с)рдѣа Бѡзскогѡ вѡдѡчнымѣ бѡдѡчи, прилѣжно всегда... Г(с)да молѣте (Киѡв, 1648 *МИКСВ* 347);

(якому притаманна воля до вияву вдячності, який відгукується добром на добро) вѡдѡчнѣй, добрый, вѡдѡдѡчливый: Цѣцѣро... написалъ. Хотѡ жебѣмъ и былъ и всѣ мене мѣли за вѡдѡчного. Того(ж) и А зъ дѣтѣнны(х) праве мойхъ лѣтъ прѡгнѡчи,... стѡрале(м)са... за ѡтрѣмѡнны добродѣѣства нагѡродѣти (Лѣвѣв, 1631 *Волк.* 2);

гѣднѣй, достѡйный: велѣкѣй то дѣ(в). И(ж) его стѡа м(л)с(т)ь... оустѡупи(в)ши на ѡбла(к) шо(л) ѡ(т) ни(х) на нѡѡ яко... прав(д)ивый дѣдѣ(ч) до своего дѣдѣ(ч)ства. а вѡда(ч)ный сѣѣ до бл(с)внаго ѡца своего (к. XVI ст. *УС* № 31, 76 зв.).

2. Прихильный, доброзичливый, ласкавий: князь Федѡръ Андрѣевич Санкгушковича з дѣдѡвъ и предковъ своихъ есть намъ вѡдѡчѡнъ и тѡ тежѣ, иж ѡнѣ всю тѣю сѡмѡ пѣназѣй... намъ добровѡльные спѣдѣтил (Кракѣв, 1531 *AS* III, 389); А ѡ(с)тѡто(к) вѡмъ свои(м) м(л)с(т)ивы(м) пѡно(м) и ла(с)кавы(м) а вѡда(ч)нымъ чѣте(л)нико(м) на справѣдливѣ(н) ро(з)сѣдо(к) подаю, ѡфѣрдѣю (1582 *Кр. Стр.* 15); прѣто еслѣсь томоу вѡдѡчѣнъ, чѣтѣти рѡзъ и дрѡугѣи и десѡтыи не лѣноуйса (Острог, 1607 *Лѣк.* 182 зв.); Пѣрѣтожѣ тебѣ ти(м) имене(м) зновѡ, вѡдѡчнѣи чѣтелнико, до читана книгъ намовлаю (Тѡмашѣв, 1618 *ЗНТШ* LXXIV, 149); Великоднѣи дарѣ... Бѡгѡро(д)ны(м) Пѣѡ(м) Презѡцѡногѡ Клѣйнѡтѡ сѣгѡ, ѡ вѡдѡчное принѡтѡ просѡчи, Покѡрие ѡфѣрѡвѡнѣй (Киѡв, 1623 *МИКСВ* 79); яснѣ бѡвѣмъ ѡ(д)вѡжныѣ спѣрѡвы Тѣтѣлы и Го(д)ности, Презѡцѡннѣхъ Пѣро(д)ковѣ... ѡ(д) Кройникарѡвъ Рѣски(х) и Пѡлскихъ сѣгѣ свѣтѡ подѡнѣны... вѣ томъ высокомъ оурѡдѣ Пѡ(д)комѡрскомъ... на вѡдѡчнѣхъ серѡцахъ... выдрѡковѡнѣй (Киѡв, 1637 *УС* *Кал.* 7).

3. Приемный, милѣй: бѡгѡпрѣѡ(т)ный, до принѡта лацнѣй, и тыжѣ вѡдѡчнѣй, // мѣлѣй (1596 *ЛЗ* 30-31); Нѣ котрымъ кѣпомъ не дѡчитъ Бгъ невѣрному, не можѣтъ быти, што бы ктогодѣ удѡчѣнъ Богу безъ вѣры (XVI ст. *НЄ* 107); вѡдѡчнѣи(н) есть вашѣ прихѡ(д) мои панѡве (к. XVI ст. *Рѡзм.* 38 зв.); его стѡа м(л)с(т)ь оучинѣ(в)ши прѣвѣѣй вѡда(ч)нѣи ро(з)мовы сѣ оучнѣкѣ свои(м)и... оустѡупи(в)ши на ѡбла(к) шо(л) ѡ(т) ни(х) на нѡѡ яко прав(д)ивый цѣѣ до своего цѣ(с)тѡва (к. XVI ст. *УС* № 31, 76 зв.); ѡто ѣс хс посѣредѣ ихъ стоить, и голосо(м) вѡдѡчнѣи(м) и оутѣшнѣи(м) мѡви(т) до нихъ (поч. XVI ст. *Прѡп. р.* 152 зв.); слѡухѣи на ихъ гѡлѡсы пѣлнѣ наклаѡѡчѣихъ, до себѣ звѡдѡтѣ котрѣхъ конѣцъ вѡдѡчного спѣвѡна, аѡ рѡскоши онѣи не инѣѣй есть, тѣлько смѣртъ (Лѣвѣв, 1614 *Кн. о св.* 439); пришѣлъ еси яко по велѣки(х) вѣтѣра(х) и бѡрѣхъ гвалтовнѣи(х) вѡдѡчнаа и ѡтѣшная тишина (Мѡняѡва, 1619 *Прѣв. Феѡд.* 287 зв.); Запрѡвѣды солѡдкаа и вѡдѡчнаа намъ есть и бѣти, зѡвѣше мѡѣтъ пѡмѡтка тогѡ такъ побѡжногѡ и промыслного ѡ(т)ца нашегѡ (Киѡв, 1625 *Кол. Ом.* 166); И голось онѣ вѡдѡчнѣй абы мѡ дохѡдилъ: И зѣ выбранными жебѣмъ

ся тежъ находилъ (Львів, 1630 *Траг.* п. 171); пѣснь птаха оногѡ такъ бываеѣтъ члѣву кождѡмъ вдѣчна, ижъ коли его заслышитъ рѡзѡмъ ѡ(т)хѡдитъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.);

смачный, поживный: Хлѣбъ ты(ж) квасный чтыры маеѣтъ рѣчи мѣкѡ... водѡ... квасѣ... соль... а пѣтый огѡнь, который своею горѣчею теплотѡю в' красное подобіе и рошѣніе хлѣбъ приводи(т), и к' поживанію вда(ч)ны(м) и принаѣтны(м) чіни(т) (Київ, бл. 1619 *Аз. В.* 260); Акрїды: Трава а(б) зѣ(л)е котрѡгѡ корѣ(н) в'кѡло себе йны(х) зѣлі(н) сма(к) притагаѣ(т), вдѣчный до вѣдше(н)ѡ и трвѣлый в' сѣтости е(ст) (1627 *ЛБ* 173).

4. Гарний, чудовий, привабливий, миловидний, мальовничий: та(м) те(ж) ѡбачи(в)ши... ро(з)логы вдѣ(ч)ны(х) по(л) и паго(р)ко(в) забавя(ли)ся лово(м) ро(з)маито(г) звѣрѡ (1582 *Кр. Стр.* 83); Сиби(л)ла была... вдѣчной твѣри (поч. XVII ст. *Хрон.* 78); И бы(л) Іѡсифъ краснаго ѡблїча, и вда(ч)ный на вейзрѣню бѣрзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); Вдѣчны(и) дѣнь завитѣль до насѣ и утѣшний (Київ, 1637 *УС Кал.* 189); По многыхъ днїи жѡна егѡ ѡборотила ѡчи на млѡдѣнца квітнѣчѡгѡ а до твѣры велми вдѣчно(и) ѡздѡбнагѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 64); вишуканий, витончений, делїкатний, нїжний: Изрѣдний: Найвыборнѣйшїй, найлѣпшїй, выборный, пора(д)ный, або ѡ(т)лѣчѣный, пакный, надѡбный, непосполїтый, мїлый, вдѣчный (1627 *ЛБ* 47); Маккїй: Вдѣчны(и), сѣптѣльны(и), тонкїй, невѣстѣ(и), зневѣстѣлы(и) (Там же, 67);

квітучий, пишный, багатий, щедрый: Зродїла земля... // вдѣчныи пагорки ширѡкїи пѡла зелѣныи лѣги пшеницы и прѡса зрѡжѣныи, всакїи з'бѡжѣѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.-3);

у *знач. ім. с. р.* вдячнѡе, вдачнѣе — добре, -ого: ино я макаріи... прѡзѡбѣ то(и) призволаючи и за вда(ч)ие маючи наши(м) сѣмѣрениѡ(м) пѡтверѣжае(м) и блг(с)влае(м) вѣчно и непѡрѣшно дрѣжати (Львів, 1544 *ЛСБ* 10); Іоакиме старче, где то такъ идешъ, Що то вдѣчнѡго из жоною несешъ? (I пол. XVII ст. *Рез.* 175).

5. Пахучий, духмяний: его стѣю мл(с)ѣть Потикали и(з) вда(ч)ными квѣто(ч)ками (XVI ст. *УС* № 29519, 36 зв.); Солодка, правдиве, память и

вдячная вѡнность зо всѣхъ сторонѣ! (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 1135); Вдѣчныхъ запаховѣ вѡнѣ оупросѣте: Тѣмъ принесѣте (Львів, 1642 *Бут.* 7); Четвѣртое ѡкнѡ нѡздрѣ, през тѡе по(з)наваѣшѣ, заѡпахи вдѣчнїи и смрады брыдкїи (Чернігів, 1646 *Перло* 3); одни [овочи] квітнѣтъ, дрѣгїи зрѣють, дрѣгїи зрѣлыи на зѣмлю падають, а згнївши не смердѣтъ ѡле и пѡрохѣ згнїѣѡ овѡчю ѡногѡ велми в' сѡбѣ вдѣчнѡю вѡнность маеѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 5 зв.).

6. Корисний: тепер выдаємо книжкѡ полскѣю... котѡраѡ праца моѡ если людеѣмъ ба(ч)ны(м) и ро-зоумнымъ вдачна боудетъ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 48); а если в пожитка(х) и мыслївѣства(х) кохѣючи(м)сѡ, вдѣчна бывае(т) таковѡѡ прѣца, а щѡжъ на(д)то ты(м) котѡрыѣ церкѡвный вірѣ лѡва(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 117).

7. Повчальний, вартый уваги: Мей же то за вдячный упоминокъ, чытелнику милый (Вїльна, 1597 *РИБ* XIX, 186).

Пор. ВДАЧНѢЙШИЙ.

ВДЯЧНѢ *див.* ВДЯЧНЕ.

ВДЯЧНЕ *див.* ВДЯЧНЕ.

ВДЯЧНО *див.* ВДЯЧНО.

ВДЯЧНОПАМАТНЫЙ *прикм.* Який пам'ятае про вдячність, якому притаманне почуття вдячності: А то и слѣшна, Понѣважъ вшелѣкое добродѣ(и)ство ср(д)цѣ вдачнопѡмѣтнѡмѡ ѡказѣное, за(в)ше повїн'но вдѣчностюсѡ нагорожѣти (Київ, 1631 *Тр. П.* 5. нenum.).

ВДЯЧНОСТЬ *див.* ВДЯЧНОСТЬ.

ВДЯЧНЫЙ *див.* ВДЯЧНЫЙ.

ВДЯЧНѢЙ *присл. в. ст.* З бїльшою вдячністю: Рѣчѣ принаѣти вдачнѣй и мїлѣй наѣдѣ Крѣзѡсовы богѣтства (Київ, 1623 *МІКСВ* 77); на(д) всѣ алѣѡвѣмъ ѡфѣры, любѡвѣ вдачнѣй Бгѣ прїймѣетъ (Київ, 1648 *МІКСВ* 349).

Пор. ВДЯЧНЕ, ВДЯЧНО.

ВДЯЧНѢЙШИЙ, ВДАЧНѢЙШІЙ, ВДЯЧНЕЙШИЙ *прикм. в. ст.* 1. Милїший, прїемнїший: А подобно его десятокъ словѣ были бы мѡдрейшіе и у мене вдячнейшіе, а нїжѣ тѡѡ твѡѡ Бѣблїѡ (Володимир, 1598-1599 *Вїдп. ПО* 1045); ѡ слова сла(д)-кїѣ наѣдѣ солодко(ст) мѣдѡ вдачнѣйшіѣ! (поч. XVII ст. *Проп. р.* 184);

у знач ім. с. р. **вдачнѣйшее** — краще, -ого: **вдачнѣйшее есть, сынъ мѣлый, явно всімъ даётся** (Київ, 1628 *Лим.* 6 нenum.); на(д) єдност^ь и згѣдѣ нѣчѣго нѣ маш^ь пожитечнѣйшого и **вдачнѣйшого** (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 215).

2. Розважливіший, розсудливіший: **Блѣгаразоумнѣйшій: Ростропнѣ(й)шій, вдачнѣйшій** (1627 *ЛБ* 9).

ВДАЧОНЪ див. **ВДЯЧНЫЙ**.

ВДАЧѢНЕ див. **ВДЯЧНЕ**.

ВЕ прийм. (стп. we) I. (із знах.) 1. (виражає часові відношення, вказує на відрізок часу, у якому відбувалася дія) у: **ве (в)торо(к) пре(д) святы(м) Аньдрее(м)** (Одрехова, 1608 *ЦДІАЛ* 37, 2, 11 зв.).

2. (виражає відношення мети) у: **Даємъ то ему ве владзу и моцъ, кгдажъ онъ тымъ всемъ монастыремъ фундаторомъ и строителемъ есть** (Вишнівещь, 1619 *АЮЗР* II, 72).

II. (із місц.) 1. (виражає просторові відношення) (вказує на місце, де відбувається дія) у: **тот рок, который был ве Лво́ве положен, ино тот рок стал са ни с чого иншого, ѡдно з позвов кня́за Коширского, а не кня́за Ковелского** (Краків, 1538 *AS* IV, 149); **штука полотна голе(н)да(р)ского за се(м) золотыхъ ве кгда(н)ску купленаа** (Луцьк, 1577 *ЛНБ* 5, II 4044, 5); **што нового слыхати ве Франціи** (к. XVI ст. *Розм.* 43 зв.); **Пи(с) ве Льво́вѣ при цркви Столѣчной** (Львів, 1609 *ЛСБ* 422); **та(м)же в коморове положи́ле(м) ве (д)воре є(г) м(л) ппа́ Але(к)са(н)дра кропи(в)ни(ц)кого по(з)вов два** (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63); **ничого згола не заста(л) ве (д)воре** (Житомир, 1650 *ДМВН* 197).

2. (виражає об'єктні відношення) у: **ива(н)... // записує(т)са гроше(м) свои(м) борони(ти) то(г) то ѡле(х)на... ве вше́лакы(х) клопото(х)** (Одрехова, 1572 *ЦДІАЛ* 37, 1, 1 зв.); **ве ви́и(т)кы(м) боуду(т) пови(н)ни пото(м)кове ми́ха(и)лови борони(ти) то-тоу вдову** (Одрехова, 1582 *ЦДІАЛ* 37, 1, 19); **Єдинъ ꙗ́ ве ви́и(ст)кымъ справцею** (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 88); **Коха́йсѧ в пожитѣчны(х) тобѣ това́рышохъ лѣпше, а́нѣжли ве крѣви родза́ю тобѣ повинны(х) крѣвныхъ** (Острог, 1614 *Тест.* 141-142); **ѡ чи(м) тые вси по(з)вы вы́шѣменованье ко(ж)ды(и) ве праве свою(м) шире(и) и меновите самую ре́(ч)и рокъ ста-ня в собѣ ѡписую(т)** (Вінниця, 1622 *ЛНБ* 5, III 4057, 63).

3. (виражає модальні відношення) у: **Зычѣ вм(л) о(т) ппа́ бога доброго здоро́вья ве вы́шеляки(х) потехахъ долѣго фо(р)тѣнне зажива(т)** (Володимир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); **а понева́жъ малжонкомъ са́мымъ тѣхъ словъ мо́вити, не есть ве звыча́ю, тогды тѣе сло́ва спосо́бомъ пы́ганья ма́етъ пре(д) вѣнча́ннемъ мовити** Іере(и) (Львів, 1645 *О тайн.* 157).

4. (виражає кількісні відношення) у: **ле(ш)ко пре(з)виско(м) маку(х)... застави(л) ве двуде(с)ту злюты(х), своєю частю та(м)же на ро(в)ни ѡ(д) ко(н)ца до ко(н)ца** (Одрехова, 1596 *ЦДІАЛ* 37, 6, 3 зв.).

Див. ще **ВЪ, У**.

ВЕВНУТРЬ¹ присл. Всередині (усередині), діал. внутрі: **гды ѡба́два Нѣль пере́ходити мѣли,.. до вели́кого поро́мѣ... два ротмистри зъ збы́тъ вели́кимъ ко́штомъ и по́мпою вошли, ма́ючи вевнѣтръ карѣ́тъ всю мѣ́данью, а ко́ни зъ зло́цѣстыми оузда́ми** (Вільна, 1627 *Дух.* б. 3 зв.);

(у змісті документа) всередині: **па(н)Сте́фа(н) Высо(ц)ки(и)... пода(л)... привиле(и)... на (с)та-ро(с)тво Жы́томе(р)ское... ѡ чы(м) шире(и) ве-вну́тръ то(т) привиле(и) ре́(ч)и в себе мае́(т)** (Житомир, 1649 *ДМВН* 182); **глибо́ко, грунто́вно: до-бры(и) а побо(ж)ныи члѣ́къ, sprawy свои пе́(р)вѣ(и) вевнѣтръ роспра́ває** (Київ, 1623 *Мог.Кн.* 13).

ВЕВНУТРЬ² прийм. (з род.) (виражає об'єктні відношення) всередині (усередині): **Лечъ Ап(с)лъ Петро́ жале́мъ ср(д)це́ сѣ́крѣши́вши, Вевнѣтръ лю́тои жа́лости се́рдѣ́чне набы́вши: За тяжкѣй свой вы́ступо(к) лзы го́ркѣи то́чи(т)** (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.).

ВЕ҃ГАРЪ, ВЕКГАРЪ ч. (стп. wegar) рама вікон або дверей: **на ѡ(к)на ве(к)га́ры штѣ(к)и** (Львів, 1599 *ЛСБ* 1042, 4); **10 вега́ровъ пола(н)ски(х) фр.** 5 и 22 (Львів, 1634 *ЛСБ* 1054, 11).

ВЕ҃ГЕРА, ВЕКГЕРА, ВЕКГИРА ч. Діал. вєгеря "вид танцю". Вл. н.: **Степанъ вєгєра** (1649 *РЗВ* 182 зв.); **Сте(ц)ко вєкєгєра** (Там же, 403).

ВЕДАНЄ див. **ВЪДАНЄ**.

ВЕДАНИЕ див. **ВЪДАНИЕ**.

ВЕДАТИ див. **ВЪДАТИ**.

ВЕДАТЬ див. **ВЪДАТИ**.

ВЕДАТЬ див. **ВЪДАТИ**.

ВЕДВОЄ присл. (у два рази) вдвое (удвое): **Звѣз-доче(т)ци повѣдають же м(с)ць есть такъ я(к)**

оуве(с)съ свѣтъ сей, ѡ(т) мора до мора, а сл(н)це ве (д)вое бо(л)ше (серед. XVII ст. Луц. 540);

(у два шари) вдвое: кобе(р)цы оучинѣнии оу фландріи добры соу(т) ижебы ри(х)ло ѡ(т) гво(з)- да не проривалиса ве двое полотно(м) грѣбы(м) ѡб- кладають (поч. XVII ст. Проп. р. 215 зв.).

Див ще ВДВОЄ.

ВЕДЕНЄ с. Ведення: а иж зараз, веденемъ прош- лого сейму, на самой праве той охоте и верности вашей вся оборона зостава(!) (Краків, 1605 ЧИОНЛ XV-3, 130); су(д)... тую апеляцію,... скасова(в)ши възглядомъ утяже(н)я за допущє(н)я апеляции ѡ(д) уфунѣдова(н)я юри(з)ди(к)ции и и(н)шихъ причинъ, яко и ѡ(т),... веде(н)я // тоє sprawy, в те(р)ми(н) далъши(и),... вины кгравамини(с) сто гриве(н) по(л)- ски(х)... присудилъ (Шумськ, 1639 ККПС 220-221).

Пор. ВЕСТИ.

ВЕДЕНЬЄ див. ВЪДЕНЄ.

ВЕДЕРЦЕ див. ВЪДЕРЦЕ.

ВЕДЕТИ див. ВИДѢТИ.

ВЕДЖЕ¹, ВЕДЖО, ВЕДЪЖЕ, ВЕДЬЖЕ, ВЕТЬЖЕ, ВИДЖЕ, ВЪДЖЕ спол. (зв'язує одио- рідні члени речення або сурядні речення) (проти- ставний, часто у сполуч. з а) а, але, однак, проте: што бѣдет владник мой того збожа на мене жал, а ведже што бѣдет вжал, ѡн то жал в сѣлех моих, а тоє збоже людиж мои пахали, а то прийдѣт на ме- нѣ (Берестя, 1512 AS III, 98); Кназ староста Воло- димирский к томѣ мовилъ, ижѣ ѡ то ѡтѣ княза Ви- шневского не єсть позванъ, а веджо на то тымъ ѡбычаємъ поведилъ (Краків, 1538 AS. IV, 153); ста- тут учить, ижѣ войт маєт судити на мѣстцу звык- ломъ, вѣдже не самъ, але с трема особами з рады мѣстское (Луцьк, 1566 СИМКЦА 59); А ве(д)жо ѡна по животє свое(м) тоє сумы тро(х)со(т) ко(п) гріше(и) лито(в)ское ли(ч)бы не має(т) и ни може(т) нікому записа(ти) ани дарова(ти), то(л)ко дете(м) мои(м) (Володимир, 1569 ВГ 83); Бо хотяжѣ кожѣ- дый патриарѣха своею епархией радилъ и спра- вовалъ, ведже вси единого папежа Рымѣского за старшого своего быти признавали (Вільна, 1599 Лит. 691); А вѣдже чого хто не дочитається въ Рус- комъ, того довѣдается в полскомъ писанію (1608 Гарм. 172).

ВЕДЖЕ², ВЕДЪЖЕ, ВЕДЬЖЕ, ВЕТЬЖЕ, ВИДЖЕ част. (оживається переважно на початку речення, часто у сполученні з а, для підсилення ви- словленої думки) адже, тож: стый иванъ реклѣ ведѣ- же та єсми поставилъ пастоуха овца(м) добро(г) х(с)вою ста(д)у (1489 Чет. 44 зв.); ведже то на ѡбѣд- ве стороне ѡбъваровываемъ, єсть ли бы под ѡнымъ роком Громницѣ служѣба господарськаа, земськаа зашла,... тогды кождый з нас... маємъ ѡ томъ... пана воеводѣ Виленского ведомымъ вчинити (Бе- рестя, 1558 AS VII, 35); ѡста(в)уємъ те(ж) и(ж) ѡ име(н)я и (в)сакіє иные речи лежачіє и рухомые не маєт быти прокуратором жаде(н) чужозе- мець... А ве(д)же кому идеть ѡ го(р)ло або ѡ че(ст) в таково(и) речи ко(ж)ды(и) может себе прокѣ- ратора... и не ѡсєлого мети (1566 ВЛС 35 зв.); Ве- (д)же хотя ся тоє право в мене зостало, тогды єго себе и домови свое(му) на тоє име(н)є... ѡживляти и привлаца(ти) не маю и не буду мочи (Житомир, 1584 АЖМУ 139); Бы хто ѡчѣны(и) рострѣпне тые слова... ростраснѣти хотѣлѣ, мѣло бы о то(и) змы(ш)ленной всего свѣта головѣ доводѣ инѣ- шы(х) потреба. а ве(д)же и та(к) вѣрномѣ, а хотѣ- чомѣ пра(в)дѣ оузнѣти не єсть трѣ(д)но зрозѣмѣти (Острог, 1587 См. Кл. 10 зв.); вы єсте взяли невин- ную кро(в) на себе єго, и оузрите, што ва(м) за то боуде(т). А ви(д)же, коли бы(л) лєсте(ц), чомоу(ж) паматаєте слова єго (XVI Трос. 82); а ведѣже и съ того третєго листу показуєтѣся то, ижѣ владыка Володымерѣский то, што былѣ обєцалѣ, зыстилѣ (Вільна, 1599 Лит. 637); А ветѣ же и нынѣ не за щасливого ся почитаю, гды ми ласка Прєсвятого Духа даровала перомъ такую народу Роскому опи- совати славу? (Київ, 1621 Коп. Пал. 1139).

ВЕДИТИ див. ВЪДИТИ.

ВЕДЛЕ, ВЕДЛѢ, ВЕДЛЯ, ВЕДЛЯ прийм. (стп. wedle, стп. vedle) (з род.) 1. (виражає просторові відношення, вказує на об'єкт або місце, де знахо- диться чи здійснюється щось) біля, близько: На(д) бронею светлочѣка малаа... дєвери в не(и) на заве- сохъ з нѣтренымъ замѣкомъ а ве(д)лє нєє выхѣдѣ (1552 ОКр.З. 149); ведля того дому подклѣты два на верху (Луцьк, 1573 АрхЮЗР 7/1, 23а); є(ст) єдинѣ богатый кѣпецъ ведлє того дєрева што тежѣ

мнѣ страхъ приноси(т) ѡ(т) розбою (к. XVI ст. *Розм.* 37 зв.); вѣждъ бовѣ(м) в нѣмъ женоу самаританку котѡраа вѡдѣ чрѣпаючи ведле стоудни правдивого іакова іс х(с)та знашла (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); къ тому брегы и яркы ведле циркусу а знаковъ меджы (Фольварк, 1606 *НЗУжз.* XIV, 225); раховали(с)мы на де(н) выходи(т) сали(т)ры по ка(м) 24 то чини(т) на ты(ж)де(н) ка(м) 144 бо то рахова(л) же еди(н) де(н) сила выходи(т) А други(и) мало ве(д)ле зе(м)лѣ (Ясси, 1627 *ЛСБ* 499, 1 зв.).

2. (виражає модальні відношення) відповідно (до чого), згідно (з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): И просиль насъ, абыхмо ведле стародавнього обычаа в томъ его заховали (Краків, 1538 *AS IV*, 169); С помощію бжїю и прч(с)тыа его бгом̄тре дописана естъ пръшаа часть наоуки книги єв(г)леи стѡи з дх̄а стѡго выложенои бгом̄гласнымъ ма(т)ѡе-ѡ(м) которого ве(д)ле писана его называемо стымъ єв(г)листомъ (1556-1561 *ПЄ* 123 зв.); волно будет таковому суду сказане всякое и оправу ведля сего обовязку моего на мнѣ и на сыне моем Яхиме учинити (Луцьк, 1576 *Арх/ОЗР* 8/III, 293); вчитиса маю(т)... инымъ многы(м) потребны(м) надкамъ, ако обачити на то(т) ча(с) ведле потребы (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 4 зв.); ѡ што и(х) м(л) заховдучися в томъ ве(д)ле декрету трибуна(л)ского позываю(т) в̄м симъ моимъ по(з)вомъ (Вінниця, 1599 *ЛНБ* 5, II 4049, 132); писмо светое на то насъ навчаєть, и ведле бегу небесного и земного, которое то Панъ Богъ // яснє оказуєть (Вільна, 1599 *Ант.* 649-651); Поправлѣти роскѣзано тобѣ естъ товѣришовъ твои(х) лю(д)ское збавєніє, не якъса тобѣ подобѣєть, але вѣдлѣгъ збавєнного голоса о(с)вѣчѡныхъ Єв(г)лїй, и вѣдле Ап(с)льского и Ѡцѡвского подана (Київ, 1619 *Гр. Єл.* 209); ѡ(т)кладѣм̄ покѣанїє до в̄тра, и до старѡсти и на лѡже смѣртное, ведле радї бѣсѡвскѡи (Чернігів, 1646 *Перло* 126 зв.).

Див. ще ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.

ВЕДЛУГЪ, ВЕДЛУГЪ, ВЕДЪЛУГЪ *прийм.* (стп. *wedlug*) (з *род.*) 1. (виражає модальні відношення, вказує на узгодженість між чимось, відповідність до чого-небудь) відповідно (до чого), згідно

(з чим), на підставі (чого), стосовно (чого): тыбы ѡ том ведал и ведлугъ того листѣ княза бискѣпова в той рєчи са заховал (Вільна, 1540 *AS IV*, 262); Я Настаса Гѣрковьна Жѣковецкаа поспол из мѡжем моим, Иваном продали имене наше Жѣковец вѣдлѣгъ обычаю права... князю Дмитрею Федоровичѣ Санкѣшкевича (Турійськ, 1551 *AS VI*, 115); вѣзмѣте его и вѣдлугъ за́коноу вѣшомуу соудѣте є(г)о (1556-1561 *ПЄ* 427 зв.); То па(к) я... ве(д)лу(г) уфалы со(и)му ва(л)ного Бересте(и)ско(г)о[о] в року ше(ст)деса(т) шостомъ с поправки ста(т)уту, в ро(з)дѣле семо(м)... //...вѣми моими рухомыми рє(ч)ми ѡ(т) мала до велика,... княз Миколаа Ярославовича, ма(л)жо(н)ка моего..., дарую (Єзна, 1571 *ВГ* 88); гри(ц) снѣ я(ц)ка копи(н)кова... зєзна(л) и(ж) ему ива(н)ко бє(н)ча заплати(л) є(г) ѡчизну ве(д)лу(г) запису (Одrehова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 5); гєдєѡ(н) болоба(н)... // ... бы(л) сѣжо(н) и и(з)верженію конє(ч)ному ведлу(г) декретѣ... и кля(т)вє по(д)пада(л) (Берестя, 1594 *ЛСБ* 260, 1-1 зв.); того в̄чинити не могѣ ѡвожъ тобѣ мѣшокъ мо(и) досы(т) са(м) собѣ в̄чини вѣдлѣгъ в̄подобѣна (к. XVI ст. *Розм.* 58); в̄рє(д)ни(к) на(ш) в̄(с)тє(ц)ски(и) ве(д)лѣ(г) ро(с)казаня нашего не ѡ(д)да(л) ти(х) четирє(х)-со(т) золоти(х) на роботу до цр̄квє свето(и) (Ясси, 1601 *ЛСБ* 362, 1); не зѣвше вѣдлѣгъ звѣчаю дѡкто(р)ского ѡных лѣчатъ, але чѣсомъ и дѣромъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 28); Двѣ Сл̄нци в̄чнкѡвє єгѡ вѣдѣли, єдно на Нбѣ вѣдлѣ(г) звѣчаю, и єдно на(д) звѣчай (Київ, 1625 *Сур. Сл.* 124); ѡбѣды ве(д)лугъ пора(д)-ковъ свои(х) давны(х) ѡ(д) каждого хлопца на де(н) назначєны(и) дида(с)кало(ви) маю(т) доходити (Львів, 1637 *ЛСБ* 104, 50); гды бы са и(м) ве(д)лугъ замыслѡ(в) и(х) повєло вши(ст)ко(и) быся рѣси было достало (серед. XVII ст. *ЛЛ* 170); Богданъ Хмє(л)-ни(ц)кий Гє(т)манъ з Войском Запорозькимъ ѡз-наймуємо..., Иж вєдлу(г) стародавны(х) ужива(н)я Пра(в) и привилєє(в), ѡ(т) Королей... наданы(х) по-зволїлисмо такъ в лукахъ, яко и в става(х)... рыбы лови(т) (Мошпи, 1649 *ЦПБ ДА/13*, 103);

(зі словами можливість, сила) в міру (чого), відповідно (до чого): в̄ша мл(с)тѣ ра(ч)тє имѣ веровати и спомогати вє(д)лугъ мо(ж)ностє(и) в̄ше(и) мл(с)-ти (Львів, 1547 *ЛСБ* 12); в̄сѣ нерѡвно покѣрмѣ, але

ведлугъ можности и хѣти беру(т) (поч. XVII ст. *Проп. р.* 238); ведлу(г) мо(ж)но(с)ти моиє яко(м) могль слѣджиле(м) в тои справи (Устя, 1605 *ЛСБ* 399); ведлѣ(г) сѣлы бномѣ помагати не слезами, але млтвами, и Прозбами (Київ, 1625 *Коп. Ом.* 151); Єднакѣ ве(д)лѣгъ сѣль мои(х)... в томѣ діалектѣ рѣскомѣ, свѣтѣ обѣснѣю (Львів, 1642 *Бут.* 3).

2. (виражає об'єктні відношення) а) (вказує на особу або твір і т. ін., згідно з положеннями яких що-небудь твердиться) за: ведлугъ повѣсти стары(х) люди(и), нѣкоторые влохи опѣ(с)ти(в)ши зе(м)лю вло(с)кѣю до зе(м)ле(и) лито(в)ски(х) вошли (1582 *Кр. Стр.* 58 зв.); И если не потреббуютъ здоровые лѣкара але хѣрые, а мысмо всѣ ведлоугъ прорѣковъ хѣрыми (Острог, 1607 *Лѣк.* 4); И вѣрте ижъ оустѣли, ведлѣгъ Пр(о)рка, нѣпрѣателскѣи орѣжѣа: бѣ мощно Адамѣнтовыми пригвѣждепъ естъ врагъ правды доводѣми (Київ, 1620-1621 *МКСВ* 32); ведлѣгъ посполѣтогѣ прислѣва, кѣждый своѣю нехѣйса мѣритъ пѣдѣю (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 2 зв.);

б) (вказує на об'єкт спільної дії) поруч, поряд, разом: Тѣлько тоу на томѣ мѣстѣ, тѣе оуважѣю: Абѣса ведлѣ(г) нихъ найти, в томѣ побужѣю (Львів, 1616 *Бер. В.* 78); В бѣгѣ дорѣчномѣ бы са тѣшилъ зъ знѣкѣ, Бы ведлѣгъ его ходѣла аспѣкта: Кѣжда Планѣта (Львів, 1642 *Бут.* 8).

3. (виражає причинові відношення) через (що): Всѣмъ вѣбѣцъ, и кождому зосѣбѣ, кому о томѣ // будетъ вѣдати потреба, ижъ ведлугъ упадку мещѣнъ Черниговскихъ, даю на поратунокъ усему мѣсту, млиновъ пять (Чернігів, 1650 *АИЗМ* 13-14).

Див. ще ВЕДЛЕ, ВОДЛЕ, ВОДЛУГЪ, ПОДЛЕ, ПОДЛУГЪ.

ВЕДНЕ *присл.* (стп. *wednie*) те саме, що ведни: Тыле всѣ свѣта, собою превышаючи: Иле собою, ведне ихъ закрываючи (Львів, 1630 *Траг. п.* 174).

Див. ще ВДЕНЬ.

ВЕДНИ *присл.* Вдень (удень): проишъ тебе бысь ми прислалъ два(д)ца(т) червоны(х)... которыхъ потреббѣю абымѣ єдномѣ заплати(л) котѣромѣ виненъ естемъ котѣры(и) ми барзо прикрѣ(и) естъ ве дни и в ночи (к. XVI ст. *Розм.* 65).

Див. ще ВДЕНЬ, ВЕДНЕ.

ВЕДНО *присл.* Разом, спѣльно: Вѣмъ дѣбѣре, же

обѣе покѣй практикѣють, Сѣщѣнскимѣ гды вѣдно рѣчъ рѣзнѣю шикѣють (Київ, 1637 *МКСВ* 334).

ВЕДОМЕ *див.* ВѢДОМЕ.

ВЕДОМО *див.* ВѢДОМО.

ВЕДОМОСТЬ *див.* ВѢДОМОСТЬ.

ВЕДОМЪ *див.* ВѢДОМЪ.

ВЕДОМЫЙ *див.* ВѢДОМЫЙ.

ВЕДРЕНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДРО¹ *див.* ВѢДРО.

ВЕДРО² с. Погода, *діал.* ведрѣ: ведрѣ, погѣда (1596 *ЛЗ* 36); Wedro: pogoda (Жовква, 1641 *Dikt.* 95); vernans са(е)lum, ведро (1642 *ЛС* 410).

ВЕДРѢНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДРАНЕЦЪ *див.* БѢДРИНЕЦЪ.

ВЕДЬ *див.* ВИДЬ.

ВЕЄЛЗЕБУЛЬ *див.* ВЕЛЗЕВУЛЬ.

ВЕЖА¹ ж. 1. (висока вузька споруда, збудована окремо або як складова частина фортеці, палацу і т. ін.) вежа: казали єсмо ємѣ в тѣх замкох наших ѣсмотрѣти, яко: веж, городен старых и новых и всѣакого бѣдована замкового (Краків, 1540 *AS IV*, 232); побѣчѣное стрѣльбы з вежъ тѣхъ нѣтъ жа(д)ное (1552 *ОВін.З.* 130); Таа вежа владычѣнаа дѣбре тежъ ѣправлена и накрыта (1552 *ОЛЗ* 157 зв.); Сторѣжи в замкѣ бывають два а стерегѣтъ и кличѣтъ дѣночи на вежахъ (1552 *ОЧерк.З.* 7 зв.); а кто бы зъ ва(с) хѣтѣлъ стѣлѣпъ боу(до)вати або вежоу то впере(д) сѣдыши розличи(т) маєтѣности свои (1556-1561 *ПЄ* 266 зв.); што(ж) боуде(ш) чини(л) шафѣрю. лѣдоу бѣжѣа. котрый є(ст) поставле(н) яко стра(ж) на вежи. на(д) ѣ(в)чѣрынею его (XVI ст. *УЄ* № 29519, 30 зв.); Піргъ: Вежѣ (1627 *ЛБ* 81); Бѣль єди(н) чѣлкъ господѣрѣ кѣтѣрѣи насади(л) ви(н)ницѣ, и опаркѣни(в) єи оукопѣлъ ты(ж) в не(и) прѣсы и избоудова(л) вѣжд (1645 *УЄ* № 32, 122); а оучинѣмо слѣвно ѣма нѣшѣе пѣрвѣй нѣжли са распорѣшѣмо по всѣхъ землахъ и бѣдовѣли вѣжд а около вѣжи мѣсто велми велѣкое (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.); *Образно:* Ѡ зайсте тѣсѣча, тарчѣй и вшелѣкаа армѣтѣра албо збрѣа на то(и) вынѣслѣй Бѣгѣдно-вѣнное молѣтвы вѣжѣи вѣси(т)! (Київ, 1634 *МКСВ* 313);

перен. бастѣон, твердиня: Але чѣсь южъ рѣшитѣса до штѣрмѣ на збитѣе вѣжъ вѣнеслѣхъ вывы-

шаючи(х)са, яко с(т) Ап(с)ль мѡви(т), на(д) вѣдо-
мость Збавителя Х҃а (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 189);

перен. (надійний захист для кого-небудь) не-
приступна твердиня: Виноградари были и хѡт' не
є(ст) їхъ в' тѣлѣ: Виноградъ квітне(т), и Грѡна
принѡсит'. Абѡвѣмъ виноградари были и Рыбѣтви-
ми, и Вежами, и Филѣрми, и Лѣкарѣми, и Вежѣми
(Київ, 1625 *Злат.Н.* 127 зв.); у *порівн.*: яко вежа
Давидова шіа твоя (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); шіа
твоя яко вежа слонова (Там же, 55); вежа
Бабелон҃ская (Бабель, вавель) — Вавилонська
вежа: *Образно*: Подобно (жесь) зъ якого // казанья
недоученого, (альбо) чужимъ розумомъ справую
чися и позычаючи у людей, чого во лбе не достава-
ло, такъ великую обору збудоваль еси, ижъ
заледве доконѣчилъ еси, тое вежи Бабелон҃ское и
то ледаяко! (Володимир, 1598 *Відп.ПО* 1051-1053);
Ѡ... розделеню языковъ... и прыбѡдованью вежи
Бабель, и... рѡ(з)множе(н)ю рѡ(з)маиты(х) и роз-
ны(х) народовъ ѡ(т) тро(х) сыновъ поевы(х) (1582
Кр. Стр. 23); причинѣ была збѣженіѣ его и(з) землѣ
сеннѣрѣ. и(ж) не хѡтѣ(л) и(з) немрото(м) вежоу
вавель бѡдовати (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 9);

зображення вежі (на гербі, предметах церковно-
го вжитку): Якъ Лѣвъ Срѡкгій надѣ всѣми звѣрати
паноуѣтъ: Такъ Лѡвѡвъ, надѣ всѣ мѣста в' кнѣзтвѣ
Роуско(м) продкоуѣ(т) в котрѡмъ то са Брѣ(т)ство
мѣлости закрѣслѣноуло: И на Гѣрбѣ Свой, вѣжоу
тоую такъ выстрѣхноуло (Львів, 1609 *На г. Льв.*
тит. зв.); Киѡтъ на(и)бо(л)шы(и) ѡ пя(т)и вежа(х)
на ве(р)хѣ и з' боку двѣма на каждо(и) кре(ст)
(Львів, 1637 *Іна.Усп.* 14); Роксолѣномъ Зѣсь Вѣждѣ
тамже за Гѣрбѣ дано: Чѣлыми в' хвалѣ Бжѡй быти
приказѣно (Львів, 1642 *Час. На г. Льв.* тит. зв.).

2. (місце у вежах, використання для ув'язнен-
ня) в'язниця: А kniazey u rapow... w kazań u w weżu
ich pesażati (Вільна, 1547 *2D VI*, 146); Костюка...
безвинне тыжден у вежи держали (1561 *АрхЮЗР*
8/VI, 101); насъ панѣ Василей Гѣлевичѣ, поневоле-
не до вежи сажаючи... до моцы и послѣдшенства
своего кгвалтомъ привернѣлъ (Луцьк, 1565 *AS VI*,
67); пѡльны вѣждѣ и темніцѣ мѣчениковѣ хвѣхъ
(Почаїв, 1618 *Зерц.* 57); Полно нашихъ Россѡвъ и
теперь за вѣру свою православную... въ темницахъ,

въ вежахъ, въ вязеньяхъ и на выгнаню! (Київ, 1621
Кон. Пал. 931); Тврѣжа, твердына: Тѣрма, Вежа
(1627 *ЛБ* 132);

ув'язнення у вежі як вид покарання: Якож за
тою прыпарѣкою з розсѣдѣкѣ и за выроки нашими,
яко з вежи, альбо з натѣжшого везеньѣ есть кѣ
правѣ постановлен, бо теж прыпарѣка есть певное,
а неѡмыльное везене каждого человека такъ, яко
напѣвнейшаѣ вежа, альбо и лепей и для того теж
тѣтъ поставлен до тогож права, а не до иншого, бо
где хто згрѣшитъ, там и покѣтовати маѣтъ (Вільна,
1565 *AS VI*, 277); Ку тому же справа моя есть актъ
криминаль, то есть справа о учинку, за котрымъ
не маѣтъностью карають, але виною, которая ся на
особу самую стегаѣтъ, то есть вежою, яко за везене
шляхетское (Володимир, 1592 *АрхЮЗР* 1/1, 328).

3. (соляний стовп) соляний штѡк: Слатѣна: Ро-
сѣлъ, окнѡ где водѣ солонѣѣ, с' котрѡбѣса солѣ рѡ-
дитъ, бѣна, вежѣ (1627 *ЛБ* 116).

Див. ще ВЕЖДА.

ВЕЖА² ж. Туман, темрява, імла: Ѡфѣль: Вежа,
а(б) темно(ст) а(б) мгла (1627 *ЛБ* 242).

ВЕЖДА ж. (цсл. вѣжда) (надійний захист) ве-
жа: У *порівн.*: Я есми мурѣ, а перси мои яко вежда
(поч. XVI ст. *Песн. п.* 57).

Див. ще ВЕЖА¹.

ВЕЖДАТИ *див.* ВЪЕЖДЖАТИ.

ВЕЖИЦА ж. Маленька вежа: Городе(н) всихъ
иі вежицы две ѣ вышѣки ровѣны сѣ обла(н)ками
(1552 *ОЧорн.З.* 54); тые справцы... мають... мурѣ
опалые, склепы // и вежицы... оправить и побить
(Володимир, 1588 *АрхЮЗР* 1/1, 236-237).

ВЕЖЧАТИ *див.* ВЪЕЖЧАТИ.

ВЕЖЪДЖАНѢ с. (в'їзд з грабіжницькою ме-
тою) наїзд: также уставичне ден҃ными и ночными
часми вежджанемъ перед тым здавна в дубровѣ
и лѣсы Былицкіе неконѣтенѣтуючисе, подданные
грабовицкіе // ... подданныхъ былицкіихъ коза-
ковъ... незносе грабили (Володимир, 1650 *АрхЮЗР*
3/IV, 469-470).

Див. ще ВЪЕЗДѢ.

Пор. ВЪЕЖДЖАТИ.

ВЕЖЪДЖАТИ *див.* ВЪЕЖДЖАТИ.

ВЕЖЫЧКА ж. (декоративна деталь у ювелір-

них виробах) маленька вежа, вежечка: Крестъ... з вежы(ч)ками д̄ гранятими (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 4 зв.).

ВЕЖЫЧКОВАТЫЙ *прикм.* Вежоподібний: Лампа великая фи(р)циковано(и) роботы з̄ кра(н)-це(м) ве(р)хни(м) вежы(ч)коваты(м) (Львів, 1637 *Інв. Усп.* 10); на(д) тыми(ж) є(с)сами корѣна вежы(ч)коватая, з̄ трема ла(н)цѣхами (Там же).

ВЕЗАНЄ *див.* **ВЯЗАНЄ.**

ВЕЗАТИ *див.* **ВЯЗАТИ.**

ВЕЗВАНЄ, ВЕЗВАНЬЄ *с.* (*стп.* wezwanie)

1. Заклик, поклик: молимъса... о н̄шомъ пристра́стномъ доча́сномъ мешка́нью. О збавѣн̄и, абыхмо по р̄ххломъ везва́нью. Были годни мѣстечка, хотай под̄ стопо́у но́ги твоѣи (Вільна, 1620 *Лям. К.* 14); заклик повернутися назад: В̄ сей д̄нѣ блоуднаго сына везва́н̄е празди́емъ, котре́е Бж(с)твен'н̄ѣйшій и ѡ(т)цєвє на́ши вт́орое в̄ Трѣ́оди споради́ли, дла причѣны таковѣи (Київ, 1627 *Тр.* 28);

заклик, заохочення, настанова до виконання чого-небудь: Котóроу а оу́фно́стью оумо́цнѣный бѣдѣчи, и везва́ньємъ порѣшѣный, и небеспече(н)ствѣмъ оупомнѣный: ѡ(д)єханье тоє яко наспешнѣй пре(д) себе вза́лемъ (Єв'є а. Вільна, п. 1616 *Прич. отех.* 13 зв.).

2. (*становище, місце в ієрархії, статус*) призначення, покликання: а иные чиновє аг̄гльскіє со страхомъ и трепетомъ стали в̄ своємъ везваню, или чинѣ. крѣпко ѣ неѡ(т)стѣпно, и инѣ сѣтъ, и вѣчно бѣдѣтъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

Пор. **ВЕЗВАТИ.**

ВЕЗВАТИ *дієсл. док.* (*стп.* wezwać) 1. (кого) (*запросити, зазвати з певною метою*) покликати: везвала нас до себе кнагини... Илинаа Ѡстрозскаа... на т̄ю справѣ (Острог, 1546 *AS IV*, 501); п̄ни ма(т)феєвая... просила п̄на фєдора абы... погребѣ телу брата своего вчинилъ обычаємъ хре(ст)яньскимъ ве(з)ва(в)ши на то приятелє(и) свои(х) (Кременець, 1563 *ЛІІВ* 103, 26/Id, 1810, 8 зв.); упро-си(в)ши и везва(в)ши мене мою жону и брата моего в до(м) сво(и)... на у(ч)ту и кгда бы(л) вєч(р) па(н) ба(р)то(ш)... спосо́би(в)ши́са с̄ пано(м) яно(м)... мене само(г) и брата мое(г) моло(д)шо(г)... // по-збивали (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 74-76); в̄споко(и)са б̄га на помо(ч) везвавши (к. XVI ст.

Розм. 46); отець Иоанъ... при тойже протестации очевисто передо мною на в̄рядє ставил̄ возного ене-рала... Петра Котелницкого, в̄рядовне везванаго (Житомир, 1618 *Арх/ОЗР* 1/V1, 457); цесарь Ту-рецькій, о высокости науки его увѣдомленный, везва-ного до себе просиль, абы ему в̄ѣры христіанской символонъ выкладомъ объяснилъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 471); Шафаро(в) ѡбрали дво(х)... до ка(с)си це(р)ковной... с̄ прыдана(м) братіи моло(д)шы(х), которы(х) ко(л)векъ ве(з)вѣтъ собѣ та(к) до ѡ(д)-бираня и личиня су(м) це(р)ковны(х) маю(т) и(м) быти завше пово(л)ни и по(с)лѣдшии (Львів, 1644 *ЛСБ* 1043, 63).

2. (кого) (*виконувати військову повинність*) призвати: А некоторых до войска нашего везвати есмо велели (Вільна, 1557 *AS VI*, 22).

3. (кого) (*обрати для виконання певного духовного обов'язку*) назначити, закликати: Также, абы... вери своеє, до которое ихъ Богъ везвалъ,... николи не ѡпѣскали (1577 *AS VI*, 74); ты(м) зна́ко(м) показуєт̄са цр(с)каа за́цность, котóраа ты(м) ѡсѣ-бомъ ба(р)зо пристои(т), котóрые везва́ныє сѣтъ до-ча́сти г(с)дней (Львів, 1645 *О тайн.* 129);

заклікати: ѡсоблївє єдна́къ якѡ по оупадкѣ ч̄лка з̄ самѣи доброти своѣи на́продъ пре(з) Пр(о)р-ки и за́ко(н) пїсанный потѣмъ самъ пре(з) себе з̄сту-пи(в)ши на ни(з)костъ зѣм'н̄ю, народївшиса ч̄лкомъ правдївым, с̄ пребл̄гсловѣн'нои Б̄ци, Д̄вы Мр̄и, прѣповѣ(д)ю ѡного везва́ти, Крѣвію прѣсто́ю ѡд-кѣпити, и Вознесѣніємъ своїмъ, на н̄бса запровадити (Київ, 1631 *Тр. П.* 3 нєнум.).

ВЕЗГЛОВЬЄ *с.* (*стп.* wezglowie) узголів'я, по-душка: В̄згл̄авіє: В̄згл̄авница, везголівьє, албо по́дд̄шка (1627 *ЛБ* 19).

ВЕЗДЕ, ВЕЗДѢ, ВЕСДЕ, ВЕСЪДЕ, ВЪЗДѢ *присл.* Скрізь, всюди: вездѣ чюдєса чинилъ (1489 *Чет.* 106 зв.): Те(ж) мѣщано(м) бы Єго ле(в)ковъ-ски(м) во(л)но торгова(ти) в̄здѣ по великомъ к̄нзѣствѣ лито(в)скомъ со всакою кѣплею (Межи-річчя, 1503 *Арх. Р.* фотокоп. 50); везде по в̄сьєи нашої землі, що колико тот̄ сватый монастирь̄ имаєтъ... //... оуси да слѣхают̄ вышеречєного мо-насти́ра и з̄ данєю и с̄ь оусим̄ приходѣм (Сучава, 1503 *BD* 210); у великомъ князствє вездє мостов-

ничое на людехъ берутъ отъ секеры по грошу (Краків, 1524 *АЛРГ* 198); помосты не ве(з)де и то неровны: инде высоки и(н)де ни(з)ки (1552 *ОВин.З.* 129); Б҃гомолцомъ нѣшымъ свѣщенникомъ всѣхъ повѣтѣ лвовского, и везде въ всѣхъ повѣтѣхъ в епископии... лвовско(и) (Львів, 1587 *ЛСБ* 84); На которое постановеніе безстудне и безчестне блюзните на станъ патриарышески(и) весѣде и на все постановеніе его весѣде и на каждомъ мѣсци и на судѣхъ якъ са показало пред нами в нѣшнемъ соборѣ нашѣмъ бересте(и)скомъ презъ свѣдоцтво врядѣ вашего лвовского (Берестя, 1590 *ЛСБ* 142); и ап(с)тлѣ паве(л)... вѣдѣга(л) для сего, абы имя божіе ся ве(з)де славило (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217); надъ // котором то моремъ Х҃с̄ избавитель оуставичне стоить и ве(с)де видить тыи sprawy и омыльности свѣта того соуетнаго (XVI ст. *УЕ Триг.* 96-97); Тѣтъ здѣмѣйсѣ Парнассе з' Рѣдѣпомъ высѣкимъ: бо вѣзде полнѣ Пѣсній по(д) нѣомъ ширѣкимъ (Київ, 1632 *Еах.* 302); Сей Птоломей... //... казаль ихъ мордовать и забивать вездѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 471-471 зв.).

ВЕЗДЕСЫЙ *прикм.* Всюдисущий: Вездесый якѣ Б҃гъ нашъ (Чернігів, 1646 *Перло* 30 зв.); чѣдномѣ и страшномѣ Б҃гѣ свѣомѣ, и непостижимомѣ Величествѣ твѣомѣ. Ты вездесый Величествомъ Иисности свои, И неограниченнои державы твои (Там же, 68 зв.).

ВЕЗДРѢТИ *див.* **ВЕЗРѢТИ.**

ВЕЗДХНЕНЬЕ *с.* (*смн.* westchnienie) зѣтханія: Златѣстый... оучит'... кѣпѣючи ты(м) цр(с)тво Нб(с)ное: кѣторѣе зѣвжды и дѣсы(т) тѣне ест' продѣжны(м). Вдовѣ за ѡди(н) малый пѣна(з), се(л)чюковѣ за кѣбокъ вѣды, ве(з)дхпѣн'е збѣйци (Вильна, 1627 *Дух.* б. 7).

ВЕЗДѢ *див.* **ВЪЕЗДѢ.**

ВЕЗЕНЕ *див.* **ВЯЗЕНЕ.**

ВЕЗЕНЫЙ *див.* **ВЯЗАНЫЙ.**

ВЕЗЕНЬ *див.* **ВЯЗЕНЬ.**

ВЕЗЕНЬЕ *див.* **ВЯЗЕНЕ.**

ВЕЗОВИЦА *ж.* Мѣра мѣсткості(?): с тыхъ же селѣ дву(х)... //... дани медовои повинѣни даватъ в рокъ веде(р) медѣ сто... а въ пѣсте гинѣтъ дани медовои ве(д)ро и везовица медѣ а пови(н)но(ст) ро-

боты и(х) во(д)ле давного звычайу (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III-2, 20-21).

ВЕЗРЕНЕ, ВЕЗРЕНЬЕ, ВЕЗРЕНА, ВЕЙЗРЕНЕ *с.* (*смн.* wejrzzenie) 1. Погляд: Єдинѣ Б҃гъ предѣвѣчный, надѣ всѣми Цр(с)твоуѣчи: И єдинѣ Василій,... Б҃гомъ поволанный: Око великое, зѣбранѣа цѣркѣвного: Аггльское везрѣна, Оца любовного (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); И тѣй прѣз(д)никъ ѡбходѣ з' тридѣфомъ дхѣвнымъ Прѣймѣючи вейзре(н)емъ кѣж(д)ого любовнымъ (Київ, 1630 *Имнол.* 5).

2. Вигляд: Любаасъ ты намъ на везрѣнѣе, ѡ си-вѣзно, Пѣлнаа боуѣдучи вшелѣки(х) цнѣтъ стари(з)-но (Львів, 1616 *Бер. В.* 74); И бы(л) Іѡсифъ красного ѡблѣча, и вѣд(ч)ный на вейзрѣнѣю бѣрзо (Київ, бл. 1619 *О обр.* 173); имѣ бѣвѣмъ в тыхъ видимы(х) рѣчахъ бо(л)шаа на(д) вси люди конѣица бывае(т) тымъ зацнѣйшею и пожаданшею з самого вейзрена здае(т)ся быти (Вильна, 1627 *Дух.* б. 53).

ВЕЗРѢТИ, ВЕЗДРѢТИ *дієсл. док.* (*смн.* wejrzeć) (в що) поглянути, подивитися, заглянути (у що, на що): Прошуу тѣды та абысь в лѣст' ѡный твѣй... статѣчне вѣзрѣл' (Дермань, 1605 *Мел. Л.* 11); кды тѣжъ везры(м) в' инѣшнее єв(г)лѣе, зараз по-дѣбнѣю гисторію знайдѣю (поч. XVII ст. *Проп. р.* 179); абовѣ(м) якъ тѣе sprawy в кѣторыѣ ты са(м) пѣльне везриш' и оусмѣтришъ, великѣю прѣймоу-ю(т) поправѣ (Острог, 1614 *Тест.* 160); пише(м) до васъ яко до сыновѣ на(м) послѣдшы(х) и ревните-ле(и) стѣого православія абысте... в то ве(з)рѣли жебы до таковы(х) шкара(д) sprawy цѣ(р)ковные не приходили (Путятинці, 1634 *ЛСБ* 522, 1); до ти(х) тѣды реестровѣ... депутовали триє(х) братѣвъ, абы в оныѣ ве(з)дрѣли, зважыли и пораховали (Львів, 1634 *ЛСБ* 1043, 42 зв.).

ВЕЗТИ *дієсл. недок.* (кого, що) (*перемѣщати* *якимсь транспортним засобом по суші або по воді*) везти: Ян нехай их в бѣчки солит, бо маєт тѣю зѣринѣ зимою некоторым паном зѣдѣ везти (Вильна, 1543 *AS* IV, 372); Гости кѣторыѣ везѣтъ соль чѣре(з) володѣме(р) дають з воза старос(тѣ) ѡтѣ большое соли головаженѣ двестѣ (1552 *ОВол.З.* 199); Хто збожѣе якѣе жъ кольвѣкъ мимо везѣтъ ѡтѣ воза по в гроши (1552 *ОЖЗ* 121 зв.); Коли бы хто въ своє(и) пуци заста(л) чѣего члѣвѣка рубаю(чи) або везучи

дерево и пограбилъ, тогда то(т) грабежъ не по-
вине(н) навазывати ни(ж)ли має(т) того члѣва до
пна вести где пограби(л) (1566 ВЛС 87); сама не
ведала есми, где мя везти казал (Володимир, 1567
АрхЮЗР 8/III, 137); коли два тѣ(р)чинове перево(з)-
ницы на мори чо(р)номъ везли ми вночи..., по-
(р)вавши третее весло... припѣдило(м) и(х), же мене
к берегѣ... //... привезти мѣсели (1582 Кр. Стр. 6-
6 зв.); пытал е(м) его: "Чые ты сено везешъ, албо
хто тоби да(л)?" (Житомир, 1581 АЖМУ 47); vehia-
ге, возити, везти (1642 ЛС 408); Заразъ по то(и)
во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кѣй оу Рѣси..., аж ис Тѣ-
ро(к) ве(з)ли просо и пшеницѣ (Кумята, 1648 Пацьк.
I, 157).

Див. ще ВОЗИТИ.

ВЕЗТИСЯ, ВЮЗТИСА дієсл. недок. (*перемі-
щатися якимсь транспортом по суші або по воді*)
везтися: Такъ чинилъ Сесотрисъ Крѣль Єгипетскій,
кдѣ звытѣжилъ // чотырехъ крѣловъ запрягъ
ихъ до воза... и... вюзлъ са ними, яко кѣими (поч.
XVII ст. Пчела 51 зв.-52); paũigo, плаваю, везуся
(1642 ЛС 278).

ВЕЙ част. (*модально-спонукальна, уживається
з метою звернути чиюсь увагу на що-небудь*) гей: А
вей ве(и) запали ѡгонь ты насъ хочешъ такъ лени-
вы(х) люде(и) дчинити яко самъ естєсь высѣшъ ко-
шѣлю мою бымъ всталъ (к. XVI ст. Розм. 46 зв.);
Васнь: Храпѣ, мѣньє, Снатъ, бачъ, вей, немалѣ,
нѣгли, нѣчто (1627 ЛБ 13).

ВЕЙЗРЕНЄ див. ВЕЗРЕНЄ.

ВЕЙСТЄ с. (*стп. wejście*) Те саме, що вестіє у
I знач.: Если не роздавати маєтності свѣѣ, вели-
кою перешкѣдою Єсть до вейста въ цр(с)тво Бжее
(Київ, 1637 УЄ Кал. 481).

ВЕКЕРА ж. (*стп. wekiera*) (*різновид зброї — па-
лиця з кулястим потовщенням, у яке могли вби-
ватися і цвяхи*) булава: вы... Ивана бо(н)че(н)ка ...
пострелили... дрдго(г) ивана векерами збили (Він-
ниця, 1634 ЛПБ 5, II 4060, 72 зв.); вы... зобра(в)-
ши(с) кѣпою немалою... з оружье(м) во(и)не нале-
жачимъ з мушкетами рѣшницами лѣками векерами
шаблями... Поменены(х) Поводовъ... збили (Там
же).

ВЕКО див. ВѢКО.

ВЕКУИСТЕ див. ВѢКУИСТѢ.

ВЕКУИСТЫЙ див. ВѢКУИСТЫЙ.

ВЕКЪ див. ВѢКЪ.

ВЕЛБЕНЄ, ВЕЛБЕНЬЄ с. (*стп. wielbienie*)

Прославленнѣ, звеличуваннѣ: ѣного Ба не знаємъ,
анѣ хвалимо богѡвъ чѣжи(х), анѣ в' велбѣню
Стѣхъ... замѣренни граніци перескаждемо, але
мѣрд в' томъ захѡвѣмо (Київ, бл. 1619 О обр. 92-
93); Величаніє: Велбѣньє, хлѣба (1627 ЛБ 14).

Пор. ВЕЛБИТИ.

ВЕЛБИТИ дієсл. недок. (*стп. wielbić*) (кого, що)
славити, прославляти, величати, возвеличувати: Тамъ
же, при погребѣ тела... //... было фалено и велбе-
но имя Бога моего (Луцьк, 1570 АрхЮЗР 1/I, 22-
23); Бѣдѣмо та прѣ(д) всѣми велбити ѣстинный нашъ
пастѣрдъ (Львів, 1591 Просф. 67); Такъ же, ижъ
зарѡвно и спѡльнє з ѡ(т)цемъ и Снѡмъ покланѣти-
са ємѣ и чтѣти, и спѡльнє славити и велбити его
потреба (Київ, бл. 1619 Аз.В. 102); Величаю:
Ве(л)мѡжнє хвалю, велбю (1627 ЛБ 14); Я гѡденъ
бы пацѣки земла ѡтворѣла, Мене ѡбтажѣнного
грѣхѣми прикрѣла... Зѣщо та не престѣнѣ на вѣки
велбѣти, Тобѣ пристѡйндю чѣсть мѣле приносѣти
(Львів, 1631 Волк. 6); Бгѣ даетъ намъ добрыѣ да-
рдѣнки и вшелѣкими промыслными насъ ѡпатрѣтѣ,
абысѣмѡ... Има єгѡ... слѣвили и велбѣили (Київ,
1637 УЄ Кал. 114).

ВЕЛБЛЮДНИКЪ ч. Погонич верблюдов: sa-
melarius, ве(л)блюдни(к) (1642 ЛС 110); Велблѣод-
никъ. Camelarius (1650 ЛК 432).

ВЕЛБЛЮДОРОСЛЪ ч. Різновид рослини-ксе-
рофіта, якою здебільшого живляться верблюди:
nabis, ве(л)блюдоро(с)л(ъ) (1642 ЛС 277).

**ВЕЛБЛЮДОВЫЙ¹, ВЕЛБЛЮДОВЪ, ВЕЛ-
БУДОВЫЙ, ВЕЛБЛЮДОВЪ, ВЕЛБЛЮДО-
ВЫЙ** прикм. Верблюжий, верблюдячий: волосы на
голове ка(к) вельблюдовы(и) (1489 Чет. 104); са(м)
пакъ ѣванѣнь, имѣлъ одѣна свое ѡ(т) влосѡувъ вел-
блюдовы(х) (1556-1561 ПС 26); И былъ ѣванѣнь одѣ-
анъ вѣлѡсамѣ вѣлѣбѡудѡвымѣ (Там же, 129 зв.);
Іва(н)... ходи(л) вѣ одѣаню с шѣрсти ве(л)блѣодо-
вои (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33).

*Див. ще ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБУЖИЙ, ВРѢБ-
ЛЮДОВЫЙ.*

ВЕЛБЛЮДОВЫЙ² *прикм.* Який стосується товстого корабельного каната: якъ... игблѣное оушко не змѣщаетъ ве(л)блюда, для великоѣ своеѣ тѣсно-ты, и для грѣбоѣ великоѣсти велѣблюдовы: такъ и дорога ведѣчаа вѣ живѣтъ не змѣщаетъ богатоѣ для тѣсноты своеѣ, а для грѣбѣсти великоѣ богатоѣго (Київ, 1637 УЄ Кал. 480).

ВЕЛБЛЮДЬ¹, ВЕЛБУДЬ, ВЕЛБЛЮДЪ, ВЕЛБУДЪ ч. Верблюд, *діал.* велблюд: вельб-лю(д). исцеленный стѣмъ // козмою (1489 Чет. 68-68 зв.); вѣжеве слѣпни. комары процѣжаеѣ а велѣбоуда пожираеѣ (1556-1661 ПЄ 99); сами... на насъ... всю вину ск[ладае]те,... а себе самыхъ и поступковъ вашихъ не бачите, "комара цедите, а вельблюда полыкаете"! (Володимир, 1598-1599 Відп. ПО 1121); южъ дѣсы(т)... велбѣды твои пѣли (поч. XVII ст. Проп. р. 185 зв.); ѡ(н) ма(л) зѣтиса(ч) ѡвѣць гѣ тѣсачи ве(л)блюдѣвъ (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ № 29515, 203); И вса сѣа на потребѣ члѣвкѣ сѣтвори(л), и ѡ(т) ты(х) звѣрѣ(в) едины на покарѣмъ яко ѣленѣ, яко сарѣны... А дрѣги(х) же на роботѣ, яко волѣве, велѣблѣды, ѡслы, кѣнѣ (Почаїв, 1618 Зерц. 14 зв.); ѡвцы, ѣлбо велблѣды, нападши на травѣ лакоме и хтѣве жрѣтъ (Вільна, 1627 Дух. б. 296); Велбѣдъ роздѣмѣти маѣмѣ, ѣлбо звѣра, котѣрого зовеѣмѣ Велблѣдомѣ, ѣлбо рѣчей Лѣнѣ, на котѣрой зѣ корабля кѣтвы вѣ морѣ спѣсканы бывѣ-ютъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 708); camelus, ве(л)блю(д) (1642 ЛС 110); Вѣжди слѣпѣи ѡцѣжаѣющѣи комара, велблѣда же пожираѣющѣи (Київ, 1646 Мог. Тр. 945); слѣдга... присѣглъ ѣмѣ на тѣю мѣѣвѣ и взѣлъ .і. велблѣдовѣ зѣ стада (серед. XVII ст. Хрон. 37);

одногорбий верблюд, дромадер: Мнѣжество филозѣфовѣ погѣнскихъ, и Крѣлювѣ при нѣхъ Мадѣамскихъ, // акѣ велѣкихъ Велѣблюдѣвъ дроме-дарѣвъ. А к томѣ знаменитыхъ Г(с)подѣрѣвъ (Чернігів, 1646 Перло 48-48 зв.); Велблѣдъ, Camelus. Dromas, dis (1650 ЛК 432).

Див. ще ВЕРБЛЮДЪ.

ВЕЛБЛЮДЬ², ВЕЛБУДЬ, ВЕЛБУДЪ ч. Товстий корабельний канат: лацѣгѣ(и)ше єсть вѣйс-тинѣноу велбоудѣ оужищѣу дебелѣмоу скрѣзѣ иглѣный оуши пройдѣ нѣжли бѣгѣтоѣму в цр(с)тѣвѣ бѣѣ вѣнѣти (1556-1561 ПЄ 301 зв.); снаднѣй // єсть

велбудѣ оужѣщѣу дебелѣмоу скрѣзѣ оухо игленѣе проитѣ нѣжлѣ богѣтоѣму до цртѣва бѣжѣя вѣнѣити (Во-лодимир, 1571 УЄ Вол. 63-64); Велбѣдъ роздѣмѣти маѣмѣ, ѣлбо звѣра, котѣрого зовеѣмѣ Велблѣдомѣ, ѣлбо рѣчей Лѣнѣ, на котѣрой зѣ корабля кѣтвы вѣ морѣ спѣсканы бывѣютъ (Київ, 1637 УЄ Кал. 708); medipont(us), ве(л)будъ, уже (1642 ЛС 265); Велблѣдъ. Rudens. Funis (1650 ЛК 432).

ВЕЛБЛЮЖИЙ, ВЕЛБЛЮЖІЙ, ВЕЛБУЖИЙ, ВЕЛБЮЖИЙ *прикм.* Те саме, що велблюдѣвый¹: И бы(л) Іѣа(н) ѡблѣче(н) влѣсы ве(л)-блѣжими (Острог, 1599 Кал. Остр. 220); ѡтѣрѣча патѣлѣтнѣе в поущѣ живѣ(т) приѣдѣтѣый(!) в скоурѣ ве(л)блѣжѣю (поч. XVII ст. Проп. р. 255 зв.); Жи-ве(т) тѣды в поущѣ, ѣлѣ приѣдѣтѣый в ве(л)боужѣю скѣрѣ (Там же); Ано прѣстѣло бы нѣмѣ... наслѣ-довѣти... и ѣного прѣслѣвноѣго стѣрѣца Сисѣа // Кѣтѣрый идѣчѣи вѣ пѣстѣни, нашѣлѣ кѣсти ве(л)блѣжѣи (Київ, бл. 1619 О обр. 175-176); ѡдѣна бѣ ѣго вѣлѣсѣница, з волосѣ(в) велѣблѣжи(х) (Устрики, I пол. XVII ст. УЄ N 29515, 429); camelinus, ве(л)б-люжи(и) (1642 ЛС 110); Велблѣжѣи. Camelinus (1650 ЛК 432).

Див. ще ВЕЛБЛЮДОВЫЙ, ВРѢБЛЮДОВЫЙ. ВЕЛБУДОВЫЙ див. ВЕЛБЛЮДОВЫЙ¹.

ВЕЛБУДЬ¹ *див. ВЕЛБЛЮДЬ¹.*

ВЕЛБУДЬ² *див. ВЕЛБЛЮДЬ².*

ВЕЛЕ¹ *присл. (стп. wiele)* 1. Багато: А хотѣя пѣ-венѣ єстѣмѣ, же декрѣта, яко неслѣшнѣи и непра-вѣи, зѣ розсудку справѣдливѣго будѣтъ скасовѣни, єднакѣ же на пѣльнѣсти и достѣтку вѣ кажѣдой справѣ велѣ належитъ (Новѣгородѣк, 1594 АрхѣОЗР 1/І, 452); велѣ ихъ та(м) было (к. XVI ст. Розм. 17 зв.); що са тѣне(т) (!) инѣшы(х) докѣмѣ(н)то(в), лѣстовѣны(х), котѣры(х) єсть ба(р)зо велѣ доѣводу та(к) бли(з)кѣсти яко и налѣ(ж)нѣсти... ту(т) на томѣ тѣ(р)минѣ ѣказѣвати намѣ(и) не трѣба (Кремѣ-нець, 1611 ЛНБ 5, III 4053, 26 зв.); ту(т) збѣгаѣ(т) трѣ кѣрѣ(н)ты або чѣтыри яко се велѣ збѣгаѣ(т) до пѣти кѣрѣ(н)то(в) (Новѣи Острѣв, 1614 ЛНБ 5, III 4054, 102); В комѣпарѣциѣ(и) плѣнипѣтенѣта за-пи-сѣно єсѣѣ днѣя вѣчѣра(и)шѣго прѣтѣстѣции (и) такѣ велѣ занѣшено (Київ, 1643 ДМВН 246); велѣ, multum (Уж. 1645, 80 зв.).

ВЕЛЕ² займ. (питальний) скільки: А: добрый ножъ естъ за велесь ѿного кѣпиль? (к. XVI ст. *Розм.* 18 зв.); веле ту миль є(ст)? // до близкого села полт্রেги мили и трошкѣ венце(и) (Там же, 36 зв.-37).

якъ (яко) веле — (у запитаннях) скільки: якъ веле вина выпито? (к. XVI ст. *Розм.* 24); Якъ веле шацѣшъ тѣю частъ Шацѣю за пя(т) злотѣхъ (Там же, 27); якъ вѣле // даси (Там же, 27-27 зв.); яко веле ѿтъ протѣ(с)танъса (!) взято (Житомир, 1643 *ЦДІАК* 11, 1, 10, 92 зв.).

ВЕЛЕ³, **ВЕЛЕЙ** числ. (неозначено-кількісний) (стп. *wiele*, род. *wielu*, *wiela*) багато: крал ѿгръски и чъски, видаючи, яко много и веле зло могло бы сѣ стати...//... послалъ его мл(с)тъ кѣ ѿстановленію тои то валки послы... свои (Кам'янець, 1510 *DB* 454-455); Здорова, щаста и розмножена доброго... Вашей Милости, того верне зычимъ на веле лат фортѣнных не мѣй, яко сами собѣ (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); А то са дѣало пре(д) ѿса(д)цу панѣ(м) гри(ц)ко(м) ѿ(д)ре(х)вѣскы(м)... и пре(д) веле ины(х) добры(х) людѣи вѣри го(д)ны(х) (Одрехова, 1575 *ЦДІАЛ* 37, 16, 3); такъ веле потравъ є(ст) ижъ любо два(д)цатемъ пе(р)сона(м) досы(т) єс(т) (к. XVI ст. *Розм.* 19); ховаючи тѣло до зе(м)лѣ при зобра(н)ю... веле(и) люде(и) то(т) же во(з)ныи... ѿ(б)вола(н)є ѣчини(л) (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 10 зв.); он ѿтъ его милости пана Воронича утеклъ, пошкодивши барзо веле речей (Луцьк, 1622 *АрхІОЗР* 8/III, 578); ран веле битых кривавых по члонках тела их позадавали (1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 531); ѿтъ мала до веля див. МАЛЫЙ.

Див. ще **ВЕЛЮ**.

ВЕЛЕБНОСТЬ ж. (стп. *wielebność*, стч. *veleb-nost*) (у сполуч. з присвійними займенниками ваш, твой — титул осіб духовного сану) превелебність, величність, преосвященство, достойність: то и в' никейско(м) собѣрѣ потвержено, што латве знайде твоа велебность (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 188 зв.); далисмы листъ нашъ до велебности вашои, презъ который охотне жаданю велебности вашои зложилисмы (поч. XVII ст. *КЛ* 88); Прощѣ Гѣба, абы о(н) длѣа розмноженна хвалы є(г) стои и на ѿгѣхъ на(с)

зычлівы(х) слѣ(г) В(ш) Велебнос(т) при добром здоровію... ховати рѣчи(л) (Київ, 1623 *МКСВ* 79); С котѣрыми и твоа Велебность нашъ Пѣне, Яко нашъ Вож' и Пѣстырь... Начни нѣво пѣти Нѣвого днѣ(с) звитѣжцѣ пѣсными выносити (Київ, 1630 *Имол.* 5); тую книже(ч)ку мою... ры(т)момъ ѿпи-са(в)шы по(д) протѣ(к)цію велебно(с)ти вашей пѣна моего мило(с)тиво(г) ѿфѣрова(л) (1636 *Лям. о приг.* 2); тоє су(м)мы... поводово(и) стороне велебно(ст) твоа не ѿ(д)дале(с) (Луцьк, 1643 *ЛНБ* 103, 21/Id, 2004, 7 зв.).

ВЕЛЕБНЫЙ, ВЕЛЕБНЫ, ВЕЛЕБЪНЫЙ, ВЕЛІБНЫЙ прикм. (стп. *wielebny*, стч. *velebny*)

1. (шанобливий епітет) преподобный, достойный: А при том бѣдѣчим велебным и велможным: князю Войтехѣ бискѣпѣ Виленскомѣ, князю Мартинѣ, бискѣпѣ Жомойтскомѣ (Вільна, 1507 *AS* III, 43); велебный отецъ Іона Деспотовичъ... // оповѣдалъ и доброволнѣ... визналь, ижъ скимница... Полагъя Брусиловская, заставила имѣнье Брусиловъ, ... бывшему архимандриту Печерскому (Київ, 1573 *АІОЗР* I, 194-195); велебны отецъ кирилъ терлецьки... немалым коштомъ... з добръ црковных мост новозбѣдовал через всю рекѣ стырь и черезъ все болото около тоєе реки облеглоє направу учинил (Рожища, 1594 *Свенц.* 75); Сталъсе розѣмъ... з одное стороны межи велебны(м) ѿ(т)це(м) гедионо(м) болобано(м)... а з дрѣгое межи бра(т)ство(м) мешчѣаны льво(в)скими (Острог, 1596 *ЛСБ* 307, 1); Пѣстырю добрый, Цркви Хвои потрібный. Весполь з Велебнымъ Презвитерствомъ Мѣста Льова, Котрыхъ рада к збѣдованію зѣвше готѣва (Львів, 1616 *Бер. В.* 66); Велебнымъ гдѣно(м) ѿ(т)це(м) и блѣгочестивы(м)... пѣно(м) братѣя(м) кр(с)тоно(с)ного бра(т)ства // лѣцкаго (Городок, 1640 *ПВКРДА* I-1, 149-150); Ты зась, Велѣбный и Ѡщенний Читѣль-никѣ, набывши тоєѣ Дѣомъ стѣмъ споражѣноѣ... Книги, подѣайса в' ней... день и нѣчь (Львів, 1645 *Жел. Тр.* 5); Богданъ Хме(л)ни(ц)кий... ѿзнайменуемъ: иж велебный ѿ(т)цѣ Ігуме(н) з братією своєю уска(р)жилъсе (Київ, 1649 *ЦНБ ДА* 594, 1);

(про титул) почесный: то(г)да ѿнѣи гѣрдыи тѣдлы погінѣд' // вѣчне мѣлѣштывѣи, яснє велмѣжныи, велебныи, вѣлце оучѣныи, тѣлко сѣй нѣвый

титѣль, навѣки зоста́не проклати́мъ (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.-154); велебный в бозе (в богу), в бозѣ велебный — (у складі шанобливого титулу осіб, переважно духовного сану) преподобний, праведний: Въ Бозѣ велебный и достойный во святительствѣ господарю нашѣ, миѣ милостиве ласковый! (Київ, 1559-1567 *АЮЗР* I, 146); Прешвеще(н)нымъ и в бозе велебнымъ архиепископомъ и епископомъ честны(м)... и всемѣ причѣтъ це(р)ковномѣ (Львів, 1586 *ЛСБ* 72, 1); Пере(д) сѣдѣ... трибуна(л)ски(и)... любельски(и)... ся приточила справа... межи... Панею Тереньцією жабокрицького... А поводовою стороною // А велебнымъ в богѣ... ксенѣдзомъ... яномъ древипьски(м) (Люблін, 1647 *ЛНБ* 5, II 4069, 118-118 зв.); па(н) пѣтръ Свлими(р)ски(и)... призна(л) ли(ст)... велебному в бозе ѡ(т)цѣ Стефанови мако(в)скомѣ (Житомир, 1650 *ПИ* № 43).

2. (важливий за своєю значимістю) великий: року тепе(р) идучого, ... проводи(в)ши свято веле(б)ное из ме(р)твы(х) встанія сына бжого, вели(к)день, поехала(м), де(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); А што се дотычетъ календара и Пасхи, то естъ свята велебного Великодennenого, если по старому, албо по новому календару светити, — ино то не естъ артыкуль вѣры (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 139).

3. (не заплямований) чистий, безгрішний: рачи(л) встати оу велебномъ тѣлѣ бж(с)тва своего сто́го, и выстѣпи(л) не иначій є(д)но яко промѣ(н) слічний (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 42 зв.).

4. Відомий, славний: Тепе(р)... //... во(л)но(ст) по блг(д)тію сѣщѣ оукора́ете, веле(б)ное йма сїонское, обе(з)чеща́ете (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 225-226).

Пор. ВЕЛЕБНѢЙШІЙ.

ВЕЛЕБНѢЙШІЙ *прикм. в. ст. (шанобливий epithet)* преподобніший, достойніший: В ѡсобѣ твоѣй свѣтлой, ѡ(т)че Велебнѣйшій, Витаіу Крѡла, вѣжд Триѡмѣ презацнѣйшій (Київ, 1632 *Евх.* 294); Але недопѣстилесь, ѡ(т)че велебнѣйшій Абы крѣсо(м) пра́цѣ долги(х) бы(л) сто́лпѣ ѡгъ давиѣ(и)шій (Там же, 298).

Пор. ВЕЛЕБНЫЙ.

ВЕЛЕГЛАВЪНЫЙ *прикм. (цсл. велеглавъ) ба-*

гатоголовый: А то зась чи не подобно смехови — змышляете сами неякогось смока велеглавъного и намъ его приписуете? (Володимир, 1598-1599 *Відп. ПО* 1091).

ВЕЛЕГЛАСНО *присл. (цсл. велегласно)* дуже голосно: двѣца велегласно почала говорити (1489 *Чет.* 273 зв.);

величаво: И пре(д) всѣми нарѡди правдѣвое ѡго вѣскр(с)ніе велегласно сла́вачи поѣмъ (Київ, бл. 1619 *О обр.* 83).

ВЕЛЕЗАЦНЫЙ *прикм. (шанобливий epithet)* вельми благородний, вельми шляхетний: па(н) во(л)ски(и) коморникъ короля... при бы(т)ности... кнѣзя воеводы киевского и при веле зацны(х) люде(х) ѡчевисто ѡ(т)давалъ листь короля (1572 *ЖКК* I, 44); А пото(м)... ту(т) же передъ вшею мл(ст)ю суду и пере(д) велезацными паны... па(н) су(д)я... торгнулъ ся... на мене, по(д)судка зѣмско(г)[о]... словы образливими (Житомир, 1584 *АЖМУ* 71).

Див. ще ВЕЛЦЕЗАЦНЫЙ.

ВЕЛЕЗУБЪНЫЙ *прикм.* Багатозубий, перен. зажерливий: Тако(ж)де маю на себе и на сию епи(с)копѣю лва велезѣбънаго которы(и) завше и(з)вѣщавае(т) ѡ (м)нѣ где бы(х) иха(л) хотящи мя ѡбити теле(с)не, а ѡбивши хоще(т) яко ле(в) по(з)реши сию еп(с)кпию (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 217).

ВЕЛЕЙ *див. ВЕЛЕ*².

ВЕЛЕКРОТЬ, ВЕЛЕКРОТЬ, ВЕЛИКРОТЬ *присл. (стп. wielckroć)* багаторазово, багато разів: Помни са добре милостивый кнаже, жемъ великротъ до Вашей Милости... писалом (Белз, 1552 *AS* VI, 128); Велекротъ quoties (Уж. 1643, 49 зв.); на пляцъ для стятя, такъ велекротъ вывоженный, ... а потом в кайданѡх аж до табору Хмельницкого запроважоный зосѣтал (Луцьк, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 403).

Див. ще МНОГОКРОТЬ.

ВЕЛЕЛѢПІЕ *с. (цсл. велелѣпіе)* величність: тоєю то ласкою и наврѣтаѣтъ до того абы покїноути спрѡсно(ст) грѣхѡвнѣю до мѣста сїхе(м) яко в сто́лицю бралася, и та(м) ѡго хвалѣ, че(ст), и велелѣпіе вѣспѣвала (поч. XVII ст. *Проп. р.* 180 зв.).

ВЕЛЕМОВНОСТЬ *ж.* Багатослів'я, марнослів'я, базікання, словоблудство: Боячися Іювъ, абы

во оно́мъ товариствѣ и при столѣ велемовно(ст)ю, и збытнею волностію бѣдѣ не згрѣшили,... посы-
лалъ до ни(х) оупоминаючи ихъ, абы са пристойне
заховали (серед. XVII ст. *Хрон.* 54 зв.).

Див. ще ВЕЛЕМОВСТВО.

ВЕЛЕМОВНЫЙ *прикм.* Велемовний, промови-
стий, показовий: Члѣкъ... готовый на ла́ко(м)ство
непасычѣный на сребрелю́бство быстро́умный на
несы́тость, велемо́вная спрѣ́сность (Острог, 1607
Лѣк. 119).

ВЕЛЕМОВСТВО, ВЕЛОМОВСТВО *с.* Те са-
ме, що велемовность: А до то́го абы(с) позна(л) и
ты и йныи вѣ мо́вѣ и оучи́нкѣ сло́во(м) и скѣ́тко(м),
жебы... на(д)то ненавидѣти и брѣ́дитъса вса́кими
герети́цкими велемо́вствы, и о́статними Латински-
ми ново́тниками и // ма́рными сло́вы (Київ, 1619
Гр. Сл. 187-188);

плі́тки: Бладѣ́ніе: велемо́вство, плюга́вое мовле-
(н)е, щебетлі́во(ст) (1627 *ЛБ* 11); Многоядѣ́ніе,
роско́шное яде́ніе, пѣа́нство, распале́ніе навште-
че́нство, про́жѣнаа ра́дость, велемо́вство, жа́рты,
нечы́стость коли кото́рый е́сть а́лбо пѣ(т) а́жъ до
скипе(н)а (Львів, 1645 *О тайн.* 56).

ВЕЛЕМОВЦА *ч.* Ба́зика, пустомеля: Гды те́жъ
на́дто се́й чти́ го́дны(и) о́цѣ сло́вомъ ла́ски до себе
прихода́чихъ го́йне насыча́лъ,... злослі́выи нѣ́ко-
торыи лю́де велемо́вцею его и лга́ремъ зва́ти по-
ча́ли (Київ, 1627 *Тр.* 557).

ВЕЛЕМОЖНЫЙ *прикм.* Те саме, що вель-
мо́жный: Его Милость братъ наш дзревши на...
вѣрпѣю и николи не омешкандю слѣ́жбѣ и спра-
ведливѣю... порадо́ велемо́жного кна́жати... дал...
емѣ имѣ́не на има Головин (Краків, 1507 *AS* III, 39);
мы пото(м) долго и много сѣ́ розмовля́ючи з веле-
мо́жными... паны... и дѣлали е́сми зго́дѣ и покѣи
и ми(р) вѣ́чныи (Каменець, 1510 *Cost.DB* 455); Ве-
лемо́жной пане́й, госпожи наше́й ласкавой... под-
скарбиной земской, пане́й Феде́й (Луцьк, 1542 *AS* IV,
323); На рочкахъ судовыхъ кгородскихъ Вѣ́ниц-
кихъ...//... ся приточыла справа за позво́мъ межи
велемо́жнымъ... кашгалиномъ Галицкимъ... а ясне
вельмо́жнымъ... княжате́мъ Янушомъ Острожс-
кимъ (Вінниця, 1603 *Арх/ОЗР* 7/II, 385-386).

ВЕЛЕМУДРОВАТИ *дієсл. недок.* (о кого, що)

Багато роздумувати (про кого, що): не сѣдомѣли
испытан' бѣдѣши за житіе вѣ́ка сего, такъ(ж) яко
// и оубогій что ѿ собѣ велемо́дрѣши (п. 1596 *Виш.*
Кн. 256 зв.-257).

ВЕЛЕМУДРОСТЬ *ж.* Премудрість, великоро-
зумність, всезнайство: а надто отъ високоумнаго вѣ́
думѣ Оригена, который на початку жродла наукъ
выступилъ, на-опослѣ на свою велему́дрость уфа-
ючи, упалъ, блюзні́рскіе мовы о Христѣ Збавите-
лю нашемъ отригнулъ (1603 *Пит.* 55).

ВЕЛЕНИЕ *див.* ВЕЛѢНЬС.

ВЕЛЕНЬСЪ *ч.* (*стп.* welenc, welens "опанча",
"сукно", *мад.* Velenc) різновид опанчі, якою вій-
ськові прикривали зброю: меновите взято...// рыш-
тѣнѣкъ до во(и)ны належачого то е́сть... веленѣ-
совѣ шесть (Київ, 1635 *ЛНБ* 5, II 4060, 104-105 зв.).

ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ *прикм.* Неправдивий, фаль-
шивий: Члове́чаа ж му́дрость божіе́й протѣ́вна, те-
лесна, бѣ́совска и велеречи́вна, Святы́й еи Павел
глу́пствомъ называ́ет (к. XVI ст. *Укр. п.* 85).

Див. ще ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕ-
ЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *див.* ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ.

ВЕЛЕРИБЪ *див.* ВЕЛИОРЫБЪ.

ВЕЛЕРИКИЙ *прикм.* Багатослівний, галасли-
вий, гамірливий: А и(ж) теперѣ́шны(и) ча(с) е(ст)
велерико́ю забаво́ю (Острог, 1633 *ЛСБ* 457).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРѢРИВЫЙ,
ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРѢЧИВЕ *присл.* Багатослівно, пишно-
мовно; фальшиво: И Моли́тва мо́чною е́сть збро́ею
тѣ́мъ, кото́рыѣ е́ѣ оуживаю́тъ, але́ хто велерѣ́чѣве
и хлюбо́лі́ве моли́тѣса, якъ́ фарисе́й тра́титъ моли́твѣ
(Київ, 1637 *УЄ Кал.* 63).

ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРЕЧИВЫЙ *прикм.*
Багатослівний, велемовний; неправдивий, фальши-
вий: е́сли бы(ст) мл(с)ты́ню хотѣ́(л) дати не вострѣ́-
би пре(д) нею,... или не вымовлаи еи и(ж) е(ст) то
оучи́ни(л). и не боу(ди) яко́ фарі́сеи оно(и) що ве-
лерѣ́чивый (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 16); Епифаний...
прослави́л бога за освобожение юноши от того му-
чителного ораторскаго велеречи́ваго нечи́стого ди-
явольскаго духа (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 161); во
мѣ́сто хитро́рѣ́чныхъ силогизм и велерѣ́чивое рето-

рики тогда учат богоугодно — молебный Псалтырь (1608-1609 *Виш. Зач.* 202); А если перестати от той хульной и бѣсом учителное велерѣчивое страсти не хочеш и покаяться не произволяеш, тогда юж декретом слова божия и правды его,... во имя православное нашей вѣры, тебѣ запрещаю (Там же, 224); Оплазівъ: Хитлѣный,... Прейзлишный,... Бдѣсловный: Любо пытный,... то есть велерѣчивый, Цакавый, нѣтрѣтъ (1627 *ЛБ* 152); если язы(к) по(в)-стагаеть... не бѣде велерѣчивы(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 38 зв.).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРѢЧИЕ с. (*цсл.* велерѣчие) багатослівність, велемовність: Павел перестерегал,... дабы в поганские науки диалектики, силогизмы и вывороты препирательные и велерѣчия самохвалныя благовѣрным не впасти (1608-1609 *Виш. Зач.* 225).

ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ *прикм.* Багатослівний, велемовний, наклепницький: Прочтѣте пи(л)но в то(и) книзѣ сѣмненія своѣго и ви(д)те... не в свара(х) ли, препираніа(х), прехитреніа(х), пребореніа(х) прокѣрацки(х) и велерѣчницки(х)... уве(с) вѣ(к) свой изпугали есте (1598 *Виш. Кн.* 279 зв.).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧИВЫЙ, ВЕЛЕРѢЧНЫЙ.

ВЕЛЕРѢЧНЫЙ *прикм.* Те саме, що велерѣчивый: Нынѣ же в латинском родѣ сопротивно творят: изучивши грамматичку, и празнословницу велерѣчную, еже ест рыторичку, тогда уже ся дмут, даскалами и мудрыми ся зовут (1599-1600 *Виш. Кн.* 154).

Див. ще ВЕЛЕРЕЧИВНЫЙ, ВЕЛЕРИКИЙ, ВЕЛЕРѢЧНИЦКИЙ.

ВЕЛЕСЛАВНЫЙ *прикм.* Преславный, славетный: велеславный вседѣ(р)житѣ(л) и истинный бгѣ, отворилъ двѣри мл(с)рдіа своѣго (Острог, 1598 *Отп.КО* 10).

ВЕЛІТИ *див.* ВЕЛѢТИ.

ВЕЛІЕТЪ ч. Велет, велетень, гігант: Исполнѣтъ: Гігантъ, велетъ, ольбры(м), джѣй, а великій члѣкъ (1627 *ЛБ* 50); з воло(х) чу(т)но было ѿ яко(м)сь мужѣ и велетѣ, же... ѿ господара волоского на ба(н)кетѣ носи(л) ве(р)блюда на едно(и) рѣцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

ВЕЛЕТЪ *див.* ВЕЛѢТИ.

ВЕЛЕХВАЛНЫЙ *прикм.* Багато вихвалюваний, возвеличуваний: Двѣдъ, // Соломонъ... и Ап(с)тлоуе велехвалныи, и пресвѣтлыи пѣлки Мчнковѣ стыхъ, за ню Крѣвъ свою стѣю вѣлали (Чернігів, 1646 *Перло* 2-2 зв.); О преславнаа, и Велехвалнаа, Преч(с)таа Двѣе, блгословеннаа Бѣе (Там же, 35 зв.).

ВЕЛЗАУЛЬ *див.* ВЕЛЗЕВУЛЬ.

ВЕЛЗЕВУЛОВЪ *прикм.* Диявольський: Богъ, под плащемъ тѣла до пекла съступуешъ: И княжати темности, моцъ одыймуешъ. Ворота брамъ пекельных, оразъ скрушивши: И на моцъ Велзевулову, наступивши (Львів, 1630 *Траг.* п. 166).

ВЕЛЗЕВУЛЬ, ВЕЛЗАУЛЬ, ВЕЕЛЗЕБУЛЬ, ВЕЕЛЗЕВУЛЬ, ВЕЛЗУЛЬ ч. (*цсл.* вельзевулъ, вельзѣолъ, *гр.* βελζεβοὺλ) чорт, диявол: нѣкоторые сних мовѣли, ѿ велзуле князи бѣсовскомъ выганяет бѣсы (Володимир, 1571 *УС Вол.* 70); якъ же вы мовѣте. иже я ѿ велзаули выганяю бѣсы (Там же); еслы... Господара дѣмѣ веелзевѣла называли (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 316); Вѣдаючи ижъ самого ХаѣЗбавителя нашего зневажано, веелзевѣло(м), самаританно(м) и грѣшникомъ его называно (Київ, 1620-1621 *МИКСВ* 35); Нинѣ Велзевулъ ланцухами естъ скрепованъ: И на декретъ суду страшного, наготованъ (Львів, 1630 *Траг.* п. 177).

ВЕЛИЙ, ВЕЛІЙ *прикм.* (*цсл.* велий) 1. (*значний за розміром і величиною*) великий: Іерѣполь: Сщєнный гра(д) вѣ фригїи, лежа(щ), до которого з Рымѣ перенѣсъ бѣсъ камень веліи за розказа(н)емъ с(т)аве(р)кїа (1627 *ЛБ* 211); grandis, голѣми(й), вели(й) (1642 *ЛС* 211); Ты преславный вѣ чѣдесѣхъ... Гавріїле, Камень веліи ѿ(т) Грѣба Хвѣ ѿ(т)валивъ, и Стражей Жидѣвскихъ ѿмертвѣвъ (Чернігів, 1646 *Перло* 43).

2. (*значний за силою, інтенсивністю чи ступенем вияву*) великий: хс... на кр(с)тѣ тѣломъ оумерлъ а чюдо велие всѣмъ показалъ (1489 *Чет.* 24 зв.); Хвалѣте его [бга] вѣ стрѣнахъ и оргѣнѣхъ... сирѣ(ч): біюще вѣ пе(р)си с плаче(м) // веліи(м) поюще бга (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв)* 29-30); и я помогу тебѣ, тогѣ чѣдногѣ весѣліа, Поневѣжъ збавѣна Тѣйна то веліа (Чернігів, 1646 *Перло* 57).

3. (*видатний у якомусь відношенні*) великий:

Зна́меніє велі́є яві́са на́ Нб́сі (Київ, 1621 *Коп. Апок.* тит. зв.); Кто такъ велій якѡ Бг̃ъ ншѣ, Ты еси Бга творѡ(и) чѡде(с) (Чернігів, 1646 *Перло* 31).

ВЕЛИКДЕНЬ, ВЕЛИКОДЕНЬ, ВЕЛИКЪ-ДЕНЬ, ВЕЛИКЪДЕНЬ ч. (*назва церковного свята, також календарна дата*) Великдень: рок им положили есмо перед нами стати и на конец са в том росправити на сес великдѣнь што минул (Вільна, 1506 *AS I*, 133); И кгда есми Єго Милости землю заводиль, в трех недѣлах по Велицедни, волторок, в тот час вси ѡбаполные сѡсидове на землях своих стоали (Пісочне, 1541 *AS IV* 281); року тепе(р) иду-чого,... проводи(в)ши свято веле(б)ное из ме(р)т-вы(х) встанія сына бжого, вели(к)день, поехала-(м), де(и), была до за(м)ку г(с)дрьско(г)[о] (Житомир, 1583 *АЖМУ* 45); пере(д) велико(д)не(м) купи(л) є(с)ми во(с)ку золоты(х) за по(л)тритья (XVI ст. *ЦПБ II* 22644, 3); та(к) яко по(з)ваны(и) са(м) де(р)-жа(л) и (в)жива(л) а то ѡ(д) велико(д)ня грече(с)-ко(г) в року прошло(м)... (а)ж до зѡпо(л)но(г) вы- (и)стя тро(х) ле(т)... отобра(л) (Вінниця, 1610 *ЛНБ* 5, II 4052, 148); Тогды и мѣсяцъ ся мѣнилъ на Ве-ликодне, и то не дармо (1636-1650 *ХЛ* 79); Три крѡтъ на кождый рѡкъ свѣта мнѣ обходѣтъ бѡдете. а. свѣто велікѣ днѣ пѣсхи на пѣматѣ выхожѣнѣа з' єгѣптѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 100 зв.).

ВЕЛИКИЙ, ВЕЛИКЪ, ВЕЛИКИЙ, ВЕЛІКІ, ВЕЛІКІЙ, ВЕЛѢКІЙ, ВѢЛИКИЙ *прикм.* 1. (*значний за розміром, об'ємом, протяжністю*) великий: а хотарѣ тому... монастирѣ... почынши, ѡт дѣброви с краи лѣса,... та на великы дѣбъ знаменанѣ... до конецъ писка (Сучава, 1503 *Cost. S.* 260); береть... отъ чолну великого по дванадцати грошей, а отъ малого по шести грошей (Краків, 1511 *АЛРГ* 148); А потом есми повел... к великомѣ дѣбѣ, в котором дѣбе рѣбаныє грани (Пісочне, 1541 *AS IV*, 282); дають... з воза великого и малого по триста головаже(и) (1552 *ОКЗ* 38 зв.); што са дотыче(т) ставовѣ велики(х), такъ то есмо з братомъ сво(и)мъ постановили (Володимир, 1571 *ВГ* 132); пограбили... ла(и)цѣхъ велики(и) до брова(р)ного ко(т)ла (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 90 зв.); изъ вѣровѣ перейшли великую бездну по суху (XVI ст. *ПС* 118); За пацѣ новы(и) в мало(и) шкѣ(л)цѣ и ѡ(т)

направы паца в великѣи школѣ дале(м) злоты(х) три (Львів, 1615 *ЛСБ* 1047, 5); вѣликоу стѣдню вы-копали (Вільна, 1627 *Дух.б.* 15); во(з)ны(и)... ѡ(г)леда(л)... чере(з) усю шию... великую рану глупоую сме(р)те(л)ную (Житомир, 1650 *ДМВН* 202);

у *знач. ім. с. р.* великое — велике, -ого: Абыса познало, и рѡзно было,... горѣчее, ѡ(т) стѣденого, великое, ѡ(т) малѡго (Почаїв, 1618 *Зерц.* 29 зв. нум.); велика повестница *див.* **ПОВЕСТНИЦА**; великая вода *див.* **ВОДА**; великая дорога *див.* **ДОРОГА**; великая полмиля *див.* **ПОЛМИЛЯ**; великая улица *див.* **УЛИЦА**; великий палецъ *див.* **ПАЛЕЦЪ**; бидло великое, быдло великое рогатое *див.* **БЫДЛО**; гостинецъ великий *див.* **ГОСТИНЕЦЪ**; отъ мала и до велика, отъ маля и до веля *див.* **МАЛЫЙ**; скотъ великий *див.* **СКОТЪ**;

(*значний за часом*) довгий, тривалий: оу велікомѣ мовѣнью нѣма(ш) збавѣнѣа (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 40 зв.); А през тые всѣ великіє лѣта, христіанское царство видячи, чему всѣ не крестилестеса? (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); зимѣ де(и) мали(и) а в лѣтѣ велики(и) (серед. XVII ст. *Луц.* 539); великий постъ *див.* **ПОСТЪ**.

2. Великий, дорослий: пре(з) оуведена... боу(д)-яки(х) же ко(л)векъ заба(в) такъ велікомуу яко и маломуу доросломѣ и недоро(с)ломуу чинити (1598 *Розм. пап.* 6); Абовѣмъ при крещеніи дѣтокъ вашихъ, такъ великихъ, яко и малыхъ, всего у // воду погружаете (1603 *Пит.* 51-52); великий и малый, малый и великий — (*усі, незалежно від віку, діти й дорослі*) мале й велике: чини(т) те(ж) то абы вси малые и великие богатыи и вбогие... брали петна на руки свои правыи (XVI ст. *КАЗ* 633); тамъ на сѣдѣ... ставитиса мѡситъ: богатыи и оубогій, малый и велікій (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 43); тогда не мінѣтъ жадной двѣшѣ члѣвескои: малогѡ и великогѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 139); Мѡлый и велікій тамъ сѣтъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 57 зв.).

3. (*значний за кількістю*) великий, численний: черкашене... даивали старостѣ с каждое ватаги великое або малое... по л̣ рыбѣ (1552 *ОЧерк.* 3. 10 зв.); повидали тыми словы: ижъ дей мы отъ всеє громады нашеє великое, до вряду Луцкого... при-

слани есмо (Луцьк, 1583 *Ив.* 275); А в то(т) ча(с) ишла за ісѡ(м) великаа велико(ст) людїи (к. XVI ст. УЄ № 77, 28); Што(ж) ми за пожитокъ с ты(х) сель и имѣне(и), и бога(т)ства великого, коли а нагъ и го(л), бе(з) всего того, в пеклѣ седѣти боудоу (1599-1600 *Виш. Кн.* 209); калга мѣрза з татари... з' великою здобычѣ до земли своей вернѣлїса (1617 *Остр.л.* 129 зв.); в то(й) ча(с) ту(т) трвога наступила, татарѡвъ великое мнозство розсѣялоса было (серед. XVII ст. *ЛЛ* 167);

(про працю, труд) великий, важкий: медѣ тежѣ ѡнитость... а пре(д)не доброго чистого... бе(з) бо(р)те(й) и бе(з) всакоє працы великое не только с пасекъ але готово(г) съвепето(въ) выдираючи (1552 *ОБЗ* 143 зв.); За усячино покладаеме ся, якъ Божїи слугы,... у великумъ трудѣ, у сокочѣню, у постѣ (XVI ст. *НЄ* 15); Орѣчѣ сѣетъ изъ великою прѣцею (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); авторѣ вѣжилъса подыимовати; Такъ великѣю и та(ж)кѣю прѣцѣ ѡколо тои... кнїги (Чернігів, 1646 *Перло* 7 нenum.);

(про скарб, подарунок, який-небудь предмет і т. ін.) багатий, цінний, коштовний: про(д)кове его К(р) М... до гетмано(в)... посылавали ска(р)бы великие (XVI ст. *ЦНБ* II 22641, 5 зв.); Высѣкїй теды естѣ стѣнѣ Панїенскїй, и великими дѣры ѡ(т) Ба оударованный (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 924);

(про врожай) багатий, щедрый: былѣ потѣ(м) великїй врожай збожа на лѣто (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 58).

4. (значний за силою, інтенсивністю або ступенем вияву) великий: лїжаше стѣй семеонѣ на постели своєи .и. днїи. в немоци великой (1489 *Чет.* 4); ты им великии кривды чиниш (Мельник, 1501 *AS* I, 146); поганство Татарове пришедши въ землю, шкоди имъ великіє починили (Краків, 1507 *АЮЗР* II, 117); опять душа съ великою жалостїю ко Христу говоритъ, исповедуючи свои пригоды (поч. XVI ст. *Песн.л.* 53); а выдачи тежѣ великѣю... ласкѣ и добродѣйство к собѣ кназа Костентина,... ко-го коли мнѣ потреба вказѣвала, тоє все Его Милость завжди мнѣ...// кѣ вспоможеню моемѣ давал (Луцьк, 1534 *AS* III, 471-472); И якъ южѣ былѣ в лодѣ, тогды сталася боура великаа ѡ(т) вѣтроу (1556-1561 *ПЄ* 142); те(р)печи великую небезъ-

пе(ч)но(ст) ѡ(т) ты(х) же неприятеле(й) своихъ... тоє вѣсе право свое... довожу... дя(д)ку своему... Миха(й)лу Мы(ш)це ва(р)ко(в)скому (Варковичі, 1572 *ЛНБ* 5, III 4071, 33); Я... зєзнаваю... ижѣ виненъ... сорокѣ либрѣ... которыхъ мнѣ пожычи(л) // для великой противко мнѣ милости прето ѡбецѣю ижѣ ѡные маю ѡ(т)дати (к. XVI ст. *Розм.* 71-71 зв.); научайме ся изъ сего евангелїя, якъ естѣ великий грѣхъ возношенїе и хвала, и пыха, а якъ красно дѣло, и честное, и любо Богу смиренїе (XVI ст. *НЄ* 4); Тамже с страхомъ великимъ, Пна привитали: И подарки мѣ троякіє ѡ(т)давали (Львів, 1616 *Бер.В.* 78); Треволнѣнїе: Трѣхъ волнѣ въ еди-ноу кѣпѣ зѣстѣ ѡбразнѣ, регота(н)еса, долегли-во(ст), ѡтрапе(н)е, великаа небезпѣчность (1627 *ЛБ* 133); Они ѣдѣтъ з великою пыхоу на барзо оубраны(х) и дороги(х) конє(х) а хс на хѣдо(и) и ярмо(м) зроблено(и) кмецкой ослици (Височани, 1635 *УЄ* № 62, 19 зв.); Побожнии засѣ дѣши... будут мѣти великую честь ѡ(т) бѣга (серед. XVII ст. *Луц.* 547); прето тогѡ часѣ на мѣри хвїли и вѣтри оутихаютъ и тїхость великаа быває (серед. XVII ст. *Хрон.* 7); боятися боязню великою дїа. **БОЯТИСЯ;**

(про мороз) сильный: у великие морозы вода упала у Бугу (Володимир, 1602 *ТУ* 234);

(про звуки, голос, плач, крик і т. ін.) голосный, гучный, сильный: а в' девѣтоую // годиною промовиль іс великимъ голосомъ и рекль (1556-1561 *ПЄ* 194-194 зв.); они, мене постерегши або обачивши, один на другого крикнувши великимъ голосомъ тыми словы: "онѣ дей Балабанѣ! бий, забий!" (Луцьк, 1597 *АрхЮЗР* I/VI, 158); ѡни кри(к)ну(в)ши голосо(м) велики(м) затыкали дѣши свои и кинулиса на него ѡ(д)носта(и)не (II пол. XVI ст. *КА* 38); И я(к) гѣрко плакаль Есєїи(л)... падши нїцѣ и волѣючи гѣлосомъ велики(м) (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 17); А ѡ то(м) котѣры(и)... велики(м) гѣлосомъ мѣли(т)са, або що такогѡ... з ѣстѣ свои(х) выпѣскає(т)... двоакѡ грѣши(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 16 зв.); и бѣде крїкѣ великїй во всеї земли егїпецкой (серед. XVII ст. *Хрон.* 88 зв.);

(який має значну силу впливу, владу) великий, могутнїй: кназѣ Богѣш... также ѡ томъ кѣ нам писал, иж люди великии ѣ панство наше воевати идѣт,

чогож им Боже не помози (Вільна, 1541 AS IV, 287); Не ёсть на́шого Рѣмского Па́пежа, не ёсть та́къ вели́каа вельмо́жность, абы оустра́шити ме́ла: змышленаа, ёсть она доча́снаа, надѣтаа вельмо́жность (Єв'е а. Вільна, 1616 *Прич. отех.* 16); Крѣще́ніе ёсть таёмни́цею, кото́раа си́лѣ ма́етъ вели́кѣю (Львів, 1645 *О тайн.* 12); Та́къ еси́ вели́къ и чо́дѣнъ ѿ Бже мо́й (Чернігів, 1646 *Перло* 69); А оучи́ню тебе наро́домъ вели́кимъ, и бѣдѣ́ блг(с)вѣтъ та (серед. XVII ст. *Хрон.* 21).

5. (за значенням) великий, важливий: А великое привиліе що ималъ дѣд их... если сѣ наидет таа привилія она ест их праваа привилія (Хуші, 1528 *DBB* I, 27); Кто ёсть в ма́лой рѣчи вѣрнѣмъ и оу великой... рѣчи ёсть вѣрнѣмъ (1556-1561 *ПЕ* 292); Я, Ива(н) Иванови(ч) Ключ(с)ки(и), поспо(л) и(з) жоною моею... ку велико(и) и пи(л)но(и) потребе нашо(и) позычили... есмо пнзе(и), па(т)деса(т) ко(п) и чотыри копы гроше(и) (Клюйськ, 1577 *ВГ* 179); ку свое(и) пи(л)не(и) а велико(и) потребе позичи(л)... есми ѿ его мл(с)ти ппа северина кропи(н)ни(ц)кого... двана(д)ца(т) копъ гроше(и) (Вінниця, 1584 *ЛНБ* 5, II 4045, 75); абѡвѣмъ то самѡе мо́жетъ кого з'... оучѡныхъ побоудѣти до выдана́а на́мъ пожиточнѣйшихъ и вели́кихъ якѣхъ рѣчѣй (Острог, 1607 *Лѣк.* 183); Оучинѣвши Хс̄с̄ Г̄(с)дѣ Оучнико(в) своѣхъ знаменѣтymi, вели́кимъ са́помъ Ап(с)лства..., свѣщенниками, бѣти ихъ, и Проповѣдниками на́зкы своѣѣ, показа(в)ши, на тѣхъ мѣстѣ освача́етъ ихъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 216); Комѣ ёсть да́на вла́сть шафовати такъ вели́кою та́йною (Львів, 1642 *О тайн.* 7); та́а Кнѣга преза́ннаа; хота(и)са ви́ди(т) ма́ла въча(х) лю(д)ски(х), але вели́кии съдѣржи(т) вѣ собѣ та́йны (Чернігів, 1646 *Перло* 8 непум.); дрѣго́е ма́е(т) оу(з)навати в то(м) препода́нію своѣмъ вели́коюю тае(м)ни́цѣ, кото́рѣю то(и) пол(с) ѡ(т) не́го выта́гае(т) (серед. XVII ст. *Кас.* 9); Рѣклѣ Мѡисѣ́й до бга: што ёсмь я за члѣвкъ, абы та́къ рѣчѣ вели́кѣю спра́ви(т) // моглъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 81-81 зв.); великий сойм *див.* СОЙМ; великий судѣ *див.* СУДѣ;

(за вартістю) великий: великий золотый *див.* ЗОЛОТЫЙ; великий таляръ *див.* ТАЛЯРЪ;

у знач. ім. с.р. великое — велике, -ого, важливе,

-ого: подобенъ быти онымъ комедейнымъ жакомъ, которые... якобы што великого и мудрого мовити хотели (Володимир, 1599 *Відп. ПО* 1043); пан бо-вѣ(м) на́шъ млѣючи чоловѣка, ты(м) самы(м) на(д)и́ншіе да́ры ро́дзай на́шъ почти(л), и(ж) мнѣйшіе рѣчи, и которые на(м) нѣчо́го вели́кого не принѡса(т), але́ яко ко́львекъ па́даю(т) е́днакими соу(т), ты́е по(д)да́лъ по(д)приро́жѡны мѡсъ (Острог, 1607 *Лѣк.* 57);

(за суспільним становищем та історичним значенням) головний: мы... дали есми се(с) ли(ст) на(ш)и глєитовныи ... ѡси(м) кѡпце(м) з мѣста ливо(в)ского велики(м) и малы(м) прѣтеле(м) наши(м) ми́лы(м) (Сучава, 1523 *ЦДІАЛ* 131, 1, 335); вчитѣ(л) великы(и) во ап(с)ле(х) паве(л) пи́ше(т) (Стратин, 1565 *ЛСБ* 39, 1 зв.); За́цность свята Пасхи дня недѣльного потреба отпра́вовати, яко и продкове наши постановили, и мы вамъ еѣ того́ж дня свѣтити зъ великимъ обрядкомъ повелѣваемъ (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 141); насла́лъ... слугъ своихъ... которые... свѣщенника... до отца владыки... привели до церкви великое або до замочку (Володимир, 1601 *АЮЗР* II, 11); Посла́лъ к намъ дво́хъ патріарховъ от великихъ столицъ, от великія Антіохія и Іоакима и от Константинополя Іеремію, и великого протосинкгела Никифора (Львів, 1605-1606 *Перест.* 49); Конѣ до великой церкви святой Софіи для выво́женя ска́рбовъ... внутрь впроважали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 776); Я, Иванъ Хо́даковски(и)... // ... заню́слъ и положи(л) есми ма́ндатъ его к м(л)сти с канцел(л)ярии (!) великои вы́даны(и) (Житомир, 1649 *ДМВН* 190-191).

6. (гідний пошани за поведінкою, діями, популярністю) великий, відомий, славетний: Ве(л)мо(ж)-номѣ па(н)у г(с)д(нѣ) и бра(т)у моѣм(ѣ) миломѣ и до(б)родѣю великом(ѣ) ѡсо(б)но до мене ла(с)кавом(ѣ) (Острог, 1511 *ЛОИИ* 124, 1, 4, 1); ви́брали про́межи себе за́ходѣнниці фило́софа и ры́бора... вели́кого красомовцѣ,... яна парижа́нина (Острог, 1598 *Ист. фл. син.* 37); с̄лнце ѡбе(р)нетсѣ въ те(м)-но(ст) а мѣсець въ кро(в) пе(р)ве(и) ни(ж)ли при(и)де(т) де(н) па(н)ски(и) велики(и) и зна(т)ныи и буде(т) то же хтоко(л)ве(к) призо́ве(т) имени па(н)-ского буде(т) збаве(н) (II пол. XVI ст. *КА* 8); Пойди,

Скарго,... и прочитай истории житий оных святых мужей, чудотворцов великих, которые... явно чудотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); ѿ(н) є(ст) великий рыболовъ, который в сѣ(т)цѣ ѿпѣтрности добрые и злые рыбы, то є(ст) люди злые и добрые на моры свѣта того плаваючи(х) замыкаеть (поч. XVII ст. *Проп.р.* 290); в тѣхъ двѣхъ вѣкохъ, квітнѣли Оучители великіи (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 26); не утѣха и с того писма которое писалъ до бра(т)ства вѣшого, блже(н)но(и) памяти велики(и) старе(ц) Иоанъ выше(н)скы стѣгоре(ц) (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 2 зв.); Року 1636 преставися сенаторъ великий Лѣка Жолкевский, староста хмельницкий... и переяславский (1636-1650 *ХЛ* 77); Пишетъ Плютархъ ѿ великомъ Алексѣандрѣ (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 945); ѿ(т) того часѣ данїиль еще не дорѣслымъ бѣдѣчи стѣлсе велики(м) оу людїи (серед. XVII ст. *Хрон.* 370 зв.);

(як шанобливий *epítet*) великий: Великий нашъ пане Аде и ти пане Люциперѣ старосто, // Запевне Хр(с)тосъ идеть до насъ просто (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 26-27); Великій пане нашъ... тѣгне войско на тебе... црѣ Пѣрскїй (серед. XVII ст. *Хрон.* 395);

(як *epítet* при імені святого або державного чи церковного діяча) великий: Ро(д) щенника афанасїа сослѣжителя великого никола з дѣбровици (Київ, к. XV- поч. XVI ст. *Пом. Печ.* 67); на зложенє храма свѣтого, великого, чѣдотворного Никола 8 Мѣльцехъ... ѿставиль и въ евангелїе свѣтое написалъ при игѣменѣ Арсеню (Мїльці, 1542 *AS* IV, 313); Прежде бо великій владїмеръ кр(с)щенїемъ просвѣтилъ (Острог, 1581 *См.В.* 7 зв.); великий Константиъ перенѣслъ столицю свою (Єгипет, 1602 *Дїал.* 51); А Василий Великий молвит (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 241); придобута є(ст) книга дрѣку остро(з)ко(г), реченїная васили(и) велїкий (Львів, 1632 *ЛСБ* 1052, 3).

7. (який належить до привїлейованих верств суспільства) великий, знатний: а бовѣ(м)... ници(х) і неславного рѣда, і нѣзачо роздѣмѣючогоса и(з)-бра(л), да велики(х), богѣты(х), славны(х) и быти ве(ли)ко ѿ (со)бѣ роздѣмѣючи(х)са, не то(л)ко посоромю, але и до кгрѣ(н)тѣ стлѣмлю, і оупра(з)ню (1599 *Виш. Кн.* 216); много хрестїянъ великихъ

становъ на то по(з)воляли (1600 *ЦНБ* 476 П/1736, 46); показуемы тежъ вашмостя(м) жесми уступили ми, убожышиє, пну великому, покою себе зычечы (Київщина, 1600 *ККПС* 146); справу всю церковную розорвано и зневолено и даньми обтяжено, а великих пановъ науками и способами розмаитыми от церкви выведено (Львів, 1605-1606 *Перест.* 43); А ежели научатся малых речей просити, теды южъ ихъ посылають до княжатъ, до пановъ великихъ (бл. 1626 *Кир. Н.* 20); пото(м) екскузова(л)ся хме(л)-ни(ц)ки(и) 8 сенатѣ... 8 пановъ велики(х) же на неволѣ 8чинити мѣсѣлъ, боронячися (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179);

(виступає у складі титулу) великий: Я... горюничїй лѣцкїй съзнаваю... што єсми // выслѣжилъ имѣне в лѣцком повѣтѣ... на г(о)с(п)од(а)ри его милости великом короли Алексѣандре на има Свиначинѣ (Луцьк, 1506 *AS* I, 131-132); написана бы(с) сїа книга... при дрѣжавѣ великаго корола жикгимо(н)та (Київ, 1554 *ПИ* № 1); За чим и великий король польскїй... привилеем то злецил и поручилъ, абы преложоных духовных вѣры своеє за вѣдовалъ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 27); урожоны(и) его м(л). панъ Щасны(и)..., слуга... яснє-ве(л)мо(ж)но(и) єє м(л). пане(и) Ангны... Хо(д)кевичово(и)... ге(т)маново(и) велико(и) Великогo кня(з)-ства Лито(в)скогo... протѣ(с)това(л)ся напроти(в)-ко... пану Янови Белецькому (Житомир, 1650 *ДМВН* 192); великая княгиня див. КНЯГИНЯ; великий бояринъ див. БОЯРИНЪ; великий князь див. КНЯЗЬ; великий постельникъ див. ПОСТЕЛЬНИКЪ; великий радца див. РАДЦА; великое княженїє див. КНЯЖЕНИЕ; гетманъ великий див. ГЕТМАНЪ; княжа великое див. КНЯЖА; маршалокъ великий див. МАРШАЛОКЪ; посолъ великий див. ПОСОЛЪ.

8. У складі ботанїчних назв: велїкий припутникъ див. ПРИПУТНИКЪ; лопиянъ великий див. ЛОПИЯНЪ.

9. У складі церковних свят і обрядів: великая вечеря див. ВЕЧЕРЯ; великая мша див. МША; великая неделя див. НЕДЕЛЯ; великая пятдесятница див. ПЯТДЕСЯТНИЦЯ; великая пятница див. ПЯТНИЦА; великая седмица див.

СЕДМИЦА; великая середa *див.* **СЕРЕДА**; великая субота *див.* **СУБОТА**; великая четверодесятница *див.* **ЧЕТВЕРОДЕСЯТНИЦА**; великие запусты *див.* **ЗАПУСТЫ**; великий вечеръ *див.* **ВЕЧЕРЬ**; великий день *див.* **ДЕНЬ**; великий понеделокъ *див.* **ПОНЕДЕЛОКЪ**; великий пятокъ *див.* **ПЯТОКЪ**; великий четверокъ *див.* **ЧЕТВЕРОКЪ**; великий четверъ *див.* **ЧЕТВЕРЬ**; великое миро *див.* **МИРО**; мясопустъ великий *див.* **МЯСОПУСТЪ**.

10. У знач. *ім.* Вл. н.: гарасимъ велики(и) (1552 *ОВін.З.* 137); У складі вл.н.: Великая Вербоя: поданные пана Фридриха... зъ великое Вербое (Володимир, 1608 *Ив.* 286); великая Полща — (*назва історичної області Польщі*) Великопольща: Року 1241 татарове... на день пасхи пришедши, Краковъ спалили и до Сленска пришли, а подъ Врославлемъ вернулись, а другие великую Полщу воевали (поч. XVII ст. *КЛ* 73); великая Россия (Русия) — Великоросія, Російська держава: рѣсію малѣю и велікѣю (1598 *Розм.пап.* 12); Пойди, Скарго, в Великую Россию и прочитай истории житий оных святых мужей, чудотворцов великих, которые... и по смерти мертвыми освященными тѣлеса своими... явно чудотворили (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Ширѣкій и великослѣвный языкъ Славѣнскій... маючи обвѣтое залеце(и)е... зъ... иныхъ таѣмницѣ, которыи са ты(м) азѣко(м) вѣ велікой и малой Рѣсїи... и по ины(м) сторопѣмъ ѡ(т)правдѣю(т) (Київ, 1627 *МІКСВ* 185); Великий Коцмань: села на има Радѣвци... и Великыи Коцмань (Гирлов, 1519 *ДВВ* II, 1); великий Новгородъ, Новгородъ великій — (*історична назва Новгородa, центру Новгородської феодальної республіки XII-XV ст.*) Новгород: Року 1476 Новгородъ великій взялъ князь Московскій (поч. XVII ст. *КЛ* 74); великий Собокъ: за речкою велики(м) собко(м) всѣ кгрѣнты... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛІБ* 5, II 4047, 25); Бересте великое — м. Брест у Білорусі: ѡ чо(м) они... ѡ бересті велико(м) на сѣдѣ... дѣховно(м)... покладѣли (Берестя, 1593 *ЛСБ* 237, 1); Луки Великие: одни были з Смоленска, иншии з Лук Великих (Київ, 1545 *АрхІОЗР* I/VI, 42); великое князство (княжство) Литовское, великое князство *див.* **КНЯЗ-**

СТВО; великое князство Московское *див.* **КНЯЗСТВО**.

Див. ще **ВЕЛКИЙ**.

Пор. **БОЛШИЙ, НАЙБОЛШИЙ**.

ВЕЛИКО *приел.* 1. Вельми, дуже, *заст.* велико: здалося, ка(к)бы тота ва(л)ка имѣлася велико множити (Ясси, 1500 *Cost. DB* 468); Мы... велико жєдає(м) и поко(р)не проси(м)... абы вѣша мл(с)ть рачили ихъ ку мѣрова(н)ю то(и) цркви бо(ж)єи... да(т)ко(м) свои(м) запомочи (Перемишль, 1547 *ЛСБ* 11); Приходил на врьд... его милост пан Костентин Ело Малинский, оповѣдаючи и велико обтежливе жалуючи (Володимир, 1573 *АрхІОЗР* 8/III, 243); Голѣмо: Веліко (1627 *ЛБ* 27); За такѣю братьскѣю любовъ же... ляхомъ на на(с) помага(т) не хочете велико вам за тоє дякує(м) (під Константиновим, 1648 *ЦДАДА* 124, 3, 31); заходити оу велико *див.* **ЗАХОДИТИ**.

сильно: А коли велікоѡ и рѣвно плакаль, вѣрѣшбный Ісаакъ рѣкль до не(го) (серед. XVII ст. *Хрон.* 42 зв.).

2. Багато, *заст.* велико: а к тому дворѣ пола и сѣножати, лѣсы и дѣброви..., што коли к томѣ прислѣхаєть мало и велико (Кошир, 1502 *AS* I, 148); Хтѣ бовѣ(м) малѣо штѣ албо веліко ѡ(т) Бо(з)скихъ рѣчей ѡ(т)кидає(т), оуве(с) ѡ(т)кидає(т) законъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 220); ни мало ни велико — нічого: но вси єдиногласно ѡ(т)повѣли яко никѣли не вѣдаємо, и нїже когда слѣшшали єсмо, нї о єдинѣй винѣ брѣтѣства сєго ни малѣо ни веліко не мѣжемо свѣдчити (Львів, 1591 *ЛСБ* 155).

Див. ще **ВЕЛИЦЕ, ВЕЛИЦЕ**.

ВЕЛИКОБѣДНЫЙ *прикм.* (*значний за силою вилѣу*) великий: а пастирє если и ве(л)ми срого и бѣ(д)но за себе и за овца своѣ мѣчитисѣ бѣдѣ(т), што(ж) за пожито(к) овца(м), ѡ(т) и(х) велико бѣдного мѣчѣнїѣ (1598 *Виш. Кн.* 285).

ВЕЛИКОВАЖНЫЙ, ВЕЛИКОВАЖЪНЫЙ *прикм.* Дуже важливий: Абы в той рєчи яко великоважной а малѣо слыханой, што коротѣкостью часѣ в неї ведомости якое певнейшее... ѡказати могло (Вільна, 1565 *AS* VI, 283); я, сѣ певныхъ и велико важныхъ... причинъ... епископию... арендовал его милости, отцу Феодосию (Володимир, 1580 *АрхІОЗР* I/1, 131); часомъ на великоважные по-

требы монастырские и возныхъ отъ вряду мети не можемъ (Київ, 1584 *АрхЮЗР* 1/VI, 76); А такъ мы... для великоважныхъ... потребъ своихъ, далей ихъ ждаты не могучи, тобою, пане возный... осветчаны (Луцьк, 1593 *АрхЮЗР* 1/1, 346).

ВЕЛИКОДАТЕЛЬ ч. Добродій: Восприимѣте и(х) тихимъ лице(м) любезнѣ и дадите и(м) подобающю мл(с)тиню и вспоможеніе. Кожды(и) по блгому его изволенію ѡ(т) своєа має(тн)сти, ѡ(т) ни(х) же на(м) великодатель и члколюбе(ц) богъ нашъ дарова (Львів, 1589 *ЛСБ* 120).

ВЕЛИКОДЕННЫЙ, ВЕЛИКОДЕНЬ, ВЕЛИКОДЕНЬНЫЙ *прикм.* Великодній: Абы приношенъа узаконенъа по правиломъ свѣтыхъ апостол... всегда бывали на самыи день празнику воскресенъа Хрѣства, только ж тоє приношение великоденьное и потребованъе отъ ерея надъ хлеба посвященъа не має быти звано и розумено пасхою (Берестя, 1591 *ПФ* 105); вѣдаемо... якіє рѡзници,... якіє зъезды и синоди зъ стороны самогъ великодѣннаго празнованъа бываѣли (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 49); великодєнная недѣля *див.* НЕДѢЛЯ; великодєнное свято *див.* СВЯТО; великодєнный агнецъ *див.* АГНЕЦЪ; великодєнный баранокъ *див.* БАРАНОКЪ; волторокъ великодєнный *див.* ВОЛТОРОКЪ; субота великодєнная *див.* СУБОТА.

Див. ще ВЕЛИКОДНЫЙ.

ВЕЛИКОДЕНЬ *див.* ВЕЛИКДЕНЬ.

ВЕЛИКОДЕРЖАВНЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) великодержавный; могутній: Прена-светѣйшомъ Премѣдрѣйшомъ Преблагенѣйшомъ великодержавномъ многомилостивомъ всяконаставленнѣ (к. XVI ст. *Розм.* 72 зв.); В то(м) гробѣ зостави(л) тѣло свое великій и сла(в)ны(й) зъ рожена мѣ(ж) Петръ Могила сынъ великодержавнаго Го(с)подара Мо(л)довлахичѣйского Симеѡна Могила (Київ, 1647 *Епѣм. Мог.* 154).

ВЕЛИКОДНОВАТИ *дієсл. недок.* Святкувати Великдень: и повѣдѣ(л) и(м) то іоуда иже оу до-моу зѣведеѡвѣ має(т) велѣкодновати (Смотрич, II пол. XVI ст. *Проп. Д.* 4 зв.); и почали его... про-ейти... и стѣи жоны мирѡнѡсицы абы не ходи(л) до ієр(с)лима велико(д)новати (Устрики, I пол. XVII ст. *УС* № 29515, 62).

ВЕЛИКОДНОЕ, ВЕЛИКОДЪНОЕ с. Звичає-ве обдарування урядовихъ осіб на Великдень як одна з форм повинностей: Велико(д)ного и кола(ды) дають з дворища ключѣнникѣ по грошѣ и по кѡрыцы (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 185 зв.).

ВЕЛИКОДНЫЙ *прикм.* 1. Великодній: а вѣ мѣсто того за Великодны(и) Даръ Клейно(т) Прєзѣцный В(ш) Велє(б); зъ найнижшими слѣдѣжами ѡ(т)даючи (Київ, 1623 *МКСВ* 78); великодный четвергъ *див.* ЧЕТВЕРЪ; агнецъ великодный *див.* АГНЕЦЪ; баранокъ великодный *див.* БАРАНОКЪ; день великодный *див.* ДЕНЬ; постъ великодный *див.* ПОСТЪ; пятокъ великодный *див.* ПЯТОКЪ.

2. У знач. ім. Великодній: Вл.н.: ва(с)ко великодны(и) (1649 *РЗВ* 16).

Див. ще ВЕЛИКОДЕННЫЙ.

ВЕЛИКОИМЕНИТЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) славный, знаменитый: в чомъ ваши(х) милостє(й) небє(з)вѣстны(х) хотячи дѣчинити и вины неславе таково(и) народѣ нашємѣ велико именитомѣ рѣ(с)комѣ нехотячи быти: дає(м) вашѣмостя(м) всѣ(м) воєє(ц) и ко(ж)домѣ зъ особна знати (Львів, 1595 *ЛСБ* 277, 1 зв.); Всѣмъ посполите православнымъ такъ духовнымъ яко и свѣцкимъ великоименитого російского роду... ласка, покой и милосєрдїє отъ всєдержителя Бога (Київ, 1626 *КМПМ* I, дод. 279).

ВЕЛИКОЛАСКАВЫЙ *прикм.* (як шанобливый *epitет*) вельми ласкавый: сыны мои... вѣ зычливѡє вихованъє Єє Милости... панєй Зофєє Ивановнє, кнєжнє Жєславской, дадиной, а яко матцє моєй велико ласкавой... симъ тестаментомъ... порѣчаю (1577 *AS* VI, 72); его мл(с)ти пѣнѣ адамѣ Лѣтинскомѣ Пѣнѣ и Добродѣєви на(м) великолѣскавомѣ (Львів, 1615 *Лям. Жел.* 1 зв.).

Див. ще ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ.

ВЕЛИКОЛѢПНЫЙ *прикм.* 1. Величпий: зна-мѣние извѣстнѡ ѡ неї єсть. хѡтащєи ѡсенити бл҃годати б҃жиєи, видѣние свѣтло великолѣпное (1489 *Чет.* 78); Бо нашы не вси о томъ вѣдають... абыхмы по старому... могли славити пречестное и великолѣпное има отца и сына и светого духа (Вільна, 1595 *Ун. гр.* 148).

2. (як шанобливий *epítet*) величний, величавий: Всесла́вномѣ і велико́лѣпно́мѣ, бл҃гочести́вомѣ же и правосла(в)номѣ г(с)дрю и вл(д)цѣ остро(э)скомѣ, воево́дѣ кїевскомѣ, всесвѣ(т)ломѣ кнѣжати васи́лію (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 185).

ВЕЛИКОМОВАЧИЙ, ВЕЛІКОМОВАЧИЙ *прикм.* (який багато говорить) велемовний, великомовний, велеречивий: то́бе звера́ти нѣакомѣ призво́йто бы́ти прови́дѣвъ да́ніїлѣ жела́ній мо́ужѣ, кото́ромѣ звера́ти оуста были велі́комова́чи, и хр(с)тіа́нскомѣ слоухѣ обри́длівыи (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 186 зв.); охѣ оуста вели́комова́чи, кото́рыи ви́дѣлѣ да́ніїлѣ, и вели́комова́чи и на б́га повстаю́чи, и сми́рити стѣхъ ви́шнего помы́шляю́чи и лѣта и часы ѿ(т)мена́ти (Там же, 189).

ВЕЛИКОМУЧЕНИКЪ ч. Великомученик: Писа(н) во лвовѣ При столе(ч)но(и) це(р)кви ст҃го великомѣ́нника х́ва Геѿ(р)гѣя (Львів, 1586 *ЛСБ* 80); Яко(ж) вте́шили(м)са,... перено́сячи мо́щи ст҃го великомѣ́чника // Па(н)теле(и)мона (Скит, 1633 *ЛСБ* 520, 1 зв.-2); Во Лво́вѣ, при хра́мѣ столе́чномѣ ст҃гѿ Великомѣ́чника Хр(с)то́ва Геѿ́ргѣя (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 6 зв.).

ВЕЛИКОМУЧЕНИЦА ж. Великомученица: при то(мѣ) же мана(с)тыри... и цр҃ковѣ ново́ю ѿ(т) ѿснова(н)а въ імя ст҃ыа великомѣ́ченицы... ека́те-рины че(р)ница(мѣ) ино́киня(мѣ) для ѿсобливо(г) набо́же(н)ства змѣровати бл҃гослови́лимы ихъ и бл҃гословляе(м) (Вільна, 1594 *ЛСБ* 253, 1); Мещане и пре(д)мещане... Которые це(р)рки (!) хра(м)ѣ ст҃ое великомѣ́ченицѣ Парасковѣ́ї и воскр(с)ні́я х́ва... Пришли... Абысмо... подтвер́дили кѣ братствѣ́ ли́сто(м) пѣ́ши(м) (Перемишль, 1600 *ПВКРДА* IV-1, 2); Роботу... столя́рскую до дво́хъ при́дѣловѣ́ вели́кое церкве́ свя́того Миха́ила, то е́ст до прѣ́дѣла́ е́дного Во́ведє́ния въ церквѣ́ Пречис́тое Богоро́дицы, а до друго́го прѣ́дѣла́ свя́тое вели́комуче́ницы Ва́рвары, имѣ́лель... гро́шей... зо́лотыхъ сто и де́сять да́ти (Київ, 1631 *ПККДА* II-1, 409).

ВЕЛИКОНОГЪ ч. Назва морської риби: poly-pus, великоно́гъ риба мо(р)ская (1642 *ЛС* 321).

ВЕЛИКОНОЦНОЄ с. (*стп.* wielkanosne) зви-чає́ве обда́рування у́рядових о́сіб на Вели́кдень як одна з форм пови́нностей: старо́сте Лѣ́цкомѣ́ и его́

потомком... дали е́смо... три до́мы..., а к то́мѣ плат з ла́зен мещанских,... // а ви́но горѣ́лое, а ко́лада и вели́коно́цное, ви́ны малыи и вели́кии (Берестя, 1544 *AS* IV, 401-402).

ВЕЛИКОНОЦНЫЙ *прикм.* (*стп.* wielkonosny) велико́дній. свя́то вели́коно́цное *див.* СВЯТО.

Див. ще ВЕЛѢКОНОЦЪНЫЙ.

ВЕЛИКООБРАЗЛИВЫЙ *прикм.* Надто обра-зливий, вельми образливий: А вм(л) рачи́шѣ ѿ(т) себе посылати на мене ли́сты вели́кообра(э)ли́вые и до́тѣкли́вые (Львів, 1593 *ЛСБ* 245, 1).

ВЕЛИКООБТЯЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЕЖЛИВЕ, ВЕЛИКООБТЯЖЪЛИВЕ, ВЕЛИКООБЪТЯЖЛИВЕ *присл.* З вели́ким жа́лем, із зви́нува́ченням: Присы́лал до мене Во́йтеха Кра́совско́го... игу́менѣ Кра́носелски́й... жа́луочи и опо́ведаю́чи вели́кообтя́жливє́ а пла́чливє́ на вря́дника его́ ми́лости (Лу́цьк, 1566 *АрхїОЗР* I/VI, 55); оте́цѣ Григо́рей, жа́ловаль и опо́ведаль вели́кообтя́жливє́ на па́на... К҃раевско́го (Лу́цьк, 1574 *АрхїОЗР* I/VI, 60); свеще́никѣ Су́ходолски́й, оте́цѣ Нау́мѣ, опо́ведаль и вели́ко, о́бтя́жливє́ и пла́чливє́ жа́ловаль на па́новѣ: Я́на..., Тимофе́я... Орански́х (Во́лодимир, 1594 *АрхїОЗР* I/I, 432); жи́дове ме́ста его́ к(р) м(л) Кра́ко(в)ско́го... пла́чливє́ и вели́ко-о́бте(ж)ливє́ жа́ловали... и(ж)...//... на(с)... ѿк-ру(т)не́ а нели́тостивє́ били (Во́лодимир, 1599 *ТУ* 230-231); по́дданы́й... Тимо́шѣ Скри́пѣ́ка, поспо́лу з до́чкѣю́ своєю́ Ку́ницѣю́, опо́ведаю́чи и вели́ко о́бтя́жливє́ жа́луочи на... дя́ка апо́стольско́го (Во́лодимир, 1607 *АрхїОЗР* 8/III, 524).

ВЕЛИКООКЪ¹ *прикм.* Великоо́кий, зі́ркий: oculat(us), великоо́кѣ, смо(т)рели́въ (1642 *ЛС* 289).

ВЕЛИКООКЪ² ч. Назва риби: melanur(us), великоо́кѣ ри́ба (1642 *ЛС* 266).

ВЕЛИКОПАСТЫРСТВО с. Висо́кий духо́вний сан: са(м) са ѿ(т) та́кого вели́копасты́рства избо́ро́на́лѣ (XVI ст. *УС* № 29519, 279).

ВЕЛИКОПЕРСТНИЙ *прикм.* Який стосується вели́кого пальця: pollicaris, вели́копе(р)стни(й) (1642 *ЛС* 320).

ВЕЛИКОПИЛНЫЙ *прикм.* Нага́льний, дуже пи́льний: а пото́м з вели́копи́льных а до́леглыхъ потре́бъ сво́ихъ за́ставил е́сми па́ну Стани́славу

Кграевскому того ж імѣня своего властного двадцать волок у трохсот золотых полскихъ (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* 8/VI, 286); и сами(с)мо того велико хотели вчинити и ва(с) та(м) ѿ галичѣ посетити; нижили за велико пи(л)ными по(т)ребамы дѣховными и злою дорогою которая и(м) дале(и) ты(м) горше(и) се псуе немогли(с)мо (Рогатин, 1591 *ЛСБ* 135).

ВЕЛИКОРАЗУМНЫЙ *прикм.* Великорозумний: Великодоушны(и): Великоразоумны(и) (1627 *ЛБ* 14).

ВЕЛИКОСАНОВНЫЙ *прикм.* Знатний, заст. високородний, великородний: вѣша, кна(ж), мл(с)ть, есть еси и на мѣсце бѣны(х) великосановны(х), и многосла(в)ны(х) пре(д)ко(вѣ) своихъ настѣпѣешь (Острог, 1587 *См. Кл.* 1 зв.); Великосановныхъ Людей дѣти... въ всѣмъ по обычаю Црковномѣ да Крщени бѣдѣт (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 12).

ВЕЛИКОСЛАВНЫЙ *прикм.* Славетний, преславний, широковідомий: Але зрозумѣетъ того што(с)а мовить моцъ, хто не в' якѣмъ дрѣгомъ мѣстѣ, тѣлько в' са(м)о(м) великославно(м) Рѣмѣ бѣвши, кгда(с)а присмѣтрить што(с)а за неправнѣсть дѣетъ ѡ(т) тѣхъ которыи... Ап(с)льскѣи посѣли мѣста (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 190); Широкий и великославный языкъ Славѣнскій (1627 *ЛБ* 3).

ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИКУСТЬ, ВЕЛІКОСТЬ *ж. 1.* (*значність розмірів*) величина, великість: Але а людскости твоее прошоу абысь широкостю мовы не погордѣлъ, абовѣ(м) широкость великостью пожит'кѣ нагороди(т) (Дермань, 1605 *Мел.Л.* 17 зв.); не боюся, мовить, великости тѣла твоего (Слуцьк, 1616 *АрхІОЗР* 1/VII, 276); звѣзды... сами бѣтністю своєю и великостью една другої не шкѣдитъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 28 зв. пенум.); Але и Кит' морскій, горы, и звѣры,... великостью своєю переходать члѣвка (Вільна, 1627 *Дух.б.* 156); Якъ игѣльное оушко не змѣщѣетъ ве(л)блюда для великоѣ своѣѣ тѣсноты и для грѣбоѣ великости вел'блѣодовы: такъ и дорѣга ведѣчаа в' живѣт' не змѣщѣетъ богѣтого для тѣсноты своѣѣ, а для грѣбости великоѣ богѣтого (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 480); Зачѣмъ я тѣт' тѣл'кѣ, на кштѣлт' ѡного довтѣпногѣ Малара (котѣромѣ гды на малѣй таблицѣ великого ѡлѣбрѣма вѣмалѣовати казано, на малѣовѣлт' едѣнѣгѣ пѣлецѣ, и з' того ѡ вели-

кости всегѣ ѡлѣбрѣма розсѣдо(к) и конѣктѣрѣ бра(т)и казѣлт' (Львѣв, 1639 *Ал.* 8 зв. ненум.); Тепѣрь я(к)накоро(т)ше(и) ти(л)ко рѣчи(и) ты(х) до(т)жнѣлѣса, бы... великостью кнѣги, чѣте(л)никовѣи прѣщи... не задалѣсмо (серед. XVII ст. *Кас.* 22 зв.);

(*повноводдѣя водѣймища*) надѣмѣрнѣсть: купе(ц)... ста(в)... спуцѣны(и) де(р)жа(в)ши для великости воды... рыбѣ ловити не могучѣи то(т) ста(в) покину(л) (Кременецъ, 1564 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1954, 39).

2. (*значна кількість*) безлѣч, сила, численнѣсть: хорѣжѣе... повѣдили, ижъ не видѣли за великостью людей, яко са початѣкъ сталѣ (Петрѣкѣв, 1565 *АВ* VI, 262); с тоѣи пото(м) велико(с)ти для тѣ(с)но(с)ти грани(ц) почѣли ся межѣи собою еденѣ з дрѣгогѣ ѣти(с)кѣти (1582 *Кр.Стр.* 53 зв.); ѡба кораблѣ на(п)лѣли та(к) и(ж) са погружали пре(д) велѣкостью ри(б) (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 190 зв.); А кгда Петрѣ обѣчилѣ... великость людей..., убѣявшия, потрикѣротъ запрѣлѣся Христа пана своего (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 47); тѣгнѣ вѣйско на тебе хѣсь црѣ Пѣрскѣй з великостью непрѣѣтель (серед. XVII ст. *Хрон.* 395); а же во(и)ска козацкѣи з ѡ(р)дами и хлопства незлѣчногѣо купами перѣстрашили и великостью своєю... всѣ нѣчу з ѡбѣзѣ без потѣчки, в чѣ(м) хто мо(г)... ѣтекѣли (серед. XVII ст. *ЛЛ* 179).

3. (*інтенсивність вияву*) сила, вага, значимѣсть: Таа приповѣсть... ѡка(з)уѣтъ... велико(ст) члѣволобѣа бѣжѣа (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 3); люде... великѣст грѣха познавши, до Бога ся навернули (Вѣльна, 1600 *Катех.* 44); в' бѣрзо великоѣ ср(д)ца великости и ѣсности пережилѣ (Київ, 1627 *Тр.* 555).

4. (*повнѣота визначних рис, особливостей когѣсь*) велич, величнѣсть, чѣсть: Усякому людскому створѣнѣю имаѣе розѣславѣти великусть его (XVI ст. *НЄ* 212); ѡтѣрѣѣтка того велико(ст) ѡповѣдѣймо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 259); Ѡвожъ великость и велможнѣсть твоѣ ѡ Бѣце ѡказѣѣтъся (Київ, 1631 *Син. Тр.* 814);

(*знѣтнѣсть походження*) вѣльможнѣсть, велич: Вѣлѣчество: Вѣлѣкѣст', зацнѣ(ст), майстѣтъ, прѣвъзложѣнѣе, прѣимѣтелство, прѣвъзѣто(ст) (1627 *ЛБ* 14).

Див. ще ВЕЛИЧЕСТВО, ВЕЛИЧИЕ, ВЕЛІКОСТЬ.

ВЕЛИКОУСИЛНЫЙ *прикм.* Дуже сильний, дуже великий: и дваживши... мл(с)те(и) в̄ши(х) велико усиленю прозбѣ;... чиновне... сотворило (Київ, 1627 ЛСБ 496).

ВЕЛИКОЦВѢТЬ *ч.* Назва рослини: laburnum, великоцвѣтъ древо (1642 ЛС 248).

ВЕЛИКОЧЕСТНЫЙ *прикм.* Дуже чесний, достойний: Нѣмашъ заисте по(д) небомъ щаслившого ч̄лвка на(д) того ч̄лвка котрый правдиве створи(т)ла свбего знаетъ, и... великочестное има его славити (Єв'є, 1616 УС Єв. 4).

ВЕЛИКОРОТЬ *див.* ВЕЛЕКРОТЬ.

ВЕЛИКУСТЬ *див.* ВЕЛИКОСТЬ.

ВЕЛИКЪ *див.* ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛИКЫ *див.* ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛИОРЫБЪ, ВЕЛЕРИБЪ, ВЕЛІОРИБЪ, ВЕЛІОРИБЪ, ВЕЛІОРЫБЪ, ВЕЛОРЫБЪ *ч.* (*стп.* wieloryb, *стч.* velryba) кит, *діал.* великориб: Велиорыбъ є(ст) яко гора... такѡвые рыбы и(ж) окроуты перевертаю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 26); кгда по дѣкретѣ бжемъ впадѣтъ въ море огне(н)ное геєнское, в' пашчѣхъ, на пожрєніє огнерадномѣ... и д̄шетлѣн'номѣ кйтѣ, ал'бо велорыбови, яко єсть писано (Почаїв, 1618 *Зерц.* 38); не иначе як' бы велерибъ пожарл' ч̄лвка до в'нѣтра (Вільна, 1627 *Дух.б.* 162); Кйтъ, Рыба, Веліорыбъ (1627 ЛБ 216); И зали, не таа самаа м̄лта, Іонѣ Пророка зе внѣтрности веліорыба морскогѡ вывела? (Київ, 1634 МІКСВ 313); и такъ впадѣтъ въ море геєны в' пашчѣхъ огнеро(д)номѣ левнаѡамѣ. въ пожрєніє д̄шетлѣн'номѣ Кйтѣ, ал'бо Веліорыбѡви моря огнепогѡ (Чернігів, 1646 *Перло* 155); створилъ б̄гъ велеробы великіи (серед. XVII ст. *Хрон.* 4).

ВЕЛИТИ *див.* ВЕЛѢТИ.

ВЕЛИТИСЯ *дієсл. недок., безос.* Потрібно, треба, слід: Єв̄глїста выпісуєт яко х̄с седмы хлѣбы и мало рыбами насытил чотирі тысячі люду. Законніці знаменія ищут, и як велитя их оученія выстергати, як тыж слѣпому ѡчи направуетъ, петръ вѣру визнаєт (Володимир, 1571 УС Вол. 55).

ВЕЛИЦЕ *присл.* (*стп.* wielice) 1. Дуже, вельми: Вашѣ Милост... велице, а покорне просимъ (Вінниця, 1569 AS VII, 323); за навеженє ласкавое, в̄м приятеломъ мои(м) ласкавы(м) велице и пи(л)не

дякѡ (Варшава, 1595 ЛСБ 295, 1); за вшелякую зычливо(ст) прияте(л)скѡ пре(з) вѣчованя в̄мсте(и) вдячне при(и)мивши велице дякуємо (Устя, 1612 ЛСБ 438, 1); Цнѡты твои, ѡ Ѡ(т)че всемѣ свѣтѣ явны, А в' кгмѣне Православны(х) велице похвалы (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Ѡстрѡжного, ижъ собѣ Патрѡна достала; Велицеса тѣшитъ и вдова позостала (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.); По(з)наваючи великую жа(р)ливо(ст) мл(с)те(и) в̄ши(х) ку це(р)кви сто(и) и ро(з)ширеню хвалы б̄жое велице ѡтѣшаюся (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 1).

2. Твердо, міцно: Ижъ то, што католическая и апостолская... церковь Риму Старого держитъ и светитъ, то я все держу и визнаваю, и на немъ велице переставаю (Вільна, 1597 РИБ XIX, 286).

Див. ще ВЕЛИКО, ВЕЛЦЕ.

Пор. БОЛШЕ, ВЕЛИЦѢЙ.

ВЕЛИЦЕВАЖНЫЙ *прикм.* Дуже важливий: на короткий рок в речи... власной, а велице важной, то єст ѡ невчинєнє личбы з мыта (Луцьк, 1570 AS VII, 374).

ВЕЛИЦЕЗДОБАЧИЙ *прикм.* Який дуже прикрашає: Лечъ до особы В(ш): М(л): скланяючиса, людзкостью и цнѡтами в(ш) м(л) велице здѡбачаа Вѣра Блгч(с)тываа, ѡ той стараньє и печалованьє мѣти рачишь (Київ, 1623 МІКСВ 84).

ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ, ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫ *прикм.* (*шанобливий епітет при звертанні*) вельмишановний, дуже ласкавий: мнє велице ласкавые п̄нве... жителиє б̄госпасаємо(г) града Львова (Оліта, 1591 ЛСБ 185, 1); Мнѣ велице ласкавы(м) прилтеле(м) мои(м) милымъ... ты(м) писа(н)ємъ моимъ счастливого здоровья Б̄м навежамъ (Київ, 1592 ЛСБ 1035, 36); На(м) велице ласкавы(и) П̄нове братиа бра(цт)ва стго крестоносно(г) лво(в)ско(г) (Вільна, I пол. XVII ст. ЛСБ 500, 1); Велице ла(с)кавы п̄не золота рѣка (Скит, 1633 ЛСБ 520, 1).

Див. ще ВЕЛИКОЛАСКАВЫЙ, ВЕЛЦЕЛАСКАВЫЙ.

ВЕЛИЦЕОБТАЖЛИВЫЙ, ВЕЛИЦЕОБЪТАЖЛИВЫЙ *прикм.* Звинувачувальний: пришла перед нас велице ѡбтажливаа, а плачливаа жалоба... княза Романа ѡеодоровича Санкгѡшка, против Валентого Желеха (Вільна, 1565 AS VI, 274).

ВЕЛИЦЕПОБОЖНЫЙ *прикм.* Вельми побожний: А то и(х) Монастырь Густин'ский Иноко(в) велице побо(ж)ных напа(д)ши сво(л)ные, Коста Ка(р)пенко и Ка(р)пъ Лихий з' купю немалою, з'пустошили (Чигирин, 1648 *ЦДІАК* 1407, 61, 1, 1).

ВЕЛИЦЕПОВАЖНЫЙ *прикм.* Дуже важливий, дуже потрібний: для потреби велице поважної, назначилихмо соборъ, ведлугъ звичаю давного церкви Россійской (Городок, 1640 *ПККДА* I-1, 69).

ВЕЛИЦЕРОЗМАИТЫЙ *прикм.* Багатоманітний, всесторонній: Ижы анѣ нѣзкихъ и которыи на остѣткѣ стѣлиса розмаиты(х) и не лацно роздѣны(х) справѣ, мѣжнаа естѣ естество створеномѣ правдѣе зроздѣти велицеровмайтѣю мѣдрость, котораа в' нѣхъ Бжѣю (Київ, 1619 *Гр.Сл.* 292).

ВЕЛИЦѢЙ *присл. в. ст.* Твердіше, міцніше: Тврѣдѣй: Велицѣй (1627 *ЛБ* 132).

ВЕЛИЧАВЫЙ, ВЕЛИЧАВЪ *прикм.* 1. (*надмірно чванливий*) гордий, бундючний, пихатий: братья не боу(д)те величави и горди (1489 *Чет.* 285); блѣдникъ, пияница, ... клеветникъ, величавы(и), таковаго не толико вчителю(м), но нѣже жителю(м) здѣ ѿ(т)инюдь да не бѣдетъ (Львів, 1587 *ЛСБ* 87, 8); Того... показати не можеш, абы з школы... богоносецъ выйти имѣл, только все оной блаженной наукѣ сопротивници, горды, величавы, пишны, надуты (1608-1609 *Виш. Зач.* 225); не бѣди ни игрецъ, ни срамословецъ, ... ни величавъ, ни гнѣвливъ (Львів, 1642 *Жел. П.* 2);

2. Славний, знаменитий, величавий: Величавый. *Magnificus. Magnas :tis* (1650 *ЛК* 432).

ВЕЛИЧАЙШИЙ *прикм. в. ст.* Величніший: Максімъ: Славетъ, а(б) з' ла(т): Величайши(и) (1627 *ЛБ* 221).

ВЕЛИЧАНИЕ, ВЕЛИЧАНІЕ, ВЕЛИЧАНЕ *с.* 1. (*надмірна чванливість*) гордість, бундючність, пихатість: пытаются блѣда и величания. го(р)дости и зависти (1489 *Чет.* 366 зв.).

2. Величання, звеличування: Явно яко ничи(м) дрѣги(м) то(л)ко хдлюю и величанию(м) гордости пре(д) члѣки а пре(д) всевидаши(м) ѿкаа(н)нѣйший и всѣ(х) тварей бѣ(з)чеснѣйши(и) еси (1598 *Виш. Кн.* 287); И яко первенство в' порѣ(д)кѣ и в' личбѣ а не в' владзы, такъ и почести, титѣлы и величана Папины, в' словѣ(х) ... а не в' истотѣ завислы (Київ, бл.

1619 *О обр.* 180); Соборовъ вселенскихъ каноны... описують, ижъ патріархове... зъ... епископомъ — еднакой и ровной чести, владзы, зверхности и величания быти мають (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 324).

ВЕЛИЧАТИ *дієсл. недок.* 1. (*прославляти*) величати, звеличувати: црь... запасника свое(г) люя много величаше (1489 *Чет.* 57); Светелъ еси зацностью, богатевы, можностью, величествомъ, достойностѣю и поважностью... то добре ведаю, вижу и величаю тебе надъ многими (Рожанка, 1598 *Л. Пот.* 1011); Але вы, братіе, Христа величайте (к. XVI ст. *Укр. н.* 79); навет и сами турки, узнавши тое благодать божию, дѣйствующую в них, почитают их, блажат и величают (1608-1609 *Виш. Зач.* 218); Зачимъ при ннѣшней оурочистости, трѣмфалного... наоучаймоса... величати, и выславляти (поч. XVII ст. *Пчела* 42 зв.); не годить ми ся ту мимо ити и... княжати Іоанна Острогского... которого нехай будетъ имя на всѣ стороны свѣта славно: бовѣмъ народъ свой... любилъ... вѣру отцевъ своихъ величалъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 1139); Твои ѿ Хѣ Црѣ стр(с)ти величаемъ (Львів, 1631 *Волк.* 23); Чѣсть и слава, и Вѣчню твою на всѣхъ державѣ, Признаваю, вѣспѣваю, и величаю (Чернігів, 1646 *Перло* 74); Величаю. *Magnifico. Honorifico* (1650 *ЛК* 432).

2. (*гордиться*) величатися, вихвалитися: я даніи(л) бѣле(м) в' жалю многіе дни, ... и зась в голодѣ ѿболѣкшиса оу врѣтище и оу попелѣ, не величаючи подобно въ скрыліа рызъ свои(х), ... стара(л)са и проси(л) ба ѿ высвобоже(н)е братіи свое(и) з неволѣ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 210).

Див. ще **ВЕЛИЧИТИ**.

ВЕЛИЧЕСТВИЕ *с.* Те саме, що величество у 3 знач.: сѣлѣ по правіи маестату, величествіа на високихъ прибі(т)кѣ правдівого (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 217).

ВЕЛИЧЕСТВО *с.* 1. Величина, розмір: сто-раксѣ древо естѣ велико... а плодъ имѣ(т) величество(м) сливъ ѿбычны(х) (XVI ст. *Травн.* 429 зв.); подобен есмь в мори в корабли плавающимъ, яже не вѣдущимъ добрѣ правити корабля, недоумѣются и о величествѣ корабля скорбят (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238);

(визначення величини чогось) вимір: Плъть: Тѣло, всѣкое трѣ обрѣзы величества имѣе(т). Сѣрѣ(ч): Длѣготѣ, широтѣ, и тлѣстотѣ (1627 ЛБ 83); moles, величе(с)тво, тягота (1642 ЛС 271).

2. (особлива повага) величність, велич: Светель еси зашностю, богатествы, можностю, величествомъ, достоинствѣю и поважностю (Рожанка, 1598 Л.Пот. 1011); тоє слово бѣ правдѣвый... на подбѣіе члѣко(м) на земли явисѣ покрѣвши свѣтло(ст) свою бжѣю яко завѣсою и та(к) смири(в)ши свое величество (Устрики, I пол. XVII ст. УС № 29515, 86); Поистинѣнѣ бо крѣтокъ, и смиренѣ, смири(в) свое величество не пришелѣ въ огнистыхъ облацехъ (Почаїв, 1618 Зерц. 64 зв.); А прѣто обачаѣте богобѣрцы, бж(с)вѣннои во(л)ѣ его произволеніе, а не оутѣснѣйте вѣ тѣснѣта(х) мѣсли вѣшеѣ Бжѣи величества (Київ, бл. 1619 Аз.В. 71); Weliczestwo: maiestas (Жовква, 1641 Dict. 95); Благословѣнно Величество славы твои (Чернігів, 1646 Перло 69 зв.); Величество. Magnitudo (1650 ЛК 432).

3. (у сполученні із займенниками вашѣ, єго, твой уживається як титул монархів) ваша (його, твоя) величність: Для чого не смѣючи болшей и доктора вашого найяснѣйшого королевского величества при собѣ удержовати, зѣ достодолжнымъ служебнымъ за него благодареніемъ отпускаю єго до двору вашого найяснѣйшого королевского величества (Київ, 1622 АЮЗР II, 73); Божию мило(с)тїю... єго ко(р): величе(с)тва Богда(н) хме(л)нишки(и) ге(т)-ма(и) зо (в)си(м) во(и)скомъ запоро(з)ки(м) воеводѣ... Феодорѣ ю(р)євичу а(р)сеньєву... здравіє (Чигирин, 1649 ЦДАДА 124, 3, 33, 1); Ажно бгѣ всемогѣщи(и) здаривѣ на(м) ѡ(т) твоего ца(р)ского величества посланцѣвѣ... до Пана Киселя послани(х) вѣ потребахъ єго (Черкаси, 1648 ВУР фотокоп. 12).

Див. ще ВЕЛИКОСТЬ, ВЕЛИЧИЕ, ВЕЛИЧИНА, ВЕЛКОСТЬ.

ВЕЛИЧИЕ с. Те саме, що великость у 4 знач.: вчинилѣ еси величїє силное (1489 Чет. 261); Разбоиннику за вѣрѣ раѣ ѡ(т)верзашѣ, блу(д)ницѣ и мытарєи з грѣховѣ ѡчищаешѣ Тому вси вѣрнии величїє дайте, славу и похвалу весело спѣваите (к. XVI-поч. XVII ст. ПДПИ 182, 65); вчинити величїє див. УЧИНИТИ.

Див. ще ВЕЛИЧЕСТВО.

ВЕЛИЧИНА ж. Величина, розмір: збѣдовѣли тѣю махѣнѣ зѣ камена чѣтырехъ стѣпѣ величинѣю (Вільна, 1627 Дух.б. 5).

Див. ще ВЕЛИЧЕСТВО.

ВЕЛИЧИТИ дієсл. недок. (кого) Прославляти, звеличувати: Величитѣ дѣша моѣ Гдѣ, и ро(з)радова(л)сѣ Дхѣ мой вѣ Бзѣ збавители моє(м) (Київ, 1637 УС Кал. 817).

Див. ще ВЕЛИЧАТИ.

ВЕЛІБНЫЙ див. ВЕЛЕБНЫЙ.

ВЕЛІЙ див. ВЕЛИЙ.

ВЕЛІКИЙ див. ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛІКІ див. ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛІКІЙ див. ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛІКОСТЬ див. ВЕЛИКОСТЬ.

ВЕЛІКЪ див. ВЕЛИКИЙ.

ВЕЛІОРАКИЙ, ВЕЛІОРАКІЙ прикм. (стп. wieloraki) 1. Різноманітний, багатоманітний: И ѡбысь несстѣлсѣ(!) слѣпы(м) проводникомъ слѣпѣмѣ, и зѣ ѡны(м) вѣсполѣ вѣ ровѣ вѣчногѣ згинѣна не впѣлѣ, длѣ невѣдомости и неоумѣтности, такѣ што є(ст) грѣхѣ, и коликовѣдний, ѡлѣбо веліоракіѣ єстѣ (Львів, 1646 Ном. 4 зв.).

2. Кількаразовий: Вопрѣсѣ, Веліоракѣ єстѣ крещеніє; Ѡ(т)вѣтѣ. Троѡкое (Львів, 1642 Жел. О тайн. 2);

ВЕЛІТИ див. ВЕЛѢТИ.

ВЕЛКАНОЦЪ ж. (стп. Wielka Noc, Wielkonoc) Великдень, Пасха: ани сѣ томѣ диву(и)те, же живѣвѣскаѣ ве(л)канѣцѣ по нашої припадаєтѣ (Острѣг, 1587 См. Кл. 18).

ВЕЛКІЙ, ВЕЛКІЙ, ВЕЛКЫЙ, ВЕЛЪКІ прикм. (стп. wielki, стч. velký) 1. Те саме, що великий у 1 знач.: А иж длѣ велкихъ водѣ и болѣт неперѣбытыхъ того кгрѣнтѣ Свѣщенского границ, так теж долгости и ширѣкѣсти ѡколичности ѡнокгѣ кгрѣнтѣ, сами єсмо ѡбѣхати не могли (Сушично, 1569 АС VII, 329); archimimus кѣкла велькі (I пол. XVII ст. Сем. 27); I себе(р) велки(и) (Львів, 1627 ЛСБ 1051, 3 зв.); велкий постѣ див. ПОСТЪ.

2. Те саме, що великий у 4 знач.: па(н) хме(л) є(з)ди(т) ѣ ве(л)ко(м) по(ч)те а я ѣ мало(м) (Ковель, 1574 ЖКК II, 276); Ты... Веде(ш)... рей вѣ дѣлѣ сва-

тоблїво(м). Бось повскресилъ Дрѣкарню припалѣю пыломъ Балабана, щѣтъ ве(л)ки(х), рѣчу и тѣжъ дѣло(м) (Київ, 1618 *Вѣзер.* 15); Ро(к) ах. Мю(р) ве(л)ки(и) (I пол. XVII ст. *Яв. ИЗ* 5); Заразъ по то(и) во(и)нѣ гла(д) бы(л) ве(л)кїи оу Рѣси и у угорско(и) зе(м)ли (Кумята, 1648 *Паньк.* I, 157).

3. У складі церковних свят і обрядів: велка ноцъ див. **НОЦЪ**; велка почъ див. **НОЧЪ**; велкїи страсти див. **СТРАСТЬ**.

Пор.. БОЛШИЙ¹, НАЙБОЛШИЙ.

ВЕЛКОСТЬ ж. (*смп. wielkosć, смч. velkost*) те саме, що великость у 1 знач.: над тою камен чирвовый яко грошъ велкостью з золотом високий (Володимир, 1613 *АрхїОЗР* 1/VI, 426).

Див. ще ВЕЛИЧЕСТВО.

ВЕЛМИ, ВЕЛМЕ, ВЕЛЬМИ, ВЕЛЬМИ, ВЕЛЬМИ, ВІЛЬМИ, ВОЛЬМИ, ВУЛМИ, ВУЛЬМИ *присл.* Дуже, вельми: бы(л) бо бѣгать вельми (1489 *Чет.* 84); имена ихъ отъ неприятелей спустошоны и людей за собою велми мало мають (Вільна, 1507 *АЛРГ* 128); В то(т) ча(с) матѣеи игдменъ и(х) велми бы(л) немоцо(и) (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); И трѣ(д)но ве(ль)ми ѿ водѣ (1552 *ОЖЗ* 119); Оуслышавъши то оученици пали на лица свои и оустрашилиса велъми (1556-1561 *ПС* 76); ве(л)ми з малы(м) пожи(т)ко(м) взглядо(м) власности в споко(и)но(м) де(р)жанью пана по(д)коморого зостало (Брацлав, 1590 *ЛИБ* 5, II 4047, 25 зв.); которого [Матыяша] есмо уси огледали, ижъ былъ вельмы збитъ и зраненъ (Київ, 1595 *АСД* III, 59); Тогды уставъ и запрѣтивъ вѣтру и морю, и отихло вульми, а люде чудовалися (XVI ст. *НЄ* 115); и вїдѣвши тое ве(л)ми почѣди(х)са (1598 *Виш. Кн.* 268 зв.); А кгда тые отступници послышали о томъ, радовалися вельми (Львів, 1605-1606 *Перест.* 37); A wolmi sia choczet Esty (Яворів, 1619 *Гав.* 20); бѣдовали вѣжд, а ѿколо вѣжи мѣсто велми велїкое (серед. XVII ст. *Хрон.* 18 зв.).

ВЕЛМОЖА, ВЕЛЬМОЖА ч. Вельможа: посмотрѣмъ здѣшни(х) вельможъ (1489 *Чет.* 52); Уставляемъ вокупе всимъ вельможамъ... имети власть по всей вселенгней (Вільна, 1599 *Ант.* 549); Ото тоу(т) княжата(м) и велмѣжа(м) мѣсце (поч. XVII ст. *Проп.р.* 175); Аще ли ѿ(т) котѣрихъ велмѣжъ, и

Властелей, оу сихъ предречѣнныхъ дѣлехъ, нами Сѣборнѣ полѣженныхъ и записанныхъ,... намъ ни единомѣ на то не дрѣзнути никакоже (Львів, 1614 *Вил.соб.* 20); Надчаѣтъ онъ въ ней вшелѣкой побѣжности, кѣждоѿ стѣндъ чѣлка... цара, кнѣза, велмѣжѣ и воїна (Київ, 1623 *МИКСВ* 45); Сїлный: Мѣжный, сїлникъ, велмѣжа, искѣсны(и) (1627 *ЛБ* 113); dynastes, велможа, владика (1642 *ЛС* 172); неѿ(т)-пѣщоное сѣдовѣе мѣстце: посоромѣченые тѣвари потѣжныхъ и велмѣжей (Львів, 1642 *Час. Слово* 274).

ВЕЛМОЖЕНЪ див. **ВЕЛМОЖНЫЙ**.

ВЕЛМОЖНЕ *присл.* Вельможно, велично, урочисто: Величаю: ве(л)мѣжне хвалю, вѣлбю (1627 *ЛБ* 14); Велерѣчю, много ѿ велїкихъ рѣчахъ мѣвлю, велмѣжне мѣвлю: Велїкїи рѣчи мѣвлю (Там же).

ВЕЛМОЖНИЙ див. **ВЕЛМОЖНЫЙ**.

ВЕЛМОЖНОСТЬ, ВѢЛМОЖЪНОСТЬ, ВЕЛЬМОЖНОСТЬ ж. 1. Величність, вельможність, знатність: Бо для того и оучиненъ бы(л), як ѣстъ написано, абы има его стѣе хвалили и ѿповѣдали вельмѣжность спра(в) его (Дермань, 1604 *Охт.* 3); И оуказати хотачи, ижъ не зрозѣмли Бжеи велмѣжности, за оуказанїемъ самѣго Ба всѣ(х), // тогѣ имъ, такъ мѣви(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 269-270); мѣетъ Хс повтѣре прїйти, сѣдїти живы(х) и мѣртвыхъ, южъ не въ такѣмъ пониженїю и покѣрѣ, але въ слѣвѣ и Велмо(ж)ности свѣей (Львів, 1646 *Зобр.* 27);

(у сполученїи з займенниками вашъ, его, твой *живається як форма звертання, титулування*) ваша (його, твоя) величність, вельможність: ино Вельможность его зъ владзы и присуду всякихъ владѣвъ ихъ вынялъ и подѣ справу свою гетманскую взялъ (Варшава, 1572 *АЮЗР* II, 176); просимъ ваше па(н)ское велмѣжности ѿ ласкавую радѣ и ратунокъ то(и) справе належачи(х) (Львів, 1593 *ЛСБ* 225); ѿ(н)... то(л)ко ѿ самое збо(ж)е... ѣ суду зе(м)ского вѣни(ц)кого з ве(л)мо(ж)но(ст)ю вашею чини(т) (Вінниця, 1605 *ЛНБ* 5, II 4051, 56); Прѣто зъ нашимъ падаемъ пѣдлымъ Геликѣномъ, Передѣ страшнымъ твоѣи Велмѣжности ѿрѣномъ (Київ, 1632 *Євх.* 299).

2. (повнота вияву чогось) велич, могутність, сила, влада: не здалѣса то, бѣвѣмъ за досконѣлѣю

рѣчь ве(л)можности мѡщи Єго абы тѣлько заховати чѣлка на зе(м)ли (Дермань, 1604 *Охт.* 3); кды ѡнъ знадвѡра поколѣта(л), и зара(з) хто(с) та(м) двѣри ѡ(т)чинилъ, дрѣгѣе моватъ же ѡнъ своею велможностью и мѡцю потоужною ѡ(т)чинилъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 159 зв.); Высѡкимъ и незневѡлены(м) цесѣрскій рѡзмъ, не такъ далѣе вельможность стѣноу оуказѣти мѡже(т) ѣко погорѣжѣе мае(т)ности (Острог, 1614 *Тест.* 150); Велерѣчѣе: Безмѣрное блекота(н)є, и ты(ж) ѡ великихъ рѣчахъ мовле(н)є, велможность слѡвъ (1627 *ЛБ* 14); Дрѣжава: ... мѡцъ, сѣла,... potentia, велможность, мѡжность, ѡлбо звѣрхность (Там же, 29).

ВЕЛМОЖНЫЙ, ВЕЛМОЖЕНЪ, ВЕЛМОЖНИЙ, ВЕЛЪМОЖНЫЙ, ВЕЛЪМОЖЪНЫЙ, ВЕЛЪМОЖЪНЫЙ *прикм.* 1. (*знатний*) вельможный: При томъ бѣдѣчимъ вельможнымъ вроженнымъ: ...маршалок и ѡхмистръ королевой Єе Милости,... пан Войтѣх Янович (Городно, 1507 *AS* III, 50); па(н) рома(н) васи(л)єви(ч) ма(р)ко(в)ски(и) ѡповѣда(л) и вызна(л) што ме(л) за собою в ма(л)же(н)стве до(ч)ку пѣна ѡедора гараина земенина ве(л)можны(х) пѣно(в)... воеводи(ч)о(в) виле(н)ски(х) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 36); А кды Богъ... детей мѡихъ до возрастѣ мѣжеского... доховаєтъ, тогды мають они себе... малженства зычити,... не сквапачиса на красѣ людскѣю, ани на маєтѣность и славъ чѣего домѣ, велможного и ѡздобеного, скороминѣщѣю (1577 *AS* VI, 75); И аггеловъ и апостолов и святыхъ злыхъ Богъ не щадит, коро(н)ованыхъ вельможныхъ становъ змѣтуєт под ноги (Львѣв, 1605-1606 *Перест.* 47); Ангѣдрѣй Адаменко з Нижина подданный велможного... гетмана Потоцкого полного, сознал доброволне, иж проминял клячу сивую свою... на коня бѣлого (Бориспѣль, 1638 *АБМУ* 25); heroicus,... ве(л)можни(и), го(с)по(д)ский (1642 *ЛС* 217);

у *знач. ім.* вельможный, знатный: Всѣмъ въобецъ и каждому зъособна, вельможнымъ, урожонимъ, княземъ, паномъ, воеводамъ, кашпалѣяномъ, старостамъ, державцамъ и всѣмъ инымъ дыкгнитаромъ, урядникомъ, шляхте, обывателемъ въ панствахъ нашихъ,... уприйме, верне намъ милымъ (Торунь, 1576 *АрхІОЗР* 3/І, 64); 3 молодыми... рѣ(д)ко

бывѣй богѣты(м)... а пре(д) ве(л)можными не ра(д)са ѡказѣй (Киѣв, 1623 *Мог. Кн.* 16 зв.).

2. (*як шанобливий епітет знатних, високопоставлених осіб*) вельможный: А при томъ бѣдѣчимъ велебнымъ и велможнымъ: князю Войтѣхъ бискѣпѣ Виленскомѣ, князю Мартинѣ, бискѣпѣ Жомойтскому (Вѣльна, 1507 *AS* III, 43); Велможный княже, к намъ ѡсобливе ласкавый (Звенигород, 1546 *AS* IV, 499); и пѣвель ты(ж) рѣклъ къ игѣмоноу // фѣстоу. дрѣжавный фистѣ [вельможный] кѣждый чѣлкъ которыи милоуєтъ бѣга. дрѣжавоу [мѡцъ] на(д) стра(ст)ми бодєтъ (!) мѣти (1556-1561 *ПЄ* 202-202 зв.); Прѣймѣжъ южъ... оупомѣнокъ тѡтъ, пѣне мѡй, пѣне вельможный (Львѣв, 1614 *Кн. о св.* 2 зв. нenum.); Ѳтворѣжъ Велможный патроне ворота зычлѣвости твоєи (Киѣв, 1632 *Евх.* 293); Наяснѣ(и)ши(и) велможны(и) и преславны(и) цѣрѣ моско(в)ски(и) а намъ вельце мило(с)тѣви(и) пѣне и добродѣю (Черкаси, 1648 *ВУР* фотокоп. 12); єнераль... былъ... в маєтѣности... вельмѡжѣно(и) єе мило(с)ти пѣне(и) Кристѣины (Житомир, 1650 *ДМВН* 215).

3. (*сповнений гідності, достойності*) величный: подъ волнымъ а светобливымъ, славнымъ и велможнымъ // панованѣемъ его королевское милости (Луцьк, 1596 *АрхІОЗР* 1/І, 224-225); хѡта(ж), бѡвѣ(м) на нѣше въ(с)крсѣ оусправѣдливѣна, єднакъ абы слѣвоу свою велмѡжноу ѡказа(л), и в' бѡлшо(м) бы(л) оу людѣй пошанѡваню (поч. XVII ст. *Проп.р.* 153 зв.); Не такъ и годѣлѡса мѣдровати и вымышлѣти ѡ Велмѡжный и высѡкой хвѣлѣ, ѡ мѣдрый Николаю (Киѣв, 1619 *Гр. Сл.* 281); Лѣдвѣмъ оутѣхи в' жѣлю дочекѣла, Моѣ направа Цнѡтъ потребѡвала Твоѣхъ велмѡжны(х): Вшѣакъ же твоѣ слѣва, Моѣ попрѣва (Киѣв, 1633 *Евфон.* 308); 3 свѣцкой оздѡбы его розвлѣкаєтъ, И вѡрѣ дѣхѡвной жѣлобы в'кладѣєтъ; Тѣло в'богомѣ велмѡжное Дѣхъ: Подѣєтъ в'скрѣхѣ (Львѣв, 1642 *Бут.* 10); Вы з радѡстію провѣдѣте цѣра своєгѡ... до Вел'мѡжногѡ маєстѣтѣ слѣвы єгѡ (Чернігѣв, 1646 *Перло* 43 зв.);

величавый, розкѣшний (своѣмъ виглядомъ): Вѣдѣлѣ нѣкѡбли(с) єзекѣла хра(м) або цѣрковѣ бѣрзо ширѡкую и велмо(ж)ную, чѣверооугѡлноую, гдѣ розныи чѡуда вѣдѣ(л), до которѡи в'хѡжѡвано пре(з) ѡсмъ стопни(и) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 240).

4. Могу́тній: Взае́мъ, яко ви́димо, трафля́лося ты́мъ дво́мъ сто́лицамъ, же рату́нку у нихъ, якъ на онъ ча́сть велможни́хъ, уквивже́нїи потре́бовали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 687); якъ знаме́ніт' и якъ вел'мѡ́женъ, же такъ вели́кою сїло́ю... и во́да́мъ и вѣ́тромъ грѡ́зит', а они́ его слѣ́хают' (Київ, 1637 *УС Кал.* 615); и съ стра́хомъ оупада́ю, пре(д) вел'можны́мъ тво́ймъ бо(з)кимъ трѡ́номъ (Чернігів, 1646 *Перло* 170 зв.).

ВЕЛОМОВСТВО *див.* **ВЕЛЕМОВСТВО.**

ВЕЛОРЫБЪ *див.* **ВЕЛИОРЫБЪ.**

ВЕЛЦЕ, ВЕЛЬЦЕ *присл. (стп. wielce)* дуже, вельми: с то́е вдя́чності мо́еє роди́чом е́е, отцу́ и матце́, велце́ подя́кова́н'є мо́є вчи́нил (Луцьк, 1570 *АрхІОЗР* 8/III, 203); Мнѣ ве(л)це́ мы́лье и ласка́выє п̃нове́ бра(т)я́ це(р)кви́ бо́жое во (л)во́ве (Володи́мир, 1595 *ЛСБ* 288, 1); я велце́ потре́бѡю́ трехъ або́ чты́рехъ зо́лотыхъ (к. XVI ст. *Розм.* 62 зв.); то́ не су́ть речы́ такъ скры́тые и вельце́ трудо́ные, кото́рых бы́ и найпрѡ́стїи́й поро́зумѣ́ти не мо́гъ (Вільна, 1608 *Гарм.* 171); те́ды ве́льце и оуни́же́нне прѡ́симо, абы́ такъ Пере́кла́дачеви́ Кни́ги то́и, знаме́ніто́и,... яко́ и са́мо́мъ Дрѣ́каре́ви,... в' рѣ́чахъ та́ко́выхъ... переба́чено́ бы́ло (Львів, 1614 *Кн. о св.* 445); И дѣ́ховны́мъ о́б'асне́ніе́мъ, и О́цѡ́вско́ю на́дбо́ю, розпо́лоши́ти по́ста́раю́са прѡ́тивнѡ́ Е́гипетскѡ́ю те́мнѡ́сть, ве́лце́ я́сною свѣ́тлѡ́стю Ап(с)лско́й правды́ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 188); и такъ то́ею тру́тизно́ю, ядо́мъ велце́ зара́зливимъ, ту́ю горел̃ку́ припра́вившы́, с ко́м'нати́ вы́шедши́, да́ла небо́жчикѡ́ви (Луцьк, 1631 *АрхІОЗР* 8/III, 584); до́ того́ же в ты́(х) са́мы(х) дѣ́ня(х), ре́ки, ре́(ч)ки́ пу́сти́ли, и въ по́ля(х), а по́готовлю́ въ ре́(ч)ка́(х) препра́ва ве(л)це́ тру́(д)на́я (Ржи́щів, 1639 *ККПС* 226); то́г(д)а́ о́ни́и го́рдыи́ титѣ́лы по́гінѣ́т', // вѣ́чне ми́лѡсты́и, я́сневел'мѡ́жныи, велѣ́бныи, ве́лце оу́чѡныи (Чернігів, 1646 *Перло* 153 зв.-154).

Див. ще **ВЕЛИКО, ВЕЛИЦЕ.**

ВЕЛЦЕЗАЦНЫЙ *прикм.* Те́ са́ме, що́ ве́лєза́цный: То́мъ те́ды при́ровна́ный нашо́л'ьса́ о́ный ко́ро́ткїй лі́стъ тво́й, кото́рого́сь ко́ мнѣ́ писа́л'ь, ѡ́ ве́лце́ за́цный и мнѣ́ на(д)де́рь ми́лый Па́не́ тебѡ́дѡре́ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 185).

ВЕЛЦЕЛАСКАВЫЙ, ВЕЛЦЕЛАСКОВЫЙ

прикм. Те́ са́ме, що́ ве́ликоласка́вый: Мнѣ́ ве(л)це́ ла(с)ка́вы Па́нове́ Бра(т)ство́ здров(ия) до́брого... ѡ(т) г(с)а́ б̃га́ в(ш) м(с)тя́(м) жы́чимо (У́стя, 1614 *ЛСБ* 450, 1); Мнѣ́ ве(л)це́ ласка́вы(и) А́ ми́лы(и) п̃нове́... бра́тия... всѣ́мъ до́бра ѡ́прѣ́(и)ме́ зы́чѣ́ (Яс-си, 1627 *ЛСБ* 436, 1); Преосвя́щенный въ́ Бѡ́зѣ́ ве-ле́бный и на́мъ ми́лѡсты́ый и ве́лце́ ласко́вый Го́спѡ́дине́ О́тче́ Митро́полите́ (Осми́яновка, 1629 *КМПП* I, дод. 370); На(м) ве́лцела́(с)ка́вы(и) п̃не́ Васи́ли(и) (Львів, 1642 *ЛСБ* 559, 1); На́мъ ве́лце́ ласка́выи па́нове́,... мѣ́щане́ мѣ́ста... Пре́мышля́ (Неми́рів, 1642 *КМПП* II, 240).

Див. ще **ВЕЛИЦЕЛАСКАВЫЙ.**

ВЕЛЦЕМИЛОСТИВЫЙ, ВЕЛЪЦЕМИЛОСТИВЫЙ *прикм. (як шанобливий епітет при звертаннях)* вельми́ ми́лѡсты́ый: А́ та́(к) ме́жи всѣ́ми́ Я́сне́ Ве́лможны́(и) а́ мнѣ́ ве(л)це́ Мл(с)ти́вы(и) Па́не́ Подка́нцлѣ́рїи́ до́бродѣ́(и)ства́ Про́(д)ковѣ́... мнѣ́ са́мо́мъ ста́ли пре́(д) о́чи́ (Київ, 1631 *Тр. П.* 4 не-пум.); На́яснѣ́(и)ши́(и) ве́л'мѡжны́(и) и пре́дсла́вны́(и) ц̃рѣ́ моско́(в)ски́(и) а́ на́мъ ве́льце́ ми́ло(с)-ти́вы(и) па́не́ и до́бродѣ́ю́ (Че́ркаси, 1648 *ВУР* фо-токоп. № 12).

ВЕЛЪКОНОЦЪНЫЙ *прикм. (стп. wielkopocny)* ве́ликоднї́й. ◊ по́недѣ́локъ ве́л'ько́ноцъ́ный *див.* **ПОНЕДѢЛОКЪ.**

Див. ще **ВЕЛИКОНОЦНЫЙ.**

ВЕЛЪБЛЮДЪ *див.* **ВЕЛЪБЛЮДЪ'.**

ВЕЛЪБУДОВЫЙ *див.* **ВЕЛЪБЛЮДОВЫЙ.**

ВЕЛЪБУДЪ *див.* **ВЕЛЪБЛЮДЪ'.**

ВЕЛЪКІ *див.* **ВЕЛКІЙ.**

ВЕЛЪМИ *див.* **ВЕЛМИ.**

ВЕЛЪМОЖА *див.* **ВЕЛМОЖА.**

ВЕЛЪМОЖНОСТЬ *див.* **ВЕЛМОЖНОСТЬ.**

ВЕЛЪМОЖНЫЙ *див.* **ВЕЛМОЖНЫЙ.**

ВЕЛЪМЫ *див.* **ВЕЛМИ.**

ВЕЛЪНА *ж. (стп. welna)* во́вна: вси́... до́ста́тъ-ки... //...ме́ды, ве́льны, ску́ри, во́зы... спа́лили (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 212-213).

Див. ще **ВОВНА.**

ВЕЛЪЦЕ *див.* **ВЕЛЦЕ.**

ВЕЛЪКІЙ *див.* **ВЕЛИКІЙ.**

ВЕЛЪНЬЄ, ВЕЛЕНИЄ *с.* Ве́лі́ння: ве́лєти́ до́бро е́сть по́служити́ б̃ж̃ю́ ве́л'ьню́ (1489 *Чет.*

129); архаїглъ с нба посла(н) к двѣ мѣри бѣжи(м) словомъ и велѣннѣ(м) (Там же, 159); по ап(с)лу павлу яко ре(ч): противлаа(с) власти, бѣжю велению противлае(т)са (Львів, 1591 ЛСБ 174).

Пор. ВЕЛѢТИ.

ВЕЛѢТИ, ВЕЛѢТИ, ВЕЛѢТЬ, ВЕЛИТИ, ВЕЛИТИ дієсл. недок. і док. 1. Веліти, наказувати, повеліти, наказати: вели ми привести конь (1489 Чет. 44 зв.); велиш дей им ѿ поли сторождѣ стеречи (Мельник, 1501 AS I, 146); а на болшюу крѣпост... велѣли есми писати и нашѣ печат(т) завѣсити (Сучава, 1522 ЦДІАЛ 131, 1, 335); тых всих Козаков Киевских велели есмо емѣ на реестре списати и тые реестра к намѣ принести (Вільна, 1541 AS IV, 297); староста не кажетъ за замокъ в лѣсъ по (д)рова е(з)дити и вели(т) ихъ тамъ грабити (Кременець, 1545 ТУ 71); Мы его чита(ти) велели (Житомир, 1584 АЖМУ 151); Костѣ минѣ велѣлѣ служити за золотыи еванг(е)ліе (Бенедиківці, 1603 ИЗУж. XIV, 222); Которые то всѣ збожа... на пожито(к) сво(й) ѿбе(р)нѣти vele(л) еси (Вінниця, 1605 ЛНБ 5, II 4051, 64 зв.); ірѣ(д)... велѣлѣ его поимати, а всадити до вѣзена (Львів, поч. XVII ст. Крон. 33 зв.); Єдинѣмъ взрѣкомъ даючи ѿ збавѣню знати, И Лѣудемъ са велачи назбытъ оутѣшати (Київ, 1630 Имюл. 4 зв.); iubeo, велю, повелѣваю (1642 ЛС 249); я тотъ же часъ велѣлѣ узды и всѣ убытки ихъ сыскати (Полтава, 1647 АЮЗР III, 98); до Кни(г) писара Публичного припяти велилисмо (Холм, 1648 Тест. Ст. 471).

2. Перен. Веліти, вимагати: Перво велітъ самѣмъ на єдинѣ молитиса (Острог, 1587 См. Кл. 9 зв.).

ВЕЛЮ, ВЕЛѦ числ. (кількісно-неозначений) (стп. wiclu, wela) багато: Его дей Милость князь Романъ зъ велю людми зацными зосталъ въ сѣнахъ (Петрків, 1565 AS VI, 261); левизоръ нашъ, самъ видечи и маючи у себе, отъ веля людей зацныхъ и уцгивыхъ, залезону вярє и учтывость, и годность, животь добрый, побожный... Михайла Дчусу,... который, будучи въ писме навѣчоный, усю мысль свою ку службѣ... склонилъ (Варшава, 1575 АрхЮЗР 1/1, 50); для велю слушныхъ преченъ, абысь ваша милость зъ собою взялѣ пете або шесте вязневъ старшихъ (Київ, 1579 АСД I, 154); А то ачъ зъ веля

инѣшихъ меръ, але наболєй, же в.м., посылаючи слугу своего пана Лушѣковѣского... на зѣездѣ да-тєсь му рачылѣ инѣструкцыю барѣзо суровую (Вільна, 1599 Ант. 657); патріархъ... при бытности велю зацныхъ людей у Вильни, рекъ тые слова (Львів, 1605-1606 Перест. 28); и проси(л) па(н) сѣ(д)я абы при правє(х) и листє(х) свои(х) показованы(х) и передо(м)ною читаны(х) и свєдє(ц)твє людє(и) за(ц)ны(х) яко тє(ж) и велю ины(х) ста(р)цо(в) сѣдграницы(х) захова(н)... бы(л) (Луцьк, 1607 ЛПБ 5, II 4052, 18 зв.); то(т) во(з)ны(и) коро(н)ны(и) не може(т) реляции в правє тѣто(ш)не(м) со(з)нава(ти)... были во(з)ныє шля(х)тичи в то(м) воево(д)ствє ѿсєлєє што для велю причи(н) по(т)ребно (Кременець, 1614 ЛСБ 765, 1, 22, 1 зв.); А наветъ и велю сусєдомъ єє м(л): ѿбыватєло(м) тамошнимъ жадного ростѣказаня себе на то не маючи нехѣти давалѣ, презъ што на и(н)видию єє м(л): до ни(х) подалѣ (Київ, 1643 ЛНБ 5, II 4064, 131 зв.); возны(и)... при бытности велю людє(и) зацныхъ з розны(х) воеводѣствъ... голосомъ выне(с)лымъ ѿбѣвола(л) и публиковалѣ (Люблін, 1647 ЛНБ 5, II 4069, 122 зв.); Которы(и) во(з)ны(и) с пови(н)ности своє(и) во(з)но(в)ско(и) голосомъ выне(с)лымъ при велю шляхты и людє(и) ро(з)но(и) ко(н)дициє(и) чере(з) кого бы бы(л) забити(и) и замо(р)дованы(и) ѿбѣвола(л) (Житомир, 1650 ДМВН 199); отъ мала до вєла див. МАЛЫЙ.

Див. ще ВЕЛЕ².

ВЕЛЮМЪ ч. (стп. welum, лат. velum) серпанок: Сиби(л)ла єрѣтѣтреа... ходіла в' мнѣшо(м) ѿдѣанію и велюмъ на головѣ носила (Львів, поч. XVII ст. Крон. 79).

ВЕНА див. ВИНА.

ВЕНГЕЛНИЦА ж. (стп. węgielnica) косинець, екер: Во(и)нехови грѣ(н)тарѣ ѿ(т) попо(в)ского прєвєтѣ далисмы зло(т) г(р)ш(ш)є... ѿ(т) вє(н)гє(л)ни(ц) желѣзны(х) дво(х) гр(ш)л (Львів, 1592 ЛСБ 1037, 74 зв.).

ВЕНГРИНЪ див. ВЕНГРЫ.

ВЕНГРЫ, ВЕНКГРЫ, ВЕНКГРОВЕ, ВЕНЪКРОВЕ мн. (рідше одн. венгринѣ, венѣкгринѣ ч.)

1. Угорці: кгда ся до мѣста приближати почала, зара(з) єи вє(н)кгровє со (в)сѣ(х) сторо(н) ѿбѣ-

скочили (1582 *Кр.Стр.* 68 зв.); зобравши немалый полкъ и купу людей розныхъ наций, ку потребе своей... то естъ: гишпановъ, волоховъ,... венкгровъ и инъшихъ..., взявши умислную васъ (!) на помепенные добра церковные..., грабежи... починилъ (Луцк, 1619 *АрхІОЗР* 6/1, 401); зославъшы умы(с)лне на то(т) актъ люде(и) по(д) шмъсотъ служалы(х), дракгановъ, венъкгровъ, волоховъ, козаквъ... зъ стре(л)бою шгнистою мушкетами, ручъницами (Ісаіки, 1643 *ДМВН* 237).

2. Вл.н.: заразы послалъ Войтеха кухара, Василя Коростеля, Вижкгу венгрина и мы з Мартинкомъ Хлопцемъ шли есмо за ними (Луцк, 1598 *АрхІОЗР* 1/VI, 237); Лиштванъ венъкгри(н) (1649 *РЗВ* 168).

3. Лише мн. Угорщина: И покравши тые вси речи, вышъ менованые съ тымъ всимъ зъ ыменя и двора моего, Оваднава, утекъ, и маю ведомость ижъ на службу до Венкгеръ поехалъ (Володимир, 1599 *АрхІОЗР* 6/1, 273).

ВЕНДЗОНЫЙ *прикм.* (стп. wędzony) вуджений, копчений: Сдшаніца: Мѧсо вендзѧное ѧлбо рыба вѧлаѧ (1627 *ЛБ* 125).

ВЕНДРОВАТИ *дієсл. недок.* (стп. wędrować, сѡн. wandern) мандрувати, *діал.* вандрувати: Лѣчь ѧныи нехай гостѧнцемъ своимъ вендрѧю(т) (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 218); Шествъю: Идѧ, вендрѧю (1627 *ЛБ* 158).

ВЕНДРОВКА *ж.* (стп. wędrówka) мандрівка, *діал.* вандрівка: вендро(в)ка (І пол. XVII ст. *Сем.* 134).

Див. ще ВАНДРОВАНЄ.

ВЕНДРОВНЫЙ, ВАНДРОВНЫЙ *прикм.* (стп. wędrownny) мандрівний, *діал.* вандрівний: Страннолюбець: Гѧйный, щѧдрый, свѧбѧдный чѧжозе(м)цѧ, гѧстеви, вендрѧномѧ, перехѧжомѧ, то(т) котѧры(и) гѧсте(м) рѧдъ (1627 *ЛБ* 122); Стрѧненъ, ины(и)... чѧжозѧмець, гѧсть, ѧбчѧй, чѧжозѧмскѧй, пелгрѧмъ, вапдрѧвный, чѧжѧй, нѧвый (Там же).

ВЕНЕДИКТА *ж.* (*назва рослини*) гравілат: Ве(не)диктъ. Венедикта є(ст) двоѧкаѧ чѧ(р)вѧнаѧ и бѧлаѧ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.); коли шгневаѧ немо(ч) дръжати боуде(т) вѧзми бѧлон венеди(к)ты коре(н) или былинѧ я(ж) на(д)шѧср(д)це... боуде(т) з(д)равъ (Там же, 3).

Див. ще ВЕНЕДИКТЪ.

ВЕНЕДИКТЪ *ч.* Те саме, що *венедикта*: Ве(не)диктъ. Венедикта є(ст) двоѧкаѧ чѧ(р)вѧнаѧ и бѧлаѧ (XVI ст. *УТ* фотокоп. 2 зв.).

ВЕНЕРА *ж.* (*богиня кохання та жіночої вроди*) Венера. Вл.н.: и(х) [поганъ] богѧвъ... ро(з)ные звѧрѧта тагнѧдли... нептуновъ де(л)фины,... слоупъ за(с) венѧры тагнѧдли мѧви(т) гѧлѧби (поч. XVII ст. *Проп.р.* 199 зв.).

Див. ще ВЕНУСЪ.

ВЕНЕРІА *ж.* (*назва рослини*) венерині черевички: венеріѧ... та трава теплотна и сѧха є(ст) (XVI ст. *Травн.* 20 зв.).

ВЕНЕРОВАТИ *дієсл. недок.* (стп. venerować, лат. venerari) 1. (кого) шанувати, поважати: тѧмъ добродѧйствомъ та(к) свои(х) до себе поваблю, же зъ мл(с)ти прѧтивъ мнѧ доброво(л)не и мѧле прихѧдѧти, а наслѧдоуючи мои(х) цно(т), боудѧтъ те(ж) ма венеровати і ве виши(ст)ки(м) слоухати (поч. XVII ст. *Проп.р.* 304 зв.).

2. (кого) (*називати когось яким-небудь ім'ям, прізвиськом, образливим або не відповідним йому*) величати: такъ и теперъ недовѧрками и ш(т)щепенцами насъ же венерѧють, и многѧе досады задають (Острог, 1587 *См. Кл.* 21).

ВЕНЕТЫ *мн.* 1. Венеціанці: за прийнятемъ его отъ папежа на митрополицтво а позволенемъ пановъ Венетовъ митрополію Монемвасійскую подъ живымъ тои столицы, патріарсѧ Константинопольскому послушнымъ, одержалъ митрополитомъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

2. Венеція: А же былъ удатный и многомовный, одержалъ отъ Леона, же до Венетовъ за нимъ легать былъ посланъ (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 473).

ВЕНЕЦЪ *див.* ВѢНЕЦЪ.

ВЕНЕЧНИКЪ *ч.* Вінценосецъ: ро(д)исѧ ники-то венечниче нашъ (1489 *Чет.* 29 зв.).

ВЕНИЧАНИНЪ *див.* ВѢНИЧАНИНЪ.

ВЕНИАЛНЫЙ, ВЕНИАЛНИЙ *прикм.* (лат. venia "прощання, пробащення") який можна простити: Вшходняя и заходняя церковъ отпушченіе грѧховъ веніалныхъ душамъ, зъ сего свѧта зешлымъ, за молитвами... литургѧями и ялмужною дѧющеся, знали и визнавали (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 784);

Восточнаа црков(в) и заходнаа ѡ(т)пщєніа грѣхо(в) веніалных, дша(м) з сего свѣта зейшлих за млитвами црковними и литѡргіаи... дающе са знали и визнавали (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 25).

ВЕНІАМИНОМЛАНЬ *мн.* Потомки Венеаміна — одного з міфічних родоначальників єврейських племен: И собралъ всѣхъ Іудѣянъ и веніаміномланъ и приходивъ, которыхъ было многѡ зъ ізраїла дтекло до негѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 307 зв.).

ВЕНКШИЙ *прикм. в. ст. (стп. większy, стч. বেশী) (значніший за розміром) більший:* лечь мо(й) кѡбокъ пога(р) далеко естъ венкши(й) нижели тво(й) (к. XVI ст. *Розм.* 20).

Див. ще ВЕНТШИЙ.

Пор. ВЕЛКИЙ.

ВЕННИЦА *див. ВИННИЦЯ.*

ВЕНО *див. ВѢНО.*

ВЕНОВАНЫЙ *див. ВѢНОВАННЫЙ.*

ВЕНОВАТИ *див. ВѢНОВАТИ.*

ВЕНОВНЫЙ *див. ВѢНОВНЫЙ.*

ВЕНОКЪ *див. ВѢНОКЪ.*

ВЕНТШИЙ *прикм. в. ст.* Те саме, що **вєпкшиий**: Жичила би(м) собѣ была, абы ве(н)тшю сѡмѡ могли(с)мо были по(с)лати (Ясси, 1610 *ЛСБ* 429, 1).

Пор. ВЕЛКИЙ.

ВЕНУСЪ *ч. (лат. venus) 1.* Те саме, що **венєра**: Івпите(р)... оу звѣра скопѡ премєни(л)... вєноу(с) в рыбоу (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 62 зв.); Афродїта, л(т): Вєнѡ(с) богїна мїлостей,... дтѣ(х), и рѡскоше(и) всѣ(х) (1627 *ЛБ* 183).

2. (*планета сонячної системи*) **Венера**: втори(й) вєнузь того... зовѣтъ денница (серед. XVII ст. *Луц.* 539).

ВЕНЦЕЙ, ВЯНЦЫЙ *присл. в. ст. (стп. więcej) більше:* венцей дати не могѡ (к. XVI ст. *Розм.* 29 зв.); до близкого села полтрети мили и трошкѡ венце(и) (Там же, 37); Венцей (*Уж.* 1643, 51 зв.); панове братья... позволили емѡ того до оногѡ часѡ яко жадалъ и просилъ почекати по(д)... кондицією абы ю(ж) вянцы(й) если бы ся... не дистилъ ведлѡгъ сѡбмиссии своєи не чекати єно правне з нимъ о то чинити за позволеня(м) всѣхъ (Львів, 1647 *ЛСБ* 1043, 77).

Пор. ВЕЛИЦЕ, ВЕЛЦЕ.

ВЕНЦЪ (*стп. więc*) **1.** *присл.* Більше: приложимъ венць працы (к. XVI ст. *Розм.* 4); Котраа [Корона] абьса здалєка вєнць свѣтіла, И прѡменѣ прѣчь вкѡло сѣбе роспѣстіла (Львів, 1616 *Бер.В.* 85).

II. част. 1. (*підсилювальна, еживається для підсилення висловленої думки*) *отже:* Петръ естъ межі апостолами ревностью, сердечностью и спанялостью ума целный, а не единовладствомъ первенствуяй, венць ключаремъ царства небесного естъ, якъ кождый зъ дванадцати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 414); вєнць, и найзвзнѣйшее слѡбное Грєцкое слово... по славєнскѡ вѣложити е(ст) мѡжно (Київ, 1623 *МКСВ* 74); Вєнць и то жєсмѡсѡ тѡкъ нѡзбытъ розвєселїли на тѡмъ свѣтѣ, же... принѡмнѣй тепѣръ росп(л)ачмѡсѡ и розжалѣмсѡ (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 9).

2. (*підсилювальна, уживається у значенні вставного слова для висловлення підсумку*) *отже:* а гнѣвъ Божїй приносить допущєне, а кгда Богъ допустить, тогда все иле що колвєкъ естъ злого онѣй чєловѣкъ, который грѣшнымъ будучи а не каєтся, зъ допущєния сила венць утерпѣваетъ великихъ бѣдъ (Єгипет, 1602 *Діал.* 54); Якосмы здавна дпримѡе хѡ(т) и мл(с)тѣ ла(с)ки вм(с) противко собѣ и цркви нашо(й), тѡкъ на мѣ(с)цѡ при єгѡ вм(с) кгда ве(н)ць посла(н)ци наши ѡ милостинѣ тамъ бывали (Львів, 1610 *ЛСБ* 427, 1); мы... зо вси(х) по(с)тупько(в) правныхъ декрєто(в) вшєляки(х) в сѡда(х)... венць и зъ ме(м)ранѡ(в) записѡ(в)... конѣтракто(в)... выпѡщаємо и... во(л)нымъ чинимо (Вінниця, 1623 *ЛНБ* 5, II 4058, 27); Такъ и Ієремїа плѡкалъ побїєнныхъ людїй свої(х) мѡвачи... Вєнць и особбы тѡкъ вєлїкого достѡинства,... побѡжнаа естъ рѣчь пожѡловати (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 6); Нинѣ Аггєлове, на хоры ся збирають: // и якъ венць вѣ нароженю: такъ и ту спѣвають (Львів, 1630 *Траг. п.* 173-174).

ВЕНЧАЛНЫЙ *див. ВѢНЧАЛНЫЙ.*

ВЕНЧАНЕ *див. ВѢНЧАНИЕ.*

ВЕНЧАННЫЙ *див. ВѢНЧАННЫЙ.*

ВЕНЧАНТЬЕ *див. ВѢНЧАНИЕ.*

ВЕНЧАТИ *див. ВѢНЧАТИ.*

ВЕНЧАТИСА *див. ВѢНЧАТИСЯ.*

ВЕНШОВАНЄ *див. ВЪНШОВАНЄ.*

ВЕНЪКГРИНЪ *див. ВЕНКГРЫ.*

ВЕПРЕВИНА *ж.* Те саме, що **веприна**: лѣпее всѣ(х) масѣ... є(ст) **вепревина** (XVI ст. *Травн.* 180).

ВЕПРЕВЫЙ Те саме, що **вепровый**: Вепревый. Porcin(us). Aprin(us) (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИКЪ *ч.* Веприк, поросля: porcui(us), прося, **веприкъ** (1642 *ЛС* 322); Веприкъ. Porculus. Porcellus (1650 *ЛК* 432).

ВЕПРИНА *ж.* Веприна, свинина: lardum, **веприна**, свинина (1642 *ЛС* 250); Веприна. Porcina (1650 *ЛК* 432).

Див. ще ВЕПРЕВИНА.

ВЕПРИНЕЦЪ *ч. (назва рослини і насіння)* смовдь (Peucedanum L.): peucedanum, **вепринець** трава (1642 *ЛС* 313); sison, **вепринець** сѣмя (Там же, 373).

ВЕПРОВЫЙ *прикм.* Вепровий, свинячий: отець епископа... побрати велелъ... полтей **вепровыхъ** дванадцать, салъ шесть, масла горшковъ шесть (Володимир, 1588 *АрхІОЗР* 1/1, 241); У томъ же свирни мяса **вепрового** полтей осмъ (Луцьк, 1598 *АрхІОЗР* 1/VI, 242); обáчилъ нòе моцъ ты(х) аго(д), накопалъ и(х), и насадилъ дòма... скѣпилное вино придавши к' немѣ крѣве л'веи **вепровой** бараней и мálпїей (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 7 зв.); у Демяпа Басараба — сало **вепровое** за золотыхъ три (Луцьк, 1619 *АрхІОЗР* 6/І, 405).

Див. ще ВЕПРЕВЫЙ.

ВЕПРЪ, ВЕПРЬ, ВЕПЪРЬ *ч. 1. (самець свині, звичайно кастрований)* кабан: з Друйское волости по тры яловицы, а по три **вепры** (Краків, 1524 *АЛРГ* 197); за **вепра** л̄ гроше(и) (Володимир, 1552 *ОВол.* 3. 195 зв.); в Филиппа взяли **вепря** (1561 *АрхІОЗР* 8/VI, 102); от **вепъра** пенезей пят (Вільна, 1568-1578 *ПККДА* II, дод. 553); взято...//... **вепровъ** тушами пя(т) (Київ, 1591 *ЦДІА Лен.* 823, 1, 133, 81 зв.-82); да(л)є(м) за **вепъря** до ш(п)италѣ г̄ з(л)отыи (Львів, 1592 *ЛСБ* 1040, 12); gicci **вепр** свіна (І пол. XVII ст. *Сем.* 25); позо(в) ѿ грабе(ж)и ро(з)ные ѿ гдси ѿ поросята ѿ ѿ(в)цы ѿ **вепри** (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 13); orthagorisc(us), **вепрь** (1642 *ЛС* 295); Помененные ѿсобы...//... по села(х)... стацые себе пипезъную выбиралъ яловицы **вепри** прядиво брали (Київ, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 131-131 зв.); У

Демиди Дуба: **вепро(в)** два (Житомир, 1650 *ДМВН* 205); **вепръ** кормный — кастрований кабан: свиной... запали 8 Дмитра Волошина тридцатеро..., 8 Тимоша три **вепри** кормных (Луцьк, 1558 *АС VII*, 39); У Максима... **вепро(в)** ко(р)мъны(х) чотиры (Житомир, 1650 *ДМВН* 206); **вепръ** надворный — свійський кабан: **вепровъ** надво(р)ны(х) пе(т)на(д)це(т) (Кременець, 1571 *ЛНБ* 103, 1921, 7); **вепръ** нескормный — некастрований кабан, кнур: Цена бы(д)лу великому и малому: ... за быка ста(д)ника ѿсмѣдеся(т) гроше(и) за коровѣ пя(т)деся(т) гроше(и),... за **вепря** нескормного три(д)ца(т) гроше(и) (1566 *ВЛС* 99); **вепръ** кормные и нескормные (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 161); Панъ Юре(и) Макаровичъ... заграбилъ... **вепровъ** нескормныхъ сто три(д)цать (Київ, 1633 *ЛНБ* 5, II 4060, 29).

2. (дикий кабан) **вепр**: Цена зверо(м) дикимъ... За збѣра двана(д)ца(т) // рубле(и) гроше(и), за лоса ше(ст) рубле(и) гроше(и)... за **вепра** а(л)бо свиню рѣблѣ гроше(и) за се(р)ну копу гроше(и) (1566 *ВЛС* 85 зв.-86); претожъ ѿсдѣли себе самòго, шесть мѣсѣци в' багнїскѣ скитскомъ, котòрое в' глѣбòкой пѣщи было, сѣдѣти нàго, в' котòрой комари, и **вепрòвъ** дїки(х) досагáють пре(з) скѣрѣ (Вільна, 1627 *Дух.б.* 4 зв.); Вепрь дїкій. Арег (1650 *ЛК* 432); У *порівн.*: Мы же... лежачи я́ко **вепръ** в' барьлогѣ в' рѣскоши свѣта того хòчемо вьлежати цр(с)тво нб(с)ное, и ѿндю блженндю ж(з)нь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 83 зв.).

ВЕПРЯ *с.* Порося: до того тежъ куры, гусы, иньдыки, павы, свине з **вепрятами** чотырдесять... забрали (Луцьк, 1649 *АрхІОЗР* 3/IV, 345).

ВЕРБА *ж. 1.* Вербá: зъ того озера въ долину Глубокую, ровчакомъ и поточкомъ Наводницькимъ простуючи до колодезей у вербъ граничныхъ (Городно, 1568 *АЗР* III, 146); коло гребли, подъ вербами... пана моего пострелили (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 145); salix **ве(р)ба** (І пол. XVII ст. *Сем.* 154); Аравїги(н): Вечѣрній... або крѣ(к), або **ве(р)ба**, або змѣшанье (1627 *ЛБ* 178); amerina, ви(д) **ве(р)бы** древа (1642 *ЛС* 80); gra[e]са salix, **ве(р)ба** че(р)ная (Там же, 211).

2. У складі влн.: Толочковы **верби**: А потом есми повел... зъ Янковского болота въ Толочковы

верби, от Толочковых вербей строго в лѣс Дѣдовец (Пісочне, 1541 AS IV, 281).

ВЕРБИНА ж. Вербова галузка: И возме́те собѣ... вшелѣкихъ квѣтовъ з деревъ оздобны(х) и вербины ѡ(т) потѡкъ на оувеселѣнье (серед. XVII ст. *Хрон.* 125).

ВЕРБКА ж. Вербичка: ходиломъ до замочьку Фалимицького, по выезде тыхъ помененыхъ особъ, и видиломъ подле гребли, подъ вербками, хащъ зъ дерну и зъ соломы не значне учиненый, въ которомъ тые особы были (Луцьк, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 147).

ВЕРБЛЮДЪ ч. Верблю́д: бѣаа Сава Црца пѣколисѣ Соломѡнѣ Крѡлю, слѣдѣ мно́гѡ, богѣтства, верблѡдѡ(в)... до земного Іер(с)лімѣ привозіла (Київ, 1626 *Кіз. Ходк.* 6 ненум.); Велблѡудъ: Верблѡдъ (1627 *ЛБ* 14); ве(р)блѡ(д) (I пол. XVII ст. *Сем.* 42); dromas, ве(р)блѡдъ скоротеча (1642 *ЛС* 171); З воло(х) чу(т)но было ѡ яко(м)сѣ мужѣ ѡ велетѣ, же... ѡ господара волоского на ба(н)кетѣ поси(л) ве(р)блѡда на едно(и) рѣцѣ (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174).

Див. ще ВЕЛБУДЪ¹.

ВЕРБНЫЙ *прикм.* Вербный. ◊ неделя вербная *див. НЕДѢЛЯ.*

Див. ще ВЕРБОВЫЙ.

ВЕРБОВЫЙ *прикм.* Вербовый. У складі вл.н.: лужок Вербовый: с тое дубровы... до лужка который ся прозывает Вербовым (Свищів, 1553 *АрхІОЗР* 8/VI, 28).

Див. ще ВЕРБНЫЙ.

ВЕРБОЯ, ВѢРБОЯ ж. Верба. Вл.н.: писавша... з вѣ(р)бои в де(н) бѣгоявленіа (Верба, 1606 *ЛСБ* 407, 1); з ве(р)бо(и) дня г̃ фе(в)раля ро́къ ах̃з (Верба, 1607 *ЛСБ* 400, 1).

ВЕРВИЦА ж. Мотузок, мотузка: Аще самѡмъ нево(з)можно, то сосѣды своими, яко вдицею некою ѡбложе(н)ною сладостию влѣвлати тщи(т)са..., в не(м)же сатани(н)ская приваза(н)наа некаа ве(р)-вица е(ст), ѡна(ж) и(з)влѣ(к)ши на сѡхотѣ, тако во бе(з)влажни сты(х) и бѣодѣхпове(н)ны(х) предании вмирае(т) (Новгородок, 1592 *ЛСБ* 213).

Див. ще ВЕРВЪ.

ВЕРВЪ, ВЕРВО, ВЕРВЪ ч. Те саме, що вервица: оучинивши бичъ з верви всѣ(х) выгналь ис цркве (1556-1561 *ПС* 347 зв.); farsia, пелена, ве(р)въ

(1642 *ЛС* 194); Та(k)nia(e), агу(m)...тканица, ве(р)во главни(и) (Там же, 392); Вѣрвь, Tunículus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРГТИ *див. ВЕРЕЧИ.*

ВЕРГТИСА *див. ВЕРЕЧИСЯ.*

ВЕРГУНЪ ч. Вергун. Вл.н.: Ювтухъ Ве(р)гѣ(н) (1649 *РЗВ* 24 зв.).

ВЕРДУНОКЪ ч. (*стп.* wiardunek, wiardunk, *стп.* verdunk, *свн.* vierdung) (*давня польська монета*) вердунок: дал ему яловицѣ за девѣт вердѣнковъ (1570 *Свещ.* 71); на т(о)е попь даль вердоунокъ широки(х) гроши тымъ моужемъ которы (!) были на тоумъ наданы (I пол. XVII ст. *УИ* 1911/9, 13).

ВЕРЕЗУБЪ, ВЕРОЗУБЪ ч. (*назва риби*) верезуб: множество... по речькахъ рыбъ, а звлаща верезѣбовъ (Брацлав, 1552 *ОБЗ* 143); посла(л) есми в̃м г(с)дрю моему... їщу(к) валы(х) за верозуба (Київ, 1555-1568 *Гр. Мат.* 1 зв.).

ВЕРЕМА с. (*цсл.* верема) час, пора: але ѡ(н) ре(к) до ни(х) не ваша ре(ч) знати часы и вереме́на которы(м) ѡщъ положи(л) в моцы свое(и) (II пол. XVI ст. *КА* 2); смертное вереме́я — смерть: заправдѣ не найти такового штобы помоглѣ при смертно(м) веремени (1489 *Чет.* 52).

Див. ще ВРЕМІЄ, ВРЕМЯ.

ВЕРЕНЪ *див. ВѢРНЫЙ.*

ВЕРЕСЕНЬ ч. Вересень: жидѡве передѣ тымъ м(с)цы свои дорѣчныи личить починали во ѡсени, и першій быва(л) септѣвриі або верѣсень (серед. XVII ст. *Хрон.* 89).

Див. ще ВРЕСЕНЬ.

ВЕРЕСКЛИВИЙ *прикм.* (різкий, пронизливий) верескливий: а та(к) ся... с крико(м) и(з) гѣко(м) страшны(м) ци(м)брове с вере(с)кливы(м) и крикливе ѡгромны(м) голосо(м) сами повторяючи преправили (1582 *Кр. Стр.* 44 зв.).

ВЕРЕСКЪ ч. (*пронизливий, різкий крик*) вереск, виск: гѣкъ, вѣрескъ (1596 *ЛЗ* 52); Клічъ: Комѡдіа,... крикъ, вѡплъ, гѣкъ, вѣрескъ (1627 *ЛБ* 53); разъ козла вѣ домъ привела котѡрогѡ слышавши товѣа вѣрескъ мови(л) (серед. XVII ст. *Хрон.* 384 зв.).

Див. ще ВЕРЕЩАНЬЄ.

ВЕРЕСЧАКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРЕСЧАКЪ ч. Верескун, верещака. Вл.н.: Олешко Вересчакъ (1649 *РЗВ* 399 зв.).

Див. ще ВЕРЕЩАКА.

ВЕРЕСТЪ ч. 1. (*назва рослини*) верес: coris, вересъ, верес(с) трава, звонки (1642 *ЛС* 144); erice, вересъ трава (Там же, 182).

2. У мн. вересы. Вл.н.: та(к)же и се(л)[а], до то(г)[о] ме(с)та Житомера належачые, менови(то) Пси(с)човъ, Станишовка, Язы(н)ка, Вересы... в ре(л)ную и споко(и)ную по(с)сесью... старо(с)те житоме(р)скому, пода(л) (Житомир, 1649 *ДМВН* 183).

ВЕРЕТА ж. Верета. Вл.н.: Иванъ верета (1649 *РЗВ* 393 зв.).

Див. ще ВЕРЕТО.

ВЕРЕТЕЛНИЦА ж. (*вид ящірки*) веретільниця: ascontia(e), верете(л)ница, ужъ (1642 *ЛС* 67).

ВЕРЕТЕНИЦА ж. (*назва риби*) макрель, скумбрия: scombrus, веретеница риба (1642 *ЛС* 364).

ВЕРЕТЕННИК ч. (*частина ткацького верста-та*) вал, *діал.* веретило: verticulum, веретенник (I пол. XVII ст. *Сем.* 176).

ВЕРЕТЕНО с. 1. (*знаряддя для прядіння*) веретено: и(з) бѣлы(х) голо(в) нѣкоторые хотать вѣдати глѣбокости пи(с)ма таємницы догмѣтъ црквины(х) котѣрымъ призвоитша бы кѣдѣла з веретеномъ, ани(ж)ли тоѣ што писано перомъ (Острог, 1587 *См. Кл.* 2 зв.).

2. (*вісь обертання механізму*) веретено: ку(з)ма взалъ стали до млына облапского на веретена на коробкѣ, по(д) веретена (Володимир, 1590 *ЖКК* I, 311); у Павла млынаря,... взяли... оскордовъ до млына два, веретено до кола млынового (Луцьк, 1619 *АрхЮЗР* 6/1, 402).

3. ч. Вл.н.: а(р)темъ веретено (1649 *РЗВ* 304).

Див. ще ВРЕТЕНО.

ВЕРЕТИСКО с. Те саме, що веретище: кг(д)ы ты(л)ко застогна(в) и в верѣтиско оубра(в)са и жалова(л) за грѣхи свое та(к) достѣпѣль змѣлова(н)а бѣжого на(д) собѣю (Острог, 1607 *Лѣк.* 25).

ВЕРЕТИЩЕ с. (*бідний одяг, лахміття; стара рядина*) веретище: црїе... попело(м) головы свои посыповѣли, // и веретище(м) са одѣвали... каючи-са пре(д) бѣгмъ (п. 1596 *Виш. Кн.* 233-233 зв.).

Див. ще ВЕРЕТИСКО.

ВЕРЕТО с. (*рядно*) верета: Врѣтище, власніца: Плѣхта, жалоба, жалобный оубіръ, верѣто, радно (1627 *ЛБ* 18); пограбили... 8 данила оле(и)ниче(н)-ка... верето се(р)мя(г) две (Вінниця, 1640 *ЛНБ* 5, III 4063, 34).

Див. ще ВЕРЕТА.

ВЕРЕФИКАЦИЯ *див.* ВЕРИФИКАЦИЯ.

ВЕРЕФИКОВАТИ *див.* ВЕРИФИКОВАТИ.

ВЕРЕХА *див.* ВАРЕХА.

ВЕРЕЧИ, ВЕРГТИ *дієсл. док.* 1. (кого, що, на кого, від кого, на що, чим) Вергнути, вергти, кинути, відкинути, шпурнути, *діал.* верѣчи: тогды похватали камѣна и хотѣли на него веречи (1556-1561 *ПС* 383 зв.); а еслѣ же рука твоя правая съблагняет тебе ѡ(т)сецѣ ю и верзи ѡ(т) себе (Володимир, 1571 *УС Вол.* 45); и ѡ(т)ше(д)ши ѡ(т) ны(х), я(к)бы мо(г), камѣне(м) веречи. такъ дѣлеко и припѣль. колѣнѣ приклонялъ. мѣлачи са боу (XVI ст. *УС* № 29519, 24); Аще бо хто верже камень на высоту, мняще небесную збивѣти красоту всемирного солнца ясного свѣтила на самого его падет тая сила (к. XVI ст. *Укр.л.* 72); Также и Давидови бывъ прошунъ грѣхъ, за то дѣля того бывъ вержунъ овунъ у яму, што бы ся и другыи бояли грѣху, та ся каяли (XVI ст. *НС* 71); Велишрыбъ е(ст) яко гѣра... такѣвые рыбы и(ж) окроуты перевертаю(т), ѣж' если и(х) дзвѣко(м) не ѡ(т)страши(т), албо вергоу(т) въ морѣ бочкою якою порѣбною, з' котѣрою рыба играетъ (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 26); Нѣкакій чѣлкъ идѣчи мѣмо обра(з) Спсо(в) верг(л) камѣ(н) на нѣго (Київ, 1619 *О обр.* 26).

2. *Перен.* (від кого, чого) Покинути, залишити: Богопопѣщеннѣй: ѡ(т) Ба вержѣны(и) (1627 *ЛБ* 162); заслугъ своихъ которые суть вписаные въ книги живота, не вержѣте и не отпускайте (Київ, 1644 *КМПП* II, 289).

на очи веречи (кому, що) — докорити (кому, чим), закинути (кому, що): Естли вѣруешъ и покаешъ ся постомъ и молитвою, нѣгда тобѣ на очи грѣхы твои не верже (XVI ст. *НС* 31).

Див. ще ВРѢЧИ.

ВЕРЕЧИСЯ, ВЕРГТИСА *дієсл. док.* 1. (на кого, на що) Кинутися, накинутися: георгіи вергль-са на // стое тѣло его (1489 *Чет.* 241 зв.-242);

(на кого, на що) робити нападки, нападися: нѣ-
которыя мещане и предъмещане града Лвова в
ли(с)гѣхъ сѣдовыхъ помѣнены. ве(р)глиса на пре-
ложе(н)ство ста(р)шихъ свои(х) дѣховны(х) становъ
навы(ш)шихъ... сѣжени... бл(с)венства жадали
(Київ, 1590 ЛНБ 4, 1136, 32, 1); моука кр(с)наа з'
здана жидовского сромѣтнаа, и бѣрзо възгорѣнаа,
и бри(д)каа была... ѡ(т)тола шалѣныя з' заздности
срѣдзе на бѣ са збавѣтеля ве(р)гли, тѣе моудрости
слово з собѣю мѣвили срѣгою и нашпетнѣйшею
смертю его потоупѣмо (поч. XVII ст. *Проп.р.* 298);

(на що) жадѣбно накинутися (на що), допадися
(до чого): И для того в тѣснотѣ сей малы изволяютъ
быти: всѣ ся на широту роскоши вергли и пастыря
себѣ такого своеволника (и на широтѣ роскошій
скитающіеся) имѣютъ, который таинство вѣка сего
сына погибелнаго изобразуетъ (Унів, 1605 Виш.
Домн. 191);

(на що, до чого) (спрямувати свої зусилля ку-
дись) кинутися: Але вы, бискупы, по тому вашему
обличению што учините, вержетесь, вѣм, зас до
того надыманя, мовячи (1598 Виш. Кн. 105); Мнѣго
кроле(в) было... которіи не бы(ли) годни того абы
што ѡ ни(х) писано. абовѣ(м) загаси(в)ши слово
Бжїе. до болѣвохва(л)ства са вѣргли (Львів, поч.
XVII ст. *Хрон.* 14); Жидове... ѡпоустѣвши его пис-
мо стое... вѣрглиса до йной дѣкой надки непобо(ж)-
ной (Там же, 15 зв.).

2. (на кого, чим) Накинутися: ѡ(т)цѣ вл(д)ка
ве(р)гѣ ся на мене рѣкою и ко(с)туро(м) свои(м) в
лице мало мя не проколо(л) (Гологори, XVI ст.
ЛНБ 4, 1136, 35, 1 зв.).

Див. ще ВРЪЧИСА.

ВЕРЕЩАКА, ВЕРЕСЧАКА, ВЕРЕЩАКА,
ВЕРИЩАКА, ВЕРИЩАКА ч. Верескун, верещач-
ка. Вл.н.: пере(д)... Лво(м) Богдановичомъ Верещач-
кою, писаремъ (Житомир, 1584 АЖМУ 89); в вери-
щачи ѡ(р)сли зѣ которы(и) емъ ему заплати(л)
дгорѣ (Львів, 1591 ЛСБ 1036, 9 зв.); за доброво(л)-
ны(м) ли(с)то(м) записо(м) ппа Федора Верещачи
(Житомир, 1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 35); урожо[ны](и)
панѣ Прокопѣ Верещача (Київщина, 1638 ККПС
182); Папа(с) Верес(с)чака (1649 РЗВ 18); Ивагѣ ве-
рещача (1649 РЗВ 174).

Див. ще ВЕРЕСЧАКЪ.

ВЕРЕЩАНЬЕ, ВЕРЕЩАНА с. Верещання, ве-
реск: верещѣ слоуо верещишѣ,... верещати, верещана,
верещачи (Уж. 1645, 69); оуслышали філіс-
тїны гѣлосѣ верещанья (серед. XVII ст. *Хрон.* 201 зв.).

Див. ще ВЕРЕСКЪ.

Пор. ВЕРЕЩАТИ.

ВЕРЕЩАТИ дієсл. недок. (сильно, різко кри-
чати) верещати: тогды лю(д) которы(и) стоа(л)
верещалъ голо(с) се божи(и) а не челѣвѣчи(и) (2
пол. XVI ст. КА 66); верещѣ слоуо верещишѣ, верещалемъ,
верещати (Уж. 1645, 69); насмѣва(л)се з
нихъ илїа мѣвачи: верещѣте гѣлосо(м) болши(м)
(серед. XVII ст. *Хрон.* 311); станѣлѣ тѣды Рапсакѣ
и верещалѣ гѣлосо(м) великимъ (Там же, 344 зв.).

ВЕРЕЯ, ВЕРИЯ, ВЕРІА ж. (цсл. верей) 1. (стовп,
на який навішують ворота) верей, бігун: ворота его
сокрушилиса и верей и поломиса (1489 Чет. 207);
я свой листѣ..., у верей воротную укладаю (Луцьк,
1565 АрхІОЗР 8/VI, 166); видели есмо у бакшты
ворота и верей (Житомир, 1618 ЧИОНЛ XV-3, 152);
ressul(us), завога, верия, заклепи (1642 ЛС 313);
гдѣ... ворота мѣданыя сокрѣши(л) верий желѣзными
поламалѣ (серед. XVII ст. *Кас.* 25 зв.).

2. *Перен.* Ворота, брама: вы бо напередѣ шѣдше
въ адѣ сокрѣшиста смертныя [ве]рея (1489 Чет.
77).

ВЕРЖЕНЕ, ВЕРЖЕНИЕ с. Кидання: Авра-
мїасѣ, штѣчка пѣкотра, а и верже(н)е до игры кѣст-
кою (1627 ЛБ 171); iactura, ве(р)жение (1642 ЛС
223).

Пор. ВЕРЕЧИ, ВРЪЧИ.

ВЕРИГА, ВЕРЫГА ж. 1. Ланцюг, окови, кайда-
ни, заст. вериги: ихъ не могли ѡтрѣмати жа(д)-
ными вѣригами ани тыжѣ поутами (поч. XVII ст.
Проп.р. 26 зв.); Поселствѣю въ ѣза(х): свазанѣ есмѣ
ѣзы желѣзными, молію въ верѣтѣ, прошѣ звѣзаныи
(1627 ЛБ 89); catena, верига, уже (1642 ЛС 115);
Верѣга на ноги. Compes pedis. Pedica(e). Верѣга на
руки. Manic(a)e (1650 ЛК 432); *Образно:* ты... мно-
ги вериги клеветы и страсти ѡ(т) жидѣвъ прина(л)
(1489 Чет. 229).

2. ч. Вл.н.: Товары(ш) василїи верыга на ше(ст)
кони (1567 ЦБ Лит. 16, 3, 87).

ВЕРИГОДНИЙ *див. ВЪРЫГОДНИЙ.*

ВЕРИГОДНЫЙ *див. ВЪРЫГОДНИЙ.*

ВЕРИТИ *див. ВЪРИТИ.*

ВЕРИФИКАЦИЯ, ВЕРЕФИКАЦИЯ *ж. (стп. weryfikacja) верифікація:* Которы(х) шко(д) собе протѣ(с)тантъ в омешканю я(р)ма(р)ковъ помененыхъ... и такъ ѿ тые шкоды свое... реквирова(л)... и... на верификацию тоѣ протѣ(с)тации своеѣ ставил во(э)ного еперала воево(д)ства Волю(н)ско(го) (Володимир, 1638 *ТУ* 307); на верификацию того // всего, ставиль возного,... который, въ мощъ правдивое свое реляции, зезналъ (Житомир, 1640 *АрхЮЗР* 6/І, 526-527); поменена(я) яновая ко(з)ловская... на верификацию тоѣ протѣ(с)тации свое(и) ставила во(э)ного еперала (Овруч, 1643 *ЛНБ* 5, II 4064, 164 зв.); а для верификации и объяснения того всего ставил передо мною, урядомъ, возного еперала... который передо мною... созыналъ тими слови (Житомир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 494).

ВЕРИФИКОВАТИ, ВЕРЕФИКОВАТИ *дієсл. недок. (стп. weryfikować) (що, чого) підтверджувати справжність, доказувати істинність:* При которой протестации вышменований п. Павел Счениевский, верификуючи тоѣ скарги своей, ставил очевисто передо мною возного еперала (Житомир, 1618 *ЧИОНЛ* XV-3, 155); Що все пленипоте(н)тъ позваны(х) верификовалъ авѣтѣ(н)ты(ч)ными мунимегътами и докуме(н)тами (Житомирщина, 1639 *ККПС* 196); Плебанию зас внивечъ... оберънули так же и лавы одноѣ не zostавили — все розобрали... што все особнымъ реестромъ у суду будетъ верификовано (Володимир, 1650 *АрхЮЗР* 3/IV, 418).

ВЕРИЩАКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРИЩЯКА *див. ВЕРЕЩАКА.*

ВЕРИЯ *див. ВЕРЕЯ.*

ВЕРКА *див. ВЪРКА.*

ВЕРНЕ *див. ВЪРНЕ.*

ВЕРНЕГОДНИЙ *прикм. Те саме, що вѣрыгодный:* а так я бачечи ку собѣ вернегодного и залужоного и завжды на мои послуги потребного служебника моего Ивана Тимофеевича Волянца... //... записую ему... тот подворок Черницкий (Вильна, 1560 *АрхЮЗР* 8/VI, 76-77).

ВЕРНЕЙ *див. ВЪРНЕ.*

ВЕРНЕНЕ, ВЕРНЕНЪЕ, ВЕРНѢНЪЕ *с. (чего) (віддавання взятого) повернення:* знову на такое обельжене особы его милости удалъ, хотечи тымъ чоловікка доброе славы,... ку верненью оногo кгрунту... примусити (Володимир, 1594 *АрхЮЗР* 1/І, 418); А кгда за(с) его м(л) па(н) тиша ѿ его м(л) пана Алекса(н)дра Пясечи(н)ско(г) ѿ ве(р)ненъе того записѣ ѿпомина(л) ве(р)нѣти того запису не хоте(л) (Житомир, 1618 *ЛНБ* 5, III 4056, 38 зв.); я са(м) а по (м)не ма(л)жо(н)ка и пото(м)ки мое... на пе(р)ши(м) року станути маємо... не закладаючи... то(л)ко за досы(т) дчине(н)є(м) и всего зѿпо(л)на заплаче(н)є(м) ве(р)не(н)є сего записѣ мое(г) (Вінниця, 1620 *ЛНБ* 5, III 4057, 31); поводове... до ве(р)нення того кгру(н)тѣ... запо(з)вали (Київ, 1624 *ЦНБ* II, 23267, 1 зв.); Прото пово(д) в. м(с). на те(р)минъ вышъ ѿ(з)начоны(и)... до наказа(н)я ве(р)нення ты(х) рече(и), в способъ мыта побраныхъ,... позываєтъ (Володимир, 1628 *ТУ* 283); войтъ туличовський... о вернене их, быдѣла панъского, просечи, пыталъ (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 368).

Див. ще ВЕРТАНА.

Пор. ВЕРНУТИ.

ВЕРНЕНЯСЯ *с. (до чего) (відновлення певних дій, справ) повернення, вертання:* отступил есми собѣ самому и потомству своему, вѣчне до зновеня и вернения до нихъ и до иныхъ поступковъ правныхъ дорогу завираю... позволяю... отцу епископу Луцкому... до выкасованя и вымараня ихъ съ книгъ кгородскихъ (Луцьк, 1600 *АрхЮЗР* 1/VI, 293).

Див. ще ВЕРТАНЕСА.

Пор. ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.

ВЕРНОСТЬ *див. ВЪРНОСТЬ.*

ВЕРНУТИ, ВЕРНУТЫ, ВЕРѢНУТИ, ВРѢНУТИ *дієсл. док. 1. (кого, що) (віддати назад що-небудь узятє) вернуть, повернути:* тыи пѣнази мають они князю Роговицкомѣ вернѣти (Краків, 1510 *AS* III, 73); и бѣдѣ повинѣ(н)... листы которы(и) к томѣ имѣнью прислѣдають кнзю василью ковельскомѣ вернѣти (Милянoвичі, 1538 *Арх.Р.* фотокоп. № 44); клачѣ местыцкѣю взавъши и не ве(р)нѣли (1552 *ОЖЗ* 120 зв.); ѿ(н)...//... тую суму пеназѣ(и)... ѿле(х)ну свищо(в)скому ве(р)ну(л) (Вільна, 1564

ЛНБ 5, II 4043, 3-3 зв.); прото конє(и) да(р)ма не ве(р)ну неха(и) ми даду(т) шє(ст) ма(ц) ѡвса я кони поворочаю (Володимир, 1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 5); просимо, абы ваша милость... ратунокъ вчинити рачиль, якобы тотъ человекъ свовольный... // тое, отъ кого то взялъ, въ цалости вернулъ (Київ, 1575 АСД IV, 15-16); се(и)ко...// буде(т) винє(и) ролъ ве(р)нути (Одрехова, 1579 ЦДІАЛ 37, 1, 8-8 зв.); а(л)бо если бы вѣры не мѣлъ теды ономѣ хо(ч) поша(р)папы(и) ме(м)ра(и) ве(р)нѣте (Білий Камінь, 1620 ЛСБ 411); помененый свесченикъ гнидавський тые вси речы кляшторные,... побрал... и до того часу верпуть не кажетъ (Луцьк, 1649 АрхЮЗР 3/IV, 160);

(кого) (видати, віддати власникові-феодалу його селян-утікачів) вернути: и по(д)даныи кнзѧ его мл(с)ти, естли бы которые, втекли ѡ(т) кнзѧ его мл(с)ти, по(д) ними были, маю(т) и(х) ве(р)нути кпзю (Варшава, 1571 ВГ 106);

(відшкодувати збитки) вернути: тьи ѡси шкоды... имаю(т) быти вернены и заплачены (Кам'янець, 1510 Cost. DB 457);

(покрыти чийсь витрати) вернути: Приложили(с)мо бра(т)ски(х) пѣнези(и) на засклепѣна ол-тара злоты(х) двѣстѣ два(д)ца(т) и па(т), которые пѣи Киричинаѧ має(т) ве(р)нѣти бра(т)ствѣ (Львів, 1614 ЛСБ 1047, 4); вернѣле(м) зво(и)пику за гвоздѣ давные зло(т) 2 (Львів, 1631 ЛСБ 1052, 6); а еслибы старший в монастыри што зъначного зъбудоуалъ або направиль, тотъ конгътъ маю вернути за першимъ упоминагьемъ (Луцьк, 1642 КММ II, 235);

(відповісти кому-небудь привілеї, права) вернути: и ѡтѣцъ дей его кнѧзѣ Юрьи бил нам чолом, абыхмо половинѣ того мыта... вернѣли емѣ (Вільна, 1506 AS I, 133).

2. (без додатка) (прийти, приїхати назад) повернутися: приказѣмъ тобе, ажбы Твоѧ Милост ѡ Володимерѣ... мешкалъ... до того часѣ, поки Єго Милость с послѣги нашею вернеть (Вільна, 1557 AS VI, 22); тогожъ року... по всей Полци землю спустошили вширь и надолжъ и назадъ вцале вернули (поч. XVII ст. КЛ 87); а Патѣй, поприбѣявши листы свои на костелах и въ церкви той же Успенія Пресвятое Богородицы у мѣстѣ, а самъ почалъ возы

готовати у стацѣю свою на дорожѣ казалъ вернути и самъ зе Львова угѣкъ (бл. 1626 Кир. Н. 12);

3. (до чого) (у своїй діяльності зосередити увагу на чомусь) звернутися: до звычайє(в)... єгиптіано(в) вернѣти мѣшѣ, ѡ котѡри(х)... нароско(ш)нѣйшаѧ живота ѡстро(ст) была, всѣ добре вѣдають (серед. XVII ст. Кас. 62 зв.).

Див. ще ВЕРНУТИСЯ, ВЕРТАТИ.

ВЕРНУТИСЯ, ВЕРНУТИСЕ, ВЕРНУТИСА, ВЕРЪНУТИСЯ, ВЕРЪНУТИСЯ, ВЕРЪНУТІСА, ВРЪНУТИСЯ, ВРЪНУТИСА, ВЪРНУТИСА
дієсл. док. 1. (кому, на кого) (про маєтки, майно) (знюву перейти до попереднього власника) вернутися: я при слѣзе свои(м) такъ стати мо(ц)но хочѣ, якобы и має(т)ность вся ономѣ се ве(р)нѣла (Гологори, 1605 ЛСБ 398); той Дворъ и плацъ зо всѣмъ се вернѣти въ Домъ мой маєтъ (Київ, 1615 ПБКРДА II-1, 20); А по сме(р)ти... малжонки моеє добра преречюные... цале зѣпо(л)нымъ право(м) на потомъки мое... ве(р)нѣти и ве(р)нѣти се маю(т) (Луцьк, 1619 ЦДІАЛ 201, 4, 189, 1);

(бути компенсованим, відшкодованим) вернутися: Пово(д)лова(в), ожъ оу ву(в)ца(х) Іваниковы(х) деся(т) золотыхъ, и ву(д) Се(в)гедія на 16 золотыхъ Абрамови ся ве(р)нуло, чомъ такъ право нашло, ожъ Абрамовыхъ(ъ) пѣнязыи булше оу тумъ ореку, то пупъ Ігнатъ половина ве(р)ни (Бенедиківці, 1603 ИЗУж. XIV, 223).

2. (до кого, чого, із кого, чого і без додатка) (прийти, прийти чи приїхати назад) вернутися, повернутися: архангль(ж) Михайлъ вернѣлсѧ съ оружие(м) своимъ (1489 Чет. 72); тако(ж) лю(ді) поимани ѡ битва(х) и на сторожа(х)... абы са вернѣли с обѣдѣ сторѡ(и) (Ясси, 1510 Cost. DB 470); а врьноувшисѧ зготовали ароматы и миро (1556-1561 ПС 329 зв.); ѡныи фо(р)маны..., не доежчаючи Крупое..., такъ са они наза(д) в Луцку ве(р)нули (Луцьк, 1565 ТУ 110); ѡря(д)никъ... вже назадъ ве(р)нувшисѧ с по(д)водами додому еха(л) (Ляхів, 1605 ЛПБ 5, II 4051, 41); И кгды рѣклъ, я есте(м), вернѣли са наза(д) и пали на земли (Київ, бл. 1619 Аз.В. 69); Прето росказѣ(т) имъ, абы са вернѣли з войны додѡмъ своего (серед. XVII ст. Кас. 108); на мѣстечко... ѡдарили были, лечъ козаци...

бслышали звоновъ велики(х) кгвалтъ, ве(р)нули-
ся,... ѡпановали монасти(р) нѣмцовъ ѡдразили (се-
ред. XVII ст. *ЛЛ* 169); **назадъ вернути ся** (*про*
сонце) зйти: Въспатиса слнце: Назадъса вернѣло
слѣнце (1627 *ЛБ* 23);

(вийти з небезпечного або незручного місця) ви-
братися: тѣю глѣбинѣ знашо(л) є(с)ми, с которон
погра(з)нѣвшій, николи же вѣрыоутиса не може(т),
Котори(ж) то менены(и) ро(в), яма, глѣбина, про-
па(ст) (1599 *Виш. Кн.* 214).

3. (до чого) (*перейти назад з одного стану в ін-*
ший) вернутися: ѡ(т) смрти до живота трѣдно са
верноути (поч. XVII ст. *Проп.р.* 167 зв.); *Образю:*
ѡхъ мнѣ нѣнѣдзномѣ, кѣ ѡ(т)хожѣнью смѣ(р)тѣл-
номѣ волокоу(т) ма бѣдного. поневольт ѡпѣцаю
свѣ(т), и идоу звѣзаныи ѡ(т)кѣль верноутися не
єсть речъ мѣжнаа (Острог, 1607 *Лѣк.* 122); зъ
мертвыхъ живо вернутися — ожити, воскрес-
нути: Нинѣ тогъ ихъ жалъ, въ потѣху ся имъ обер-
нулъ, гды ся Учитель ихъ зъ мертвыхъ живо им
вернулъ (Львів, 1630 *Траг.п.* 175).

4. (до чого, к чому) (*у своїй діяльності зосреди-*
ти увагу на чомусь) вернутися (до чого): Але
моусимо(с) врѣноути єще, до розознѣаа днѣшней
повѣсти, ѡколо встана з мртвы(х) сна бжїа (XVI ст.
УС № 29519, 43); але са врѣнѣмъ до исторїи ѡного
цра (Там же, 216); Но ѡставивше ва(с) ѡ то(м) тѣр-
бовати за(с) до рѣчи верне(м)са ведѣще(и) к' при-
смотрѣшо того чѣда ѡвдѣшнего, проти(в) чѣдѣ бе-
рести(и)ско(му), бѣде(т) ли са согласовати ро(з)-
сѣжайте (1598 *Виш. Кн.* 305); але вѣрнѣмса до тѣкс-
тоу (поч. XVII ст. *Проп.р.* 218 зв.); Но вернувшися
паки до скаржинѣ самохвалного "мудрѣ", пытаю
тебѣ (1608-1609 *Виш. Зач.* 223); Але вернѣвшися до
рѣчи ѡ(т)кола са ѡ(т)стѣпило // Послѣхаймо иныхъ
Бл(с)вѣнныхъ ѡцѣвъ (Київ, 1619 *Гр. Сл.* 212-213).

5. (до чого, к чому) (*відповісти, розпочати на-*
ново те, що було) вернутися (до чого): єще вѣрпѣм-
са къ словоу (1489 *Чет.* 155 зв.); Артыкулы пев-
ные, на котѣрыє огледаются люде народу Руского,
не хотечы зъ Рымляны до единосства а згоды
першое вернутисе, которая передъ тымъ бывала
(Вильна, 1595 *Ун. гр.* 120); вернѣ(м) са зновѣ до
ѡнои славы (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); на пѣтымъ

быль старшимъ на(д) розбойниками презъ мнѣго
лѣтъ, и зновѣ пре(з) стые англѣскїе роуки былъ
позысканъ // и ѡ(т) дорогъ и ве(р)тѣповъ розбѣй-
ническихъ, до перѣши(х) верноу(л)са цнѣтъ (Острог,
1607 *Лѣк.* 85-86); вернѣ(м)са до красной онои згѣ-
ды (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 169); отецъ... идеть съ
тымъ листомъ... до того котляра, абы вже мижъ
собою а ж(о)ною своєю конецъ учинивъ: любо самъ
до неи вернувся, любо ей листь волный замужъ
ити даль (Чернігів, 1648 *АЮЗР* III, 157); стережиса
абы(с)... до заба(в) и ѡбычає(в) свѣцки(х) не вер-
нѣлса (серед. XVII ст. *Кас.* 56 зв.); **вернутиса на**
старое — повернути на старе: нехай далей не мыс-
ла(т) верноутиса на старое (поч. XVII ст. *Проп.р.*
139).

6. (від чого) Відвернутися: а ведже то єще бол-
ший дивъ, же тые, которые были познали дорогѣ
правды, вернѣлса ѡ(т) преданыа имъ // стыл за-
повѣды, лѣпше было имъ не познати, анѣжли по-
знавши вѣспакъ обернѣтиса (Острог, 1587 *См. Кл.*
18 зв.-19).

Див. ще **ВЕРНУТИ, ВЕРНУТИСЯ.**

ВЕРНЫЙ *див. ВЪРНЫЙ.*

ВЕРНѢНЬЄ *див. ВЕРНЕНЬЄ.*

ВЕРОВАТИ *див. ВЪРОВАТИ.*

ВЕРОВКА *ж.* Мотузка, мотузок: Вѣрвіа: Веров-
кѣ, поворѣза (1627 *ЛБ* 15); веро(в)ка (I пол. XVII ст.
Сем. 88).

ВЕРОЗУБЪ *див. ВЕРЕЗУБЪ.*

ВЕРСТА, ВЕРЪСТА, ВОРСТВА, ВРЪСТА *ж.*
(*міра віддалі*) верста, верства: было дороги лѣ.
верстѣ (1489 *Чет.* 206); костровъцы... шли тымъ
болото(м) на полъторы ве(р)сты ажъ... до дороги
(1546 *ОГ* 8 зв.); Ставы гатьми занатые ѡди(н) на
каменьцы по(д) замѣкомъ а дрѣгы(и) на тетереви
ѡтъ замѣкѣ з ве(р)стѣ видети (Житомир, 1552 *ОЖЗ*
122 зв.); Замокъ ѡстерѣски(и)... ѡтъ границы зе-
мъли черньниговское в мили на речъце ѡстрѣ ѡтъ
десны ѣ верѣсте на старомъ городищи ѡколо
церквы старода(в)ное (1552 *ООЗ-1*, 47); Пѣприце:
Мѣла,... в то(и) замыкаѣтса, а крѣковъ... а врѣста,
патаа чѣсть мѣлѣ пѣлскои (1627 *ЛБ* 88); *worstwa*
pięta czesc mile (Жовква, 1641 *Dict.* 97); *Верста.*
Quinta pars mi[l]liaris (1650 *ЛК* 432); **верста ве-**

лика́я — (різновид версти) велика верста: по(д)старости(й) бере́сте(и)ски(й)... повелѣ насѣ боло́то(м) до тре́тего // о́стровка... на ве(р)стѣ великѣю (1546 ОГ 18 зв.-19).

ВЕРТАНЕСА с. Те саме, що вертана: Възвратѣ: Верта(н)еса, Во́роти (1627 ЛБ 18).

Пор. ВЕРТАТИСЯ.

ВЕРТАНА с. Вертання, повернення: Весѣлое вы(й)та́ ча́сто смѣ(т)ное ве(р)тана́ ро́ди(т) (Київ, 1623 Мог. Кн. 20 зв.).

Див. ще ВЕРТАНЕСА.

Пор. ВЕРТАТИСЯ.

ВЕРТАТИ дієсл. недок. 1. (що) (віддавати назад що-небудь узятє) вертати, повертати: и... о́бе-ща(л) вся я(ж) еси пограбилѣ в монастыри верну-ти што и до нѣгѣ не вертаешѣ, держи(ш) не правдѣ-ючи (Вільна, 1594 ЛСБ 251, 1 зв.); мно́го такѣ-вы(х)..., кото́рии боудѣчи та(к) зпроста принѣти в монастыра(х), важилоса з вели́ки(м) блю(з)нѣрст-во(м), приводи́ти манасти́ръ до того, абы и(м) вер-та(л) що з собо́ю внесе́лі (серед. XVII ст. Кас. 34 зв.).

2. Перен. (до чого) (відновляти, розпочинати наново те, що було) вертати: ср(д)ца нашего бѣи́ны тѣла́на до розмы(ш)ла́на ѿ Г(с)дѣ наза(д) верта́ти (серед. XVII ст. Кас. 67 зв.).

Див. ще ВЕРНУТИ.

ВЕРТАТИСЯ, ВЕРТАТИСА, ВРѢТАТИСА дієсл. недок. 1. (іти, їхати, летіти назад) вертатися, повертатися: а кто боудеть на поли нехай са не врѣтае(т) наза(д) брати одѣя́нїа своего (1556-1561 ПЄ 102); Лишѣ малженокѣ ѣдетѣ з двора — Внетѣ тутѣ молодыковѣ чвора! Зѣ ними учты и беседы — Не вертайся, мужу, те́ды! (Луцьк, 1575 КС XXV, 98); кото́ри(и) на ро́ли неха(и) са вза(д) не ве(р)та́е(т) взѣти ша(т) свои(х) (Вільна, 1596 З. Каз. 25 зв.); то́й бо́вѣ(м) Авраа́мови верта́ючемѣса ѿ(т) побѣю принесе́лѣ хлѣ́бѣ и вино (Київ, бл. 1619 Аз.В. 204); Очомѣ мину́вши до гробу ся вергаю. И жалосныи лзы мои выливаю (Львів, 1630 Траг.п. 167); Голѣ́би... хотѣ́й ихѣ ѿ(т)ганѣ́ютѣ зась до Па́но́вѣ своѣ́хѣ верта́ютѣса (Київ, 1637 УЄ Кал. 340);

(на що, до чого) (у своїй діяльності зосереджу-вати увагу на чомусь) повертатися (до чого): по-вертатися до попередньої думки, викладу і т.ін. при

написанні чого-небудь: Паки вертаюся на свою за-чату́ю речѣ (1608-1609 Виш. Зач. 217); Вертаюса до Генеалогі́и (Київ, 1623 МКСВ 71); вдале(м)са прѣд-ко в по́вѣсть, кото́рѣю(м) бы(л) о́бѣща́лѣ захова́ти на мѣ́йсце еи вла(с)ное; дла то́го са до пре(д)са взѣ́тиа верта́ю (серед. XVII ст. Кас. 11 зв.).

2. Перен. (до чого) (відновлювати, розпочинати наново те, що було) вертатися: Варѣ́иса и того, абы... пыхи... не воскреси(л)... то що южѣ зопсо-ва́ль...//... бо бы то была до́сы(т) мѣ́зѣрнаа рѣ́чь гды бы́сь... зачина́лѣ до нѣ́кче́мны(х) рече́и(и) вер-та́тиса (серед. XVII ст. Кас. 56 зв.-57).

3. (від чого) Відвертатися, відхилитися: Ко́ж-дый те́ды кото́рый са ѿ(т) грѣ́ха верта́етѣ, а стѣхѣ и стра́шны(х) та́и(и) причаща́етѣса, причи́ною до веселова(н)а быва́етѣ О́цу и Бгѣ́ (Київ, 1637 УЄ Кал. 34).

ВЕРТЕПЪ, ВЕРѢТЕПЪ, ВРѢТЕПЪ, ВРѢ-ТЕПЪ, ВРѢТОПЪ ч. 1. Печера, ущелина; яр: вели на(с) кнзи збаражские... до... ве(р)тепа... менячы быти знаки каменѣмѣ складеные (1546 ОГ 79 зв.); гѣры лѣсы ѣзера верте́пы везѣ́нѣа яскѣ́нѣ и прѣ-пасти моймѣ зда́нѣмѣ безпечнѣ́йшіе, абовѣ́мѣ в ты(х) пр(о)роцы албо мѣ́пкаючи албо погроу́жени боудѣчи // пр(о)р(о)ковали (Острог, 1598-1599 Апокр. 84 зв.-85); А Іс, боудоучи в Ге́псима́ни, на ѿно́й сторо́нѣ пото́ка кедрѣ́скаго, где(ж) бы(л) врѣ-те́пѣ, поча(л) оучни́ко(м) свои(м) явнѣ́ мовити (XVI ст. УС Трос. 55); О́быва́телѣ перѣ́шии, и мещѣ́не прѣднѣ́йшіи того мѣ́ста соу́тѣ: патриа́рѣхове, пр(о)р(о)ци... постни́ци,.... поусты́ннѣожите́лѣ... тѣ-ла́юущииса вѣ́ гѣрахѣ, и пѣ́сты́нахѣ, вѣ́ верте́пѣхѣ, и вѣ́ прѣ́пастехѣ зѣ́мныхѣ (Почаїв, 1618 Зерц. 71 зв.); сгу́рѣа, ве(р)те́пѣ, пещѣ́ра (1642 ЛС 148); скри́лѣ ихѣ по н.́ мужевѣ́ в дво́хѣ верте́пахѣ, и живи́лѣ есмѣ́ ихѣ хлѣ́бомѣ и водо́ю (серед. XVII ст. Хрон. 311); Верте́пѣ, пещѣ́ра. Specus. Spelunca. Cauerna. Antrum (1650 ЛК 432).

2. (убоге, нужде́ние примі́щення; стай́ня) вертеп: во ве(р)те́пѣ а не в за(м)кѣ́ или пала́ца(х) са роди(т) (1598 Виш. Кн. 287 зв.); наро́ди́лсѣ бѣ́...//... в оубо́гомѣ врѣ́те́пѣ (XVI ст. УЄ № 29519, 176-176 зв.); бы(л) врѣ́топѣ́ по́срѣ́д(д) мѣ́ста. а в то́(м) врѣ́-топѣ́ бы́ла шѣ́па, гдѣ́ го́стѣ́ ставали (к. XVI ст. УЄ

№ 77, 189 зв.); то всё для сп(с)нїа нашего. бо для того оубога, и в' подломъ вертепѣ народилъ сѧ (поч. XVII ст. *Пчела* 42); В Вертепѣ нендзномъ, в пелюшкисѧ повиваетъ, И в ясле(х) быдлатъ нерозумныхъ спочиваетъ (Львів, 1616 *Бер.В.* 69); Въ убогомъ вертепѣ Христа треба шукати (Київ, 1621 *Коп. Пал.* 814); Снѣ Бжїй в тѣмный вертепѣ странствуетъ, И на земли добровольне нищетѣ прїимдетъ. И намъ вѣчное богатство в' Нбѣ готдетъ (Чернігів, 1646 *Перло* 25).

3. Сховище або місце гульбища злочинців, розпутників і т.ін.: до(м) мо(и) до(м) ест' мѣтвы, а не вертепѣ, и ко(р)чмы, и ярѣма(р)кѣ (п. 1596 *Виш. Кн.* 258 зв.); сами... домъ Божїй (молитвенный) вертепомъ разбойническимъ называли (Вільна, 1599 *Ант.* 939); А ѡ младе(н)ци ѡномъ, который... на потымъ былъ старшимъ на(д) разбойниками през' мнѡго лѣтъ,...// и ѡ(т) дорогъ и ве(р)тѣповъ разбойничьихъ, до пер'ши(х) верпоу(л)са шють (Острог, 1607 *Лѣк.* 85-86).

ВЕРТОГОЛОВЪ ч. *Діал.* Вертиголов "той, хто має звичку крутити головою". Влн.: Мещане... //... гав'рило ровъ... паш'ко ве(р)тоголо(в) (1552 *ОКЗ* 40-40 зв.).

ВЕРТОГРАДАРЬ ч. (*цсл.* вѣртоградарь) садівник, городник: Вертоградарь. Hortularius. Olitor (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДНИЙ, ВЕРТОГРАДНЫЙ *прикм.* Городній, садовий: olitori(us) ве(р)тогра(д)ни(й) (1642 *ЛС* 291); Вертоградный. Hortensis. Olitorius (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТОГРАДЪ ч. (*цсл.* вѣртоградъ, вѣртоградъ) сад, город, *заст.* вертоград: hortus, hortulus, ве(р)тоградъ, ѡгра(д) (1642 *ЛС* 220); Вертоградъ. Hortus (1650 *ЛК* 432).

ВЕРТѢТИ *дієсл. недок.* 1. Вертїти, свердлити: info... ве(р)чу, прове(р)чую (1642 *ЛС* 236); Верчу, terebro (*Уж.* 1645, 68).

2. *Перен.* (о що) (*про суперечку, судову справу тощо*) вестися, відбуватися: тая справа до и(х) м(л) пановъ Инъквизиторовъ на то е(ст) ѡдослана и ѡ то межі сторонами ве(р)титъ (Кременецъ, 1637 *ЦДІАЛ* 765, 1, 11, 1 зв.).

ВЕРТѢТИСА *дієсл. недок.* (перед чим) Вертї-

тися. о вертѣтисѧ предъ очима — вертїтисѧ на думцї, не сходити з-перед очей, стояти перед очима: ѡ ісе преслѧ(д)кый!... кды ѡ твои(м) преѡбраженїи мѡвити починаю, ба(р)зо срѡкгаѧ твоѧ стра(ст) зара(з) вертїтсѧ пре(д) ѡчїма моїми (поч. XVII ст. *Проп.р.* 270 зв.).

ВЕРУТНЫЙ, ВЕРУТЬНЫЙ, ВЪРУТНЫЙ *прикм.* (*стп.* wierutny) справній, цілковитий; завзятий; страшний: А як' лотрѣ вѣрутный оупившисѧ дѡха зрады,... не может' сѧ насытити злости: так' и хр(с)тіане ѡкрещены Дѡмъ стѣмъ, прожни злости бываю(т) (Вільна, 1627 *Дух.б.* 339); Сквѣрнавый, злослівый, нещотливый, лотровскїй, верутный, нѣчо-го доброгѡ (1627 *ЛБ* 166); помененные принципалове... злость свою верутную до моровъ и злупеня, зъ врожное своее каимовское верутности, на стан шляхецкїй завзятое и заостроное, слугѣ распудивши албо позабывавши, могли быти тымъ способнейшие до луповъ взятъѧ (Володимир, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУТНОСТЬ ж. (*стп.* wierutność) (*про щось негативне*) цілковитість, справність; завзятість: помененные принципалове... злость свою верутную до моровъ и злупеня, зъ врожное своее каимовское верутности,... слугѣ распудивши албо позабывавши, могли быти тымъ способнейшие до луповъ взятъѧ (Володимир, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 245).

ВЕРУЧИЙ *прикм.* Вірчий. о листѣ веручий *див.* ЛИСТЪ².

ВЕРУЮЧИЙ *див.* ВѢРУЮЧИЙ.

ВЕРХАМИ *присл.* (*сидячи на конї*) вѣрхи: килкадесять чоловика выкотцовъ зъ рознымъ оружемъ... приехавши до маестности еѣ милости панее Чолганское дедичное,... одни верхами, а други санями... подданныхъ... пяти... выкотыли и зовсимъ забрали (Луцьк, 1623 *АрхїОЗР* 6/1, 438); шестьдесятъ человека, верхами и пешо (Луцьк, 1649 *АрхїОЗР* 3/IV, 116).

Див. ще ВЕРХОМЪ.

ВЕРХМЕНЕНЫЙ *прикм.* Те саме, що верхумениый: вси ве(р)хмененные све(т)ки зго(д)не и ѡ(д)ности(и)не ув о(д)но слово со(з)нали (Житомирщина, 1595 *ККПС* 66).

Див. ще ВЕРХУМЕНОВАННЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕНЫЙ.

ВЕРХНИЙ, ВЕРХНІЙ, ВЕРХНІЙ, ВРХНІЙ прикм. 1. (який міститься, знаходиться зверху, вище чого-небудь) верхній, горішній: вси вежи... с помосты... сере(д)ними ве(р)хними (1552 *ОКЗ* 32 зв.); А штъ тоє вежи пошла стена мѣрованаа чере(з) перекопъ ажъ до замѣкѣ ве(р)хнего (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 168); Што єсмо мели впредь (!) писа(н)но(м) ключи а постановлен'но(м) в сеи книзе, пре(д) стѣ(м) єв(г)лїсто(м) ма(т)ѣеємъ, по(д) дѣш'кою врѣхнею на ко(то)рой то єсть вышображен'но распатїє га ба (1556-1561 *ПС* 443); А водѣ те(ж) маєть та(к) де(р)жати якобы ве(р)хнего млына не затопи(л) (1566 *ВЛС* 82); не мѣню тѣ покрита вѣрхнего, але стѣны и все внѣтрѣ цѣрквное (Вільна, 1596 *ЗКаз.* 69); Ключѣ ве(р)хнихъ кѣмаховѣ домѣ поповского ѣ Стефана хомича (Львів, 1608 *ЛСБ* 1043, 11 зв.); Плѣснѣ: Плѣсна нѣжнаа, вѣрх'наа часть стопы нѣжнои (1627 *ЛБ* 82); Вѣрхній роугъ держитъ вѣшнюю сторѣнѣ, нѣжній, нѣжною, а серѣдній, и побѣчныѣ сторѣны на двѣхъ боковѣхъ рогахъ лежатъ (Київ, 1637 *УС Кал.* 778); *super(n)us*, ве(р)хни(й), го(р)ни(й) (1642 *ЛС* 389); Не бѣдешъ брѣлъ в заставѣ з' исподнѣ(го) и верхнаго камена млынского (серед. XVII ст. *Хрон.* 157);

зовнѣшній: Прото(ж) ту(т) хто бойтса гѣда бѣга..., неха(и) томѣ добре са присмотритъ очима верхніми, и внѣтрѣшними (Острог, 1587 *См. Кл.* 21 зв.).

2. (який одягається поверх білизни або вбрання) верхній: скѣтъ, ве(р)хнее одѣнье, ал'бо пла(х)та (1596 *ЛЗ* 76); ѡма Сѣти... мѣлъ вѣрѣ на сѣбѣ, яко шѣтѣ вѣрхнюю (поч. XVII ст. *Пчела* 46 зв.); у мене Леонтия дякона узели... сукню верхнюю, фалендишовую (Володимир, 1612 *АрхІОЗР* 1/VI, 410); Рїза, одѣѣніє, одѣжда: шѣта, бѣрва, плѣщѣ, вѣрхнее одѣнье (1627 *ЛБ* 109); Рїза,... Вѣрхнаа сѣкна (Там же, 166); Фелѣнь: Вѣрхпїи Рїзы сѣщеннческїи. Тѣжѣ, ѡпонча, абѡ Шѣта вѣрхнаа ѡ(т) дожчѣ (Львів, 1642 *Жел. П.* 8); Маюгѣ те(ж) и поса(т) шкаплѣрики, по(д) одѣна(м) вѣрхни(м) (серед. XVII ст. *Кас.* 6); припоясалъ єгѡ по(д) верхнюю сѣкню на правомъ бокѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 174);

(який натягається поверх чого-небудь) верхній: побрал... постелѣ критая китайкою чирѣвоного кармазину, насыпѣки дрилиховые, а наволочки

двои вѣрхніе одни швабского, а другіе флямского полотна, с простирадлами (Луцьк, 1632 *АрхІОЗР* 1/VI, 653).

3. (близький до витоків, початку річки) верхній: а заты(м) повели на(с) старци пустыньски(и) ѡ(т) верхне(г) оустѣя рѣ(ч)ки злѣнки дорогою старою (Київ, 1508-1523 *ПИ* № 5); Били намѣ чоломѣ... вси чернцы того манастиря, абыхмо имѣ дали островокѣ Обрубный за рѣкою за Днѣпромѣ, на верхнемѣ концы Чорторыи (Київ, 1560 *АЮЗР* I, 151).

4. Головний, верховний: кѣ(д)ы кїноулѣ ро(з)-скѣю рѣшилиса ѡкроути восковыи из лю(д)ми призываючи бого(в) свои(х) на помо(щ), верхнихъ и нѣзкихъ(х) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 69).

Див. ще **ВЕРХОВНИЙ, ВЕРХОВЫЙ.**

ВЕРХНИКЪ ч. Вершник, верхівець: Чого кѣды ся довѣдалъ Кирил, сам до патріархи... ехалѣ, а там в тропы за Грегоркомѣ верхниковѣ своихъ послалѣ (Львів, 1605-1606 *Перест.* 29).

ВЕРХНІЙ *див.* **ВЕРХНІЙ.**

ВЕРХОВЕ, ВЕРХОВЬЕ с. 1. (верхня частина дерева) крона: якѣ дерево в которо(м) бо(р)ти и(х) будѣт ѡбалитса... во(л)но имѣ дѣлѣ(и) з бо(р)тью выпу(с)тити и вывѣ(з)ти а ве(р)ховье коре(н) ѡстави в пѣци (1566 *ВЛС* 86 зв.).

2. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: от того лѣса Мокрого... ажъ до верховѣ Сѣчи (Володимир, 1571 *АрхІОЗР* 8/IV, 128); тым шляхом аж до верховѣ речки Мирутинки (Там же, 129).

Див. ще **ВЕРХОВИНА, ВЕРШИНА.**

ВЕРХОВИНА, ВЕРХОВИННА, ВРХОВИНА ж. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: а хотарѣ... монастирѣ... по вѣрховинахъ добровѣца, до полѣни седмихъ липѣ (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); вѣша мл(ст)... поча(в)ши ѡ(т) того мѣ(ст)ца ѣв однѣ сторѣнѣ к ве(р)ховинѣ речки лопени: и лопенею а(ж) до ѣстѣя єє гдѣ ѣ собокѣ вѣпала... всѣ кгрѣнты пана по(д)-коморого... на себе забра(л) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 25); ѡ посажѣ(н)є на кгрѣнтѣ поводово(м) сѣлѣ Костюко(в), Я(ц)ко(в), Кошпоровѣки и Мокиєвѣки по ве(р)ховина(м) рѣ(ч)ки Кра(с)ное (Шумськ, 1639 *ККПС* 220); не ѡ(д)то(л) ѡ(д) рѣ(ч)-

ки Ѡ(л)шанъки дукътъ сво(и) зача(т) мѣлъ, але Ѡ(д) ве(р)ховинъ речокъ Кра(с)ное и Кривое (Київщина, 1639 ККПС 239).

2. *Перен. (найвищий ступінь чого-небудь)* вершина: Явлѣніе... позвѣрхность яковѣй рѣчи, верховины, высѣкость (1627 ЛБ 160).

Див. ще ВЕРХОВЕ, ВЕРШИНА.

ВЕРХОВНЫЙ, ВЕРХОВНИ, ВЕРХОВНЫЙ, ВРЪХОВНЫЙ, ВРЪХОВНЫЙ *прикм.* 1. Верховный, головний: Чтыри же блговѣстіа да(ст) на(м) прикладно зане съборны(м) и врѣховны(м) чѣтыре(м) добродѣтеле(м) (1556-1561 ПС 16); Теплѣйшій по вѣре, и верховный въ ап(с)лехъ, ап(с)лъ пѣтръ, слѣшачи Ѡ(т) ха, тѣе слова... иди за ма сатана, погоршенъе ми естесъ (Острог, 1598 *Отп.КО* 12 зв.); сесѣ люде слѣпны были послушны за вѣсть Христову, якъ ожививъ дѣвку церковного члвѣка верховного (XVI ст. ПС 108); Видиши ли, госпоже Домникие, як пап Юрко... на верховный христов степень вскочил и в гордость мнѣнія... впал (Унів, 1605 *Виш. Домн.* 189); пра(с)sul, ве(р)ховни(и) нача(л)ни(и), старѣ(и)шина (1642 ЛС 328); Верховный. *Supremus. Pr(a)cipuus. Coryl(a)eus* (1650 ЛК 432); *(епітет апостолів Петра і Павла)* верховный: а кто бы сѣ покѣсиль «нашего даанія и потвѣрженія порѣшити, таковыи да естъ проклат Ѡт господа бога... и Ѡт сватыхъ вѣ апостолъ врѣховныхъ, петра и павла (Сучава, 1503 *Cost.S.* 261); А хто бы(л) таковы(и)... сию книгѣ ѣкрасти... да бѣде(т) кля(т)ва... верховни(х) апо(с)то(л) Петра и Па(в)ла (1600 УИ 1911/2, 14); Тѣе Сѣтыхъ Верховныхъ апостолъ Петра і Пāvла слова... збыліся (Київ, 1621 *Коп. Пал. (Лв.)* 23); Рабыни Верховного Петра звитажаѣтъ, А мене мнѣзство грѣхѣвъ лѣютъ побѣжд(а)е(т) (Львів, 1631 *Волк.* 7 зв.); Єдинѣ ясно(ст) бѣ(з)т-ва сѣ Ѡ(т)цемъ, Пѣтръ верховный ясно визнавае(т) Той та Сѣномъ Бѣга живого называѣтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 72).

2. *(призначений для верхової їзди)* верховий: Конь ездный, верховный (1584 АЖМУ 107); сынѣзникъ: їздный, верховный (1627 ЛБ 128).

3. *У знач. ім.* Вершник, верхивецъ: вса(д)ни(к), кѣнѣны(и) вер'хо(в)ны(и) (1596 ЛЗ 35); equites, ве(р)хо(в)ні на коню (I пол. XVII ст. Сем. 78).

Див. ще ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВЫЙ.

ВЕРХОВНѢЙШИЙ *прикм. в. ст.* Найвищий: Ко просвѣщению жъ, по Дѣонисию Ареопажиту..., первы степѣнь — очищение; от очищения входит в просвѣщение; от просвѣченъя — в совѣршеніе и крайнѣе верховнѣйшее благословіе (1615-1616 *Виш. Поз. мисл.* 238).

Пор. ВЕРХОВНЫЙ.

ВЕРХОВОДКА ч. Верховодка, верховідка. Вл.н.: Анѣдрѣ(и) ве(р)хово(д)ка (1649 РЗВ 445).

ВЕРХОВОДЪ ч. Верховод. Вл.н.: Курило Верховодъ — дымъ 1, сыновъ мае два (Веледники, 1595 *АрхЮЗР* 6/1, 249).

ВЕРХОВЩИЗНА, ВЕРХОВЪЩИЗНА ж. Грошова феодальна повинність для забезпечення верхового перевезення службових осіб: Ве(р)ховъщи(з)нѣ беретъ староста жъ с кожѣдого домѣ (1552 *ОВол.З.* 199); И вжо они... мытъ Господарскихъ... капщизны и верховщизнѣ платити... не мають (Вільна, 1564 *РЕА* II, 132).

Див. ще ВЕРХОВЩИНА.

ВЕРХОВЩИНА ж. Те саме, що верховщизна: И тежъ не мають на нихъ верховщины брати зъ огородовъ (Краків, 1532 *АрхЮЗР* 5/1, 33).

ВЕРХОВЪС *див. ВЕРХОВЕ.*

ВЕРХОВЫЙ *прикм.* 1. *(який знаходиться зверху, вище чого-небудь)* верхній: Съ ѡстрога сторожи ѣ воротъ одинѣ въ верховыхъ а дрѣги(и) ѣ низовыхъ (1552 *ОЧерк.З.* 4 зв.);

(який міститься, знаходиться наверху, зверху кого-небудь) верхній: и многоса трафлаѣ(т) як(к) дво(м) бор'це(м) бѣрѣчи(м)са то томѣ, то семѣ наврѣ(х) вѣскочити, а того по(д) себе по(д)гѣбати, то томѣ за(с) зысподѣ вы(м)кнѣтиса, и ве(р)хового на-спо(д) переве(р)нѣти (п. 1596 *Виш. Кн.* 252 зв.).

2. *(який знаходиться ближче до витоків, початку річки)* верхній: Замокъ че(р)каски(и) Ѡ(т) трѣ(х) годовъ лю(д)ми добродере(в)цы, то естъ волошаны поднепрѣскими верховыми справою дерѣжавѣцы могиле(в)ского некгды федора Баки робленѣ з дерева соснового (1552 *ОЧерк.З.* 4).

3. *(який їздить верхи)* верховий: Вѣсадникъ: Кѣнный, верховы(и) чловѣкъ на кони (1627 ЛБ 22); *у знач. ім.* верхивецъ, вершник, верховий, -вого:

яко жъ и тор, або шляхъ возовый и конный верховыхъ видилемъ з села Колпытова гостинцем ку Турему полю, знать же проважено (Володимир, 1615 *АрхІОЗР* 8/III, 544).

4. У знач. ім. Верховий. Вл.н.: Лавринъ Верховы(и) (1649 *РЗВ* 386).

Див. ще **ВЕРХНИЙ, ВЕРХОВНИЙ.**

ВЕРХОМЕНЕННЫЙ див. **ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХОМЪ, ВЕРЪХОМЪ, ВРЪХОМЪ присл.

1. (по верхній частині, у верхній частині чого-небудь) верхом: а хотарь... монастирь... на конецъ бѣковини, опатъ врьхомъ дѣбровою (Сучава, 1503 *Cost.S.* 260); верхомъ Кудрявца въ долину Хвосчову (Київ, 1539 *АрхІОЗР* 1/VI, 28).

2. (сидячи на коні) верхи, верхом: Закревский при ней могъ ехати веръхомъ (Володимир, 1594 *АрхІОЗР* 1/1, 421); Але мое бы зда(и)е такое жебысте вѣмъ кого... ве(р)хомъ з листы прислали же ю(ж) робота почала ваковати (Кам'янець, 1609 *ЛСБ* 433, 1).

Див. ще **ВЕРХАМИ.**

ВЕРХОСЕДНО присл., ірон. Зверху, у верхах:

А ты, костел латинский,... весь вѣкъ свой о томъ упражняеш..., абы ся не оного небѣсного седалища доступил..., але жебы еси ты на земли..., гордосного преложенства и старейшинства, верховседно именованного, бынамиѣй не снижил (1608-1609 *Виш. Зач.* 227).

ВЕРХУ¹ присл. (про написане) раніше, вище: хто на рок не станеть, маютъ тии приѣтели наши на тотъ рокъ зѣхавши са, промежкѣ нами чинити и во всемъ поступовати, якъ в листехъ нашихъ верхѣ написано (Задиби, 1531 *АС* III, 393).

ВЕРХУ², **ВРЪХУ** прийм. (з род.) (виражає просторові відношення, вказує на розташування чогось біля чогось або над чимось) вище; понад, поверх: шболокъ свѣтелъ восхитилъ ма и поставилъ мя верхоу горы, пре(д) // шіємъ неб(с)нымъ (1489 *Чет.* 372-372 зв.); Штосъ дотычетъ бродѣ Гринкова волно князю Ковелскомѣ в томъ мѣстѣ ставъ засыпати, а миѣ гдѣ са подобаетъ, верхѣ того его ставѣ, также волно ставъ засыпати (Ковель, 1538 *АС* IV, 168); Кды мою(ж) ѡ(т) своєї жены а(л)бо жена и(з) и(н)ши(м) живе(т) вѣзми воло(с) е(и) з главы ты(м) посыпа(и) врьхоу лона и ла(з) з нею не боуде(т)

и(н)ши(х) любити // шпрочѣ моужа своего (XVI ст. *УТ* фотокоп. 12-12 зв.); а нѣбо свѣбимъ порѣшенамъ; и обрѣтомъ. пренѣситъ // слнце, съ звѣздами: ѡ(т) востока на западъ; и днь творить верхѣ землѣ; а нѣщъ по(д) землею (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.-18); А та(к) во(з)ны(и)... ѡ(г)леда(л) тело забитое. А напро(д) в голове ве(р)ху (чола)... две раны тятые (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕРХУМЕНЕННЫЙ, ВЕРХОМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМИНЕННЫЙ, ВЕРХУМѢНЕННЫЙ прикм. Вищезгаданий, вищеназваний: Хема маєт тоє жито заплатит... на тотже рок, верхѣ мененый (Краків, бл. 1531 *АС* III, 391); А хотя бы(х)мо те(ж) кому заграни(ч)никомъ при граница(х) ты(х) ве(р)хуменены(х) земли име(н)я села и люди дали, то(г)ды таковыє маю(т) с того служити великому кня(з)ству лито(в)скому (1566 *ВЛС* 1); служебникъ мой верхуминенный будетъ повинен... тые пенези... отдати (Камінь, 1567 *АрхІОЗР* 8/VI, 195); за ѡказа(н)ємъ того листу... ве(р)хумененого... я... его ми(лст), ку праву припозвала (Гоща, 1571 *ЛНБ* 103, 15/Іс, 1855, 23 зв.); Повѣдѣже ми, которая сторона большей ламаеть тые правила апостольскіє: чи Рымляне, постячы суботы для прычинъ верхумененныхъ... чыли Русь же кильканадцать середѣ и пятковѣ не дбаючи на правило апостольское поживаютъ мяса и млечна? (Вільна, 1608 *Гарм.* 218).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМЕНОВАНИЙ, ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХУМЕНОВАННЫЙ прикм. (стч. *svrchujmenovaný*) те саме, що **верхумененный**: маєт... пан Стефан Русин Берестецкий, тые вси части, верхуменованые от мене... на вечностъ дарованые... зо всимъ держати и уживати такъ при животе, яко и по животе моемъ (Волковичі, 1572 *АрхІОЗР* 8/VI, 385); И тые вси речи з него, ве(р)хуменованые, бѣ(з)правне пограбити и побрати каза(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54); Которое(ж) то созна(н)е Єнерала ве(р)хѣ меновано(г) до кни(г) Нинешъни(х) е(ст) Принято и записано (Чернігів, 1641 *ЛНБ* 5, III 4063, 177 зв.); и такъ тую роботу зроби(в)ши ве(р)хуменованы(м) способо(м) досить афектомъ свои(м) учини(в)ши тую всю має(т)но(ст)... ѡ(т)провади(л) (Житомир, 1650 *ДМВН* 208).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ.**

ВЕРХУМИНЕННЫЙ *див. ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.*
ВЕРХУМЪНЕННЫЙ *див. ВЕРХУМЕНЕННЫЙ.*

ВЕРХУНАЗНАЧОНЫЙ *прикм.* Вищезначений, вищевказаний: для такого убоства и упадку... ордынщину есмо имъ отпустили и симъ Нашимъ листомъ отпускаемъ черезъ тотъ же часть верху на-значоный (Вільна, 1564 *РЕА* II, 133).

ВЕРХУОПИСАНИЙ *прикм.* Те саме, що верху-писаний: Єстли бы... онъ... побору на ро(к) по-ложоны(и) не ѡ(т)да(л) такы(и) вины верхуѡписа-ное не повине(н) буде(т) на собе не(с)ти (1566 *ВЛС* 25); таковы(и) сою(з) любви ншое... мы... ѡбеще-е(м)... выпо(л)нати по(д) тою(ж) виною ве(р)хѡ ѡписаною (Берестя, 1590 *ЛСБ* 141).

ВЕРХУПИСАНЫЙ, ВЕРХУПИСАННЫЙ, ВЕРЪХУПИСАНИЙ *прикм.* Вищезначений, ви-щезгаданий: А на твердость тых речей веръхупи-санныхъ и я, Ян Яцьковичъ,... свою печать приве-силъ есми к сему моему листу (Луцьк, 1505 *АрхОЗР* 8/IV, 227); А записалъ есми тыи вси верху писан-ныи рѣчи... вѣчно и непорушно (Київ, 1512 *АрхОЗР* 1/VI, 17); маєт онъ... тоє верхѡ писаное... именє... подлѣгъ тестаментѡ теста его... держати (Вільна, 1514 *АС* III, 111); Тыє верхѡ писаные люди ви(н)ны нево(д) тагнѣти воеводинѡ на ѡзерє замъковомъ (1552 *ОКЗ* 44 зв.); взалъ пола ѡремого ѡтъ того дворища ѡсемъ сотъ бочокъ с тыми ве(р)хѡ писан-ными дымы и приве(р)идлѡ до имениа своего (Луцьк, 1552 *ОЛЗ* 189); вша мл(ст)... тыє ве(р)ху писаные пнзи вси спо(л)на... ѡ(т)да(ти)... ѡбещали (Креме-нець, 1571 *ЛНБ* 5, II 4043, 83 зв.).

Див. ще **ВЕРХУОПИСАНИЙ.**

ВЕРХУПОМЕНЕННЫЙ, ВЕРЪХУПОМЕНЕ-НИЙ *прикм.* Те саме, що верхумененный: прошѡ и ни(э)ко чоло(м) бю, абы ихъ м(л) тѣю то жонѡ мою ве(р)хѡ помененѡ Ма(р)ю и опое дитя мое... ѡ(т) вшеляки(х) кривдѡ и ѡти(с)ко(в) ѡ(т) ко(ж)дого боронити... рачили (Вінниця, 1567 *ЛНБ* 103, 17/Іс, 1943, 15 зв.); при которо(м)... на сме(р)тѡ заби(т)ю и замо(р)дованю... келемета и зране(н)ю слѣжеб-ника... богѡшовского и те(ж) поране(н)ю тыхъ слѣ-жебниковъ небо(ж)чика келеметовыхъ ве(р)хѡ по-

мене(н)ыхъ шкоды немалые в побранью многихъ ричей стали (Володимир, 1572 *ЖКК* II, 34); а та(к) ...не могучи сами для пи(л)ны(х) потребѡ нши(х) на ти(х) ве(р)хѡпоменены(х) роце(х) в лу(ц)ку быти злецае(м)... мо(ц) здпо(л)ную тую спра(в)у ѡ сѡдѡ... брату ншому ста(р)шому (Краків, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 129); того(ж)... днѡ ве(р)хѡ помененого... на-ехавши... кгвалто(м) на дрѡгое име(н)є пана моего хри(н)ники тамъже... боя(р) и по(д)данныхъ... по-збивали и помо(р)довали (Луцьк, 1595 *ЛНБ* 5, II 4048, 89).

Див. ще **ВЕРХМЕНЕННЫЙ, ВЕРХУМЕНОВА-НИЙ.**

ВЕРХУРЕЧОНЫЙ *прикм.* Вищеназваний, ви-щезгаданий: которыхъ то речей по Саску позванные верхуречоные не признавали (Варшава, 1596 *ЗНТШ* XXXI-XXXII, 13).

ВЕРХЪ¹, ВЕРЪХЪ, ВЕРЪХЪ, ВРЪХЪ *ч.*
1. (*найвища частина чого-небудь*) верх, вершина: А хотар вышеписанным селам..., с верха почънши... до полѡ (Сучава, 1501 *ВД* II, 184); На ве(р)хѡ горы просторо(н)ность плацѡ замъкого(!) в долъжъ са-жо(н) лѡ (1552 *ОБЗ* 142 зв.); Вы есте свѣ(т) міроу бѡ са не може(т) гѡрѡ(д) оукръйти на врѡху гѡры стоѡ(чи) (1556-1561 *ПЄ* 31); а на верху тоє вежи комора (Луцьк, 1573 *АрхОЗР* 7/1, 239); Старый муръ по вышние окна збивши, весь верхъ на ново змуро-вали (поч. XVII ст. *КЛ* 82); млы(н) его новы(и) за-палены(и) бы(л) ѡ(т) фѡ(н)даме(н)тѡ само(и) а(ж) до ве(р)хѡ стены (Житомир, 1609 *ЦДІАК* 11, 1, 5, 24); пѡстѡившиса зъ верхѡ горы прикрои. въ мѡре впальъ и оутоноуль (Львів, 1614 *Кн. о св.* 438); Край: Вѡрхъ, высѡкость, вершѡкъ (1627 *ЛБ* 55); Єсть мѣстце на высѡкомъ землѡ положе(н)ю... ѡказѡлое мѣстце, и вѡрхъ знаменѡтый, Лечъ гостѡинець въ пребѡтѡ бѡрзо не оужѡтый (Київ, 1632 *Євх.* 296); на версѡ же ты(х) гѡрѡ зѡвше снѣгѡ лежи(т) и лѡдѡ (Уст-рики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 438 зв.); Десѡтогѡ м(с)ца дна пѡрвогѡ: ѡказѡлиса(!) верхи гѡрѡ (се-ред. XVII ст. *Хрон.* 15 зв.); Вѡрхъ. *Summum. Vertex. Fastigium* (1650 *ЛК* 432); до **врѡхѡ** (верху) — до краѡв, вицерть, доверху, по вінця: и реклѡ имъ їс наплънѣте ты(и) соудины водою а ѡни налили и(х) ажъ до врѡха (1556-1561 *ПЄ* 346-347); Пекло, моѡ

слѣчнаа потѣха едина Грѣшниковъ ажъ до верхѣ оузкаго пожерла (I пол. XVII ст. *Сл. о зб.* 16);

(*дерева, рослини*) вершок, верх: якъ бовѣ(м) тѣква при стѣнѣ або мѣроу боудѣчаа високо росте(т), а верхъ мѣжи тѣмнѣстю крѣе(т), а сама бе(з) по(д)пѣры... по зе(м)ли смѣргае(т)са, такъ и богацтва если шпирало(т)са на я(л)му(ж)нѣ,... бѣрзо високо росту(т) (поч. XVII ст. *Проп.р.* 244); а з ве(р)ха дрѣвца шного... стѣкало з листа троха медѣ (поч. XVII ст. *Пчела* 7 зв.); vtгисит(!), верхъ стебла (1642 *ЛС* 418); финійковѣе дѣрево на само(м) верхѣ бѣвцы своѣ рѣдитъ, и трѣднѣе естѣ, дла высѣкѣсти, до прѣстѣпѣ злѣдѣемъ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 185);

(*верхня частина голови*) маківка, верх: ш(т) ве(р)хѣ твоѣя глави ажъ до (с)топи ножнѣя, ш(т)-всюдѣ великѣе безчестѣе (Чорна, 1629 *Діал. о см.* 276); Тогда дѣаволѣ заразылѣ Іова нѣмочью... ш(т) стопы ножной ажъ до верхѣ головы (серед. XVII ст. *Хрон.* 56 зв.); почавѣши од стопы ногѣ, ажъ до верху головы раны смертельныя сечѣныя и битыя позадававши, тыранѣско на тымѣже мѣстѣу убили (Володимир, 1650 *АрхІОЗР* 3/IV, 430).

2. Покрѣвля, дах: kniaz Proński, — w czotyrech weżach wierzchow przybawiał u pokrył (Вінниця, 1545 *АрхІОЗР* 6/I, 20); Тѣтъ вежа лиха и гнила бе(з) ве(р)хѣ (1552 *ОЛЗ* 163 зв.); по(д)ле кѣхни ста(и)ня бе(з) ве(р)ху и бе(з) двере(и) (Чорногород, 1578 *ПВКРДА* III, 50); Тамже въ манастирѣ,... церковь деревяная, пустая, и верхъ упалый (Луцьк, 1586 *АрхІОЗР* 1/I, 233); съ фундаменту поправлять церковь..., бо ошарпалая была велми и розвалялась: верху всего не было (поч. XVII ст. *КЛ* 82); клуня... безъ верха (Володимир, 1626 *АрхІОЗР* 6/I, 464); вер(х) домо(в) (I пол. XVII ст. *Сем.* 63); Оучинѣ жъ тѣжъ прикрѣтъе дрѣгѣе на верхѣ з скѣрѣ бараннихъ червѣно фарбовѣиныхъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 103 зв.); в селѣ борѣсовѣ цѣрковь была с трѣма верхи. знесло верхи вси (1614 *Остр.л.* 129);

вишка, горище: на верху того дома сховано (Луцьк, 1576 *АрхІОЗР* 1/I, 56);

верхнѣ примѣщення у церквѣ: на верхѣ церкви мурованѣе... ушолѣ и тамѣ ся зачинилѣ (Володимир, 1597 *АрхІОЗР* 1/VI, 129).

4. (*поверхня чого-небудь*) верх: скѣрбѣ... на верхѣ тѣла шкѣжетьса (Вильна, 1627 *Дух. б.* 56); И жадалѣ... накормѣти чѣрево своѣ рѣжками...// Рѣжкомѣ швомѣ солѣдкимѣ, котѣрыѣ маю(т) въ собѣ и солодкѣсть и прикрѣю по верхѣ, лѣскѣ, прирѣвнанѣ бывѣаетъ грѣхъ (Киѣв, 1637 *УС Кал.* 27-28); шпѣли вѣды на земли И штворѣвши Нѣе прикрѣтъе корабля пойзрѣлѣ и оузрѣлѣ ижъ шсѣхлѣ верхѣ земли (серед. XVII ст. *Хрон.* 16).

5. (*прикрыття посудини*) накрѣвка, покрѣшка: а десѣтый кѣбок великий, з верхом (Луцьк, 1570 *АС VII*, 370); Кади(л)ница зъ ш(д)ливѣнымѣ ве(р)хомѣ (Львѣв, 1637 *Іна. Усп.* 8);

вѣко: пѣл тѣжъ и Лѣвъ на верхѣ грѣба г(с)дна своѣго (Киѣв, 1625 *Коп. Каз.* 19).

6. (*верхня течія річки або мѣсцевѣсть, що прилягає до неї*) верх, верхѣв'я: а по рѣце тѣсмѣни штъ ѣсгѣя ажъ до верхѣ (1552 *ОЧерк.З.* 10 зв.); Na versi Dunaju try rotu tu stoju (1571 *II. про воев.* 415); вы..., не маючи жа(д)ноѣ слушности права, до кгру(н)то(в)... за шною рѣчкою ажъ до ве(р)ху рѣчки Бѣбрицы прилѣглы(х)... шсѣгаѣте (Бѣшѣв, 1599 *ККПС* 110); провадилѣ ажъ до рѣчѣки Бѣбрицы и стану(л) тамѣ на(д) ве(р)хомѣ Бѣбрицы, гдѣ вѣже пѣта пришла кгру(н)ту его Обухѣ(в)скогѣ (Киѣвщина, 1600 *ККПС* 140).

7. (*бѣльша кѣлькѣсть*) надмѣр: в котѣро(и) бо(т)цѣ (!) маѣ(т) бѣ(ти) чѣтыри ко(р)цы мѣры нашѣе дво(р)ноѣ ро(в)ныѣ бе(з) ве(р)ху и трѣсе(н)я (1566 *ВЛС* 11); з верхомѣ — (*вище краѣв посудини або чѣго-небудь; з надлишком*) з верхом: даванѣте и вамѣ тыжъ данѣо боудѣтъ мѣроу добрѣо а польноу... зъ верѣхомѣ (1556-1561 *ПЄ* 237); в тѣю колясу з верѣхом наклѣвши..., до отца владѣкѣ Луцькогѣ а пана своѣго одѣслѣлѣ (Луцьк, 1632 *АрхІОЗР* 1/VI, 654).

8. Верх, перевага: верхѣ брати *див. БРАТИ*; верхѣ мати *див. МАТИ*; верхѣ мѣти *див. МѣТИ*; верхѣ одѣржѣти *див. ОДѣРЖѣТИ*; держѣти на верхѣ (чѣго) *див. ДѣРЖѣТИ*.

9. *Перен. (найвищий ступѣнь удѣсоконаленнѣя)* верх, вершина: прѣто абѣсь не ш(т)чѣавса в дѣбрѣе ш(т)-мѣны, бо если шѣта(и) тѣлько мѣгѣ, жѣ та з ве(р)ха шногош и з высѣкѣсти // цно(т) в тѣю найго(р)шѣю шпрѣснѣсть стрѣти(л) (Острог, 1607 *Лѣк.* 9-10); Ко-

рѣнь и вѣрхъ Всѣхъ Надѣхъ и умѣтностій (Київ, 1632 *Сх.* 297);

головна думка; суть: верхъ писа(н)а вм(с) абы(м) бра(т)ски жи(л) с пасти(р)скіе зве(р)хности своее, кри(в)ды божіе стерегючи обидѣти ближни(х) тм(с) борони(л) и гамова(л) (Кореличі, 1593 *ЛСБ* 246, 1).

10. (головна, керівна особа) голова, глава: Сей же тежъ... учитель... Петра самого верхомъ або верховнымъ зоветь (Київ, 1621 *Кон. Пал.* 412); апостола Петра называютъ верхомъ и головою (Там же); **начальный верх** — Таємна Вечеря: Таковая ли ти истинна проповѣдь во началном верху от Иоанна Отче, да будут вси едино, ако же мы едино (1600-1601 *Виш. Кр. отв.* 160);

у мн. верхи — (найвище духовне керівництво) верхи: тоу(т) бовѣ(м) обоого свѣта нѣба и земли и обоого тестаменту послѣвъ обѣчати ѡ(т) чѣсти тестаменту старѣго пр(о)рковъ велмо(ж), и стар(ш)и(х); ѡ(т) чѣсти новой лѣски ап(с)лѡ(в) ве(р)хы з нѣба, пр(с)тѣю тр(о)ицѣю. зъ землѣ члч(с)тво прч(с)-ное (поч. XVII ст. *Проп.р.* 264 зв.).

11. У мн. верхи. Влн.: такъ же и подданные его мл. пана Єловицького вышѣменованные... часто а густо на маетьности... пана старосты урѣньдовско-го, то есть, местечько Стобухѣву и села до него належачые: Верхи, Боровно, Обѣжир... наезджаючи, розныя речы и спряты господарские побрали (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 304).

ВЕРХЪ² див. **УВЕРХЪ**.

ВЕРХЪ³, ВЕРХЬ, ВЕРЬХЪ, ВЕРЬХЪ *прийм.* I. (з род.) 1. (виражає просторові відношення) а) (вказує на місцезнаходження чогось) поверх, вище: А петро емѣ записѣть павлови ролѣ кава(л)цѣвъ два еде(н) на клинѣ а дрыгы(и) (!) вер(х) села (Одрехова, 1618 *ЦДІАЛ* 37, 2, 30);

б) (вказує на напрям) поверх, вище: ѡгъ тыхъ дѣбовъ верхъ леса и рѣчки черезъ лицѣ (Мизове, 1537 *AS* IV, 100); поча(в)нии ѡ(т) у(с)я рѣ(ч)ки И(в)ниці..., угору верхъ болота (Івниці, 1582 *ККПС* 79); и пове(л) на(с) кпа(з) Кири(ч) ве(р)хъ рѣчки (Там же, 80); Войтехови Соломенскому рану тятую верхъ головы ажъ до кости задали (Луцьк, 1634 *АрхЮЗР* 1/VI, 682); синую рану, ве(р)хъ головы,... ѡ(г)леда(л) (Житомир, 1650 *ДМВІІ* 202);

зверху (чого), на (що, чому): макге(р)кѣ верь(х) рѣга головного повѣсивши, коси(ч)кѣ, ѣли пѣрце верь(х) макге(р)ки оустроимивъши..., тобѣли показаніа не треба (п. 1596 *Виш. Кн.* 233 зв.).

2. (виражає об'єктні відношення, вказує на особу, на яку спрямована дія) на: чомъ одны неволѣ и бѣды усякыи кладетъ верхъ насъ Бгъ, та того мовитъ, що бесме носили тай терпѣли (XVI ст. *НС* 33).

II. (з дав.) (виражає об'єктні відношення, вказує на зверхність чого-небудь над чимсь) над, понад: Имайте плудъ вашъ на святустъ, чомъ сесе есть верхъ пожиткови вѣчному (XVI ст. *НС* 17); Верхъ закону — любовь (Там же, 135).

ВЕРХЫ *присл.* Вгорі, наверху; на вершині: Вы есте свѣт міроу бо ся не можетъ город оукрытѣ, который верхи стоитъ (Володимир, 1571 *УС Вол.* 44).

ВЕРЦАДЛО с. (*стп.* wiercadło) дзеркало: Оудѣлалъ и оумивалню з подставкомъ зъ верцѣдловъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 113).

ВЕРЦИМАКЪ ч. (*стп.* wiersimak) макогін: Василей Шабановичъ казалъ своему хлопцеву подати верцимакъ (Володимир, 1601 *АрхЮЗР* 8/III, 482); такъ же и верцимакъ кривавый, знакъ того мужо-бойства, zostавили (Там же, 483).

ВЕРША ж. Верша: поведели подданные Сѣшиченские, иж неводомъ волочити не можетъ, бо велми глѣбоко, толко вершами рыбъ потросе доставаютъ (Сушично, 1569 *AS* VII, 330); вси напотомные люде, тамъ мешкающие,... некоторымъ начинаемъ, або судомъ, такъ сетями, яко вершами и вятѣрами // рыбъ ловити не мають (Клевань, 1595 *АрхЮЗР* 1/I, 475-476); excipulus, ве(р)ша, изимало, сосудъ (1642 *ЛС* 186); sagena, прѣжа, неводъ, верша (Там же, 359).

ВЕРШБА ж. Те саме, що вершитба: Вершба, вершитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШИНА ж. (верхня течія річки, а також місцевість, що прилягає до неї) верхів'я, верхоріччя: отъ вершини Цибулника рѣчки, з рѣчкою Говнянкою, до устья, где потекла в рѣчку Ингулець (Чигирин, 1615 *ЧИОНЛ* VIII-3, 16); продала пасеку... отъ вершини до устья Макаровка (Чигирин, 1630(?) *ЧИОНЛ* VIII-3, 17).

Див. ще **ВЕРХОВЕ, ВЕРХОВИНА**.

ВЕРШИНОКЪ ч. Кінець, закінчення: Другое: изъ сихъ слувъ можеме розумѣти, ажъ Христось Бгъ изъ вутыщомъ, изъ силою, и изъ славою, и изъ Божествомъ, безъ початку и безъ вершинку, и переже // выдъ усею естъ, и просить насъ, што бесме одно были изъ отцомъ (XVI ст. *НС* 76-77).

ВЕРШИТБА ж. Молотьба: Връшба: Вершитба, мольтба (1627 *ЛБ* 15); Вершба, вершитба. Tritura (1650 *ЛК* 432).

Див. ще ВЕРШБА.

ВЕРШИТЕЛЬ ч. Молотник: tritor, вершите(л) (1642 *ЛС* 395).

ВЕРШИТИ *дієсл. недок.* Молотити: Вершу молочю. Trituro. Tribulo. Frumenta baculis excutio (1650 *ЛК* 432).

ВЕРШІЄ, ВЕРШЬЄ с., *зб.* (зародок листків, пагонів) пуп'янки: іоаннь имѣлъ одѣла свое ѡ(т) влосовъ велблюдовы(х)... яденіє же его было вершіє и ме(д) дикий (1556-1561 *ПС* 26); Мелхиседекъ... толкъ быліє а вершьє дѣбноє едалъ а въ воды мѣсто рѣсѣ лизавъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 25 зв.).

ВЕРШОКЪ ч. 1. (верхня частина чого-небудь) вершок: Край: Вѣрхъ, высѣкость, вершѣкъ (1627 *ЛБ* 55).

2. (зародок листків, пагонів) пуп'янок: прѣжіє, вѣ(р)шки, дереваній пѣча, и ты(ж) кѣпки (1596 *ЛЗ* 69); Прѣжіє: Лѣторѣслики зъ дѣрева, вершки дереваній (1627 *ЛБ* 103).

3. (прикриття посудини) покривка, накривка: Кубокъ ореховый серебром оправенъ позлотистый из вершкомъ (Київ, 1554 *КМПП* I, дод. 7); Ля(м)-па... з вѣ(р)шко(м) (Львів, 1637 *Іов. Усп.* 11).

ВЕРШУЩИЙ *прикм.* (який здійснює молотьбу) молотильний: tribula, а(е), возокъ вѣ(р)шущи(й) (1642 *ЛС* 402).

ВЕРШЪ *див. ВѢРШЪ.*

ВЕРШЬЄ *див. ВЕРШІЄ.*

ВЕРШЬНЕ с. (доведення чогось до кінця) закінчення, завершення: Яко(м)са пришебцала томѣ свѣтомѣ мѣстѣ до храмѣ Прч(с)тои мѣтри Бци на вѣ(р)шѣне тои цркви (Устя, 1614 *ЛСБ* 450, 1).

ВЕРЬНЫЙ *див. ВѢРНЫЙ.*

ВЕРЫГА *див. ВЕРИГА.*

ВЕРЫГОДНЫЙ *див. ВѢРЫГОДНЫЙ.*

ВЕРЫТИ *див. ВѢРИТИ.*

ВЕРѢТИ *див. ВѢРИТИ.*

ВЕРАЩИЙ *див. ВѢРЯЩИЙ.*

ВЕСБЯРСТВО с. (*смл.* wieszczybiarstwo, wieś-biarstwo) віщунство, ворожба: Теды те(ж) с кнжа либо з ги(р)тѣре(й)... выгнаны ты(х) же церемонѣ(й) и ве(с)бя(р)ствѣ и паленя ѡставѣ(ч)но(г) ѡ(г)-ня, на че(ст) бѣго(в) литвѣ и жмои(д) надчи(л) (1582 *Кр. Стр.* 84).

ВЕСДЕ *див. ВЕЗДЕ.*

ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛІЄ, ВЕСЕЛѢЄ, ВЕСЕЛѢЄ, ВЕСЕЛА, ВЕСІЛЄ, ВЕСѢЛІЄ, ВЕСѢЛІЄ, ВЕСѢЛЯ, ВЕСѢЛА с. 1. Веселощі, втіха, радість: црѣ во много(м) весельи былъ (1489 *Чет.* 57); Выйдете, дщери Иерусалимския, а огладите цара Соломона въ корунѣ, которою жъ естъ короновала мати его въ день веселія сердца его (поч. XVI ст. *Песн. п.* 52); жона твоа... оуродить тобѣ спа... и боудеть тебѣ радость и веселіє (1556-1561 *ПС* 205); коли ишолъ у Єрусалимъ, сидячи на усяти, далъ ученикумъ своимъ дяку, и весѣля, и радусть (XVI ст. *НС* 45); и все в покоію зостане(т), вѣ веселю и радости (Острог, 1607 *Лѣк.* 44); Бѣ бегѣччи почали рѣзко скакати, Радости и веселья намъ збытъ додавати (Львів, 1616 *Бер.В.* 76); Веселіє: Радость, весѣлье (1627 *ЛБ* 15); всѣ единогласно заспѣваймо емѣ... гѣлосомъ радости и весѣла (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 193); Яко и вѣ Нѣбѣ намъ ѡ(т)чество готдешъ А в тѣмъ насъ вѣчнимъ веселіємъ честдешъ (Чернігів, 1646 *Перло* 14 зв.); жона цра... з веселіємъ и оутѣхою все мѣсто ѡгледала (серед. XVII ст. *Хрон.* 363); *Образно:* Котораа [душа]... завше спѣшитса до нѣ(с)ного весѣла до ѡ(т)-чизны прирѣжнои (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271 зв.); веселі розваги, веселощі: слышано было весела роскошноє... скѣки, танци, пласана, а ннѣ пла(ч) и стогнанна (Чернігів, 1646 *Перло* 122 зв.); весела заживати — зазнавати втіхи, веселитися, втішатися: Южъ чистаа... Паінаа... Гойнѣйшого веселья на(д) всѣхъ заживаеъ Обфѣтшю оутѣхѣ на(д) всѣхъ вѣ Ср(д)цѣ мае(т) (Львів, 1631 *Волк.* 26); Ѡ зайсте весѣла маемъ заживати, Пѣки слнце Хѣ свѣтъ намъ бѣдетъ спѣщати (Київ, 1632 *Євх.* 302).

2. (обряд одруження) весілля: коли са врыньєть з бракоу з весела або свадьбы абы ємоу борзо ѡ(т)-ворили коли єдно прїнде (1556-1561 *ПС* 276); рок веселю, намовившыся єсмо сполне, зложили были в шести неделях по Великодню в року теперешнемь (Овруч, 1565 *Арх/ОЗР* 8/III, 93); змови(л) єсми за себе в ма(л)же(н)ство дочку папа Данила Попеля... и рокъ весе(л)ю нашому с // па(н)ною Ѡленою... припа(л) єсми (Володимир, 1571 *ВГ* 128-129); бракъ, жени(т)ба, весел'є (1596 *ЛЗ* 31); на веселю та(н)цдю(т) (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 95); Бракъ: весе(л)є, женїтба, слюбъ (1627 *ЛБ* 12); Панъ Матеѡшь филипецьки(й) выдава(л) в стагъ ма(л)же(н)ски(й) пасе(р)бицѡ свою... на которое весѣле во(з)ва(л) бы(л) люде(й) зацныхъ (Київ, 1632 *ЛІІБ* 5, II 4060, 2 зв.); где зараз по шлюбе, вернувшисє до Зелениц, веселе его милость панъ Теиъковский оным справивши, и тепер оных при собе трымаєт (Луцьк, 1634 *Арх/ОЗР* 8/III, 589).

3. Задоволення, насолода: Панє Боже рач заховат Вашѡ Милость на долги, а щастливыи лѣта,... кѡ нашомѡ и сердечномѡ веселю (Бабин, 1540 *АС* IV, 245); Иныи же на оутѣхѡ яко соколы, ястребы; иныа ж(є) пгїца слѡдко пѣснївыа, на веселїє слоуѡхѡ, яко слѡвѣи, лѡстовицы, кѡсы (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17); Та(к) телѣсное всѡкое весѣла лѡго(д)не вхѡди(т) алє наконє(н) гризе(т) и забиває(т) (Київ, 1623 *Мог. Кн.* 20 зв.).

Див. ще ВЕСЕЛЕНАСА, ВЕСОЛОВАНЄ.

ВЕСЕЛЕНАСА с. Веселонцї, радости: В той часть... //... где веселѣнаса, где оурѡда тѣла, где оукраса жѣнскаѡ ѡблѡднаѡ, и непотрѣбнаѡ (Львів, 1642 *Час. Слово* 269-270).

Див. ще ВЕСЕЛЄ, ВЕСОЛОВАНЄ.

ВЕСЕЛИЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛИТИ *дієсл. недок.* (кого, що) Веселити, радувати: Другая хосна: слово Божїє веселитъ грѣшныи (XVI ст. *ПС* 191); Винѡ веселїтъ ср(л)це члѡку а писмо бжїє дїшѡ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 313); Всѣ рѡзныи мѡзїки... Стрѡйте Цитѡри, Лїѡтнѣ, в' Арфы мїлє бїйте, Мелїѡдїйными дѡмы на(с) всѣхъ веселѣте (Львів, 1631 *Волк.* 25 зв.); Сла(д)каѡ пѣспь, Глѡсъ радостный,... всѣ Таємници ѡ(т)ченѡшѡ сѣкрытыи, яснѡ ѡ(т)крїваютьсѡ,

пѡ(д) метрами, и Веселѡтъ дѡшѡ Хр(с)тѡлюбївѡю (Чернїгів, 1646 *Перло* 13);

(без додатка) веселитися, радоватися: Котѡрїи тѡ(т) плѡчѡтъ пѣвне са на скончѡнїю своѣмъ оутѣшат', и на сѡдно(м) дни тѣшитисѡ и веселїти бѡдѡтъ (Київ, 1625 *Кон. Каз.* 20); Прїйдѣте, ѡклеветѡнїи дла їмени моѣгѡ; радѡватисѡ и веселїти сѡ мною въ вѣки (Чернїгів, 1646 *Перло* 160).

Див. ще ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛОВАТИ.

ВЕСЕЛИТИСЯ, ВЕСЕЛИТИСЄ, ВЕСЕЛИТИСЬ, ВЕСЕЛИТИСѡ *дієсл. недок.* 1. Веселитися: хр(с)тѣяне веселятсѡ х(с)ѡ познавшѡ (1489 *Чет.* 25); радоватисѡ будемъ а веселитисѡ в тобѣ (поч. XVI ст. *Песн.п.* 49); радоуитесѡ а веселѣтесѡ бо є(ст) мѡзда ваша многа на пѣсєхъ (1556-1561 *ПС* 30 зв.); веселїсѡ юнѡше в мѡлодости своѣй (Вільна, 1596 *З.Каз.* 74 зв.); а (о)тецъ его... одѣлъ его и честїю великою честовалъ его, тай веселилъ сѡ сѡ нимъ умѣстѣ (XVI ст. *ПС* 6); Тогдѡ всѣсѡ мнѡжѣство *Агглювъ* веселїло, Мѣсто са засѣ Каппадокїское смѡтїло (Львів, 1616 *Бер.В.* 89); Кѡждый вѣрпый сєго дна дѡхѡмъ веселїсѡ (Київ, 1618 *Вѣзер.* 16); Дла тѡго(ж) в' дѡхѡмъ веселїтисѡ потрѣба з' ѡ(т)истѡ побѡжного христїѡнина (Київ, 1619 *О обр.* 119); Радѡйсѡ барзѡ Цѡрко Ієр(с)лїмскаѡ, веселїсѡ и трїѡмфѡй (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 81); Радѡйтесѡ Прв(д)ныи ѡ Гдѣ и веселѣтесѡ (Чернїгів, 1646 *Перло* 5 непум.); вѡленъ бѡдетъ... абы сѣ прє(з) одїнъ рѡкъ веселїлъ з' женѡю своѣю (серед. XVII ст. *Хрон.* 157).

2. (з чого і без додатка) Тїшитисѡ, радїти: гербъ..., якого уже отъ сєго часу заразъ прєрєчныи мѣщанє Корсуньскїє... и на хоругвѣ мѣстцкѡй уживати и сѡ того сѡ веселити мають, справуючисѡ во всемъ (1585 *АЗР* III, 292); панъ старѡста, маючи мѡ тутъ у вєзєню и морячи мѡ голодомъ, самъ веселячисѡ сѡ того, въ субѡгу... всѣмъ гайдукомъ своимъ въ голѡсѡ розказалъ... на церкѡвь Божїю, стрєляти (Володимир, 1591 *Арх/ОЗР* 1/1, 295); лу(ч)ше оурѡганїє прїѡмѡвати, пѣ(ж)ли ѡ(т) всѣ(х) сѡ похвѡлы веселїтисѡ (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 223); єжели щѡ нѡйдєшъ веселїшсѡ, а гды щѡ згѡбишъ то жалѡєшъ (Устрики, I пол. XVII ст. *УЄ* № 29515, 158);

(над ким) насміхатися, глузувати (з кого): Братъ теды якъ по вѣйграной битвѣ сѣли и ели с помсты се надъ братомъ веселѣчи (серед. XVII ст. *Хрон.* 60 зв.).

Див. ще ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛОВАТИ.

ВЕСЕЛІЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛНИКЪ ч. Весляр: pauiger, корабе(л)-никъ, весе(л)никъ (1642 *ЛС* 278).

Див. ще ВЕСЕЛНИЧИЙ.

ВЕСЕЛНИЧИЙ ч. *Те саме, що веселникъ:* ері-сорі, ве(с)лничий и ко(р)мчий (1642 *ЛС* 180).

ВЕСЕЛНЬИЙ *прикм.* 1. Весільний: сведчачий,... коштътъ немалый на тое ложивши, перед часомъ, тому акътови веселному назначонимъ,... такъ на марыцепаны, яко и инъшие потъребы тутъ в Луцьку реместникомъ пенязи подавалъ (Луцьк, 1638 *АрхЮЗР* 8/III, 596); такѡвые малжѡнкѡве не мѣтъ // притѡмногѡ при ѡктѣ своѣмъ весѣлномъ Ха Папа и егѡ лѣски. (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 918-919).

2. Святковий: Пріателъ яко тѣ стоите не маючи шѣти весе(л)нои (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 296); ѡбернѣмѡ взрѡкъ на(ш) оумный, и оувѣжмѡ ѣжели маемъ шѣтѣ весѣлнѡю побѡжныхъ оучѣнкѡ(в) (Київ, 1646 *Мог. Тр.* 915).

ВЕСЕЛО *присл.* Весело: многие... весело // почалі празновати (1489 *Чет.* 35 зв.-36); Тому вси вѣрнии величие даите, славу и похвалу весело спѣвайте (к. XVI-поч. XVII ст. *ПДПИ* 182, 62); ты ѡблюбѣниче тръжествуѡючи весѣло в гимна(х) выкрыкаѣи, спѣваѡючи: бра(т) мой бѣ(л) и красенъ (поч. XVII ст. *Проп.р.* 269 зв.); В Армѡнію на хѡры, слѣчне спеваѡчи: И згѡднымъ гѡлосомъ, весѣло волаѡючи (Львів, 1616 *Бер.В.* 75); ѣми са хвалить, мова-чи... ѡ якъ оумерети ѣсть вамъ весело! (Київ, 1625 *Коп. Каз.* 45); Жолнѣръ... звытаживши непріатѣла весѣло тридмѣдетъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 138); hilare et hilarite[r], радо(с)тнѡ, весело (1642 *ЛС* 218); la(c)te, la(c)tanter, весело (Там же, 249); спѣвай же собѣ весѣло въ радости (Чернігів, 1646 *Перло* 5 не-пум); филиппъ реклъ... тепѣрежъ весело ѡже оу-мираѡ (серед. XVII ст. *Хрон.* 402).

Див. ще ВЕСОЛО.

ВЕСЕЛОВАТИ *дієсл. недок. (цсл. веселовати)* веселитися: гдѣмъ южъ... Бжимъ порѡдомъ пло-

довѣта зостѣла, слѣвлѡса, хвалѣѡса, веселѡю и тѣ-шѣса (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3); Всѣ бѡвѣмъ иле зъ людѣи естъ, котѡрыѣ въ болѡтѣ безѣцны(х) свѣи-ски(х) намѣтностѣи роскошѣютъ и веселѡютъ, з ѡбы-чаевъ своѣ(х) свинами назывѡютъса (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 27); Веселую. Gaudeo (1650 *ЛК* 433).

Див. ще ВЕСЕЛИТИ, ВЕСЕЛИТИСЯ.

ВЕСЕЛОКЪ ч. Назва рослин: оспага, пуць (!) весело(к), трава (1642 *ЛС* 289); оспoth[e]ra, весе-локъ трава (Там же, 290).

ВЕСЕЛОСТЬ, ВЕСЕЛОСТЬ ж. Веселість: Тотъ мѣсаць... пѣршій ѣстъ змежи мѣсацей рѡкъ: тогъ все створѣнье оувеселѣеть,... тогъ всѣмъ ве-сѣлость... приносить (Вільна, 1627 *Дух.б.* 56-57); Смѣхотѡрство: шѣтство, весѣло(ст), сѣчки, смѣхо-вѣлство, жартъ, кѡнштъ (1627 *ЛБ* 118); hilaritas, hilaritudo, весело(с)т(ъ) (1642 *ЛС* 218).

ВЕСЕЛШИЙ *прикм. в. ст.* Кращий, лѣпший: Томѣ єдногѡ часѣ стѣи оцѣ розказалъ былъ, жебы зъ єдногѡ мѣстца матѣрію глѣіѡватѡи землѣ зно-ейлъ, дла весѣлшого выправѣнья огорѡдца и яринъ (Київ, 1627 *Тр.* 556).

Пор. ВЕСЕЛЫЙ.

ВЕСЕЛЬЄ *див. ВЕСЕЛЄ.*

ВЕСЕЛЫЙ, ВЕСЕЛЪ, ВЕСЕЛЬ, ВЕСѢЛЪ, ВЕСЮЛЪ *прикм.* 1. (сповнений доброго настрою або який викликає чи виражає його) веселый: Члѣкъ нѣкотѡрыи..., на кажѣднѣ днѣ быва(л) ве(л)ми ве-сѣль (1556-1561 *ПЄ* 293 зв.); Боу(д) весѣ(л), пане (XVI ст. *УЄ Трос.* 58); Сиби(л)ла... всѣгды весела з дѣрѣ бѣжего (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 75); По жѣлосныхъ днѣхъ, весѣлаа по вшѣткомъ свѣтѣ но-вина (поч. XVII ст. *Пчела* 39); лицѣ єй весѣлое и вдѣчное (Вільна, 1620 *См. Каз.* 3 зв.); Рѣдостного и весѣлого дна... дочекалисѣмѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 189); Поты на тои сѣдѣчи щасливѣ столици, Весѣлые простираѣи въ Рѡссѣи зреницы (Львів, 1642 *Бут.* 6 зв.); Прѣто днѣ(с) Аггѡлѡве и члѣвци... весѣ-лыми пѣсни спѣваѡютъ (Чернігів, 1646 *Перло* 27); Ве-сѣлы ѡчи егѡ нижъ вино (серед. XVII ст. *Хрон.* 76 зв.); Веселый. Hilaus. La(e)tus. Ama(e)nus (1650 *ЛК* 433).

2. (приемный на вигляд) веселый, гарный, розкіш-ний: ѡписує(т) цѣ(р)ковъ божую якаа буде(т)...

духовнаа аснаа дивнаа моцнаа веселаа (XVI ст. КАЗ 658, на полях); шні вши(ст)кы мѣста ро(с)-ко(ш)пыи и ве(с)ліи и потѣшливыи (к. XVI ст. УЄ № 31, 107 зв.); По семже бѣгъ зѣмлю разлічпыи цвѣты покрывъ...//...и обогати(в)... весѣлыми га-аміи и высѣкими горами (Почаїв, 1618 *Зерц.* 14-14 зв.); Зроділа земла... гаи высѣки, дѣбровы весѣлыи (серед. XVII ст. *Хрон.* 2 зв.).

3. Задоволений, втішений: в' томъ частъ веселы бѣдте з того што естъ иншы(м) разомъ лепе(и) вастъ бѣде(м) честовати (к. XVI ст. *Розм.* 42 зв.); дѣвка иродіады... пре(д) кроле(м) танцѣвала с чого бы(л) весѣль, та(м) еи предъ гѣстами присаглы, ни единой речи не... о(т)мовлѣти, чого бы в' него просіла (Львів, поч. XVII ст. *Крон.* 33 зв.); тихи(м) и ве(с)лы(м) позрѣніе(м) потѣша(л) ихъ хс (1645 УЄ № 32, 120 зв.).

веселая издебка *див.* ИЗДЕБКА.

Див. ще ВЕСОЛЫЙ.

Пор. ВЕСЕЛІИЙ.

ВЕСЕЛЬЕ *див.* ВЕСЕЛЄ.

ВЕСЕЛЪЙ *присл. в. ст.* Веселіше: быпамнѣ(и), але жебы живо(т) бе(з)пѣчны(и) и споко(и)пы(и) мл(с)тю спрѣвовали, то(и) свѣ(т) сле(з) и оутрапена глѣкѣ(ст) веселѣ(и) и милѣ(и) жегловали (поч. XVII ст. *Проп.р.* 221 зв.).

Пор. ВЕСЕЛО.

ВЕСЕЛА *див.* ВЕСЕЛЄ.

ВЕСЕННИЙ, ВЕСЪННИЙ *прикм. 1. (який стосується весни, відбувається навесні)* весняний: мы о(т)лѣчаємоса наиболюей о(т) жидовского слѣженіа изъ захованьемъ равноднѣства весѣнного (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 191); перваго мѣсяца весеннаго,... законено намъ естъ празникъ Свѣтлый Воскресенія Господня празновати (1603 *Пит.* 90); Пѣршаа [причина], абы апосто(л)скомѣ канѣнѣ не спрѣтивитиса. Дроугаа, абы равноднѣства весе(и)на(г) не оупережати (Острог, 1612 *Час. Туп.* 308 зв.); взалемъ... на себе повинностъ абы(м) часѣ квѣтнѣчого весенного, вашому квѣтнѣчомѣ дѣтнѣномѣ... вѣкѣ... Писмъ стѣ(х) зобрѣвши, вамъ... в даръ офѣрова(л) (Київ, 1636 *МКСВ* 317).

2. (який дає урожай цього ж року) ярий: засевку дворного, озимого: жита мацъ двадцать и чотыри..., а весеннаго засъ ярого: овѣса мацъ двадцать,

гречки мацъ чотыри (Володимир, 1626 *АрхІОЗР* 6/І, 464).

Див. ще ВЕСНЕНЬЙ.

ВЕСИЛЄ *див.* ВЕСЕЛЄ.

ВЕСКА *ж. (стп. wioska, wieska)* село: панъ Вилгорский... ледве здорове свое и остатокъ челядки... зъ собою на тотъ часть // взялъ былъ, до тое жъ вески Капустина (ушедль?) (*Позн. вид.*) (Луцьк, 1609 *АрхІОЗР* 6/І, 365-366); тотже возный тогож року,... въ весце Вересовѣце на дворе Васка Голубца... будучи, дерево ее мил. панее поручниковое, в Дубниках з будинку розобраное, а през тогож Голубца подчас козачьсчизны забраное,... арештовал (Володимир, 1649 *АрхІОЗР* 3/ІV, 377).

ВЕСЛО, ВѢСЛО, ВАСЛО *с. 1.* Весло: волна выбила васло из рѣкоу (1489 *Чет.* 93 зв.); по(р)-вавши третее весло... припѣдило(м) их, же мене до берегѣ по(д) шѣбеницѣ...//...привезти мѣсели (1582 *Кр.Стр.* 6-6 зв.); Которое зби(т)е и зраненъ свое то(т) тивунъ,... и пивоваръ менили бы(т) о(т)... Вацлава Кривѣковѣского... в порубаную чолъновъ, весе(л) и инши(х) рече(и),... на два(д)ца(т) копъ гроше(и) литовски(х) (Луцьк, 1592 *ТУ* 222); то естъ потреба на(м) мѣсто вѣсла вѣроу тврѣдоу имѣти (XVI ст. УЄ *Триг.* 98); а нѣкоторые вмѣсто корабла и весла рѣками ты(л)ко плывоу(т) (Острог, 1607 *Лѣк.* 112); тымъ, которыи диспутуютъ; инструментомъ до показанія предсявзятой речи естъ раціонація, такъ..., якъ весло тымъ, которыи жеглюютъ (Київ, 1621 *Кол. Пал.* 919); Греблѣ: Веслѣ, опачіна (1627 *ЛБ* 28).

2. *Перен. (про вчення Христа)* кермо: е(с)ли не боуде(ш) слоухати нау(к) его стои, а поу(с)ти(ш)са бе(з) ве(с)ла на шное сроеое и моу(т)ное море... теды са моусишь исхиноути (к. XVI ст. УЄ № 31, 191 зв.).

ВЕСМА *присл.* Досить, достатньо: Вѣсѣчески: Вшелѣкимъ спѣсобо(м), дошѣдкѣ, вѣсма, о(т)нѣодъ (1627 *ЛБ* 23); о(т)нѣодъ, вѣсма, всѣкѣ, всѣчески, овшѣки, згѣла, згѣрнѣ (Там же, 146).

ВЕСНА, ВЕСЪНА, ВѢСНА *ж. 1. (пора року)* весна: близко е(ст) лѣто або весна (1556-1561 *ПЄ* 316); а та(к) абы есте пи(л)ность чинили яко бы тая це(р)ко(в) сею ве(с)ною могла све(р)шена быти (Яси, 1559 *ЛСБ* 29); если де(и) того хочете ждите до

весны (Канів, 1595 *ЦДІАК* 221, 1, 538, 1 зв.); Тепе(р) знову па(н) Кѣрило тоє весны наемника намъ шогна(л) (Львів, 1612 *ЦДІАЛ* 201, 4, 12, 8); Лѣна, съ планѣтами... показоуєть преходомъ всѣ четири части, всего рѣкѣ: зѣмѣ, вѣснѣ, лѣто, ѣсѣнь (Почаїв, 1618 *Зерц.* 17 зв.); Пролѣтїе: Весна (1627 *ЛБ* 101 зв.); тои весны три мѣсяцы не было дождю (1636-1650 *ХЛ* 78); Ш(т)минѣла оуже зима, а пришла весна (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 152); Весна, лѣто, осѣнь в гнѣсном плащу ходит, котрим сильна зима, як гетман рей водит (1648 *Елег.* 152); Пото(м) весна была ба(р)зо сѣхаа (серед. XVII ст. *ЛЛ* 174); Весна. Ver (1650 *ЛК* 433); к весне — (наприкінці зими) перед весною, напровесні: Сее зимы к ве(с)не мои по(д)-данные купцы..., шли до Москвы с товаро(м) (Вільна, 1545 *ТУ* 72); на весну, у весни — весною, навесні, *діал.* на весну: Шрати на веснѣ де(н) а два дни на паренинѣ (1552 *ОЛЗ* 189); зноуѣ на вѣснѣ приходили до Константинопола, изъ моря бѣтвѣ точили (Київ, 1627 *Тр.* 666); три мажи оу весни три мажи оу осень (Сучава, 1522 *МЭФ* фотокоп. 12).

2. *Перен. (період оновлення життя, суспільства)* весна: Григорій ни(с)скый похва́лоу емоу чиначи называ́еть его [іована] синого(р)лицею весны пр(д)гчею (поч. XVII ст. *Проп.р.* 248 зв.); Весна Блгочѣстїа, Црквѣмъ наставля́еть (Львів, 1614 *Кн. о св.* 405); Южъ Весна оутѣхъ нѣвыхъ, весѣла новѣго Крыпи́ца (Київ, 1632 *Єах.* 300); зимы шкодли́вого роскошова́на збыли́с'мѡ, а весны... набыли́с'мѡ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 56).

ВЕСНЕНЬЙ *прикм.* Весняний: Весне́ный цвѣтъ. Vernus flos. Весне́ное время. Vernum tempus (1650 *ЛК* 433).

Див. ще ВЕСЕННЫЙ.

ВЕСНИНА *ж.* (збіжжя, посіане весною) ярина: Его Милост... ѡ дворе моем Вышкове... ѡзиминѣ и веснинѣ засева́л (Луків, 1559 *AS* VI, 48); на озимину не маю́т... болше брати у мещанъ... толко от каждого дня поля, што может плугом на ден зорати, по два гроши, а на веснину по одному грошу (Володимир, 1569 *АрхЮЗР* 8/VI, 254); для ты(х) дво(х) воло(в) плу(г) целы(и) для супруги не ѡра(л) и жадное ве(с)нины збо(ж)я не сия(л) (Житомир, 1583 *АЖМУ* 54).

ВЕСНОЮ, ВЕСЪНОЮ *присл.* Весною: По(д)-старости(и) бересте(и)ски(и)... велъ нась боло-томъ... оказываючи знаки на многихъ мѣстѣцахъ ровѣки ижъ знать то колы в дождѣчовые лета або весною тогды пѣтъ можетъ рѣчка быти (1546 *ОГ* 23 зв.); приходятъ ѡходники весною на ѡсетри (1552 *ОЧерк.З.* 11); до тоеж маѣтѣности из ними весъной приехавъшы, розъные екѣссеса подданым хольпневъским (!) поробили (Луцьк, 1649 *АрхЮЗР* 3/IV, 152).

Див. ще ВЕСНѢ.

ВЕСНѢ, ВЕСЪНѢ *присл.* Те саме, що весною: то(т) ме(д) лѣчше есть кои пчелы веснѢ собираю(т) (XVI ст. *Травн.* 313 зв.); рано выходити зѣмѣ на весъну и весънѢ (Володимир, 1606 *АрхЮЗР* 6/I, 337).

ВЕСНЯКЪ, ВЕСНАКЪ *ч. (стп. wieśniak)* 1. (*сільський житель*) селянин: князь Кгрекгоръ... и зъ жаками и иншими многими помочниками своими... немало рѣчей, яко у мещанъ, такожъ и у весняковъ побрали (Луцьк, 1586 *АрхЮЗР* 1/I, 217); А яко(х)мо приповѣсть веснака частѡ припоминали, которы(и) працѣючи и насѣньа до земли в'кидаючи, мѣсит', з' высокости дожда чекати (Вільна, 1627 *Дух.б.* 244); Поселанїи: Весна(к) (1627 *ЛБ* 89); Веснякъ. Rusticanus (1650 *ЛК* 433).

2. *Вл.н.*: Анѣтонъ Ве(с)някъ (1649 *РЗВ* 46).

ВЕСОЛО *присл.* (*стп. wesolo*) те саме, що весело: ѡбы(и)дѣтъ цалы(и) рынокъ весоло и ѡхотне до насъ вернѣтсѧ (к. XVI ст. *Розм.* 56); Завита́йте южъ до насъ на Тридмѣ въсѣ́ло (Київ, 1632 *Єах.* 303); Ирисъ бовѣмъ в' слѣчные фѣрбысѧ прибра́ла, Кришталѣвый дѣжчъ засхлѣй крѣвинѢ выла́ла // Абы в' горѣ весѣ́ло шлѧ, на росквитнѣн'е Миловдѣчныхъ овоцѡвъ (Львів, 1642 *Бут.* 5 зв.-6).

ВЕСОЛОВАНЕ *с. (стп. wesolowanie)* веселість, радість: Аггловѣ предѣвное члѣвка з' Бгомъ поеднане вида́чи, з' нѣба зстѣпили, и з' вели́ки(м) весолова(н)е(м) на земли спѣва́ли (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 300).

Див. ще ВЕСЕЛЕ, ВЕСЕЛЕНАСА.

ВЕСОЛОСТЬ *ж. (стп. wesolość)* Те саме, що веселость: весоло(с)ти (I пол. XVII ст. *Сем.* 105).

ВЕСОЛЫЙ *прикм. (стп. wesoly)* 1. (*сповнений веселого настрою або який викликає його*) веселый:

ты не есте(с) весола (к. XVI ст. *Розм.* 17 зв.); если весѡлы(и), мѡва(т) рѡспѡстны(и) (Острог, 1599 *Кл. Остр.* 222); в днь бовѡ(м) такъ весѡлыи и свѣтлыи, то(л)ко ѡ радости ѡ бл(с)венствѣ и слѡвѣ трѣба мѡвити (поч. XVII ст. *Проп.р.* 271); цвиче(н)е в' писа(н)ю Вѣршовѣ весѡлыхъ (Київ, 1632 *Єах.* 302); за(с) вѣдаючи, таковѡю быти Бжѡю блг(д)ть на всѣхъ излїаннїю, ижъ еслибысмы мѡ што ѡфѣрова́ли з' ты(х) рѣчїй, котѡрыѣсмы з' рѣки егѡ взѡли, то не инѡчей ено твѣрдъ весѡлою и доброхѡтною прїмде(т) (Львів, 1646 *Жел. Сл.* 5 зв.).

2. Приемний, розкїшний, багатий: Лѡка теж' молодѡмы наплѣнена цвѣтами, яѡ бы пѣлякий рай весѡлыи и пе(н)кныи (Київ, 1631 *Син.Тр.* 812); Зефїры повстаѡт', Прїстѣе Весны весѡлым' вѣтромъ ѡсвѣдчаѡт' (Київ, 1632 *Єах.* 300).

Див. ще ВЕСЕЛЫЙ.

ВЕСПОЛОКЪ, ВОСПОЛОК, ВОСПОЛОКЪ, ВЪСПОЛОКЪ (*стп.* *wespołek*) разом, спїльно: кнїзъ василе(и) фѣдорови(ч) четве(р)теньски(и)... а па(н) богда(н) костюшкови(ч)... на жада(н)е наше и печати свои весполо(к) и(з) нашими печатми къ сему нашому листу приложили (Луцьк, 1532 *Арх.Р.* фоток. 13); маєте Ваша Милость ис князем Ілею восполок из Волиныцы ехати кѡ Браславлю... и там са положити (Краків, 1538 *AS IV*, 164); Третее пакъ пало межи терѣна и въсполокъ в'зросло терѣна и заглоушило (1556-1561 *ПЄ* 246); которую ча(ст) купили є(с)мо ве(с)поло(к) з нею, жоною моею, у ппа Романа Ма(р)ко(в)ского на ве(ч)но(ст) (Войниц, 1569 *ВГ* 79); жаловалъ ѡ сѣдѡ нашо(г) кгро(д)ского кїевѣского воево(д)ства, вале(н)ты(н) ѡсо(в)ски(и) восполо(к) з жоною своею (Київ, 1580 *ЛНБ* 5, II 4044, 68); романъ... весполо(к) и(з) жонною (!) своею тацею ѡчинили зознаня и(ж) придали (!) имѣня свое (Львів, 1598 *Юр.* 18 зв.); Вшѣдши дѡрїй веспѡлокъ з' Алексѡндромъ, до одного кгмѡхѡ оздѡбногѡ... // сѣлъ з нимъ (серед. XVII ст. *Хрон.* 420-420 зв.).

Див. ще ВЕСПОЛЬ.

ВЕСПОЛЬ, ВЕСПОЛЬ, ВЕСЪПОЛЬ, ВОСПОЛЬ, ВЪСПОЛЬ *присл.* (*стп.* *wespol*) те саме, що весполокъ: Я, Оуляна Потапова,....// прода-ла есмы, весполь з сынами своими... и мене (!) нашо

власное ойчистое на имя Ворохобовичи (Київ, 1531 *АрхЮЗР* 7/1, 69-70); гладали їса и розмѡвали въспѡль в цркви стоячи (1556-1561 *ПЄ* 399 зв.); При то(м) тыжъ и дрѡка(р)ню ѡпущенную видвигнули, стараючиcя веспо(л) з нами абы знову наше писма друкованы были для хвалы бга (Львів, 1587 *ЛСБ* 83); а сѣдитиса имаѡ(т) радачиса веспо(л) якъ ста(р)ши(х) та(к) и моло(д)ши(х) (Перемишль, 1592 *ЛСБ* 399); хс са(м) явилъ са имъ на тотъ ча(с), и ве(с)поль пра(з)нова(л) з нїми (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 86 зв.); радѡйтесѡ вѣспо(л) зо мноѡю (Острог, 1607 *Лѣк.* 13); Смѣхъ ми сотвори Г(с)дѣ: хтоѡблвекъ абѡвѣмъ ѡ томъ послышитъ, ко(ж)дый зо мноѡю вѣспѡль радѡватисѡ з' тогѡ бѡдетъ (Вїльна, 1620 *См. Каз.* 2 зв.); Аггѡлѡве и члѡвки вѣспѡль ликѡдѡтъ, и Рѡдѡсти вѣчній Трїѡдмѣ справѡдѡтъ (Чернїгів, 1646 *Перло* 61); проси(л) прѡте(с)туючи(и) ве(с)-по(л) и(з) во(з)ны(м), абы тая (его) прѡте(с)тѡция... до кнї(г) была принята и записана (Житомир, 1650 *ДМВН* 202).

ВЕСТИ *дієсл. недок.* 1. (кого) (*допомагати або примушувати йти; показувати дорогу*) вести, супроводжувати: слыша(в) то кнїзъ разгнѣвалсѡ вельми повелѣ(л) свѡзавши и(х) вести в те(м)нищу (1489 *Чет.* 141); вели нас ѡт Белѡтина Жеславскою дорогою (Острог, 1506 *AS III*, 38); и поимани и ведени боудоу(т) межи вѣѣ народы (1556-1561 *ПЄ* 315 зв.); Коли бы хто въ свое(й) пуци заста(л) чїего члѡвка рубаѡ(чи)... дерево и пограбилъ, тогды то(т) грабежъ не повине(н) навазывати ни(ж)ли має(т) того члѡвка до ппа вести где пограби(л) (1566 *ВЛС* 87); тые злѡчи(н)ци на... (с)траче(н)е... были ведены (Володимир, 1588 *ЖКК I*, 303); а ты мѡсо(м) его ведѣшъ, котѡрый естъ вышѣе всѡкого примѣне(н)ѡ (Вїльна, 1596 *З.Каз.* 90 зв.); роуки его стѣи свѡзали наза(д) и вели его до Каїафы (XVI ст. *УЄ Трос.* 61); вїдигъ же его бѣютъ, же мѣчатъ, абѡ и на смѣртъ ведѡтъ (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 123); Ведѣтъ бы на смѣртъ, скрѡмного Барѡнка; Мїлого Сына, Сѡмъ Отѣцъ, и Мѡтка (Львів, 1642 *Бум.* 10); Аггѡлѡ Бжїй... тїмъ гѡкомъ взѡвши слѣгѡ антїхристѡвѡ за шїю ведѣтъ по(д)лѣ конѡ (Чернїгів, 1646 *Перло* 141); Мѡжъ легковѣрны... казѡлъ егѡ [ѡсифѡ] вести до темнїцы (серед. XVII ст. *Хрон.* 64 зв.); вести къ

слюбови — вести вінчатися: а кг(д)ы єе ведѣ(т) к' слубови... заслѡна(т) єи лице і очи (Львів, поч. XVII ст. *Хрон.* 94 зв.).

2. (кого, що) (*очолювати рух інших*) керувати, командувати (ким): А еще при... великом жалю моемъ, подобно все злое шплѣтало ма тою ротою, которѡю мнѣ Єго Королевская Милость рачиль розказати на слѣжбѣ свою господарскую вести, а пенезей зѣполна на то ми не штдано (Турийськ, 1564 *AS VI*, 244); црь филиппъ забѣжалъ емѣ в' пѡлю з трѡхою людѣ, а вѣдачи великость котѡрѡю павсѡнѣ вѣлъ... йналъ оутекать (серед. XVII ст. *Хрон.* 401 зв.); радѣ вести — керувати, розпоряджатися: Правлю: Ражѣ, ра(д) ведѣ, старшїнство маю (1627 *ЛБ* 91).

3. (*мати певний напрям*) вести, направляти: тѣсный поу(т) который веде(т) к' животоу (1556-1561 *ПЄ* 40); ускимъ ворота и тѣсный путь ведегъ у пожитокъ вѣчный (XVI ст. *ПЄ* 55); пришли до браны желѣзной котораа веде во мѣста (Герлехів, к. XVI ст. *Свєц.* 72);

(*спрямовувати хід чогось*) вести: Хс... просиль Ѡ(т)ца абы кѣлихъ смѣрти мимо Ѡ(т) него вѣлъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 68); рвеницами воду веду (1642 *ЛС* 182).

4. *Перен.* (кого, до чого) (*спрямовувати діяльність, думку*) вести, направляти: хыба бы его до пристоупованна вело розказана старшихъ (Львів, 1585 *УЄ* № 5, 114 зв., на полях); Певне не наука, которая всихъ до спасения и до познангя правды вела, але злость людская (Вільна, 1599 *Ант.* 767); Вѣже сынѡве свѣта... идѣте за Хмъ пре(д)водителемъ вашимъ, котѡры(и) ведѣтъ васъ и провадїтъ (Чернігів, 1646 *Перло* 168 зв.).

5. (на кого) (*покладати вину на кого-небудь за щось*) обвинувачувати (кого): А естли буде(т) ре(ч) межи ро(в)ными ѡсобами, то(г)ды тотъ хто кого Ѡ(б)винить, має(т)са дати зъ Ѡ(б)винены(м) посадити и на него што веде(т) доводити (1566 *ВЛС* 110); хто на кого веде(т) а не доведе(т) ты(м) са(м) має(т) бы(ти) кара(и) (Володимир, 1567 *ЦДІАК* 28, 1, 2, 55); при томъ показалъ зъ права Божого и иншихъ правъ людскихъ и зъ слушности самое, же кто чо-го на кого веде(т) а не доведе(т), самъ въ томъ зо-

ставае(т) (Володимир, 1608 *АСД VI*, 118); жалобу вести (проти кого) — оскаржувати (кого), скаржитися (на кого): пилать пакъ противъ ни(х) вышоль на дворъ и рекль которою жалобоу ведете противъ томоу члкови (1556-1561 *ПЄ* 427); вести право, право вести (з ким, о що) — судитися: старостове ведѣчи право з шля(х)тичо(м) в повете своє(м) све(д)ко(в) своєє ю(р)здыцый стави(ти) не могу(т) (Брацлав, 1590 *ЛНБ* 5, II 4047, 26 зв.); ѡны вели право з вами перед судомъ земъскимъ Киевъски(м) (Київ, 1598 *ККПС* 102); пан Мышка в час принятя того року ся колвек послугою господарскою забавен и до Вилна по пенези на служебныхъ послан был, для чего на оный рок ставитися и права вести з ними не мог (Бородичі, 1553 *АрхІОЗР* 8/VI, 18); ѡ которые имѣ(и)я право вели (Кременець, 1580 *ЛНБ* 103, 16/Іс, 1898, 25); к присязе вести — приводити кого-небудь на судову розправу як присяжного свѣдка: пан Тимофей Обухович Воцатинский... их ку присязе не вел (Володимир, 1570 *АрхІОЗР* 8/VI, 309); по(п) пече(р)ски(й)... з моимъ выездо(м) са згоди(л) и ѡколо свѣде(ц)ства и присаги на(д) тые доводы значне показанные све(т)ковъ спирать и(к) присазе весть игумена не было кому (б. Києва, 1585 *ЦНБ ДА/П-216*, 4).

6. (*про границю, лінію*) визначати, проводити: на тыхъ земляхъ владникъ владычин и владникъ архимандритовъ з людми стоали... и я их пытал, если я добре ведѣ, а пѣтли им ѡт мене кривды (Пісочне, 1541 *AS IV*, 281); имѣ(и)я... крени(ц)... кгды є(с)мо Ѡ(т)ку(л) мели границѣ вести и ѡказовати вѣхали та(м) (Київ, 1592 *ЦНБ ДА/П-216*, № 26, 1); На то поводовая сторона поведила, и(ж)... тамъ дале(и), ниже(и) ку Днепру, кгру(нт) позваныхъ Трипо(л)-скихъ ѡт Трипо(л)я, "с которымъ я тепе(р) границу вести хочу" (Київщина, 1600 *ККПС* 125); дуктъ вести — *юр.* визначати (встановлювати) границі володїнь (між спірними сторонами): поводове ѡказа(в)ши листъ грани(ч)ны(й) домавлялися абы дѣкть ве(д)ле того листѣ грани(ч)ного пре(з) про(д)ки и(х) з про(д)ками по(з)ваного ѣчиненого, ве(с)ти имъ допѣсочно... было (Новий Острів, 1614 *ЛНБ* 5, III 4054, 102); Репро(с)товалисе Ѡ(д) княжа(т) и(х) м(л), же просто дуктъ сво(и) ведуть, и для

того, жебы ве (з)божу шко(д) не чинили, ѡбъе(ж)-джають коломъ (Київщина, 1639 *ККПС* 272); копцы вести — насипати межові пагорби (копці): тыми ме(ст)цы копцы е(с)ми положи(л) и позасыпати каза(л): ...чере(з) то(т) ѡле(с), пустившиса троха на ни(з) тою ру(д)кою Прежо(в)кою, та(к)же копцы веду(чи) ѡ(т) тоє руды... просто на по(л)день слонца (Житомирщина, 1584 *ККПС* 60).

7. (здійснювати якийсь процес, виконувати якусь роботу або справу) вести, здійснювати: а прето(ж)... хотаи є(х)мо из адама нарож(д)ени... ви(н)ні ве(д)-ле дховны(х) оучи(н)ковъ справоу свою вести я(к) прістои(т) намъ православнымъ хр(с)тіаномъ я(к) на стомъ кр(с)щеніи въ все(м) оуго(д)ное бгд ѡбицали(х)моса чиніти (к. XVI ст. *УЄ* № 31, 20а);

(про витрати, кошти) покривати: Я, Юрей Василевич Соколский визнаваю... и ж... през колко-надцат лет... ведучи втрату и коштъ немалыи... мусиломъ позаставлят части именей своих... папу Вечеричу (Луцьк, 1555 *АрхІОЗР* 8 / VI, 48).

вести валку, вальку вести (з ким, з чим) — воювати, боротися: ведучи валку з неприятелем нашим... взяли есмо... певъную суму пенезей тысячу золотых чырвоных угорских... у войского луцкого (Люблін, 1566 *АрхІОЗР* 8/VI, 188); Двѣ же стихіи междѣ собою вра(ж)доуютъ, и вѣл'кѣ ведаютъ (Почаїв, 1618 *Зерц.* 9 зв.); вести милость (з ким) — дружити, бути в добрих стосунках: Я... зъ... кнѣзем Романом Ѳедоровичом Санкгдшком... вели есмо завжды зъ собою милость досконалѣю, братерскѣю (Камінь, 1571 *АС* VII, 379); вести споръ, споръ вести (з ким) — сперечатися, полемізувати: а о томъ с тобою не боудѣ вести спѣрѣ и тепѣр не ведѣ (Острог, 1598-1599 *Апокр.* 147); Поведаетъ затымъ вилялетъ: ижъ, за такимъ отданьемъ послушенства отцу папезови, до одъступеня напотомъ всихъ пуньктовъ науки, о которые церковь Греческая зъ Рымляны споръ ведетъ, дорога знаменитая естъ услана (Вільна, 1599 *Ант.* 697); Якобы рекль: не потреба спѣрѣ вести, але где того потреба, датиса ѡхѣтне надчѣти (Львів, 1646 *Ном.* 3); войну вести (з ким) — воювати: А то жъ съ тыми геретиками въ той часъ войну вѣлѣ? (бл. 1626 *Кир.Н.* 25); гандли вести — торгувати: по(д) ты(м)

же ѡпокое(м) седа(т) и во(л)ностей немалы(х) вживаю(т) га(н)дли веду(т) (1566 *ВЛС* 37); даючи волность въ томъ мѣстѣ его купецства, гандли всякія вести и корчмы волныя держати (Краків, 1592 *АрхІОЗР* 7/III, 299); животъ вести — жити: видячи мы епископы въ старшихъ нашихъ... яко тамъ на столицахъ своихъ животы свои ведутъ (Новгородок, 1594 *МСЛ* 1/2, 554); копу вести (з ким) — розглядати спірні питання на громадському суді: пови(н)ни буде(м)... зъ суседы ѡбапо(л)ными и с ки(м) ко(л)векъ копу вести и границѣ делати (Букойма, 1579 *ЛНБ* 5, II 4044, 52 зв.); линѣю вести — вести рід (з чого), походити (звідки): Апонеѡбжъ стѣндла онои пере(д) бчи слава презѣцнои фаміліи ясневелмож: Могилѡвъ, котѡраа зъ дѣдичныхъ двѡхъ Століицъ Молдѡвскои и Волѡскои линѣю свою ведеѣтъ (Київ, 1632 *Євх.* 292); не вести въ искушеніе (кого) — не приводити до гріха: Не веде насъ въ искѣшеніе (Чернігів, 1646 *Перло* 21); неправду вести (на кого) — зводити наклеп: Нехайже ся ни хто о правду не гневаеѣтъ, одѣ когожъ кольвекъ тые листы на явность вышли, коли ся то покажеѣтъ на вилялета, же ни хто инъшый, але онъ самъ, въ той неправде // зостанеѣтъ, которую на другого ведеѣтъ (Вільна, 1599 *Ант.* 569-571); рожай свой вести — (походити від когось, бути нащадком когось) рід свій вести: многіи иныи кнѣжѣта Рѡсскіи рѡжай своѣй пора(д)ною Генеалогією ведеѣтъ: якожъ зъ того Моноѡха вѣшолъ Мстѣславъ: тоѣ вроди(л) Изаслава (Київ, 1623 *МКСВ* 70); сполокъ вести (з ким) — здійснювати спільні дії; налагоджувати контакти, спілкуватися: он... с козаками жадного сполку и обцѡваня не велѣ, ани с ними мевалѣ (Варшава, 1597 *ЗІПШ* XXXI-XXXII, 29).

Див. ще **ВОДИТИ**.

ВЕСТИСА, ВЕСТИСЕ дієсл. недок. 1. пас. до вести у 1 знач.: Вестися: проро(к) ісаіа написа(л) ѡ хѣ та(к) мѡви(т) яко ѡвча на заколеніе ведеса яко агнець прѡмо стригѡущем его безгласен (XVI ст. *УЄ* № 29519, 40); Яко ѡвча на заколеніе ведеса... тѣды того напо(л)нилося ннѣшнего стѣго // дне чере(з) того тихого и неви(н)ного агньца пре(з) мѡкѣ га нашего іс хѣ (поч. XVII ст. *УЄ* № 236, 14-14 зв.).

2. (іти, складатися так чи інакше) вестися:

ишюль Тюзіи за Неемано(м), которо(г) коли онъ обачиль бѣжачого до себе скочиль з воза противко немѣ и рекль: добре ли се все веде(т); а онъ рекль: добрѣ (серед. XVII ст. *Хрон.* 234 зв.).

3. (кому) Вдаватися, щастити: богáтство есli сá комѣ ведѣтъ, не прикладáйте к' немѣ ср(д)ца (Київ, 1637 *УЄ Кал.* 97).

ВЕСТІЄ, ВЕСТЬЄ *с.* (*стп. wejście*) 1. (*проникання в середину чогось*) вхiд, входження: И зáжъ ты(ж) за вѣстіємъ преблагóго Збавiтеля нáшего до мешкáна дшѣ пáшей достóйне, иле допѣщаєтъ немощь нáша, оуготóваного, збавеніє, живо(т) и дáры лáски намъ не дарѣєтъ (Київ, бл. 1619 *Аз.В.* 208).

2. Вхiд до чогось, *перен.* початок: Яко бовѣмъ брáмы вѣст'є Мѣстам сѣ(т): тáкъ и бѣды вѣст'ємъ смрѣти сѣ(т) (Київ, 1625 *Злат. Н.* 130).

3. (на що) (*хiд на гору*) сходження, пiдняття: Рáдость Пр(о)ркѡм' и Ап(с)лѡм' по(д)часъ вѣста на Горѣ тѣю стáласа (Київ, 1625 *Сур.Сл.* 124).

4. (на що) Вознесіння: Снѣ Бжiи... вѣст'є на Нбо показáль, то є(ст), презъ покóрд..., прѣз' Пóстъ, прѣз' ѡ(т)ложен'є злóбстiй (Київ, 1627 *Тр.* 10).

ВЕСТОНОША *див.* **ВЪСТОНОША.**

ВЕСТРОГОТЫ *мн.* Вестготи: Пытáю нáвєтъ, коли бно в' стѣ и чотыридесáтъ лѣтъ ѡ(т) бныхъ спрѡсныхъ гроубыхъ погáн'ски(х) нáродѡвъ вестроготовъ, остроготовъ, героуло(в)... шєсть кро(т) бýль взáтый звоѣванный спѣштошѡный рiмъ (Ос-трог, 1598-1599 *Апокр.* 157 зв.).

ВЕСТЬ *див.* **ВЪСТЬ.**

ВЕСТЬЄ *див.* **ВЕСТІЄ.**

ВЕСЪДЕ *див.* **ВЕЗДЕ.**

ВЕСЪНОЙ *див.* **ВЕСНОЮ.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (ДОДАТОК)

ВГ	Волинські грамоти XVI ст. / Упорядники В.Б.Задорожний, А.М.Матвієнко. — К.: Наук. думка, 1995.
HR	Die älteste ostslawische Kunstdichtung 1575-1647 Erster Halbband Herausgegeben von Hans Rothe // Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen. Band 7, 1. — Giessen, 1976.
Мог. Требн.	Евхологіон або Требник Митрополита Петра Могили, Київ, 1946. Фотопередрук Олекси Горбача. — Рим, 1988.
НЗУжг.	Наукові записки Ужгородського ун-ту. — Ужгород, 1955. — Т. XXIV. — С. 221-226.
Своб.	В.Свобода. Слов'янська частина оксфордського гептаглота. Українсько-латинський словник першої половини 17-го сторіччя // Праці Інституту слов'янознавства Української Вільної Академії Наук / За ред. Яр.Рудницького. — Ч.25. — Вінніпег, 1956.

**СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.**

Випуск 3

Б-В

*Оригінал-макет виконано на комп'ютерній системі,
наданій Інститутіві українознавства
Українським науковим інститутом
Гарвардського університету
та Фондом катедр українознавства*

Підписано до друку з готових діапозитивів 6.05.96. Формат 84х108/16.
Папір друкарський. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 26,46
Зам. 679

290026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО. Василяні "МІСІОНЕР"
292310, м. Жовква, вул. Василянська, 8.